

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 09682

OYFN TSESHEYDVEG

Yitzhak Kahn

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יצחק קצהאן

*

אויפן צעשיידוועג

יצחק קאהאן

אויפן צעשיידוועג

ליטעראטור־קריטיק

עסייען

אימפרעסיעס

פארלאג „המנורה“ תל־אביב

תשל"א — 1971

ITZHAK KAHN
OYFN TZESHEIDVEG
(ON THE CROSSROAD)

יצחק קאהאן / אויפן צעשיידוועג

פארלאג „המנורה“, רח' זנגביל 24 תל-אביב, ישראל
"Hamenora", Publishing House, 24 Zangwil St., Tel-Aviv, Israel

COPYRIGHT BY I. KAHN
42, Wilgah St. East St. Kilda
MELBOURNE, AUSTRALIA

נדפס בישראל תשל"א
Printed in Israel 1971

דפוס „מופת“, יל ריזמן, ת"א, רח' עין-הקורא 6, טל. 32968

מיינן חנה און שמואלן — פאר
זייער-הילף און דערמוטיקונג

און דערמוטיקונג
און דערמוטיקונג

געווידמעט דעם אַנדענק
פון מיין זונעלע דודל,
מיין ברודער צבי מרדכי,
מיין שוועגערין פייגע.

א י נ ה א ל ט

צווישן תקופות

11	דער אומשטערבלעכער נביא	
18	דער אייביקער קוואל	
29	מענדעלעס ירושה פאר די אוראייניקלעך	
44	דוד בערגעלסאנס ניגון אין דער יידישער פראָזע-קונסט	
56	דער פוילישער ייד — דער וועלטייד — אין אַפּאַטאַשוס ווערק	
75	י. י. טרונקס „פוילן“ — דער עפּאַס פון פוילישן יידנטום	
89	אברהם רייזען — דער עטיקער און בעל-רחמים	
97	חיים גראַדעס „צמח אַטלאַס“	

דיכטער און דיכטונג

פּאַטום, גורל, גור, באַשערטקייט —			
109	ביי וויקטאר הוגאָ און ביי ה. ליוויק	
117	פון קורצשורהדיקן ליד ביז צו די דראַמאַטישע ווערק	
127	ייד-מענטש-וועלט-קריויסן אין ליוויקס ווערק	
דער קינסטלערישער גאַנג פון אַ יידיש-			
דיכטערישער פּערזענלעכקייט			
133	דיכטערישער פּערזענלעכקייט	
143	„כײַטו דערמאַנען“ — יעקב גלאַטשטיינס חורבן-לידער	
151	צו נייע קינסטלערישע הויכן	
160	ניגונים און פאַרבן-קאַמפּאָזיציעס פון ים-המוות	
172	די דערשיינונג איציק מאַנגער	
187	דער זינגפויגל — מאַנגער	
197	אליעזר גרינבערג — דער לעבנסוועג פון אַ יידישן פּאַעט	

208	היים גראדעס „אויף מיין וועג צו דיר“
216	רחל קארנס ליד פון היים און היימלאז
224	רחל קארנס „די גנאד פון ווארט“
231	ישראל שטערן — א „סוד צווישן סודות“
246	יוסף פאפיערניקאוו — דער באזינגער פון טרוים און טרויער
252	דער טראגישער ראמאן מיטן אקטאבער
259	דאס בשמים-הדסל אין יעקב פרידמאנס דיכטונג
266	וועגן מאיר זימל טקאטש „האב און גאב“
272	א וועלט מיט פאעטישער שיינקייט
279	פאעטישע אויטענטישקייט
284	„דיכטער און דיכטונג“ פון א. טאבאטשניק

שרייבער און ווערק

295	מענדל מאן — דער מאלער פון ישראל-פיינאזש
303	וועגן לייב ראכמאנס „מיט בלינדע טריט איבער דער ערד“
309	אברהם זאקס „געווען א יידיש פוילן“
315	יוסף אקרוטניס „ארעם גליק“ און „א הויז אויף אלטשטאט“
322	ל. חן-שמעוניס „באזאלט“
327	א קינסטלערישער צוואג
335	אין זכות פון לויטערן ווארט

אויסטראליאנא

		פנחס גאלדהאר — דער פיאנער פון יידיש-קינסטלערישן
343	ווארט אין אויסטראליע
355	י. ראפאפארט — דער קריטיקער און עסייסט
361	הערץ בערגער און זיין שאפן
368	די אויסטראלישע ליטעראטור — איר אנטשטייונג און אנטוויקלונג
385	פעטריק ווהייט
390	הענרי לאוסאן — דער אויסטראלישער טשעכאוו

צווישן תקופות

דער אומשטערבלעכער נביא

„און קיין מאָל האָט דאָס בלוטנדיקע יידישע האַרץ נישט געבענקט אזוי צום נביא, ווי היינט: צום נביא, וואָס זאָל זיך שטעלן אויפן שפיץ פון העכסטן באַרג, די וועלט זען, און די יידישע נשמה אין איר אַנטפלעקן“ (י. ל. פרץ).

דורך דעם האַלבן יאָרהונדערט, זינט פּרץ איז געשטאַרבן, זענען אין דער וועלט פאַרגעקומען אַזעלכע קאַלאַסאַלע ענדערונגען, וועלכע קיין שום נביא האָט נישט געקענט פאַרויסזען. און דאָך, ווען מען פאַרטיפט זיך אין פּרצעס ירושה, אַנטפלעקן זיך פאַר אונדזערע אויגן די שטרעבונגען, געראַנגלען און חלומות פון אונדזער צעבלוטיקטן דור. ער געהערט צו די אומשטערבלעכע דיכטער, וועלכע זענען פאַרבליבן די נביאים פון גייסט, זיי ווערן גייסטיק ביי יעדן דור פון דאָס ניי געבוירן און באַגייט. פּרצעס אומשטערבלעכקייט איז נישט פאַרבונדן מיט עטלעכע קוואַלי-טאַטיווע גרויסע שאַפונגען. ער איז אין זיין גרויסקייט, אין זיין אויסוירקונג, ווי בכלל אין זיין גייסטיקער ירושה, נישט סתם אַ ליטעראַרישער פענאַמען, נאָר דער פאַרקערפערער און געשטאַלטער פון דער יידישער, אומרויקער נשמה. פון זיין שטורעמדיקן, הייסן האַרץ האָט זיך אַרויסגעריסן דער דורותדיקער יידישער צער, דער היסטאָרישער אומרו, וואָס וואַרצלט אין דער נאַציאָנאַלער יידישער פּסיכיק.

פּרץ איז דער עקספּרעסיווסטער און אַלזייטיקסטער אויסדרוק און אויסשטראַלונג פון יידישקייט, וואָס נעמט אַרום אַלע פּאַזעס — אַרטאָ-דאָקסיע, השכלה און חסידות-ראַמאַנטיק — זוכנדיק דעם סינטעז פון אַלע דריי אין די הומאַנישע ווערטן פון יידישן שאַפן, וואָס זאָל דינען ווי אַ שוואַנץ פאַר אונדזערע אומרויקע, סכנותדיקע צייטן. ער האָט דער יידישער ליטעראַטור געגעבן ציל, באַוווּסטזיין, שליחות, חשיבות, אידעען-געראַנגלען — די גאַנצע אַנקייטלונג פון אונדזערע געשיכטלעכע, גייסטיקע קאַמפן, אידעען, מיט זייערע נאַכפאַלגונגען.

ער האט זיך ארויסגעהויבן פון זיין צייט און דור מיט זיין טיפן אויסבליק און אריינבליק אין דער יידישער וועלט, וואס איז געשטאנען על פרשת הדרכים, צווישן געכטן און היינט. די משכילישע אינטעליגענץ האט געבלאנדזשעט אויף זייטיקע און פרעמדע וועגן ביים זוכן אייראפעישע קולטור און בילדונג פארן פאלק. בעת די בלאנדזשענישן האט זיך פאר די אבות פון דער יידישער ליטעראטור אַוועקגעשטעלט מיט דער גאַנצער שאַרפֿקייט די פראַגע: „וזהו גייט דאָס ייִדישע לעבן?“ ווייטער שפּיגען דעם געשיכטלעכן פאַרעם, אָדער זיך אויפֿלעזן צווישן די פעלקער?

מענדעלע האט געזען פאר זיך גנילאַפּאַטעווקע: דאָס גאַנצע רייסן זיך אין דער וועלט אַריין וועט דאָס ייִדישע לעבן גישט אַוועקפירן ווייטער פון טונעלאַדעווקע.

שלום-עליכם האט שוין געזען דאָס ייִדישע לעבן אין אַ צושטאַנד פון באַוועגונג. ער האט געגלויבט, אַז טוביהס סטאַזישער אַפּטימיזם מיט מנחם מענדלס דינאַמישקייט וועט ערגעץ צופירן דאָס ייִדישע לעבן צו אַ ברעג. ער האט דאָס מער דערשפּירט מיט זיין קינסטלערישער אינוואַזיע, ווייל אינטעלעקטועל האט ער גישט געקענט דערזען אַט יענעם אומבאַקאַנטן לאַגד — דער געשיכטלעכער המשך פון כתרילעווקע.

פרץ האט אין דעם געשיכטלעכן איבערברוך-מאַמענט געפונען דעם יסוד פאַר אַ רענעסאַנס אין ייִדישן לעבן. זיין קינסטלערישער טעמפּעראַ-מענט פון-איינ זייט, זיינע ברייטע אינטעלעקטועלע האַריזאָנטן פון דער צווייטער, האָבן אים געגעבן אַ קאַמפּאַס פאַר ייִדישן קיום דורך אַ סינטעז פון אַלט און ניי ייִדישקייט. זייענדיק אויסגעבונדן מיט דער געשיכטלעכער גאַלדענער קייט פון ייִדיש-גייסטיקער שעפּערישקייט, האט ער אין נאַציאָנאַל-וועלטלעכן קולטור-רענעסאַנס, מיט אַ פּאַלקסטימלעכן נעאַ-ראַמאַנטיזם, געזען דעם וועג, וואָס פירט צו אויפֿלעבונג און באַנייונג פון דעם יחידישן און קאַלעקטיוון לעבן.

פּרצעס שעפּערישער גאַנג אין דער ייִדישער ליטעראַטור האט זיך געשלענגלט דורך: רעאַליזם, ראַמאַנטישן אינדיווידואַליזם און סטיליזירטן קאַלעקטיוויזם פון געלייטערטער פּאַלקסטימלעכקייט. ער האט זיך געחברט מיט אַלע שטרעמונגען פון דער אייראָפּעיִשער ליטעראַטור, אויסגעפרוווט זייערע אינסטרומענטן, וועלכער פון זיי וועט אַמבעסטן קענען אַרויסברענגען דעם אינוואַזיוניקסטן ניגון פון ייִדישן מענטש.

דער רעאליזם פון „טויטן שטעטל“ האט אים נישט באפרידיקט. קען דען דאס מענטשלעכע לעבן ווערן קארדיאגראפירט דורך אַ בשמהלאַזן רעאליזם, וואָס דערזעט נישט וואָס עס טוט זיך אונטער דער הויט? פּרץ האָט דערזען, אַז דער רעאליזם פון „טויטן שטעטל“ איז קורצזיכטיק, ער פירט נישט צו זיך, נאָר פון זיך, קעגן זיך, אַפילו קעגן דער אייגענער נשמה.

צו באַפרייען זיך פון דער שווערער משא, וואָס דער רעאליזם האָט אַרויפגעוואָרפן אויף זיין געמיט, האָט פּרץ זיך אַוועקגעלאָזט מיט שווינג צום ראַמאַנטיש-סטיליזירטן אינדיווידואַליזם. אָבער ר' שלמהס גייסטיקער אומרו, וואָס איז באַהויכט מיט דער ראַמאַנטיק פון דער גרויסער אידעאָלער טאַט נאָך דערלייזונג, קען זיין שעפּעריש נאָר ווען ער באַווייזט צו פּער-מענטירן די דרעמלענדיקע כוחות פון קאַלעקטיוו. יחידישע בונטאַרישקייט מעג זי זיין גרויס-פאַרמאַסטן, איז פאַרמשפט אויף דורכפאַל, אויב זי באַווייזט נישט מיטצורייסן מיט זיך די דינאַמישע כוחות פון קאַלעקטיוו. אין דעם שטעקט דאָך ר' שלמהס דורכפאַל! ביחידות איז ער נישט בכוח אַ טרייסל צו טאָן די ווענט פון יריחו... כדאי אַנצוווייזן ביי דער געלעגנהייט אויף אַ נישט-פאַסיקן פאַרלאַל: אייניקע שרייבער האָבן ר' שלמהן פאַר-גליכן מיט זאַראַטוסטראַן, וועלכער איז לחלוטין אַפּעריסן פון דער מאַסע. ר' שלמה איז ענג פאַרבונדן מיטן קאַלעקטיוו. ער וויל אים נאָר אויפהויבן צו די באַרגשפיצן, וווּ אַדלער געסטן... ער סימבאָליזירט די אינוויכטישע ראַמאַנטיק, אַנגעלאַדן מיט וויזיע פון דער גרויסער הומאַנישער טאַט נאָך גאולה.

אויב ר' שלמהס ראַמאַנטיק איז דער אויסדרוק פון יחידישן גייסטיקן העראַיזם מיט זיין גלויבן אין דער גרויסער מענטשלעכער טאַט, איז לאַהס ראַמאַנטיק — אַ פּראַטעסט-אויסדרוק קעגן ראַציאָנאַליזם מיט זיין שכלדיקן אַלצוויסנדיקייט.

„מיטן שכל אַליין קען מען נישט אויסקומען“ זאָגט יוחנן מלמד אין זיינע מעשהלעך. לאה שפירט, אַז די וועלט האָט אויך אַ האַרץ. אויב אין אונדז שלאָגט אַ האַרץ מוז די וועלט אויך האָבן אַ האַרץ! „מיינ נישט די וועלט איז אַ קרעטשמע באַשאַפן“, האָט פּרץ געוואָרנט. עס איז דער גרונט-געדאַנק פון קבלה, אַז אין דער וועלט איז פאַראַן אַן עטישער יסוד, און די מענטשלעכע פּערזענלעכקייט שפילט אַ דעצידירנדיקע ראַל אין דעם ענדגילטיקן נצחון פון דעם יסוד.

וואס טיפער מיר דרינגען אריין אין פּרציזום, אַלץ מער זעען מיר זיין טיפע וויזיע, נישט נאָר לגבי דער יידישער וועלט, נאָר אויך לגבי דער אַלגעמיינער מענטשלעכער צוקונפט. ער האָט פונקט ווי דער נעאַראַמאַנ-טיקער, מאַריס מעטערלינג, געאַנט, געשפּירט מיט אַלע זיינע וואַכיקע חושים, אַז ביי די אַלע טעכנאָלאָגישע ווונדער און אַנטדעקונגען, שטייען מיר פאַר אַ גרויסן תהום.

מיר האָבן געהאַט אַ טרויעריקע דערפאַרונג אין אונדזער צייט מיט דעם טעכנישן „פּראָגרעס“. דער מענטשלעכער פאַרשטאַנד האָט אין זיין דערפּינדערישקייט באַוווּזן דאָס אַלץ, וואָס ער האָט באַוווּזן...

האַט פּרץ דורך זיין יוחנן מלמד אַראַפּגעוואָרפּן זיין מאַיעסטעט פאַרשטאַנד פון זיין טראָן. „די וועלט איז גרויס אַז אַ שיעור, זאָגט יוחנן, טאַקע אין-סוף. און אונדזער מוח איז אַזוי קליין, אַזוי פּיצל, אַז מיר זעען אויס, ווי אַ מענטש, וואָס גייט אין אַ פּינצטערער נאַכט, אין אַ וויסן פּינצטערן מדבר, מיט אַ גראַשעדיק ליכטל אין האַנט!.

יעדעס פּאַלק מאַכט דורך אין זיין אַנטוויקלונגס-וועג די פּאַזעס פון מיטאַס, פּאַבל, לעגענדע, סימבאָל און מיסטיק. אויב אין דער מיטאַלאָגיע פון אַ פּאַלק אַנטפּלעקט זיך זיין לעגענדאַרער בראַשית, ווערט אין דער סימבאָליש-מיסטישער פּאַלקס-מעשהלע אַנטפּלעקט די פּאַלקס-נשמה. אויך די פּילאָזאָפּיע פון אַ פּאַלק איז איינגעהילט אין לבוש פון אַ פּאַלקס-מעשה, דורך וועלכער עס ווערט געשטאַלטיקט דאָס רעליגיעז-דערהויבענע, ווי די אינטעלעקטועלע דערקענטעניש.

ביי פּרצן פּאַרנעמט די פּאַלקסטימלעכע געשיכטע דאָס אַרט פון מיטאַ-לאָגיע. אַנשטאַט מיסטיק און מיטאַס-סימבאָליק — די אַלעגאָרישע מעשה, דורך וועלכער עס ווערט קלאָרער דער באַהאַלטענער געדאַנק; דורך אַ שטאַף פון נישט-היינטיקייט, איינגעטונקען אין פּאַלקלאָר — אויספּו-רעמען לעבעדיקע, ראַמאַנטישע געשטאַלטן, וועלכע פּאַרקערפּערן עטישע שלימות, גייסטיקע גבורה, בענקשאַפט, האַפענונג נאָך אַ נייער ווירק-לעכקייט.

פּרעס נעאַ-ראַמאַנטיזם איז טיף פּאַרוואַרצלט אין נאַציאָנאַל-היסטאָרישן, ווי אין גייסטיק-אידענטישן — ביידע האָבן געזוכט צו צוימען די וועלט פון אינסטינקטן דורך אַן עטישן באַוווּסטיזן. וואָס איז פאַר פּרצן חסידיש, אויב נישט אַ פּלאַסטישער אויסדרוק פאַר אידעען און ראַמאַנטיק-וויזיעס?

אין זיינע חסידישע מעשהלעד (,,א גלגול פון א ניגון", ,,צווישן צוויי בערג", ,,הכנסת-כלה", ,,שמעיה גיבור" און אנדערע) שטראלן ארויס די שענסטע פארבן פון געלייטערטן הומאניזם. דורך דער חסידישער מעשה האט ער באליכטן דעם יידישן מענטש אין זיין דערהויבנקייט, נישט בלויז מאראלישע ווערטן, נאר אויך עסטעטישע שיינקייטן.

פונקט ווי בערדיטשעווסקי, האט אויך פּרץ געשפּירט, אַז ראַציאָנאַליזם מאַכט פּרירן דאָס האַרץ. ,,ווער קען די גרענעץ צווישן חלום און לעבן?" פּרעגט פּרץ. ,,א חלום ווערט אויך נישט אויסגעטראַכט... ער שטעלט איבער, דרייט אויס, אַבער אַלץ פון לעבן... וואָס שאַדט, אויב ער פאַרבט אַ מאַל שענער, מאַלט פּאַנטאַסטישער?". חלום און וואָר מוז גיין צוזאַמען, אויב מען וויל גלויבן, ליבן, בויען. און זיין חלום איז דאָך געווען: דערהויבן אונדזער זיין, אַרויסרייסן זיך פון דער באַגרענעצטער ווירקלעכקייט, מאַנען, אַרויספּאַדערן. ,,אויך וויל די שול זאָל זיין הויך, זי זאָל שפּאַרן אין הימל אַרײַן; זי מוז זיין העכער, ווײל זי שטייט נידעריק" (דאָס קראַנקע ייגל). אין זיין ווערק, ,,דער אוצר פון די אַרעמע", האָט מעטערלינק אַרויס-געבראַכט דעם געדאַנק, אַז אונדזער נשמה איז טיפּער פון אונדז אַליין און זי איז נישט פּאַראַנטוואָרטלעך פאַר אונדזערע מעשים. זי קען זיין גרויס ווען אונדזערע מעשים זענען קליינע און פאַרקערט: דער גוף קען זיין שײַן, ציכטיק, און די נשמה — זינדיק און שמוציק.

ביי פּרצן זאָגט דער אַלטער רבי צום בעל-תפילה, חיים יונה וויטאַלס: ,,האַסטו הייסט עס, געזינדיקט אַ רגע מיט דער מחשבה? דער עפר ואפר, דער גוף זינדיקט נישט. מען זינדיקט מיט דער כוונה, מיט דער מחשבה".

אויך אין ,,אַראַפּגעלאָזטע אויגן", בעת מלכה האָט געזינדיקט מיט דער מחשבה אין אַ ריינעם גוף, האָט נחמה געטאַן דאָס פאַרקערטע. זי האָט אַפּגעלאָזן דעם גוף און ריין געהאַלטן די נשמה. און פּרץ פאַרענדיקט די געשיכטע: מלכה איז פאַררעכנט געוואָרן פאַר אַ צדקת, ,,וואַרעם אַזוי טראַכטן און זאָגן מענטשן, וואָס זעען נאָר מיט די אויגן אויף, און ווייסן קיין מאַל נישט, וואָס אין האַרץ טוט זיך, וואָס ביי עמעצן אויף דער נשמה איז...".

פונקט ווי ראַפּאַעל האָט געקענט דורך אַ שמיר מיטן פענול איינפאַכע פּויערטעס פאַרוואַנדלען אין געטלעכע מאַדאַנעס, אַזוי האָט אויך פּרץ טראַנספּאַרמירט דאָס פשוטע, דאָס גראַע — אין הומאַנישער דערהויבנקייט.

דורך די „פאלקסטימלעכע געשיכטן“ האָט ער געעפנט די שלוזן פון די קוואַלן, וואָס האָבן געבערט די יידישע געשיכטע. ער האָט די צאָרטע האַנט פון שרה בת טובים, דעם ניגון פון סעדיה פישער, דאָס הימלישע שפּילן פון אברהם־מל באָס אַרײַנגענומען אין דער גרויסער סימפּאָניע — דעם עפּאָס פון פּאָלק. ער האָט אַרויסגעבראַכט דעם ניגון פון דער יידישער פּאָלקס־נשמה, וואָס גײט דורך פאַרשידענע באַריערן, ביז זי געפינט איר וועג צו זיך אַליין. פאַראַן זריעהס, וואָס שטופּן זיך לײכט אַדורך אַלע שטערונגען און שיסן גלייך אַרויף צו דער זון. אַנדערע ווידער וואַקסן אַ לענגערע צײט אין דער פינצטערניש, ביז זיי קענען אַרויסקומען צו דער ליכט. אויך די מענטשלעכע נשמה, די אינדיווידועלע, די נאַציאָנאַלע, מאַכט דורך אַן ענלעכן פּראָצעס. וויכטיק, זאַגט פּרץ, איז די ריכטונג, דאָס שטרעבן, דאָס רײסן זיך צו די הויכקײטן פון מענטשלעכן גײסט.

פּרץ איז געווען דער טיפּער אַרײַנדרײַנגער און זעער פון דער מענטש־לעכער נאַטור. ער האָט גוט געוואוסט, אַז אירע מאַטיוון קענען נישט אַרײַנגעפּאַסט ווערן אין באַזונדערע אַפּטיילונגען. צעקריגטע מאַטיוון פון אונדזער פּסיכיק געפינען זיך אין קאַעקוויסטענץ און מוזן געזען און באַ־טראַכט ווערן אײנער מיטן צווייטן. ער האָט „די בלוטיקע שײַנקײט פון אונדזער גלות־לעבן“ (פּרצעס אַן אויסדרוק) געגעבן אין אַלע אויסמעס־טונגען פון אונדזער גײסטיקער עקזיסטענץ. אין לירישע מאַטיוון ווי אין עפּישן דערציילן, אין אידילישער שילדערונג ווי אין רעפּלעקס און סוגעסטיע: שטימונג, חלום, וואַרצלדיקײט, סימבאָליק, אַלעגאָרישקײט — דורך אַלע אינסטרומענטן אויסשפּילן דעם ניגון, וואָס האָט באַוועלטטיקט זײן האַרץ.

★

אײַנזאַם קײַנגיט הײַנט אויפן גענשער בית־עולם דער אַוהל פּרץ — דער איבערגעבליבענער מאַנומענט פון אַ יידיש וואַרשע, פון אַ יידיש פּוילן... צו זײַן קבר, חול־המועד פּסח, פּלעגן די קײַנדער פון די יידישע שולן עולה־רגל זײַן יעדעס יאָר. עס קען זיך גאַר נישט גלויבן, אַז צו זײַן יאַרצײט וועט צום קבר קײַנער נישט קומען פון זײַנע שבת־יום־טובדיקע און וואַכעדיקע יידן... אויב אין די „דריי מתנות“ האָט די נשמה געדאַרפט אַרומפּלײען לאַנג נאָך עטלעכע טראַפּנס קידוש־השם־בלוט, וועט

איר דאָס היינט אַנקומען אַ סך לייכטער אין די הונדערטער שטעט און שטעטלעך, אויסגעווייקטע אין בלוט פון יידישן קידוש-השם.

אונטער דעם שיינ פון זיינע מאַנענדיקע אויגן, איז פאַרגעקומען דער גרויסער קולטור-רענעסאַנס און אויפשטייג פונעם יידישן לעבן אין אונדזער עפאָכע. ער האָט מער, ווי וועלכער עס איז קינסטלער פון דער תקופה, געלייגט זיין חותם אויף די ריכטליניעס פון אונדזער שעפּעריש לעבן: נישט בלייבן אין אַ גייסטיקן געטאַ (ווי אין דער פאַרגאַנגענהייט), אַרויסגיין פון אים, אָבער מיט אייגענע גייסטיקע אוצרות.

זיין גייסטיקע ירושה האָט איבערגעלעבט מלחמה און חורבן. אַריבער-געשפּרייזט קאַנטינענטן, אַקעאַנען. זיין נאַמען איז געוואָרן אַ סימבאָל פון אונדזער דראַנג און ווילן צו לעבן, צו שאַפן — אַ מאַנונג פאַרן יידישן שרייבער, לערער און קולטור-טוער.

אין די פינצטערע צייטן, אין די געטאַס, האָט מען געלערנט זיינע ווערק, אַריינגעזאָפּט די שיינקייט פון זיינע העלדן, די גבורה און קדושה פון זיינע גרויסע געשטאַלטן. מען האָט געפייערט זיינע יאַרצייטן מיט דעם פלאַמיקן גלויבן, אויסגעדריקט אין אַזעלכע ווערטער:

„פּרין וועט אייביק לעבן, ווי לאַנג עס וועט לעבן די יידישע בענק-שאַפּט. ער וועט פון דאָס ניי געבוירן ווערן אין יעדן דור, וועלכער וועט זיך צופאַסן צו אים אויף זיין אופן — פּרין דער זינגער פון יידישן טראַגיקום.“

קלינגען נישט אַט די ווערטער ווי אַ מאַנונג פון אַ הייליקער צוואה...?

דער אייביקער קוואַל

בעת זיין לעבן איז שלום-עליכם ווייט נישט געווען אזא בר-מזל, ווי אייניקע שרייבער פרווון היינט צו באצייכענען זיין גרויסן דערפאלג אין דער נישט יידישער וועלט דורך פילשפראַכיקע איבערזעצונגען, און לעצטנס, מיט דער מוזיקאלישער קאַמעדיע „דער פידלער אויפן דאָך“. ויצנדיק אויף דער פאַרשטעלונג צווישן אַ נישט יידישן עולם, איז מיר געקומען אויפן געדאַנק, וואָס שלום-עליכם האָט געשריבן צו זיך אַליין אין אַ ברייז פון טביהו (אין דעם: „אַנשטאַט אַ פאַרוואַרט“ צו דעם בוך), אַט די נביאות-דיקע ווערטער, וואָס זענען אַזוי באַשיינפערלעך מקויים געוואָרן:

„פאַר וואָס קומט מיר אַזאָ שטריימל, אַז אַ וועלט מיט מענטשן זאָלן פּלוצעם געוואָר ווערן, אַז אויף יענער זייט בויעריק, נישט ווייט פון אַנאַטעווקע, געפינט זיך אַ ייד, וואָס הייסט טביה דער מילכיקער? נאַר מסתמאָ ווייסט איר דאָך, וואָס איר טוט“...

ווייסן מיר די סיבות, פאַר וואָס עס איז אים געקומען אַזאָ שטריימל. און אויך, ווי אומגערעכט איז געווען מאַרק טוועין מיט זיין זאַג, ערגעץ-וווּ אין זיינע אויטאָ-ביאָגראַפישע שטריכן, אַז דער דויער פון אומשטערבלעכ-קייט אין דער ליטעראַטור איז אַן ערך אַ דריי צענדליק יאָר. שוין נישט רעדנדיק פון די גריכישע קלאַסיקער, זענען דאָך פון אַ נענטערער תקופה — שעקספיר, סערוואַנטעס — בפירושע אַפלייקענונג פון מאַרק טוועינס באַ-מערקונג. אמת איז, אַז נאַר יהידי-סגולה זענען זוכה צו אייביקער אומ-שטערבלעכקייט, און שוין גאַר נישט דערפאַר, ווייל זיי זענען סתם בר-מזלס...

איך ווייס נישט צי י. ד. בערקאוויטש האָט נישט איבערגעכאַפט די מאָס אין זיין שמועס מיט יעקב פאַטן וועגן ש"ע, ווען ער האָט געגעבן אַ זאַג וועגן דעם גרויסן שלום אַש: „ ער האָט געלעבט בעת ער איז געווען אויף דער ערד. מיט זיין טויט איז ער גרינטלעך אַוועקגעאַנגען“ (זע פאַסט „שמועסן מיט שרייבער אין ישראל“). אין אַשס קינסטלערישע שאַפונגען געפינען זיך נישט ווייניק אומשטערבלעכע ווערטן, וואָס זענען נישט

צוגענאפלט בלויז צו א באשטימטער סביבה און צייט; זיי גייען אריבער די גרענעצן פון תקופות און דורות און ווערן תמיד באנייט און געזען אין אן אנדער ליכט. איז דאך האמלעט נישט קיין דענישע דראמע און ראמעא און דזשוליע נישט קיין איטאליענישע טראגעדיע. זיי זענען אלמענטשלעכע און אלצייטלעכע און מיליאנען לייענער, אומצאליקע מאסן-צושויער אויף דער בינע, האבן דערשפירט אין די דראמעס די טראגיק און די פסיכישע קאנפליקטן.

שלום-עליכם האט דאס דראמאטישע און טראגישע דורכגעלויכטן דורך הומאר און געלעכטער, דורך א קאמיזם, וואס דערהייבט דעם מענטשן איבער זיין טראגיק, ער זאל לאזן דורך טרערן איבער זיין אומעט און צעבראכן הארץ.

קאמעדיע ווי א קינסטלערישער אינסטרומענט, שניידט זיך טיפער אריין אין געמיט פון לייענער, דרינגט אריין אין הארץ פון בינע-צושויער דורך בולטער זען, און דערזען, די סתירות, די אייביקע שפיל פון ליכט און שאטן, פון רעזיגנאציע און האפענונג דורך אביעקטיווער טראגיק און סוביעקטיווער מונטעראקייט און בטחון.

עס איז שוין נישט איין מאל געזאגט געווארן, אז קאמעדיע און טראג-געדיע זענען צוויי זייטן פון דער זעלבער מטבע. זיי ווירקן מיט קעגנ-זעצלעכע מיטלען ביים אילוסטרירן מער זייטן פון אמת. די ערשטע ארבעט דורך ליכט, די צווייטע דורך — פינצטערניש. אין טראגעדיע איז די שעה תמיד פאר צוועלף ביי נאכט. אין קאמעדיע — אין מיטן העלן טאג. דער שטאף פון קאמעדיע איז אויך נישט געצוימט מיט צייט און רייד.

שלום-עליכם לאזט דאך זיינע פארשויענע זיך אויסרעדן מיט אלע זייערע דיגרעסיעס. ער לאזט זיי, ווי דער מאדערנער פסיכא-אנאליטיקער, זיך אויפפעפענען, אראפרעדן פון הארצן. ווייל: די אינעווייניקסטע פאר-שוויגנקייטן און פארדרענגענישן פארסמען דעם גוף מיט דער נשמה צוזאמען. עס שאפן זיך מיספארשטענדענישן צוליב נישט דערווארגטקייט און געאייילטקייט, און די טבע פון קאמעדיע איז אויסצוגעפינען דעם ערגעץ-ווו פון דעם פלאנטער, דארט, ווו עס איז עפעס פארזען, אדער נישט דערהערט געווארן, און דערפאר די טראגיק פון דער סיטואציע.

ביי ש"ע זענען די העלדן אקטיווע, מוטיקע. זיי ראנגלען זיך קעגן גורל און קעגן דער וועלט צוליב איר אכזריות, אבער זיי רעזיגנירן נישט און זיי הערן נישט אויף צו מאנען יושר. זיי זענען באהויכט מיט דער

איביקער אַלמענטשלעכער האַפענונג אין זייער צוגאַנג צום לעבן. די זעלבסט-איראַניע איבער די אייגענע צרות איז באַגלייט מיט אַ סאַציאַל-פּסיכאָלאָגישן אַפטימיזם, ווי אַ שוואַרטל קעגן טראַגזום און פאַרצווייפּלונג. עס איז אַ שמייכל הינטער אַ באַהאַלטענער טרער, פאַרויסט מיט אַ כּוּחַ חלום.

— איך ווייס, האָט ש״ע געזאָגט צום כּתּרילעווקער, אַז דו האַסט צרות איבערן קאַפּ, אָבער נעם זיך נישט צום האַרצן. אַזוי איז שוין דאָס לעבן. יעדער מענטש האָט זיך זיין פּעקל, און אויב נישט איין פּעקל, איז צוויי פּעקלעך. אָבער איביק קען דאָך נישט זיין שלעכט, און אַ מענטש מוז האָבן בטחון, אויסדויער. זיין צוגאַנג צו דער יידישער פּאַלקס-מאַסע איז געווען פון אַ גרויסן מייסטער-פּסיכאָלאָג, וואָס ווייסט, ווי אַזוי מען קען זיך אַרויסרייסן פון דערשלאַנגקייט דורך לאַכן איבער די אייגענע צרות. האָט ער דאָך אין כּתּרילעווקע אַריינגעגעבן דעם זין פון כּתּר — די קרוין, וואָס איז אין עמך-לשון: פּריילעכער קבצן!

עס איז זיין גרויסער קינסטלערישער פאַרדינסט אין באַפּרייען דעם גליווער מיטן כּוח פון פּריילעכן פּאַטאַס און ליכטיקן הומאַר, אין וועלכע עס שטעקט זיין שטאַרקע דערציילערישע קראַפּט. דער ווייכער גנייטש פון זיין הומאַר שליסט אויס רחמנות און געפּאַלנקייט. דערמאָנט זיך נאָר די דערציילונגען פון די בענדער „אייזנבאַן-געשיכטעס“, „אַרעמע און פּריילעכע“, „מאַנאַלאָגן“ און פּיל אַנדערע מיט זייער טיפּאַלאָגיע, סביבות, כאַראַקטעריזאַציעס, אין וועלכע עס שטעקט דער כּוח פון אידענטיפּיקאַציע. זיי זענען נישט אַן אַפּשפּיגלונג פון לעבן, זיי זענען דער אַטעם פון צאַפּלדיקן לעבן גופּא! נעמט, למשל, „דאָס טעפּל“ מיט די אַנגעפּלייצטע אַסאַציאַציעס און דיגרעסיעס, וואָס קייטלען זיך אַזוי גוט אַריין איינער אין אַנדערן אין פּאַלקס-נוסח פון פּשטות. דאָס דערשלאַגענע געמיט פון דער יידענע ווערט געלייטערט דורך איר מענה-לשון, וואָס ברענגט אַרויס אַלע שטריכן — אומעטיקע און צייטערדיקע צאַפּלענישן פונעם אַרעמען לעבן. נישטאַ אין איר דערציילן קיין קאַמפּלעקסן פון אומנאַרמאַלן פּסיכאָלאָגזום. אומנאַרמאַל איז בלויז דאָס לעבן. אומנאַרמאַל זענען די סאַציאַל-עקאַנאָמישע באַדינגונגען אַרום זיי. אָבער די מענער, פּרויען און קינדער זענען נישט קיין צעשפּאַלטענע פּערזענלעכקייטן. זיי זענען געזונטע, מענטשלעכע נאַטורן, גאַנצע יידן מיט שטיקער איבערלעכער שיינקייט, וואָס באַגלייט זייער בידנעם לעבן.

געטע האָט געזאָגט וועגן שעקספירן, אַז זיין כוח ליגט נישט אַזוי אין דער דראַמאַטישקייט פון די העלדן, ווי אין זייער לשון. אַט דאָס, וואָס שעקספיר האָט, דורך שפראַך, געקענט באַווייזן אין דראַמעס, האָט ש"ע באַוויזן אין זיינע מאַנאַלאָגן, דערציילונגען, שמועסן, וואָס שפרודלען מיט לעבנס-חכמה אין יעדער געגעבענער סיטואַציע. ווי אַ געבוירענער שפראַך-ווירטואַז האָט ער פאַרשטאַנען, אַז פאַר זיינע טיפן איז לשון דער וויכ-טיקסטער אינסטרומענט אויסצושפילן די אינטימסטע טענער פון זייער געמיט און נשמה. דער שטאַרקער כוח פון זיין דערציילעריש לשון באַוועגט זיך אויף דער דינאַמישער ליניע פון יידישער דורות. ער האָט גלייך פון פאַלקסמויל אַראַפּגעכאַפט אַלע יידישע רייד און זיי קינסטלעריש אַרגאַ-ניזירט. דורך דעם מוזיקאַלישן שפראַכריטעם פון זיינע פאַרשוניגען און פון זייער געשיכטלעכער אַקומילירטער דערפאַרונג און לעבנס-חכמה, האָט ער אויפגעבויט אַ גאַנצע יידישע וועלט און זי באַלעבט מיט זיין קינסט-לערישן אַטעם. פון „דער נשמה אויף דער צונג“ האָט ער געפורעמט די אייגנאַרטיקע יידישע ציוויליזאַציע מיט איר טרויער און פרייד, מאַראַל און שיינקייט, יאוש און בטחון.

אין ש"עס וועלט קומען צום אויסדרוק פאַרשיידענע סאַציאַלע שיכטן פון זיין צייט און סביבה. מיר טרעפן זיך מיט קרעמערס, בעלי-מלאַכות, נגידים און אַרעמעלייט; מיט מעקלערס, מלמדים, וואַיאַזשאַרן און שדכנים; מיט ווייבער און קינדער, מאַרק-יידענעס און דינסטן, בעל-הביתלעך און פורים-שפילערס — אַ צאַפּליק פּולבלוטיקע יידישע וועלט מיט אירע סכנות און דערגרייכונגען, באַגלייט מיט די סאַציאַל-עקאָנאָמישע שינויים פון יענער עפּאָכע אין יידישן תהום-המושב פונעם צאַרישן רוסלאַנד.

ער האָט באַנוצט שאַרש, גוזמאות ביים אַרויסברענגען אין זיינע שילדערונגען די קאַמישע שטריכן און עפעקטן פון זיינע טיפן (און פון דער סביבה). אַבער קיין קאַריקאַטורן האָט ער נישט געצייכנט פון זיי (ווי עס טוען היינט — צוליב ווערן אַ „בעסטסעלער“, אייניקע יידיש-אַמעריקאַנער שרייבערס). ער האָט נישט אַפּגעלאַכט פון זיינע טיפן, נאָר מיטגעלאַכט מיט זיי איבער דעם אַבסורד פון טרויער, געלאַכט מיטן גאַנצן צעבראַכענעם האַרצן צו פאַרדעקן די טרערן, צו דערשטיקן מיט געלעכטער דאָס געוויין, וואָס האָט זיך געריסן פון זיי.

לדוגמא, וועל איך דאָ נאָר ברענגען זיין שילדערונג פון די „גליקן“ ביי איינעם פון זיינע הונדערטער פאַרשוניגען. איך שטעל זיך נאָר אַפּ

אויף א ציטאטע פון דעם „גליקלעכסטן אין קאדני“, וואס איז אזוי כאַ-
ראַקטעריסטיש פאַר ש״עס ריטעם פון לשון און שפּיל, פון איבערחזרונגען.
ערשט ביים סוף מעשה דערוויסן מיר זיך, אַז ביי דעם העלד, „דער
גליקלעכסטער אין קאדני“, ליגט זיין איינציקער זון שוין עטלעכע יאָר
קראַנק אין דער היים, און דער אַרטיקער דאַקטער ווייסט נישט וואָס אים
איז, פאַר וואָס ער איז שוואַך און „פיבערט און גלייט, ווי אויף פאַקן“.
אַבער אַ נס איז געשען: אין נאַענטן שטעטל האָט דער גביר אַרויסגערופן
צו זיך אַ גרויסן פּראַפעסאָר, וואָס איז באַשטאַנען אַראַפּצוקומען קיין קאָדני
און אַן געלט צו באַטראַכטן זיין זון. איז דאָך די געשיכטע אַ גאַנץ
טרויעריקע, אַבער נישט דורך ש״עס פען. אַט גיט ער אַ כאַראַקטעריזיר אַפּ
דאָס יידל אויפן באָן מיט זיין אויסזען און האַלטונג, וואָס שיינט צו זיין
אזוי טיפּיש:

„...נאָר שאַ, אַט זיצט אין וואַגאַן עפעס אין אַ ווינקעלע איינער
אַליין אַ מאַדנער פאַרשוין, אַ פאַרשוין נישט ווי אַלע... אויפן קוק
איז דאָס אַפילו אַ גאַנץ געוויינלעך מענטשל, אַ יידל פון אַט די
יידעלעך, וואָס מען מעסט זיי אויפן מעסטל, אַדער דאָס, וואָס ווערט
אַנגערופן ביי אונדז: „אַ ייד פון אַ גאַנץ יאָר“. נאָר אַנגעטאָן איז
ער עפעס מאַדנע: אַ קאַפּאַטע נישט קיין קאַפּאַטע, אַ כאַלאַט נישט
קיין כאַלאַט. אויפן קאַפּ — אַ היטל נישט קיין היטל, אַ יאַרמלקע
נישט קיין יאַרמלקע. אין די הענט — אַ שירעם נישט קיין שירעם,
אַ בעזעם נישט קיין בעזעם. אַבער נישט דאָס אַנטאָן איז דער עיקר,
נאָר דאָס יידל אַליין, מיט זיין רירעוודיקייט, מיט זיין אַרומקוקן זיך
אויף אַלע זייטן און מיט זיין נישט קאַנען איינזיצן אויף אַן אַרט,
און דער הויפט — מיט זיין שיינענדיק, פריילעך, לעבעדיק פנים
און גליקלעכן אויסזען. נישט אַנדערש, ווי דער מענטש האָט אויס-
גענומען אַ הויפט־טרעפּער, אַדער חתונה געמאַכט אַ טאַכטער אין
אַ מזלדיקער שעה. אַלע מינוט כאַפט ער זיך אויף... און זעצט זיך
צוריק אַוועק נענטער צו מיר, אַ שיינענדיקער, אַ פריילעכער,
אַ גליקלעכער“...

דוכט זיך, אַז מיר האָבן דאָ דעם סוד (אַדער איינע פון די סודות)
פון ש״עס ווירקונג ביים ווייזן זיינע פּערסאָנאַזשן דורך פאַרשטעלטע,
פאַרבאַרגענע טרערן און דורך אַ שמייכלדיקער מאַסקע צו פאַרדעקן די
טראַגיק פון לעבן.

פון די פילצאליקע מייסטערהאפט-געמאלענע כאראקטערן אין ש"עס ווערק הייבן זיך ארויס די דריי הויפטפיגורן — טביה, מנחם מענדל און מאטל פייסי דעם חנוס — וואָס פאַרקערפערן פסיכישע שטריכן פון יידישע דורות, פון יידישן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער אינעם היסטאָרישן ייד. אין די דריי מאָנומענטאַלע ווערק — אַרום די הויפּטהעלדן — זענען פאַראַן אַזוי פיל קרישטאַל-ריינע קוואַלן פון הומאַניזם און געזונטן אַפטימיזם — דאָס אַלמענטשלעכע, וואָס אַנטפלעקט זיך אין קאַנקרעטע נאַציאָנאַלע פאַר-קערפערונגען.

ש"ע האָט 20 יאָר געאַרבעט, געשליפן, אויסגעקיוולט, אַרומגעפּוצט זיין מאָנומענטאַלן טביה-בוך, מיט דער גרויסער הויפטגעשטאַלט, וואָס רופט זיך איבער מיטן ביבלישן איוב אין דער טראַגיק און די קלעפּ, וואָס פאַלן אויף אים פון אַלע זייטן. אַבער זיין סטאַציאָן און טיפּער גלויבן אין גערעכטיקייט, זיין טיפּער הומאַנישער אויסדויער און בטחון אין לעבן, פאַרהיטן אים פון אַ צוזאַמענברוך און דערשלאַנגקייט — ווען טראַגזיס פאַרוואַנדלט זיך אין אַלזייטיקער טראַגעדיע.

מנחם באַריישאַ האָט טביהן באַצייכנט, ווי דער יידישער פּאַוסט, דער אייביקער זוכער אין לעבן. אַבער טביה פאַרקויפט דאָך נישט זיין נשמה דעם טייוויל! וויפל צרות און אומגליקן ער זאָל נישט דורכמאַכן צוליב מענטשלעכער רשעות, צוליב רעליגיעזע, נאַציאָנאַלע און פּאַליטישע סיבות, בלייבט ער שטיין פעסט אויף דער שוואַרצערד פון לעבן. ער איז אַ דעמב, וואָס בייגט זיך נישט פון די שטאַרקסטע שטורעמוינטן. קיין שום הוראַגאַן קען אים נישט אויסוואַרצלען אַדער איינברעכן. ער איז דער טיפּער אַב-סערוואַטאַר פון מענטשלעכע האַנדלונגען, וועלכע ער וויל פאַרשטיין, און אויב נאָר מעגלעך — אויך פאַרגעבן! זיין יידיש-פּילאָזאָפּישער און מאַראַ-ליש-עטישער לעבנס-באַנעם ציט יניקה פון אַ פאַלק מיט אַ לאַנגן געשיכט-לעכן זכרון, וואָס האָט נישט אויפּגעהערט מאַנען אַ חשבון-הנפש ביי די מעכטיקע פון דער וועלט.

איך גלויב, אַז דער קאַלאַסאַלער דערפאַלג פון ש"ע ביי מיליאָנען מענטשן פון פאַרשיידענע קולטורן און פעלקער, נעמט זיך פון דערשפּירן ענלעכע עמאַציעס און רעאַקציעס אין זייער אייגענעם לעבן (ווי די, וואָס זיי באַגעגענען ביי זיינע העלדן). דער גרויסער כוח זייערער באַשטייט טאַקע אין דעם, וואָס זיי קענען ווערן מיטצייטלעך אין יעדער עפאַכע און אינטערפּרעטירט ווערן אין אַ ניי ליכט. דער נאַציאָנאַלער לכּוּש פון די

העלדן, פון זייערע לעבנס-פאסירונגען מאכט נאך בולטער דאס אלמענטש-
לעכע פון זייערע נשמות. עס האט גארנישט געשטערט, אז דער יידיש-
אידיאמאטישסטער קינסטלער, וועמענס אוצרות פארלירן אזוי פיל אין
אנדערש-שפראכיקע איבערזעצונגען; אז ער, דער יידיש נאציאנאליסטער
שרייבער, זאל ווערן אוניווערסאל בארימט איבער אלע וועלטיילן, און
זיינע ווערק — דאס טאגבוך פון דער יידיש-פאלקיש-עמדיקער נשמה —
זאל געשפילט ווערן אויף אלע וועלט-בינעס! ש"עס שאפערישער הומאניזם
האט אין זיך דעם עלעקסיר צו מאכן דעם מחבר, א האלבן יארהונדערט
נאך זיין טויט, מער לעבעדיק, ווי בעת זיין לעבן!

אויך מנחם מענדל מיטן טשאפלין-שטעקעלע געהערט צו די גרויסע
געשטאלטן, אויב מען נעמט אים אין סימבאלישער פארקערפערונג פונעם
גייסטיקן אומרו און פערמענטירונג אין דער יידישער, ווי אין דער אלגעמיין-
מענטשלעכער געשיכטע. די וואס ווילן אין אים זען נאר דעם יידישן
לופטמענטש, דעם פארשמייעטן מעקלער, לייגן אים אריין אין א סדום-
בעטל, וואס קורטשעט אים איין און פארשטייפט זיינע גלידער. מנחם מענדל
גייט נישט אויף דער הארטער ערד, נאר שוועבט איבער איר א פאר פוס
העכער. ווען ער פאלט אראפ, הייבט ער זיך אויף אן אומגעבראכענער אין
זיין ענטוויאזם און ברען. וויפל מאל ער זאל זיך נישט אפבריען די פינגער
אין זיינע ברענענדיקע מסחרים, שטעקט ער זיי ווייטער אין פייער אריין...
איז זיין אייביק יוגנטלעכער ענטוויאזם טאקע טיפיש פארן יידישן לופט-
מענטש?

עס איז אפגעשפיגלט אין מנחם מענדל-טיפ די אלמענטשלעכע טראגיק
צווישן דעם פוס מיט זיין באגרענעצטן טריט און — אויג, וואס זעט פאר
זיך ברייטע האַריוואַנטן און בלויע הימלען... ער פארקערפערט די אומ-
פראקטישקייט פון אלע מנחם מענדלס — זייער צאל — א לעגיאן —
אויסגעלאַטע דורך די פראקטיש-קלוגישקע מענטשן, הלמאי זיי טראגן
זיך ארום מיט פוסטע חלומות אַנשטאַט צו פאַרנעמען זיך מיט רעאַלע זאַכן...
ווער זענען דען די אלע משיחים-זוכער, די גרינדער און פירער פון די
וועלט-רעליגיעס, פון די רעוואַלוציאַנערע באַוועגונגען און די גרויסע
וויסנשאַפטלער און פאַרשער, די אומדערמידלעכע מיקראַבן-יעגער, אויב
נישט מנחם מענדלשע בטלנים — סירוב דורכגעפאלענע אין טעגלעכן
לעבן?...

דאס וועלן זען אין שלום-עליכמס מאַנומענטאַלע העלדן נאָר דאָס אויבערפלעכלעך-רעאַליסטישע פון זייער וועזן, איז באמת קורצזיכטיק. הגם, ש"ע האָט אַליין אויך (אינטעלעקטועל) נישט תופס געווען די טיפע וועלטן, וואָס געפינען זיך הינטער זיינע גרויסע געשטאַלטן און ווערק, האָט ער אָבער דאָך געגעבן אַן אַנווייז אַרום דעם פראַבלעם פון ליטעראַטור און לעבן אין זיין שאַפן. אין זיין נאַכוואָרט צו דער קאַמעדיע „יקנה"ז", שרייבט ער, אַז נאָך איידער עס איז אַרויס פון דרוק, האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז ער באַשרייבט די בערזע מיט אירע פאַרשוינען. נו, האָבן אַנגעהויבן פּלעזן צו אים בריוועלעך מיט געבעטן און וואַרענונגען. איינער פון זיי האָט פאַרענדיקט זיין בריוול בזה הלשון: „איין זאָך וויל איך אייך בעטן: מיך זאָלט איר אַרויסוואַרפן פון צעטל". און ש"ע ענטפּערט אים, אַז ס'איז נאָר אַ משל. פּונקט ווי איוב, איז אויך יקנה"ז לא היה ולא נברא. עס איז גאָר אויף דער וועלט נישט געווען אַזאַ נאַמען, „פּונקט ווי עס איז נישטאַ אַזאַ שטאַט, וואָס זאָל הייסן יעהופּעץ".

קלאָר, אַז ש"ע האָט נישט קאָפּירט זיינע פאַרשוינען פון לעבן, נאָר פון אים גענומען דעם רוי-מאַטעריאַל, וועלכן ער האָט באַאַרבעט מיט שעפּערישער פאַנטאַזיע און אינטוויציע. ער האָט פון לעבנס-אַריגינאַל בעיקר גענומען תּנועות, ווערטלעך, (דאָס עכטע פאַלקיש-אידיאַמאַטיש לשון) און פון זיי קאָנסטרוירט זיינע פּערסאָנאַזשן. ווען מיר וואַלטן זיך גענומען די מי דורכצופירן אַ גענעראַל-מאַביליזאַציע פון אַלע פאַרשוינען פון זיינע ווערק און זען, ווי אַזוי ער האָט זיי קאָנסטרוירט פון יידישע רייד, אַראַפּ-געכאַפּטע גלייך פון פאַלקסמויל, וואַלט בולטער געווען פאַרן אויג די בינע, אויף וועלכער ער לאָזט זיי אויסשפּילן זייערע קרעאַציעס און די שפּע בעלעטריסטיש בלוט, וואָס ער האָט אַריינגעגעבן אין זייערע אַדערן. שאַפּנדיק כאַראַקטערן, לעבעדיקע מענטשן, מער לעבעדיקע און היימישע, ווי די שכנים אַרום אונדז.

פאַר זיין גייסטיקן ראייה-פעלד איז געשטאַנען דאָס לעבעדיקע פאַלק מיט זיינע נשמה-פּראַצעסן, וואָס ער האָט געשטאַלטיקט דורך זיינע באַלי-ביקע זשאַנערן און זיין שפּראַך-ריטעם, מיט אַלע סעמאַנטישע ניואַנסן און עמאַציאָנעלע טענער. ווייט נישט אַלע ווערטלעך האָט ער גענומען פון פאַלקסמויל. אַ סך זענען זיינע אייגענע, און אוודאי פיל פּסוקים זענען ערשט פון זיין פּען אַריבער אין פאַלקסמויל.

דער דריטער הויפט־העלד, מאַטל פייסי דעם חזנס, דאָס יידישע יתום־יינגל, וואָס איז באַגאַסן געוואָרן מיט אַזוי פיל יידישע טרערן צוליב דער תוכחה, וואָס האָט זיך אויסגעגאַסן איבער זיין קאַפּ (דינעזאַן), איז דורך ש״עס ליכטיקער פּעדער פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ זוניק־צעשטראַלט קינד מיט אַ צעשמייכלטן הימל איבערן קאַפּ, און מיט אַ קוועקזילבערדיקע לעבנספּרייד, וואָס זינגט אַרויס פון אַלע זיינע אברים. מאַטל און טאַפּעלע טוטורייטו זענען נישט נאָר אין דער יידישער, נאָר אויך אין דער וועלט־ליטעראַטור אוניקאַל! ש״ע האָט געקענט אינעם יידישן קינד אַריינגעבן אַזאַ זינגעוודיקע קינדהייט, ווייל פון אים גופא איז דאָס קינד קיין מאַל נישט אַפּגעטראָטן. ער האָט דעם יידישן קינד (ווי דעם דערוואַקסענעם), געבראַכט זשמיענעס פּרייד פון לויטערן הומאַר, וואָס פּאַרוויכט און פּאַר־זיסט דעם בידנעם מזל און ביטערן דלות פון יידישן אוי־קרעכין. ווען מיר רעדן וועגן קינד ביי ש״ע, קומט באַלד אויפן געדאַנק, ווי אַזוי ער איז געשילדערט ביי מענדעלען — אַ קליין יידעלע שוין ביים געבורט, נאָר אַן אַ באַרד נאָך...

ש״ע האָט בכלל, ווי אַפּגעפּרעגט דעם „זיידנס“ שטרענגן אורטייל איבער דעם צושטאַנד פונעם יידישן לעבן אין יענער עפּאָכע. ווען מען־דעלע האָט בלויו געזען דעם פּאַרגליווערטן, סטאַטישן צושטאַנד פון קאַבאַצאַנסק, האָט שוין ש״ע דערשפּירט די דינאַמישע כוחות פון דער איבער־גאַנגס־צייט אין דער יידישער געשיכטע, ווען דאָס שטעטל איז אַרויף אויף דער וואַנדערונגס־ליניע צו דער גרויסער וועלט. זיינע העלדן אין די פּאַרשיידנסטע קרעאַציעס זענען שוין כּסדר אין באַוועגונג: אויף דער בויך, אויף דער אייזנבאַן — הינטערוועגנס פונעם שטעטל. פּאַרן קאַסריליק האָבן זיך אויפגעעפנט ברייט די טויערן קיין אַדעס, קיין קאַלומבוסעס מדינה און די לופט איז פול מיט דערוואַרטונגען. זיינע חלומות זענען פול מיט גאַלדענע רענדלעך, וואָס פינקלען פון דער ווייטנס מיט פּאַרפירערישע צוואַגענישן. ער הוידעט זיך אין פולן שוונג אויף דער גרענעץ־ליניע פון דער רעאַלער ווירקלעכקייט, וואָס ער האָט אַקערשט פּאַרלאָזן, און פון דער פּאַטאַ מאַראַגאַנאַ — די פּאַנטאַסטישע חלומות אין דער נייער צוואַנג־דיקער וועלט, וואָס וואַרט אויף אים מיט אַפּענע אַרעמס...

שפּעטער ערשט וועט דער קאַסריליק איינזען, אַז ער איז אַנגעקומען קיין יעהופּעץ אַ פּאַרשעטיקטער... אַבער דערוויל פּאַרוויגט ער זיך מיט די זיסע אילוזיעס, וואָס טוען אויף אין זיין געמיט ווונדער. אַט, אַט, דער־

גרייכט ער דאס טעלערל פון הימל. אין דעם לופטיקן קרייז פון קאסריליקס
חלומות איז דער באַדן צעאָקערט פאַר די פּאַנטאַסטישע סיורפּריזן און פאַר
דעם שפּרודלדיקסטן הומאַר און קאַמיזם, וואָס נאַר אַ ש״ע האָט געקענט
אַרויסכישפּן פון זיינע יידן פון אַ גאַנץ יאַר. מען זעט בפּירוש, אַז ער
האַט הנאה צו שמועסן מיט זיי אין גאַנג פון דער מעשה, מיט פאַרגעניגן
זיך צוקוקן צום מיראַזש, צו די פּסיכישע העוויות פון דעם גראַטעסק-
שפּיל. דער כּתריליק האָט טאַקע ווייניק באַדן אונטער די פּיס, אָבער דער-
פאַר פאַרמאַגט ער אַזוי פּיל בלויען הימל איבערן קאַפּ... דאָס האָט דאָך
ר' מענדעלע קאַצקער אַזוי אויסגעטייטשט דעם פּסוק „עד לב השמים“ —
ביז דאָס האַרץ איז געוואָרן הימלדיק...

האַט אונדז ש״ע אַנגענומען ביים האַנט און געוויזן: זעט, וויפּל הימל
עס געפּינט זיך אין קאַסרילעווקע! וויפּל מענטשלעכקייט און גוטסקייט ביי
דעם מלמד, וואָס חלומט פון ראַטשילדס פאַרמעגנס, נישט חלילה פאַר זיך —
פאַר דער וועלט דאַרף ער זיי. איין מאָל פאַר אַלע מאָל אַפּצושטעלן מלחמות!
צוליב וואָס זיך שלאָגן? — ער וועט געבן אַ מיליאַרד דעם רוס און
אַ מיליאַרד דעם ענגלענדער, און זיי וועלן נישט דאַרפן מלחמה האַלטן
מיטן טערק...

דער קבצן אין זיבן פּאַלעס, וואָס האָט נישט שבת צו מאַכן, טראַכט
נישט וועגן זיך. ער וועט זיי דערווייל אויסבאַרגן די מיליאַרדן. עס מאַכט
נישט אויס, זיי וועלן האַבן, וועלן זיי אים אָפּגעבן. לעת עתה מאַנט ער
נישט ביי זיי...

ביי אַלע גרויסע וועלטמייסטער איז דער ליץ-מיצל נאַר אַ מאַסקע פאַר
דער טראַגיק. וואַלטער זאַגט אין זיינע אָפּאַריזמען, אַז „דער הומאַריסט
לאַכט ער זאָל זיך נישט דאַרפן אויפהענגען“... אויך מאַרק טוועין, וואָס
ווערט אַנגערופן דער אַמעריקאַנער שלום-עליכם, האָט הינטער קאַמיזם
אויסבאַהאַלטן זיין אייגן טראַגיש לעבן. אַליין אַ שווער-געפּרוּוטער דורך
טראַגעדיעס (אין דער פּאַמיליע), האָט ער זיין טרויער און פעסימיום נישט
צוגעלאָזט צו זיינע ווערק. זיין אַקסיאַמע איז געווען: „לערן זיך ווי
אַ צושויער צו שמייכלען איבער דער אייגענער אַגאַניע“. ער האָט דאָס
טאַקע מקיים געווען אין די שווערסטע מאַמענטן פון זיין לעבן. דערמיט
האַט ער זיך איבערגערופן מיט ש״עס באַוווסטן עפּיטאָף אויף זיין מצבה.
אָבער נישט נאַר די אייגענע טרער האָט ש״ע געזוכט אויסצובאַהאַלטן.
ער האָט אויך די קאַסרילעווקער טרערן געפּרוּוט פאַרדעקן מיט אַ שמייכל

און דיסקרעטיקייט. ער האָט טרערן טראַנפאַרמירט אין הומאַר, געעפנט אין קאַטרילעווקע די שלוזן פון דורותדיקע פאַרוזיגלטע קוואַלן, און עס האָט זיך פרייד און געלעכטער צעגאַסן און צעקלונגען איבער אַרעמע געסלעך. דורך ווייזן דער יידישער פּאַלקס-מאַסע איר גראַטעסק-בילד פון די וואַכע-דיקע און יום-טובדיקע טעג, האָט ער איר פאַרלייכטערט דעם שווערן פסיכישן דרוק מיט דעם היילנדיקן כוח פון געלעכטער און פרייד. ער האָט צום פּאַלק געבראַכט אַפטימיסטישן הומאַניזם, געכפלט אויף גוטסקייט און לויטערקייט, און ביידע אַרומגענומען מיט זיין גאַטגעבענטשן הומאַר. ער האָט ליב געהאַט יידן באהבת הנפש. געמאַנט פאַר זיי זכות הקיום אַלס מענטשן און פּאַלק, ווייל עס קומט זיי, אַזוי ווי זיי זענען מיט אַלע זייערע מעלות און חסרונות, לעבנספרייד און גליק. בעת מעשה האָט ער געוויזן די קנייטשן אויפן פנים דורך אַ גראַטעסק-שפיגל, ווי מען טוט עס מיט נאַענטע, אייגענע מענטשן אין דער משפחה. און אַז מען האָט דורכן שפיגל דערזען, ווי קאַמיש עס זעען אויס די בראַדעווקעס אויפן אייגענעם פנים, האָט מען געקייכט פון געלעכטער צוואַמען מיט אים. עמך-פּאַלק האָט דערשפירט די ליבשאַפט זיינע, וואָס איז אַריבער די גרענעצן פון משפחה און פּאַלק — צו דער וועלט בכלל.

וואָס איז פאַר אונדז היינט שלום-עליכם?
ווער נאָך, ווי די היינטיקע וועלט, בפרט דאָס יידישע פּאַלק אין זיין איצטיקן מצב, נויטיקט זיך אין טביהס טיפן בטחון און גלויבן? און טאַקע אין מנחם מענדלס שטאַרקער לעבנס-עקשנות און אין זיין אַפטימיזם, באַגלייט מיט מאַטל פייסיס פרייד און ענטוויאַזם. היינט, מער נאָך ווי אַ מאַל, זענען ש״עס ווערק וויטאַמינען פאַר אונדזער קיום, פאַרן יחיד, ווי פאַרן כלל. די צוואה, וואָס ער האָט געלאָזן זיינע קינדער, איז צו אונדז אַלעמען. באַזונדערס דאַרפן זיינע פּאַלגנדיקע ווערטער געדענקען אונדזערע יונגע, נייע דורות:

„...אפשר וועט איר אָדער אייערע קינדער דערפון עפעס לערנען, ווי אַזוי ליב צו האָבן אונדזער פּאַלק און צו שעצן זיינע גייסטיקע אוצרות, וואָס ליגן צעוואַרפן אין אַלע פינצטערע זיינע-עלעך פון אונדזער גרויסן גלות אויף דער גרויסער וועלט“.

מענדעלעס ירושה פאר די אור-אייניקלעך...

(א דיאלאג צווישן זיינע צוויי אייניקלעך צום „זיידנס“ יאָרצייט)

א. צו דער יאָרצייט פון „זיידן“ מענדעלע מוכר ספרים וואָלט מען געדאַרפט איבערקוקן זיין ירושה און זי איבערגעבן צו אונדזערע קינדער, זיי זאָלן וויסן, אַז זיי זענען יורשים.

ב. מעגסט די ירושה לאָזן ליגן ערגעץ אויף אַ פּאַליצע. זיי וועלן זיך צו איר אָפּילו נישט וועלן צורירן. דעם אמת געזאָגט, וואָלט איך גאָר-נישט געוואָלט זיי זאָלן עס טאָן...

א. פאַר וואָס? פאַראַן דאַרט אַ סך צירונג און שיינע יידישע פּערל אין „זיידנס“ ירושה. אַוודאַי זיינען היינט אין דער מאַדע גאַר אַנדערע פּערל, אָבער אַנטיקן זענען דאָך קלאַסישע זאַכן, וואָס ווערן קיין מאָל נישט פאַרעלטערט. זיי האָבן זייער ווערט אין אַלע תקופות.

ב. זיי האָבן אַ ווערט פאַר פאַרשער, פאַר עטנאָגראַפּן, פאַר די, וואָס פאַרנעמען זיך מיט אויספאַרשן אַקאַדעמיש-געשיכטלעך דאָס אַלטע יידישע לעבן פון 19טן יאָרהונדערט אין ליטע, פּוילן, רוסלאַנד. אָבער מיינע קינדער, וואָס לעבן אין דער נייער וועלט, אין דעם לעצטן דריטל פון 20סטן יאָרהונדערט, וואָסער אינטערעס קענען זיי האָבן צו מענדעלעס ירושה? איך וועל דיר זאָגן דעם אמת: ס'איז שעדלעך זיי זאָלן זיך צורירן צו דעם! אין די ווערק פון „זיידן“ איז פאַראַן אַזוי פיל בייסיקע סאַטירע אויפן יידישן לעבן, אַז ס'קען אונדזערע קינדער מאַכן פאַר יידישע אַנטיסעמיטן. ווילסטו, איך זאָל מיינע אייגענע קינדער ווייזן אונדזער בערגל מיסט? ...

א. ביסט פאַרקראַכן מיט דיין מענה-לשון קעגן „זיידן“ ווייס איך ווו! האַסט אים שוין געמאַכט, רחמנא לְצַלוּ, פאַר אַ שונא-ישראל! פאַר וואָס קומט עס אים? ווייל ער האָט קריטיקירט די שעדלעכע און גענאַטיווע מעשים פון די רעדלפירער אין דעמאָלטדיקן יידישן לעבן? און היינט, ווערט מען דען נישט פאַרשריגן פאַר שונא-ישראל און ווייס איך וואָס, ווי גאָר מען טרעט אַרויס קעגן די היינטיקע רעדלפירער און „פּני“? ביי

אנדערע פעלקער האָט מען אויך נישט געזשאַלעוועט קיין בייסיקע סאַטירע קעגן די נעגאַטיווע געשטאַלטן.

ב. דער אַלטער לעבנס־שטייגער פון „זיידנס“ צייטן איז שוין געווען געשיכטע אַפילו ביים סוף פון זיין לעבן. דאַרף מען עס פופציק יאָר נאָך זיין טויט אויפלעבן פאַר די אוראייניקלעך? צוליב וואָס? איך האָב אַנומלט גערעדט מיטן לערער פון מיינע שול־קינדער וועגן דעם זעלבן ענין און זיין מיינונג איז, אַז דער גאַנצער לערן־מאַטעריאַל דאַרף אַזוי צוגעפאַסט ווערן, אַז די קינדער זאָלן לערנען נאָר דאָס, וואָס פירט ליב צו האָבן דאָס פאַלק. איך האָב אים געפרעגט: סטייטש? דאָס וועט דאָך פאַדערן דורכצופירן אַ כירורגישע אַפּעראַציע און אַרויסשניידן ביאַליקס „שחיטה־שטאַט“, פרישמאַנס, ברענערס און מענדעלעס ווערק? יא, האָט ער געענטפערט, מען מוז אַיינפלאַנצן אין קינד ליב צו האָבן דאָס אַייגענע פאַלק דורך ווייזן נאָר דאָס ליכטיקע פון אַמאַליקן יידישן לעבן. די סאַטיר־רישע ווערק זענען אין אַלע צייטן געווען שעדלעך. ווייל זיי האָבן אין זיך די קערנער פון זעלבסט־האַס. און נאָך מער געפערלעך זענען זיי היינט, ווען די אַלטע יידישע וועלט איז אַזוי שוידערלעך אומגעקומען צוזאַמען מיט אירע לעבעדיקע יידן. איך ווייס, האָט ער צוגעגעבן, מיוועט זאָגן, אַז מיר ווייזן אַן אַיינזייטיק בילד, אַן אַנשאַטנדיקס, נו, איז וואָס? אַזוי אַיינזייטיק, ווי וועגן דער אַייגענער מאַמען, וואָס מיר האָבן ליב...

א. עס איז שוין היינט געוואָרן אַ טראַפּאַרעט: „אהבת ישראל“. מען טאָר נישט מיסברויכן מיט דעם באַגריף. האָט דען דער „זיידע“ נישט פאַרמאַגט קיין אהבת ישראל? איך האָב געלייענט ביי דעם העברעיִשן שרייבער און קריטיקער, אברהם קריב, אַז מענדעלע, פרישמאַן, ברענער און אַנדערע האָבן נאָר געזוכט די נעגאַטיווע שטריכן און זענען דעריבער „פאַלשע עדות“. ער באַשולדיקט זיי אין „פאַרזען“ די קדושה און פאַר־באַרגענע ליכט פון דער פאַלקס־נשמה און אַז „זיי האָבן אַנגעוואָרפן אַ שאַטן אויף אַ שאַטן, ביז צום פאַרדעקן אַלץ, וואָס אין אונדזער לעבנס־שטייגער איז געווען באַלויכטן פון אַ פאַרבאַרגענעם, ווונדערבאַרן מקור“. קריב איז אַנגעווייטיקט אויף דער שלילת־הגלות־קאַנצעפּציע, מיט וועלכער עס איז פול די נייע העברעיִשע ליטעראַטור. ער שלידערט זיינע שאַרפּסטע פּיילן אין איר אויסגעקרימטן שפיגל, וואָס האָט געגעבן אַ פאַר־קרימונג פון דעם יידישן פּרצוף און יידישן גלות־מענטש. ער באַטאַנט, אַז די בלינדע משכילישע שנאה צו יידישע צרות און יסורים איז געווען

א צילבאווסטע און שעדלעכע. „דער גלות, וואס איז טיף ווי אן אפגרונט, לאזט זיך נישט אפמעקן, און דארף נישט אפגעמעקט ווערן, פון אונדזערע הערצער. א טראגישער גורל איז נישט קיין שאלעכץ, וואס מען שיילט אפ און מען ווארפט אוועק אויף דער ערד“... „ס'איז גאר קיין ווונדער נישט, וואס די, וועלכע דערציען זיך אין גייסט פון אזא ליטעראטור, ווערן פאר-וואנדלט אין בפירושע שונאיי-ישראל, און עס איז זיי באקוועמער זיך אנצורופן כנענים, ווי יידן!“

ב. ביסטו דאך אויך מסכים, זע איר, מיט קריבס פאדערונגען וועגן „א רעוויזיע“ בנוגע די שרייבער, וואס האבן געריסן לעבעדיקע שטיקער פון אלטן יידישן שטייגער-לעבן, און דאס באציט זיך צו דער ירושה פון „זיידן“, וועלכער האט נישט בלויז נישט אנגעווענדעט מידת הרחמים, נאר אפילו, ווי יעדער משכיל, פארלעצט מידת הרין, געזען בלויז מיאוסקייט און שלעכטס אין פאלק. אויב דאס הייסט נישט עגאפאביע, ווייס איך שוין נישט, וואס זעלבסטהאס איז... דעריבער איז גלייכער מען זאל וועגן זיין ירושה בעסער שווייגן.

א. א. ניין. האסט מיר שלעכט פארשטאנען, ווען כ'האב ציטירט אברהם קריבס קריטיק. כ'וועל זיך מיט אים נישט שפארן, ווען ער וואלט דאס געזאגט נאר וועגן ברענערן און טיילווייז אפילו וועגן פרישמאנען, אבער נישט וועגן מענדעלען. און לאמיר נישט דיסקוטירן אבסטראקט, נאר טאקע אראפנעמען פון די פאליצעס זיינע ווערק און זיי אפשאצן מיטן בליק פון א היינטיקן לייענער. מיר וועלן אנהייבן פון זיין ראמאן: „האבות והבנים“, פון „דאס קליינע מענטשעלע“ און „די טאקסע“. דאס זענען נישט קיין קינסטלערישע שאפונגען, נאר טיפיש-משכילישע פובליציסטיק מיט מוסר-זאגן און סאטירע אויף די רעקרוטן-כאפער, די בעלי-טאקסעס, תקיפים און אנדערע קהלישע פאזאוקעס און „פארזארגערס“ פון יידישן פאלק.

לאמיר נישט פארגעסן די צייט, ווען עס איז געדרוקט געווארן: דאס „קליינע מענטשעלע“ איז דערשינען אין 1864, און זיין העלד — יצחק אברהם תקיף, א „שיינער ייד“ — אונטער דער מאסקע פון „מסירת-נפש“ טוט אפ די מיאוסטע זאכן צוליב זיין קאריערע. דאס ווערק האט נישט קיין ליטערארישע פרעטענזיעס און קינסטלערישע ווערטן. דער ערשטער בעסטער משכילישער שרייבער האט עס געקענט אגשרייבן, און דאך פאר-מאגט עס א פארב, א ניואנס, מיט וועלכן עס טיילט זיך אויס פון טיפישן

משכילישן זשאנער. מענדעלע האט שוין דערזען די נאָוויטעט פון השכלה צו לייזן דעם יידישן פראַבלעם מיט דעם רעצעפט פון בילדונג... אַריינפירן סאַציאַלע פראַצעסן, מאַנען יושר און גערעכטיקייט פאַר די נידעריקסטע שיכטן פון פאַלק, ווערן דער שליח-ציבור זייערער מיט בונטאַרישקייט קעגן די אייגענע נוגשים ונוטרים, וואָס פלאַגן פון אינעווייניק בעת מען שלאַגט אונדו פון אויסנווייניק מיט רדיפות און פאַגראַמען — דאָס איז אַ נייער טאַן, וואָס מענדעלע האָט אַריינגעבראַכט אין זיין משכילישער צייט.

דער סוזשעט זיינער צאַלט צינזן דער עפאַכע, אָבער זיין סאַציאַלער פאַטאַס און הומאַניזם איז אַן אַנזאַג פון נייע שטימונגען און טענדענצן, וואָס אַנדערע פון זיין דור האָבן נאָך נישט אויפגעכאַפט. כאַראַקטעריסטיש, מענדעלע האָט זיך באַנוצט מיט דער אויטאָביאָגראַפישער פאַרעם, כדי צו שילדערן פון אינעווייניק די מאַסקע פון „דאָס קליינע מענטשעלע“. ער איז אָבער געווען אוטאָפּיסטיש אין מיינען, אַז זיין העלד, וואָס האָט מיט רמאות אומגעבראַכט מענטשן, וועט ווערן אַזוי ווייכהאַרציק און חרטה האָבן אויף זיינע „מעשים טובים“. אָבער מיר דאַכט זיך, אַז דו הערסט זיך גאַרנישט צו וואָס כּירעד צו דיר! דו וואַלסט מיך שוין לאַנג איבער-געריסן אין מיטן די רייד, ווי דו האַסט אַ טבע צו טאַן ווען ביסט נישט מסכים. זאָג מיר טאַקע וועגן וואָס דו האַסט זיך אין מיטן דערינען פאַר-טראַכט?

ב. בעת דיין רעדן איז מיר אויפן געדאַנק געקומען עפעס אַנדערש, וואָס האָט זיך ביי מיר אַסאַצירט מיט מענדעלעס „קליינע מענטשעלע“. איך האָב זיך דערמאַנט אין דער דראַמע פון אַבסורד-טעאַטער, וואָס כּהאַב אַנומלט געזען שפּילן. די דראַמע הייסט: „דער באַלקאַן“ און דער מחבר, זשאַן זשענע, האָט דראַמאַטיזירט קליינע אומבאַדייטנדיקע מענטשעלעך, וואָס קומען אויסשפּילן זייערע אַמביציעס, דערדריקטע פאַרלאַנגען און גראַנדיעזע ווונטש-פאַנטאַזיעס אין דעם הייזל פון מאַדאַם אירמאַ, וועלכן זי רופט „דאָס הויז פון אילוזיעס“. בעת דו האַסט פּריער דערמאַנט מען דעלעס סאַטיריש בילד, האָב איך געזען פאַר זיך זשענעס בייסיקע סאַטירע פון אונדזער געזעלשאַפט, פון וועלכער ער רייסט אַראַפּ איין מאַסקע נאָך דער צווייטער, ווייזנדיק אונטער דעם פאַרפּוצטן מלבוש פון סאַציאַלן סטאַטוס — צביעות, אומגערעכטיקייט, זינד און פּוסטיקייט. דער שמוץ ווערט קונציק פאַרדעקט מיט דעקאַראַציעס, אונאַפאַרמען און שליפעס טאַקע איינגעדנדיק דעם עולם, אַז דאָס איז רעאַליטעט און נישט קיין

מאסקע, און לסוף הייבן זיי אליין אן צו גלייבן, אָז זיי זענען רעאל און זייערע ראָלן זענען נאַטירלעכע, ממש פון דער השגחה...

א. קומסטו דאָך אַרויף צו מיינע ווערטער וועגן מענדעלעס, קליינע מענטשעלעך, וואָס איז הונדערט יאָר שפעטער נישט בלויז נישט פאַר-שוונדן פון דער יידישער געזעלשאַפט, נאָר פאַרנעמט אַזאַ אַרט אין דער מאַדערנע דראַמע פון דער אַלגעמיינער געזעלשאַפט. אָבער לאַמיר צו-ריקגיין צו מענדעלען און זיינע אַנדערע ווערק. נעם, „די קליאַטשע“, וואָס איז אין יענער צייט פאַרן יידישן אַרבעטס-מענטש געווען דער ערשטער שטויס צו נייע שטרעבונגען און פאַרטראַכטן זיך וועגן די סיבות, וואָס האָבן גורם געווען, אַז אַזעלכע פאַרשויןען פון די קהלישע, „פני“ — אַט די גאַנצע גאַלעריע „שיינע יידן“ פון „די טאַקסע“ — זאָלן בכלל קענען אויפקומען אויף דער מזרח-וואַנט פון יידישן לעבן און טאָן אומגעשטערט דאָס אַלץ, וואָס זיי האָבן געטאָן.

דאָס אַלץ האָט געקענט געשען צוליב דער יידישער רעכטלאַזיקייט, איז מענדעלעס אויספיר. ער איז דעמאלט (1873) דער ערשטער זעער אין אונדזער ליטעראַטור פון דעם סאַמער צווילינג פון פּאָליטישער רעכט-לאַזיקייט און דעם נאַציאָנאַלן פּראַבלעם. זיי לאָזן זיך ביי אונדז נישט פאַנגדערטיילן. די אויסערלעכע אונטערדריקונג שאַפט דעם פּרוכטבאַרן באַדן פאַר די אייגענע „פאַרזאָרגערס“ פון קהל. ער באַטראַכט דאָס יידישע לעבן פון אַ פּאָליטישן און עקאָנאָמישן אַספעקט. דאָס זענען געווען נייע האַריזאָנטן, וועלכע דער מחבר האָט אַנטפלעקט פאַרן יידישן לייענער און באַלויכטן די אייגענע און פּרעמדע פון דער געזעלשאַפט, „צער בעל-חיים“ (א רמז אויף דעם ליבעראַליזם פון דער צאַרישער מאַכט סוף די 60ער יאָרן). דער „זיידע“ וואַרפט זיינע שאַרפע פיילן קעגן די אַפּאָסטאָלן פון דער אַסימילאַציע, וואָס האָפּן מיט דעם צו געפינען לייטזעליקייט ביי די שכנים... ס'איז אַן ספק דאָס טיפּסטע ווערק פון יענער עפּאָכע, וואָס איז באַהויכט מיט אַ יידיש-נאַציאָנאַלן באַווסטזיין און באַטאָנט גאַנץ דייטלעך, אַז בילדונג און אַסימילאַציע לייזן נישט לגמרי די יידישע פּראָ-בלעמאַטיק. ס'איז אַ ווערק, וואָס האָט בשעתו געהאַט אַ גרויסע דער-ציערישע באַדייטונג.

ב. קענסטו מיר זאָגן, וואָס פאַר אַ ווערט אַזאַ בוך מיט אַלעגאָריעס האָט פאַרן היינטיקן ייד ?

א. אודא? איז „די קליאטשע“ פול מיט אלוזיעס און רמזים אויף דעם גורל פון כל-ישראל. פארגעס נישט, אז מענדעלע האט געשריבן פאר גאר אן אנדערן ליינער — פאר דעם בית-המדרש-ייד, וואס האט זיך געקוויקט מיטן משל פון מגיד. דער עולם האט פארשטאנען דעם מיין פון מחבר און געוויסט, פאר וואס ער קען נישט שרייבן אפ, נאר מוז אנקומען צו אן אלעגאריע, געמאלן אויף דעם רעאליסטישן הינטערגרונט פון יענער צייט. ער האט געוויזן אין בונטע פארבן ווי דער טייוול האט א פרינץ געקענט פארוואנדלען אין א קליאטשע.

ב. גוט. איך קען מסכים זיין מיט דיר, אז אין „די קליאטשע“ איז פארקערפערט די טראגעדיע פונעם גערודפטן און געפלאגטן יידישן פאלק און אונדזערע קינדער דארפן פון דעם וויסן און לערנען צו פארשטיין, פון וועלכע זיידעס זיי שטאמען און ווי אזוי זיי האבן געלעבט און זיך גע-ראנגלט פאר עקזיסטענץ און לופט צו אטעמען אין שטעטל. ווען איך נעם אָבער אַזאַ ווערק ווי „פישקע דער קרומער“, זע איך אונדזער פאלק ווי אן אומה פון בעטלערס מיט שנאָרערישע נשמות. כל-ישראל — איין גרויסע יידישע טאַרבע! אין דער הקדמה שרייבט מענדעלע: „מיר חלומט זיך נאר בעטלערס... וואָס איך זאָל נישט וועלן עפעס דערציילן אָדער זאָגן — פאַר מיינע אויגן שוועבט תמיד אַ טאַרבע, די אַלטע גרויסע יידישע טאַרבע“... וואָס וועלן די אייניקלעך זיינע אַרויסדרינגען פון אַזאַ העסלעך בילד פון אַלטן יידישן לעבן? ווען אַ נישט-ייד וואָלט אַזוי באַרעדט יידן, וואָלט מען אים באַצייכנט פאַר אַ גרויסן אַנטיסעמיט. זאָל איך אַט די ירושה פון „זיידן“ איבערגעבן מיינע קינדער?

א. איך זויס נישט פון וואָנען עס קומען צו דיר אַזעלכע קרומע געדאַנקען. גראַד אין דעם ווערק האָט זיך אַנגעהויבן דעם „זיידנס“ קינסטלערישע דערהויבונג. דער משכיל אין אים, וואָס איז אַזוי בולט און זיינע פּרזער-דערמאָנטע ווערק, האָט אַנגעהויבן אַפטרעטן פאַר מענ-דעלען דעם קינסטלער. דער סוזשעט איז טאַקע פון סאַמע קבצנותדיקן שיכט אין פאַלק, די באַעוולהסטע און דערינדעריקסטע, די בעטלער-מאַסע, אָבער הינטער זייערע טאַרבעס און שמאַטעס, וועלכע ער האָט אַזוי קינסטלעריש באַלויכטן, קלאַפט אַ וואַרעם מענטשלעך האַרץ! זיין פאַר-דינסט איז טאַקע, וואָס ער האָט אויפגעדעקט זייערע טיף-מענטשלעכע געפילן אויף דעם הינטערגרונט פון אַרעמקייט און שרעקלעכע דלות-בילדער. אויפן פאַן פון אַט דער שנאָרערישער וועלט מיט איר האָס און

ליבע שיינט בולטער ארויס די צארטע ליבע צווישן הינקענדיקן פישקען
צו דער הארבאטער ביילע. מען קען זאגן, אז עס איז דער ערשטער ראמאן
אין דער יידישער ליטעראטור.

אמת, מענדעלע פילט זיך אומזיכער אין באשרייבן א ליבע-ראמאן.
ער האט גארנישט געטראכט צו פארמעסטן זיך אויף א טעמע פון ליבע
און לייבשאפט, זייענדיק אליין נאציאנאל-קאנסערוואטיוו. ווידער פאר
די באלעבאטישע יידן — זיינע דעמאלטדיקע ליינער — איז עס דאך
גישט געווען קיין יידישע זאך... עס האט נאר געקענט געשען צווישן
הפקרדיקע דעק-עלעמענטן, וואס באגרייפן גישט, אז די שיר-השירים-ליבע
מיינט צווישן דער שכינה און כנסת ישראל און די שני שדיים מיינט משה
און אהרן... איך האלט, אז דאס ווערק גיט אונדזערע קינדער א פארביקן
קאלידאסקאפ פון א דורותדיקן לעבנס-שטייגער מיט פענבילדער פון
יארידים, פון קרעטשמעס און אנדערע באשרייבונגען, באגלייט מיט לירישע
נאטור-שילדערונגען, וועלכע באצירן די צייכענונגען פון א יידיש-אייגן-
ארטיקן לעבנס-שטייגער.

ב. האסט דערמאנט דעם „זיידנס“ לירישע פיזאזש-שילדערונגען. צי
זענען זיי פאר אונדזערע קינדער פארשטענדלעך? זיי זענען דאך אזוי
יידישלעך אלטמאדיש. די נאטור דאוונט ביי אים תפילהדיק און ימים-
נוראימדיק. זיינע נאטור-באשרייבונגען האבן געקענט רעדן צום געמיט
פון בית-המדרש ייד, אבער גישט צו אונדזער היינטצייטיקער יוגנט. איך
זאג עס אנטקעגן דעם, וואס אפילו דאס בעסטע פון זיינע ווערק, די לירישע
נאטור-שילדערונגען, וואס זענען ווירקלעך באלויכטן מיט אזא ליכטיקייט
און ליבשאפט — אין קאנטראסט צו זיין ביזן באשרייבן יידישע מענטשן —
זענען גישט פארן גומעז פון דעם היינטצייטיקן סאפיסטיצירטן ליינער. זיין
נאטור-ליבשאפט וועט אים גישט פארקאפן. אין זיינע אויגן זעט אויס
זיכער עקזאטיש דעם „זיידנס“ זען דעם בוים דאווען שמונה-עשרה און
דעם פויגל אנטאן פרום א יארמלקע. דער רעזולטאט וועט זיין אזא: דאס
שיינע און פאזיטיווע אין מענדעלעס שאפן פארקערפערט אין זיין נאטור-
ליריציזם וועט צו אונדזערע קינדער סי ווי גישט דערגיין, דאקעגן דאס
נעגאטיווע פון „פישקע דער קרומער“, און פון דער גאנצער גאלערע
פארשוניגען, אין וועלכע דער מחבר זייערער האט אריינגעגעבן דאס גאנצע
שלעכטס פון דער וועלט, וועט זיך יא צוקלעפן. און מיר ווייסן דאך, אז

דאס איז אַ קרומער שפיגל פון אַמאָליקן יידישן לעבן, צי וואָס עס ווייזן אונדזער יוגנט? ...

א. האָסט דאָ פאַרבראַקט קאַשע מיט מאָן! איך וועל דיר אָבער ענטפערן זאַלעך. קודם־כל אויף דיין טענה, אַז דעם „זיידנס“ פייזאָזש־באַשרייבונגען זענען נישט צוגעפאַסט פאַר דעם היינטיקן לייזער. איך האָב שוין באַטאַנט, אַז זיינע דעמאָלטיקע לייזער זענען געווען די יידן, וועלכע האָבן צום בעסטן געקאַנט דערשפירן די יידישלעכע פאַרגלייכונגען. צוליב אַ ריי סיבות האָבן זיי נישט געהאַט קיין חוש פאַר די נאַטור־שיינ־קייטן און האָבן בכלל געהאַלטן, אַז ס'פירט צו ביטול תורה. איז דעריבער אַזוי נייטיק געווען אין זייער לשון געבן שילדערונגען פון נאַטור־פייזאָזש, וואָס זאָל פאַרכאַפן דעם לייזער מיט די בילדער. ווען איך האָב אין קלאַס גערעדט וועגן דעם מיט הי־געבוירענע קינדער, האָבן זיי נאָך געפונען אין די באַשרייבונגען אַ ספּעציפישן חן טאַקע צוליב די יידישלעכע אימאַזשן.

ב. לאַמיר מער נישט דיסקוטירן וועגן די אויבנדערמאַנטע ווערק זיינע, נאָר וועגן די, וואָס ווערן באַצייכנט אַלס די קינסטלערשיסטע פון זיין שאַפן. נעם „דאָס ווינטשפינגערל“, האָסטו ווייטער אויפן קאַבצאַנסקער לייזונט דעם הויפטטהעלד, הערשעלע, פאַרוואַנדלט אין אַ גלופסקער ישיבה־בּחור, וואָס שטייט אויס נישט ווייניק צרות, הונגער און נויט. ווידער די בילדער פון די אויסערלעכע און אינערלעכע לייזן פונעם יידישן לעבן אינעם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט מיט די קהלשע תקיפּים פון קאַבצאַנסק און גלופסק, די „כאַפּערס“ און די הילפלאַזיקייט, די איילעניש פון האַנדל־וואַנדל און די לויפעניש מיט ליידיקע מאַגנס. איז דאָס אַ מאַטעריאַל פאַר אונדזערע קינדער צו זיין שטאַלץ מיטן לעבן פון זייערע זיידעס? ... ניין, איך וועל אַט די קראַנקע זייטן פון אונדזער אַמאָליקן לעבן נישט אידעאַ־ליזירן און ס'איז געזינטער פאַר אונדז נישט צו מאַכן פון זיי אַן אויס־שטעלונג.

א. די לעבנס־באַשרייבונג פון אַן אַרעם יידיש יינגל איז דאָך בלוזן אַ געבן־זאָך אין דעם ווערק. צו דעם מין געהערט אויך דיין פאַטעטישקייט וועגן „די קראַנקע זייטן“ פון שטעטל־לעבן אין „זיידנס“ ווערק, פון וועלכע מען וויל רחמנא לצלן מאַכן אַן אויסשטעלונג... דו דערמאַנסט מיר אין יענעם, וואָס האָט אין זאַלאַגישן גאַרטן געזען די אַלערליי קליינע ווערעמלעך, נאָר דעם העלפאַנט האָט ער נישט באַמערקט... האָסט נישט באַמערקט אין „דאָס ווינטשפינגערל“ אַן ענציקלאָפּעדיע פון יידישן לעבן:

דורך עפיוואָדן, בילדער, סצענקעס און געשטאַלטן האָט אונדז מענדעלע געגעבן — קינסטלעריש — די יידישע געשיכטע פון זיין צייט. דינע קינדער האָבן זיך נישט וואָס צו שעמען מיט איר! פאַר זייערע אויגן וועט זיך אַנטפלעקן יידיש-פּאַלקס-פּסיכאָלאָגיע, קולטור-געשיכטע, אַ רייכער פּאַלקלאָר און בכלל די קינסטלערישע אַפּשפּיגלונג פון אַן עפּאָכע — איר ליכט און שאַטן — וואָס האָט אַנגעהאַלטן עטלעכע הונדערט יאָר. פאַר-טרעטן פון יחידים, אַ טיפּ-גאַלעריע מיט דעם באַזונדערן חן פון די „ניין מאַס“ באַרעדעוודיקע יידענעס, די משכילים און בטלנים (שוין נישט געמאַלן אין שוואַרץ-און-ווייס-פאַרבן).

דו האָסט געדאַרפט זיין ביי מיר אין קלאַס און זען, ווי די קינדער האָבן אויפגענומען מיט הייטערקייט מענדעלעס איינטיילן די יידן, וואָס פאַרן מיט דער בויך קיין גלופסק אויף „שיינע יידן, כשרע יידן, גלאַט יידן, אַזוי-זיך יידן, מיטן פולן מויל יידן, ברענענדיקע יידן, און אויך מיר יידן“.

ב. וואָס וועסטו מיר זאָגן וועגן אַזאַ ווערק, ווי „מסעות בנימין השלישי“? דער פּוילישער שרייבער, קלעמענס יונאַשאַ, האָט עס איבער-געזעצט אויף פּויליש אונטערן נאַמען „דאַן קיכאַט זשידאַווסקי“. אַ שיינער פאַרגלייך! סערוואַנטעסעס העלד מיט זיין ברייטן שוונג, מיט זיין שטאַלץ און רחבות. די אַרענע פון זיינע קאַמפּן — די גרויסע וועלט און זיין געראַנגל איז דאָך נישט בלויז מיט ווינטמילן, נאָר אויך מיט רעאַלע לייבן. זיינע וויזיעס און אידעען — אוניווערסאַלע, די פאַרקערפּערונג פון דעם אייביקן געראַנגל צווישן דעם וויזיאַנערישן פונעם גייסטיקן אויג און די קליינע טריט פון מענטשלעכן פּוס... אַבער וואָס פאַרקערפּערט בנימין? דעם קאַבצאַנסקער פּישמאַרק! די נישטיקייט און אַרעמקייט פון די השגות אין טונעיאַדעווקע וועגן דער וועלט, וואָס ענדיקט זיך ביים אַרויספאַר פון גלופסק... הינטער איר איז שוין דער סמבטיון מיט די פּיפּערנאַטערס און וויזלטירן און נאָך אַזעלכע אויסטערלישע באַשעפּענישן, וואָס היטן אַפּ די רויטע יידעלעך, די עשרת השבטים, מוֹזאַל צו זיי נישט צוקומען... דאָס איז דאָך פשוט אַ חוּק-בילד פון אונדזער פּאַלק, פון זיינע השגות און וועלטוויסן... וואָס וועלן אונדזערע קינדער טראַכטן פון זייערע זיידעס, אויב זיי וועלן זיי זען אין אַזאַ טראַגיק-קאַמישן שפּיגל? קיין רעספּעקט פאַר זיי קענען זיי פון דעם נישט באַקומען, איז צו וואָס?

א. דיין באַנעמונג פון „מסעות בנימין השלישי“ איז אַזוי פלאַך און קורצזיכטיק, אַז כּמוֹז ממש שטוינען! ביי דיר זעט עס אויס אַ מין חוּק-

בילד, וואָס דער „בייזער“ זיידע האָט געמאַכט פון דער גאַנצער יידישער עדה קדושה. אין דער ווירקלעכקייט איז דאָס אַ סאַטיריש ווערק וועגן דער פּסיכישער איזאָלאַציע אין יידישן אַמאַליקן תּחום־המושב פון דער גרויסער וועלט.

נישט דאָ איז דער אַרט אַריינצוגיין אין די אַלע סיבות, וואָס האָבן גורם געווען, אַז דאָס אַמאַליקע יידישע לעבן איז געווען אַזוי אָפּגעזונדערט און אָפּגעריסן פון דער וועלט. מיר ווייסן זייער גוט, אַז די סיבות זענען געווען היסטאָרישע, באַווירקט פון אינערלעכע און אויסערלעכע פּאַקטאַרן. איזאָלאַציע האָט געשאַפן דעם באַדן פאַר דעם גראַטעסס און דער טראַגיק פון פּאַלק. טונעיאַדעווקע איז אַ פאַרגייסטיקטע יידישע וועלט, אירע „מסעות“ צו דער אַרומיקער וועלט זענען פּאַנטאַסטיש־רוחניותדיקע מיט ביטול צו רעאַליטעט. די בנימינס, די יידישע „דאָן קיכאַטן“, רייסן זיך צו זען וואָס עס קומט פאַר מחוץ זייער (פּסיכישער) וועלט. עס איז אַ נשמה־נסיעה מיט דעם פּאַנטאַסטישן דראַנג „נאָך גרויסע מעשים“ אַלס אַ בריק פון שטעטל און צו דער וועלט. ווי סערוואַנטעסעס העלד, האָט אויך מענ־דעלעס נישט קיין וואַרצאלען אין דער רעאַליטעט, מיט וועלכער ער וויל נישט שלום מאַכן. עס איז אַ ווערק מיט פאַרשיידענע פּלאַכן און זשאַנערן, וואָס זענען באַהויכט מיט דעם לייכטן שמייכל פון דעם פּיקח־מענדעלע. איר זעט בפּירוש, ווי ער לאַכט גוטמוטיק פון זיינע העלדן, פון זייערע אויסטערלישע מחשבות, וואָס זוכן צו קאַמפּענסירן דאָס שווערע לעבן פון דער וואָר. מען מוז אונטערשטרייכן, אַז אַלע מענדעלעס ווערק זענען שטאַקן פון איין בנין. יעדער פון זיי איז איינגעמויערט אין דער עפּאַכע מיט אַלע אירע פּראַבלעמען און געראַנגלען.

ב. איך בין מסכים מיט דעם, וואָס דו האַסט געזאָגט צום סוף, און דעריבער זע איך אין זיינע ווערק קודם כל דעם משכיל, וואָס האָט נישט געקענט אַריבערשפּרייזן די גרענעצן פון זיין צייט (השכלה). ער האָט געפירט אירע מלחמות, זיך באַנוצט מיט אירע פּאַבולעס און דורך אירע ברילן געקוקט אויפן יידישן לעבן. אַט אַפילו אין די „מסעות“ האָט ער ביים סאַמע סוף זיך אָפּגערעכנט מיט די „כאַפּערס“ און געשילדערט, ווי בנימין און סענדערל ווערן פאַרזאַרט און איבערגעגעבן צו מיליטער... זעסט כּסדר דעם מוכיח און משכיל.

א. פאַרגעס נישט, אַז ווי פרעמד דער משכיל זאָל אונדז היינט נישט זיין, האָט ער אָבער אין זיין צייט געשפּילט אַ היסטאָרישע שליחות. ער

האָט אָנגעהויבן בויען די בריק, וואָס האָט געפירט צו דער פאַרוועלט־ לעכונג פון יידישן לעבן, און דאָס איז זיין זכות. אָט דער דראַנג איבער־ צובויען דאָס לעבן אויף ראַציאָנעלע יסודות האָט טאַקע פאַרכאַפט דעם יונגן שלום יעקב אַבראַמאָוויטש. ער האָט אָבער דערזען אַן איינזייטיקייט — די גאַנצע ישועה אין בילדונג! וואָס ווייזט איר דער קלאַטשע, אַ 'ה' אין סידור? ווייזט איר בעסער אַ בינטל פרישע היי. זייענדיק אַליין אַ פראָדוקט פון דעם משכילישן דור, איז ער שוין אין זיינע ערשטע ווערק געשטאַנען מיט אַ קאַפּ העכער פון אים און געקענט זען אַ סך ווייטער פאַרויס און טיפער זיך דערגראַבן צו די עצם וואַרצלען פון דער יידישער פראַבלע־ מאַטיק ווי זיינע בני־הדור. זיין סאַציאַלער באַווסטזיין און קינסטלערישער חוש האַבן אים געהאַלפן אויסצוגעפינען די אַרדענונג און שייכות פון ווערטן. סוף־כל־סוף האָט דער קינסטלער גענומען די אויבערהאַנט איבערן משכיל.

ב. איך קען מסכים זיין מיט דיין אויספיר נאָר אין שייכות מיט זיין לעצט ווערק — „שלמה ר' חיימס". אין דעם „מייזניק" האָט ער שוין נישט אַריינגעגעבן קיין גאַליקע סאַטירע, נאָר אַ מילדן, קלוגן שמייכל פון אַ רייפן קינסטלער. אויך אין זיין בעסטער שאַפונג פאַרט ער אַראָפּ פון שליאַך, דאָ און דאַרט, צו זייטיקע געסלעך, אָבער קומט אַרויס צוריק צו יעדער צייט אויפן הויפט־טראַקט. זיין טבע אַריינצופאַרן אַ מעשה אין אַ מעשה און די צעצויגנקייט איז געבליבן אויך אין זיין „בן־זקונים". נישט צו געבן דיר אַ באַליביקע געלעגנהייט צו זאַגן, אָז כּיזע ביים „זיידן" נאָר שאַטן, וועל איך אַליין דאָ צוגעבן, אָז זיין לעצט ווערק איז פיל מער ווי „אַ בילד פון יידישן לעבן אין ליטע" (ווי ער האָט עס אַליין אָנגערופן).

ווי בעת אַ פּרעכטיקן ווין־אונטערגאַנג, איז אין בוך פאַרקערפערט די שקיעה פון אַ גרויסער יידישער תקופה און געשטאַלטן־פאַנאַראַמע. דער יחיד שלמה איז אויטאָביאָגראַפיש, אָבער אפשר מער ווי דער יידישער מאַמענט איז דורכגעלויכטן פון אינעווייניק דאָס קאַלעקטיווע בילד פון דער עפאַכע, וואָס איז שוין געשטאַנען ביים ראַנד פון אונטערגאַנג. עס פילט זיך שוין נישט דער ריח פון האָס צו יידן און זייער שטייגער־לעבן אין זיין „בן־זקונים", נאָר דער ריח פון פאַרב אין זיינע מאַלערישע בילד־ דער, סטיל־פיינקייטן פון פּרעכטיקע שניצערייען אין זיין געשטאַלטן־ גאַלעריע. אָט דאָס ווערק וואַלט איך געוואַלט זען פאַרפילמירט, מיר אַליין

און אונדזערע קינדער זאלן קענען איינקריצן די בילדער פון די אלטע היימען, יעדעס פנים, די הלבשה, צירונג, מנהגים פון דער וואך און פון שבת-קודש, פון יידישע שמחות און יידישער עצבות, פון א פרייטיק-צו-נאכטס אין א יידיש הויז, ווי אזוי עס האט פארצייטנס אויסגעזען א יידיש הויז מיט אלע פיטשעווקעס, גלויבנס און אבער-גלויבנס — אין דעם זין איז ער דער באדייטנדיקסטער ערשטער גרויסער קינסטלער אין אונדזער ליטעראטור, וואס גיט א טריי בילד פון דער פארציטיקער יידישער וועלט.

דאס אלץ זאג איך דיר, צו באווייזן, ווי אביעקטיוו איך וויל זיין לגבי דעם „זיידנס“ ירושה, און דאס, וואס כ'האב קריטיקירט, איז נישט צו בארעדן שלעכטס, חלילה, נאר צו זאגן דעם פולן אמת וועגן אים, ווי א לייענער און א טאטע פון קינדער אין אונדזער צייט. ביי מיין גאנצן רעספעקט און יראת-הכבוד פארן „זיידן“ וויל איך אבער ווי ווייט מעגלעך פארהיטן זיי זאלן פון זיינע גאליקע סאטיריש-משכילישע ווערק נישט ארויסדרינגען א שאקירנדיק צעקרימטן אימאזש פון יידן.

א. איך בין צופרידן, וואס דו ביסט בכוח אפצושאצן די ווערטן פון זיין לעצטן ווערק, נעמענדיק אין אכט, א דין פארפאלגט א היפער-סענסיטיווקייט, וואס כ'זע ביי די עקסטרעמע אהבת-ישראל-פרעדיקער. איך האב נישט ווייניקער ליב אונדזער יידיש פאלק ווי זיי, אבער איך ווייס, און ס'איז געזינטער פארן פאלק א קריטישער צוגאנג און זעלבסט-אנאליז פון זיינע שאטן-זייטן, איידער צו פארזען זיי דורך זעלבסט-אפנארעריי. אט דאס דארף זיין אונדזער אביעקטיוו-קריטישער צוגאנג צו דער ירושה פון מענדעלען. מען דארף אים זען אין זיין פולער גרויס און ברייט, אין זיין ליכט און שאטן. מען דארף אים זען אויפן פאן פון זיין עפאכע, וועלכע ער האט אפגעשלאסן מיט לייגן דעם פונדאמענט פאר דער מאדערנער יידישער ווארטקונסט.

אין פראצעס פון שרייבן האט ער אנטפלעקט דעם מוזיקאלישן ריטעם, די פולקייט פון יידיש-קלאנג, די זאפטקייט און בילדלעכקייט פון מאמע-לשון, וועלכן ער האט פארוואנדלט אין זיין קינסטלערישן אינסטרומענט. „איך האב זיך פארליבט אין יידיש, האט ער באטאנט, און זיך פארקנסט מיט איר אויף אייביק. איך האב איר געגעבן די בשמים און קרייטעכצער, וואס איר קומט און זי איז געווארן א שיינע באחנטע פריצע.“

ער האָט טיף געגראָבן אין די ברונעמער פון דורות. אַרומגעפּלויגן איבער תקופות, אַראָפּגענידערט און געזוכט אין אַלע יידישע קוואַלן. ווי אַ בין אָפּגעקליבן דעם שפּראַך־האַניק; מיט זיין שטאַרק־אַנטוויקלטן פּילאָ־לאַגישן חוש און מוזיקאַלישן אויער, מיט זיין גרויסער ערודיציע אין תּלמוד, מדרש, מתנגדישן מוסר, רבנישער חריפות, מגידישע דרשות, האָט ער צונויפּגענומען ליים און ציגל פון שפּראַכלעכן רוי־מאַטעריאַל און געפּורעמט אַ יידיש־קולטור־לשון פאַרן פּאַלק. ער האָט צונויפּגעגאַסן פאַר־שיידענע שפּראַך־שיכטן, איבערגעטראָגן אויסדרוקן, ווערטלעך, סינאָנימען, עפּיטעטן, פאַרגלייכונגען, געזאַמלט און באַאַרבעט פּאַלקס־ווערטלעך און שפּראַכלעך־הומאַריסטישע אויסדרוקן, מחדש געווען נייע, גערייניקט און אויסגעפּופּצט אַלטע. ער האָט פאַריידישט נעמען פון פּלאַנצונגען, דערביי יעדעס וואָרט געווייגן און געמאַסטן איידער ער האָט אים אַריינגענומען אין זיין שפּראַך־אוצר.

ער איז אויך געווען אַ לערער פאַר דורות יידישע שרייבער צו געפּינען פאַרב און קלאַנג פאַר יעדן באַזונדערן טיפּ: „פאַר די תּנועות און העוויות פון שנאַרער, פאַר דעם דריי מיטן גראָבן פינגער פון למדן, פאַר דעם עקסטאַז פון חסיד, פאַר דעם זיפּץ פון בעל־מלאכה און די מינעס און זשעסטן פון דער באַרעדעוודיקער יידענע.“ מיר געפּעלט זיין דערציילן זלמן שניאורן, ווי אַזוי עס פּלעגט אים אַנקומען שווער דאַס שרייבן (נישט איין מאַל פּלעגט ער דורך לאַנגע שעהען נישט באַווייזן מער אַנצושרייבן ווי עטלעכע שורות); „.....זוכנדיק אַזוי אַן אויסדרוק, אַ וואָרט, דערזע איך פּלוצלונג אַ פאַרשעמט ווערטעלע, אַ באַשיידנס, אַ קליינס, אַ צאַרטס, אַ ציטערדיקס. עס פּילט זיך שלעכט צווישן אַזאַ עולם מיט גבירים, דאַס פינגערל אין מיילעכל... טרערן שטייען אים אין די אויגן... — קום נאָר אַהער, קליינינקער, נאָר דיך דאַרף איך האַבן, נאָר דיך“...

כדי אַפּצושאַצן מענדעלעס אויפטו און דערגרייכונגען, מוז מען האַבן פאַרן אויג דאַס בילד פון אַ הונדערט יאָר צוריק און אַפּילו די שפּעטער־דיקע יאָרן, ווען יעקב דינעזאַן האָט נאָך געקענט שרייבן: „איך פאַרשטיי נישט, פאַר וואָס מענדעלע צאַצקעט זיך אַזוי מיטן זשאַרגאַן?“ („הויז־פּריינד“, 1888). אויב דינעזאַן האָט אַזוי געקענט זאַגן, וואָס האָט מען שוין געקענט דערוואָרטן פון אַנדערע? ... אין יענעם באַגינען פון דער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור האָט מענדעלע זיך און אַנדערע געשטעלט הויכע פּאָדערונגען. ער האָט פאַרשטאַנען פּריער פון אַנדערע אין זיין

עפאָכע, אַז אַ פּאַלק האָט נישט נאָר זיין ברויט און טאַגשפּראַך, נאָר אויך די שפּראַך פון העכערן תּכּלית, פון גייסטיקייט. ער האָט זי געזוכט איבער אַלע יידישע וועגן און שטעגן און געוואָרן איר גרויסער בוימייסטער, דער קלאַסיקער פון דער יידישער וואַרטקונסט און פון דער יידישער עפיק.

מיר דאַרפן זיך נישט שעמען מיט זיין ירושה, נאָר פאַרקערט, אַרויס-הייבן זיין שאַפן און זיין געשיכטלעכע ראַל פאַר דעם רענעסאַנס פון יידישן לעבן און אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור. ער האָט פון „זשאַרגאָן“ געמאַכט אַ שיינע יידישע שפּראַך, צוגעגרייט דאָס פּאַלק צו אַ קינסטלערישער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור און די ליטעראַטור געבראַכט צום פּאַלק. צום שבוּח פון פּאַלק איז בויטיק צו באַטאָנען, אַז עס האָט אויפגענומען מיט אַפּענע אַרעמס דעם „זיידן“, ווען ער האָט געמאַכט זיין גרויסע טריומף-רייזע איבער די יידישע שטעט. אַ שטראַם פון באַגייסטערונג האָט געשפּאַרט פון די לייענער זיינע, ווען זיי האָבן זיך פּנים אל פנים געטראָפן מיט זייער גרויסן קינסטלער. דאָס פּאַלק און דער „זיידע“ האָבן דעמאַלט מער ווי ווען עס איז דערשפּירט דעם אמת, אַז טראַץ די געדיכטע פאַרבן פון זיין סאַטירע און דעם היפּערבאַלן מיטל, וואָס ער נוצט אין זיין שרייבן, איז ער, מענדעלע מוכר ספרים, אַ פעדעמל אין דעם גרויסן שטיק מאַטעריע, וואָס גייט אין דער וועלט פון אייביקע צייטן אונטער דעם נאָמען ייד“.

ער האָט זיין פּאַלק ליב געהאַט, געלעבט מיט זיינע ליידן און פריידן, געמאַנט און געפּאָדערט פאַר אים יושר און זיך אַנגענומען פאַר זיין קרוודע. ער האָט געהאַט אַ באַוווּסטזיניקע באַצונג צו זיין שרייבן, גלויבנדיק, אַז אַ קינסטלער דאַרף האָבן אַ ציל, אַ דראַנג, אַ מיסיע. אַ טיפּן וואַרט האָט ער אַ מאַל אויף זיין טריומף-צוג געזאָגט צו שלום אַשן, בעת אַ באַנקעט : „אַש איז דיין נאָמען. אלף שין! אויף העברעיִש מיינט עס פייער און אויף יידיש — אַש“. אַט די צוויי אייגנשאַפטן אין זעלבן וואַרט, וואָס זיינען אַזוי ווייט איינע פון דער אַנדערער. אַ סימן, מען קען זיי פאַרמאַגן גלייכצייטיק. אין פּראַצעס פון יצירה איז דאָ דער פייער און פּלאַקער אינעם מענטש. ווערט אַט דער פייער אויסגעלאַשן, בלייבט דער זעלבער מענטש נישט מער ווי אַש, דער עפר ואפר...

מענדעלע האָט אויף די באַנקעטן לכּבוד אים אויך געהערט שאַרפע טענות מצד אַ באַגריסער. אין ווילנע, אויף דער גרויסער מאַניפעסטאַציע, זענען געקומען די רעדליפּירער פון קהל, פאַרנומען דעם אויבנאָן און געזוכט

ביי דער גרויסער שמחה איינצוקאסירן פאר זיך כבוד. ווען עס האט בא-
קומען אַ וואַרט צו באַגריסן אין נאָמען פון „בונד“ א. ליטוואַק, האָט ער
אַרויסגערוקט אַ גרויסע טענה צום „זיידן“, פאַר וואָס ער האָט זיך געלאָזט
אַרומרינגלען פון די זעלבע בעלי-טאַקסעס, וועלכע ער האָט אין זיינע
ווערק אַזוי שטאַרק געטאַדלט...

מענדעלע האָט געפילט די שטאַרקע פעדעם, וואָס פאַרבינדן אים מיט
דער רעוואָלוציאַנערער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג. ער האָט דאָס אויס-
דריקט אין זיין באַגריסונג צום צוואַנציק-יאַריקן יובל פון „בונד“. ער אַליין
איז דאָך אויף זיין אופן אויך געווען אַ רעוואָלוציאַנער, אַ קעמפער און
אַ בונטאַר. הגם ער האָט נישט רעוואָלטירט קעגן צאַר און זיין רעוואָלוציע
האָט נישט אַרויסגעפירט פון שטעטל צום פּאָליטישן קאַמף, האָט ער אָבער
געשטרעבט מיט אַלע פיבערן פון זיין נשמה צו העלפן זיין פּאַלק אויס-
בעסערן זיין לעבן.

אַ האַלב יאָר פאַר זיין טויט, ווען עס איז אַראָפּגעוואָרפן געוואָרן דער
צאַרישער דעספּאָטיזם, האָט ער אָפּגעדרוקט זיין באַגריסונג: „צו מיינע
ליבע יידן און בירגער פונעם גרויסן זיך באַפרייטן און וועלט-באַפרייענדן
רוסלאַנד“... היינט קלינגען די דאָזיקע ווערטער — דער לעצטער טייל
פון אַפּאָזיץ — ווי פון מענדעלעס אַ בייסיקער סאַטירע. אָבער מיט פּופציק
יאָר צוריק האָבן זיי געקלונגען גאַר אַנדערש... דעמאָלט האָט ער אויס-
געדריקט זיין אינטימע פאַרבינדונג מיט די גרויסע דערלייזערישע האַפּע-
נונגען פאַרן יידישן פּאַלק מיט די ווערטער: „איך, אייער פריינד, איך
וואָס, ווי איר ווייסט, האָב איינגעשטעלט פאַר אייך מיין לעבן, זיך מוסר-
נפש געווען פאַר אייער באַפרייונג, איך וואָס ווינטש אייך פיל גוטס און
ווייל זען אייך גליקלעך“...

דוד בערגעלסאָנס ניגון אין דער יידישער פּראָזע-קונסט

ער איז אַריין אין דער יידישער ליטעראַטור מיט אַן אייגנאַרטיקן ניגון פון בילד און וואָרט. עס איז געווען אַ נייער נוסח אין דער יידישער פּראָזע-קונסט אין זיין אופן פון דיסטילירן די ווערטער פון זיינע העלדן, זיי זאָלן דורך אויסשווייגן, מער ווי דורך רייד, אַרויסשפיגלען פון זיך די שטימונגען, עמאַציעס און דורכלעבונגען. מיט אַזאַ זעלטענער שפּאַרזאַמ-קייט פון גבירישער קמצנות, האָט בערגעלסאָן מיט צימצומדיקע ווערטער, ריטמיש אין זייער מעלאָדישקייט, ווי פּאַעזיע און מוזיק, אויסגעזונגען דעם אינערלעכן ניגון פון זיינע פּערסאָנאַזשן, וואָס הייבט זיך און פּאַלט, ווי די כּוואַליעס ביי אַ ים-אויסגוס, מיט זייערע צוזאַמענשטויסן ביזן אַפּאַנג.

שוין אין זיין ערשטער דערציילונג („דער טויבער“ — שפּעטער האָט ער עס דראַמאַטיזירט פּאַר דער בינע), האָט זיך געקענטקט די נייע קרעפֿ-טיקע פּראָזע אין דער יידישער דערצייל-קונסט, וואָס האָט זיך אין איר צימצומדיקייט איבערגערופן מיט פּרצעס נוסח, אָבער זיך אויסגעטיילט מיט איר אַנדערשקייט ביים אַרויסברענגען דאָס אומקאַנקרעטע פון גשמה-אומרו און די טיפּקייט פון סובטעלקייט.

„אַרום וואַקזאַל“ (1909) — בערגעלסאָנס געראַטענער ערשטלינג-בוך, האָט שוין אַ סך בולטער אַפּגעשפיגלט די קינסטלערישע וואַליאַרן פון זיין פּראָזע, וואָס האָט באַקומען אַ וואַרעמען אַפּרוף אין דער קריטיק און ביים בעסערן יידישן לייענער. שוין דער טרעפלעכער נאַמען פון בוך האָט אינטריגירט מיט דעם אונטערוועגנס און שיידוועג פון אַנקומענדיקע און אַוועקגייענדיקע צוגן מיט מענטשן און זייערע דערוואַרטונגען. דער „אַרום וואַקזאַל“ איז שוין נישט פּאַרבונדן געווען מיט מענדעלעס שטעטל פון אַ סטאַטיש-איינגעפונדעוועטן לעבנס-נוסח, וואָס איז געבליבן פּאַרגליווערט אין קאַבצאַנסקער בלאַטעס.

עס איז שוין אויך נישט שלום-עליכמס שטעטל, וואָס האָט שוין יאָ פּאַרלירן די דורותדיקע איינגעפונדעוועטקייט און שטייגערישע איינגע-זענסקייט, אַט די, וואָס איז איבערגעגאַנגען פון דור צו דור. שלום-עליכמס

פאָרשוניען זענען דאָך אויך עפעס כסדר אונטערזענענע, די קינדער באַוועגן זיך שוין אויפן שיידוועג פון דער יידישער געשיכטע און ברעכן אַלטע טראַדיציעס פון יידישן שטייגער אין קאָסרילעווקע. זיי שטייען אַבער נישט פאַר קיין בלינדער וואַנט פון טראַגיק און פינצטערניש, דאָן ווען מען זעט נישט פאַר זיך קיין וועג און אויסוועג און מען בלייבט שטעקן אין פאַסיווקייט און רעזיגנאַציע. זיינע העלדן ראַנגלען זיך נאָך קעגן גורל און קעגן דער וועלט מיט סאַציאַל-פּסיכאָלאָגישן אַפטימיזם. די שעה ביי זיי איז נאָך אין מיטן העלן טאַג, ווען אַ טרער איז באַהאַלטן אונטער אַ שמייכל, און אַ כּוּית חלום פאַרבאַנדאַזשירט די ווונדן.

ביי בערגלסאַנען איז שוין דאָס שטעטל אין שקיעה-צושטאַנד נאָך אַ לאַנגער תקופה. די שקיעה איז דאָ דער סימבאָל פון ירידה און צוואַ-מעברוך פון חסידיש-נגידשן יחוס, אויף וועמענס אַרט עס קומט אויף אַ נייער יחוס — דער אויפגעקומענער געלטזאַק, דער גייסטלאָזער גבראַ-קראַט — אברהמזיק קויפּמאַן. תורה און יחוס זענען געוואָרן ווערטלאָזע פּאַפּירן. דער זין און ציל פון לעבן איז — דער געל הזהב. צו אים בוקט מען זיך און אַן אַ פּריק פון געוויסן רייסט מען זיך איבער אים טרעטנדיק איבער לעבעדיקע. צו אַן אַנדער וועלט געהערט בייניש רובינשטיין. זיין איינזאַמקייט, זיין עלנטקייט (אין „אַרום וואַקזאַל“) פאַרקערפערט די ירידה פון דער אַמאָליקער גייסטיקער יידישער וועלט, וואָס האָט זיך אַרומגע-טראָגן מיט דעם יחוס-בריוו פון עב הספר... מיר זעען אים אין זיין ירידה, ווען ער קוקט אויס ביי זיין בייזער שוויגער אַ לאַ-יצלחניק, אַ מעקלער, וואָס דרייט זיך אַרום די סוחרים צוליב אַ צופעליקן פאַרדינסטל. ער שפּירט זיך אַ פרעמדער אין דער סביבה פון די אברהמזיקס, ווי עס פילט זיך פרעמד אברהמזיקס ווייב, די שיינע און געבילדעטע טאַכטער פון אַ יורדי-שער יחוסדיקער משפּחה. דרייט זיך טאַקע קלאַרע אויך אַרום אַ פרעמדע אין דעם פּאַלאַץ פון איר מאַן, וווּ עס זאַגט אַ וויסטע קעלט פון דער אַר-מיקער גראַבהויטיקייט און גייסטיקער אויסגעליידיקטקייט.

וועבט זיך צווישן קלאַראַן און ביינישן אַ נאַענטקייט פון צוויי אומ-רויקע, בענקענדיקע נשמות. זיי רעדן ווייניק און אין זייער אויסשוויגעניש זאָגן זיי מער, זוי מיט רייד. עס פאַרבינדט זיי דאָס נאַגנדיקע געפיל, וואָס הענגט אין דער לופט אַרום זיי גופא, די בענקשאַפט נאָך די לעבנס-פיינ-קייטן און שיינקייטן, וואָס גורל האָט צוגערויבט פון זיי. וויל בייניש זיך אויפּעפענען פאַר איר, זיך אַראַפּרעדן פון האַרצן, קען ער אַבער נישט

אַראַפּעמען דעם שלאָס פון זיין מויל... שווייגט ער אויס פאַר דער איידע-
לער קלאַרען זיינע שטימונגען, געפילן און מחשבות. זי דערשפירט אין
אים אַן אַח לצרה — זיי ביידע זענען איינזאַמע, פאַרוואַגלטע מענטשן.
ענדיקט זיך דער ראַמאַן מיט איבערגעריסענע פעדעם צווישן קלאַרען
און ביינישן צוליבן אַנקום פון אַ פיפיקן קאַמיסיאָנער, וואָס איז נישט
געראַטן אין ביינישן. בלייבן איבערן ווערק הענגען, ווי אַ נעפל, די
אויסגעשוויגענע, נישט דערוואַגטע ווערטער, די פון אומבאַשטימטקייט און
דערוואַרטונג, וואָס גייען נאָך דעם לייענער, ווי קלאַנגען נאָך אַ סימפּאַ-
נישן קאַנצערט, אַ בענקשאַפט נאָך עפעס, וואָס מ'קען נישט אַרופֿן ביים
נאַמען.

„נאָך אַלעמען“

איך דערמאַן זיך די צייטן, ווען מיר פלעגן איבער דער יידיש-פּוילישער
פּראָווינץ איינאַרדענען „אַ משפּט“ איבער „נאָך אַלעמען“ און איר הויפּט-
העלדין, מירעלע הורוויץ. און דער (יוגנטלעכער), „פּראָקוראַר“ האָט זיך
אַפּגעשטעלט (שטאַרק) אויף איר שוואַכן כאַראַקטער, און בכלל אויף די
בענקשאַפטן און שטימונגען (אויפן באַדן פון נישט דערפילטע פּאַרלאַנגען
און דורכגעפאַלענע האַפענונגען) אין אַן איבערגאַנגס-צייט צווישן איין
עפּאָכע און אַ צווייטער. ער האָט אַרויסגערוקט האַרבע טענות קעגן מחבר:
הלמאָי ער האָט אונדז געגעבן אַזאַ בין-השמשות-בילד פון אַפהענטיקייט
און אַנטווישונגען און אַוועקגעשטעלט אין דעם צענטער פון ראַמאַן „אַ קליינ-
שטעטלידיקע טראַגעדיע“ פון אַ שוואַכן כאַראַקטער-טיפּ — מירעלע.
דער „פּאַרטיידיקער“ האָט אַפּגעשלאָגן די טענות מיט שטאַרקע אַרגו-
מענטן אויפווייזנדיק, אַז דער ראַמאַן איז געוואָרן אַ ווענדפונקט אין דער
יידישער ליטעראַטור. בערגעלסאַן איז געווען דער ערשטער יידישער שריי-
בער, וואָס האָט די יידישע עמאַנציפּירטע פּרוי אַרויסגערוקט אויבן אַן,
איר אַוועקגעשטעלט אין צענטער פון בוך און די מענער געגעבן אַ צווייט-
ראַנגיקע ראַל. ער האָט מירעלען פּאַרגליכן מיט איבסענס „נאַראַ“, וואָס
האָט פּריער אַדער שפּעטער אויך געמוזט אַנקומען אין יידישן שטעטל צו
באַשטימען אַליין איר אייגענעם גורל, אַרויסרופנדיק אַ רעוואַלוציע אין
דער טראַדיציאָנעלער יידישער אויפפירונג.

האַט דער „פראַקוראַר“ אויפגעוויזן, אַז דאָס האָבן שוין טביהס טעכטער זיך עמאַנציפּירט נאָך פאַר מירעלען, אויסגעקליבן אַן אייגענעם דרך אין לעבן, ווייט פון טאַטע-מאַמעס אַלטער איינשטעלונג. וואָס שייך די גדולה מיט איבסענס נאַראַ-רעוואַלוציע בנוגע דער זעלבשטענדיקייט און פריי-הייט פון דער פרוי, האָט ער ציטירט די סאַרקאַסטישע באַמערקונג פון ג. ק. טשעסטערטאָן, אַז „אַ מיליאָן פרויען האָבן (נאָך נאַראַן) געמאַלדן זייער כוונה צו זיין פריי און גלייך אַנגעהויבן נעמען דיקטירונגען“... דערמאָן איד דאָ מיט אַ כוונה אַט די „משפּטים“ איבער שרייבער און ווערק, וואָס פלעגן פאַרקומען ביי איבערפּולטע זאָלן מיט יוגנטלעכע, וואָס האָבן זיך מיטבאַטייליקט, ווי עקספּערטן, עדות און סתם מיטשפּילנדיקע אין דער פאַרשטעלונג... עס איז אין זאָל געווען די לעבעדיקע אַטמאָספּער פון בערגעלסאַנס ווערק: מען האָט געזען לעבן מירעלען, דעם לייכטזיניקן סטודענט נתן העלער און דעם לירישן וועלוול בורנעס און די אַלע אַנדערע פּערסאָנאַזשן, וואָס האָבן זיך געדרייט אַרום מירעלען, דער העברעיִשער שרייבער הערץ, וואָס פלעגט אַראַפּקומען אין שטעטל צו דער אַקושערקע — שאַץ; און שמואל זיידענאַווסקי, מיט וועמען מירעלע האָט חתונה געהאַט (מער אויס רחמנות), כדי צו ראַטעווען איר פאַטער, דעם יורד, ר' גדליה הורוויץ.

ווען איד שטעל די פראַגע: פאַר וואָס זענען מיר אַזוי באַצויבערט געווען פון בערגעלסאַנס ווערק? — ווייל זיין ניגון האָט זיך אין אונדז אַריינגעזונגען מיט זיינע בענקשאַפטן און שטימונגען. עס איז אונדז נאָך-געאַנגען די שיינע געשטאַלט פון מירעלען, איר ערלעכקייט און אחריות, איר אַפּטרייסלען זיך פון לייכטזיניקן נתן העלער (דערשפּירנדיק זיין אינערלעכע פּוסטקייט), וועמען זי ליבט יאָ; און איר אַפּלאָזן דעם שידוך מיט דעם איידעלן וועלוול בורנעס צוליב זיין פּשוטקייט און גראַדליניקייט, וואָס איז איר געווען אַנגווייליק. נישט נאָר בערגעלסאַן איז ווי געפאַנגען געוואָרן פון זיין געשאַפענעם בילד — מירעלע, מיר זיינע לייענער, זענען מיטגעריסן געוואָרן מיט איר חן און צויבער. איר ערלעכקייט און מענטש-לעכקייט, וואָס פאַרוואַנדלט איר לעבן אין אַ טראַגישן קנויל האָבן מיר אויפגענומען מיט פאַרשטענדעניש און וואַרעמקייט. איר בענקשאַפט נאָך דער אַנדערשקייט, וואָס זאָל דערהויבן דאָס לעבן, עס שענער מאַכן, האָט אַריינגעשפּילט אין אונדזער אייגענעם געמיט, אין אונדזערע חלומות, וואָס האָבן זיך געטראַגן אויף אונדזערע דאָן-נאָך יוגנטלעכע פליגל.

אודאי האבן דעם, „פראקורארס“ טענות צום מחבר אנטשפראכן אונ-
דזערע אייגענע געפילן, וואס האבן זיך קעגנגעשטעלט די שטימונג פון
בין-השמעות, ווען די שאטנס ווערן לענגער און אומהיימלעכער ווערט אויף
דער נשמה. אבער מיר האבן געוויסט די דאטע, ווען בערגעלסאן האט
געשריבן אט די ווערק — נאך דער דורכגעפאלענער רעוואלוציע פון 1905.
די טיפע צעבראכנקייט, אנטוישונג און אפהענטיקייט; האט דאך דאן אין
דער רוסישער ליטעראטור געשאפן ארציבאשעווס סאנין-טיפ — א רע-
טונגס-גארטל (דורך „עסקיפיוזם“) נאך א גרויסער שיפסברוך... אויפן באדן
פון די זעלבע נישט רעאליזירטע האפענונגען און דורכגעפאלענע שיינע
אידעאלן האט בערגעלסאן געשאפן זיין „ארום וואקזאל“ און „נאך אלעמען“,
וועלכע פלאטערן מיט קינסטלערישן אומרו און שאטנדיקע ליניעס.

„אפגאנג“

דוד בערגלסאן האט זיין ווערק „אפגאנג“ פארעפנטלעכט אין יאר
1921. ווי אין די פריערדיקע שאפונגען, האט אויך „אפגאנג“ נישט קיין
אנהייב און קיין סוף. דער מחבר האט אין שפעטערדיקן ווערק („ביים
דניעפער“) דערקלערט „אז אלע זאכן הייבן זיך אן אין מיטן — מסתמא
איז עס דערפאר, וואס איך ווייס נאך בכלל נישט, ווו איז אין לעבן אן
אנהייב און ווו איז אין לעבן א סוף“...

דער סוועט דא איז אנדערש געוועבט: א סך דינער, מטושטושדיקער,
געצייכנט אין ווייכע פארבן, ארומגענומען מיט האלב-ראמאנטישע ליכט-
פלעקן און אנדייטנדיקע אימפרעסיאניסטישע ליניעס. דער מחבר האט די
אינדיווידועל-פסיכאלאגישע שטריכן פון די פערסאנאזשן ארויסגעבראכט
מער דורך רמזים, ווי דורך רייד. יעדע געצייכנטע געשטאלט באווייזט זיך
אין פראפיל-שאטן און אזוי אגב-אורחאדיק אריינגעוועבט אין דעם סיפור
המעשה און אקציע.

איז דען דא אן אקציע אין דעם ווערק? עפעס א שטאנדאפטיקער
יסוד פון א סוועט? — אז אלע פאסירונגען זענען אזוי שאטנדיק און
דרייען זיך ארום דעם מיסטעריעזן טויט פון דעם יוגנט בחור, מלך, וואס

איז פלוצעם געשטארבן און געלאזן נאך זיך א פארפלאנטערטן קנויל... קומט אראפ אין שטעטל זיין נאענטסטער חבר און פרוווט אויפגינדן דעם קנויל: פאר וואס האט זיך מלך גענומען דאס לעבן אין זיין אפטייק-סקלאד? ווער האט אין זיין ווינונג אנגעצונדן א יארצייט-ליכט? און ווער איז די חוה פויזנער, וואס האט געשריבן צו אים די בריוו פון אן אנדער שטאט?

איז געווען א ליבע צווישן זיי, בעת ער האט געהאט אן אנדערע כלה — די קורסיסקע ליובע קאדיס? — עפעס שושקעט מען זיך אין שטעטל וועגן דער חוה פויזנער, די שיינע צעפיעשטשעטע בת-יחידה פון א רייכן מעל-סוחר, וועלכע פלעגט מיט אַזאַ סאַדיסטישער הנאה פאַרצוקן אירע ליבע-קרבות, און זייער צאל איז גרויס: אַט איז דער סטודענט, וואָס האָט זי דעם ערשטן מאל געטראָפן אויף זיין וואַקאַציע אין שטעטל, און פֿון דאַן אָן קומט ער שוין יעדן יאָר כאַטש צו זען זי, און פאַרבליבן צוליב איר אָן אייביקער סטודענט... אַדער גאַר דער לערער פון שטעטל, וואָס האָט צוליב איר איזודיעקעווען זיך איבער זיין ליבע, אַנגעהויבן שיכורן און זי באַרעדן מיט די גראַבסטע רכילות...

בערגלסאָן האָט אויך אין „אַפּגאַנג“ אַרויסגעשפּיגלט די יורדישקייט פונעם שטעטל. ער האָט מיט זיינע אייגענע ליכטער דורכגעלויכטן איר אַפּגאַנג מיט די האַרבסט-שאַטנס, וואָס פאַרגייען שטיל מיט אַ נאַגנדיקן אומעט און שטילן טרויער... ער האָט די ראַמאַנטישע בענקשאַפט פון דער יידישער יוגנט פאַרקערפערט אין מירעלען און אין די פּיל אַנדערע פּערסאָנאַזשן, וואָס האָבן געהאַט חלומות, בענקשאַפטן, זוכענישן, גע-ראַנגלען. פּירט דאָך נאָך מלכס טויט, זיין חבר חיים משה ווייטערדיקע שמועסן מיט זיין פאַרשטאַרבענעם חבר, כאַטש איצט איז עס שוין נישט קיין דיאַלאָג, נאָר אַ מאַנאַלאָג, אַ מין וויכוח מיט זיך אַליין, מיט זיין דור און צייט, מיט אירע קנוילן, פּרוסטראַציעס און ריסן... בערגעלסאָן, דער גרויסער מייסטער פון דער אינדיווידועלער פּסיכאָלאָגיע, האָט די ראַנגלע-נישן פון די געשטאַלטן אַרויסגעבראַכט מיט רמזים און נישט דערזאָגטקייט. ער האָט מיט סובטעלע פאַרבן געצייכנט די טאַפּאַגראַפיע פון דער קאַמפּלי-צירטער מענטשלעכער פּסיכיק. געוויזן אונדז קאַנטראַסטן פון מענטש-לעכע נשמות, ווי אַנטיפּאָדן פון פאַרשיידענע וועלטן. מירעלען מאַטערט אַ שולד-געפּיל, וואָס די פאַרליבטע מענער אין איר ליידן צוליב זייער

נישט רעאליזירטער ליבע; און חוה פויונער האט גאר א גרויסע הנאה, וואס זי קען די מענער פארשלעפן אין איר נעץ און זיי צערטעטן. ווי א קאנטראסט פון איר איז אויך די יונגיטשקע חנקע, וואס ראטעוועט היים משהן פון חוה פויונערס פארצוקנדיקע נעגל. מיט איר מאמעשער געטריי-שאפט, וואס פארקערפערט די אחריות און גאנצקייט פון מענטשן און לעבן, העלפט זי אים צוריק צו געפינען א באדן אונטער די פיס און ארויסבא-קומען זיך פון זיינע פארבלאנדושענישן.

איז נישט גערעכט געווען דער „פראקוראר“ מיט זיין באשולדיקונג קעגן בערגעלסאנען, הלמאי ער האט מיט אזעלכע שווארצע פארבן געמאלן דעם אונטערגאנג פון שטעטל און דערביי פארזען די דינאמישע שעפע-רישקייט און נאציאנאלע וויטאליטעט, וואס איז געפלאסן פון שטעטל. זיכער האט בערגעלסאן געוואסט פון די פרוכטיקע קערנער, וואס זענען פארזיט געווארן און אויסגעוואקסן פונעם שטעטלדיקן באדן. האט דאך פון דעם באדן געצויגן יניקה די יידישע ליטעראטור; פונעם שטעטל זענען ארויסגעקומען שרייבער, קינסטלער, די שענסטע אידעאליסטן און רעווא-לוציאנערן — און דאס האט דאך נישט געקענט געשען אויפן עקרהדיקן באדן פון „נאך אלעמען“ און „אפגאנג“.

גיכער פון אלץ האט בערגעלסאן פארקערפערט אין די ווערק די פארוועלקטע צווייגן, וואס האבן נישט באקומען מער קיין זאפטן פון די פרוכטיקע ווארצלען און שטאם. ער האט געזען דעם אונטערגאנג און אפגאנג פון דער נגידיש-יחוסדיקער היים (פון וועלכער ער אליין האט געשטאמט), געזען איר ירידה און עס באגלייט מיט דעם זיס-אומעטיקן ניגון, וואס ער האט אויסגעזונגען מיט זיין שיינער, לירישער שטים פון א גרויסן קינסטלער. דער גרויסער פראזע-מייסטער האט פאר אונדז אנטפלעקט די קריזיסן פון דער מענטשלעכער נשמה אין די דינסטע פארבן. ער האט אויפגעכאפט נישט די הויכע זיך-פארשריענדיקע טענער, נאר דעם שטילן טאן, דעם קול דממה דקה פון דעם יחידס פסיכא-גראפיע. זיין עכטער קינסטלערישער מהות האט באמת דערגרייכט די גייסטיקע הויכפונקטן אין די אויבן דערמאנטע ווערק, וועלכע ער האט געשאפן איידער ער איז אריין אין שפאן פון קאמוניזם. אבער מיטן מאמענט ווען ער האט זיך געשטעלט מיטן פנים צו דער רעוואלוציע פון ראטן-פארבאנד, האט זיך אנגעהויבן דער קינסטלערישער קריזיס אין זיין שאפן.

עס איז שוין נישט איין מאל אַרויסגעזאָגט געוואָרן דער געדאַנק, אַז עפעס אַ פּאַטאַליסטישער כּוח האָט אים אַריינגעצויגן אין שפּאַן פּון באַל-שעוויוזם. וויל איך נישט אַריינגיין אין מעטאַפּיזיק צו זוכן דעם שליסל פאַר זיין קינסטלערישער טראַנספּאַרמאַציע: ווי אַזוי עס האָט געקענט געשען, אַז דער ליריש-שלווהדיקער פּראָזאַקער האָט געקענט אויפנעמען די ליאַרעמדיקע גרויזאַמקייט פּון קאַמוניסטישן מידת הדין? איך בין טיף איבערצייגט, אַז בערגעלסאַן האָט מיט אַ שווער האַרץ אָנפאַרטויט זיין גורל — דעם יידיש-נאַציאָנאַלן גורל און דעם אַלמענטשלעכן אַניווער-סאַלן — דעם „קאַלמן אייזערנעם טראַפּן יושר“ פּון טשעקאַ-קאַמיסאַר פּיליפּאָו (הויפּט-העלד פּון זיין „מידת הדין“).

אַ ריי סיבות האָבן וואַרשיינלעך באַווירקט בערגעלסאַנען (ווי די גאַנצע קיעווער שרייבער-גרופּע אויף עמיגראַציע) זיך אומצוקערן אין ראַטן-פאַרבאַנד: די געדריקטע שטימונגען און געפילן אויף דער עמיגראַ-ציע; די בענקשאַפט צום לאַנד פּון קינדהייט און יוגנט-יאַרן; די פעסי-מיסטישע איינשטעלונג לגבי אַ יידיש-שעפּעריש לעבן אין די קאַפיטאַל-ליסטישע לענדער פּון איין זייט און די מלוכישע פאַרזאַרגונג פאַרן שרייבער אין רוסלאַנד — די אַלע מאַטיוון צוזאַמען זענען געווען די לאַקאָנדיקע, פאַרפירערישע פייערלעך צו גיין אין שפּאַן פּון קאַמוניזם.

כאַטש ער האָט אין ראַטן-פאַרבאַנד זיך באַזעצט ערשט אין 1933, האָט ער שוין מיט יאַרן פּריער זיך דעקלאַרירט ווי אַ סאָוועטישער שריי-בער (1926), און דאַן אַנגעהויבן דרוקן אין שפּאַן-זשורנאַל (וואָס ער האָט רעדאַקטירט צוזאַמען מיט א. א. כאַסינען) זיין ראַמאַן „מידת הדין“. עס איז געווען דער אָנהייב פּון רעאַליסטישן זשאַנער אין זיין שאַפּן, וואָס האָט דערגרייכט צו די קינסטלערישע הויכפונקטן אין זיין שפּעטערדיקער זאַגאַ, „ביים דניעפּער“.

אין „מידת הדין“, וווּ ער שילדערט דעם ראַמאַנטיש-רעוואָלוציאָנערן פּעריאָד פּון „אַקטאַבער“, זעען מיר שוין בערגעלסאַנען דעם מליץ-יושר פאַר דער אַכזריות פּון פּיליפּאָוו קעגן פּינקען צוליב זיין אַריינשמוגלען אַ ביסן שפּייז פאַר די הונגעריקע קינדער.

אומפאַרגעסלעך איז פּיליפּאָווס קאַלטע אַכזריותדיקע באַציונג צו פינ-קעס מאַמע, ווען זי קומט בעטן פאַרן זונס לעבן און דער טשעקיסט וויינט

איר די רוטע פאן... איר זון מוז באצאלן דעם העכסטן פרייז פאר עובר זיין אויפן קאמוניסטישן שולחן-ערוך. דער מחבר זוכט צו באווייזן, אן דער קאמיסאר ווענדט דאך אויך אן לגבי זיך אליין די גרעסטע אכזריות. דער קראנקער פיליפאוו, מיט דעם שטענדיק ארומגעבונדענעם האלדז, איז מקריב זיין לעבן פאר דער רעוואלוציע און קומט אליין אום כדי צו דער-מוטיקן אנדערע; אן ער, וואס איז דער סימבאל פון דער בלוטיקייט פון דער אקטאבער-רעוואלוציע, פארמאגט אויך צארטקייט לגבי א קינד פון דער ארעסטירטער, „בלאנדע“ (אגב, איז דאס אן אויטענטישער עפיואד פון דעם טשעקא-אנפירער, פעליקס דזשערוזשינסקי, בעת דעם ראמאנטישן „אקטאבער“ פּעריאד).

האט בערגעלסאן געזוכט דעם צידוק-הדין לגבי די ברוטאליטעטן פון דער רעוואלוציע צוליב דעם אידעאלן ענדציל, וואס וועט לייון אלע סאציאלע פראבלעמען, און, מסתמא, אויך אלע פסיכישע העמונגען (וועלכע ער האט אזוי מייסטערהאפט געשילדערט אין זיינע ווערק פון פאר דער באַלשעוויסטישער רעוואלוציע). מיטן מאַמענט ווען ער האט זיך געשטעלט אויף איר זייט, האט ער אין דעם סאָוועטישן יידישן „צענטער“ געזען די איינציקע האַפענונג פאַר דער יידישער קולטור.

אמת, אין די צוואַנציקער יאָרן האט ער נאָך נישט געקענט פאַרויסזען דעם שנעלן איבערגאַנג פון בלוטיקן טראַפּן קאַלטן יושר ביי די פּיליפּאָוס צו די שפּעטערדיקע טייכן און ימים יידיש בלוט און טרערן (און פון נישט-יידן אויך) — דאָס האט דער גרעסטער שונא פון די באַלשעוויקעס נישט געקענט זיך פאַרשטעלן!

אַבער אַז ער וועט דאַרפן צאַלן שווערע ציגונן דעם „אקטאבער“, דאָס האט בערגעלסאן זייער גוט געוואוסט שוין אויפן שוועל פון די דרייסיקער יאָרן, ווען ער האט פאַרטראַכט זיין זאַגאַ, דעם טיילווייז-אויטאַביאָגראַפישן ראַמאַן מיטן גרויסן פאַרמעסט —

„ביים דניעפּער“

אין ערשטן באַנד (דערשינען 1932), זענען פאַראַן פּרעכטיקע גע-מעלן — ממש אַן אוצר פון יידישער שטייגערשיקייט, אויף וועלכע עס ליגט בערגעלסאָנס מייסטערהאַפּטער קינסטלערישער זיגל. שלמותדיק זענען

געמאלן א ריי טיפן און פערסאנאזשן פון דער אלטער יידישער וועלט. עס קענטיקט זיך בערגעלסאָנס אינערלעכע פרייהייט ביים שילדערן די גע- שטאלטן פון פאר דער ערשטער רעוואָלוציאָנערער עפאָכע (פון 1905). זיין אופן פון צייכענען די געשטאלטן פון דער „פאָליע“ (וועלכע דער מחבר האָט וואַרשיינלעך אויסגעבאָרגט פון זיין פאָטערס גבירישן הויז) און פון דער קיך מיט איר פּעריפּעריע — אַ פּרעכטיקע גאַלעריע עמך-טיפן באַ- שפּרינקלט מיט אַ סובטעלן, לייכטן הומאַר — בלייבט לאַנג נאָכן לייענען איינגעשרויפט אין געמיט און זכרון. די רייכע גאַלעריע פאַרשויען זענען אויסגעשניצט פון אַ גרויסן מייסטער אין זיין קינסטלערישן באַרג-אַרויף און דאָס זעט מען שטאַרק אין זיינע שילדערונגען פון די מענטשלעכע און סאַציאַלע באַצונגען פון דעם פּאָליע-צענטער און קיך-מענטשן ביז צו דער פּעריפּעריע — די הינטערגעסלעך, וווּ ס'זווינען די בעלי-מלאכות, הענדלער און דאָס עמך-פּאָלק.

צווישן זיי האַפּסלט אַרום דער זיבן-יאַריקער פענעק מיט זיין קינדע- רישן נייגיר און קוועקזילבערישן אומרו צו זיין אומעטום, זען און אַריינ- זאַפן אין זיך די שפּעדיקע איינדרוקן, פון וועלכע בערגעלסאָן שאַפט (מיט יאַרן שפּעטער) זיין גרויסע עפּאָפּיע מיט איר לעבעדיקער אַטמאָספּער און אומפאַרגעסלעכע געשטאַלטן. הגם די דערציילערישקייט איז נישט תמיד שטאַרק פּליסיק, דאָך ווערט דער לייענער גלייך פון אַנהייב אַריינגעצויגן סיי אין גבירישן משפּחה-קרייז, סיי אין דער סביבה פון דער קיך מיט איר אינטערעסאַנטער פּעריפּעריע. די אויסגעשניצטע פאַרשויען, אַנהייבנדיק פון „דער עלטסטער אין הויז“ — דער פינף-און-זעכציקער ר' מיכאל גבריאלס, מיט זיינע אויסגעגעבענע זין און טעכטער, איידעם און שניר, ביז די קיך-מענטשן (די קעכין בוני, דער פּורמאַן יאַנקל, די „לאַנגע“ שיינדל) און די הינטערגעסלעך-טיפן מיט זייער פּראַסטן, זאַפטיקן מענה- לשון — ווייזן בולט בערגעלסאָנס בעסטע קוואַליטעטן פון זיין קינסטלע- רישער פּראָזע מיט איר ווירטואַזיטעט פון שפּראַך און סטיל (אין אַ ריי קאַפּיטלען).

צוליב שפּאַרן פּלאַץ, מייד איך אויס בכּוונה צו געבן ציטאַטן, וויפּל דער יצר-הרע זאָל מיך נישט שטופן צו דעם. דערמאַנט זיך דעם געמעל פון יאַסל גורלאַנדס הויז מיט די אַלע פאַרשויען וואָס דרייען זיך דאָרט אַרום (ספּעציעל גורלאַנדס עטלעכע און אַכציק-יעריקע באַבע) צוזאַמען מיטן הויגעזינד; אַדער די שטריקל-דרייערקע און די פּיל צענדליקער אַנדערע

פארשווינען מיט דעם גאַנצן שלל עפיואַדן, וואָס זענען פראַגמענטאַריש און שלמותדיק (נישט אַלע, נאַטירלעך). עס בעטן זיך ביי מיר אַזעלכע אומ-פאָרגעסלעכע שורות: „אין אַ בייטאָג פאַר יום-טובּ איז אַ שעה געוואָרן שיכור“. אַדער: „ווען אַ מעשה לאַזט זיך אַוועק שפאַצירן, איז פונקט אַזוי טשעקאַווע איר נאַכצוקוקן, ווי אויף אַ שפאַציר לאַזט זיך אַוועק אַ מענטש. ווהיין וועט זי צו ערשט אַריינקומען? ווער וועט איר געבן שלום-עליכם?“ און פיל אַנדערע, איך וואַלט זיי וועלן אַפּפּרישן פאַרן לייענער, אָבער איך קען זיי נישט צוליב טאַן...

בערגעלאַנגס קינסטלערישער באַרג-אַרויף פאַרענדיקט זיך אַרום דעם ערשטן באַנד פון דעם ראַמאַן. דער צווייטער באַנד (1940) ווייזט שוין קינסטלערישע ירידה. דער מחבר קייקלט זיך דאָ ראַשיק באַרג-אַראַפּ (אין אַ ריי קאַפיטלען) און דערמאָרדעט זיך אַליין קינסטלעריש אין פעלשונגען און אומנאַטירלעכע אַכזריותן, וואָס שענדן דעם קינסטלערישן אמת. וואָס פאַר אַ פעלשונג פון אמתדיקער קינסטלערישקייט איז דאָ אין זיין שיל-דערונג, ווי פענעק לויפט אַריין צו זיין גוססדיקן טאַטן, כדי צו זען ווי ס'שטאַרבט אַ גביר, אַ חזיר! דאָס איז נאָר איין ביישפּיל פון בערגעלאַנגס אייפער צו געווינען לייטזעליקייט אין די אויגן פון די באַלשעוויסטישע פּאַליט-קאַמיסאַרן און באַווייזן זיין פּראַלעטאַרישע „כשרות“. אַן אַכזריות-דיקע פעלשונג פון קינסטלערישן אמת איז זיין געמעל, ווי די אַרעמקייט פון שטאַט לויפן אַריין אויף בייז ווונדער הגאה צו האָבן פון דער גסיסה פון אַ גביר. וואַלט כאַטש דער מחבר געקענט באַווייזן, אַז דער נגיד האַט מיט זיינע געשעפטן עקספּלאַטירט די שטעטלדיקע אַרעמקייט, אָבער, ניין, ער ווייזט אונדן, אַז זיינע זאַוואַדן, מילן, וועלדער זענען ערגעץ העט-ווייט פון זיין שטאַט, וווּ ער וווינט און שטאַרבט.

אויפגעבלאַזן איז די גאַנצע טענדענציעזקייט פון דער אומנאַטירלעכער איינרעדעניש ביי פענעקן, אַז זיין מאַמע, ברידער און שוועסטער האַסן אים בתכלית השנאה! — בעת פאַקטיש האָבן זיי אים נאָר געוואַלט מדרוך זיין, ווי אַ יינגערן זון און ברודער, ווי עס געשעט געוויינלעך אין יעדער פאַמיליע. אָבער בערגעלאַנג האַט געזוכט אַ פּסיכאָלאָגישע „באַגרינדונג“ פאַר פענעקס גיפטיקע „פּראַלעטאַרישע“ שנאה קעגן די בורשוואַזע טאַטע-

מאמע, ווייל ער גופא האָט געהאַט דעם „אומגליק“ געבוירן צו ווערן אַן אַ פּראָלעטאַרישן יחוס-בריוו. אין באַלשעוויסטישן קלימאַט איז דאָס געווען דער גרעסטער הויקער!

בערגעלסאַן, דער גרויסער קינסטלער פון דער בצימצומדיקער וואָרט-קונסט און פּלאַסטישער נישט-דערזאָגטקייט, ווערט אין צווייטן באַנד פון דעם ראַמאַן דערטרונקען אין אַ ים פון אומנויטיקע רייד און פּרטים. אַן אַ שיעור פון גיין מאַס רייד וועגן רביים און רבנים, וועגן די ציוניסטישע שאַטירונגען און וועגן רעדאַקטאָרן, וועגן סאַציאַל-דעמאָקראַטן, איסקראָוו-צעס און עסערן, און נאָך, און נאָך — ווער איז דאָרט אַלץ נישטאַ? דער איינדרוק איז, אַז דער מחבר פון „ביים דניעפּער“, האָט עפעס ווי געזוכט מיט די גיין מאַס רייד צו פאַרדעקן זיך אַליין, זיין אינערלעכע וועלט, זיין קינסטלערישן געוויסן.

כדי געפעלן צו ווערן די צענזור-קאָמיסאַרן (אין די דרייסיקער יאָרן, בעת דעם שוידערלעכן טעראָר), האָט דאָך בערגעלסאַן אָנגעהויבן „אויס-בעסערן“ זיינע פּריוערדיקע שאַפונגען (לדוגמא, זיין „פאַרשענערונג“ פון דער דערציילונג „צווישן עמיגראַנטן“, וואָס איז דערשינען אויף זיינע עמיגראַציע-יאָרן, אָנהייב די צוואַנציקער יאָרן, און איר טראַנספּאַרמאַציע — אונטער אַן אַנדער קעפל — אין 1941. זע „אַ שפיגל אויף אַ שטיין“ ז"ז 773 — 775).

★

בעת די היטלעריסטישע חורבן-יאָרן, ווען דער ראַטן-פאַרבאַנד איז באַפאַלן געוואָרן, און פון אויבן האָט מען אָנגעוואַנקען, אַז מען מעג איצט זיך באַנוצן מיט נאַציאָנאַלע מאַטיוון און טענער, האָט בערגעלסאַן דאָן געשאַפן זיין „פּרינץ ראובני“ (דערשינען נישט אין ראַטן-פאַרבאַנד, נאָר אין ניו-יאָרק, 1946), און אויך זיין „כיוועל לעבן?!“ ביים שרייבן זיי, האָט בערגעלסאַן, ווי געשפּירט הינטער זיינע פלייצעס דעם קאָמיסאַר פּיליפּאָוו און מורא געהאַט, צי ער וועט נישט מאַרגן דאַרפן באַצאַלן דערפאַר...

דער פוילישער ייד — דער וועלטייד —

אין אַפּאַטאַשוס ווערק

אין די צוויי צענדליק דערשינענע ווערק — דערציילונגען, ראַמאַנען, סקיצן — האָט אַפּאַטאַשו אַריינגעגעבן די לעבעדיקע נשמה פונעם פוילישן ייד און פונעם געשיכטלעכן וועלט-ייד.

מיטן וואָרט פוילישן ייד, פאַרצייענען מיר נישט געאַגראַפֿישן אַפֿ-שטאַם, נאָר די אייגנאַרטיקע לעבנספֿירונג און דעם באַזונדערן קוק אויף דער וועלט מיט יידישע אויגן, וואָס האָבן געזוכט נישט בלויז זען, נאָר דערזען. נישט בלויז לעבן, נאָר — דורכלעבן מיט אַ העכערער טעמפע-ראַטור און איבערלעכן פייער. דער פוילישער ייד אין זיין טיפּערן מהות האָט פאַרקערפּערט אין זיך גאַנצקייט און צעריסנקייט, טיפע אמונה און סקעפּטיק. ער האָט מיט התלהבות, מיט חסידישן ברען זיך געקענט אַנציינדן אויך פון קליינע גראַע זאַכן, אָבער אויך געקענט אַרויסווייזן מתנגדישע קילקייט, באַזאַכטקייט און באַטראַכטקייט.

אַפּאַטאַשו האָט די פילגעשטאַלטיקייט פונעם פוילישן ייד געפאַנגען אין זיין שאַפּן. ער האָט אים געזען דורך דער פריזמע פון זיין אייגענער סביבה. די צוויי קעגנזעצלעכע וועלטן פון זיין טאַטע-מאַמע; זייער אַפֿ-שטאַם, סביבה, ירושה, לאַנדשאַפּט, וואַרצלען און שטאַם, האָבן אים שערפּעריש געפירט אַנצופילן זיין יידישע וועלט מיט אַ שלל פון קעגנזעצלעכע געשטאַלטן: פּראַסטע דאַרפּסמיידן, וואָס טראַגן אין זיך דעם ריח פון פעלד און וואַלד און לעבן זיך אויס מיט זייער פּשטות און געזונטקייט אויף דער שוים פון נאַטור, און רוחניותדיקע, מיט העכערע בענקשאַפּטן און יחוס-בריוו פון תורה און לימודות.

אין זיין לעצטער עסיי „דער וועג פון מיין שאַפּן“, דערציילט אַפּאַטאַשו פון זיין יוגנטלעכער בונטאַרישקייט קעגן דער רוחניותדיקער וועלט פון זיין פאַטער, וואָס האָט געהאַט אַ ספּר-היחוס פון דורות רבנים און „גוטע-יידן“. „האָב איך זיך אַנטקעגנגעשטעלט מיין פאַטער, אַנטקעגנג-

געשטעלט און באקעמפט זיין לעבנסקוק און זיין וועלטקוק. אלס פראטעסט קעגן די דורות מקובלים, רבנים און חסידים, האט מיר געצויגן צו דער מוטערס צד — צו די געזונטע יידן, וואס האבן געשריבן מיט פאסיקלעך, און רינגעלעך, דערפון — מיין „ראמאן פון א פערד-גנב“. ווי אבער איך בין אוועק פון דער היים, געווען אין ווארשע, פאריז, אין ניו-יארק, האט מיר גענומען קריק ציען צום טאטן און צו די, וואס ער האט געטראגן אין זיך“ („די גאלדענע קייט“, נ' 20, ז' 27).

די סביבה פון זיין מוטער האט דעם יונגן אפאטאשו געגעבן א צוטריט נישט נאר צו סטופסקער וואלד-יידן און צו פערד-הענדלער, נאר אויך צו זייער שכנותדיקן שיכט, וואס האט זיך אויסגעלעבט פריי פון די תרי"ג-מצוות צוימען... פראסטע יונגען מיט נישט-געצוימטע אינסטינקטן און ליידיגשאפטן, וואס לאזן זיך פירן דורך דער שטים פון זייער בלוט. „וויילע יונגען“ פון דעק, פון „אויף יענער זייט בריק“ מיט זייער צעכראסטעטער תאוה, גבורה און פארברעכערישקייט. אט די פארשויענע זענען געווען דער רוי-שטאף פאר זיינע ווערק. ער האט זיי נישט געפרוויט מאראליזירן, געוויזן זיי ווי „זיי גייען און שטייען“ מיט זייער גאנצער מגושמדיקייט און ליידיגשאפטלעכער ערדישקייט.

אין זיינע יוגנט-יאָרן האט אפאטאשו זיך געטראפן מיט איינעם פון זיינע העלדן, קיווקע גנב. ער האט וועגן אים א דערציילונג (איינעם בוך „ווען פוילן איז געפאלן“), געשריבן אין די לעצטע יאָרן, ווען ער איז שוין טעמאטיש לאנג געהאט אוועק פון די פערדיונגען און פערדהענדלערס. אין דער אויבנדערמאנטער עסיי, באטאנט אפאטאשו די ווירקונג, וואס עס האבן אויף אים געהאט צוויי טיפן — דער רעוואלוציאנער יוליוש לעלעוועל — אן אריינגייער צו זיין פאטער — און קיווקע סיבירניק. ער האט די ביידע העלדן געשטאלטיקט אין זיינע ווערק, דעם ערשטן אין ראמאן „1863“, דעם צווייטן אין „ראמאן פון א פערדגנב“.

עס וואלט אינטערעסאנט געווען דורכצופירן אן אנאלאגיע צווישן אשם א טיפ פון די פערדיונגען און אפאטאשו. ביידע קינסטלער האבן זיך געטראפן מיט פערדהענדלער, וועלכע זענען געווען נאענטע שמעלקעס מיט „וויילע יונגען“ און דעק-עלעמענטן — פערד-גנבים און אנדערע קרו-בישע פראפעסיעס פון „אויף יענער זייט בריק“.

אין איינער פון אשם ערשטע דערציילונגען „די יאטישע טאכטער“, איז געשטאלטיקט דער שמיסעריונג, מאטיס, וואס הייבט אן צו קוקן אראפ

אויף זיינע חברים שמייסערס, כדי געפעלן צו ווערן זיין ווייבס באַלעבאַ-
טישער משפחה. ער לעבט זיך אין דער אמתן בשום אופן נישט אַריין אין
דער נייער סביבה, נאָר דער ריס מיט דער אַלטער אין ביי אים געשען.
ער ווערט אַפגעריסן פון די אַלטע חברים פּערדיונגען, כאַטש די באַלעבאַ-
טישע משפחה זעט אין אים שטענדיק דעם שמייסעריונג.

אַפאַטאַשוס פּערדיונגען זוכן נישט געפעלן צו ווערן די „מיוחסים“
מיט די אַטלעסנע קאַפאַטעס. דער דיכטער שפּרייט נישט איבער זיי די
ראַמאַנטיק פון בלויע הימלען, וואָס האָט שלווהדיק פאַרשבתט דאָס שטעטל.
אַשס קוילער-געסל מיט אירע דריי „פּייען“ — אגב, פיר (פּישער, פליי-
שער, פּורמאַנעס און פּערדהענדלערס) זענען אַ לעגיטימער טייל פונעם
„שטעטל“, נאָר מיט שטאַרקערע מוסקולן, ווי דער קרייז פון יחזקאל גאַמ-
בינער. אַ ריי פאַרשוניגען פון קוילער-געסל, וואָס האַלטן זיך ביים אויס-
גליטשן — ווי זבולן מאיר (פון דער דערציילונג „א היים“) — קומען צו
זייער גלייכגעוויכט באַצייטנס און ווערן לייטיש.

און נישט נאָר די פאַרשוניגען ווערן ביי אַשן אַרומגענומען מיט דער
אַטמאָספּער, וואָס פאַריידישט די ידיים און די שטאַרקע מוסקולן פון קוילער-
געסל, אויך די נאַטור אין ביי אים אַזוי יידישלעך, ווי ביי מענדעלען. ביים
„זיידן“ דאַוונען די ביימער מנחה, און ביי אַשן — „דער טונקעלער שיינער
הימל האָט קריאת שמע געלייענט“.

גיי איך דאָ נישט צוגלייכן די פאַריידישטע נאַטור-באַשרייבונגען ביי
מענדעלען צו אַשס קינסטלערישע נאַטור-שילדערונגען. ער איז דוכט זיך
געווען דער ערשטער אין אונדזער ליטעראַטור, וואָס האָט די נאַטור-
איבערלעבונג אַרויסגעבראַכט מיט אַזאַ פולקייט פון געפיל און צויבער.
איך האָב נאָר געוואַלט צופירן צו אַפאַטאַשוס הילכיקער בונטאַרישקייט אין
זיינע ערשטע שאַפונגען קעגן דער געדיכטער יידישקייט און ראַמאַנטיק
פון די „שיינע יידן“, קעגן דער פאַרהערלעכונג פון די רוחניותדיקע יידן,
וואָס האָבן זיך אַפגעריסן פון ערדישן לעבן און ליידינשאַפטן. ער האָט
קעגן זיי אַרויסגעפירט די יונגען מיט זייער טריפהגעם בלוט און צע-
שויבערטער עולם-הזהדיקייט, ווי אַ פּראָטעסט-אויסרוף קעגן חסידיוּם און
שטריימל-אַפאַטעאַז. די אַטלאַסענע קאַפאַטעס פון פּרצעס חסידישער ראַ-
מאַנטיק זענען דאָן אַפאַטאַשון נישט געווען צום האַרצן. ער האָט זיי געזען
נישט ווען זיי בלישטשען אַנטקעגן דער זון, נאָר שוין אין שאַטן: „אַז מען
האָט זיך אַבער גוט איינגעקוקט, האָט מען געזען, ווי דער אַטלעס האָט זיך

ביי א טייל אויסגעדריוולט, ביי אנדערע איז בלויז געבליבן דער אונטער-
שלאק".

אפאטאשו, ווי זלמן שניאור, האט געמאנט דאס פולבלוטיקע, די ערדיש-
לעבעדיקער נאטור. געמאנט צו געשטאלטיקן די עולם-הוהדיקע פארשוניען,
וואס האבן זייער לעבן נישט געפענטעט מיט רצועות, און אלע תאוות און
ערדישע פארגעניגנס אויסגעטוישט אויף אן אלט שטיקל פארמעט... ער
האט די פארשוניען געזוכט, פארשטייט זיך, נישט אין דער אויבערשטער
געזעלשאפט, ביי די שיינע יידן פון אשם, "שטעטל", נאר צווישן די, וואס
האבן זיך אויסגעווינדיקט, "אויף יענער זייט בריק".

✱

ווען אפאטאשו איז געקומען אין אמעריקע, האט ער זיינע באקאנטע
פארשוניען, די "זאנוויל פשא-יוכעס", די שלמה קראדיניקס שוין געטראפן
נישט, "אויף יענער זייט בריק" נאר אויבן אן... אין דער נייער וועלט זענען
אויפגעלייזט געווארן די מחיצות צווישן דעק און שטאק. דער שמעלצטאפ
האט אלעמען אריינגענומען און ארויסגעהויבן די ארויפגעארבעטע פראסטע
יונגען. זיי זענען געווארן פרעזידענטן אין "סאסייעטיס", געזעסן אין די
"קאמיטעס" צוזאמען מיט די חשובסטע באלעבאטים פון דער אלטער היים.
נאטירלעך, איז נאר א טייל פון זיי געווארן לייט. דער דיכטער האט דעם
אלט באקאנטן הפקר-יונג און די הפקר-מויד געשטאלטיקט לויט דער
אמעריקאנער ווירקלעכקייט. ער ווייזט אונדז די ליליס, ראזעס, אייבס
און הוהס מיט זייערע פארפירענישן, אינטריגעס, פאראנט. אט די אונטער-
וועלט האט באקומען אין אמעריקע גרעסערע מעגלעכקייטן אויסצולאזן
זייערע רוע אינסטינקטן, זייער צעיושעט, אומגעצוימט בלוט.

אין די דערציילונגען, מאריס און זיין זון פיליפ, "משה ליגנער", "אין
סאלאז" — און אין אנדערע פון דעם זשאנער, פירט אונדז דער מחבר
אריין צווישן די פארשוניען, וואס שטייען מחוץ דער א"ג געזעלשאפט,
הבם, זייער טרפהע, "ביונעס" איז נישט — ווי אין דער אלטער היים —
אויסגעשפיגן געווארן פון אויבן צום, "אונטערן בריק".

אבער אפאטאשו האט, ווי ער דערציילט אין זיין ביאגראפישער עסיי,
ערשט דערשפירט אויף דער נייער ערד דעם קשר, וואס פארבינדט אים
מיט זיין פאטערס וועלט. דער רוער נאטוראליום און די תאוהדיק-צע-

פלאַמטע עראַטיק פון די מעלינעס, די גראַבע רייד, בייטשן און קלאַניצעס פון זיינע דעק־פאַרשויונען, האָבן אַנגעהויבן אַפטרעטן, און זייער אַרט האָבן ביסלעכווייז פאַרנומען די געשטאַלטן, קעגן וועלכע ער האָט זיך פריער געבונטעוועט.

איינגנטלעך קען מען זאָגן, אַז מיר האָבן אין דעם ערשטן פעריאָד פון זיין שאַפן שוין אויך זיך געטראָפן מיט געשטאַלטן פון דער לומדישער וועלט. אין דער דערציילונג „אַ גאון“, האָט אַפאַטאַשו געשילדערט דעם שרענסקער רב, ר' טוביה, וועלכער שווימט אַרום אין ים־התלמוד און איז אַליין אויך אַ מחבר פון ספרים. אין אַנדערע דערציילונגען („גאַי שוין גאַי“, „קאַנטראַבאַנדיסטן“) האָט ער אונדז אַריינגעפירט צו די גרויסע פוילישע רבנים און גאונים, אַזעלכע הויך־לומדישע, זוי דער קוטנער רב, דער טשע־כאַנאווער גאון, ר' אברהמעלע, און פון די חסידישע שפיצן — דעם אַלטן קאַצקער רבין מיט זיין איבערלעכן פייער־געראַנגל און אַדלער־פלי, וואָס זיינע חסידים באַנעמען נישט. דאָס זענען אַבער נאָר געווען צייכענונגען, שקיצמעסיק, קורצאַטעמדיקע ליניעס, פראַגמענטאַריש — ווי אין דער ראָם פון אַ קורצער דערציילונג.

עס איז אויך נישט געווען קיין בריק דאָן צווישן די צוויי וועלטן אין דיכטערס געמיט. דער עם־הארץ און דער תורה־ייד האָבן זיך נאָך דאָן אין אַפאַטאַשוס שאַפן נישט געגעבן קיין שלום־עליכם. די קעגנזעצלעכקייט פון לומדישער איידלקייט און גראַביונגערישקייט האָט אויסגעגראַבן אַ תהום צווישן די קאַנטראַסטישע סביבהס. ערשט אין דער שטימונגס־פולער דערציילונג „תיקון חצות“ ברענגט דער מחבר צו אַ האַרציקער באַגעגעניש פון ביידע וועלטן — די רוחניותדיקע פון זיין פאַטערס צד און די עמך־יידן־פראַסטאַקעס פון דער מאַמעס סביבה. איך וויל דאָ אַפפרישן פאַרן ליינער די פלאַסטישע שילדערונג, וואָס איז באַהויכט מיט בענקשאַפט, אַזאַ נאַציאָנאַל־יידישע און אַלמענטשלעכע, פונעם פוילישן ייד; דער צער איבער גלות־השכינה, די איינוואַמקייט פון מענטש און דער טרויער, וואָס באַגלייט אים, געשטאַליקט רעאַליסטיש, אַדער סימבאָליש פאַרוויקלט.

אין דעם צוזאַמענטרעף פון שענק־ייד מיטן רב, צייכנט אַפאַטאַשו איינעם פון די פראַסטע יידן, שמחה בעל־עגלה, וואָס גייט איין מאַל פאַרביי שפּעט, אין אַ פינצטערער נאַכט דעם בית־דין שטיבל און הערט אַ יאַמערלעך געוויין. ער לויפט אַרויף און דערזעט פאַר זיך דעם מלאַווער

רב ויצן אויף דער ערד אַ פאַרווייגטן. דער רב דערקלערט אים, אַז ער ריכט אָפּ „חצות“ און די באַדייטונג פון דעם. שמחה בעל-עגלה ווערט אַזוי איבערגענומען פון רבס רייד, אַז ער הייבט אויך אָן מיטקלאַגן און נאַכזאָגן די שווערע עבריי... דער רב זעט, אַז דער בעל-עגלה האָט זיך צו פיל איבערגענומען מיטן חורבן און פרוווט אים אויפהייטערן מיט אַ גלעזל משקה, ווייל ביים עמכדיקן ייד האָט זיך דער פאַלקס-חורבן פאַר-בונדן מיט זיינע פערזענלעכע צרות. כדאי דאָ ציטירן אַפאַטאַשוס שילדע-רונג: „...ס'בית המקדש איז חרוב, קלאַגט שמחה, און גאָט האָט אָנגעשיקט אַ קללה אויף מיין הויז... אין צוויי וואַכן זענען ביי מיר געפאַלן צוויי פערד, און די בעסטע... גאָט וויל מיך מאַכן פאַר אויס קאַפּעלוש-מאַכער — — ס'בית המקדש איז חרוב, שמחה בעל-עגלה איז געבליבן מיטן בייטשל, אויס עושר, אויס מחותן מיט גאָט.

— נו, נו, שמחה — האָט דער רב צוגעפירט דעם בעל-עגלה צו דער סאַפּקע, וואָס איז געשטאַנען אין בית-דין שטוב — ווי וועסטו גיין אין אַזאַ רעגן אַהיים? שלאָף שוין איבער די נאַכט, שמחה... — אַרויפגעלייגט אויף אים אַ פאַלטן, — אַ גוטע נאַכט“.

די אָנגעהויכטע שטימונג פון דעם בילד, וואָס פאַרמאַגט אַזאַ בעלע-טריסטישע פינעזיע, דער צימצום הלשון און צימצום פון וואָרט, וואָס איז אַזוי אייגן אַפאַטאַשוס ווערק, דערמאַנט מיר תמיד דעם אַנזאָג פון דעם מייסטער פון דער רוסישער דערציילונג א. פ. טשעכאַוו אין אַ בריוו צו מ. גאַרקין: „שרייב אַזוי, אַז די ווערטער זאָלן זיין ענג, דער געדאַנק זאָל זיין פריי“. אַפאַטאַשו האָט עס אין זיין קינסטלערישער פראָזע אָפּ-געהיט מיט דער שטרענגער קמצנות פון אַ קינסטלער-עושר. ער האָט מיט אַזאַ מייסטערשאַפט דיספּאַנירט מיט וואַרטקאָאָרדאַט און דערמיט פאַרהיט זיינע ווערק פון אויפגעבלאָזענער פראָזע.

★

אין זיינע ברייטפאַרמאַסטענע ליינונטן („אין פוילישע וועלדער“, „אַליין“, „1863“, „די טענצערין“, „דער לעצטער אויפשטאַנד“ און „ר' עקיבא“) איז פאַרקערפערט אַפאַטאַשוס גרויסער גייסטיקער פאַרמעסט דיכטעריש אַדורכצונעמען יידישע און אַלגעמיינע פראָבלעמען פון ווייטן און נאַענטן עבר און זיי קינסטלעריש אינטערפּרעטירן.

אין „פוילישע וועלדער“ האָט אַפּאַטאַשו געשטאַלטיקט דעם יידיש-
פוילישן פּיזנאָזש און די זוכענישן און פאַרפעסטיקונגען פונעם יידישן
לעבן אין 19טן יאָרהונדערט. דער דיכטער האָט געזוכט אויפצולעבן
נאַענטע און ווייטערע דורות, אַריינבלאָזן אַ רוה-חיים אין דעם היסטאָ-
רישן שטאָף, באַלעבן אידייען, געשטאַלטן, געראַנגלען, פּלאַסטיש זיי
נאַענט מאַכן פאַרן היינטיקן לייענער.

דער דיכטער האָט אַרויסגעהויבן אַ רייכע גאַלעריע טיפן, געשטאַלטן.
ער האָט געזוכט צו שאַפן אַ לעבעדיקע אַטמאָספּער פאַר שטרעבונגען און
באַוועגונגען: חסידות, השכלה, קבלה האָבן זיך קאַנפּראָגנירט. דורותדיקע
צניעות און אויפגעשויםטע עראַטיק, אַרגיעס אין קאַצקער הויף, ווי אַן
אַשפּיגלונג פון אידישער דעגענעראַציע. די פאַרבינדלער און איבער-
טראַגערס פון יידישן משיחזם אין פּוילישן מעסיאַניזם, יידישע קבלה אין
פוילישן מיסטיציזם. עס איז געווען אַ צילבאַווסטע געשטאַלטיקונג פון
שטרעמונגען און זייערע טרעגער, פון יידישע און אַלמענטשלעכע פּראַבלע-
מען, געפורעמט, אינדיווידוואַליזירט, סובלימירט. צי איז עס אַפּאַטאַשן קינסט-
לעריש געלונגען? כדי מחיה-מתים זיין געשיכטלעכע פיגורן, באַלעבן זיי
מיט דער גייסטיקער שפּאַנונג פון זייער און אונדזער צייט, פּאָדערט זיך
נישט נאָר היסטאָריש וויסן, טיפע ערוידיציע, נאָר אויך פּליגלען פון
שעפּערישער פּאַנטאַזיע! אַ הייב צו טאָן דעם עבר פון זיין פאַרזונקעניש
און אים בעלעטריסטיש באַהעלן, דורכלייכטן אים פון אינעווייניק מיט
דער ליכט פונעם קינסטלער, וועלכער גיט אַריין דעם „עפעס“ פון זיין
גייסטיקן כוח.

אַפּאַטאַשו האָט זיך אין זיינע גרויסע לייוונטן אַנטפלעקט מיט זיין
טיף יידיש און וועלטלעך וויסן. ער איז אַ בן-בית אין געשיכטע, פּילאָ-
סאָפיע, עטיק, טעאַלאָגיע, קבלה, זוהר, און בכלל באַשאַנקען מיט ברייטע
אינטעלעקטועלע האַריוואַנטן. דאָס, וואָס ער דערציילט פון זיין פּאַטער,
דוד אַפּאַטאַוסקי, פון זיין בקיאות, איז ווי צוגעשניטן צו דער מאַס פון
יוסף אַפּאַטאַשן גופא. „...דוד אַפּאַטאַוסקי, וואָס האָט אַ געוויקסיקער,
עטוואָס אַ געבויגענער, געשפּרייזט הין און קריק און גערעדט, געשפּרייזט
און געלערנט. אַזוי האָבן געדאַרפט אויסזען די חכמים, וואָס האָבן גע-
שפּרייזט, האָבן זיך מווכח געווען אין כּרם דיבנה.“

אין די גרויסע ראַמאַנען זיינע איז אַבער אויך געקומען צום אויסדרוק
דער ריס פון אַפּאַטאַשו טיפן אינטעלעקטועלן באַנעם און זיינע קינסט-

לעריש-שעפערישע מעגלעכקייטן פון אינטערפרעטאציע. דער הויפט העלד, מרדכי, איז בעלעטריסטיש צו אנעמיש מיר זאלן פילן זיין פולס. אויך פון אנדערע העלדן פעלט וואָג צו זייער קינסטלעריש-אידעישער ווערטפולקייט. אבער ווען מיר רעכענען אַראָפּ די אַלע שאַטן-וויטן און די בעלעטריסטיש נישט-פאַרדייעטע שטיקער זוהר און קבלה — בלייבט אַלץ נאָך איבער אין זיין טרילאָגיע פון יידיש-פוילישן פּייזאַזש — גרויס-פאַרנעמיקע בילדער מיט זייער פאַרביקייט און דינאַמישקייט, וואָס וועקן געשיכטלעכע פאַר-שטענדעניש און פערספעקטיוו. די העלדן אין יעדן לבוש און פאַרב, געהערן דאָך צום בשותפותדיקן מין מענטש מיט זיין ליכט און שאַטן, מיט זייערע נישט-רעאַליזירטע חלומות, שטרעבונגען, וואָס בענקען און רייסן זיך צו אַ העכער לעבן. עס איז אין די ווערק פאַראַן געשיכטלעכער פאַרנעם און פאַנעם פון שטרעמונגען, געשעענישן — יידישע, אַלגעמיי-נע — און זייערע טראַנספאַרמאַציעס.

אַזעלכע גייסטיקע געשטאַלטן, ווי איטשע מקובל און ישראל דער באַרוועסער, וואָס טראַגן אין זיך וועלטן — און אחריות פאַר זיי; זייערע רייד, וואָס באַלייכטן פון אינעווייניק זייער דערהויבנקייט און געלייטערט-קייט; די גרויסע טראַגישע געשטאַלט פון ר' מענדעלע, און די מלחמה, וואָס ער פירט מיט זיך, מיט דער סביבה, מיט גאַט און וועלט. מיר קענען דעם גרויסן קאַצקער רבין אויך פון אנדערע ווערק אין אונדזער ליטעראַ-טור, פון שלום אַשס, „תהילים-ייד“, ווו ער האָט באַקומען אַ קינסטלערישן תיקון אין די צוויי געוויינדמעטע קאַפיטלען. און עס וואַלט דאָ כדאי געווען דורכצופירן אַ פאַרגלייך פון דעם אופן, ווי ביידע שרייבער האָבן דורכגע-לויכטן די פענאַמענאַלע דערשיינונג פון דעם גרויסן בונטאַרישן ריז.

צו שפאַרן פלאַץ, וועל איך איצט די אַנאַלאָגיע אויסלאָזן און ברענגען כאַטש אַ פאַר ציטאַטן פון אַפּאַטאַשוס שילדערונגען פון קאַצקער רבין:
 „עפעס האָט זיך געצונדן אין אים, געלאַשן, דערזען ווי זיין גאַנצער גוף איז פאַרשנורעוועט מיט רצועות, האָט ער זיי גענומען רייסן מיט די בעגל, מיט די ציין, ווי אַ משוגענער... דער בנין, וואָס ער האָט איבערגענומען פון דור-דורות, האָט זיך גענומען וואַקלען — — — מענטשן האָבן נישט געקאַנט פאַרטראַגן זיין פּייער, ביז געוואָרן, וואָס ער האָט צוגענומען ביי זיי די פינצ-טערניש און זיך נישט באַרויקט ביז זיי האָבן אים צוזאַמען מיטן פּייער פאַרשפאַרט אין תּפּיסה“.

אפאטאָשׁוּ האָט געזוכט אַרױסצוברענגען די גײסטיקע קראַפֿט פֿון אַט דער טראַגיש־קאָמפּליצירטער פּערזענלעכקײט, װאָס האָט אָנגעשריבן אַ ספּר פֿון אײן זײַטל („ספּר האַדאָם“), עס זאָל כּולל זײַן דעם גאַנצן מענטש. זײַן באַפעל פֿאַר דער פּטירה צו פֿאַרברענען עס, „װײל ס׳איז נישטאַ פֿאַר װעמען צו שרײַבן“. דעם קאַצקערס ראַנגלענישן מיט מרה־שחורהדיקע מחשבות, מיט אָפּגרונט־טיפּע פּילאָסאָפּישע פּראַבלעמען, מיט געטלעכקײט און שכר ועונש און די שמועסן מיט ר' אײטשע מקובל און ישׂראל דער באַרװעסער. װאָס פֿאַר אַ כּישוף־קראַפֿט האָט קאַצק פֿאַרמאַגט — אַפּילו אײן אײר ירידה — װאָס עס האָט געקענט טרײַבן אַזאַ ייד װי ר' אַדאָם, ער זאָל באַלד נאָך די שבעה־ברכות אײבערלאָזן זײַן יונג װײבל און אומבאַמערקט זײך לאָזן צופּוס קײן קאַצק מיטן טלית־זאַק און אַ ברויט?! דער שרײַבער האָט אײן אײניקע פֿון זײַנע װערק זײך אָפּגעשטעלט אויף דעם קאַצקער פּײער, װי אַ פּאַן פֿון פּוילישן ייד, װי אַ סימבאָל פֿון אונדזער אומה, „...אײן יעדן קאַצקער חסיד איז געזעסן די גאַנצע ייִדישע אומה... און די פּוילישע יידן האָבן געטראַגן אײן זײך, און טראַגן נאָך הײַנט, אײן אַלע זײערע װאַנדערונגען, אַ ניצוץ פֿון קאַצקער פּײער. אַט דאָס, װאָס אײרווינג טרײועס האָט נאָך 25 יאָר הפּקר־לעבן (אײן אַמעריקע — י. ק.) דערפּילט אַ ברי, די פּאַלאַצן זענען מיט אַ מאָל ענג געװאָרן — דאָס אַלײן איז אַ ניצוץ פֿון ייִדישקײט... װען נישט דער קאַצקער פּײער װאָלט אײר דאָ אַלע הײַנט נישט געװען דאָ“ (װען פּוילן איז געפּאַלן“).

האַט יוסף אַפּאַטאָשׁוּ אײן פּוילישן ייד געזען דעם יסוד און סוד פֿון געשיכטלעכן װעלטייד, װאָס האָט מלחמה געהאַלטן מיט דער װעלט פֿאַר אַ העכערן אמת. דאָס האָט אײם אַרױסגענומען פֿון ענגן געסל צו די ברייטע װעלט־שליאַכן און באַלאָדן מיט דער קראַפֿט פֿון אַן אײדעע, װאָס איז געװאָרן פֿאַר אײם גורלדיק. פֿאַרן װעלטייד זענען אַלע זײַנע געשיכטלעכע געאַגראַ־פּישע פּונקטן און עטאַפּן ענג צונױפּגעבונדן מיט אונדזער אַנשפּאַר אויף דער ירושה פֿון אַ דרײַ טױזנט־יאַריקער גײסטיקער אָנגעלאַדנײט.

*

דוב סדן האָט דערמאַנט אַ טרעפלעך־לומדיש װאַרט (אײן שײכות מיט אַפּאַטאָשׁוּס שעפּערישן װעג, װאָס האָט אײם געפּירט צו װײטע היסטאָרישע תקופּות). מען פרעגט: פֿאַר װאָס זאָגט מען „זוכרתי את בריתי יעקב ואף

את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם" — איז דאך דער סדר פון די אבות געווען אַ פאַרקערטער ? און דער ענטפער איז : אַז אַ מענטש וויל זיך דערמאַנען ווער איז און ווי ער שטייט אין זיין וועלט, זעט ער זיך קודם פאַרבונדן מיט זיין טאַטן און פון טאַטן צום זיידן, צום עלטער-זיידן — צו אַלע אבות אבותינו.

פוילישע יידישקייט, נוסח אשכנז, האָט געהאַט זיין וויגעלע אין אַזעלכע צענטערס פון פאַרצייטישן אַשכנזיש-יידישן דייטשלאַנד (ווי ס'האַט פולסירט אַזאַ דינאַמיש יידיש לעבן) : אין מיינץ, רעגענסבורג, קעלן, וויר-מייזע און אַנדערע שטעט.

אַט פון דער תקופה אין 15טן און 16טן יאָרהונדערט, האָט אַפאַטאַשו אַרויסגעריסן אַ שטיק יידיש לעבן אין הייסן צושטאַנד און עס דיכטעריש געשטאַלטיקט אין אַ קאַנדענסירטן קינסטלערישן עקסטראַקט מיטן נאַמען „אַ טאַג אין רעגענסבורג“. דאָס איז אַ גרויס מייסטער־ווערק, הגם אין כמות איז עס אַ קליין בוך.

דאָס ווערק אַטעמט און צאַפלט מיט פולבלוטיקע לעבעדיקע בילדער, שטייגערישע געמעלן, טיפן, סצענקעס פון פאַלקישן לעבן, פון זיין אינדער-וואַכנס באַגלייט מיט ערדישע ליידנשאַפטן און עולם-הוהדיקער הנאה, טראַץ אַלע צרות און דריקענישן פון אַלע זייטן. מיט גרויס-דיכטערישע וועגן האָט אַפאַטאַשו אַ פלי געטאַן אינעם אויפגעוואַכטן אַמאַליקן אַשכנזישן געטאַ און אַריינגעכישופט מיט קינסטלערישע פאַרבן אַ גאַנצע לעבעדיקע יידישע וועלט. ער האָט געמאַלן, געצייכנט, באַלעבט נישט דאָס שבת-קודשדיקע, נאָר דאָס סאַמע וואָך-וואַכעדיקע פון עמר, פון פראַסטן פאַלק, צו וועמען עס איז דערגאַנגען די פאַריידישטע ראַמאַנצן פון די ריטער און העלדן-עפאָסן (אינעם יידיש פון דער תקופה) — דער אויסדרוק פון וועלטלעכן וואַכעדיקן פאַלקסלעבן.

דער שולהויף האָט אונטער דעם דרוק פון דעם נייעם צייטגייסט גע-מוזט נאַכלאַזן פון זיין שטרענגקייט און פרומקייט, און גאַנץ אַפּט אויס-גענוצט געוואָרן פאַר פריילעכקייט און פאַרוויילונגען, „מיט פלייטגעזאַנג, מיט טאַנצן און גלעקל-געקלימפּ“.

עס איז די תקופה פונעם באַגינען פון דער יידישער ליטעראַטור. דער יידישער אַרטור-ראַמאַן, „מעשה קיניג אַרטוש הויף“, די יידישע שפּיל-מאַנישע דיכטונג פאַרכאַפט דאָס „פראַסטע פאַלק“, וואָס וויל אַ ביסל

געניסן פון שטייגערישער וועלטלעכקייט, עולם-הזהדיקע תאוות און ער-
דישע ליידנשאפטן.

דער דיכטער האט פארפיקסירט א שלל מיט פרעכטיקע שטייגער-
פייזאזשן פון עמך-לעבן: זינגער, לצים מיט א טענצעריין, אימפולסיווע יידן
און יידענעס, בעטלער, פריילעכע ישיבה-בחורים, מדינה-גייער — אט די
פילפארביקע המונישקייט קומט זיך משמח זיין אויף דער חתונה פונעם
רעגענסבורגער גבירס טאכטער. אפאטאשן לאזט דא נאר אויף אן אויגנבליק
פארבייגיין די כלי-קודש — דעם ראשי-ישיבה, די רבנים, די מלמדים און
אנדערע פון די למדנים, וואס קנייטשן זייערע שטערנס איבער די הייליקע
און פרומע ספרים. זיין בעלעטריסטישער פראזשעקטאר איז אנגעשטעלט
אויף די פאלקישע עלעמענטן, וועלכע זענען פארזען געווארן דורך די
היסטאריקער אין זייערע געשיכטע-ביכער.

דער קינסטלער האט אריינגעקוקט אין דעם ווייטן נעכטן נישט מיט
אויסגעלאזשענע היסטארישע אויגן, נאר מיט די פון דער לעבעדיקער איצ-
טיקייט. ער האט די לעבעדיקע פאלקס-נשמה פונעם עברדיקן „אינדער-
וואכנס“ סובלימירט, באוויזן, אן אויך אין אמאליקן געטאלעבן, האט
ס'פאלק נישט געטראכט און געלעבט בלויז מיט גזירות און גרייטן זיך
צו עולם-הבא... — „איד האב אריינגעקוקט אין די רבנישע שאלות ותשובות,
האט אפאטאשן באמערקט, געלייענט וועגן יידן וואס לייגן נישט קיין
תפילין, זינדיקן מיט אשת-ישן“ — — — „יידן האבן תמיד געלעבט,
געארבעט, מלחמה געהאלטן, געטאן מצוות און עבירות“... „אייביק איז
אזוי געווען, אזוי איז דאס לעבן“.

אפאטאשן באנוצט זיך דא מיט א גלענצנדער דערציילערישער טעכניק
אין די בילדער און צייכענונגען. עס איז דיכטונג פון א שעפערשישער פאנ-
טאזיע, רייכע סצענקעס, שטייגערישע געמעלן פון הלבשה, מאכלים, גע-
טראנקען, מנהגים און בכלל די גאנצע סביבה מיט לעבעדיקע פארשוויגען
און א לעבעדיקע אטמאספער, אין וועלכער ס'איז דא דער אטעם פון
געשיכטע. מיט דער הילף פון קינסטלערישער אינטואיציע, האט דער
דיכטער א פלי געטאן פון זיין צייט צו די אשכנזישע אור-אבות אין
דייטשלאנד און געגעבן זיי א ברייטן שלום-עליכם.

אפאטאשן האט שטודירט דעם רעגענסבורגער יידיש פון 14טן
און 15טן יארהונדערט, אין וועלכן עס פעלט דער סלאווישער עלעמענט און

געמוזט אויסגעפינען ווערטער און אויסדריקן פון אלטיידיש-געברויך. דער יידיש פון טייטש-חומש-לשון, וואָס איז אויפגעגאַנגען אין אשכנזישן קאַיאָר, איז אַרומגעוואָקסן מיט שטיקער יידישן שטייגער-לעבן, פון וועלכן דער דיכטער האָט אַרויסגעהויבן זיינע שענסטע קערנער. איז טאַקע דאָס בוך — ווי זיינע אַנדערע ווערק — אַ לעבעדיקער עדות פון אונדזער נאַכאַנאַדיק-יידיש, גרויס-שעפּעריש לעבן, פון געקייטלטע דורות מיט אייגן-אויסגעפורעמטע טיפן, געשעענישן, געראַנגלען, פאַסירונגען.

דורך „א טאַג אין רעגענסבורג“ האָט אַפאַטאַשו פאַרהיימישט, נאַענט געמאַכט אַ ווייטע (פאַר אונדזער היינטיקן דור) יידישע תקופה, וועלכער ער האָט שעפּעריש אַדורכגעלויכטן מיט אַ יידיש-געשיכטלעכער פּערספּעק-טיוו. ווען מיר נעמען אַראָפּ די היסטאָרישע אַקסעסוואַרן, האָבן מיר פאַר זיך צייטלעכע דימענסיעס פון אונדזער לעבעדיקן היינט. די אַקטועלע פּראָבלעמאַטיק און מאָנונג פון שעפּעריש יידישן מענטש צו שעפּן פון אייגענעם קוואַל, איז פונקט ווי היינט, געווען אויך גורלדיק און טראַגיש ביי אליהו בחור!

אין די דריי קאַפּיטלען: „אַ פאַשקוויל“, „דער מיינסטער גייט פאַרקויפן אַ בוך“, און „ביים קאַרדינאַל“ — דריי סקולפּטור-בילדער פון אַ פאַרצייטלעכן יידישן קינסטלער און באַהעמיקער — ווערט געוויזן דער יידישער שרייבער מיט פיר הונדערט יאָר צוריק מיט זיינע אינערלעכע און אויסערלעכע געראַנגלען פאַר זיין אַרט אין יידישן שאַפן.

די אויפקומענדיקע דאָן יידישע ליטעראַטור האָט מיט איר וועלטלעך שאַפן פאַרכאַפט אַלע שיכטן — פון עמד ביז די גבירישסטע — זיי זענען געוואָרן די קאַנסומענטן, קויפער און לייענער פון ראַמאַנצן און מעשיות פונעם וועלטלעכן שטייגער-לעבן.

דער דיכטער גיט אַ פּלאַסטיש געמעל פון אַ יידיש-אַריסטאָקראַטיש הויז אין יענער תקופה. די קאַנדענסירטע שטריכן ווייזן אַ קווערשניט, וואָס אַקצענטירט די הויפט-אייגנשאַפטן פון דער צייכענונג. עס מאַכט פיל בולטער אין דער קאַנצענטרירטקייט פון בילד, ווי דאָן ווען דער שרייבער וואַרפט אַן איינצלעהייטן, איין פּרט אויפן צווייטן, וואָס מאַכן צעשווומען דאָס פּסיכאָלאָגיש-אינדיווידועלע פונעם געמעל.

אין דער שילדערונג פון אַ יידיש-גבירישער היים אין יענער צייט, וואָס האָט געפילט אַ וועלטלעכע קולטור-באַדערפעניש אַלס צוגאַב-באַפּריי-

דיקונג צו איר עולם-הזהדיקייט — וואקסט אין רעיון באַלד אויס דער פאַרגלייך צו אונדזער צייט... אַזעלכע אַסאַציאַציעס און אַנאַלאָגיעס מוזן כסדר אַרויסקומען פון געשיכטלעכע ווערק פון נאַענטע און ווייטע דורות. אַזאַ פרט פון יענער עפאַכע, דאָס באַשטעלן ביים מיינסטער אַ סידור, אין וועלכן עס זאָלן זיין אויך וועלטלעכע פאַעמעס און לידער, שפּיגלט אַפּ אַ וויכטיקן שטריך. עס איז אַ גאַנצקייט פון אַ פּראָגמענט, וואָס באַלעבט דאָס אַלגעמיינע בילד. אַט ווייזט אַן אַפּאַטאַשו, וואָס פאַר אַ רעק-לאַמע אַ געוויסער יוסף בר-יקר האָט אַרויסגעלאָזט אויף זיין סידור, וואָס ער האָט צונויפגעשטעלט לויט אַלטע מקורים. שרייבט דער אַרויס-געבער אויפן שער-בלאַט בזה הלשון: „צווישן מיין סידור און אַנדערע איז אַזאַ אונטערשייד ווי צווישן אַן אַלט ווייב און אַ יונגער מויד“.

געשריבן איז עס אין יאָר 1544. אַט דער פּיקאַנטער פרט און אַנדערע פרטים פון אַ געוויסער מאַנאַגראַפּיע, וואָס אַפּאַטאַשו דערמאַנט פון יענער צייט, גיט אַ פּילפאַכיק בילד פון דעם לעבן אינעם מיטלאַלטערלעכן יידישן געטאַ.

דאָס לעצטע קאַפיטל פון „אליהו בחור“ (ביים קאַרדינאַל) איז אַנגעהויכט מיט דער קהלת-שטימונג פונעם יידישן קינסטלער, פונעם יידיש-שעפּערישן מענטש: „פאַר וועמען שרייב איך“? (למי אני עמל?). דער יידישער שרייבער האָט מיט 400 יאָר צוריק געזוכט דעם נאַכשפּראַך און נאַכוואַקס, ווי ער זוכט אים היינט... אַפּאַטאַשו איז אַבער תמיד געווען דער גרויסער מאַמין אין דער אומעטומקייט און אייביקייט פון יידישער שעפּערישקייט. „איך בין נישט קיין יאוש-ייד“, פלעגט ער זאָגן און להיפוך צו אַנדערע, וואָס גיבן זיך אונטער מידיקייט און איינזאַמקייט, איז ער זיך געגאַנגען מיט טיפן גלויבן אין זיין שעפּערישן וועג, הגם ער האָט ווי יעדער פון אונדז געפילט די יאוש-שטימונגען, וואָס באַפאַלן ביים זוכן דעם יורש מיט זיין לעבעדיקן אַטעם פאַר יידיש-לשון.

„איז מעגלעך, פּרעגט דער דיכטער (דורך אַ העלד, דוד ראַש), אַז אין 500 יאָר אַרום זאָל עמעצער לייענען נאָך אַ יידיש בוך?“ און ער ענטפּערט מיט זיין געוונטער אמונהדיקייט — „יא, נאָר אַ גוט יידיש בוך, עכט גוט איז — אייביקייט“. ער זעט דאָר, ווי עס זיצט אַ מענטש און לייענט נאָך איצט אַריסטאָפּאַנעסן, און וואָס איז די גרויסע „גילדענע עפאַכע“ — גרויס און ווירקזאַם אין פאַרלויף פון הונדערטער יאָרן, און איר כוח ליגט אין — — „דריי גרויסע יידן — ר' יהודה הלוי, ר' משה

אבן עזרא, ר' שלמה בן גבירול... דריי יחידים האבן אויפגעהאלטן
און אפגעהיט פאר דורות אזוי פיל גרויסקייט".

ווייסן מיר וועמען עס פארקערפערט דוד ראש מיט זיינע ספקות. פאר
וועמען ער האט געשריבן און „אויפגעלעבט אזוי פיל ווערטער, גוטע
אלטע ווערטער פון 15טן י"ה, פון 16טן י"ה... דער שרייבער, וואס טראגט
זיין גלויבן אין דעם „לא אלמן ישראל" וועט דערשפירן — ווי דוד ראש —
די פרייד פון זיין יידיש-לשונדיקער שעפערישקייט, און „...פון באשרי-
בענעם פאפיר האט זיך ראשן א צי געטאן ווארעמקייט ווי פון אן אייגן
געבוירן קינד". („אייביקייט").

איך האב זיך א ביסל לענגער אפגעשטעלט אויף „א טאג אין רעגענס-
בורג", אויף די גלעצנדע סצענקעס; בילדער, ווארט-הארמאניע און
פלאסטישע געשטאלטיקונג, וואס האט אויף זיך דעם זיגל פון גרויס-
דיכטערישע וויזיעס. זיין „אליהו בחור" איז א לעבעדיקער עדות פון
קינסטלערישער פראזע.

פון מיטלעלטערלעכן געטא האט אפאטאשו א שפאן געטאן צו
ר' עקיבאן און זיין תקופה מיט אירע פאליטישע, גייסטיקע און רעליגיעזע
שטורעמס, וואס זענען אין לויף פון יארטויזנטער ארומגעהילט מיט נעפלען.
דער דיכטער האט געזוכט צו פארקניפן די געשעענישן פון ווייטן נעכטן,
די געראנגלען און פראבלעמען, מיט די היינטיקע פון אונדזער פאלק.
אויף א ברייטער קאנווע געצייכנט די פילגעשטאלטיקע שיכטן פונעם דע-
מאלטיקן יידישן לעבן אין דער אויפגעברויזטער עפאכע צווישן חורבן
בית-שני און דעם לעצטן אויפשטאנד פון ביתר.

דעם דיכטער איז געלונגען אויפצובויען פון קארגע געשיכטלעכע
קוועלן — ברעקלעך פון דער פאליטישער און גייסטיקער געשפאנטקייט,
וואס ווערט, אגב-אורחהדיק נאר אנגעמערקט אין א גמרא, אדער מדרש —
א לעבעדיקע יידישע וועלט מיט איר דינאמיק און גרויסקייט, פרייד
און טרויער... דער אינערלעכער פייער, די געהעכערטע טעמפעראטור, וואס
דערגייט צו איר קלימאקס אין דער מלחמה מיט רוים, איז געשילדערט
מיט קינסטלערישער דיסציפלין און סוגעסטיווער נישט-דערוואגטקייט.
אפאטאשוס קנאפּוואַרטיקע געצוימטקייט ביים געשטאלטיקן די סאציאל-

פאליטישע און גייסטיקע אידעען, גיט אריין א רוח-חיים אין דעם בהדרגהדיקן איבערגאנג פונעם סטאטישן לעבן צו דעם דינאמיש-אויפגע-ברויזטן מיט דעם אויפשטאנד קעגן מעכטיקן רויס.

אין דער היסטארישער אטמאספער איז דאָ דער לעבעדיקער אַטעם אי פון די געשעענישן, אי פון די פערסאָנאַזשן, וואָס פאַרקערפערן מיט זיך פאַרשיידענע וועלטן. דורכן יחידישן — צום ציבורדיקן, האָבן מיר דורך פאַפּיאַס, מרים, יהושע — די נאַציאָנאַל-באַוווּסטיגיקע יידישע אינ-טעליגענץ מיט אַ קאַמפּאַס אין קאַפּ, אין האַרצן און אין יידישן וועלט-באַנעם, וואָס מיינט — דעם גאַנצן ייד און דעם גאַנצן מענטש.

די יידישע העלעניזירטע אינטעליגענץ דאַן, און די יידישע אַסימי-לירטע היינט, — מיט די טענות פון ווילגאַרן קאַסמאָפּאָליטיזם. אַט דער היסטארישער דיאַלאָג צווישן קיום-דראַנג און אַסימילאַציע-שטרעבונג, דעם צוואַמענשטויס צווישן יידן און די ערשטע קריסטן און דעם אידענישן וויכוח אַרום וועלט-פּאָליטיקייט און מדינה, גלות-צענטערס און נאַציאָנאַל-טעריטאָריאַלע גרענעצן (אין ארץ-ישראל), האָט אַפּאַטאַשו געזוכט דיכ-טעריש אינטערפּרעטירן און פּלאַסטיש געשטאַלטיקן. ער האָט מצליח געווען צו פאַרבינדן דעם עבר מיטן הווה אין די גרויסע היסטארישע ראַמאַנען, אַרויסגעבראַכט אַ לעבעדיקע אַטמאָספער און זי אויסגעפילט מיט אַ יידישן און אַלמענטשלעכן תּוך.

עס איז אַפּאַטאַשו אָבער ווייניקער געלונגען צו באַהעפטן האַרמאָניש די אינטעלעקטועלע עלעמענטן פון זיין ווערק מיט די בעלעטריסטישע. די געדאַנקען וועגן קיום-ישראל, לאַנד, פּאָלק און וועלט-פּאָליטיקייט, זענען **בעלעטריסטיש** נישט אַזוי אַרויסגעבראַכט דורך די געשטאַלטן, ווי דורכן מויל פון מחבר. ביי פאַרשידענע מאַמענטן דאַרפן מיר אים גלויבן אויפן וואַרט, ווייל אַליין שפירן מיר עס נישט, אַדער זעען עס נישט. די העלדן פון דער אינטעליגענץ זענען נישט אַרויסגעקומען פון זיין פען פּולבלטיק. דערפאַר אָבער, איז אַזאַ טיפּ ווי דער שמיד, יוחנן פון כּפר-חרובּא, מייסטערהאַפט אויסגעקיוולט. ס'פּראַסטע פּאָלק איז בכלל אין אַפּאַטאַשוס ראַמאַנען בעלעטריסטיש מער באַלעבט, ווי די אינטעלעקטועלע גרויסע געשטאַלטן. די ישובניקעס, קעמל-טרייבער, שמידן, די עמיהארצים, פּאָלקס-מענטשן, ווי תנחום עם-הארץ, אליקום. די גרים, קועזר, טאבו און פיל צענדליקער אַנדערע טיפּן פון אַרומיקן פּאָלק מיטן אַראַמענישן וואַרט אין מויל און „מיטן יידישן תּוך אין דער נשמה“ — דאָס איז דאָס פּאָלק

אליין אין זיין גאנצקייט, באזונדערטקייט, אנדערשקייט (ביים יחיד און ביים כלל — די גרייטקייט צו מסירת-נפש פארן קיום פון פאלק). אט די עמך-טיפן זענען נישט „שטעטלשע באלעבאטים“, ווי עס האט נוגער באצייכנט אשם ארץ-ישראל-סקיצן. אפאטאשוס ארץ-ישראל-פוערים, טאקע ס'פראסטע פאלק, האבן אין זיך דעם לעבנס-אראמאט, די בעלעטריסטישע אטמאספער פון דער סביבה און תקופה פון ווייטן יידישן עבר. די יידן פון א גאנץ יאר זענען אין ר' עקיבא-ראמאן טיף פארווארצלט אין דעם פייזאזש, אין דער סביבה, אין דעם לאנד, און אין דער גאנצער היסטא-רישער אטמאספער.

עס גלאנצן גאר שטארק אזעלכע קאפיטלען ווי „תנחום עם-הארץ“, „פונדקא רטיבתא“ — קינסטלערישע אויסשניצונגען פארפיקסירט אויף א מייסטערהאפטן אופן. די פסיכאלאגישע שטריכן, די שטייגערנישע געמעלן און לעבנספארמען פארמאגן שלמות פון בילד, גאנצקייט פון אויסדרוק, שיינקייט און קלארקייט פון געדאנק. מיר שפירן דעם אטעם פון לעבעדיקע, פולבלטיקע מענטשן, מיט עכטע, שטארקע ליידנשאפטן, ראנגלענישן.

שלום אש האט געהאט געשריבן, אז ער פארגעסט אין גאנצן געשיכטע ווען ער שרייבט א היסטארישן ראמאן. אפאטאשו פארגעסט נישט געשיכטע! „איך בין שוין אין ארץ-ישראל איבער דריי טויזנט יאר“, האט אפאטאשו באמערקט אין זיין ביאגראפישן שקיץ. „איך בין געזעסן ביים האדסאן און געזען דעם ירדן — — — געהאט ס'געפיל, אז כ'שפאציר אין דעם כרם דיבנה מיט ר' עקיבאן אויפן ברעג פון ים-הגדול“. דער דיכטער ווארצלט טאקע טיף אין די אלע יידישע דורות, וועמענס שפורן לעבן אין אונדזער היינט.

אין זיינע ראמאנען, ווי „ר' עקיבא“ און „בר-כוכבא“, רעדן צו אים (און צו אונדז) יידן פון די ווייטסטע דורות; יידן פון גרויסן גייסט מיט גליקער בענקשאפט נאך העכערן תכלית, נאך אינערלעך מאראלישער גרויסקייט, און אויך תמימותדיקע עמך-יידן מיט אן אפן הארץ פאר ישראלס יסורים, פאר קידוש-השם-גרייטקייט, באזעלט מיט יידישער תשוקה נאך ישועה. דער דיכטער האט דאס פארצייטלעכע אריינגעבראכט אין צייט-לעכן, דעם היסטארישן וועלטייד אין פוילישער יידישקייט פארקייטלט, פארוווגט תקפות און געאגראפישע מקומות און רעסטאורירט דעם גייסט-טיקן אומרו, דעם כוללדיקן סך-הכל פון קולטור און פון וועלט-אנשויונגען אינעם געשיכטלעכן גאנג פון א פאלק.

אודאי האט אפאטאשו געהאט — בעיקר אין די גרויסע לייוונטן — זיינע קינסטלערישע שטרויכלונגען, אבער ווען מען רעכנט אראפ די פעלערן און שטרויכלונגען, קומט מען צו די גייסטיקע הויכפונקטן פון זיינע געשאפענע וועלטן, געשטאלטן, געפילן און אידעען-געראנגלענישן, מיט וועלכע עס זענען אנגעלאדן זיינע גרויסע ווערק. ער האט זיך גע-ראנגלט מיטן שטאף ביים באלעבן די בילדער, די סצענקעס, די טיפן און די פסיכאלאגישע באשרייבונגען, בפרט ביים געשטאלטיקן אזא הויפטפיגור ווי ר' עקיבא, וואס פארנעמט אינעם ראמאן (פון „לעצטן אויפשטאנד“) א צענטראלן ארט און געפינט זיך אין קאמפאזיציאנעלן צענטער. אבער איך שטעל זיך אין דער אפהאנדלונג נישט אפ אויף דער הויפטפיגור פון ווערק, ווייל איך האב שוין וועגן ר' עקיבאן געשריבן אויף אן אנדער ארט (זע די עסיי אין „פונקען און פלאמען“), און כוועל זיך דא נישט איבערחזרן.

ווען טאלסטאי האט געשריבן זיין מאנומענטאל ווערק „מלחמה און שלום“, אדער ווען פלאבער האט געשריבן זיין „סאלאמבא“ איז עס געווען פארבונדן מיט אן א שיעור צוגרייטונגס-ארבעט; שטודירן, פארשן גרינט-לעך דעם מאטעריאל, האט גענומען יארן-לאנג ביי זיי, ביז זיי האבן זיך גענומען שרייבן די ווערק. זייער זעלבסט-דיסציפלין האט זיי אפגעהיט צו שרייבן וועגן זאכן אזוי לאנג ווי זיי באהערשן נישט דעם מאטעריאל. צוליב וואס דערמאן איך עס דא? — ווייל וועגן אפאטאשו האט מען געשריבן, און ער פארמעסט זיך אויף זאכן, וואס ער איז נישט בכוח בעלעטריסטיש גוט צו באהערשן.

דער אמת איז, אז אפאטאשו האט געשריבן וועגן זאכן, וואס ער האט יא געוויסט און עס איז יא געווען אין זיין בארוף צו שרייבן וועגן זיי. עס איז אויך אמת, אז ער האט זיך קינסטלעריש שטארק געראנגלט ביים פורעמען און געשטאלטן דעם היסטארישן רוי-מאטעריאל, און אז נישט מיט אלע היסטארישע פארטרעטן האט ער קינסטלעריש מצליח געווען, הגם ער האט קלאר געזען די וועלטן, וואס ליגן הינטער זיי. ביי אפאטאשו האט זיך איבערגעחזרט י. ל. פרצעס דיסהארמא-נישקייט צווישן זיינע ברייטע אינטעלעקטועלע האריזאנטן און קינסטלע-רישע, שעפערישע מעגלעכקייטן, אבער ווי ביי פרצן איז עס נאר געווען טיילווייז, בלויז ביי א טייל פון די גרויסע פיגורן, וועלכע ער האט מער באנומען מיטן באוויסן, ווי דורך קינסטלערישער אינטוויזיע און

אינסטיטוט. זיין אינטעלעקטועלער באַנעם פון אַ ר' מענדעלע קאַצקער, האָט איבערגעשטיגן זיין קינסטלערישן אינסטיטוט. טראָץ די פעלערן און שטרויכלונגען, האָט דאָך אַפּאַטאַשו געשאַפן גרויסע קינסטלערישע ווערק, איז געווען אַ מייסטער-בויער פון יידישן שאַפן. דער ריטעם פון זיין קינסטלערישער פּראָזע, די געהעריקע וואַג און מאָס פון זיין שורה און זאַץ, זיין וואַרטמייסטערשאַפט, ווי זיין גאַנצער אַרט שרייבן און סטיל, האָט אים אַרויסגעהויבן אויבן אַן צווישן אונדזערע גרויסע שפּראַכמייסטער.

★

ער איז געשטאַרבן מוצאי יום-כיפור, 1954. במשך פון דער צייט, האָט דער מלאך-המוות געהאַט אַ גאַנץ רייכן שניט ביי די פאַרענדיקערס פון אַ גרויס-שעפּערישן דור, וואָס האָט געזוכט צו פאַרווערטן און איבער-ווערטן די גרויסע יידישע נעכטנס אין אונדזער צערודערטן היינט. די ווערק, וואָס זיי האָבן געלאָזן, זענען נישט קיין פאַרשטיינערטע, נאָר לעבעדיקע וועזנס, וואָס וואַקסן מיט וואַג און באַדייט. דער לייענער טראַגט אַריין אין זיי זיין אייגן געמיט, מחשבה און שפּירונג מיט ניי בלוט און נייע מאָסן. ווי תמיד בלייבט דער האַרבער שופּט — די צייט — דער פּוסק אחרון וועגן דעם לעבנסדויער פון אַ ווערק: וויפל און ווי לאַנג עס גרייכט אונדז זיין לעבעדיקער אַטעם און כוח צו באַווירקן.

האַב איך אין דער עסיי באַהאַנדלט אַפּאַטאַשוס ווערק — פון זיין „ראַמאַן פון אַ פּערד-גנב“, ביז זיינע ר' עקיבא און בר-כוכבא-ראַמאַ-נען — און געקומען צום אויספיר, אַז ביזן לעצטן אַטעמהויך האָט ער נישט געלעבט אין זכות פון זיינע אַמאַליקע שאַפּונגען.

זיין וועג איז געווען אַ קאַמפּליצירטער: האַרמאָניש און — מיט ווי-דערשפּרוכן, ווי דאָס לעבן גופא. ער איז געווען אַן אויסגעשפּראַכענע שרייבערישע פּערזענלעכקייט און ליטעראַטור איז ביי אים געווען אַן עיקר-זאַך. צו איר בנין האָט ער אַ סך בייגעטראַגן און דאָס טאַר מען נישט פאַרגעסן! זיין קינסטלערישער צושטייער צום יידיש-פּוילישן פּייזאַזש איז פאַרזיגלט. דער צופּלוס און אַפּפּלוס פון זיין געפּיל און מחשבה איז באַווירקט געווען פון פאַרשיידענע פאַקטאָרן, אָבער תמיד זענען זיינע שעפּערישע וואַרצלען געבליבן אין פּוילישער יידישקייט, פון דעם קוואַל

האט ער געצויגן יניקה פאר תוכן, פאר וויזיע און העכערן תכלית פון „א וועלטפאלק, וועמענס קרוינשטאט איז ישראל“.

האט ער אין זיינע היסטארישע ראמאנען אפגעזוכט די קרוינשטאט און געווארן אין איר אַ בן-בית, ווי ער איז אין די אלע נעכטנס געווען, ווייל דורות יידן זענען דארטן געווען און ער האט גערעדט מיט זיי, מיט זיין אייגן דיכטערישן קול.

אומדירעקט האט ער זייער גייסטיקן געראנגל פארבונדן מיט אונדזערן, און מיט דער ראל פון אונדזער ליטעראטור, וואס „דארף זיין די צונג און דאס געוויסן פון אַ געיאַגט און געפייניקט פאלק“. ער האט טיף געגלויבט אין איר שליחות און אין אירע ווערטן פון מאַראַליש-עטישער גרויסקייט, ווי לייזיק האט עס אויסגעדריקט: „אין יושר און אין צדק, אין מענטשלעכקייט קען זיך קיין ליטעראטור נישט פארגלייכן מיט דער יידישער“.

איז געקומען דער חורבן, און דער דיכטער האט געטראגן אין האַרצן שטיקער חרובע יידישע וועלטן, אָבער זיך נישט אונטערגעגעבן דעם חורבן. ווייל נישט דאָס, וואָס ווערט חרוב, נאָר דאָס, וואָס ווערט נאָך דעם אויפגעבויט, איז גורלדיק פאַרן היסטאָרישן וועלטייד. ער האט געהאַט אין אים אַן אומבאַגרענעצטע אמונה — „דער טויזנטעריקער רעזערוואַר, וווּ ס'איז דאָ גלויבן, בטחון — די כוחות, וואָס האַלטן אונדז אויף“.

ער האט נישט פאַרניגט די צעריסנקייט און זוכענישן פון אַ טראַגיש-יידישן דור, וואָס איז אין זיין צעריסנקייט פון קיין שום יידישן און מענטש-לעכן ערגעץ נישט אַפגעריסן געוואָרן. ער האט זיך שווער געראַנגלט מיט גורל און יידישקייט — וועמענס יידישקייט? — די נביאימס, דעם רמבמס, צי משה העס, אָדער י. ל. פרצעס?

דעם סינטעז האט ער געזען אין דער טיפער צעצווייגטקייט פון פוילישן ייד, און זיין שטאַם, אין דער פילגעשטאַלטיקייט פון זיינע בלעטער און צווייגן, די, וואָס זוכן אַן אַרגאַנישע פאַראייניקונג פונעם יידישן יחיד מיט פאַלק און מענטשהייט, ווי עס האט משה העס געשריבן אין צווייטן בריוו פון זיין „רוים און ירושלים“: — „דאָס יידנטום שייַדט נישט אַפּ אין ערגעץ דעם יחיד פון דער פאַמיליע, די פאַמיליע פון דער נאַציע, די נאַציע פון דער מענטשהייט“.

אין קינסטלערישן, שעפערנישן זין, איז דאָס געווען דער וועג פון יוסף אַפאַטאַשו — דער פוילישער ייד — דער וועלטייד.

י. טרונקס „פוילן“ — דער עפאָס פון פוילישן יידנטום

י. טרונק האָט אַרײַנגעבראַכט אין אונדזער ליטעראַטור אַ פאַר-שידנאַרטיקע טעמאַטיק און טיפּאַזש. זײַנע באַאַרבעטונגען פון פּאַלקלאָר-מעשיות, זײַנע פּאַרטיפּטע ווערק וועגן שלום-עליכמען און אַנדערע ליטע-ראַטור-קריטישע אַרבעטן, האָבן, אָבער, אים אַזוי נישט אַרויסגעהויבן אויף דער מזרח-וואַנט, ווי זײַן ביכער-סעריע „פוילן“. דורך אַט די זיבן בענדער פונעם ווערק, האָט ער אויפגעשטעלט אַן אייגנאַרטיקן מאַגומענט דעם פּאַרשניטענעם מזרח-אײראָפּעיִשן יידנטום אין זײַן שעפּערישסטער תקופּה, אײדער די האַק פון רוצח האָט זיך אויף אים אַזוי שוידערלעך אַראַפּגעלאָזט.

אין זײַן אייגנאַרטיקן נוסח, לײכט, דורכגעפלאַכטן מיט הומאַר (אַ דערשייבונג, וואָס איז נישט געווען בנמצא אין טרונקס פאַרמלחמהדיקן שאַפּן), שילדערט ער אין בונטע פאַרבן די נאַציאָנאַל-היסטאָרישע דראַמע פון עטלעכע יידישע דורות אין פוילן; פאַרשידנאַרטיקע סביבות-קאַנטראַסטן מיט זײערע קעגנזעצלעכע גײסטיקע נטיות און טעמפּעראַמענטן, צו וועלכע עס האָבן אויך געהערט זײַנע ברייט-פאַרצווייגטע משפּחה-וואַרצלען. ער האָט צוגעגעבן אַן אונטערקעפל צום ווערק — זכרונות און בילדער, וואָס האָט אונטערגעשטראַכן זײַן כוונה (ביים פאַרטראַכטן דאָס ווערק), עס זאָל אַרומנעמען זײַן סביבה און פּעריפּעריע פון משפּחה-פאַרבינדונגען, פון וועלכע ער האָט געטראַגן אין זכרון און געמיט דערינערונגען און בילדער.

ווען ער האָט אין פּראָצעס פון שרייבן טיפּער געגראַבן צו די שיכטן פון זײַן משפּחה (פון ווייטן און נאַענטן עבר), האָט ער זיך דערשלאָגן צו די קוואַלן, וואָס האָבן אויף אַזאַ אַדער אַנדער אופן גענערט און באַווירקט דעם גאַנג פון פוילישן יידנטום.

מיט וואַרעמקײט, הגם מיט אַ דאָזע שאַרזש, האָט טרונק געצײכנט אַ רײכע גאַלעריע טיפּן פון זײַן מאַמעס און פאַטערס משפּחה. די רביים און „גוטע יידן“ — פון זײַן טאַטנס צד, וואָס פּלאַטערן אַרום ספרים און

חידושים; קליינשטעטלדיקע רבנים מיט קבצנישע השגות און התנהגות, און גרויסשטאטישע מיט נגידישע פאליעם און אויפגעהייטערטע געמיטער. עס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר טרונקן, וואָס ער, דער אייראָפּעיִש-געבילדע-טער, האָט גרויס הנאה אַרומצושפּאַצירן איבער די בלעטער פון זיין ווערק מיט די „גוטע יידן“, מיטן קוטנער גאון, מיט ר' אברהם סאַכאַטשע-ווער, אַדער מיטן „יונגן ווורקער“. ער הערט זיך צו געמיטלעך צו זייערע רוחניותדיקע רייד און מחלוקתן לשם-שמים, וועגן וועלכע ער צעשרייבט זיך גאַנץ ברייט...

מען זעט אַבער, אַז ער אַטעמט פרייער אָפּ, ווען ער כאַפט זיך אַריין אין דער דאַרפישער, פאַלקסטימלעכער, פאַרגרעכטער סביבה פון זיין מאַ-מעס צד, אַט די דאַרפסמענטשן, וואָס קומט אָן לייכטער דורכצואַקערן אַ פעלד, ווי דורכגיין אַ שטיקל עברי. זיינע פעטערס זענען געזונטע, עולם-הוהדיקע יידן, וואָס טראָגן אין זיך דעם ריח פון פעלד און וואַלד, זיי לאַכן מיט אַ פול מויל, לעבן זיך אויס מיט זייערע פולבלוטקע לידנשאַפטן און אינסטינקטן. אַט דער פרימיטיווער, געזונטער, עמד-שיכט איז גאַר בולט געשטאַלטיקט אין דעם ווערק, באַזונדערס, דער זיידע ברוך גזשיוואַטש, איינער פון די ליכטיקסטע טיפן, וואָס שיינט אַרויס פון דער דאַרפישער פאַראַפּיע.

טרונק האָט אין דעם ווערק פיינע צייכענונגען פונעם יידיש-דאַרפישן קאַלאַריט, — אַ טיפּ, ווי סימכע גייגע, אַדער דער פעטער מיט די זעקס פינגער, זענען טיפן פון כולו אינסטינקט, ווי אַ קאַנטראַסט צו די כולו פאַרגייסטיקטע „גוטע יידן“. דער מחבר זינדיקט צו אַ ביסל מיט די גראַטעס-פאַרבן און פעליעטאַניסטישן שאַרזש אין זיינע צייכענונגען (לדוגמא, די שילדערונג פון „איכא“—זאָגן אין דאַרפישן מגין, תשעה-באב). עס קענטיקט זיך זיין זוכן אַריינצוברענגען הומאַריסטישע עפעקטן אינעם סיפור-המעשה און איבערכאַפן דערביי די מאַס... אַבער מען דאַרף עס נישט פאַראַלגעמיינערן. בדרך כלל, האָט טרונק נישט מיסגעברויכט אין באַנוצן זיך מיט גראַטעס-קאַלירן און שאַרזש-שטריכן.

אַ באַזונדער הנאה האָט דער ליינער פון פיינע געמעלן פון דאַרפישע יידן, פון די שווער-פאַרהאַרעוועטע פאַלקסמענטשן, (מיט וועלכע טרונק האָט פאַרבאַכט אין זיינע קינדער-יאָרן), און אויך פון די לאַנדשאַפט-געמעלן, די געדיכטע דלוטאַווער וועלדער מיט זייערע שמעקעוודיקע ריחות,

די טונקעלע טיפקייט פון פוילישן וואָלד אין אַ בין־השמשות און נאָך פיל אַנדערע פּייזאָזשן, וואָס ליכטיקן אַרויס פון „פוילן“.

דער מחבר האָט איבער די פּייזאָזשן געלאָזט אַרומשוועבן דעם טוי פון דער פּוילישער ראַמאַנטיק, פון די אויפשטאַנדן, וואָס האָבן אין יענע גוטע צייטן געשאַפן אַן אינטימע נאַענטקייט צווישן די יידישע און פּוילישע אויפשטענדלער. דער אָפּגעקומענער פּריץ גאַנשעראַוסקי און דעם מחברס עלטער־פּאַטער, האָבן נאָך געקענט ביי אַ גלעזל מעד דערמאַנען מיט פּייכטע אויגן דעם סימבאָלישן „ווייפּן אַדלער“ פון דער אידילישער ראַמאַנטיק. ער האָט אין בוך נישט אַריינגענומען די אַנדערע זייט פון דער מטבע, סיי אין צאַרישן רוסלאַנד, און שפּעטער אין אומאַפּהענגיקן פּוילן, צו וועלכן מיר דאַרפן מצרף זיין דעם לעצטן קאַפיטל פון יידן אין פּוילן...

עס זענען נישט איין מאָל אַרויסגערוקט געוואָרן טענות וועגן צו פיל גלאַרפּיקאַציע פון חסידים אין דער יידישער ליטעראַטור. מיר האָבן עס געהערט ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן, און איך גיי נישט דאָ אויפנעמען דעם וויכוח אַרום דער פּראָגע.

אין טרונקס „פוילן“ ווערט אָפּגעגעבן אַ גאַר גרויסן פּלאַץ די שאַטי־רונגען פון דער חסידישער באַוועגונג, וועלכע דער מחבר האָט געפרוּווט דורכלייכטן פון אינעווייניק ביים צייכענען אַ רייכע גאַלעריע טיפּן, פּולבלו־טיקע געשטאַלטן, צו וועלכע מיר וועלן זיך שפּעטער אומקערן. ביים אַרויסברענגען די דינאַמיק און אויפּלעבונג, וואָס חסידות האָט אין איר בליצייט אַריינגעבראַכט אין יידישן פּאַלקסלעבן, גיט טרונק באַלד אינעם אַנהייב פון „פוילן“ אַ פאַרביק בילד פון דער חסידישער קאַלעקטיווער באַהעמע, בעת אַ נסיעה צום רבין.

„אין דער באַלעגאַלישער בויד, וואָס האָט זיך קוים און לאַנג געשלעפט איבער די זאַמדיקע פּוילישע וועגן, האָבן די פאַרנדיקע חסידים כּסדר געטאַנצט פון שמחה. אין אַלע קרעטשמעס האָט מען געפּראַוועט סעודהלעך, און די פעסלעך בראַנפּן, וואָס מען האָט מיט זיך מיטגעפּירט אַוש פון קערניזשע, האָט מען כּסדר אַנגעפּילט מיט נייער משקה. וואָס נענטער די בויד איז צוגעקומען צו ווורקע, אַלץ שטאַרקער די חסידישע התלהבות מיט אירע עקסטאַטישע טענץ. אַזעלכע נסיעות האָבן דערנענטערט צווישן זיך, האָבן אַריינגעבראַכט

פאלקסטימלעכקייט, פארווישט די גרענעץ צווישן ארעם און רייך".
(ז' 16, ב. 1).

טרונק האט געזוכט די בריק, וואס פארבינדט אים און זיין וועלטלעכן דור מיט די פרוערדיקע חסידישע דורות. ער האט זיין גייסטיקע ירושה- לעגיטימאציע געזוכט אין די אלטע קוואלן פון דער תורה און חסידות-וועלט, פון איר טראנספארמאציע אין דער וועלטלעכער יידישקייט מיט אירע נא- ציאנאלע און סאציאלע אידעען. אין דורכטאשן די שיטות פון דער יידישער רעליגיעזער וועלט (אין 19טן י"ה), האט ער אנגעטראפן אויף די גייסטיקע ווארצלען פון דער יידיש-סאציאליסטישער באוועגונג אין א שפעטערדי- קער תקופה.

טרונק האט געשילדערט די חסידישע באהעמע מיט אירע אייגנארטיקע טיפן, פון יחזקל לויוויטשער מיט זיין „קאצקער ביטול“, הערשל נאמן, איטשל ריווקעס, דער פעטער יעקל און פיל אנדערע פון חסידישן עמך, וואס האבן א דאנק דער באוועגונג באקומען זעלבסט-חשיבות און לעבנס- אפטימיזם, אט די דעמאקראטיזירונג אין דער געזעלשאפט, אין וועלכער עס זענען אריינגעצויגן געווארן ארעם און רייך, אלט און יונג, און פאר- ברודערט דעם למדן מיטן נישט-למדן ביי א חסידיש סעודהלע (ארום א גלעזל י"ש און א הערינג), פארביסן מיט א חסידישע מעשהלע.

טרונק האט די געשטאלטן אינדיווידואליזירט, יעדן מיט זיין אייגן פנים און לשון און מיטן קנייטש און בויג פון זיין פסיכיק. ער האט בא- לויכטן דעם זעלישן צושטאנד, אויך פון די ביטערע לא-יצלחס אין לעבן, די קאמפענסאציע, וואס ס'האט געגעבן די חדוהדיקע, חסידישע געזעל- שאפט, אי די פון דערשלאגענע היימען, אי פון גידעריקן סאציאלן שיכט. אט זעען מיר, ווי דעם מחברס אייגענער זיידע, ברוך גזשוואטש, וואס האט געשטאמט פון א דארף-שווייגער און פראסטער דארפישער משפחה, איז אין זיין יוגנט פלוצעם אריין אין א חסידישער סביבה. ער איז דארט געווארן א שטיקל בן-תורה און אויך מיטגענומען געווארן אויף די חסידישע נסיעות צום וורקער רבין, וואס האט געהאט דעם קאלאריט פון עולה-רגל זיין קיין ירושלים צום בית-המקדש (די קאצקער פלעגן טאקע זינגער „אז קאצק איז דאך במקום בית-המקדש“).

צווישן זיינע צייכענונגען פון חסידישע טיפן טיילן זיך אויס אייניקע משפחות, די פרויוועסעס, די מענדעלסאגס, די ענגעלמאגס און אנדערע

פון גרויס־חסידישן און נגידישן שטאם. דער מחבר האָט געזוכט אָפצו־
שפיגלען די גייסטיקע קרובישאַפט צווישן דורות, און די משפּחה מענ-
דעלסאַן איז געווען אַ בולטע אילוסטראַציע פון גייסטיקע וואַרצלען צווישן
עטלעכע דורות. דער עפּיזאָד מיט ר' מאיר מענדעלסאַנס גרויסן געלט-
באַנקאַט לעבן אַ תּיפּלה, איז אַ באַווייז פון דער קאַמפּליצירטער פּסיכיק
פונעם פּוילישן ייד, וואָס האָט אין זיין גראַעז וואַכעדיקייט געקענט אויס-
זען, טייל מאָל, אַזוי קליינלעך ביי גראַשעדיקע זאַכן, און דער זעלבער ייד
האַט געקענט אַרויסווייזן אַזוי פּיל כאַראַקטער פאַר העכערע ווערטן, צאָלן
דעם העכסטן פּרייז פאַר זיי אין זיין פון מסירת־נפשׁ.

האַט אויך ר' מאירס זון, הערשעלע, באַצאָלט מיט זיין יונג לעבן פאַר
די הייליקייטן און מצוות, אין וועלכע ער האָט געגלויבט. און אַזוי אויך
דער דריטער דור פון ר' מאירן, זיין וועלטלעכער אייניקל, דער בונדיסט,
שלמה מענדעלסאַן, וואָס איז אינעם זיין פון גלויבן און לעבן מיט הייליקע
תּורות, געגאַנגען אין די פּוסטריט פון זיינע אבות. דאָס איז דער ניגון
פון דער יידישער געשיכטע, וואָס פאַרקניפט דורות, אָפּילו ווען אַ גייער
דור האָט שוין צום ניגון צוגעפאַסט אַנדערע ווערטער...

חסידישע יידן, שאַרפע גמראַ־קעפּלעך, האָבן אין די פּוילישע וועלדער
געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל, ווי סוחרים, שרייבער, ספּעציאַליסטן, מעקלער.
איינער פון די מערקווירדיקסטע יידישע וואַלד־מאַגנאַטן איז געווען ר' יעקב
ענגעלמאַן, אַ שם־דבר נישט נאָר אין פּוילן, נאָר ווייט איבער אירע גרע-
נעצן. אַ שמועה איז געווען, אַז אפשר אַ העלפט פון די פּוילישע וועלדער
האַט געהערט צו אים. וועגן זיין פּריצישן הויף און ברייטער צדקה־האַנט
האַבן קורסירט גאַנצע לעגענדעס, און פאַר טרונקן איז דער אינטערע-
סאַנטער טיפּ געווען אַ גוטער מאַטעריאַל צו געשטאַלטיקן תּורה און עשירות,
באַגלייט מיט טיפּער מענטשלעכקייט — אין זיין פּערזאָן.

אַרום זיינע וועלדער האָבן זיך געדרייט און מפרנס געווען חסידישע
יידן, וואָס פּלעגן לעבן און וואַנדערן איבער די וועגלאַזע וועלדער און
מיטן אויג אָפּשאַצן דאָס געהילץ. טרונק האָט אין די דלוטאָווער וועלדער
זיך געטראָפּן מיט די יידישע וואַלד־ספּעצן, און זיך אַנגעהערט אַ סך
וונדערלעכע מעשיות וועגן זיי, וואָס ער האָט אויסגענוצט אין זיין ווערק.
ער האָט באַוויזן נישט בלויז אַריינגעבן אַ רוח־חיים אין די געשילדערטע
טיפּן, נאָר אויך אין די זאַכן אַרום זיי, אויפלעבן די אַטמאָספּער פון אַלץ,
וואָס האָט זיי אַרומגערינגלט, ווייל אַרום די ווענט און הייזער איז אויך

געווען שטייגער, טראַדיציע פון אזוי פיל דורות יידיש לעבן אין מורח-
אייראפע.

צווישן די מערקווירדיקע חסידישע געשטאַלטן, וואָס טרונק האָט אַרויס-
געהויבן, געהערט אויך דער שאַרפּער גערער חסיד ר' משה לאַנדשטיין.
דאָס אויסגעמלעכע אין אים באַשטייט קודם כל אין זיין מסחר. ער האָט
געהאַנדלט מיט קונסט-אַנטיקן פון פאַרשידענע פעלקער. פלעגן קומען
צו אים מאַגנאַטן און קינסטלער און סתם קונסט-ליבאַבער, וואָס פלעגן
נשותומם ווערן פון זיין ערודיציע אין פאַרשידענע סטילן און קונסט-
תּקופות פון יעדן אַנטיק. דאָס אַליין איז אַ מערקווירדיקער אויסנאַם-פּאַל,
אַבער דער מחבר האָט בעיקר געפרוווט צו אַקצענטירן די טראַנספּאַראַציע,
וואָר אַזאָ חסידישער ייד האָט דורכגעמאַכט פון זיין געשעפט ביזן גערער
שטיבל מיט דער אַטלאַסענער קאַפּאַטע און מיטן סאַמעטענעם היטל.

טרונק האָט מיט די שילדערונגען געוואָלט סימבאָליזירן אַ נאַציאָנאַלן
שטריך פון אַ פּאַלק, וואָס האָט אין מיטן פון אַ וואַכעדיקער וועלט שבת
געמאַכט, יום-טובדיק זיך אויסגעפּוצט און נשמה-יתירהדיק געשפּאַנט צו
העכערע ווערטן; נאָכן אַפּשטויבן זיך פון גראַער וואַכעדיקייט — אַרױפּ-
געקוקט צו דער וועלט פון העכערן תּכלית. אַט די יידן זענען דאָך גישט
אויסגעטראַכט דורכן מחבר. ער האָט זיי אפּשר צו געדיכט באַפּאַרבט,
צו פיל שמינקע אַרױפּגעטאַן אויף די ליפּן. אַבער ווען מיר נעמען עס אַראָפּ,
האַבן מיר פאַר די אויגן יידישע טיפּן, וואָס מיר האַבן נאָך אַליין געקענט
און געזען אין זייער וואָך, ווי אין שבת-קודש. טרונק האָט זיי שוין גע-
צייכנט אויף אַ טױטער מאַסקע, אַפּגערייניקטע פון שטױב און וואַכעדיקער
טאַג-טעגלעכקייט, צו ווייזן עיקר-שטריכן פון זייער אינערלעכן מהות דורך
אַ שטאַרקן רעפּלעקטאַר.

געוויינלעך איז אין אַ קינסטלעריש ווערק דאָ איינער אַדער עטלעכע
הויפּטהעלדן, אַרום וועלכע עס איז קאַנצענטרירט די הויפּט-טעמאַטיק און
געשלאַסנקייט פונעם בוך.

טרעפט, אַ שרייבער לאַזט זיך אַוועק אויף זייטיקע געסלעך און פאַר-
בלאַנדזשעט. מען זעט בולט, אַז ער האָט זיך פאַרלאָזן אויף זייטיקע
פּרטים און ער זוכט פשוט אַן אויסוועג. נישט איין מאָל מערקט זיך, ווי

א שרייבער האָט אָנגעהויפט אַזוי פיל אומבאַדייטנדיקע פרטים אויף און אַרום די העלדן, ווי אויף שווער-אַנגעלאָדענע קעמלען, וואָס קענען קוים שלעפּן די פיס אין זייער הילפלאַזיקייט.

טרונקס „פוילן“ פאַרמאָגט נישט קיין הויפטהעלד, אָדער אַ צענטראַלן מאַטיוו. דער אָדער אַן אַנדער טיפּ, מעג ער זיין אַזוי חשוב, ווי דער קוטנער רב, איז נישט דער עיקר, אָדער דער צענטער פונעם ווערק. דער צענטראַל-לער העלד איז ביי אים נישט קיין יחיד, נאָר דער נאַציאָנאַלער קיבוץ מיט זיין לעבנס-ריטעם און זעלישן צושטאַנד. זיכער האָט דער מחבר ווייט נישט רעאַל אָפּגעשפּיגלט די האַנדלונגען, שטרייטן און פאַסירונגען פון זיינע העלדן, וועלכע ער האָט, און טייל גאַנץ שטאַרק — סטיליזירט. ער האָט אַליין באַטאַנט, אַז זיי זענען געשטאַלטיקט לויט זייערע פאַראַק-טער-מעגלעכקייטן, פון וועלכע ער דרינגט אַרויס די ווילנס און מעשים לויט דער פאַטענץ פון זייער אינערלעכן מהות. אין זיינע שילדערונגען פון געשעענישן און פאַקטן, פון דערגרייכונגען אָדער אַנטווישונגען, האָט דער מחבר זיך געשטיצט אויף דער הנחה, אַז אין דער פאַטענץ איז עס שוין געווען איינגעשלאָסן, און אויב עס איז נישט געוואָרן רעאַליזירט אינעם לעבנס-גאַנג, איז עס נאָר צוליבן מאַנגל אין די פאַסיקע באַדינגונגען פון אַרט און צייט-מעגלעכקייטן.

אין „פוילן“ האָט דער מחבר אַוועקגעשטעלט אַ שטאַרקן ליכט-רעפּ-לעקטאָר איבער אַ שעפּערישער, גרויסער תקופה פון פוילישן יידנטום און האָט ווי געזאָגט צו אונדז: זעט אַליין — צי איז ערגעץ-וווּ אויף אונדזערע געשיכטלעכע עטאַפּן — אין צפת, פּומדיתאָ, קאַרדאַוואָ, וואַרמס, פּראָג און אַנדערע יידישקייט-צענטערס — געווען מער וואַרצלדיקע פאַלקס-יידיש-קייט, ווי אין מזרח-איראָפּע? און זיין באַטאַנונג איז: דאָס דערהויבענע נביאישע וואָרט, וואָס איז געפלאַנצט געוואָרן מיט טויזנטער יאָרן צוריק ביים וויגעלע פון אונדזער שטאַם — איז ערשט אין דער אַשכּנזישער תקופה אויסגעוואַקסן אין צייטיקע פּרוכטן. עס איז געוואָרן פאַלקסשטייגער, בעת אין דער גאַלדענער תקופה פון ספרדישן יידנטום, האָט נאָר די גייסטיקע עליטע פאַראיינגט די הויכע נביאישע ווערטן, אָבער נישט דאָס פאַלק. יידישקייט, ווי אַ לעבנס-שטייגער פאַרן גאַנצן פאַלק, פאַר אַלע זיינע שיכטן — דאָס איז ערשט געשען ביים אַשכּנזישן יידנטום.

דאָס איז דער זין פון דעם קווערשניט, וואָס טרונק האָט געמאַכט — לויט יהושע העשלס באַצייכענונג — אין דער גאַלדענער, גרויסער תקופה

פון מזרח-איראפעישן יידנטום און אין זיינע פארשידענע שיכטן און דורות. ער האט געזוכט און ארויסגעהויבן די פסיכישע שטריכן פון נאציאָ-נאלן קאלעקטיוו אין דער גאלעריע געשטאלטן און בילדער, געצייכנט אויף דער קאנווע פון „פוילן“. אייגנטלעך האט דאס טרונק געפרוווט טאן נאך אין זיינע פריערדיקע ווערק, גאר באזונדערס אין זיינע שלום-עליכס-אפ-האנדלונגען. אבער אין זיי איז טרונק געווען צו פיל קאפמענטש, זיך באנוצט מיט אזא אינטעלעקטועל-פארשפיצטן לשון, וואס גאר שטארקע באקציינער האבן געקענט צעקיינען. שוין דער פאקט גופא, וואס וועגן אזא לייכטן שרייבער, ווי שלום-עליכס, האט ער אנגעשריבן אזא שווער בוך !

אין „פוילן“ האבן מיר דערזען גאר אן אנדערן טרונק, א דערציילער מיט א פיינעם הומאָר. פאראן אין ווערק עסטעטישע פיינקייטן, דורכגע-דרינגדיקע אנאליטישע אַבסערוואַציע מיט אן עשירות פון ליכטער און פארבן אין דעם פארנעמיקן ספעקטרום.

אין דעם געדיכט-באפעלקערטן „פוילן“ פארנעמען דעם הויפט-פלאץ טיפן און געשטאלטן פון דער מאַנצבילשער וועלט, אבער אַ גאַנץ חשובן אַרט האָט דער מחבר אָפּגעגעבן פאַרן עזרת-נשים. אַ גרויסע פּרויען-גאַלעריע מיט כלערליי טיפן, אַלטפרענקישע און היינטוועלטליקע, רייכע און אַרעמע, מיט יחוס אַדער אַן — גאַנץ שאַרפע קאַנטראַסטן פון סביבות, פון טעמפּעראַמענטן און כאַראַקטערן.

ווי אין דער מאַנצבילשער וועלט, האָט טרונק אויך דאָ נישט געזשאַ-לעוועט קיין מולטי-קאלירן ביים מאַלן. לדוגמא, אזא פרוי, ווי די קאלישער רביצין, מיט איר גאוניש-רבנישן יחוס. כאַראַקטעריסטיש, מיט וואָס פאַר אַ שאַרוש-פאַרב דער מחבר שילדערט זי. אַ קליינע ציטאַטע נאָר :

„אַליין האָט זי גאַר-ווייניק פאַרשטאַנען די שווערע פּסוקים פון איר גרויסן טאַטן (פון קוטנער גאון — י. ק.). אבער דאָס האָט נאָך מער פאַרגרעסערט דעם ווערט פון די געשליפענע קעפּ מיט זייער תורה“.

אַ ווייך-סאַמעטענעם שאַרוש האָט דער מחבר גענוצט לגבי די פּרויען פון נוסח-ווערקע. די באַבעס, לאה און בלימעלע, זענען געצייכנט, ממש, ווי די הייליקע אימהות פון חומש. ער שילדערט זייער פאַלקסטימלעכקייט און ליבשאַפט צום פּראַסטן ייד, די קינדערשע תּמימותדיקייט פון דער באַבע בלימעלע: „יעדן טאַג פּלעגט זי אַפּוואַרטן משיחן און ווען מען האָט אַנגעקלאַפט אין טיר, האָט זי געמיינט, אַן ס'קלאַפט אַן אַרעמאַן,

אָדער די יידענע פון די אייער, אָדער משיח". ווען מיר נעמען אַראָפּ די גראַטעסק-פאַרב פון אַט דער שרה בת-טובים-געשטאַלט („ווען משיח וועט קומען, וועלן אַלע צדיקים און איר בונימל זיין קאַנדוקטאָרן אויף די באַנען, און אַלע יידן וועלן קאַנען פאַרן אַז בילעטן..."), גלאַנצט פון דער מאַסקע אַרויס די צדקות און גוטסקייט צום אַרעמאָן און פשוטן פאַלקסמענטש פון האַרציקע יידישע מאַמעס, פאַרקערפערט אין דער באַבע בלימעלע.

טרונק האָט געוואַלט אין איר פערזאָניפּיצירן די פאַרהייליקטע אימהות-געשטאַלטן, אַרויסגענומען פון „צאינה וראינה" און איבערגעפלאַנצט אין „פוילן". מען קען האָבן צו אים טענות, פאַר וואָס ער האָט די העלדן אַנגעטאַן אין אַ צו שרייענדיקן בראַקאַט, הלמאי ער האָט גענוצט צו שאַרפע פאַרבן אין זיינע יום-טובדיקע מלבושים. זיי זענען נישט גויטיק געווען צום קאַלאַריט פון זיין ביזאַנטישן מאַזאַיק, און עס שאַפט זיך דער איינדרוק, אַז ער האָט דאָ און דאָרט אַרויסגעבראַכט צוגעשפיצטע עפּיזאָדן, כדי אַרויסצורופן אַ הומאַריסטישן עפעקט.

אַט די שאַטן-זייטן פאַרשטעלן אַבער נישט די ליכטיקע, פאַרבליקע שטריכן פונעם ווערק. דעם מחבר איז געלונגען אַרויסצושיילן דאָס תּוּכיקע און גורלדיקע פון קאַמפּליצירטע געשטאַלטן, ווי פון דער נאַציאָנאַלער פּסיכיק. צו די וואַליאַרן דאַרף אויך דערמאַנט ווערן די פאַלקסטימלעכקייט און די פאַלקלאַר-קוואַלן, צו וועלכע דער מחבר איז צוגעקומען גאַר נאַענט און זיי אויסגענוצט מיט אַ ברייטער האַנט.

אַזאָ בילדל פון שטייגערנישן פרימיטיוו, וואָס זעט אויס פאַר אונדזער דור עקזאַטיק, איז דער צערעמאַניאַל ביים וועלגערן די יום-כיפור-ליכט ערב דער חתונה (פון דער מומע רויזע). די מיסטישע אַטמאָספּער פון אַט דער אומהיימלעכער סצענקע, זעט אויס אַ מין מכשפות-בילד פון שעקס-פירס מאַקבּעט אין אַ נוסח פון עפעס אַ יידישן, אויסטערלישן צערעמאַניאַל-פרימיטיוו.

צו די ווערטן פון „פוילן" דאַרף זיכער צוגערעכנט ווערן די פאַרבליק-פינקלדיקע געמעלן פון טרונקס עלטערנס חתונה. דער מחבר האָט באַוויזן נישט נאָר צו שאַפן אַן אַלגעמיינעם געלונגענעם בילד, נאָר צו אינדיווי-דואַליזירן די מחותנים, די געסט, יעדן איינעם מיט זיין לשון און התנהגות. אויך די מלבושים, געטראַנקען, טענץ און דער בדהן פון אַלט-שטייגערנישע חתונות האָבן דאָ באַקומען אַ שלימותדיקן אויסדרוק מיט דער זיגל פון

גוטער בעלעטריסטישער פראָזע. ביים לייענען אָט דעם שעדעווער איז מיר געקומען אויפן געדאַנק רענאַנס באַוווּסטער זאַג, אַז יעדע גוטע דער- ציילונג קען אַ מאָל זיין אַ היסטאָרישער דאַקומענט.

אמת, דער לייענער האָט נישט איין מאָל דעם איינדרוק, אַז דער מחבר האָט מער געטראַכט צו צייכענען דאָס יידישע פּוילן של מעלה, און נישט די רעאַלע, פּראַזאַזישע ווירקלעכקייט. אַפילו די דראַמאַטיש-צוגע- שפּיצטע עפּיאָדן האָבן געציילט צום העכערן תּכלית; אַרויסצוברענגען דעם אימאַזש פּון אַ נאַציאָנאַלן קאַלעקטיוו, זיין אומפּראַקטישקייט אין טאַג- טעגלעכע לעבן און די אומבאַהאַלפּנקייט, וואָס האָט דערפּירט צום גראַטעסק. עס איז אין דעם עפעס מער זוי סתּם שאַרזש. דער מחבר האָט געזוכט אַרויסצוהייבן אַ נאַציאָנאַלן שטריך פּון דער יידישער געשיכטע, וואָס האָט נישט אַרויסגעוויזן צו פּיל פּראַקטישקייט לגבי פּאַקטן, נישט געוואָלט זיי אַנערקענען אַלס רעאַליטעט, דעריבער אַזוי אַפט אַנטלאָפּן פּון וואָר צום טרוים, זוכנדיק אין טרוים די וואָר... (איך פּאַראַפּראַזיר דאָ לערמאַנטאָוס אַ פּערז וועגן רו און שטורעם). טרוג האָט, ווי ריכאַרד בער האַפּמאַן, געגלייבט, אַז די יידיש-געשיכטלעכע אומפּראַקטישקייט איז די פּון אַ קינסט- לער, וואָס זוכט אין לעבן העכערע ווערטן און צאָלט דערפּאַר מיט ליידן... דאָס יידישע פּאַלק צאָלט דעם פּרייז פאַר זיין עקשנות במשך די צוויי טויזנט יאָר, נישט אונטערצוגעבן זיך די מעכטיקע... דורך אַטען, ירושלים, קאַרטאַגע און רוים ציט זיך די געשיכטלעכע דראַמע, „די אייביקע שוישפּיל פּון דער מענטשהייט“.

אַ פּאַלק, וואָס האָט אַנגעוואָרפּן דער וועלט אַ מאַנאַטעזום, אַ מאַראַ- לישן פּרינציפּ און אַ העכערן עטישן אמת, זעט אויס, ווי „אַ טראַגישער נאַראַנים-שפּיל אין דער וועלט-געשיכטע“. די אייביקע דראַמע, אין וועל- כער יידישע געשיכטע האָט געשפּילט אַ הויפּטראַל, האָט אירע צייטוויי- ליקע פּויזעס, „אַבער אין גרויסע דראַמעס זענען פּויזעס אַ טייל פּון שפּיל, אַ המשך און פּאַרטיפּונג פּון פּריערדיקן אַקט... אין זאַל איז נאָך דאָ דער עכאַ פּון וויזעס, פּון געשיכטלעכע מעשים און חלומות“.

אַט די מעדיטאַציעס פּון טרוגן ברענגען צום אויסדרוק זיין יידישן וועלטבאַנעם פּון דער וועלט-געשיכטע און איר אייביקע דראַמע. ער איז געווען אַ גרויסער מאַמין אין עטישן פּרינציפּ, וואָס וועט אין לעצטן חשבון מוזן זיין דער זיגער איבערן כּוח פּון דער שווערד. ער האָט זיין אַני-מאַמין אַרויסגעבראַכט אין פּאַרשידענע באַקליידונגען, אַבער מיטן זעלבן תּוך, אַז

„איבער דעם אומענדלעכן כאַפּס, וואָס הייסט קאַפּסאַס, מוזן פּאַרט ערגעץ“
ווי הענגען וואַנשאַלן, אין וועלכע עס ווערט אויסגעמאַסטן דער לעצטער
חשבון. יענע וואַנשאַלן וויגן זיך און וויגן זיך איבער אַלע מענטשלעכע
דורות“ (ב. 5 — ז' 284).

אַט די שורות האָט טרונק געשריבן נאָכן גרויסן חורבן, צווישן אומקום
און אויפקום.

טרונקס „פוילן“ איז קריטיקירט געוואָרן פון פאַרשידענע זייטן מיט
באַרעכטיקטע טענות: געוויסע קאַפּיטלען זעען גיכער אויס צו זיין באַזונ-
דערע פעליעטאַנען, ווי אַרגאַנישע טיילן פונעם ווערק. אויך אַ גרויסע צאַל
אומנויטיקע דיגרעסיעס, טייל מאַל צוליב אַ הומאַריסטישן עפעקט, אָדער
צוליבן יצר-הרע פון גריבלען זיך אין פּסיכאַנאַליטיק נוסח-פרויד (לדוגמא:
די פּסיכאַנאַליטישע דיגרעסיע וועגן דעם רבין, ר' גרשון הענעך). צו די
שאַטן-זייטן דאַרף צוגערעכנט ווערן דעם גרויסן פּלאַץ, וואָס דער מחבר
האָט אָפּגעגעבן פאַר די קליינלעכע מחלוקות, אינטריגעס און ווידעראַג-
אַנדן פון דער חסידיש-גבירישער פּני מיט די פריוועסעס בראש. עס איז
בלתי ספק, אַז דאָס האָט נישט צוגעגעבן, נאָר פאַרקערט — אַראַפּגענומען
וואָג פון ווערק.

עס איז אויך קלאַר, אַז די נייע דורות אין „פוילן“ — די קינדער און
אייניקלעך פון דער חסידישער און גבירישער וועלט מיט זייער נייעם
קוק אויפן יידישן לעבן און שאַפן, זענען בעלעטריסטיש מער אַנעמישער
געשטאַלטיקט, ווי זייערע פרומע טאַטעס און זיידעס. במילא זעען מיר
בולטער די אַלע רביים און „גוטע יידן“, אָדער די טיפן פון פריוועסעס
שניט, ווי די פּאַלקסשיכטן מיט דער נאַציאָנאַלער יידישער אינטעליגענץ
(די קליינע אויסנאַמען באַשטעטיקן תמיד דעם כלל).

אַפילו דער פּרין-פּאַנד פאַרמאַגט נאָר לייכטע צייכענונגען, סקיצמע-
סיקע באַטראַכטונגען וועגן אַ ריי יידישע שרייבער און קינסטלער. עס פעלט
אַבער די איבערלעכע דורכלייכטונג פון די וואַרטזאָגער און שעפּער פון
דער יידישער ליטעראַטור און פון אירע עטלעכע דורות יידישע שרייבער.
אמת, דאָ און דאָרט גלאַנצט אַרויס אַ פיינע באַמערקונג, אַ גוט אויפגע-
כאַפּטער שטריך, אַ פּילאַזאַפּישע באַטראַכטונג. עס פעלט אָבער דאָס טיפּערע

באגרייפן פון די טרעגער פון דעם נייעם גייסטיקן קלימאט און פון די נאציאנאלע און סאציאלע אידעען, וואס זענען ארויף אויף דער געשיכט-לעכער ארענע.

צו קיין ארעמאן האט מען נישט קיין טענות פאר וואס ער גיט נישט... טרונק איז אבער אין די יארן פון נאך דער צווייטער וועלט-מלחמה שטארק אויסגעוואקסן. אייניקע יידישע שרייבער האבן אים אפילו געהאלטן פאר ראוי צו טראגן דעם מאנטל פון פירערשאפט אין דער יידישער ליטעראטור. דאס אליין האט אים שוין מחייב געווען צו עפעס, וואס זאל בארעכטיקן דעם אויבנאן זיינעם אינעם יידישן שאפן.

זיכער איז, אז טרונקן האט נישט געפעלט דער גוטער ווילן. בלתי ספק, האט ער, דער יידישער סאציאליסט, דער אידעאליסטיש-פארליבטער אין „בונד“, געגארט קינסטלעריש צו געשטאלטיקן די נייע כוחות און אידעען-טרעגער אין דער נייעסטרער יידישער געשיכטע, אבער פסיכיש איז דעם קינסטלער אין טרונקן א סך נענטער געווען די אלטע יידישע וועלט, ווי די נייע. זי איז נישט געפלאסן אין זיין בלוט מיט דער קראפט, ווי די חסידיש-לומדישע און גאונים פון זיינע זיידעס. אינטעלעקטועל, אידעיש, האט ער אויפגענומען די נייע יידיש-וועלטלעכע שטרעמונגען און העלדן, אבער ווען עס איז געקומען זיי אנצוטאן מיט בלוט און פלייש און אבסאָר-בירן זיי קינסטלעריש, איז ער נישט געווען בכוח עס צו רעאליזירן בשלימות. דעריבער זענען א ריי געשטאלטן פון דער עפאכע ארויסגעקומען אנעמיש.

איך האב געהאלטן פאר גויטיק זיך אפצושטעלן לענגער אויף די בלוזן פון „פוילן“, נישט כדי קליין צו מאכן דאס ווערק, נאר צו באטאָנען דעם „אף על פי כן“! עס האט א מאל ישראל שטערן גאנץ ריכטיק בא-מערקט, אז אין די גרעסטע ווערק קען מען געפינען לעכער, דאך בלייבן זיי גרויס מיט זייער קינסטלערישן רייכן פארמעג. דאס זעלבע לאזט זיך זאגן וועגן „פוילן“.

דער ענגלישער שרייבער דזשאן גאלסוואַרטי, האט אין זיין „פארסייט-סאָגא“ געשילדערט און געפורעמט נאָר איין קלאַס — דעם מיטלשטאַנד —

וועלכער איז דאן אראפ פון זיין גלאַנץ און מאַכט, וואָס ער האָט געהאַט אין 19טן יאָרהונדערט.

טרונק האָט אַריינגעגעבן אַ בעלעטריסטישע טראַנספּוּזיע און מחיה-מתים געווען אַ פאַרשווינדענע יידישע וועלט פון אַ גרויסער יידישער תקופה אין מזרח-אײראָפּע. ער האָט מצליח געווען צו רעסטאָורירן איר קלימאַט, אַרויסהײבן די שענסטע בלומען פון איר קולטור און פון איר אַלטער ציוויליזאַציע. ער האָט געגעבן לירישע שילדערונגען פון פאַר-געסענע, שיינע געשטאַלטן, פון וועלכע עס ווערט אַזוי וואַרעם אויף דער נשמה. אומדירעקט, האָט ער אויך אָפּגעפרעגט ביאַליקס זאַג, „אַז אַ פּאַלק פאַרמאַגט אַזוי פיל הימל איבערן קאַפּ, וויפּל ערד עס פאַרמאַגט אונטער די פיס“. איז דען נויטיק דאָ צו דערמאַנען וויפּל בלויזען הימל עס האָבן פאַרמאַגט די יידן אין פּוילן? ...

האַט טרונק אין זיין „פּוילן“-זאַג טאַקע געמאַלן אַט דעם בלויזען הימל איבערן מזרח-אײראָפּעיִשן יידנטום במשך פון דורות. ער האָט אַריינגעגעבן אַ רוח-חיים אין בילדער פונעם אַלטן שטייגער-לעבן, און געשטאַלטן, וואָר שרויפן זיך אַריין אין געמיט און זכרון.

ביים אַנאַליזירן אַזאַ ווערק, וואָס גיט אַפּ אַזוי פיל פּלאַץ תורה און חסידות, איז מיר געקומען אויפן געדאַנק אַ מאַמר-חז"ל, וואָס טייטשט אויס סימבאָליש געבורט און טויט. — פאַר וואָס, פּרעגן די חכמים, קומט אַרויס אַ נײַ-געבוירן קינד פון דער מוטערס טראַכט מיט צונויפגעקוועטשטע הענטלעך? און איין ענטפער איז, אַז זיי סימבאָליזירן אַ שטיק פאַרגאַנג-גענהייט פון זכרונות, זעונגען און בילדער, וואָס דאַס נײַ-געבוירענע קינד ברענגט מיט זיך. עס קומט נישט, ווי אַן אָפּגעריסן בלאַט, נאָר מיט אַ געשיכטע פון אַ פּאַלק, אין וועלכער ער דאַרף זיך לעגיטימירן.

מיר, פּוילישע יידן, טראַגן אין אונדזערע בלוטן זכרונות און בילדער פון אַזוי פיל ווערטפולע יידן מיט פאַרנעם און געפיל: יידן, מיט האַרץ און נשמה, מיט אַמביציעס פון ברענענדיקע פּראַגן פון טאַג און קילערע פּראַגן פון דער אייביקייט. ביים לייזענען אַזעלכע ווערק ווי „פּוילן“ טראַגן מיר צו אונדזער בענקשאַפט, ליבשאַפט צו די נאַענטע און ווייטערע גע-שטאַלטן, ווי אַ צושטייער צום בוך...

האַרט פאַרן טויט, האָט טרונק אַ זאַג געטאַן צו אַ פריינד: „כמעט
קיינער פון מיין דור לעבט שוין נישט. איך האָב געזאָגט אין מיין לעבן
דאָס, וואָס איך האָב געוואָלט זאָגן און איך קען שוין גיין...“.

אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן האָט ער אַ סך געשריבן, און גע-
שאַפן ווערטפולע זאַכן, אָבער זיין געשיכטלעכער מאָנומענט איבערן פוי-
לישן יידנטום — טורעמט איבער אַלע זיינע שאַפונגען.

אברהם רייזען דער עטיקער און בעל-רחמים

א פֿאַר יאָר פֿאַר זיין טויט איז דערשינען אַן אויפֿזאַמלונג פֿון אברהם רייזענס לידער און פֿאַעמעס אין איין באַנד („די לידער“). אַ זעכציק יאָר פֿון זיין שאַפֿן (1891—1951) איז איינגעזאַמלט אין דאָזיקן באַנד, וואָס נעמט אַרום אַ צאָל פֿון 700 לידער און פֿאַעמעס. ווען מיר וועלן צו זיי מוסיף זיין די פֿילצאָליקע דערציילונגען און סקיצן, וואָס ער האָט פֿאַר-עפנטלעכט אין לויף פֿון דער צייט — האָבן מיר פֿאַר זיך אַ גאָר רייכע שעפֿערישקייט פֿון אַ ייִדישן דיכטער פֿון פֿרץ-דור, איינער פֿון די ראַשונים נאָך אונדזערע קלאַסיקער, וואָס האָט באַגלייט אונדזער ליטעראַטור דורך אַ שפּע פֿון יאָרן, מיט איינפלוסן אויף זיינע נאַכגייער, אַפֿילו ווען זיי זענען שפּעטער געשטיגן אויף אַ סך אַ העכערן שטאַפֿל, ווי זייער לערער און מדריך.

אברהם רייזען האָט נישט געהאַט קיין גרויס מזל אין אונדזער ליטע-ראַטור-קריטיק. מען האָט אים פֿאַרגעוואַרפֿן פֿלאַכקייט און צו פֿיל רעאַ-ליסטישקייט, און ער האָט זיך מתנצל געווען, אָו זיינע דערציילונגען, הגם זיי קלינגען רעאַליסטיש, זענען זיי נישט נאָר ליריש, נאָר אויך סימבאָליש אין דער אַרויסדרינגונג. וואָס שייך פֿלאַכקייט, קען מען עס אַפּטער געפינען אין די פֿאַרפֿלאַנטערטע זאַכן, און טיפֿקייט געפינען אין פּשטות, ווי מיר זעען עס ביי שלום-עליכמען.

מען דאַרף צו רייזענס שאַפֿונגען צוגיין מיט דער מאַס פֿונעם ערשטן עטאַפּ אין דער ייִדישער דיכטונג און די ראַל, וואָס זי האָט דעמאָלט געשפּילט פֿאַרן ייִדישן פֿאַלקסמענטש. רייזען איז צוגעגאַנגען צו אים ווי אַ טיפּער עטיקער, טייל מאַל מיט אַ ווייכהאַרציקן הומאָר, אונטער וועלכן עס האָט זיך געליכטיקט אַ גרויסער בעל-רחמים. זיין לייטמאַטיוו איז געווען צו זוכן מענטשלעכע ווערטן ביי די אַנאַנימע, שטילע מענטשן, דעם פּשוטן דעהייבן צו אַלמענטשלעכקייט פֿון אומבאַקאַנטע העלדן. ער האָט די שטילע העלדישקייט פֿון נישט-העלדן אָוועקגעשטעלט ווי אַ פּאָן אין זיין שאַפֿן. ער האָט זיי נישט אידעאָליזירט, געוויזן זיי אין אַ מין רעאַליסטי-

שער צניעות, תמימות און פשטות, באהויכט מיט אַ לירישער צארטקייט און ווייכקייט.

עס איז בלתי ספק, אַז רייזען איז דער באַזינגער פון רחמנות און מיטלייד פאַר די שוואַכע, באַעוולטע אין לעבן. נישט באַהאַלטן און פאַר-דעקן זייער צער מיט ראַמאַנטישע שלייערן, נאָר ברענגען זיי טרייסט, שטאַרקן זייער גלויבן אין לעבן, אין מענטש — האַט ער געהאַלטן פאַר זיין מיסיע.

רייזען האַט געהאַט אַן אויג פאַר די קלענסטע, אומבאַוווסטזיניקע באַוועגונגען פון דער מענטשלעכער נשמה, אַן אויער אויפצוכאַפן אירע דינסטע שטיקלייטן. אַבער ועל כולם — אַ הייס האַרץ פאַר מענטשלעכער גוטסקייט. דערמאַנט זיך, ווי זרח (פון „אַמאַליקע מענטשן“) באַהאַלט אויס פון זיין פרוי דעם צער ביים פאַרלירן די לעצטע אַפגעשפאַרטע פאַר גראַשן ביי דער שריפה פון שטעטלדיקן גביר. ווי אַ בליץ-אַפלייטער ציט ער אַריין אין זיך דעם טיפן ווייטיק, אַפנאַרנדיק זיין פרוי, אַז ער האַט שוין לאַנג אַפגענומען דאָס געלט „און ליגנדיק אין בעט איז זרח געווען צו-פרידן, וואָס די אַלטע ווייסט נישט, אַז דאָס געלט ליגט ביי גרונימען. זי וואַלט געהאַט שברת הלב“...

ער לאַזט דעם חלום פון זיינע שטילע מענטשן גיין אין זאַקן, און ווי נאָר מעגלעך, אַפצולייגן דעם צוזאַמענשטויס צווישן חלום און וואַר, הגם נישט תמיד געלונגט עס. דאָס זעט איין ליוע („די ציגיינערין“), ווען זי מוז נאָכן באַל אויסטאַן דעם ציגיינער-קאַסטיום, זיך אויסניכטערן פון דער באַרוישונג אין אַ קאַרנאַוואַל-נאַכט. אַבער שוין דער פרוו פון די ליועס אַרויסצורייסן זיך פון דעם גראַען אַרום, דער חלום פון אַנדערש זיין — דאָס אַליין רופט אַרויס אַ לירישן אויסגוס ביים דיכטער, וואָס האַט אין דעם קליינעם מענטש געזוכט אַ ניצוך פון אינדיווידואַליטעט. אמת, ביי רייזענען איז דער אינדיווידואַליזם אויך אַ פאַרגעזעלשאַפטלעכטער, דער איינצלנער איז אויך נישט קיין אומאַפהענגיקער מענטש פאַר זיך, נאָר איינער פון פּאַלק. ער וויל אים אַבער ווייזן מיט אַן אייגן פנים, מיט אַ שטריך, וואָס זאָל די ליועס אויפהייטערן, אויפהייבן און באַפרייען פון פּסיכישער דערדריקטקייט. בענקען נאָך עפעס, אַפילו ווען עס לאַזט זיך נישט קלאַר נאָך באַצייכענען, איז שוין אַ פאַזיטיווער שטריך. זוכט רייזען אַ דיכטערישן אויסדרוק פאַר די בענקענדיקע נשמה-קלאַנגען: „אינע-ווייניק, אין דער חורבה, איז פול מיט סודות, מיט טענער, מיט ניגונים;

דארט וויינט זיך שטיל, דארט בענקט די נשמה און וויל עפעס, וואס האט נישט קיין נאמען".

פון זיינע פריסטע קינדער-יארן אין דער ליטע, האט רייזען זיך אנגע-
טראפן מיט מענטשלעכער רשעות, מיט סאציאלע און נאציאנאלע עוולות,
וואס האבן באווירקט זיין שאפן :

זיי קום איד צו זינגען ? פון וואנען מיי קינד ?
דער וועג צו די פעלדער — דורך גוים און הינט.

קען ער זיך נישט קוויקן מיט די אויסערלעכע נאטור-שיינקייטן און
לאזן די מענטשן פארגליווערט אין זייער טרויער און אומעט. ער קוקט
אריין אין זייערע שטיבער צו באשטראלן די איבערלעכע שיינקייטן פון
די מיוזענע ארעמע לעבנס. קען ער דען באזינגען די שיינע נאטור-
לאנדשאפט, ווי א הינטערגרונט פאר דעם טרויער פון דער ארעמער כלה ?
פירט ער אונדז ביים האנט אין די שטובן אריין, אין קעניגרייך פון גרעסטן
דלות, און ווייזט א רייכע גאלעריע פון זיינע העלדן: בעל-מלאכות און
קרעמער, ארעמע ישיבה-בחורים און דינסטמיידלעך, מלמדים, מגידים — אן
עדה, וואס זעט אויס אויבנאויפיק אן איינהייטלעכע גראע מאסע, אבער
שארט נאר אוועק דעם אש פון זייער וואכעדיקייט, וועט איר דערזען לעבע-
דיקע קוילן, וואס גליצען און פלאמען צייטנווייז אויף אין יעדן איינעם פון
דער מאסע, אנטפלעקנדיק דערשטיקטע געפילן און טיף באהאלטענע
באגערן.

רייזענס מענטשן געהערן נישט צו א סאציאל-באשטימטן שיכט, נאר צו
דער גאנצער פאלקס-עדה פון אן איבערגאנגס-תקופה. עס איז אויפן שוועל
פון דער נייער צייט, פון דער פאליטישער, סאציאלער און קולטורעלער
טראנספארמאציע אינעם יידישן לעבן. מען הערט שוין נייע לידער אין
גאס, און ביי די טויערן פון דער וועלט-געשיכטע קלאפן אן נייע גאולה-
אידעען. אבער זיי זענען לעת עתה נאר דער קניז פון א קליינעם טייל
פון דער אויפגעוואכטער פאלקסמאסע.

די משיחישע אידעען פון גאולה פאר ייד-מענטש-וועלט ווערט אויך א גרונטמאטיוו אין דער יידישער ליטעראטור, וואָס זוכט אַרויסצוהייבן די טיפערע מענטשלעכע ווערטן, פאַרבאַרגן אין יחיד, ווי אין נאַציאָנאַלן קאַלעקטיוו. אַט די שטרעמונגען אין דער ליטעראַטור גייען פאַראַלעל מיט דעם פּראָצעס פון וואַקסנדיקן סאַציאַל-פּאַליטישן באַוווּסזיין ביי דער מאַסע. די שעפער פון אונדזער ליטעראַטור העלפן מיט זייערע מיטלען צו וועקן גלויבן אין די אייגענע כוחות ביי די „היימישע מענטשן“.

דערציילט רייזען ערגעץ, אַז ער איז געווען אַן אַפּטער אַריינגייער צו פרצן און זיך געלאָזט פון אים באַאיינפלוסן, אָבער אין זיין שאַפן וועט איר אומזיסט זוכן אַ נאַקלאַנג פון פרצעס גרויסע געשטאַלטן. נישט די אינדיווידואַליסטישע פּערזענלעכקייט, נאָר דער געוויינלעכער, פשוטער מענטש מיט זיין שטילן נשמה-צאַפּל האָט אים צוגעצויגן און זיך געטיילט מיט זיינע טרוימען און האַפּענונגען, מיט זיין חברישקייט און פּריינדשאַפּט. האָט זיך רייזען געפילט אַ בן-בית אין דעם היימישן שטעטל מיט די „יידן פון אַ גאַנץ יאָר“, וועלכע ער האָט באַזונגען מיט זיין אייגענעם ניגון. ער האָט דורך דער פּריומע פונעם גראַען מענטש געקוקט אויף דער וועלט און געגלויבט אין „כי טוב“ טראַץ אלע רשעותן.

ער האָט געגלויבט אין מענטש, אָבער נישט אין די „קליינע מענ-טשעלעך, אָן ליבע, אָן גלויבן, אָן רחמנות“. אַ געבוירענער ליטוואַק, אַ קאַפּמענטש, האָט ער אין מענטשלעכן האַרץ געזוכט שיינקייט, דערהויבנ-קייט. מיט צער האָט ער געקוקט, ווי „ס'איז אויפגעשטאַנען אַ דור פון לוי-טער קעפּ... קליינע הערצעלעך, ווי אַרבעט, וואָס האָבן קיינעם נישט ליב געהאַט, וואָס האָבן קיין מאַל נישט געגלויבט אין עפּעס, און נישט געוואַסט וואָס ס'איז אַזוינס רחמנות... אַנשטאַט האַרץ איז ביי זיי געווען קאַפּ, לאַגיק, און אַזוי טראַכטנדיק לאַגיש, וואַרפן זיי אַרויס דעם אַלטן טאַטן אויף דער גאַס"... („דער קליינער מענטש מיטן גרויסן קאַפּ“).

עס האָט ווער רייזענען פאַרגליכן צו טשעכאוון. אַוודאי האָבן זיי אַ סך בשותפותדיקייט אין באַזינגען נישט דעם גרויסן העלד, נאָר דעם קליינעם מענטש, וועמענס לעבן עס גלאַנצט נישט אַרויס פון דעם אַרומ. ביידע דיכטער האָבן אויסגעמיטן דעם זשאַנער פון גרויס-טעמאַטיק, און

ביידע האט מען עס פארגעוואָרפן אין דער קריטיק. גיי איך נישט פאַר-
גלייכן ביידע טאלאַנטן אין זייער גרויסקייט. טשעכאַוו איז טשעכאַוו און
אברהם רייזען האט געשאפן לויט זיינע כוחות און מעגלעכקייטן. אָבער
וואָס שייך די באַרירטע פראַגע פון גרויס- און קליין-טעמאַטיק (דער
בשותפותדיקער זשאַנער ביי ביידע), איז דאָ אויפן אָרט צו דערמאָנען
טשעכאַוו'ס ענטפער זיינע קריטיקערס וועגן לעבן און העלדישקייט ביי
נישט-העלדן: „מענטשן פאַרן נישט צום נאַרדפאַל אַראָפּצופאַלן פון אייז-
בערג, האט טשעכאַוו געטענהט. געוויינטלעך פאַרן מענטשן צו זייערע
געשעפטן, זיי קריגן זיך מיט זייערע ווייבער און עסן קרויט!“. אויף דעם
האַבן אים די קריטיקערס, מיט רעכט, געענטפערט, אַז ביוראַ-אַרבעט
קען אויך זיין אַ גוטע טעמע פאַר אַ קינסטלעריש ווערק און די מענטשן
מוזן נישט צוליב דראַמאַטישער שפּאַנונג דווקא קריכן אויף אייזבערג...
זיי קענען עסן קרויט און זיך קריגן מיט זייערע ווייבער, אָבער אין דעם
מוז אויך זיין באַדייטונג, עמאַציעס, און קרויט-עסן מיט עמאַציעס קען זיין
פאַרבונדן מיט אַן אידייליש-צופרידן שטובלעבן, און פאַרקערט — אַ זיג-
לאַז לעבן מיט אַ טראַגישן פינאַל. דעמאַלט קען קרויט-עסן זיין אַזוי
דראַמאַטיש און קאַטאַסטראַפאַל, ווי דאָס אַראָפּפאַלן פון אַן אייזבאַרג...

איך האָב דאָ דערלויבט זיך אַ שטיקל דיגרעסיע מיט דעם אינטערע-
סאַנטן וויכוח, אָבער כּמוֹן זיך אומקערן צוריק צו אונדזער ליבן אברהם
רייזען, וועלכער האט פונקט ווי טשעכאַוו, געוואוסט, אַז יחידים מאַכן
דורך אין זייער לעבן כלערליי סכנותדיקע דערפאַרונגען (אויך פאַרן צום
נאַרדפאַל) — ווי אַ דראַמאַטישער שטראַף פאַר אַ ליטעראַרישער טעמע.
ער האט אָבער געזוכט צווישן די בונטע פאַרבן נאָר די גראַע פאַרב, אַט
די פון טאַג-טעגלעכן באַשרענקטקייט, אינעם לעבן פונעם קליינעם מענטש.
טשעכאַוו האט מיט זיין קינסטלערישן פענדזל דאָס גראַע און פשוטע אַזוי
דורכגעלויכטן, אַז ס'האַט אַנגעהויבן שיינען און פינקלען. דאָס האט אויך
געפרוווט טאָן רייזען מיט זיינע מיטלען און מעגלעכקייטן.

עס איז באַקאַנט דער זאָג, אַז דיכטונג קען נישט זיין אַן אַ ליגן. האט
עס ישראל שטערן אויסגעטייטשט אויף אַזאָ אופן: אַ גרויסער און טיפער
אַמת מוז אַרויסגעבראַכט ווערן גיך. אויב מען זאָגט אים נישט אַרויס
האַסטיק, מוז זיך אין אים אַריינכאַפן אויסגעקליגלטיקייט און צוגעטראַכט-
קייט.

וואס מען זאל נישט פארווארפן אברהם רייזענען, איינס מוז מען אָנער-
קענען, אַז דאָס אויסגעקליגלטע איז אים ווילד־פרעמד געווען. זיין גאַנץ
לעבן און שאַפן איז דורכגעגאַנגען מיט תמימות און פשטות פון אַ קינד.
מען דערציילט, אַז ווען ער האָט אַ מאָל באַזוכט אַ יידישע פּאַלקסשול,
האַט ער אַ פּרעג געטאַן אַ מיידעלע: „ווו קומט אַהין דאָס קינד ווען עס
ווערט גרויס?“ האָט דאָס מיידעלע אים פשוט געענטפערט: „דאָס קינד
בלייבט אין דעם גרויסן“. דער ענטפער איז ווי צוגעשניטן פאַר רייזענס
גאַנג אין דער ליטעראַטור. דער דערוואַקסענער רייזען האָט זיך קיין מאָל
מיטן קינד נישט צעשיידט. דאָס לויטערע פון קינד האָט ער געטראָגן
אין פאַלק, מיטן ליכטיקן שמייכל באַזונט דאָס פינצטערע פון זיינע העלדן.
איר זעט עס בולט אין זיין ליד און דערציילונג. אגב, כאַטש דאָס ערשטע
געהערט צו פּאַעזיע און דאָס צווייטע צו פּראָזע, איז ביי אים צווישן די
ביידע נישט געווען קיין גרויסע מחיצה. ווי פלעגט ער אַליין זאָגן: „אַ ליד
מוז זיין אַ ביסל אַ דערציילונג און אַ דערציילונג מוז זיין אַ ביסל אַ ליד“.

י. ל. פּרץ האָט אַ מאָל אַ זאַג געטאַן צו פּרץ הירשביינען, אַז ביי אונדז
גייעט מען אין דער ליטעראַטור אַרום מיט געשמידטע שטיינער און מיט פּאַד-
קאַוועס. זיכער האָט ער נישט געמיינט רייזענען, וואָס איז געגאַנגען ביי
אונדז מיט די שטילסטע טריט. זיינע שטילע לירישע קלאַנגען זענען אַפט
באַגלייט געווען מיט דעם נאַגנדיקן אומעט פון אַ שבת־פאַרנאַכט אין
שטעטל, ווען די מאַמעס קוקן שוין אויס צו קענען זאָגן „גאַט פון אברהם“.
אין אַט דער שטימונג זינגט רייזען אויס דעם אומעטיקן ניגון פון די
געקרייודעטע, וועלכע דער גורל האָט נישט געגעבן די מעגלעכקייטן צו
אַנטוויקלען זייער פּערזענלעכקייט. דאָס איז דער ניגון, וואָס ער האָט
אַריינגעזונגען אין דעם אַרקעסטער פון אונדזער ליטעראַטור. עס האָט זיך
צונויפגעאַסן מי טדי אַנדערע מעלאָדיעס: מיט פּרצעס ניגון פון „פאַלקס-
טימלעכע געשיכטן“, מיט אַשס ראַמאַנטיק פון שטעטל, פון די ר' שלמה
נגידס, און מיט נאַמבערגס פליגלמאַן — צו דערמאַנען נאָר אַ פאַר פון
אונדזערע ראשונים־קינסטלערס אין יידישן פאַלקס־לשון, וואָס האָבן
אַרויסגעבראַכט דעם ניגון פון דער יחידישער, ווי פון דער פאַלקס־נשמה.
צו די ראשונים געהערט אויך אברהם רייזען. ער איז מיטגעגאַנגען און באַ-

גלייט אונדזער ליטעראטור ווי אַ גאַלאַנטער ריטער, געהאַט אַריכט ימים
ושנים און זוכה געווען צו זען איר גייסטיקן אויפבלי צווישן ביידע וועלט-
מלחמות.

ער האָט גוט געקענט זיינע באַגרענעצטע מעגלעכקייטן מיטצומאַכן
דעם גרויסן קפיצת הדרך פון דער יידישער דיכטונג. עס איז פאַלג מיך
אַ גאַנג פון רייזענס ביז סוצקעווערס ליד! רייזען אַליין האָט מיט אַ פילאַ-
זאַפישער גאַלאַנטקייט אַקצעפטירט זיין פאַעטישן גורל, שפירנדיק, ווי די
צייט יאַגט אים איבער.

איין פּויגל הייבט אָן, אַ צווייטער לאָזט אויס;
נָו, שטילער, מוין פּרוינד — דיין לידל איז אויס.

ער האָט זיך נישט איבערגענומען, וואָס ער קען נישט מיטשווימען
מיט די גרויסע שיפן:

ווי זיי יאַגן, ווי זיי טרייבן,
נאַר ביים זאַמדיקן וועג דעם שטילן,
מוז איר מיט מוין שיפל בלויבן.

וועגן רייזענכ גוטסקייט דערציילט מען זיך אָן אַ שיעור. מיט וויפל
האַרץ ער פלעגט מקרב זיין אַ יינגערן קאַלעגע, אויסטרעקן אים אַ ברו-
דערלעכע האַנט! איך האָב אַ מאַל געהערט, ווי ישראל שטערן האָט דער-
ציילט אָן אויסטערלישע געשיכטע וועגן רייזענס מתן-בסתרדיקע הילף
פאַר אַ נויטבאַדערפטיקן חבר. די מעשה שהיה כך היה: רייזען האָט אַ מאַל
באַקומען פון אַ פאַרלעגער מוזמן עטלעכע טויזנט דאַלאַר מיט אַזאַ
וואַרענונג: — הער נאַר, ברודער, האַסט דאָך אַ טבע צו פטרן, אויף דיין
שטייגער, געלט אויף אַרויסצוגעבן ליטעראַרישע זשורנאַלן און הלוואהלעך
פאַר נויטבאַדערפטיקע שרייבערס. ווער איצט אַ מענטש! נעם דאָס געלט,
לייג עס אַריין אין באַנק, וועסטו זיין „אַלרייט“.

האַט רייזען אַזוי געטאַן, געווען „סטאַטעטשנע“, דאָס געלט נישט פאַר-
נוצט אויף קיינע זשורנאַלן, נאַר בלויז אויף הלוואות פאַר שרייבערס-

קאלעגן. האָט דאָס אַזוי לאַנג געדויערט, ביז אַ יונגן דיכטער מיט אַ טשעק
האָט מען נישט אויסגעצאָלט, באשר רייזענס קאַנטע האָט שוין לאַנג נישט
קײן דעקונג.

ווען רייזען האָט זיך פון דעם דערוווסט, האָט ער זיך שטאַרק

צעחידושט:

— סטייטש, שוין נישטאַ קײן סענט? איך האָב דאָך נאָך אַ האַלבן

טשעקיכל מיט לידיקע בלעטלעך!

איך האָב געהערט דערציילן, ווי ער פלעגט אויף דער עלטער, אין

אַ שלאַקס רעגן, אײלן זיך צו זײן אויף אַן אַוונט פון אַ יונגן קאַלעגע.

ווען מען האָט אים אויפמערקזאַם געמאַכט, אַז ער טאַר נישט גײן אין

אַזאַ וועטער, פלעגט ער תמימותדיק ענטפערן:

— איך מוז דאָך זײן דאַרטן. אַן מיר וועלן זײ דאָך דעם יונגן פאַעט

צערײסן אויף שטיקער.

גוטסקײט, באַגלייט מיט אַזאַ טיפער מענטשלעכקײט און מיט דער

תמימות פון אַ קינד — איז געווען דער קענצײכן פון זײן כאַראַקטער. אויך

אין זײן שאַפן האָבן געווירקט אַט די עלעמענטן.

חיים גראדעס, „צמח אטלאס“

גוטע קינסטלערישע פראזע און פאעזיע גיבן זיך אפט מאל א ברייטן שלום-עליכם בעת זייערע באגעגענישן. איך האב דעם איינדרוק געהאט ביים לייענען „צמח אטלאס“ און געזען ווי גראדע, דער פאעט בחסד עליון, האט זיך דורך דעם גרויסן ווערק ארויסגערוקט אויף דער סאמע מזרח-וואנט פון אונדזער קינסטלערישער פראזע.

אייגנטלעך האט שוין חיים גראדע מיט זיינע ערשטע דערציילונגען („דער שולהויף“ און „דער מאמעס שבתים“) אנגעזאגט צו מאכן פלאץ אין אונדזער פראזע-באלעבאטישקייט פאר א נייעם פראזאיקער, א קערנ-דיקן דערציילער מיט אן אייגענעם ריטעם און שארף אויג פאר אב-סערוואציע.

די קורצע דערציילונג האט אבער גראדען נישט געגעבן די מעג-לעכקייט פאנאנדערצונעמען די הענט. זיין קינסטלערישער פראזע-אטעם האט זיך גענויטיקט אין א גרויסן לייוונט צו געשטאלטיקן און פאנאנדער-וויגן א שטיק יידיש לעבן פון אונדזער אלטער היים, צייכענען א גאלעריע געשטאלטן — מיט הויפט-העלדן און פראפיל-פיגורן — יידן מיט גרויסע מעשים און מחשבות, שטורמישע לעבנס, און שטילע, מיט זייערע אינדי-ווידעלע פנימער, געראנגלען און גורלות.

אויף א מייסטערהאפטן אופן האט גראדע דאס אלץ דערגרייכט אין זיין גרויסן ראמאן „צמח אטלאס“. עס איז ווירקלעך א טיף יידיש ווערק מיט אזא ספעציפישן יידיש-גייסטיקן קלימאט (פון אונדזערע ליטווישע ישיבות און מוסר-שיטה) און איינצייטיק אזוי אלמענטשלעך אין דער אפשפיגלונג פון אייביקע פראבלעמען, גורל-קאנפליקטן און דראמאטישע עקספלאזיעס, א קאמפלעקס פון פראבלעמען און סיטואציעס, אנטוויקלונגען, ענדערונגען אין דעם איבערציטיילעכן גאנג פון מענטשלעכע גורלות.

פון קדמונים און האבן גרויסע קינסטלערישע ווערק געשאפן גרויסע דראמאטישע געשטאלטן, וועמענס אינדיווידועלע גורל-דראמע שניידט זיך טיף אריין אין די לעבנס פון אַנדערע מענטשן, אין די מעשים און מחשבות, ווי אין דעם דראמאטישן פלאַנטער און ניסיונות, וואָס האָט באַווירקט זייער לעבן.

צמח אַטלאַס געהערט צו אַט די גרויסע געשטאַלטן. זיין דינאַמישער כאַראַקטער און באַצוויונגערישער כוח, איז גורם אַדער באַגלייט דעם לעבנס-גורל פון די אַלע, וועלכע ער טרעפט און אויף זיין וועג. ווייל ער איז אַ טראַגישע פּערזענלעכקייט — איבערלעכע גאַנצקייט און שלווה איז אים נישט געשאַנקען געוואָרן — צעפּייניקט און צעוואַנדקט פון זיינע איבער-לעכע און אויסערלעכע געראַנגלען — פאַרניכטעט ער זיין אייגן לעבן און ברענגט חורבן צו אַנדערע.

זיין הייסבלוטיקער טעמפּעראַמענט ווערט ביי אים אינסטרומענטאַל צו דערשטיקן אין זיך די אינסטינקטן, ערדישקייט און לעבן, אַלץ כדי צו ווערן דער אדם השלם. ער גייט קעגן די געזעצן פון דער נאַטור פאַרלאַזן-דיק זיך אין גאַנצן אויף דעם כוח פון מענטשלעכן רצון, און נאָר ער קען ענדערן דעם מענטשן, אַוועקפירן אים פון תאוה צו עטיק און גייסט. דער רעזולטאַט פון דעם איז — זיין געשפאַלטענע פּערזענלעכקייט.

איך האָב ביים לייענען, אין רעיון, געמאַכט אַ פאַרגלייך צווישן צמח אַטלאַס און העמינגוועיס אַ העלד, ביי וועמען עס איז נישטאָ קיין צע-שפאַלטנקייט צווישן קאַפּ, האַרץ און קערפּער. ער זוכט נישט קיין תיקון המידות, איז ערדיש, תאוהדיק אין זיינע האַנדלונגען, קאַמפלעקסן, עמאַ-ציעס און רייד. זיין גאַנץ לעבן איז דורכגעפלאַכטן מיט סעקס, מיט דעם פייער פון בלוט, פון ליידנשאַפט און אינסטינקט, וואָס ר' צמח באַצייכנט מיט איין וואָרט: זינדיקייט!

ווייס איך גאַנץ גוט, און העמינגוועיס העלדן זענען נישט קיין אַנהענג-גער פון ר' ישראל סאַלאַנטערס מוסר-פּילאָזאָפּיע... אַפּוּנדערן זיך פון דער וועלט, ברעכן די אינסטינקטן צו דערגרייכן שלמות האדם, איז פּראַקטיצירט געוואָרן דורך די מוסריקעס ווי אַ יידישקייט-שיטה מיט אַלע אירע באַגלייט-דערשיינונגען (דער אַסקעטיזם ביי נישט-יידן אין זיינע קריסטלעכע פאַרמען איז אַ באַזונדער קאַפיטל).

ר' צמח דרך איז אַבער דער סאַמע עקסטרעמסטער פון דער מוסר-פּילאָזאָפּיע, מיט אירע מחשבות און מעשים. זיין פּערזענלעכקייט, וואָס איז

מיט אַזאַ בריהשקייט אויסגעשניצט געוואָרן דורכן מחבר, טראַגט דעם קינסטלערישן חותם פון אויטענטישקייט. ווייל ר' צמח און די אַלע איבע-ריקע געשטאַלטן, וועלכע גראַדע האָט באַפעלקערט אין זיין ווערק, זענען דאָך גענומען פון אַ וועלט, וועלכע ער אַליין האָט אַריינגענומען אין זיך (בעת זיין יוגנטלעכן לעבנס-גאַנג). די הויפּטהעלדן און די נעבן-פיגורן זענען אַ פּראָדוקט פון דער ישיבה-מיליע און מוסר-סביבה, פון וועלכער גראַדע האָט געשעפט זיין רוישטאַף.

לאַמיר אויף דעם אַרט, אפשר אַן איבעריק מאַל, באַמערקן, אַז ס'איז פון גאַנץ קליינער באַדייטונג דער פאַרנעם און אופן פון בעלעטריטישער שייכות מיט דער רעאַלער ווירקלעכקייט. וויכטיק איז די נייע עקזיסטענץ, וואָס דער קינסטלער שאַפט פון דעם רוי-מאַטעריאַל, דעם קינסטלערישן חיות, וואָס ער גיט אַריין אין איר בעת מיר ווערן באַוועלטליקט פון דעם פּסיכישן קלימאַט און פון דער לעבעדיקער אַטמאָספּער, זעענדיק ווי פון ווערטער וואַקסן אַרויס מענער, פרויען, וואָס לעבן אַרום אונדז. און לאַמיר צו דעם נאָך מוסיף זיין:

אויב עס איז ריכטיק אַזאַ אַקסיאַמע, אַז קיין ווערק נעמט נישט אַן דעם פּולסטן זין, אויב דער לייענער איז נישט באַקאַנט, כאַטש אין אַ גע-וויסער מאַס, מיט דעם הינטערגרונט פון זיין מחברס פּערזענלעכקייט — איז עס נאָך מער ריכטיק לגבי אַזאַ בוך ווי „צמח אַטלאַס“. די אַלע טיפּן און געשטאַלטן מיט זייער נגלה און נסתרים, מיט זייערע באַזונדערע סתירותדיקע אמתן, זענען דאָך אַ פּראָדוקט פון אַ וועלט, וועלכע גראַדע טראַגט אין זיך עד היום! איז דאָך משה חיים גערעכט, ווען ער זאָגט אים (אין בוך — צו חייקעלען): „מיר וועלן פון ישיבה שוין קיין מאַל זיך נישט קענען אַפּרייסן“.

אַט די ישיבה- און בית-מדרש-וועלט מיט אַלע אירע פּערסאָנאַזשן, וויל-לערנערס, רבנים און יידן פון אַ גאַנץ יאָר, וועלכע גראַדע האָט מיט אַזאַ קראַפט געפורעמט, זענען אַרגאַניש אַרויסגעוואַקסן פון יענער פאַר-שוונדענער און פאַרשניטענער יידישער וועלט, פאַרפיקסירט אין זיין פּערזענלעכן זכרון און געמיט. און עס איז אַזוי פאַרשטענדלעך, וואָס ער איז געווען דער באַרופנסטער אויפצושטעלן דעם קינסטלערישן מאַנומענט פאַר דער אייגנאַרטיקער ישיבה און מוסר-וועלט, מיט וועלכער ער האָט זיך אַזוי אינערלעך געראַנגלט, זינט ער איז אַוועק פון איר צו דער וועלט-לעכער ליטעראַטור.

„אין,, צמח אטלאס“ איז פארפיקסירט נישט נאר דאס רחניותדיקע לעבן פון דער ישיבה- און מוסר-סביבה, נאר אויך דאס גשמיותדיקע לעבן פון דער קרעמערישער סביבה (די סטופעלס אין לאַמזשע), וועלכע דער מחבר האָט געמאַלן אויף אַ מייסטערהאַפּטן אופן. אָבער די גרויסקייט פונעם ווערק און זיין וויכטיקסטע דערגרייכונג איז דאָס ישיבה-געמעל, מיט איר דראַמאַטיזם, וואָס איז נישט נאָר אַ הינטערגרונט פאַר די אינדי-ווידועל-אויסגעפורעמטע טיפּן אַרום די שטענדערס, נאָר אויך אַ הויפּט-העלד גופא. אין לויף פון סוזשעט וואַקסט זי אויס פיל מער ווי אַ קאַנווע פאַר צמח אטלאס דעם מנהל און פאַר די פאַרשידנאַרטיקע מוסרניקעס. זי איז אַ דראַמאַטישער העלד לעצמה, דער צענטראַלער ברענפונקט, אין וועלכן עס ווערט איינגעשלאָסן דער צונויפגעוועבטער מענטשן-קרייז און זייערע גורלות.

דער לייענער שפירט און זעט, ווי גראַדע אַנטפּלעקט פאַר אים אַזאַ פאַרבנרייכע, גייסטיקע וועלט מיט צאַפּלדיקע לעבעדיקע מענטשן, נישט קיין כלל-געשטאַלטן, נאָר יחידישע, מיט זייערע נאַטור-קאַנטראַסטן, מיט קעגנזעצלעכע מאַטיוון פון זייערע פאַרהוילנסטע נשמה-קעמערלעך, און די מאַטיוון זענען צווישן זיך אַזוי צונויפגעפלאַכטן, אַז זיי קענען נישט סעפּאַרירט ווערן אין באַזונדערע אַפּטיילונגען, נאָר געזען ווערן איינס דורכן צווייטן. און איבער דער רייכער גאַלעריע לויכט די שרייבערישע פּערזענלעכקייט פונעם מחבר, וואָס איבערצייגט אונדז אין דער נישט אויפגעצווונגענקייט פון די דראַמאַטישע קאַנפּליקטן און האַנדלונגען. דער צונויפפלעכט פון די כאַראַקטערן און פאַסירונגען זעט אויס אַרגאַניש, איבערצייגנדיק אין די כלערליי נשמה-צושטאַנדן, ווי אַנדערש עס וואַלט גאָר נישט געקענט געשען; אַז דער קינסטלער האָט נישט געהאַט קיין ברירה, נאָר אַזוי געמוזט געשטאַלטיקן, סינטעזירן און מאַטיווירן די האַנדלונגען און קאַנפּליקטן פון דעם פּילפאַרביקן שלל געשטאַלטן און באַזונדערס פונעם הויפּטהעלד, ר' צמח.

אין אים האָט גראַדע געשאַפּן אַן אומפאַרגעסלעכע גרויסע געשטאַלט, און בלתי ספק איינע פון די קאַמפּליצירטסטע און דינאַמישסטע אין אונדזער ליטעראַטור. זיין פּערמאַנענטער קריג מיט דער וועלט און מיט זיך אַליין אויסצווואַרצלען דאָס איינגעבוירענע שלעכטס, זיין ווילקאַ-נישע נאַטור, און די זודיקע לאַווע, וואָס ער שפּייט אַרויס פון זיך בעת אירע עקספּלאַזיעס, ברענגט אים און אַנדערע פאַטאַלע רעזולטאַטן; זיין

פייניקן זיך מיט דעם גאַנצן קאַמפלעקס יסורים, מיט וועלכע ער וויל זיך גאַר נישט צעשיידן, פאַרוואַנדלט אים אין איינעם פון די אויסגעפורעמסטע קאַמפלעקס-פייגורן אין אונדזער פראָזע.

גראַדע האָט צמחס הייבן זיך און פאַלן אַרויסגעבראַכט אין שטאַרקע דראַמאַטישע סצענעס. זיינע עליות און ירידות זענען ווי שטורמישע ים-כוואַליעס. אין געוויסע מאַמענטן איז זיין גאַטור, ווי אַן אומגעצוימטע סטיכיע, וואָס פאַרניכטעט אויף איר וועג אַלע דאַמבעס. ער איז אין זיינע רייד און מעשים טיראַן און קרבן פון אַ שטורמישער דראַמע.

דער מחבר וועבט זיך אַליין אַריין אין איר ביים אַרויסברענגען און צונויפקייטלעך די ישיבה- און בית-מדרש-טיפּן אין דעם גרויסן לייזונט. מיר פילן דעם פולס פון מחברס האַרצקלאַפּ ביים מאַלן דעם גייסטיקן פנים פון אַ וועלט, אין וועלכער ער האָט דורכגעלעבט די ערדישקייט און רוחניותדיקייט פון אירע מענטשן מיט זייער פולן יחידישן לעבן.

חיים גראַדע האָט ביים פאַרטראַכטן דעם גרויסן ראַמאַן זיך גע-שטעלט אַ שווערע שרייבערישע אויפגאַבע, ביי וועלכער עס האָבן זיך אויסגעגליטשט גוטע שרייבער: דער שווערער פראַבלעם איז געווען אַרויס-צוברענגען נישט סתם שטיקער מוסר-תורה, נאָר צונויפגיין די מוסר-געדאַנקען מיט זייערע פּערסאָנאַזשן, בעלעטריסטיש זיי באַהעפטן, שאַפן אַ קינסטלערישע שלמות צווישן די בעלי-מוסר און זייער שיטה. דאָס האָט געפאַדערט צו דראַמאַטיזירן לומדות און אַקטיוויזירן די מוסר-לערע אין אַלע אירע דימענסיעס. פשטלעך און פּסוקים באַגלייט מיט בקיאות, האָבן געדאַרפט צונויפואַקסן מיט די געשעענישן און העלדן, מיט זייער לעבנס-גאַנג צו שלמות האדם.

דער מחבר האָט דאָס מיט קינסטלערישער הצלחה דורכגעפירט ביים געשטאַלטיקן און דורכלויכטן פון אינעווייניק די מוסר-פּילאָזאָפּיע און זי באַהעפטן מיט די איבערלעבונגען און ראַנגלענישן פון ר' צמחן און פון אַנדערע פּערסאָנאַזשן פון דער ישיבה-דראַמע. דער אופן, ווי אַזוי גראַדע באַוועגט דעם גאַנג פון די געשעענישן און די נשמה-צושטאַנדן פון די בעלי-מוסר מיט צמחן בראש, זאָגט עדות וועגן דער אַרכיטעקטור אין דער קאַנסטרוקציע פונעם ווערק און פון חיים גראַדעס קינסטלערישן כוח אַריינצונעמען אין אַ גאַנצקייט טיף-יידישע און הויך-מענטשלעכע פראַ-בלעמען און געשטאַלטן און זיי אויסשפילן מיט דראַמאַטישער שפּאַנונג.

די אקציע פליסט פריי פארויס מיט נאטירלעכקייט און עכטקייט אין די פארשידנסטע סיטואציעס, וואָס זענען אויס צו זיין רעאַלע, ווי אַן אמתע טראַנספּאָזיציע פון דער וואַר, און האָבן דאָך אין זיך אַ סימבאָלישע אויפֿ-לייזונג. די צוגעקליבענע ווערטער אַנטפלעקן דעם פּסיכישן צושטאַנד פון די שמועסער, אי די שטילע יסורים פון אינטימע איבערלעבונגען, אי צמחס אויסבושעווען זיך אין זיינע יסורים און פּסיכישע קורצשלוסן.

דער דיאַלאָג צווישן צמחן און זיינע בעלי-פלוגתאס איבער די פּאַר-שידענע פּלאַכן פון סוזשעט קלינגט עכט, אין מאַמענטן פון שטורעם און שטילקייט, אין האַסטיקייט און געלאַסנקייט, ווי אין שפּאַרזאַמקייט און וואַרט-ברייטקייט. און נישט נאָר וואָס מיר הערן, נאָר מיר זעען אויך די געענדערטע עקספרעסיע אויף די פּנימער פון די שמועסער און די צעטומלט-קייט און פּאַרלויבנקייט פונעם הויפּטהעלד, ווען ער, „ר' צמח שטייט אין מיטן בית-מדרש מיטן אויסזען פון אַ מענטשן, וואָס געפינט זיך אין אַ וויס-טעניש און ווייכט נישט וווּ צו גיין ווייטער“.

גראַדע האָט געגעבן אַ טיפּן פּסיכאָלאָגישן אַנאַליז פון זיין העלדס נשמה-צושטאַנדן און די טרייבקראַפט פון זיין דינאַמישער נאַטור. ער ווייזט אונדז זיין מלחמה מיטן יצר-הרע, די ספקות און ווידערשפעניקע מחשבות, וואָס האָבן אים נישט געגעבן קיין מנוחה. נאָך „בחורווייז האָבן באַרד און פּאות פּאַרוואַקסן זיינע ספקות; איצט זענען די קשיות געוואַקסן אין איינעם מיט זיין באַרד און פּאות, ווי די כּפירה וואַלט פּאַרקראַכן אונטער די וואַרצלען פון זיינע האַר“.

צמחן האָט געפּעלט אַן עיקר — אמונה אין אַ בורא-עולם! זיין גראַד-ליניקער צוגאַנג צום לעבן האָט געפּאָדערט: אַלץ אַדער גאַרנישט! זיין הימל — אַ ליידיקער, זיין מידת-הדין האָט אויסגעליידיקט פון זיין האַרצן יעדן שפור פון וואַרעמקייט, פון רחמים פאַר מענטשן און אַנגעפילט עס מיט אַ ברענענדיקן חשד קעגן די, וואָס זענען אים נישט נאַכגעגאַנגען.

שטייענדיק אַן איינזאַמער פנים אל פנים מיט דער וועלט און אירע נסיונות — עטישע, עראַטישע, גייסטיקע — האָט ער געזוכט אַן אַנטרינונג אין זיין שטאַרקן ווילן, ווי אַ כל יכול. פּאַרלירנדיק דעם באַדן אונטער די פיס, גייט ער אַרום אין לעבן אַ צעטומלטער און צעמישטער מיט אַ פינצטער האַרץ, אַפילו זיינע שוואַרצע אויגן זענען אויס, „ווי צוויי אַפענע פינצטערע קעלערן“ און זיין לעבנס-גאַנג איז „אַן אַפּגרונט נישט צו פּאַרשטיין“. אין זיינע גרויסע מלחמות, וואָס ער האָט געפירט פּאַרן

קליינעם אמת, האָט ער פאַרנייגט דעם גרויסן אמת — דעם לעבעדיקן,
צאָפּלדיקן מענטש, וואָס דאַרף אַ פּונק פּון רחמים.

פּונקט ווי מיר זענען אָפּהענגיק אין לעבן פּון פיזישן ליכט, וועמעס
קוואַל עס איז די זון, אַזוי זענען מיר אָפּהענגיק פּון גייסטיקן ליכט, ווי
אַ לעבנס-קוואַל. אין „צמח אַטלאַס“ ברענגט אָט די ליכט אַרײַן די צווייטע
גרויסע געשטאַלט, וועלכע גראַדע רופּט אָן — מחזה אברהם. ער איז
דער אַנטיפּאָד פּון צמח אַטלאַס מיט זײַן ליכטיקייט און וואַרעמען שמייכל,
מיט זײַן שלוהדיקן געמיט און מידת הרחמים צום מענטש, איז ער דער
שאַרפּסטער קאָנטראַסט פּון צמחן. זײַן גרויסקייט וואַקסט אַרויס פאַר
אונדזערע אויגן נישט דורך הויכע רײד, נאָר גראַד דורך זײַן תּמימות
און הייליקער פּשטות, וואָס דערהויבט זיך צו אַ סימבאָל פּון תּפּארת —
פּון אַ נשמה-שײַנקייט, וואָס מאַכט ליכטיק דעם אַרום.

גראַדע האָט פּון זײַן פאַרביקן מענטשן-געוועב אַרויסגעוויבן אָט די
גרויסע געשטאַלט, וואָס „פלעגט פאַרכישופּן מיט זײַנע פּראַסטע רײד, מיט
זײַן וואַרעמען שמייכל“.

דער מחזה אברהם איז אַבער מער צוהערער ווי רעדער. ער שווייגט
אויס זײַנע רײד און עצבות און אין פּרייד. ער לעבט ווייט פּון טומל,
ווינט אָפּ אַ גאַנצן זומער אין אַ וואַלד לעבן שטאַט, לערנט אין דער
חברותא פּון די וואַלד-ביימער, ווייל זײ זענען טאַקע צײַטנווייז אַ בעסערע
קאַמפּאַניע, ווי די טומלדיקע מענטשן מיט זײער לשון-הרע (און פּון
בעלי-מוסר ווי צמח, וואָס זוכן נאָר חסרונות און אַ פּניה בײַ מענטשן),
ביימער זענען ווייט פּון רכילות און זײ לערנען דעם מענטש דעם ווערט
פּון שווייגן.

לײכט אַראָפּ פּון מחזהס פנים די רו פּון וואַלד און באַגינען, בעת „אין
שטיבל האָט זיך געוועבט שוויגעניש“. ער איז קעגן דער שיטה פּון די
מוסרניקעס, קעגן זײער דרך צו דערגרייכן תּיקון-המידות דורך אַרויס-
רײסן די אינסטינקטן פּון זיך, אַנשטאַט צו פאַרשענערן זײ און פאַר-
אידעלערן. ער האַלט פאַר שעדלעך די נאַוואַרעדאָקער שיטה פּון נישט
טרויען, פּון זוכן אין אַלץ און אומעטום דעם חטא פּון אַ פּניה און אײגן-
נוץ. זײַן גרויסע לעבנס-דערפאַרונג און לעבנס-חכמה האָט אים געלערנט,

אז „דער יצירה־הרע איז נאָר אויך נישט געקוילעט ביי די בעלי־מוסר אין נאַוואַרעדאָק“. זייער אומצוטרוי צום מענטש, זייער אַפּוּנדערן זיך פון דער וועלט איז אַ קרומער וועג און קעגן דעם דרך התורה. „שוין דאָס ראַנגלען זיך מיט גרויסע תאוות גיבן דעם מענטשן אַ געפיל פון גרויס־קייט און יום־טובדיקייט, אַפילו ווען ער ווערט געשטרױכלט און פּאַלט“.

חיים גראַדע האָט דעם מחזה אברהם באַזונגען און דורכגעלויכטן פון אינעווייניק מיט אַ סך וואַרעמקייט און ליבשאַפט. ער האָט אים געשטאַל־טיקט און געצייכנט מיט דערקענטעניש און יראת הכבוד, נישט איבער־געלאָדן מיט קליינע פּסיכאָלאָגישע דעטאַלן און ווערטער. אין דעם גע־צייכנטן בילד איז פאַראַן אַ רייכע גאַמע פאַרבן און קלאַנגען, וואָס שאַפן דעם קשר צווישן פּאַעט און פּראָזאַיקער. און נישט נאָר ביים מחזה אברהם, נאָר אויך אין פיל אַנדערע ערטער גיבן זיי זיך די הענט.

ווי מיט די צענטראַלע געשטאַלטן אין זייערע עקסטרעמע קאָנטראַסטן, אויסגעשניצט און געקױלט יעדן מיט זיין לשון און תנועות, שטריכן און נוסח, זענען אויך די פּילצאַליקע פולע און פּראָפּילע אַנדערע געשטאַלטן אין „צמח אַטלאַס“ געפורעמט אינדיױדועל מיט זייער ערדישקייט און גייסטיקייט: למדנים, בעלי־מלאכות, קרעמער און מוסרניקעס, ווױללערנער פון די ישיבות און קלױזן און פּראָסטע מענטשן פון די גאַסן און געסלעך, — אַט דעם פאַרביקן שלל טיפּן, האָט גראַדע געמאַלן מיט זיין רייכער פּראָ־זע און מיט לירישע באַגלייט־טענער. די לעבעדיקע כאַראַקטעריזאַציע פון יעדן געשטאַלט, די איבערראַשנדיקע פאַרגלייכונגען, וואָס שפּרינגען אַרויס אַזוי אומגעריכט, גיבן אַ לעבעדיקן אימאַזש פון דעם געצייכנטן טיפּ. לדוגמא, ביי דעם מוסרניק און גרויסן עקשן, דובער ליפשיץ, „ביי זעמען דאָס בלאַנדע בערדל האָט ווי מורא געהאַט צו וואַקסן אַן זיין הסכמה, און ער האָט זיין הסכמה נישט געגעבן אויף קיין שום גשמיות“.

גיט זיך גראַדע אַ זאַג וועגן ר' סענדער שישלעוויצער: „אז ער האָט אַ כּחור אַננעקוקט, האָט יענער דערפּילט, ווי מען וואַלט מיט אַ פּראָפּ־ציער פון אים אַרויסגעצויגן אַלין, וואָס ער וויל באַהאַלטן“.

אין די שילדערונגען פון די פּרויען־טיפּן איז באַזונדערס קענטיק דעם מחברס צאַרטע באַציונג און איידעלער פּאַעטישער געפּיל. אַזאַ געפּילפולע פאַרשטענדעניש פאַר דער פּרוי, צי דאָס איז די סאַפּיסטיצירטע סלאַױע מיט איר ראַפּינירטער אויפּפירונג און לשון, צי עס איז יודעס מיט איר מענה־לשון און הויך מאַנסבילש קול. גראַדעס אויער פאַר לשון שפּיגלט

זיך אָפּ אין פאַרשידענע ווערק זיינע, אָבער אין „צמח אַטלאַס“ — אַמאָסטאַרקסטן. פון די פרויען-געשטאַלטן אין דעם בוך דאַרף באַזונדערס דערמאָנט ווערן וועלע, וועלכע איז געצייכנט מיט ליריזם און פיעטעט אין איר וואַכעדיקער הייליקייט און הייליקער וואַכעדיקייט. אין דער גע- שטאַלט פון חייקלס מאַמע וועלן נישט ווייניק לייענער זען זייער אייגענע מאַמע.

איך האָב נישט קיין מעגלעכקייט אויף דעם פּלאַץ זיך אַפּצושטעלן וועגן אַ ריי טיפּן, מענער, פרויען, בפרט אויף דער שטאַרקער דראַמע און כאַראַקטעריזאַציע פון אַ וואַווע באַרביטאַלער, וואָס פאַרמאָגט עלעמענטן פון אַ שעקספּירישן טיפּ. ווי גייסטיק ווייט אַזאָ וואַווע באַרביטאַלער זאָל נישט זיין פון צמח אַטלאַס, האָבן זיי דאָך געמיינזאַמע פּסיכישע שטריכן, פּונקט ווי עס איז פאַראַן אַ ניצוץ פון כאַראַקטער-קרובהשאַפט צווישן צמחן און סלאָווען.

גראַדע פאַרענדיקט זיין ווערק מיטן מחזה אברהם, וועמענס שיין עס איז געפאַלן אויף צמח אַטלאַס און חייקל ווילנער בעת זייערע נסיונות אין לעבן. עס איז אין די לעצטע שורות פאַרקערפערט מער ווי ליריזם צו דער דערהויבענער ליכטיקער געשטאַלט, וועמענס הומאַנישער אַפּשיין האָט באַגלייט גראַדעס לעבן און שאַפן. איך זע אין דעם לירישן סיום-הספּר אַ טייל פון בוך, וואָס דער לייענער דאַרף זיך אַליין צוגעבן. אין יעדן גרויסן ווערק איז דאָ אַזאָ טייל...

ווי באַוווסט איז גראַדע (חייקל ווילנער) איבער זיבן יאָר געווען אַ תּלמיד פון דעם „חזון איש“. די השפּעה האָט געלאָזן טיפע וואַרצלען אין גראַדעס נשמה („ווייסטו וווּ דו גייסט און וועמען דו זוכסט?“ — האָט דער מחזה אברהם געפרעגט קייקלען). דער תּלמיד האָט נישט פאַרגעסן זיין גרויסן רבין, געשטעלט אים אַ גייסטיקן מאַנומענט אין זיין פּאַעמע „עמוד-האש“. זענדיק צענדליקער יאָרן שפּעטער דעם ברענענדיקן פּלאַם, וואָס איז אין אים געבליבן נאָך זיין רבין, זאָגט ער צו אים: „דו ליכטיזייך, וואָס האָט אויסגעשיינט אין יוגנט פון מיין לעבן, / באַשענק מיך איר אין אַפּיען מיטן אַפּשיין פון דיין קדושה, / אַפּילו אויב איך האָב דיין אַנגעזיכט באַדעקט מיט בושה. / — — — עמוד-האש, פאַרויסנייער אין מדבר פון מיין בלאַנקען! — — — דערלייז מיך פון דעם מדבר אין מיין האַרץ און פון זיין פיבער!“...

... אין דער פאָעמע זעט דער דיכטער זיין אַמאָליקן רבין, ווי ער וואָלט
נאָך איצט פאַר אים מתפלל געווען, ווי ער האָט עס געטאָן אַ מאל בעת
חייקל האָט געוואָלט צערייסן די רעליגיעזע צוימען... דער עמוד-האש,
וואָס האָט באַלויכטן גראַדעס גייסטיקע און עטישע וועלט, האָט באַקומען
אַ קינסטלערישן תיקון אין דער יידישער ליטעראַטור דורך זיין תלמיד
און אַ תיקון נישט נאָר פאַר זיין רבין, נאָר אויך פאַר דער גאַנצער יידיש-
רעליגיעזער וועלט.

דיכטער און דיכטונג

פֿאַטום, גורל, גזר, באַשערטקייט — ביי וויקטאָר הוגאָ און ביי ה. לייוויק

פֿאַטום, גורל און אַנדערע מיסטעריעזע ווערטער פון אַלע לשונות, ווערן אין געוויינלעכן רעדן באַנוצט אַן פּילאָזאָפּישע אַרײַנטראַכטונגען וועגן זייער באַדייט אין לעבן. אַנדערש איז עס אין דער ליטעראַטור פון אַלע צײַטן, אָנהײבנדיק פון דער גריכישער דראַמע.

ווי באַווױסט, האָט ביי די אַטענישע דראַמאַטורגן פֿאַטום באַדייט דער צוזאַמענשטױס פון מענטשלעכן ווילן מיט די מעטאַפּיזישע כוחות, איבער וועלכע די מענטשלעכע וועלט האָט נישט קיין שליטה. דער אַלימפּ איז אַלמעכטיק, און אומזיסט איז דאָס מענטשלעכע ראַנגלען זיך קעגן די געטער פון אַלימפּ, וואָס אַנולירן אונדזערע פּלענער. דאָס איז די הויפּט־סיבה פון יעדער טראַגעדיע אין לעבן, אַלץ, וואָס געשעט, איז אומפאַר־מיידלעכער גורל, זיי — די מעטאַפּיזישע קרעפטן — באַשטימען פֿאַר אונדז, וואָס עס מוז געשען, זוי אַ גזר.

אַבער אַפילו די אַטענישע טראַגעדיע, וואָס האָט אַקצענטירט, אַז פון אומפאַרמיידלעכן גורל, זענען אַפילו די געטער פון אַלימפּ נישט בכוח אַפצוראַטעווען זייערע שטערבלעכע ליבלינגס, האָט אויך איבערגעלאָזט אַ שמאַל טירל פֿאַרן פּרייען ווילן אין מענטשלעכן לעבן. אמת, ער מוז זיך אונטערוואַרפן דעם וועטאָ פון דעטערמיניזם, דאָך קומט ער ווי נישט איז צום אויסדרוק אין דער גריכישער דראַמע. נישט אַזוי אין איר דראַמאַטיש־ליידנשאַפטלעכן אויסשפּיל, ווי אין די מעדיטירנדיקע כאַראַלע אַרויסזאָגונגען, אין וועלכע עס איז פֿאַראַן אַן עכאָ פון מענטשלעכן פּרייען ווילן.

כאָראַקטעריסטיש איז, ווי אַ מחלוקה צווישן בית־הלל און בית־שמאי אַרום גורל פונעם מענטש, האָט זיך צונויפגעטראַפן מיט דער גריכישער

דראמע פון סאפאקלעסן, ווען ער גיט א זאג אין דער ליידנשאפטלעכער
כאראלער עלעגיע: „דער גליקלעכסטער גורל פונעם מענטש וואלט געווען,
ווען ער וואלט אין גאנצן נישט געבוירן געווארן“. און אן אגדתא דער-
ציילט:

— דריטהאלבן יאר דורכאנאנד האט געדויערט די מחלוקה צווישן די
צוויי גרויסע שולן, שמאים און הללס, איבער דער פראגע, וואס איז גלייכער
פארן מענטשן: באשאפן צו ווערן, אדער נישט? די האבן געזאגט: גליי-
כער פארן מענטשן גארנישט צו באשאפן ווערן, און די — גלייכער פאר
אים יא באשאפן צו ווערן, ביז ביידע שולן זענען געקומען צו אזא
באשלוס: גלייכער פארן מענטשן, ער זאל נישט באשאפן ווערן. איז ער
אבער שוין באשאפן געווארן, זאל ער זען אפוועגן און אפמעסטן אלע
זיינע מעשים“ (די אגדתא — פאריידישט דורך ביאליק און ראוויצקי).

מיט א פאר טויזנט יאר שפעטער האט די פאטום-קאנצעפציע פון דער
אטענער דראמע זיך צוריק מאניפעסטירט אין וויקטאר הוגאס „נאטר-דאם“
דראמע. גראד אין 19טן י"ה, ווען דאס צויבער-מעשהלע פון דער אולטרא-
אפטימיסטישער וויזיע האט באהערשט די וועלט, די וויזיע, וואס האט אזוי
פאזיטיוו געמוטיקט די מענטשלעכע עקזיסטענץ! דער גלויבן, אז דער
מענטש וועט זיין בכוח צו מייסטערן די וועלט, דאמינירן איבער איר
מיסטעריע, ווייל סוף כל סוף וועט ער צופאסן די געהעריקע שליסלען און
עפענען איר פארזיגלטע טיר — גראד דעמאלט, איז וויקטאר הוגא געקומען
מיט זיין פאטאליזם-קרעדא, וואס האט אונטערגעשטראכן, אז דער גאנצער
מענטשלעכער מין איז אויף אזא אדער אנדער אופן אין א תפיסה! זאל
מענטש זיך נישט איינרעדן, אז ער קען זיין דער האר איבער זיין גורל!
אין דער ווירקלעכקייט איז ער דער קרבן פון אומקאנטראלירטע כוחות,
און אומזיסט איז יעדער פרוו זיך קעגנצושטעלן דעם אומפארמיידלעכן
גורל, גור און באשערטקייט. אט די מעטאפיזישע פארעם פון דער ספעקול-
לאטיווער פילאזאפיע האט וויקטאר הוגא קינסטלעריש דראמאטיזירט אין
„נאטר-דאם“.

באלד אין אנהייב פונעם ווערק איז דא דאס ווארט: אַנאַנקע. דאס
מיינט, אז פאטאליזם האלט דעם מענטשלעכן מין אין צוואנגען. עס איז

א גרויזאמע, אומברחמנותדיקע מאכט אט די אַנאַנקע. זי רעגירט איבער דער וועלט, זי באַשטימט דעם גורל פון דער מענטשלעכער ראַסע, וועלכע זי האַלט מיט אַ פעסטער האַנט און דיקטירט איר גור.

וואָס איז דען די דראַמע פון דעם יונגן אומשולדיקן מיידל עומעראַלדאָ ? סיי זי, וואָס איז אַריינגעכאַפט געוואָרן אין די אייזערנע קלאַמערן פון די קירכלעכע געריכטן, סיי — פּראַלאַן, וואָס בלוטיקט פון זיינע אינערלעכע ריסן צווישן זיין ליידנשאַפטלעכער תּאוּוה און זיין קלעריקאַלער צניעות-שבועה — זיי זענען אין תּוך נאָר קרבנות פון פאַטום, פון בלינדן גורל, וואָס פּייניקט פּסיכיש און מאַרדעט פיזיש דעם קרבן.

אין דעם זין איז די טראַגישע דראַמע פון קלאַודע פּראַלאַ און עומע-ראַלדאָ נישט עפעס אַנדערש, ווי די טראַגיק פון מענטשלעכע מאַריאַנעט-קעס, וואָס ווערן געצויגן אויף שטריקלעך דורך דער אַנאַנקע. עס איז ווי אַ פּליג אַריינגעכאַפט אינעם געוועב פון דער שפּין.

אומזיסט וועט זיין דער געאַנגל פון דער אַרעמער פּליג אַרויסצורייסן זיך פון דער בעץ. זי איז אַ שפּילכל אין די הענט פון בלינדן גורל. הינטער איר און איבער איר איז די באַצוינגענדיקע אַנאַנקע, די אומפּערזענלעכע מעטאַפיזישע קראַפט, וואָס שפּרייט אויס אירע נעצן פאַר די קרבנות און באַשטימט זייער גרויזאמען גורל. (כדאי דאָ צו באַמערקן, אַז אין דער „נאַטור־דאָם“ דראַמע, איז די מעטאַפיזישע „אַנאַנקע“ נישט עפעס אַנ-דערש, ווי דער אינערלעכער פאַטאָליזם פון מענטשלעכן האַרץ).

קומען מיר צו לייוויקס ווערק, אין וועלכע עס שפּיגלט זיך אַפּ די דיכטערישע שפּירונגען פון די מעטאַפיזישע טיפּיקיטן. אַט טאַקע הינטער „יענער זייט פון זאַכן און דערשיינונגען“, הינטער דער טראַגיק פון אומ-שולדיקן קרבן, וואָס ראַנגלט זיך קעגן גורל און זיינע נסיונות דורך אינער-לעכער וואַכיקייט, דורך זוכן זין אין שייכות פון גאַט-מענטש-פּראַבלעם, פון מענטש-נסיון, פון זיינע שטרייטן און יסורים, דורך וועלכע ער קומט אַרויס געלייטערט און דערהויבן. און גאַר באַזונדערס — די טראַגישע מסכתא פון יידישער עקזיסטענץ, באַגלייט פון מוראדיקע סכנות און נסיונות, פון אייביקער געשפּאַנטקייט פאַר איר גורל, און יידישער גורל,

האָט דעם ייד פאַרמשפּט צו אייביקייט דורך עליות און ירידות, דורך ברענגען גרויסע קרבנות פאַר קיום און גאולה.

לייוויק באַנוצט די העכערע קראַפט פון מיטאַס, ווי אַ לייכטטורעם פאַרן מענטש. ער העלפט אים אין זיינע ראַנגלענישן (און נצחון) איבער די נסיונות און קרומקייטן פון לעבן. דער מיטאַס פאַרקערפערט דעם אוני-ווערסאַלן לעבנסצייכן פון זיג איבערן חומר. ער העלפט דעם מענטש דורך זעלבסט-דערקענונג, צו שטייגן העכער אין זיין שטרעבונג צו שלמות. טרעפט אָבער, אַז די מענטשלעכע טוונג דערגייט צו אַ הויכן פונקט פון אַריבערשפאַנען, פון פאַרמעסטן זיך קעגן די איבער-נאַטירלעכע כוחות, און ער פאַלט דורך אין דער פאַרמעסטונג — ווערט ער אָבער צוליבן דורכפאַל נישט צעשמעטערט. ער שפירט די מאַכטלאַזיקייט זיינע קעגן די מעטאַפיזישע כוחות, צוליב וועלכע ער מוז אַפטרעטן, אָבער נישט פאַר-ניכטעט ווערן.

דאָס איז געשען מיטן מהר"ל אין ליייוויקס „גולם“, ווען ער האָט געפרוווט נעמען יידישן גורל אין זיינע הענט און אוועקפירן אים אויף אַנדערע וועגן. זיין גאולה-דורכפאַל איז אָבער נישט אין רעוולטאַט, ווי אין דער גריכישער דראַמע, פון בלינדן פאַטום, וואָס צעשטערט די מענטשלעכע פלענער אָן אַ פאַרוואָס און אָן אַ פאַרווען. דער יידישער גאַט איז נישט קיין „אַנאַנקע“, נישט קיין ביזער, צעשטערערישער פאַטום, וואָס שפרייט אויס זיינע נעצן אַריינצוכאַפן קרבנות. דער מהר"ל באַטראַכט נישט זיין דורכפאַל — אַ שעפער צו זיין — אין גייסט פון דער אַטענישער דראַמע. זיין גרויסער גייסט האָט געמאַכט דעם פרוווי קייטן צעברעכן און אַליין זיין דער באַשטימער פון יידישן גורל. האָט ער פאַר זיין געוואַנטן טאַט באַקור מען אַ פסק פון טאַטן אין הימל... זעט ער אין דעם די אומבאַגרייפלעכע מעשים פון גאַט, מיט וועמען ער טענהט זיך אויס און זינגט פאַר אים (מיטן עולם) אַ „מזמור שיר“, פאַר גאַטס ווונדער און גרויסקייט, און די נישטיקייט פון מענטש :

האַטטו נאָר געוואַלט מיר אויספרוון
און אויפגעדעקט פאַר מיר דאָס איבערמענטשלעכע,
געלאָזן מיר אַ שעפער זיין, געוועלטיקן, באַפעלן,
כדי צו זען צום סוף מיין נישטיקייט, מיין גרויסע זינד ?

לאז איך דא אויס די אלע אנדערע פראבלעמען פון אט דער גאולה-
 דראמע: די עטישע פרינציפן אלס אבסאלוטע טרעפ צו גאולה, אויך
 יחיד און כלל, דער אויפגעברויזטער כוח פון דער מאסע און אירע צע-
 פלאמטע אינסטינקטן, די שליחות פון דער האק און איר צעשטערונגס-
 ראל. דער גאנצער קאמפלעקס ווידעראנאנדן פון ליכטיקע צילן און
 פינצטערע וועגן, ווי דער גולם במקום משיח, און די אלע אנדערע תוך-
 פראגן פון דער רעוואלוציע און איר דורכפאל, וואס לייוויק האט ארויס-
 געהויבן אין דער דראמע. מיר גייט דא צו פארגלייכן די איבערצייטלעכע
 פילאזאפישע פראבלעמען, די טראגישע פראבלעמען פון מענטשלעכן לעבן,
 דורך צעשטערונג, אומקום, און דער געשריי נאך לעבן. נישט נאר דער
 יחיד, אויך די גאנצע מענטשהייט, איו, ווי זשיטלאווסקי דריקט זיך אויס
 אין זיין „איוב-עסיי“, דאס שפילכעלע אין די הענט פון דער אלוועלטלעכער
 מאכט.

„אין די טעג פון איוב“ איז לייוויקס דיכטערישער פארמעסט צו גע-
 שטאלטיקן די אלצייטלעכע אומגעלייזטע פראבלעמען און שטרייטן פון
 „בין אדם למקום“, דעם אינערלעכן געראנגל מיט די אינסטינקטן: „שכר
 ועונש“, יסורים אלס נסיון פארן מענטשן, און די גרענעץ-ליניע פון פרייען
 מענטשלעכן ווילן — ביי אלע אומפארמיידלעכקייטן פון גורל, גזר, בא-
 שערטקייט — אליין צו באשטימען און דורכפירן דאס זייניקע.
 זשיטלאווסקי האט אין זיין עסיי ארויסגעבראכט דעם ריכטיקן געדאנק,
 אז איובס גשמה איז אויפגעצייטערט געווארן פון דעם שוידערלעכן אמת,
 וואס איז פלוצעם אנטפלעקט געווארן פאר אים, וועגן ליידן אן א פארוואס.
 אין זיין אויסגעשריי, בעת ער איז געשלאגן געווארן דורך די שרעקלעכסטע
 פלאגענישן און יסורים, איז פארקערפערט נישט איין ליידנדיקער יחיד
 מיטן נאמען איוב, אויסגעשטעלט אויף די שרעקלעכסטע נסיונות.
 די יידישע מאראל-פילאזאפיע אין איר רעליגיעזן באנעם פון געט-
 לעכער השגחה האט נישט געקענט דאס אלץ איבערלאזן צו א קאפרי-
 שפיל פון מעטאפיזישע כוחות, ווי עס טוט די אטענישע דראמע. זי האט
 זיך געראנגלט מיטן הארבן פראבלעם פון „שכר ועונש“, און אויב שוין
 יא שטראף, פאר וואס טרעפט זי אממיינסטן דעם גערעכטן און גאטספאר-
 כ-

טיקן, וואָס טוט נישט קיין שלעכטס? פאַר וואָס די אומבאַרעכטיקטע פּיין און אומקום פון קינדער — זיי האָבן דאָך זיכער נישט געזינדיקט — פאַר וואָס זענען זיי באַשטראַפּט געוואָרן?

לייוויק האָט אין זיין פּאָעמע „אין די טעג פון איוב“ (ווי אין פּיל אַנדערע שאַפּונגען) געזוכט אינטעלעקטועל און אינטוויטיוו פּורעמען די יידיש-עטישע אויפפאַסונג פון גאָט-מענטש-באַצוּנגען, גערעכטיקייט און גורל, די ראַל פּונעם שטן אינעם מענטשלעכן לעבן — די באַווירקונג פון די אינסטינקטן — און דער אינערלעכער געראַנגל אינעם מענטשן, ער זאָל דורך זייער דערקענטעניש זיך קענען דערהויבן און זיך באַפּרייען פון דרוק און פון זייער שליטה אויף אים.

אינעם קאָמפּאָזיציאָנעלן צענטער פון דער פּאָעמע האָט דער דיכטער אַוועקגעשטעלט דעם שטן, ווי אַ שליח פון גאָט, אויסצופּרוּוו דעם מענטש — אַפּילו דעם הויכגייסטיקן — מיט די ביטערסטע נסיונות. גע-דענקען מיר (פון ספר-איוב), ווי דער שטן האָט אָנגעשיקט אויף איובן דאָס שוידערלעכסטע, וואָס אַ מענטשן קען געשען, און דאָן זעען, צי ער וועט דאָס טאַקע זיין בכוח אַריבערצוטראַגן מיט „צוגעהאַקטע ליפּן און שווייגעניש“. איוב, וואָס האָט זיבן מעת-לעת נאָך אַנאַנד אַן שום פּראַטעסט דורכגעטראַגן אַלע גרויל-יסורים און עינויים דורך פּייער און שווערד, ער דער בעל-יסורים, וואָס אַפּילו אין די טראַגישסטע מאָמענטן זיינע לויבט ער גאָט מיט דעם יידיש-טראַדיציאָנעלן: „גאָט האָט געגעבן און גאָט האָט צוגענומען, געלויבט זאָל זיין דער נאַמען פון גאָט“, איז אויך דער גרויסער פּראַגע-שטעלער צו זיין באַשעפּער. ער וויל וויסן: צוליב וואָס שטעלט ער אַוועק דעם מענטשן, וואָס איז נישט באַגאַנגען קיין זינד, פאַר אַזעלכע שווערע נסיונות? און נאָך אַ האַרבע טענה צום באַשעפּער: פאַר וואָס האָט מענטש, די קרוין פון באַשאַף, אַן ערגערן גורל אַפּילו פּונעם בוים? „וואָרעם פאַר אַ בוים איז דאָ אַ האַפּענונג. אַז ער ווערט אַפּגעשניטן, באַ-נייט ער זיך ווידער... אַבער אַ מאַן שטאַרבט און פּאַלט אַוועק, און פאַר-באַנגען דער מענטש, און וווּ איז ער“?

דער דיכטער האָט אין זיין פּאָעמע צונויפגעבראַכט איובן מיט די חומש-געשטאַלטן, די אבות, אברהם און יצחק, אַריינגעפלאַכטן אין דער דראַמע די דערמאָנונג פון עקידת-יצחק (ער האָט געהאַט אַ גרונט צו דעם...), ער לאַזט אברהמען זאָגן צו יצחקן: „יא, פאַר נאָך עקדות באַדאַרפּסטו זיין גרייט מיין זון, אַן אויסדערווילטער ביסטו, גאַטס ברכה רוט אויף דיר,

זאלסטו וויסן זיין, און נאך מער זאלסטו וויסן, אז דער חסד פון באשאף איז אויך אין טויט פאראן, ווייל טויט אליין איז גאטס יצירה און אזוי אויך די פיין".

אבער דער ספר-איוב, וואס האט דעם פראבלעם גאט-מענטש ארויס-געהויבן ברומו של עולם (צו א היכפונקט — אפשר דער העכסטער אין דער וועלט-ליטעראטור) — מיט זיין גאט-ארויסרוף און גרויסן וועלט-געשריי פון אלע געפרוואטע און געליטענע — האט דאך אים, איוב, אוועקגעשטעלט אין דער ראל פון א שליח-ציבור. ער איז פאר די אלע צעפייניקטע בעל-יסורים אויף גאטס ערד דער גרויסער מאנער און די לעצטע האפענונג. זיין וויגעשריי האט זיך צעטראגן איבערן גאנצן ערד-קיילעך און אויפגערודערט א וועלט. ער איז דער ראש-המדבר פון גאנצן באשאף מיט די טענות צו גאט: „פאר וואס גיט ער ליכט דעם, וואס מאכערט זיך און לעבן די פארביטערטע אין געמיט?"

לייוויק האט טאקע ארויסגעהויבן אלס צענטראלן איוב-פראבלעם זיינע התחיבותן פאר אלע יסורים-מחנות, פאר אלע ליידנדיקע אויף דער וועלט, פון וועלכע ער שטעלט זיך בראש אלס מאנער, „געבענטשט זאל זיין דער בעל-יסורים, וואס רופט צום משפט גאט אליין".

האט אבער איוב זיך תיכף איבערגעבעטן מיט גאט, ווי נאך זיינע יסורים האבן אויפגעהערט און דורך דעם אויפגעגעבן זיינע התחיבותן פאר אלע צעווייטיקטע ברידער, וואס האבן אים אויסגעקליבן אלס זייער שליח (און דאס ווערט אין תנכישן איוב ווי נישט אנגעמערקט), — אין דעם זעט דער דיכטער איובס דורכפאל! דער בלינדער יורם שרייט דעריבער אויס זיין באשולדיקונג קעגן איוב: „איוב רו האט זיך אראפגעלאזט אויף איוב, און זיינע ליפן רופן נישט מער גאט צום משפט — איז דעמאלט ער דער שולדיקער! און ער דארף זיין געמשפט!".

איובס דעזערציע פון שלאכטפעלד ווערט אויך אויסגענוצט דורכן שטן. דער דיכטער לייגט אין זיין מויל אריין אט די שארפע סארקאסטישע ווער-טער וועגן יחיד און מאסן-פסיכאלאגיע, „די מחנות ווערן אויפגערודערט און פארקאפט פון ישר-שטראם נאך דעמאלט, ווען זיי זענען מחנה; אין זיך אליין האט יעדער נאך זיך אין זינען". דעם גאנצן קאמפלעקס פון יחיד און כלל, די גרויסע אינדיווידועלע פערזענלעכקייט און די מאסע מיט איר אויפברויז פון לייוויקס „גולם" ווערט אין דער איוב-דראמע ארויסגעבראכט דורכן שטן אין אונז מיין בייסקן זאג: „איז אט די מחנות ליגט דיין דורכ".

פאל, איוב; אין זיי און נישט אין גאט: ווייל זיי זענען יסורימודיקער פון
אלע דיינע ווייטיקן און ווייגעשריייען, אנטקעגן זיי ביסמו נאך שפלער
ווי קעגן גאט!.

דער שטן פרוווט איובן אָוועקרייסן פון גייסט און גאט-דערקענטעניש.
ער איז די שטים פון די אינסטינקטן, פון דאָס חיהשע אינעם מענטש. און
שטן-דערקענונג פירט דאָך צו דערהויבונג פון מענטשלעכן גייסט. זאָגט
דאָך גאָטס קול צום שטן: „איך לאָז דיך פריי אַרומגיין צווישן מענטשן
און אויך אַריינדרינגען אין דער מיפעניש פון זייער האַרין, ווי פריי איך
לאָז דעם מענטשן אַליין אין זיינע וועגן... און ער אַליין זאָל דיך אין זיך
דערקענען, און ער אַליין זאָל זיך פון דיר באַפרייען... ערשט דעמאָלט
דינסטו אים צו נרין, צו גרויסקייט...“.

לייוויק פאַרענדיקט זיין „אין די טעג פון איוב“ מיט יצחקס תפילה צום
באַשעפער, בעטנדיק ביי אים: „צעטפן מער נאָך, גאָט, אין פרישן גראַז
דיין שפע, און בענטש און שיין מיין טראַט — — — אין שפור פון טריט
צו גורלדיקער עליה — באַשיין מיך און באַהיט ווי דעמאָלט אויף מוריה!“.
אין דער תפילה בעט ער דעם רבש"ע אַראַפצושיקן אויף דער ערד די שיין
פון אייביקן לעבן און לעבעדיקער אייביקייט. דער גייסט פון די חומש-
אבות, זייער גרענעצלאַזער גלויבן אין דער אַבסאָלוטער געטלעכער האַר-
מאַניע, ווי דער יסוד פון מענטשלעכער דערהויבונג, זאָל אַרומנעמען די
וועלט.

דער דיכטער זוכט די שלוה, וואָס עס קומט נאָך יעדן שטורעם. אויב
עס איז געווען אַ מאָל אַ מבול אויף דער וועלט, איז שפעטער געקומען
„דער גוטער רעגן נאָך מבול-טעג — דער צייכן, וואָס זאָגט צו אַ נייע
ערד מיט חסד און מיט רין“. נאָך דעם גרויסן מאַראַלישן אויפברויז פון
דעם אומשולדיק-געפייניקטן מענטש, איוב (מיט זיינע פייבלעך-גאַנגדיקע
ספקות מיט זיך אַליין, מיטן שטן, — צי קען ער טאַקע מיט ליבשאַפט
אַננעמען אַלע זיינע פלאַגן?) — נאָך דעם גרויסן שטורעם אין דער נשמה,
קומט די שלוה צו אים, באַגלייט מיט די קלאַנגען פון קאַסמישער נגינה
און האַרמאָניע אינעם באַשאַף; די אינערלעכע באַהעפטונג מיט דער נשמה
פון דער וועלט, וואָס ברענגט צום מענטש גאַט-זעונג און גאַט-הערונג;
די התגלות, וואָס באַהעפט גייסט מיט געטלעכקייט — „אַ בענקשאַפט נאָך
אַנטפלעקונג איז זיין זכיה“.

פון קורצשורהדיקן ליד ביז צו די דראַמאַטישע ווערק

מיינ וועג שטייט לעבן מינסק אין איהומען,
מיינע קייטן ליגן אין סיביר, אין אַרכיוו,
דאָס ליד דורך ניו־יאָרק, דורך ווילנע, וואַרשע,
אַקערט אויף ניי־לעבן אין תל־אביב.

(ה. לייזיק)

לייזיקס קינסטלערישע פּערזענלעכקייט ווערט נישט געמאַסטן און געוווּזן מיט דער צאָל ווערק פון אַ הויכער קוואַליטעט. אין אונדזער ליטעראַטור זענען געווען שרייבער מיט אַ גאָר גרויסן טאַלאַנט און זענען דאָך נישט געווען קיין שרייבערישע פּערזענלעכקייטן. עס האָט זיי געפּעלט די אינטעלעקטועלע האַריזאָנטן, וואָס זאָל זיי אַרויסהייבן ווי אַ גרויסע קולטור־דערשיינונג, ווי ס'איז נ. ל. פּרץ געווען פאַר דער יידישער ליטע־ראַטור.

לייזיקס דיכטערישע פּערזענלעכקייט איז נישט אָפּהענגיק פון זיינע גרעסערע (אַדער קלענערע) פּאַעטישע חידושים, נאָר גיכער פון דער אויס־שטראַלונג פון זיין גייסטיקער עקזיסטענץ און איר אויסוירקונג אויף אונדזער דיכטונג אין לויף פון אַ האַלבן יאָרהונדערט. זיין פּאַעטישער געראַנגל מיט די שאלות ותשובות פון זיין דור און פון אַלע דורות מיט זייערע מאָנונגען און דערמאָנונגען; זיין שטעלן זיך מיטן פנים אַרום דעם לויפיקן שטראַם פון דער עפּאָכע און דיכטעריש געשטאַלטיקן אירע וויזיעס: די גאולה־אידעע און דער גואל; דער אויסלייז־טרומ און זיין געפּעלשטע מאַסקע מיט איר טראַגיק, מיט אירע ריסן און סתירות. דער פּראַנציוזישער שרייבער קלאָוד מאַריאַק האָט אַ מאָל געזאָגט צו אַנדרעי זשיד: „איר האָט אין אייער שאַפן מיך און עטלעכע דורות געלערנט אינטעלעקטועלע ערלעכקייט“. ווי ריכטיק דער זאָג איז צוגעשניטן לגבי לייזיקן, דעם מענטש און דעם דיכטער, וואָס האָט מקיים געווען, „לעב ווי דו שרייבסט“ (לויט דער באַטאָנונג פון מנחם באַריישאַ).

עס איז ווירקלעך אוממעגלעך ביי לייוויקן אפצוטיילן דעם מענטש פון זיינע ווערק. נישט נאָר וואָס זיינע אייגענע איבערלעבונגען, דערפאַרונגען און געפילסוועלט, אַנטפלעקן זיך אין פאַרשידענע דימענסיעס אין זיינע שאַפונגען, נאָר וואָס דער קוואַל פון זיין דיכטערישער אינספּיראַציע איז אויסגעבונדן — אין גייסט און כאַראַקטער — מיט זיין פּערזענלעכקייט. אין לייוויקס שאַפן איז נישט קיין צופאַל דאָס וואָרט תּפּילה (וואָס מיר טרעפן ביי אים אַזוי אַפט). פאַרנעמט דאָך היינט תּפּילה דעם אַרט פון אַמאָליקן קרבן, און דער דיכטער — דעם אַרט פון כּהן. ווי באַקאַנט, פּלעגט דער אוראַלטער ייד קומען צום כּהן מיט אַ קרבן־חטאת אָדער שלמים ווען זיין געוויסן פּלעגט אים אַ שטאַך טאָן צוליב זינד־ און שולד־געפּילן, דורכן קרבן האָט ער געזוכט שלום צו מאַכן מיט גאָט און מיט זיין אייגענעם געוויסן.

לייוויק, דער כּהן־דיכטער, איז אין די דיכטערישע הויכפּונקטן פון זיין גייסטיקער עקזיסטענץ געזאַלבת געוואָרן מיט דער כּתר־כהונה פּונעם מאַנענדיקן געוויסן פון דער יידישער ליטעראַטור. ער האָט זיין פּאַעטיש וואָרט און ליד באַהויכט מיט רעליגיעזיטעט, וואָס זאָל טיף אַריינדרינגען אין דער נשמה, געגלויבט אין דעם כּוח פון דיכטערישן וואָרט, וועגן וועלכן לאַרד ביראַן האָט אַ מאָל געשריבן אין אַ ליד: — „ווערטער זענען זאַכן: און אַ קליינער טראַפּן טינט, פּאַלנדיק ווי טוי אויף דער מחשבה, שאַפט עס — וואָס מאַכט טויזנטער, אפשר מיליאָנען, צו טראַכטן“.

דאָס דיכטערישע וואָרט האָט לייוויקן, ווי יעדן שעפּער, געהאַלפן, טיילווייז, צו באַפרייען זיך פון די פּסיכישע, שווערע לאַסטן, וואָס האָבן אים געדריקט זיין גאַנץ לעבן. שילדערט ער דאָך אין אַ ליד („יינגלווייז“), ווען קינדער האָבן זיך געשפּילט אין זיינע יאָרן, האָט ער זיך שוין פאַר אַ דערוואַקסענעם געהאַלטן. ער האָט דאָן באַזויזן אַריינצוקוקן אין תּהום פון לידן דורך זיין קליין שוועסטערל, וואָס האָט זיך אַנגעצונדן דורך אַ פּונק — און אַט דער יונגער, פאַרברענטער, אומשולדיקער קינד־קרבן, דער ערשטער אַריינבליק אין ליידינדיקן יחיד, האָט זיך אַריינגעשרויפט אין זיין געמיט. שוין אין זיינע קינדער־יאָרן איז ער געווען דער אַבסערוואַטאָר פון דעם מענטש אונטער קראַטעס (געזען דעם פאַרשפּאַרטן, משוגענעם זון פון פּריץ), און בעת זיין יוגנט, אַליין געווען נישט בלויז אַן עדות, נאָר אויך דער קרבן, צו ערשט אין אַ טורמעצעל און שפּעטער אין סיביר. זיין עמפּינדלעכקייט קעגן עוולות האָט דעם יונגן לייוויק געטריבן צו די שטור־

מישע כוואליעס פון פאליטישן און סאציאלן געראנגל. ער איז געווארן
אן אומקאמפראמיסלעכער בונטאר און וויזיאנער פון גאולה-באגערן.
שוין אין זיינע ערשטע שאפונגען האט לייוויק ארויסגעהויבן גרויסע
אידעען און פראבלעמען. ער האט זיך באנוצט מיט פאלקלאר, מיטאס און
סימבאל אין באהאנדלען די גורלדיקע פראבלעמאטיק פון אונדזער צייט.
די לעגענדע פון מהר"ל מיטן גולם — פארוואנדלט אין א וועלט-דראמע
פון דער באלשעוויסטישער רעוואלוציע, וואס האט אנגעזאגט משיח'ס צייטן
און וועלט-אויסלייזונג, א סוף צו מאכן צו רציחות און בלוט-פארגאסונג,
און אליין געווארן דער יסוד פון מארד און שפיכת-דם. דער דיכטער זאגט
דורכן מהר"ל: „געוואלט פארמיידן בלוט און (אליין) בלוט פארגאסן“...
אויב אין די ערשטע טעראריאָרן פון דער קאמוניסטישער רעוואלוציע
האט זיך נאך לייוויק געוואקלט צווישן שרעק און האפענונג (אין „גולם“),
האט ער שוין אין אנהייב דרייסיקער יארן מער נישט געהאט קיין אילויעס
בנוגע דער סאָויעטישער גאולה. אין דער „גאולה-קאמעדיע“ האט שוין
דער דיכטער בולט געזען, ווי „דאס ליד פון גאולה איז פינצטער געווארן
דורך תאוה פון מאכט“. ער זעט די אראפגעהאקטע קעפ דורכן פאלשן
משיח, דאס אומשולדיק-פארגאסענע בלוט, וואס שרייט פון דער ערד,
פרעגט און מאַנט:

איינער א בעל-חשבון מוז דאך פרעגן,
איינער א בעל-חשבון מוז דאך פארענטפערן:
וואס טוט מען מיטן בלוט, וואס ווערט פארגאסן?
(„גאולה-קאמעדיע“)

לייוויק, וואס האט פון אנהייב געהאפט, אן פון די יסורידיקע ליידן
וועט דאך „עפעס גרויסעס און ווונדערלעכס ארויסקומען“ האט דערזען
שפעטער, ווי זיין דור שטייט ביים סאמע אפגרוגט:

דער דור ביים תהום פון דער היינטיקער וועלט
האט א פנים וואס נישט צו דערקענען:
אין זיינע שווארצאפלען גאואויוונס ברענען...

צו וועמען דען שרייבטו? צו נאָט?
אָבער נאָט האָט זיך אָפּגעקערט פון דיר...

ער האָט זיין גאַנץ לעבן נישט אויפגעהערט זיך אויסטענהן מיט גאַט, און כאַטש ער האָט געספּקט, צי די טויערן פון הימל זענען אָפּן פאַר זיין תּפּילה, דאָך מוז ער זי זאָגן: — „מיין תּפּילה צו דעם, וואָס איך ווייס נישט, צי הערט ער, און כּוֹזָב זי“.

אַ תּפּילה-בלחש איז לייוויקס ליד צו ישעיה הנביא: זע, גרויסער נביא, וואָס איז געוואָרן פון דיין חלום וועגן וועלט-שלום און גערעכטיקייט! ער זאָגט צום נביא: „באַווייז זיך ווידער איבער חרובדיקע ווענט, ניט קוק וואָס דער וואָס רופט דיך איצט אַ מידער — דאָס קלאַנט ער אויפן יינגעלע, וואָס ווערט פאַרברענט“! עס איז איינע פון אונדזערע שטאַרקסטע חורבן-לידער, טאַקע פון דעם פּאַעטישן מעטאַל, וואָס דאַרף אָפּקלונגען לְדוֹר דורות.

יעדער קינסטלער ראַנגלט זיך אַ גאַנץ לעבן מיט זיינע שאַפונגען ביז ער קען זיי קינסטלעריש בייקומען. לייוויק האָט פון זיין קורצשורהדיקן ליד ביז זיינע גרויסע דראַמאַטישע ווערק זיך געראַנגלט דיכטעריש מיט זיין געפּילסוועלט און פּאַלקס-גורל; זיך געראַנגלט מיט דעם שר פון יאוש און אומקום. דוכט זיך, אַז דאָס וואָרט אומקום האָט ערשט לייוויק אַרייַנגעפירט אין יידישן לשון. אונטער דעם נאָמען האָט ער דאָך פאַרעפנט-לעכט אַ גאַנצן ציקל לידער, וווּ דער סובסטאַנטיוו איז דאַרט דער הויפּט-מאַטיוו. ער האָט זיך געראַנגלט מיט דער פינצטערניש און ליכט פון אונדזער תקופה, געשטאַלטיקט די פּייל, וואָס האָט דעם דור פאַרווונדעט, אָבער אויך די לירע, וואָס האָט געטרייסט, און געהיילט די ווונדן. אין זיין דיכטערישן פּרילינג האָט זיך אים אַזוי שטאַרק געוואַלט גלייבן און טרוימען: „ערגעץ ווייט, ערגעץ ווייט ליגט דאָס לאַנד דאָס פאַרבאַטענע“, אַז „ערגעץ טיף, ערגעץ טיף אין דער ערד איינגעקנאַטענע, וואָרטן אוצרות אויף אונדז, וואָרטן אוצרות פאַרשאַטענע“. דער דיכטער האָט די אוצרות געזוכט אין די גרויסע אַלמענטשלעכע גאולה-אידעאַלן, געזוכט זיי אין די עטיש-גייסטיקע ווערטן פון דער יידישער געשיכטע און אין די העלדן פון גייסט:

ווי שטאַרק איך האָב נישט ליב די חשמונאים, האָב איך די עשרה
הרוגי מלכות נאָך ליבער. פאַרגיט מיר אַלע, ווען אין גורל-שעהן
בין איך מקנא דעם קדוש מער, ווי דעם גיבור.

אָבער נישט נאָר די גרויסע פיגורן אין זייער דערהויבנקייט, אויך די פשוטע, קליינע מענטשן מיט זייערע אומבאַדייטנדיקע זאָכן און געשעע-נישן פאַרקערפערן דעם זין פון לעבן מיט אַלע רעכטן אויף אַ ביסל פרייד און גליק. דער קליינער מענטש, ווי דער גרויסער, איז אַ תּוֹשֵׁב פון דער וועלט. ער וויל זיין געליבט און געניסן פון לעבן. זיין טראַגיק און טרער, זיין פיין און טויט, הגם דאָס קומט פאַר אין דער שטיל, אָן דעם רעש פון גלאַקן-געקלאַנג, ווי ביים העלד און גואל — איז דאָך זיין פאַרשניטן לעבן אויך אַן אַרויספאַדערונג קעגן דער אכזריות פון מענטשלעכן גורל, זיין גסיסה — אָן אויסגעשריי צו די הימלען קעגן דעם האַרבן גזר-דין!

די אומבאַקאַנטע טרער פונעם אומבאַקאַנטן מענטש נתן ניומאַן האָט לייוויק דיכטעריש אַרויסגעבראַכט אין זיין פּאַעמע וועגן דעם שטאַרבנדיקן אויפן בעטל פון דענווער-סאַנאַטאָריע:

נישט יעזוס שטאַרבט עס צוגעקלאַפט צום צלם,
 נישט משה — אויפן שוועל פון כּנען-לאַנד,
 נאָר נתן ניומאַן — הערט אײך וועל אײך דערציילן —
 אויף אַ פּראָסטן בעטל, בײַ אַ פּראָסטער וואַנט.

— — — — —

ווי קען מען אין לעגענדע היינט פאַרוועבן,
 אָן אומבאַקאַנטנס איינעם גלאַט אַ טויט?
 אַ טויט פון איינעם נישט קיין העלד, קיין גואל,
 וואָס ליגט נישט אין קיין צוגעדעקטן אוהל,
 נאָר אויף אַ קרקע אונטער דענווער שניי.

אין דער עקזיסטענץ פון דיכטער איז נאַטירלעך דאָס דורכלעבן מיט דער גאַנצער קראַפט די עקזיסטענץ פון אַנדערע לעבנס. דער קינסטלער לעבט מיט זיינע העלדן נישט נאָר ביים שרייבטיש (אַדער ביים פענדול מיט די פאַרבן). ער לעבט מיט זיי אין אַלע צושטאַנדן, ווייל זיי טרעטן קיין מאָל נישט אָפּ פון זייער באַשאַפער. מען דערציילט, אָ ווען באַלזאַק איז געלעגן אויפן טויטנבעט, האָט ער געשרייען: „שיקט נאָך ביאַנטישען, ער וועט מיר ראַטעווען“ (ביאַנטישע איז באַלזאַק אַ טיפּ פון אַן ערלעכן קלוגן דאַקטאָר).

לייוויקס העלדן האבן ס'רוב געהאט א טאפלט-לעבן: צו ערשט זייער אייגענעם, רעאלן (אזוי צו זאגן) און דאן א צווייטן — דעם סימבאלישן, וועלכן זיי פארקערפערן. דער דיכטער האט דעם יחידישן געראנגל מיט זיין גורל. פאראלגעמיינערט און פארטיפט מיט אוניווערסאלע לעבנס-צייכנס. די טראגיק פון א יחיד איז אויסגעברייטערט געווארן, ווי אן אויסדרוק פון דער גאנצער מענטשלעכער טראגיק, פון הילפלאזיקייט קעגן שטארקערע כוחות (פון מעטאפיזישן כאראקטער). לייוויקן האט אויך שטארק געמאטערט דער פראבלעם פון איינזאמקייט און פארגעסנקייט, וואס באגלייט אפט דעם סוף פון א מענטשלעך לעבן. די טראגעדיע איז, נאטיר-לעך, פילפאך שטארקער ביי בארימטע, ווען זייער קינסטלערישער און גייסטיקער עקליפס (אדער טויט) קומט פארן פיזישן. לדוגמא, — דער פאעט מאריס ראזענפעלד.

ווען לייוויק איז געקומען אין אמעריקע, האט שוין דער אלטער פאעט (וועמענס לידער עס האבן געזונגען יונג און אלט), געלעבט אן איינזאמער אין רעזיגנאציע און פארצווייפלונג — די צייטונגען האבן זיינע לידער נישט געוואלט דרוקן. ער האט זיך געראנגלט, אבער געוויסט, אז ער איז אן אויסגעשפילטער, עלבט אין זיין ירידה, ווי ס'קען נאר זיין א מענטש, ווען ער פאלט אראפ פון א הויכער פאזיציע:

אזוי פיל ירידה איז געווען אין זיין זיצן,
אזוי פיל באוויסטזיין פון גורל און אויך פון מאכט
נישט צו וועלן זיך בעטן, נישט צו וועלן זיך שיצן
אנטקעגן אנקום פון אייביקער נאכט.

אינעם ליד „פארק קראטאנא" איז רירנדיק אויסגעזונגען די לעצטע באגעגעניש מיט אים פאר זיין טויט. דער אלטער פאעט האט געקוקט אויפן יונגן. זיינע צוויי ווונדערלעכע אויגן האבן געהאט אזוי פיל אומגעריכטע גוטסקייט און ליכט. ער האט געקוקט אויף לייוויקן מיט א בליק פון מענטש-לעכער ווערדע אנטקעגן אומפארמיידלעכן גורל... „איר ווייסט מיינע גע-דיכטן, נישט אלע אפשר טויגן, אבער אַז זינג איך איצט מיין לעצט געדיכט...“ און ווי א לעצטע געזעגענונג מיטן יונגן ברודער-פאעט: „א גוטע נאכט, א גוטע נאכט, קאלעגע“. און לייוויק פארענדיקט ליריש, ווי ראזענ-פעלד האט „אויסקגעשפאנט מורמלענדיק א סטראף. און דאס איז געווען

די לעצטע, לעצטע רגע, ווייל אין זיין שטוב האט שוין געווארט אויף אים דער סוף."

לייוויק האט דער טראגעדיע-ראזענפעלד אויך געגעבן א דראמאטישן אויסדרוק אין זיין פיעסע, "דער פאעט איז געווארן בלינד". אין דער דראמע הערן זיך שטארקע טענער וועגן גורל פון יידישן פאעט און יידיש ווארט אין געראנגל פאר קיום. דער דיכטער לאזט הערן זיין שטים קעגן די באגרעבער פון יידיש לשון, קעגן די, וואס האבן אויסגערופן, אז יידיש איז — פארצווייפלונג, אז, "מיט יידיש גייט מען אין די גאזקאמערן..." ער זעט אין יידישן ווארט א טרייסט און נס און איז מתפלל עס, "זאל ווייטער אונדז פארבינדן די שווינדקע האנט, / זאל קיין מאל נישט פארשווינדן די זון פון יידישלאנד".

לייוויק איז ווייט נישט געווען קיין געשווירענער אפטימיסט. זיין פרייד איז געווען געמישט מיט טרויער און לייד. צו פיל רשעות און פיין האט ער געזען ארום זיך אויף גאטס ערד, אבער אין סאמע יאוש איז אויפגעגאנגען אין אים ליכט און גלויבן אין מענטש — ווי דער אלטיטש-קער אויף סיביר, וואס האט אים אפגעגעבן זיין לעצט העמד, און באוויזן נאך מער: געמאכט אים גלויבן, אז —

אין יעדן הארץ איז דא א ליכטיקייט, א שיין,
אויף וועלכער שוועל דו זאלסט נישט שטיין —
קלאפ אן און גיי אריין.

זיכער האט ער דורכגעלעבט נישט איין אנטוישונג אין דער דער-קענטעניש פון דער מענטשלעכער נשמה, וואס האט נאר אויסערלעך געהאט א שיין פון ליכטיקייט... פלעגט ער דאך נישט איין מאל באטאָנען די טיפע מיסטעריע, וואס יעדער פון אונדז איז פאר זיך אליין א סוד: "אט זעסטו א מענטש, זאגט לייוויק, קוקסט אריין אין זיין נשמה, א מאל זעסטו ווי אין א געשליפענעם שפיגל, אלץ איז אזוי קלאר און ליכטיק, און א מאל קוקסטו ווי אין א פינצטערן גרוב אריין..."

וויקטאר הוגא דערציילט, ווי פון די קינדעריארן געדענקט ער, אז איבער זיין בעט איז געהאנגען א בילד פון א פארוויסטן טורעם: שרעק.

הענגען, פייניקן, די אימה פון טויט האבן אים פארפאלגט זיין גאנץ לעבן, זיי האבן געווארצלט אין די מוראדיקע איינדרוקן פון זיין קינדהייט.

דאס לעבן פון געפלאגטן מענטש האט אויך לייוויקן פארפאלגט זיין גאנץ לעבן. עס האט אים פיינלעך ווי געטאן און ער האט פערזענלעך מיטגעבלוטיקט מיט די אלע עקידות פונעם מענטשלעכן לעבן אין אונדזער פארצווייפלטער וועלט. ער האט נישט געקענט אפטיילן עטיק פון עסטעטיק אין זיין שאפן. ביי זיינע ערשטע דיכטערישע טריט האט ער שוין געטראגן די שווערע לאסט פון צער און הפקר פון מענטשלעכן לעבן. אבער דאך האט ער טיף געגלויבט, אז ביי דער גאנצער דעקאדענץ און זינד פונעם מענטש, זוכט ער דאך א תיקון פאר זיך און פאר דער וועלט. איין מענטש זאל קאנען קוקן דעם אנדערן אין די אויגן אריין מיט א ריין הארץ. לייוויק האט ווארשיינלעך נישט ווייניק זיך איבערלעך געראנגלט מיט דעם עטיקער און עסטעטיקער אין אים. דער לעצטער האט אים אינספירירט צו באזונגען די שיינקייטן פון לעבן, „ווייל זיי זענען געווען ווייס ווי שניי,“ אבער דער עטיקער אין אים האט אפגערעדט פון סתם זינגען לשם עסטעטיק. האט דעריבער לייוויק נישט געקענט שרייבן זיינע לידער און פאעמעס — ווייס ווי שניי, „ווייל איך האב פארדעקט בלוט מיט זיי.“

אנדערי זשיד האט א מאל באמערקט, אז ביים לעצטן זייטל פון יעדן איינעם פון זיינע ווערק האט זיך אים געוואלט צושרייבן: „דער אממיינסטן וויכטיקסטן טייל דארף נאך געזאגט ווערן.“ און דאס איז נישט געווען סתם א זאג צוליב עניוונדיקייט, נאר פון קינסטלערישער אומגעזעטיקטקייט.

לייוויק האט זיין דיכטערישע אומגעזעטיקטקייט ארויסגעזאגט א מאל פאר אברהם סוצקעווער: „איך האב אנגעשריבן אין מיין לעבן הונדערטער און הונדערטער לידער, נאר מיר דאכט זיך, אז דאס אמתע ליד האב איך נאך נישט באשאפן.“

אבער זיין גרויסקייט ליגט נישט אין איינצלענע, גרויסע, קינסטלערישע שאפונגען, נאר אין דעם אלגעמיינעם סך-הכל פון דער לייוויקישער גייסטיקער עקזיסטענץ; עס ליגט אין זיין קינסטלערישן געוויסן, וואס האט פערזאנליכצירט דעם געוויסן פון דער יידישער ליטעראטור אינעם זין פון אמת און צדק, באהויבט מיט אחריות פארן מענטשלעכן גורל און פאר דער וועלט. אין זיין דיכטערישער עקזיסטענץ זענען פאראן די ענטפערס

אויף די פראגן: וואס איז א פאעט? ווי אזוי באווייזט ער זיין אידענטי-
פיקאציע-צייכן? און ווי אזוי קען ער דערקענט ווערן?

דיכטונג קען נישט אפנארן. אויב עס איז עכט, קאמוניקירט זיך עס
דורך לעבעדיקער וויברירונג פון קלאנג און קאליר, פון איבערלעבונג און
וויזיע, וואס פארמאגט לעבעדיק בלוט און פלייש. דיכטערישע שטים און
קלאנג פארמאגט באגלייט-טענער, וואס גיבן צו דימענסיעס, עמאציעס,
אטמאספער און פלאסטישקייט פון א ניי-געשאפענער ווירקלעכקייט. קיין
שווארצקינצלעריי, מיט ארויסציען טייבעלעך און סטענגעס פון אַרבל
וועט דאָ נישט העלפן. קיין האַפט קען עס זיכער נישט האַבן..

לייוויק איז פריער פון אַלץ אַ ליריקער. ער אַנטפלעקט זיך דורך דער
לירישער, טיפער עמאציע פון זיין ליד. אין זיינע ברייט-פארמאסטענע פאע-
מעס און דראַמעס איז אויך דאָ אַ ליריש-ריטמישע רעוועלאַציע, אָבער זייער
קראַפט ליגט אין דער דיכטערישער סובלימירונג פון די לעבנס-פראַבלעמען
אין אַ נייער געשטאַלטיקונג. ער האָט מיט דער הילף פון מיטאַס געפורעמט
אַ מעטאַפּיזישן אַספעקט איבער די לוייערנדיקע סכנות פון דער מענטשלע-
כער עקזיסטענץ, די אַלטע לעגענדעס און געשטאַלטן אַרומגענומען מיט
היינטיגייטיקע, נייע דערפארונגען און אַנטוויקלונגען פון פּסיכאָלאָגישע און
סאָציאַלע פראַצעסן. דורך זיינע ווערק האָט ער געפורעמט און פאַרסכהלט
זיין דור און עפאַכע. אין טייל שאַפונגען איבערראַשט ער אונדז מיט
זיינע פאַרגעפילן פון דער צוקונפט, מיט זיינע שפּירונגען פון מיסטעריעזן
און אַפאַקאַליפּטישן, וואָס ער האָט אזוי אינטוויטיוו אויפגענומען. ווען זיין
דיכטעריש וואָרט גראַבט טיפער, דאַן ווערט עס סימבאָליק, וואָס רעדט צו
אונדז אויף פאַרשידענע פלאַכן.

רעדן מיר איצט פון לייוויקן, דאַרף מען נאָך צו זיין פולער גייסטיקער-
עקזיסטענץ אויך מצרף זיין דעם לייוויק שבעל-פה מיט זיין ליריש-ריטמי-
שער עקספרעסיע, וואָס האָט דערגרייכט צום אינערלעכסטן פון אונדזער
וועזן.

פיל פון זיינע בעל-פה-אַרויסטרעטונגען זענען פרעכטיקע פאעמעס מיט
טיפיקייט און שיינקייט. לדוגמא, לייוויקס רעדע אויף אַ כינוס אין ירושלים;
זיין באַווסטע רעדע צו דער ישראלדיקער אַרבעטערשאַפט, צו וועלכער
ער האָט געזאָגט: „אויף רעד נישט ווי אַ פרעמדער. איך בין אַן אייגענער,
אַפילו ווען איך בין דאָ נישט געווען. אַרבעטנדיק אין די שעפער פון
נוי-יאָרק, פירנדיק אונדזער קאַמף פאַר יידישע רעכט און עקזיסטענץ, פאַרן

יידישן וואָרט און קיום אין ניו־יאָרק און אין וואַרשע, פאַריז און בוענאַס־
איירעס, האָבן מיר אויך געבויט אַרץ־ישׂראל. פונקט ווי איר, בויענדיק דאָ
די קבוצות, דעם פאַרט און יעדע גאַס, בויט דאָס יידישע לעבן אומעטום".
ער האָט אַלע ברענענדיקע פראַבלעמען פון יידישן לעבן: פאַלק, לאַנד,
שפראַך, קולטור אויפגענומען אין פראַצעס פון אַ צונויפגעשלאַסענעם קרייז,
וואָס יידישע געשיכטע מאַכט איצט דורך. ישׂראל און די תפוצות אין זייערע
באַזונדערע לעבנס־ליניעס מוזן זיך פאַרקניפן ערגעץ־וווּ און זיך איינשליסן
אין דעם קרייז פון יידישער געשיכטע.

ייד-מענטש-וועלט-קריזיסן אין לייוויקס ווערק

די געשיכטע פונעם מענטש אין קריזיס,
די אייביקע געשיכטע פון דער נשמה,
איז קיין מאל נישט טויט. עס גייט אָן.
עס איז געראַטעוועט געוואָרן און עס וועט
ראַטעווען און מאַכן אומשטערבלעך די אַלע,
וואָס גלויבן אין איר שליחות.

(פלאַטאָ אין „רעפּובליק“)

זיין גאַנץ שעפּעריש לעבן האָט זיך לייוויק געראַנגלט מיט די קריזיסן
פון דער מענטשלעכער נשמה. די דערקענטעניש פון אַט דעם קריזיס האָט
ער דיכטעריש געפורעמט, און, ווי פלאַטאָ, געגלויבט, אַז ס'איז מעגלעך
אַן אויסוועג. לייוויק האָט טיף אין האַרצן געטראָגן די וויזיע פון ליכט,
וואָס קומט אָן ביים אַרויסגיין פון אַ לאַנגן פינצטערן טונעל. אַט די ליכטיקע
האַריזאָנטן שטראַלן אַרויס פון זיינע ווערק און פון זיין פּערזענלעכקייט,
וואָס האָט געזוכט צו פאַראַנקערן דאָרטן, וווּ ס'איז דאָ אמונה אין ייד-
מענטש-וועלט. ער האָט צוזאַמען מיט זיינע העלדן אַראָפּגענידערט אין
תּהום פון לידן און צוזאַמען מיט זיי געזוכט „ווי אַזוי אַרויסצובאַקומען זיך
פון תּהום געלייטערטע“.

„אַבעלאָר און העלואיז“

אין אַט דער הערלעכער פּאַעמע האָט לייוויק אַריינגעגעבן דעם טיפּן
אַטעם פון אונדזער עפּאָכע. ער האָט באַלעבט אַ געשיכטלעכן עפּיזאָד פון
קריסטלעכע נזירים אין פינצטערן מיטלעלטער, פון זייערע פּערזענלעכע
דראַמאַטישע איבערלעבונגען געשאַפן אַן אוניווערסאַל-הומאַניסטישע דראַ-

מע, דורכגעגליט מיט טראַגיק און באַהויכט מיטן נביאישן כה-אמרדיקן וואַרט.

דער גרויסער פרייגייסט, אַבעלאַר, איז צוליב זיין פרייען הומאַניסטישן דענקען פאַרשפאַרט געוואָרן אין אַ מאַנאַסטיר-תּפּיסה, כדי אים צו ברעכן, האָבן די אינקוויזיטאָרן אויך געשענדעט זיין מעגלעכקייט. אַבעלאַר, ווי איוב, מאַנט חשבון ביים באַשעפּער. ער לאַזט הערן זיין טיפּן אויסגעשריי — די שטים נישט פון איין ליידנדיקן יחיד, נאָר פון אַלע געפייניקטע, וואָס שרייען, בעטן און פּרעגן :

„א, ענטפּער מיר, השגחה, פאַר וואָס לאַזטו יעדן לומפּ רעדן אין דיין נאַמען? — — — דו שווייגסט, ווי אַמ די ווענט, וואָס היטן מיר, און אינטער וואַלסטו נישט באַדאַרפּט מער שווייגן. עס מוז דאָך זיין אַ רגע, ווען אַפילו אַ שטיין זאָל עפּענען אַ מויל און נעמען רעדן, שרייען, פּראַ-טעסטירן און אויפשטורעמען די נאַכט. און אויב עס איז נישט אַזאַ רגע איצט, ווען שענדער טראַגט אויף זיך די קרוין פון צדק און דער געשענע-דעטער — דעם דאַרן פון אַ רשע — איז ווען זשע אַנדערש קען די רגע אַנשטיין?“

דאָס זענען שאלות, אויסגעשרייען פון אונדזער צעשוּיבערטער, טראַגי-שער צייט. דער לייענער טראַגט אין זיי אַריין געשעענישן פון זיין אייגן געמיט און זכרון, וועלכע לייזיק האָט אין זיינע ווערק אַרומגענומען מיט מיטאָס און סימבאָל. דער דיכטער האָט דורך אויסגעהאַמערטע פּערזן אויס-געזונגען דעם צער און צאַרן פון געפייניקטן מענטש, וואָס שרייט צום געוויסן פון דער וועלט און די וועלט איז טויב און שטום. „גיפּט און ציין“, ווי עס רופּט אויס מיט צער דער פאַרפייניקטער אַבעלאַר צו זיין געליבטער העלואיז :

און די וועלט גיפּט און ציין
פון פאַרפאַלענעם ניין —
האַט פאַריאַגט מיין געכיין,
העלואיז.

און פאַרקריפּלט מיין גוף,
און פאַרשעמט מיין באַרוף,

און פארבלוטיקט מיין רוף ;
העלואיז.

מיינע ביכער — פארברענט,
מיינע לידער — פארלענדט,
מיך פארמויערט אין ווענט
העלואיז.

אבעלאר, ווי לייוויקס אנדערע גרויסע געשטאלטן, דורך זייערע אוני-
ווערסאל-הומאניסטישע לעבנס-צייכנס, פארווישן די גרענעץ-ליניע פון
שטח און צייט, זיי שרייען אויס אין אוניסאן מיט דעם איבערצייטלעכן
מיטאס פון דעם בעל-התהילים „אלי, אלי“, פאר וואס האסטו מיר, און אונדז
אלע, — דיין אייגן וועלט און באשאף פארלאזן ? !

אויך העלואיז, די געליבטע פון אבעלאר, איז דורכגעדרונגען מיטן
נביאישן גלויבן פון א נייער צייט, פון א גערעכטן מענטש, פאר וועלכן
„מיר זענען היינט די טרעפ פאר זיינע פיס“. זי, וואס האט פארוועלקט איר
יונג לעבן און שיינקייט, כדי צו טיילן זיין גורל, טראגט אין הארצן דעם
טיפן גלויבן אין נביאישן „והיה באחרית הימים“, זי גלויבט אין דעם קומענ-
דיקן מענטש, פאר וועלכן אונדזער דור און תקופה טראגט אויס דעם גאנצן
טרויער, שווייגט אויס פאר אים די גאנצע שטילקייט.

אין אירע ווערטער צום פייניקער, צום פאטער גריגארי, קלינגט אפ די
נביאישע ווארענונג, אז ערגעץ-ווו אין די הימלען וויגן זיך די וואגשאלן
פון גערעכטיקייט, און ס'איז דא אן אויג, וואס זעט און חשבונט... „פאר
יעדן קרעכץ פון ווייטיק און דערנידעריקונג, וואס דו האסט אונדז פאר-
שאפט, פאר יעדן טראפן בלוט — א חשבון וועסטו געבן. מיין אויג
זועט אכטונג געבן און אין מיין הארץ וועט אלץ פארשריבן ווערן“.
זי גיט זיך אפ א חשבון, אז אנדערש וועט די וועלט קיין קיום נישט האבן.
לייוויקס „אבעלאר און העלואיז“, וואס האט ארעקגעזעצט אויף דער
באשולדיקונגס-באנק אלע טיראנען פון דער מענטשלעכער געשיכטע, די
רשעות פון מענטש צו מענטש — פארמאגט אזא באצווינגענדיקע דיכ-
טערשישע קראפט, וואס פארקאפט דעם לייענער. דער דיכטער האט מצליח
געווען צו שאפן די הארמאנישע שלמות פון אינהאלט און פארעם אין זייער

אַבסאַלוטער טיפקייט. די דראַמע, אין איר אַוניווערסאַלקייט איז מרמז
אויף יידיש גורל, וואָס לייוויק האָט טיפּער באַהאַנדלט און געשטאַלטיקט
אין זיין —

„מהר"ם פון רוטענבערג“

הגם, אין דער פּאַעמע גופא רעדט זיך גאַנץ ווינציק וועגן גאַט און
יידישער גורל, הענגט אָבער איבער דער דראַמע פון מהר"ם דער גורל
פונעם יידישן קיום אין אַ פיינטלעכער, רשעותדיקער וועלט, וואָס האַלט
די שווערד פון פּאַרלענדונג קעגן יידישן גייסט.

די געשיכטע קומט פאַר אין טיפּן מיטל-עלטער אין מאַינץ. אין יידישן
געטאָ האָט מען מורא פאַר אַ פּאַגראַם, וואָס דער רשעדיקער מושל פון
מאַינץ האָט אַרגאַניזירט קעגן יידן. און ווער איז דער מושל, אָט דער
הערצאָג פון מאַינץ? אַ געוועזענער תלמוד פון אַרטיקן רב, פון מהר"ם,
וואָס איז, ווי אַ משומד, דערהויבן געוואָרן צו אַ ריטער-ראַנגע. אין זיין
רשעות און היהשער שנאה, זוכט ער צו שטעלן דעם ייד אויף די קני,
איינברעכן זיין קיום. ער זוכט עס צו דערגרייכן מיט דער קאַנטריבוציע
פון פּופציק טויזנט מאַרק, וואָס ער האָט אַרױפגעלייגט אויף דער קהילה,
וויסנדיק גוט, אַז זי איז דאָס נישט בכוח צו באַצאָלן. דאָס גיט אים
אַ געלעגנהייט פאַר זיין רשעותדיקע ווילקיר צו מאַכן דעם מהר"ם פאַר
אַן ערובניק, דורך אים — איינברעכן דעם פּאַסיוון ווידערשטאַנד פונעם ייד.
דעם משומד גייט אין לעבן צו באַווייזן, אַז דער גורל פון ייד איז אַ געחת-
מעטער און יעדער פרוו פון קעגנשטעלן זיך איז פון פּאַרויס אַ פּאַר-
שפּילטער.

ער באַקומט אָבער אַ ווידערשטאַנד פון זיין געוועזענעם רבין. עס
איז אַ געראַנגל-פּאַרמעסטונג — דער אייביק-גייענדיקער אין דער אַל-
מענטשלעכער און אין דער יידישער געשיכטע — דער געראַנגל פון גוטס
קעגן רשעות, די פּאַרמעסטונג פון גייסט קעגן שווערד. דער מהר"ם שפּירט,
אַז אין קאַן שטייט די יידיש-מענטשלעכע ווירדע: נאַכגעבן דעם מומר
להכעיס, זיין שאַנטאָזש און טעראָר, זיך מבוזה זיין דורך אַ געלט-אויסקויף,
וועט דאָך אויסשטעלן אויף אַ הפּקר-סכנה דאָס יידישע לעבן, עס זועט
ווערן אַ שפּילצייג אין די הענט פון רשעותדיקן הערצאָג:

נאָר ליינן זיך אין גאַנצן צו דעם הערצאָגס פּיס...
אין זיין רשות אויף מאָרד און רשעות,
דאָס קאָן איך אוודאי נישט — דאָס וויל איך נישט.

דערמאָנט עס אונדז, וואָס עס קומט פאַר אין אונדזער צייט, וואָס רופט
אַרויס אַנאַלאָגיעס ביים לייענער. דער מהר"ם האָט נאָך אַחוץ דעם אוי-
סערלעכן קאַנפליקט מיטן רשע, אויך אַן איבערלעכן מיט זיך אַליין: דער
פּראַבלעם פון קידוש-השם, וואָס מוז האַבן אַ געוויסן גרענעצפונקט, עס
זאָל נישט דערגיין צום אומקום פון אַ פּאַלק:

אַז אַלע יידן זאָלן גיין אויף קידוש-השם — — —
וואָלט חלילה דאָך דאָס גאַנצע פּאַלק ישראל אַפּגעמעקט
געוואָרן...

קידוש-השם איז דעמאָלט נאָר אַ מצווה,
ווען ס'איז אַ שטאַרקונג פאַר ישראל,
ווייל, איין ייד שטאַרבת על קידוש-השם,
אַ צווייטער לעבט אין זכות פון דעם.

רופט דאָס אַרויס ביי אונדז מחשבות פון די היטלער-געטאָס, און
לייוויק פאַרוועבט טאַקע צונויף די דאָטעס פון 1286 און 1943. אַהאַסווער,
דער אייביקער ייד און דער ייד פון דאָכאַוער קאַנצענטראַציע-לאַגער שאַפן
אַ גאַנצקייט פון יידישן גורל. ביידע פאַרקערפערן יידישע מאַרטיראַלאָגיע
אין יידישן געראַנגל פאַר קיום. דער יידישער אייביקער וואַנדערער, אַהאַס-
ווער, טרעפט זיך מיטן יונגן בחור דניאל פון דאָכאַוער לאַגער און ביידע
גייען צוריק קיין מאַינץ, וווּ זיי קומען אָן אין יאָר 1286. האַלט זיך דער
דיכטער ביי דעם אַלטן כלל פון „אין מוקדם ומאוחר בתורה“:

אַ ייד, וואָס איז אין דאָכאַו, איז אויך אין מאַינץ,
אַ ייד וואָס איז אין מאַינץ, איז אויך אין דאָכאַו,
אין איינער און דער זעלבער רגע — דאָרט און דאָ.

ווייניק יידן זענען געבליבן אין מאַינץ, און נאָך ווייניקער דניאלס
זענען געבליבן פון די לאַגערן און בונקערס. אָבער די געבליבענע (פון)

א מאל און היינט) האבן מיט זיך פארקערפערט דעם געשיכטלעכן ייד, וואס איז אפגעגאנגען אין טייכן בלוט און פארלוירן אזוי פיל כוחות, אבער נישט פארלוירן דעם גלויבן און ווילן ווייטער צו לעבן און שאפן. אט דעם נצח ישראל האט דער דיכטער טאקע ארויסגעבראכט אין זיין „מהר"ם פון רוטענבערג". שוין אין דעם גייסט פון מהר"ם, וואס האט זיך נישט געוואלט אונטערגעבן מאראליש דעם אכזריותדיקן ווילקיר פון הערצאג, אין דעם אליין, האט געשיכטע געפסקנט, איז ארויסגעהויבן געווארן דער מאראלישער נצחון פון גייסט קעגן שווערד. אויף די בלעטער פון דער יידישער געשיכטע באגעגענען זיך מאינאן און דאכאן, די שארית הפליטהס פון יידישן אויסדויער גיבן זיך די הענט און ברענגען צום אויסדרוק דעם נאציאנאלן לעבנס-אינסטינקט, וואס האט באפוילן די לעבן-געבליבענע צוריק אויפצובויען דאס יידישע הויז. זאגט דאך ליוויק אין זיין „התונה אין פערנוואלד" (ווען ער לייגט אריין אין הירשס מויל די ווערטער): דאס, וואס יידישע ליפן גיבן נאך היינט א שמייכל — — — איז פאר זיך אליין א גאולה-דראמע".

דער קינסטלערישער גאנג פון אַ יידיש-דיכטערישער

פּערזענלעכקייט

יעקב גלאַטשטיינס גאנג אין דער יידישער ליטעראַטור וועלן מיר אנהייבן פון איבער פופציק יאָר צוריק, ווען ער איז אַנגעקומען פון לובלין קיין ניו-יאָרק אין עלטער פון אַכצן יאָר, מיטברענגענדיק אין זיין באַגאָזש ליִדער און דערציילונגען פון אַן אַנפאַנגער־שרייבער און איד אַ היפש ביסל יידיש וויסן און געוויסן.

אין יענער צייט, האָט אַפּאַטאַשו דערציילט, איז ביי אייניקע יונגע שרייבער געווען אַ חנדל־טענדענץ נישט צו לערנען זיך די ענגלישע שפּראַך, כדי זיך נישט צו אַמעריקאַניזירן, אָבער דער יונגער יעקב גלאַט־שטיין האָט באַלד פון זיינע ערשטע טריט אינעם נייעם לאַנד געוואַלט באַהערשן די ענגלישע שפּראַך. ער האָט אַנגעהויבן שטודירן אויפן יורידישן פּאַקולטעט און געטרוימט צו ווערן אַן אַדוואַקאַט. האָט אָבער זיין שר אין הימל געלייגט אַ וועטאַ און דעם יונגן בחור אַוועקגעשלעפט פון אַדוואַ־קאַטור, אים פּאַרקנסט מיט זיין באַשערטער און געליבטער — מיט דער יידישער ליטעראַטור.

אין „מיינע פּאַרטאַג־ביכער“, דערציילט גלאַטשטיין אַן עפיזאָד פון קלאַס־צימער. ער האָט שטודירט יוריספּרודענץ און ווען סטודענטן פלעגן פּאַרצייכענען די רייד פון פּראַפּעסאָר, פלעגט ער אויפן פּאַפּיר אַנוואַרפן פּערזאָן מיט לאַטיינישע אותיות, כדי נישט אַרויסצורופן פּאַרדאַכט ביי זיינע חברים־סטודענטן. מאַכט זיך אַ מעשה, אַז זיין שכן, ראַביי קאַץ, האָט צוליב אַ פּאַרשפּעטיקונג אויף דער לעקציע אַ כאַפּ געטאַן גלאַטשטיינס נאַטיצן נאַכצושרייבן דעם פּראַפּעסאָרס ווערטער. עס איז אים פינצטער געוואָרן אין די אויגן, ווען ער האָט דערזען די „נאַטיצן“. ער האָט אַ קוק געטאַן אויף גלאַטשטיינען מיט אַזאַ טרויעריקער מינע, ווי אויף אַ פּאַרמשפּטן, האַפּענונגסלאָזן שלימזל...

איך ווייס נישט ווי אזוי גלאַטשטיין וואַלט אויסגעזען אַלס אַדוואַקאַט, וואָס ער וואַלט דערגרייכט אין דער בראַנזשע, אַבער מיר ווייסן, וואָס פאַר אַ פּאַזיציע ער האָט דערגרייכט אין דער יידישער ליטעראַטור, נישט נאָר אַלס פּאַעט, נאָר אויך אַלס דערציילער, ליטעראַטור־קריטיקער, עסייסט און פּובליציסט — אין אַט די אַלע זשאַנערן וווּ ער האָט זיך צעבלייט און צעוואַקסן.

אין די ראַמען פון דער אַרבעט, קענען מיר זיך נאָר דערלויבן צו כאַפּן אַ בליק אויף די שעפּערישע עטאַפּן, מאַטיוון און גייסטיקע הויכפונקטן פון זיין דיכטערישן גאַנג במשך פון דעם לעצטן, שטורמישן האַלב־יאָר־הונדערט, אָנהייבנדיק פון זיין ליד, וואָס הייסט „1919“, אין וועלכן, דער דאָן יונגער פּאַעט, פּרוּווט דיכטעריש פּראַזשעקטירן דעם כאַראַקטער פון יענער צייט, דעם כאַאָס, די צעטומלטיקייט פון יחידישן מענטש, וועלכער פילט זיך צעטראַטן אָן אַ שפור :

די לעצטע צייט איז קיין שפור נישט מער געבליבן
פון יענקל ברב יצחק,
נאָר אַ קליינמישיק פינטעלע אַ קיילעכדיקם,
וואָס קייקלט זיך צעדולטערהייט איבער גאַסן.

ער האָט זיך צוגעקוקט צום באַלשעוויסטישן פּסיכאָז, וואָס האָט דאָן פאַרכאַפט די מאַסן און אַ גרויסן טייל פון דער יידישער אינטעליגענץ ווען אַ וועלט איז געוואָרן צערודערט :

און איינער מיט אַ לאַנגער צונג
האַט מיט אַ שטיק רויט מיינע ברילן אויף אייביק באַפּלעקט
און רויט, רויט, רויט,
איר הערט :
אַט די טעג וועט עפעס אַזוינס אין מיין קאַפּ פּלאַצן
און מיט אַ טעמפּן קראַך זיך אַנגעצונדן דאַרט...

גלאַטשטיין האָט באַלד ביי זיין בראשית זיך שוין געשטעלט די אויפגאַבע אַריינצונעמען אין זיך די וועלט, זי דורכלייכטן דורך זיין אייגענעם איך. ער פּרוּווט דיכטעריש באַנעמען די ווערטן און דעם גורל

פון יחיד אין דער עפאכע פון וועלט-שטורעמס און וועלט-כאָאָס, און ער באַגרייפט, אָו שרייבנדיק וועגן זיך, פון זיינע פסיכישע וויבראַציעס און רעאַגירונגען, דאַרף עס אויך כולל זיין די צייט, אין וועלכער ער לעבט און שאַפט.

עס איז כדאי אונטערצושטרייכן דעם טראַדיציאָנעלן, יידישעלעכן אי-דיאַם — „יענקל ברב יצחק“ אין אַ נישט ספעציפישער יידישער טעמאַטיק. אין דעם ליד איז דער יונגער דיכטער שוין געקומען מיטן פרייען פערז און דערמיט מורד-במלכות געווען קעגן דער ליניע פון די „יונגע“, וועלכע האָבן שוין געהאַט פאַרנומען אַ וויכטיקע פּאַזיציע אין דער יידישער פּאַעזיע און האָבן זיכער דערוואָרט אַ נאַכגייער אין דעם יונגן יעקב גלאַטשטיין. אָבער גלאַטשטיין האָט נישט געהאַט בדעה צו זיין אַ נאַכגייער נאָך וועל-כער עס איז ריכטונג, נאָר אַ גייער אויף אַן אייגענעם דרך, באַקאַנט אין דער יידישער דיכטונג אַלס „אינזיכיוזם“. צוזאַמען מיט די צוויי אַנדערע פּאַנטרעגער פון אַט דער ריכטונג — גלאַנץ-לעייעלעס און נ. ב. מינקאָוו — איז גלאַטשטיין געקומען מיט נייע ריטמען אין זיין ליד.

נישט דאָ איז דאָס אַרט אַריינצוגיין אין דעם גרויסן וויכוח צווישן די „יונגע“ און „אינזיכיוזם“. רעטראַספעקטיוו קען מען צו ביידע שיטות אַנווענדן דעם טראַדיציאָנעלן זאַג: — „אילו ואילו דברי אלוהים חיים“. די טאַלאַנטפולע פּאַעטן פון די „יונגע“ האָבן דערהויבן דאָס יידיש-דיכטערישע וואָרט צו קינסטלערישע הויכקייטן פון דער וועלט-פּאַעזיע. זייער שטרענג-מעטרישער פערז, זייער אויסניגונען דאָס עמאַציאָנעל-עס-טעטישע, די דוכטענישן, בענקשאַפטן, סוגעסטיעס, אַסאַציאַציעס, האָט געכישופט און געשאַפן אַן אַרעאַל פון קדושה און מיסטעריע אַרום זייער פּאַעטיש שאַפן. זייערע בעסערע לידער האָבן פאַרמאַגט פיל קינסטלערישע וואַליאַרן, אָבער אויך אַ גרויסן חסרון: עס איז געווען ווי אַ פּרעכטיק זייגערל, וואָס האָט נישט קיין ווייזערלעך צו ווייזן די צייט. זיי זענען געווען הונדערט פּראָצענט גערעכט אין אַקצענטירן, אָו דער יחיד איז דער שליסל צו אַלע מענטשלעכע אידעאַלן און האַפּענונגען. אָבער דער יחיד איז נישט קיין אינדזל אַפּגעטיילט פון דער וועלט. ער טאָר זיך נישט אַפּצוימען פון איר מיט זיין איכישקייט, נאָר די וועלט אַרייננעמען אין זיך, און דאָס האָט גלאַטשטיינען מיט זיינע אויבן דערמאַנטע קאַלעגן-פּאַעטן געפירט צום „אינזיכיוזם“.

אין 1921 האָט גלאַטשטיין פאַרעפנטלעכט זיין ערשטן בוך און אים אָנגערופן: „יעקב גלאַטשטיין“. דער נאָמען פון בוך האָט מער ווי איבער-ראַשט. דערמיט האָט דער פינף-און-צוואַנציק-יאָריקער מחבר געוואָלט דערלאַנגען זיין וויזיט-קאַרטע מיטאַל געבן אים אַ פּלאַץ אין דער שוין-ענגלעכער פּאַעטישער באַלעבאַטישקייט. נישקשה, האָט די וויזיט-קאַרטע אָנגעמערקט, מען קען זיך אַ ביסל פּאַנאָדעררוקן...

אין זיין ערשטער לידער-זאַמלונג הערט מען די טריט פון יענער צייט: די פּאַגראַמען אויף יידן נאָכן ערשטן וועלטקריג, די פּוילישע „האַלערטשי-קעס“, וועלכע האָבן געוואָרפן יידן פון די באַנען און אַלס צולאַג — זייערע בערד געריסן. אין זיין ערשטלינג, ווי אין זיינע שפּעטערדיקע קרוב צוויי צענדליק ווערק — שוין מיט פיל מער פּאַעטישער דערפאַרונג און קינסט-לערישער רייפּקייט — האָט גלאַטשטיין באַוווּזן, אַז די פשוטטע אמתן קענען דורך דער פּען פון אַן עכטן דיכטער דערשיינען אין אַ ביז-איצטער נישט באַמערקט ליכט, וואָס פאַרוואַנדלט לעבן אין ליטעראַטור און וווּ ווירקלעכקייט און סימבאָלן מיניען זיך מיט איבעראַשנדיקע פּלוצעמדיקע דורכלויכטן און רמזים.

להיפוך צו די „יונגע“, באַנוצט זיך נישט גלאַטשטיין אין זיין ליד מיט אַן אַפטייקאַרסקער וואָג. אויך דאָס זינגעוודיקע איז ביי אים אַ זיווג פון באַשרייבערישן און דערציילערישן. בכלל האָט זיין דיכטונג אַריינגע-בראַכט אַ נייע פּאַעטישע דיקציע, אַריינגעפירט אין דער פּאַעזיע פּראָזאישע עלעמענטן, צו באַהעפטן דאָס אינטעלעקטועלע און געדאַנקלעכע מיטן געפיל, און דאָס אַלץ, כדי עס זאָל אויסדריקן אונדזער צייט מיט אַלע אירע ריסן און צעשוּיבערטקייטן. דאָס איז אין הסכם מיט דעם גייסט פון דער היינטיקער וועלט-פּאַעזיע, וועגן וועלכער אַן ענגלישער קינסטלער האָט נישט לאַנג צוריק אַזוי געשריבן: „מייקל אַנדזשעלאַ איז אפשר געווען דער גרעסטער קינסטלער, וועלכער האָט ווען עס איז געלעבט. אָבער אויב מיר זאָרען אויפריכטיק וועגן קונסט, קענען מיר נישט לעבן היינט אויף דער קעסט פון זיין שפייז. מיר נייטיקן זיך אין מאַלערס און סקולפּטאָרן פון אונדזער צייט, וואָס זאָלן אונדז גופא אויסדריקן אין זייער שאַפן“.

זעען מיר אין גלאַטשטיינס שאַפן די ספּאַנטאַנע דיכטערישע רעאַקציע
אויף צייט-געשעענישן און אַ דירעקטקייט, וואָס ברענגט דאָס לעבעדיקע
און צאַפּליקע — וויזועלע רעאַליטעט גלייך צום לייענער מיט דעם חותם
פון פּאַעטישער אויטענטישקייט.

★

אין די צוואַנציקער יאָרן האָט זיך אויסגעדוכט, אַז די וועלט גייט
צו אַ נאַרמאַלן, סטאַביליזירטן סדר און זי פּאַרהיילט אירע ווונדן פון
דער ערשטער וועלט-מלחמה און פון די רעוואָלוציעס. אויך דאָס יידישע
לעבן איז געקומען צו זיך דורך אַ פּאַמעלעכדיקן ווידעראויפבוי פון די
צעשטערטע יידישע פּאַזיציעס. האָט טאַקע גלאַטשטיין אין יענעם פּעריאָד,
אין עטלעכע ביכער-לידער, געשריבן מיט אַן אַנדער געמיט: גוטמוטיקע
איראַניע, לייכטן און שאַרפּן סאַרקאַזם. ליבע-מאַטיוון, שפּאַסיקע און סתם
שטאַטישע, אַוניווערסאַלע מאַדערנע מאַטיוון. ביי דער פּאַרשידנאַרטיקער
טעמאַטיק פון ערנסטקייט מיט גראַטעסק, פון לירישער מאַלעריי און פון
עפּישן דערציילן; פון אַנדערשקייט אין דער פּאַעטישער לעקסיק, דיקציע,
סטיל, דינאַמיק און אידיאַם — שפּיגלט זיך אַפּ דער ייד און וועלט-מענטש,
דער דיכטער מיט זיין יידישן געמיט און באַוווסטזיין, דער אַריגינעלער
עקספּערימענטאַטאָר פון יידיש-דיכטערישן וואָרט — יעקב גלאַטשטיין.

עס איז באמת כדאי נאָך אַ מאַל אַריינצוקוקן אין אַט די ביכער-לידער
און אַריינזאַפן אין זיך די שפּראַך-קוואַליטעט, די עמאַציאָנעלע פּולקייט, די
מוזיקאַלישע אידיאַמאַטישקייט פון די בעסערע לידער. פון די לידער און
פּאַעמעס, וווּ דאָס סכעמאַטישע איז באַקליידט געוואָרן מיט דיכטעריש
בלוט און פלייש; לידער — סקולפּטוראַרטיקע, מעלאָדיש-אינסטרומענטירטע
מיט פּרעכטיקע מעטאַפּאָרן, אימאַזשן, אַלוזיעס און אַסאַציאַציעס; מיט
אויפּפלאַם פון פּאַעטישער פּאַנטאַזיע — און אַזעלכע לידער איז כדאי
נאָך אַ מאַל צו לייענען, געניסן פון זייער שיינקייט און פּאַעטישער עשירות.
גיי איך איבער צו דער צווייטער פּאַזע פון גלאַטשטיינס שאַפן — ערב,
בעת און נאָכן גרויסן יידישן חורבן: די שוידערלעכע אויפּטרייפּלונג נאָך
היטלערס קומען צו דער מאַכט און דער טרויעריקער פינאַל בעתן צווייטן
וועלטקריג — אין אַט-די יאָרן איז גלאַטשטיין איינע פון די סאַמע עמ-

פינדלעכסטע דיכטערישע סטרוונעס פונעם יידישן לעבן. ער איז איינער פון די רעפרעזענטאטיווסטע אין דער יידישער חורבן-ליטעראטור, וואס האט מיט קינסטלערישע מכשירים באהאנדלט די אבילות פון אונדזער פאלק. גלאטשטיין איז געווארן טיפער, ערנסטער, אחריותפולער אין זיין שעפערישן ווארט.

זיין ליד „א גוטע נאכט, וועלט“, האט בשעתו ארויסגערופן דעם טיפסטן אפקלאנג אין דער גאנצער יידישער וועלט, מיט דיסקוסיעס און ארטיקלען פאר און קעגן. אנדערע לידער זיינע, נישט אזוי פאפולאריזירט, האבן אויסגעדריקט די שרעק־שטימונגען און אגסטיקע אומהיימלעכקייטן, וואס דער דיכטער האט מיטגעבראכט פון זיין באזוך אין פוילן, און באזונדערס, פון זיין היימשטאט לובלין — א באזוך, וואס האט בארייכערט די יידישע ליטעראטור מיט צוויי מייסטערהאפטע, בעלעטריסטישע ווערק (די גאוועלן „ווען יאש איז געקומען“) — ווערק, וועלכע טיילן זיך אויס אין דער יידישער בעלעטריסטיק מיט זייער פרעכטיקער אנדערשקייט. די גלענצנ-דיקע שילדערונגען און כאראקטעריסטיק פון מענטשן און סיטואציעס, די סובטעלע ניואנסן פון איבערלעבונגען און דער אופן פון שילדערן זיי. נאך מער: דער אופן ווי אזוי גלאטשטיין מישט אלעמיש צונויף סימבאליזם און רעאליזם — איז ביו גאר מערקווערדיק! אויך זיין רעאליזם איז דאך נישט דאס אויבערפלעכלעכע פון אויג, נאר דאס אינווויניק־אריינגעדורג-גענע אין דאס אומזעבארע.

איך דערלויב זיך נישט צו ברענגען ציטאטן פון די בעלעטריסטישע ווערק, ווייל איך וויל אפשפארן פלאץ אויף ציטירן פון אייניקע לידער, וועלכע לייכטן דורך דעם פרצוף־פנים פון דעם אבל־דור נאכן חורבן, ווען דער דיכטער גייט ארום צווישן די אומגעבראכטע און ער קוקט אריין:

אין אויגן־לעכער פון יעדער סקעלעט.
וועלט, צענדליקער יארהונדערטער
האפטו אין וואסערע צען יאר פארשענדט,
מיליאנען ביכער האפטו אויף אייביק פארברענט.
(„שטראלנדיקע יידן“ ז' 5)

נאך דער גרויסער נאציאנאלער קאטאסטראפע האט זיך אין דער יידישער חורבן־ליטעראטור ארויסגעריסן ביי אייניקע פאעטן גאט־

לעסטערנדיקע לידער אלס אויסדרוק פון צער-אויסגעשריי קעגן דעם וואָס
איז געשען מיט אונדזער פּאָלק.

יעקב גלאַטשטיין לעסטערט נישט, נאָר טענהט זיך אין זיין ליד אויס
מיטן יידישן גאַט.

אַן יידן וועט נישט זיין קיין יידישער גאַט.
גייען מיר, הלילה, אַוועק פון דער וועלט,
פאַרלעשט זיך דאָס ליכט פון דיין אַרעם געצעלט.
ווייל זינט אברהם האָט דיך אין וואַלקן דערקענט,
האַסטו אויף אַלע יידישע פּנימער געברענט,
פון אַלע יידישע אויגן געשמראַלט,
און מיר האָבן דיך געפורעמט אין אונדזער געשמאַלט,
אין יעדן לאַנד, אין יעדער שטאַט
איז מיט אונדז אויך געווען אַ גר
דער יידישער גאַט.

און יעדער צעשמעטערטער יידישער קאַפּ
איז אַ פאַרשעמטער, צעבראַכענער, געטלעכער טאַפּ,
ווייל מיר זענען געווען דיין ליכטיק געפעס,
דער וואַרצייכן פון דיין ממשותדיקן נפּ.

(„שטראַלאַנדיקע יידן“ ז' 37)

דאָ האָט איר תפילהדיקע דיכטונג, אַן אַנדער נוסח פון אַ תפילה-זכה,
אין וועלכער דער יידישער דיכטער ווערט דער שליח-ציבור און מיט
אַ קול דממה דקה דערציילט ער: — מיר זענען דאָס פאַרשעמטסטע, גע-
פלעפסטע פּאָלק אויף דער ערד... און „וויפל חורבן דאַרף אַ פּאָלק פאַר-
טראַגן, אַז ס'זאל אין אויפבוין אַליץ נאָך גלייבן!“. אין אַט דער איינער
שורה גיט אַ שיינן דורך אונדזער דור מיט זיינע מחשבות און שטימונגען,
פאַרצווייפל און בטחון, וואָס האָבן יאָרן גערייפּט און זיך משפיע געווען.

ביי גלאַטשטיינען טרעפט מען אַפט דעם שטאַרקן אויפבליץ פון אַן
איינציקער שורה און פון „אַ וואַרט, וואָס ווערטלט זיך“. זיין וואַרטקראַפט
און פּאָעטישער אימפּולס איז באַמייסטערט און דורכגעלויכטן מיט אַ באַ-
זונדער ליכט.

וועל איך נישט ברענגען דאָ ציטאַטן צו אילוסטרירן דעם אייגנאַרטקן פּלאַטער פון דעם דיכטערישן אויסדרוק, און געדאַנקלעכע אָנגעלאַדנקייט, פון אַזאַ פּאַעמע, ווי „דער בראַצלאַווער זינגט ניגונים“. איך האָב די פּאַעמע אַ פּאַר מאַל פּאַרגעלייענט פּאַר שילער פון אַ יידישער שול, און איינער פון זיי, האָט צו מיר אַ זאַג געטאַן, אַז אין די צוויי שורות:

„כיוועל דיר מנחה זיין אַ סוד, נתן,

דאווענען מנחה דאַרף מען קענען“ —

אַנטפלעקט זיך אַ וועלט אַ גאַנצע. עס איז יידיש באַהאַרצט, מיט אַזאַ פּולקייט פון קלאַנג און פאַרב, באַהויכט מיט זאַפטיקער טראַדיציאָנעלער פּאַלקסטימלעכקייט, וואָס איז אַזוי אייגן חסידות.

איז דאָך פּאַעזיע אַ פּאַרבינדונג פון וואָרט מיט סוגעסטיעס און אַסאַ-ציאַציעס, וואָס גיבן אונדז אַ נאַכקלאַנג לאַנג נאַכן לייענען דאָס ליד. אַט דעם נאַכקלאַנג הערן מיר אין די בעסערע לידער. זייער ניגון, מע-טאַפּאַרן, אימאַזשן, די ניואַנסן פון געפיל און געדאַנק, אַרקעסטרירט אין דעם לידער-בוך „אין דעם טאַטנס שאַטן“. לייכטן אַרויס אַזעלכע שעדע-ווערס: „פאַראַן אַזאַ געקעכץ ווי הונגער“, „דאווענען מנחה“ און אַנדערע בראַצלאַווער לידער, און עס טיילן זיך באַזונדערס אויס מיט זייער טראַ-גישער שיינקייט די בעסערע לידער פון „די שטראַלנדיקע יידן“, — אין זיי, ווי אין די אַנדערע ווערק, האָט יעקב גלאַטשטיין געפורעמט זיין יידישן וועלטגעפיל, דעב אומרו פון יידישן פּאַעט איבער דער צערודערטער יידישער נשמה, די אָנונגען, שפּירונגען, טראַגיק און סוד פון אונדזער זיין, פון טראַגן דעם עול, וואָס געשיכטע האָט אונדז באַשערט.

דער יצר-הרע רעדט שטאַרק צו, איך זאַל מער ציטירן פון גלאַט-שטיינס לידער-ביכער. ער האָט טענות צו מיר, פּאַר וואָס איך לאָז דורך די „געדענק-לידער“, בפרט זיין לידער-בוך „די פרייד פון יידישן וואָרט“, (וועלכן דער פּאַעט און עסייסט אליעזר גרינבערג האָט גלענצנד אַדורכ-גענומען אין זיינס אַ גרעסערער אַרבעט). איך מוז אַבער אין דעם פּאַל זיך קעגנשטעלן דעם יצר-הרע, אַפילו נישט ציטירן אַזאַ שייך ליד „זינגענ-דיקע שאַרפן“ — כיוויל אַפגעבן דעם שפּאַרזאַמען פּלאַץ אויף אַנאַליזירן גלאַטשטיינס שפּאַרן-חידושים, אויפטוען פּאַרן יידיש-דיכטערישן וואָרט,

און ווי ווייט מעגלעך — אויך אויף זיין קריטיק און עסייטיק — צוויי זשאנערן, ווו יעקב גלאטשטיין גלאנצט גאר שטארק ארויס. כ'מיי דא זיינע ביכער: „אין תוך-גענומען" און „מיט מיינע פארטאגביכער".

קודם כל וועגן זיין שפראך-מייסטערשאפט: פאעטישע דיקציע טאר קיין מאל נישט ווערן סטאטיש. שפראך איז ווי א שטאמיקער בוים און ווערטער זענען ווי בלעטער. אין לויף פון יארן ווערן ווערטער אפגענוצט, זיי ווערן ווי אלטע בלעטער, וואס פאלן אראפ און גייע פארנעמען זייער ארט אויפן זעלבן שטאם. אבער די אלטע בלעטערשאפט פאלט נישט אראפ פאר איין מאל, עס מישן זיך אויס אלטע מיט נייע. דער זעלבער פראצעס קומט אויך פאר מיט דעם דיכטערישן לשון. פונקט ווי די מענטשלעכע דערפארונג ענדערט זיך, מוז עס אויך פארקומען מיט דער עקספרעסיע פון דער פאעטישער שפראך, וואס זאל קענען אויסדריקן די געענדערטע דערפארונג. דער דיכטער קען זיך נישט סומך זיין בלויז אויפן אויסגע-פרוואטן פאעטישן וואקאבולאר פון זיינע פארגייער. ער דארף זיך נישט אפשערקן צו זיין דער ערשטער אין באגונן נייע ווערטער, פאראייניקן זיי מיט אלטע, שאפן א נייעם שעפערישן, פאעטישן אויסדרוק. און דא קומען מיר צו צו יעקב גלאטשטיינס אויפטוען.

גלאטשטיין איז א געבוירענעם שפראך-ווירטואז און ראיז כסדר שע-פעריש נישט נאר ביים שאפן זיין אייגענעם אידיאם, נאר אויך אין בא-רייכערן דאס יידישע לשון ווי א קינסטלערישן אינסטרומענט. ש. ניגער האט גאנץ טרעפלעך באמערקט, ווען ער שרייבט וועגן גלאטשטיינס ווארט-מייסטערשאפט, אז דאס ליגט נישט אזוי אין די ווערטער וואס ער נוצט, „נאר אין דעם אופן ווי ער פארט זיי; אין דער גראציע, מיט וועלכער ער גיט זיי א שטעל, א כאפ, א ווארף. דער איינפאכסטער אויס-דרוק, אדער אידיאם, ווען גלאטשטיין גיט אים כישופדיק א קער אין א זייט, א דריי אויס — לייכט ער פלוצלונג אויף און צעשמיכלט זיך מיט די לעבעדיקסטע שמייכלען" (ש. ניגער, „קריטיק און קריטיקער").

נישט איין מאל ווערט מען געפלעפט-איבערראשט פון גלאטשטיינס א ווארטאויסדרוק אדער פאראדאקס! זיינע זוכענישן פון אן איי-גענער, עכטער, יידיש-אידיאמאטישער דיקציע, האבן געפירט זיין פען צו עקספערימענטאלע אינאואציעס, צו אנדערשקייטן אין דער ווארט-קונסט. איז דאך די אנטוויקלונג פון דער יידישער ווארטקונסט אין די לעצטע פופציק יאר ממש פענאמענאל, און גלאטשטיין האט דורך דער

צייט אַ גרויסן צושטייער געגעבן צום באַרג-אַרויף. ווייל צייט, האָט זוער באַמערקט, איז ווי אַ באַרג: אַדער מען דערגרייכט דעם שפיץ, אַדער מען גליטשט זיך אַראָפּ...

דער קינסטלער און שפראַך־מייסטער יעקב גלאַטשטיין האָט טאַקע לשון גענומען ביים פאַלק, אַבער אים צוריק געגעבן נייע, אייגענע איבער-געשאַפענע שיינקייטן, וועלכע זענען צעשפרייט איבער אַלע זיינע ווערק.

וועגן גלאַטשטיינען דעם קריטיקער און עסייסיסט איז דאָ אַ סך וואָס צו זאָגן. מען מוז נישט מסכים זיין מיט אַלע זיינע מיינונגען, באַהויפטונגען, באַגרינדונגען, כדי צו אַנערקענען זייער סטימולירנדיקן כוח, וואָס באַוועגט דעם לייענער נאַכצוטראַכטן און זיך פאַרטראַכטן. גלאַטשטיין פאַרמאָגט אין זיך דעם כוח תמיד מיט עפעס צו באַנייען אַפילו אָן „אויסגעשריבענע“ טעמע. דאָס הייסט נישט, אָז ער איז אין זיין קריטיק תמיד גערעכט, גלאַנץ-לעיעלעס האָט אַ מאַל באַמערקט, אָז „גלאַטשטיין מאַכט אַפילו נישט דעם אַנשטעל, אָז ער איז עפעס אַ גאַט־באַשטימטער שופט, וואָס דער אויבער-שטער אַליין האָט אים געשיקט צו משפטן מיט אַ וואַגשאַל אין דער האַנט — וועמען מיט אַ קוש און וועמען מיט אַ שמיץ“.

גלאַטשטיין גופא באַטאַנט זיין סוביעקטיווע קריטיק, און ער איז זיכער גערעכט, אָז מען קען נאָר פאַדערן פון אַ סוביעקטיוון קריטיקער, ער זאָל נישט האָבן קיין אַנדער פאַראורטייל, ווי די אומקאַמפּראַמיסלעכקייט פון זיין אייגענעם הויכן געשמאַק. אַדער: „אַ קריטיקער קען נישט באַהויפטן צו זיין אַ מענטש אָן אַ גאַל, אַבער ער טאַר אויך נישט זיין אַ גאַל אָן אַ מענטש. (און אויף אַן אַנדער אַרט) צו פיל גוטסקייט איז נאָר אַליץ נישט אַזאָ הסרון פאַר אַ קריטיקער, ווי צו פיל שלעכטסקייט.“ (אין תוך גע-נומען“).

„כ'טו דערמאָנען" — אַן אויפזאַמלונג פון יעקב גלאַטשטיינס חורבן-לידער

יעקב גלאַטשטיין איז באַוווּסט ווי איינער פון אונדזערע רעפּרעזענטאַטיוועס דיכטער אין דער יידישער ליטעראַטור. זיינע צערפולע לידער און פּאַעמעס האָבן אין זייערע קינסטלערישע הויכפונקטן זיך פאַרוואַנדלט אין אַ יידיש-לשונדיקער ליטורגיע, מיט וועלכער עס באַנוצן זיך געטאַרעדנער און רעציטאַטאָרן אויף די טרויער-אַקאַדעמיעס.

גלאַטשטיין האָט דעם צער און די אבילות פון פּאַלק אַרויסגעבראַכט אויף אַזאַ אופן, וואָס טיילט אים אויס פונעם גאַנצן אַרום אין אונדזער חורבן-ליטעראַטור. נישט נאָר וואָס זיינע „איכה"-לידער קענען נישט פאַרטוישט ווערן מיט קיינעם פון אונדזערע אַנדערע מקוננים, אַפילו זיינע אייגענע טיף-דיכטערישע חורבן-פּאַעמעס, כאַטש זיי קומען אַרויס פון איין-און-דער-זעלבער פּאַעטישער שטים, טיילן זיך גאַנץ בולט אויס איינע פון דער צווייטער אין זייער געדאַנקלעכקייט און עמאַציאָנעלער פּולקייט פון השתפכות-הנפש. גלייכצייטיק זענען זיי אַזוי שורשידיק אין זייער יידיש-אידיאַמישער דיכציע און אין פּאַלקישער פשטות מיט איבערגעדיכטע טעמע פּסוקים און פאַראַפּראָזן:

די תורה האָבן מיר מקבל געווען ביים סיני,
און אין לובלין האָבן מיר זי אַפּגעגעבן.
נישט די מתים לויבן גאָט,
די תורה איז געגעבן געוואָרן צום לעבן.

אַט דאָס פּאַלק, וואָס איז געשטאַנען ביים מתן-תורה אַ מאָל, און אַנגעהויבן שרייבן דאָס גרויסע מעשה-בוך פון זיין געשיכטלעכן לעבן און געגלויבט אין דעם, „השמים שמים לד'“, האָט קענען געלערנט, אַז „די

ערד האַסטו איבערגענטפערט אין רשעס האַנט" ... ביז ס'איז געשען דאָס
אַלץ, וואָס איז געשען :

אַ גרויס פּאַלקס מעשה-ביכל
האַט זיך פאַרמאַכט,
אַ גאַנץ פּאַלק האַט אַ קוש געמאַן
דעם טאוול פון בלוטיקן חוק-חוק,
און געשמאַרבן מיט שמע ישראל.

אין „כ'טו דערמאַנען", הייבט גלאַטשטיין אָן מיט זיין גוט-באַווסטן
ליד „אַ גוטע נאַכט, וועלט". אונטער דער פּאַעמע איז דאָ אַ דאַטע: אַפּריל
1938. עס איז דער צייט-ווייזער פון דעם טראַגישן ערב דער צווייטער וועלט-
מלחמה, פון דעם דיכטערס עמפינדלעכער וואַכזאַמקייט און שפּירעוודיקייט
צו דעם פּאַרפינצטערטן יידישן האַרזאָנט, ווען דער געוויסן פון דער וועלט
האַט זיך אַזוי במנוחהדיק צוגעקוקט צו היטלערס מטורפדיקן „מיין
קאַמף". — „קיינער האַט זיך אויף אונדז נישט אומגעקוקט אַהויך דער
רוצח" ... „אַלע גוטע קריפטן שלאָפן...". האַט גלאַטשטיין זיין דעמאָלטיקן
געמיט-צושטאַנד אַרויסגעבראַכט אין וואַרפן דער וועלט אַ גט צו די פיס...
ער האַט דעם גט געגעבן אַ שטאַרקן אינטעלעקטועלן און עמאַציאָנעלן
אויסדרוק, וואָס האַט אַרויסגערוּפן אַ שאַרפן וויכוח אין דער יידישער וועלט.
ווייסן מיר פון דערפאַרונג, אַז דאָס איזאַלירן זיך פון דער וועלט —
גייסטיק, אַדער טעריטאָריעל — קען נישט דינען, ווי נחש תיבה צו ראַטעווען
זיך פון אַ מבול... האַט דאָך דער פאַרלענדער פון אונדזער פּאַלק בעל-כרחו
אונדז אַרומגעצוימט פון דער וועלט, בכדי צו קענען דורכפירן זיין „ענד-
גילטיקע לייזונג".

אין יעקב גלאַטשטיינס חורבן-לידער אַנטפלעקט זיך פאַרן לייענער די
שפּירונגען פון זיין אייגענעם געמיט, ווי פון יידיש-געשיכטלעכן. מען דער-
פילט אין זיין ליד דעם דיכטערס אינטענסיוון דורכלעבן די טראַגיק פון
די צייט-געשעענישן, זיין אומרו, צער און פיין, וועלכע האַבן באַווירקט
זיין האַרץ און מחשבה. ער קוקט אויף דער וועלט דורך דעם אופן, ווי זי
באַהאַנדלט זיין פּאַלק. ער דערקלערט בקול רם: — „ווער עס האַט געשמעלט
אויף וועלט, איך אויף — זיך".

אין זיין יידישן וועלט-געפיל „שפרייזט די רחבות פון גאָר דער וועלט“
און די שטילע ווונדער פון דער „גרויסקייט, וואָס האָט זיך פאַר קליין פאַר-
שטעלט“. אָבער עס איז דאָך פאַרט „עפעס“ געשען אַזוי אומדערוואַרט,
אַפילו פאַרן נביא און שוואַרצער פון אַנקומענדיקן גרויסן בראַך, ווען :

צו דער וועלט פון אַזוי פיל ליכטער
איז געקומען אַ פאַרנאַכט אַן אומגעריכטער
און פאַרשוידערט מיט שטילשווייגן און דערוואַרטן.

אין גלאַטשטיינס חורבן-לידער איז דיכטעריש געפורעמט די פאַרטי-
ליקונג פון אונדזער פאַלק. זיין תמימותדיקער גלויבן און בטחון אין
„געוויסן“ פון דער וועלט, אַ בטחון

וואָס האָט מעסלעס נאָך מעסלעס
געוואַרט אויף אַ צייכן,
געגלויבט אין אַ נס.

דער נס איז נישט געשען. אָבער גלויבן אין לעבן און אין דער צוקונפט,
איז אַ הויפט-שטריך פון אונדזער נאַציאָנאַלער פסיכיק. דער דיכטער שפירט
די צאַפּלדיקע וויזועלע רעאַליטעט פון דער צערודערטער יידישער נשמה
אין אונדזער צייט, דעם פלאַטערדיקן אומרו פאַר אונדזער נאַציאָנאַלן היינט
און אומזיכערן מאַרגן, און ווי נויטיק עס איז פאַרן קיום פון פאַלק צו
פאַראייביקן און צו „באַהאַלטן אין די פאַרמעסטן פון דער אייביקייט“ די
קינסטלערישע קינות און דעם „איכה“ פון דעם דריטן חורבן.

איך האָב גלאַטשטיינס חורבן-פאַעמעס און לידער געלייענט אין די
פריערדיקע יאָרן, ווען זיי זענען געווען „צעזייט און צעשפרייט“ איבער
זיינע זעקס לידער-ביכער. אין משך פון יאָרן פלעג איך פון זיי געמען
ציטאַטן אין מיינע אַרויסטרעטונגען אויף די געטאַ-אַקאַדעמיעס. זיין סוב-
לימירטע ליריק און יידיש-לשונדיקער קדיש איז געטובלט אין דעם עמק
הבכאדיקן קוואַל פון כלל ישראל און פון אינטימען געמיט אין יחידישער
אבילות.

גאָר באַזונדערס פלעגן מיך צענעמען די לידער פון זיינע משפּחה-
דערמאַנונגען. די פריידיקע און צערפולע דערמאַנונג פון זיין פאַטער

„וואָס איז געווען מיין פענצטערל-צו דער גרויסער וועלט“: ס'גייט אים נאָך דעם פּאָטערס קול, זיינע זיכערע, נחתדיקע טריט — גלויביקע, בטחונ-דיקע אין „מיין אייגן, קליין און אַרעם פּאַלק / וואָס מיין פּאַרהאַרעוועטער טאַטע / האָט פאַר מיר אויסדערוויילט“... די רירנדיקע לידער-געזאַנגען צו זיין מאַמען, די לאַכנדיקע, קלוגע מיט איר באַטעמטן זאַג און „קוים געגראַמטע ווערטער“.

לייען איך איצט נאָך אַ מאַל גלאַטשטיינס חורבן-לידער, וואָס געפינען זיך איצט, אַ דאַנק דעם „וועלט-פאַרבאַנד פון די בערגען-בעלזענער“, אונטער איין דאָך. איך שטעל זיך אָפּ אויף די באַזונדערע דאַטעס פון אַט די לידער, די געשעענישן פון יענער צייט און דעם דיכטערישן פּולס, וואָס האָט אַזוי עקספּרעסיוו אויסגעקלאַפּט די שפּירונגען פון אונדזער צעווייטיקט האַרץ בעת די שוואַרצע נאַכט האָט אַרומגענומען דאָס ייִדישע לעבן.

עס קומט אַ ייִשר-כּוח דעם פאַרלאַג פון די בערגען-בעלזענער אָפּצו-קלייבן אונטער באַזונדערע טאַוּלען די חורבן-מאַטיוון. אַזאַ יזכּור-בוך, ווי יעקב גלאַטשטיינס „כּיטו דערמאַנען“, האָט נישט בלויז אַ טיפּע באַדייטונג פון קינסטלערישן קוקוינקל, נאָר אויך פון היסטאָריש-דאַקומענטאַלן צו-גאַנג צו דער חורבן-עפּאַכע. עס איז פון גרויס וויכטיקייט פאַר דער ייִדישער וועלט, און נאָך מער פאַר דער נישט ייִדישער וועלט, אַט דער אַנקלאַנג-דיקער „כּיטו דערמאַנען“ — גראַד אין דער היינטיקער צייט.

די צייט לויפט און פאַרווישט מיט שטויב די טראַגעדיעס פון לעבן. דאָס פאַרגעסן דעם חורבן גייט אַן ראַשיק אויך אין דער ייִדישער געזעל-שאַפט צוליב אַ ריי גוט-באַקאַנטע סיבות. דעריבער זענען אַזוי נויטיק די יזכּור-ביכער מיט דעם „כּיטו דערמאַנען“...

איך האַלט אַבער, אַז אַט די ביכער דאַרפן אויך דערשיינען אין אַנדערע שפּראַכן, זיי זאָלן דערגיין צו דער נישט-ייִדישער וועלט אין זייערע לשונות. מיר דאַרפן מיט זיי קעגנוויירקן די כּוחות אויפן פּאַליטיש-דיפּלאַמאַטישן שאַכברעט מיט זייערע באַוווּסטזיניקע גענגלעך אָפּצומעקן, פעלשן און פאַרבלאַסן די שפורן פון אונדזערע רוצחים און פאַרגעבן זיי די פאַר-ברעכנס. אַט דער פּראַצעס גייט שוין אַן אַ ריי יאָרן, אַבער איצט פליט ער מיט אַ דושעט.

לאַמיר דערמאַנען נאָר אַ פאַר עטאַפּן פון דעם פּראַצעס:

נאָכן קריג האָט נאָך געקענט פאַרקומען אַ נירענבערגער פּראַצעס קעגן די נאַצישע פירער. אַפילו מיט אַ צענדליק יאָר צוריק האָבן דענאַצי-

פיקאציע-געריכטן געמשפט פאר מיטארבעטן מיט דער נאצישער מאכט. היינט צו טאג ווערט שוין דער קאפיטל נאצישע קאלאבאראציע נישט באטראכט פאר קיין חטא. בלויז איין אילוסטראציע: אין 1937 האט גינטער דיהל באקומען אן אויסצייכענונג פון געבעלסן פאר זיין ארבעט וועגן דער „הויכשטייענדיקער נארדיקער ראסע אויף איר וועג צו וועלט-הערשאפט“. היינט ארבעט ער אין דייטשן אויסערן-מיניסטעריום. דער רוב מגין פון די מערדער זענען באשיצט דורך זייערע פריינד און לעבן אויס זייערע יארן רוזק און באזארגט מיט כל-טוב. עס שרייבט גלאטשטיין:

אלע מיינע רוצחים שטארבן רוזק
 אין די אייגענע בעטן.
 ס'באוויינען זיי די קינדער,
 אפילו די ערד נעמט זיי אויף
 מיט א פארצלמטן קרעכין.

און די ווייניקע פון די רוצחים, וועלכע ווערן שוין יארן געשטעלט צום משפט, וואס פאר א חוזק פון עלעמענטארער גערעכטיקייט עס באקומט זיך בעת דעם קרייץ-פארהער!

...ער האט נישט געמארדעט,
 ער איז געווען דער צוזאמענטרייבער
 פון קינדער, מענער און ווייבער.
 ער האט זיי בלויז געבראכט צום ארט.
 געהערט די איילנדיקע שאפן.
 אליין האט ער קיין בלוט נישט פארנאסן...

אין דעם ליד ווערט נאר דערמאנט דער טייל, וואס האט אקטיוו געארבעט אין דער פארטיליקונג-מאשין. און וואס איז מיט די „אומשול-דיקע“, וואס האבן „בלויז“ גערויבט יידיש האב און גוטס? איז דא נישט דער ארט זיך אפצושטעלן אויף די אלע, וואס טראגן די שולד פארן מארד פון מיליאנען יידן, נאר צו באטאנען די עצמדיקע אויפגאבע פון אונדזער חורבן-ליטעראטור און בפרט פון אזא ספעציעל געשאפענעם פארלאג — פון די קאצעטלער פון בערגען-בעלזען — ארויסצוברענגען מיט דער גאנ-

צער קראפט פאר דער עפנטלעכקייט פון דער וועלט דעם גאנצן פארנעם פון דעם גענאָסיד און וואַרענען, אַז די פאַרברעכנס טאַרן זיך מער קיין מאָל נישט איבערחזרן! דאָס איז דער זין און שליחות פון דעם פאַרלאַג.

איך האָב דערמאָנט אויבן דעם פּאַליטיש-דיפּלאָמאַטישן שאַכברעט מיט די פּאַליטישע גענג. עס איז אַבער נישט פון ווייניקער וויכטיקייט, וואָס עס קומט פאַר אין דער וועלט פון דער ליטעראַטור און קונסט מיט דער יידישער טראַגעדיע. פון איין זייט האָבן מיר געוויסנלאָזע אָפּגעפרעמדטע יידן-שרייבער (ראַול הילבערג און ענלעכע), וועלכע פאַרקריפלען מיט זייערע חורבן-באַשרייבונגען דעם ווירקלעכן כאַראַקטער פון דער טראַגישער תקופה מיט דעם קאַשמאַר-גאַנג און אומקום פון אייראָפּעישן יידנטום. זייערע ווערק ווערן אויסגענוצט ווי אַ פאַרטידיקונגס-מאַטעריאַל מצד די אַדוואַקאַטן פון די רוצחים. די שעדלעכקייט פון זייערע ווערק באַשטייט בעיקר אין אַוועקשטעלן דעם מערדער און זיין קרבן אויף איין פּלאַך און נישט וועלן זען, ווי אַזוי די דייטשע פאַרטייליקונגס-מאַשין מיט אירע טייוו-לאַגישע מיטלען האָט געווירקט ווי אַ קענסער און געפרעסן דעם גוף און די נשמה ביי אַ טייל פון די קרבנות, וועלכע זיינען דעגראַדירט און אַנט-מענטשט געוואָרן דורך יאַרן פון די אַכזריותדיקע לעבנס-באַדינגונגען, וואָס האָבן אָפּגעטעמפט די חושים און מאַראַל.

די נישט-יידישע שרייבער, ווי ראַבערט שאָו, און זיין בוך „דהי מען אין דהי גלאס בוטה“, פאַרוואַנדלען דעם היטלעריזם מיט זיין גענאָסיד איבער דעם יידישן פּאַלק אין מיסטיק. די גרויסע יידישע טראַגעדיע און פּאַלקס-חורבן ווערט אַ שפּיל פון „מיסטישע“ כוחות, וואָס פאַרזיווגט דעם מערדער מיט זיין קרבן און ביידע טיילן צוזאַמען די שולד.

איך האָב שאָוס ווערק געזען דראַמאַטיזירט אויף דער בינע (אין מעלבאָרן). די דראַמאַטיזאַציע פון דעם ווערק איז אויף דער בינע געשפּילט געוואָרן מיט גרויס טאַלאַנט. נאָר איך האָב זיך צוגעקוקט מיט אַ פּייגלעך געפּיל, ווי אַזוי עס ווערט פאַרטונקלט און פאַרטושט, מיט קינסטלערישע מכשירים, די שולד-געפּילן פון דייטשן פּאַלק, פון זיינע פּראַפעסאָרן און קינסטלער, און פון דער גאַנצער דייטשער אַקאַדעמישער וועלט, וואָס האָט זיך געשטעלט צום דינסט פון היטלעריזם (זינט 1933) און האָט מיט דער גאַנצער קאַלטבלוטקייט און דייטשער פרעציוזקייט צוגעגרייט און דורכ-געפירט די „ענדגילטיקע לייזונג“ פון אייראָפּעישן יידנטום אין די אַקר-פּירטע לענדער.

אָט די ליטעראַרישע ווערק, וואָס פאַרוואַנדלען דעם היטלעריסטישן פאַרניכטונגס-פלאַן פון אַ שוואַלז פּאַלק אין מיסטיק, נעמען אַראָפּ די הויפט-שולד פון די אַלע, וואָס האָבן דירעקט און אומדירעקט מיטגעאַרבעט אין היטלערס „געזאַמפּאַניע“...

ווייל איר דאָ נאָך אַ מאָל אונטערשטרייכן וואָס פאַר אַ היסטאָרישע אַחריות עס קען אַ פּאַרלאַג פון די בערגען-בעלזענער דערפילן אין דער היינטיקער צייט. אוודאי איז גערעכט יעקב גלאַטשטיין, ווען ער זוכט מיט זיינע חורבן-לידער אַריינבינגען אין אונדזער געמיט די שליחות פון דער חורבן-ליטעראַטור פאַר די קומענדיקע דורות, ווי ס'האַבן געטאַן די גרויסע מקובנים פון חורבן בית שני מיט דער וויזיע, אַז:

ס'נייט אין טראַגן אויף די פלייצעס
אַן אייביקן זאָק מיט אַש
און איבערענטפערן צו די אוראייניקלעך,
ווי שווער ס'זאל נישט זיין דאָס אַש פון אַן אייגענעם בויב.

גלייכצייטיק וויל אונדזער חורבן-דיכטונג אומוואַרפן די מחיצות, וואָס עס זענען דורך געוויסע קרייזן אויפגעשטעלט געוואָרן צווישן דעם טויט פון די, וואָס האָבן נישט געשטעלט קיין פיזישן ווידערשטאַנד, און די, וואָס האָבן אים יאָ געשטעלט מיט געווער אין די הענט.
דער פלאַם פון וואַרשעווער געטאַ-אויפשטאַנד (און פון אַנדערע) האָט געזוכט שטאַרקער צו באַלייכטן דעם שוואַרצן רויך פון די קרעמאַטאַריע-קומענס אין די טויט-לאַגערן. דאָס איז געווען דער הויפט-ציל פון די אויפשטענדלער. וויפל אמת שטעקט אין די שורות פון גלאַטשטיינס ליד:

און וואָס זענען דען געווען אונדזערע
ספּאַראַדישע ווידערשטאַנדן?
געפלאַצטער גלויבן, אויפגעריסענע, דיסציפלינירטע מורא.

דעמאָלט איז הינטער יעדער אויפשטאַנד,
הינטער יעדער אַקעגנשטעל
און געראַנגל פאַרשמאַכטן,
געשמאַנען אַ ביליאָן-קעפיקער פחדן,

יעדער איינציקער גיבור איז געגאנגען
מיטן כוח פון א גאנצער טויטער עדה,
יעדער אייניקל איז אנגעשראקן געווארן
מיטן גבורה,
מיטן כוח פון א טויטן זיידן.

דער גרויסער „איכה“ פון פאלקס-חורבן אין גלאטשטיינס חורבן-לידער
און זיינע קול דממה-דקהדיקע דערמאנונגען פון די אינטימערע „באזונדערע
קלענערע חורבנות“, דערמאנען דעם טאָול, וואָס הענגט לעבן געוועזענעם
דאָזער קאָנצענטראַציע-לאַגער: „

„דאָס איז אמת. לאַמיר זען, אַז דאָס
זאל שוין מער קיין מאל נישט געשען!“...“

צו נייע קינסטלערישע הויכן

אברהם סוצקעווער: „פירקאנטיקע אותיות און מופתים“,
לידער און פאָעמעס 1964—1967.

דאָס לעצטע לידערבוך פון אברהם סוצקעווער נעמט אַרום זיינע שאַפונגען פון די לעצטע עטלעכע יאָר, די אָפגעקליבענע, וועלכע דער מחבר האָט איינגעטיילט אין זעקס אָפטיילונגען אונטער צוגעפאַסטע קעפּ-לעך. דאָס עסטעטישע שייך אַרויסגעגעבענע בוך האָט אויך אַ פאַרטעט פון דיכטער, געצייכנט פון מאַרק שאַגאַל. דער אויסערלעך פיינער עסטע-טישער איינדרוק איז דאָ אין האַרמאָניע מיט די פאַעטישע קאַמפּאָזיציעס צווישן די שיינע טאָולען.

איך האָב דאָ נישט צופעליק באַנוצט דעם מוזיקאַלישן טערמין: קאַמ-פּאָזיציעס. עס איז דאָך אויסער יעדן ספק, אַז אברהם סוצקעווער געהערט צו די מוזיקאַלישסטע פּאָעטן אין דער יידישער און איך וואָלט אויך געזאָגט אין דער וועלט-פּאָעזיע. לאַמיר דאָ דערמאָנען, אַז אין אַלע שפּראַכן ווערט די בעסטע פּאָעזיע געשריבן מער פאַרן אויער ווי פאַרן אויג. דער קלאַנג און געזאָנג פון פּאָעטיש-בילדערישע ניגונים פאַרמאָגן דעם בליץ און דאָס ליכט פון דער וועלט. דורך דעם זינגעוודיקן פּערז ווערן באַלויכטן די פייזאָזשן פון דער נאַטור, ווי פון דער מענטשלעכער נשמה. עס דרינגט אַריין אין וועלטס סוד און אין וועלטס שיינקייט, וואָס ווערן געפּאַנגען אין דער פּאָעטישער שורה.

אין סוצקעווערס נאַטור-בילדער איז דאָ דער ניגון פון די ים-כוואַליעס, ווי פון געשניטענעם גראַז. זיינע וויזועלע אימאַזשן און בכלל זיינע ליריקס ווערן באַגלייט מיט ריטמישע ניגונים, זיין-פאַרשפּיצטע אין זייער שטימונג און רעפּלעקס. זיין שאַרף אויג און אויער פאַר פאַרבן און קלאַנג-גען און פאַר זאָכן אין דער יצירה, נעמען אָן אין זיין שאַפן אַ העכערע באַדייטונג — ווערט שוין במילא יעדע זאָך אַ באַזונדערע וועלט, וואָס טראַגט אין זיך קאַסמישע סודות, און „אַ שערבל פּרעגט די זעלבע שאלה

וואס דער דענער פרינץ" און — „א צווייג וועט דערציילן א שכן, און
גאט איז פאראן".

טיפ מוזיקאלישע מענטשן הערן מוזיק אפילו אין דעם ריטמישן אפ-
קלאנג פון די קייטן אויף זייערע פיס (וולאדימיר מעדעם). סוצקעווער האט
עס דערהערט אויך אין דער מוזיק פון יסורים, און זיין לידער-בוך הייבט
זיך אן מיט דעם מאטיוו:

מוזיק פון יסורים. ווער איז דיריגענט?
פאר וועמעס וועגן שפילן זיי קרעשמשענדא?
זי וועלן שפעטער אפלאדירן הענט?
ווער זענען זיי און ווער איז דיריגענט?
איך וויל אים זען דא.

(ז' 9)

דער דיכטער ריכארד בער האפמאן האט אין זיין יעקבס הלום דורכ-
געלויכטן אין א דראמאטיש-פאעטישער פארעם דעם קאסמישן וויגעשריי
פון יסורים און ליידן. סמאל קען נישט פארטראגן דעם הלל-גדול פארן
באשעפער און דיריגענט פון יסורים. ער זאגט צו די מלאכים: אייערע
לייב-געזאנגען ווערן דערטרונקען אין די געשרייען און ליידן — בין
עק פון זיין וועלט...

וועגן יסורים האט אויך געשריבן וויקטאר הוגא. דער גרויסער פראנץ-
צויזשער פאעט האט א סך מעדיטירט וועגן דעם דיריגענט פון יסורים
און וועגן טויט און לעבן. אויב גאט איז אלץ, אינפניטיוו און פערפעקציע,
טא פאר וואס האט ער באשאפן אזא אומפערפעקטע וועלט? דער פאעט
גיט דעם ענטפער פון זוהר (ער האט שטודירט קבלה און זוהר), און גאט
האט נישט געקענט באשאפן א פערפעקטע וועלט, ווייל אזא וועלט, וואס
טיילט זיך נישט אויס פון גאט, וואלט קיין וועלט נישט געווען. גוטס און
שלעכטס איז אין דער מאטעריע, און דאס לעצטע הענגט ווי א טויטער
געוויכט איבערן אידעאל און שלעפט אים אראפ אין שאל תחתיה.

סוצקעווער זוכט נישט אין זיין פאעזיע צו דערקלערן, נאר צו קא-
מוניקירן און אויפרודערן אונדזערע עמאציעס דורך אריינפירן אונדז אין
א נייער וועלט פון דערפארונגען און שפירונגען, וואס זענען אנדערש פון
אונדזערע אייגענע. ער באוויקט אונדזער אייגענע פאנטאזיע, טייל מאל

נאָר אויף אַ מאַמענט, טייל מאַל דורך אַ מוזיקאַלישע אַנגענעמעלעכקייט פון זיין בילדערישן ניגון.

אָודאי האָבן נישט אַלע פּאַעטישע דערפאַרונגען און אַנגעגען פאַר יעדן איינעם פון אונדז דעם זעלבן אינטערעס. עס איז נאַטירלעך אָפהענגיק פון איין מענטש צום צווייטן, פון פּערזענלעכן געשמאַק און אויך פון דער פּעזיקייט אויפצונעמען די מיסטעריע פון דיכטונג מיט דעם פּריווילעגיע-זיגל פון אינדיווידוואַליטעט. ענרי דזשעימס האָט געזאָגט, אַז דאָס הויז פון פּאַעזיע האָט נישט בלוז איין פּענצטער, נאָר אַ מיליאָן, און ביי יעדן איינעם פון זיי שטייט אַ פיגור מיט אַ פאַר דורכדרינגענדיקע אויגן און מיט זיין אינדיווידועלער וויזיע.

אַט דער זאָג איז מיר געקומען אויפן זכרון ביים לייענען סוצקעווערס לידער און פּאַעמעס פון זיין לעצטן בוך. זיי זענען פאַרשידנאַרטיק אין זייערע מאַטיוון און באַהאַנדלונג, ווי אין קוואַליטאַטיווער וואָג. זיי זענען אָבער אויך עדות, ווי עס זענען זיינע פּרזעדיקע ווערק, אַז טיפּער גע-נומען איז אַ ליד אַ לעבנסווערק, וואָס אַ פּאַעט שאַפט זיין גאַנצן לעבן אין פאַרשיידענע וואַריאַציעס און האָט דעם זעלבן אונטערשריפט פון קינסט-לער. ווי אַ לעבנסווערק קען אַ ליד נישט זיין קיין סטאַטישע זאַך, נאָר אַ לעבעדיק, וואַקסנדיק וועזן מיט אַלע אַטריבוטן, וואָס גיבן צו דעם ליד נישט איין זין און מיינ, נאָר פּיל, ווייל אין גרויסער דיכטונג ווערט דער יחיד אַ טויזנט-פאַכיקער און דאָך — דער זעלבער יחיד. און יעדער פון די גרויסע קינסטלער-יחידים גיט אַריין זיין „עפּעס“ צו דער פעלנדיקער שלמות פון דער וועלט. סוצקעווער זעט עס אין דעם גאַנג פון

תנ"ך. שעקספיר.

סיאזי באַלד גענוג.

און אויב רעמבראַנדט איז נאָך צוקאַפּן, ווי די זון צוקאַפּן —

איז פול דער קרוג.

וואָס פעלט ?

נישט מער אַ קאַפעלע, אַ טראַפּן,

צו שלמות פון דער וועלט.

און יעדער קינסטלער גיט בלוז צו, אַ לעבן-לאַנג, וואָס פעלט,

אַבי סיזאַל זיך נישט אויסלאָזן אַ טייך פון יענעם טראַפּן.

(שאַגאַלישע ווערטער, ז' 29)

ווי אין לעבן איז אויך אין דיכטונג פאראן לידער אין א מינארער שטימונג, און פאעמעס, וואס ווארפן אפ גראנדיעזע זשעסטן פאר קליינע, אבער בייסנדיקע אמתן. דאס האב איך געשפירט ביים לייענען די שטי- מונגפולע פרעכטיקע פאעמע „צו א פריינד אויף א נייעם בית-עולם“. עס איז פון די שאפונגען, וואס בעטן זיך מען זאל זיי נישט צעשניידן אויף שטיקלעך, נאר געבן זיי אין גאנצן. איז דאס אבער אוממעגלעך צו טאן, ווי שטארק עס זאל זיך נישט וועלן ארויסברענגען סוצקעווערס אינעוויי- ניקסטן ריטעם פון זיינע געמאסטענע שורות, די אימאזשן, מעטאפארן און די גאנצע אטמאספער ארום דער פאעמע. וועל איך זיך באגוגענען מיט ציטירן א סטראפע — דאס קומען צום ערשטן יארצייט פון דעם פריינד.

מיר זענען ווידער אנגעשוומען —

צו דיין ערשטן יארצייט,

מיט אפשפיגלונג פון א מצבה אין פארהויכטע אפלטן.

למען האמת איז דער „מיר“

געווארן מינער, דינער.

א בוזעמפריינד האט גאר פארגעסן, אז ביסט אלט א יאר.

אז אנדערער פון דינע פארציאריקע באגלייטערס

האט מיטגעצויגן, פלענדיק צו דיר, א האלבן הימל.

אצינדער טוליעט זיך ביים פלויט זיין אומגעשטילט געלעכטער,

צעשפליטערט ווי א רויער שטיק בורשטין.

און דינער איז געווארן אויך דער „מיר“

מיט יענער פריינדיק,

וואס עפעס האט זי אויסגעזען אויף דיין לוויה

בלאנדער.

גענוג. צי דארף איך דיר דערציילן ווער עס פעלט

צום יארצייט?

עס פעלן אויך די נאענטע, וואס זענען דא פאראנען,

געבויענע ארום ירושלימדיקן מירמל.

(ז"ז 116—117)

אין דער מאדערנער עכטער דיכטונג איז לעצטנס דא א טענדענץ ארויפצוזעצן צוריק אויפן טראגן דאס ווארט מיט זיין צויבער און שייך-

שפילעוודיקן אַפּקלאַנג פון זיין מוזיק־אויפשפּיל. מען קערט זיך צוריק אום צום וואָרט־אינסטרומענט מיט זיין וויבראַציע און עלאַסטישקייט, צו זיין עפעקט פאַרן אויג און צום מוזיקאַלישן טאָן פאַר די אויערן. דער וואָרטקינסטלער וויל ביים אַפּערירן מיט ווערטער פילן זייער טעם אויף די ליפּן און זייער ריח פאַר די נאַזלעכער. ער גאַרט נאָך דעם וואָרט, וואָס האָט פאַרב און ליכט, זון און דינאַמיק. אָבער אַט דאָס וואָרט ווערט אים נישט צוגעטראָגן אויף אַ זילבערנעם טעלערל. ער עקספּערעמענטירט מיט נייע ריטמען פון שפּראַך־המצאות און וואָרט־קאַמבינאַציעס. ער באַטרעט אַ נייעם באַדן, איבער וועלכן עס לוייערן שטרויכלונגען און סכּנות. האָט טאַקע אַן אַנגעזעענער פּאַעט אַ מאַל באַמערקט, אַז קונסטווערק זענען תמיד דער רעזולטאַט פון זיין אין סכּנה. זיי זענען אָבער די פאַרויס־גייער פון זייער צייט.

דער פּאַעטישער גביר איז אַ גרויסער עקספּערעמענטאַטאָר און עקס־פלאַרער פון פּאַעטישן קרקע־בתולהדיקן באַדן. איז נישט קיין ווונדער, וואָס ערגעץ־וווּ ווערט ער געשטרויכלט מיט אַן איבערגעשפיצטן גראַם אָדער סתם מאַנעריזם. זיי זענען אָבער צופעליקייטן און קאַנטראַבאַנד, וואָס האָבן דורכגעשמוגלט די וואַכזאַמקייט פונעם פּאַעט און שפּראַך־ווירטואַז. ער קען אַראַגאַניש נישט פאַרדייען „סטאַק־ווערטער“ און איז מתפלל צום שר הפּאָעזיע:

שענק מיר ווערטער, וואָס געשאַנקען האַסטו זיי נישט קיינעם,
ווערטער נישט פון דאַנען, די־געאַדערטע קול־דממהם.
(מיין תפילה ז' 23)

די שטאַרקסטע אויסגעשרייען זענען די, וואָס קומען פון דער שטיל־קייט. די קול־דממה־דקהדיקע זענען די ווירקנדיקסטע עלעמענטן אין קונסטווערק. זיי קענען דערקלערן, וואָס מיר שפירן בלויז מיט אַ בלינק פון אויג און פון אַ נישט דערהערטן זיפּץ. סוצקעווער האָט אַ שאַרפּן אויער פאַר דער שפּראַך פון שטילקייט, וואָס קיינע ווערטער זענען עס נישט בכוח אויסצודריקן („וואָס איך האָב זאַגן געוואָלט — וועל איך שווייגן פאַר ביידן“). אין זיין ליד „דריטע שטילקייט“ דערציילט ער, אַז אים באַגלייט דער אורגעוויין פון צוויי שטילקייטן: פון ים און פון מדבר. עס איז אויך דאָ אַ דריטע שטילקייט:

זי האָט געבוירן ס'לעבן. איז אומשטערבלעך,
 נישטאָ אַ זאָמד וווּ נישט פאַרזייט איר זאָמען.
 די שערבל-יענערם קושן אירע שערבלעך,
 מען רופט זי טויט, נאָר אַנדערש איז איר נאָמען. (ז' 135)

פון זיינע רייזעס איבער דער וועלט האָט סוצקעווער באַקומען נאָרונג
 פאַר נייע פּאָעטישע בלוֹנגען און פּרוכטן. די אימפרעסיעס און איבער-
 לעבונגען זענען געווען זון, רעגן און באַדן-זאָפטן פאַר נייע לידער און
 פּאָעמעס („הילולי“, „עמבלעם“, „דער קעניג טשאַקאַ“, „א פּויגל מיטן
 נאָמען: קוקבאַראַ“). ער גיט דורך זיי די אימאַנענטע ליכטער, וואָס
 לויכטן אַרויס פון וועלט און מענטש. סוצקעווער איז אַ מאַמין אין צלם
 האדם, אין דער באַיאָונג פון לעבן. ווען הילולי, אַט דער לעגענדאַרער
 באַרוועסער פּאָעט ביים גאַנגעס, האָט אַנגעוויזן אויף אַ טורעם, צו ווע-
 מענס שטיגן אַ פּריסטער רופט אַרויס דעם קעניג פון די אַדלערס, זאָגט
 סוצקעווער צום פּאָעט: „און איך אַליין, הילולי, רוף דעם קעניג פון די
 אַדלערס, / אַרויסצופליקן פונעם האַרצן מיינע טויטן יאָרן“.

איז דאָס אַבער מעגלעך צו דערגרייכן? קען דען דער פּאָעט פון
 קאַנאַליאַדע און געהיימשאַט, וואָס טראַגט זייער מאָונג אין זיין געמיט
 און זכרון פאַרגעסן דעם נעכטן? גיט ער אונדז אין דעם בוך זכר לגעטאַ-
 לידער אין פשוטע און אין אומגעוויינלעכע ווערטער — דער וואַקאַבולאַר
 און סינטאַקס פון אונדזער חורבן — „דעם שמייכל פון מיידאַנעק“.

פאַר יעדן איינעם פון אונדזערע חורבן-פּאָעטן (און פּראָזאַקער) האָט
 זיך געשטעלט די פּראַגע פון אליעזר ווייזל: ווי קען מען אַטעמען די לופט
 פון די לעבעדיקע און זיין דערביי דער אינסטרומענט פון די פאַרשני-
 טענע? ווי קאָן ער זיין שליו און לאָזן הערן זייער שטים און געזאַנג?
 האָבן די פאַרמויערטע אין קאַנאַליאַדע אַנגעזאָגט סוצקעווערן: און דו,
 חבר דיכטער, באַזון אונדזער טרויער מיט לידער“ און ער איז מקיים
 דעם אַנזאַג מיט זיין חורבן-פּאָעזיע, וואָס סובלימירט דאָס מאַנסטרועלע
 פנים פון אונדזער צייט-גיהנום. אין די זכר-לגעטאַ פּאָעמעס איז דאָ די
 קינסטלערישע געצוימטקייט, די עסטעטיזירטע דימענסיע איבער דעם ייד
 אין אַנבליק פון אומקום, דער געיאַמער איבער אים זאָל נישט פאַרכליפען.

די גרעסטע חורבן-פּאָעמע „דער שמייכל פון מיידאַנעק“ פאַרמאַגט אַט
די פּאָעטישע סובלימירונג פון דער שוידערלעכער טראַגיק:

...דער גרינער שמייכל פּאַלט
אויף דיין עלעגיע, דיין באַלאַרע
און אויף אַ ליאַרע
ציטערקלאַנג באַזונדער.

איך שרייב די שורות ערב דעם 25סטן יאַרטאַג פון וואַרשעווער געטאַ-
אויפּשטאַנד און עס האַבן באַוועלטיקט מיין געמיט די שטימונגספּולע געטאַ-
לידער, געצוימטע אין אַדיעקטיוון, אַבער אומגעצוימטע אין צער. די דיס-
ציפּלינירטע זעלבסטבאַהערשונג פון דיכטער ביים פּאָעטיזירן די טראַגיק,
אין וועלכער „איין שורה שפּיגלט זיך אין אַ צווייטער“, צענעמט דעם
לייענער ביי אַזעלכע לידער ווי: „דער פּאַפּירענער וואַלד“, „אין בלויע
העמדער“, „לג-בעומר שייטערן“, „איך קאַן אים נישט פאַרגעסן“,
„אַ וואַרט אַן מוזיק“, „היינט איז יאַרצייט“. פון לעצטן וועל איך דאַ
ברענגען עטלעכע שורות:

אל-נקמות, היינט איז יאַרצייט, יאַרצייט, היינט, אַצינד —
ווען גערופן האַט צו דיר אַן ערשט געבוירן קינד.

היינט איז יאַרצייט נאַכן שמייכל איבער וואַלד און פּליין,
יעדער האַט היינט יאַרצייט נאַך זיין שוועל, נאַך זיך אַליין.

היינט איז יאַרצייט נאַכן רעגן ניינצן פּערציק דריי,
נאַכן לעצטן קאַרשנבוים און שוועלבעלע דערביי.

עס האַט נאָך אַריסטאַטעל געזאַגט, אַז קונסט איז נוצלעך אַלס טע-
ראַפּיע. דאָס איז נויטיק צו געדענקען ביים אַפּשאַצן אונדזער קינסטלערישע
חורבן-ליטעראַטור, וואָס זוכט עפעס מתקן צו זיין אין דער וועלט פון די
לעבעדיקע, ווי אַ שליח פון די אומגעקומענע. אין דעם זין טראַגן סוצ-
קעווערס זכר-לגעטאַ-שאַפּונגען דעם קינסטלערישן חותם פון היסטאָרישן
פּאַלקס-זכרון, צו פאַרהיטן אים פון פאַרגענגלעכקייט.

דיכטונג ווירקט און באהערשט אונדזערע חושים, אונדזער געמיט, דורך דער אינטימער פארבינדונג מיט דער איבערלעבונג און שפירונג פון דיכטער, וועלכער האט אונדז אנגעשטעקט און באוועלטיקט. עס איז דער עפעס, וואס גייט ארויס לעבעדיק פון די שורות און גייט אונדז נאך לאנג נאכן פארמאכן דאס בוך. איך האב דאס געשפירט ביי אַ גרעסערער צאל לידער און פאעמעס פון „פירקאנטיקע אותיות און מופתים“.

די קראפט פון סוצקעווערס פאעטישער וויזיע, זיין שפירעוודיקייט פאר דער שפראך פון דער נאטור, פאר איר אינערליכן ניגון, זיין אויג פארן בילדלעכן, פאר דער קאליר, זיין ליידנשאפטלעכע באציונג צו דער שיינ־קייט פון טעכנישער פערפעקציע, צו שלמות פון קינסטלערישן שאפן, באקומט אַ תיקון אין פיל לידער.

אינעם ליד „ביים פייער־שפיגל“ ווען דער מאַלער בלייבט מיט זיך אליין נאָכן גרויסן יוביליי־באַנקעט מיט די אלע שבחים, ביי וועלכע „באַ־נומען בוקן זיך פאַר אים די לייט“... אבער ער אליין זעט ווי אומפערפעקט עס זענען זיינע שאַפונגען — וואָרפט ער זיינע לייזונגן אין פייער אַריין און זאָגט צו זיך: — וואָס ווייניקער אַלין מער!... וואָס טויגן שבר־י־כלים?...

און אינטוויניק — נעם דיין אַלטן שאַרבן און צעממית,
אבי אַ קאַמפּאָזיציע זאל זיין פּולקום ווי אַ טרער.
ביים פייער־שפיגל פון קאַמיון — דער מאַלער און די שלמות.
איז מיט אַ לייזונג ווייניקער. וואָס ווייניקער אַלין מער.

(ז' 31)

שלמות פון קינסטלערישער פאָרעם איז דער עקזאַמען ביי דער אייבי־קייט. דאָס איז אַ כלל גדול בתורות קונסט. אבער מען טאר דערביי־נישט איזאלירן דאָס עסטעטישע פון עטישן. קונסט איז פאַרבונדן מיט מאַראַל, עס מוז דערפילן אויך אַן עטיש־מאַראַלישע פּונקציע, עס זאל אונדז קענען באַפרידיקן ווי קונסט. אויפן באַדן פון ווערק איז דאָ אַ קאַנפּראַנט־טאַציע פון דעם קינסטלער און די געגעבענע צייט פון זיין שאַפן.

כמעט אונטער אלע לידער און פאָעמעס האָט סוצקעווער געגעבן דאָסעס לויטן אייראָפּעישן קאַלענדאַר. ביים לעצטן ליד — וואָס טראַגט אויך דעם נאָמען פון גאַנצן בוך — האָט ער, מיט רעכט, אונטערגעשטראַכן: **ביים כּוּתל, ד' פּוּרן תּשפּ״ז** — לויטן ייִדישן לוח. מיר טראַגן אַרײַן ביים לײענען דאָס ליד אונדזער אייגענעם געמיט (מיר טוען דאָס אויך אין אַנדערע לידער), וואָס גיסט זיך צונויף מיט דער שטימונג פון אַט די פּירקאַנטיקע אותיות און מופּתים, וועלכע עס האָבן ליפּן דורך דורות געטעסעט:

... קאַלכאָויוון שטויב איז דער שטויב דורך פּירקאַנטיקן מויער:

דער שטויב פון פּירקאַנטיקע דורות, דער שטויב פון מיין מאַמען.

מיין אייגענער שטויב איז געוואָרן גראַניט אין סוף־נאַכטיקן,

זוניקן זוהר,

מיט אלע פּירקאַנטיקע אותיות און מופּתים

צוזאַמען.

— אַ האַנט איז געגאַנגען אין פייער און האָט פון דער צייט

איינגעהאַנטיק

באַשאַפּן אַן אייגענע רגע

פאַר דיר און פאַר מיר אין די אויגן.

(ז' 139)

אַנטאַנין אַרטאָ האָט געשריבן: „איך גויטיק זיך אין פּאַעזיע צו קענען לעבן און איך וויל עס האָבן אַרום זיך“. אברהם סוצקעווער האָט עס דערשפּירט שוין בעת זיין ערשטן פּאַעטישן אַרויספּלי אין „יונג־ווילנע“־פּעריאָד. לאַנג איז זיין פּאַעטישער וועג פון יענער צייט ביז היינט און דער געראַנגל „אַ לעבן לאַנג אויפן ריטעם פון וואָרט“. ער דערציילט אין אַ ליד פון מאַמענטן שווערע, ווען „אַנטליפּן וויל איך אין אַ שווערער שעה פון / זיך אַליין — מיין לייבלעך גאַנטן שונא“ — — —

אַנשטאַט פון זיך — ביז גאַר צו זיך אַנטלאַפּן.

און די וואָס איך בין זייער מויל,

דער לעצטער גלי פון זייער קויל —

דערלאַנגען מיר צום עסן ווערמער, סטראַפּן. (ז' 128)

אַט דער וועג פון זיך צו זיך האָט אים געפּירט צו נייע קינסטלערישע

הויכן.

ניגונים און פארבן-קאמפאזיציעס פון ים-המוות

אברהם סוצקעווער: „לידער פון ים-המוות,
פון ווילנער געטא, וואלד און ווונדער“.

דאס לעצטע-דערשינענע בוך פון אברהם סוצקעווער איז סיי אין כמות, ווי אין איכות, אַ גרויס ווערק און עס קומט אַ גרויסן שבח דעם פארלאג פון די בערגען-בעלזענער, וואָס האָט אויף זיך גענומען די שליחות אַרויסצוגעבן אַזעלכע וויכטיקע חורבן-ווערק, וועלכע נעמען אַרונטער אונטער איין דאָך, צעווייטע און צעשפרייטע איבער פאַרשיידענע אויס-גאַבעס, די קינסטלערישע איכהס פון אונדזער דריטן חורבן. אין זיין „באַגלייטוואַרט צום בוך“ באַמערקט דער מחבר, אַז צווישן די טאַוולען זענען צונויפגעזאַמלט, ווי מעגלעך אין אַ כראַנאַלאָגישן סדר, די מערסטע לידער און פאַעמעס, וועלכע ער האָט געשריבן אין ווילנער געטא, וואַלד און וואַנדער. ער גיט צו, אַז מיטן וואַרט „וואַנדער“ מיינט ער נישט בלויז אין שטח, נאָר אויך גלייכצייטיק „אין וואַנדער דורך דער גיהנום-גאַס פון מיינ זכרון“.

דער אַריינפיר-טויער צו דער „גיהנום-גאַס“ איז דאָס ערשטע ליד אינעם בוך „די טויערן פון געטא“, מיט דער דאַטע: יוני 1936. עס איז אַ מין אַפאַקאַליפטישער חזיון פון דער מעסערדיקער וואַר ערב אונדזער פאַלקס-כרת, די שפּירונג פון דעם אומרו, ווען די שאַטנס פון דער אַנקור-מענדיקע נאַכט ווערן אַלץ גרעסער, דראַענדיקער:

און די אומרו קלעמערט ווי אַ שלאַנג
איבער
שמיבער
טויערן
און —
העכער!

אין די קרוב 500 זייטן פון „לידער פון ים-המוות“ האט דער דיכטער אַרויסגעשפיגלט פון זיך די זעננג פון געראַנגל און אומקום אין גיהנום-גאַס. ער מאַלט מיט די דינסטע פאַרבן-ניואַנסן דעם אַלטן אויסגעשאַקטן וואַלד, זיין יונגן אויפשפראַץ:

פאַרגאַנגען איז אַ יידנוועלט מיט מתמיד און מיט מאַניש,
מיט בלה-יידיש אויסגעפּונצט אין פאַלקסלידער באַהאַרצטע.
אַ יידנוועלט איז אויסגעגאַנגען אימהדיק-האַרמאַניש,
באַגלייט פון שפּילנדיקע פּידלען — קינדערלעך די צאַרטשטע.
(ד' 368)

דער דיכטער, וואָס טראַגט אויף די ליפן „דעם צאַרן פון יעדן דער-הרגעטן שמייכל“, הערט דאָס קול פון דער פּילפּנימדיקער שטילקייט און שטומקייט, זאַגט צו דאַנטען:

— מיסטער פון גיהנום, צי ווילסטו זיך בייטן אַ וויל מיט די
גיהנומט:
איר וועל אין דיינעם שפּאַצירן, און דו — אין די פּייערן יענעמס...

אין בוך זענען צונויפגעזאַמלט לידער פון סוצקעווערס דריי צענדליק יאָר שאַפן (1936—1966). גיט דאָס אונדז אַן אַפּשפיגלונג פון זיין גאַנג און געזאַנג אין דער יידישער דיכטונג במשך פון דער צייט, פון זיין פּאַעטישן אויפשפראַץ אין ווילנע ביז זיינע פּערל אין דער קרוין פון דער יידישער פּאַעזיע, וואָס מיר גלויבן, אַז זיי זענען פאַרויגלט מיט אייביקייט. ער האָט אַרויסגעשפּראַצט אין דעם שפּרודלדיקן פרדס פון „יונג-ווילנע“, אין וועלכן עס האָבן זיך געפּונען די נעסטן פון יונגע אַדלערס. ווען מען לייענט סוצקעווערס ליד „אַ פּלאַש מיט נעמען“ הערט מען דעם געפּלאַטער און צאַפּל פון די „יונג-ווילנע“-אַדלערס, וואָס זענען אַרויסגעפּלויגן פון זייערע נעסטן מיט שטורעם און יוגנט-ברען:

האפטן געזען אן אדלער
אין זיין שטורמישן געזאג
בשעת ער ווענט דעם שטורעם
היין און הער אויף זיינע פליגל ?

ער בייגט זיך, פאלט, אט קראכט ער
באלד אראפ אויף בלוט און ציגל. —
געפאלן דאכט זיך ! אבער ווידער
ניט אין אים א שלאג די האפנונג
ער הייבט זיך העכער, העכער
אין אן עיגול.

אט די אדלערס האבן אויף זייערע פליגל געטראגן נייע געזאגנען,
וואס האבן אפגעהילכט מיט פרישער יוגנט-שטים. יעדער איינער פון זיי,
מיט זיין באזונדער פארב און טאן, האט געזוכט איבערצוווארפן א בריק
פון ענגן יידישן געסל צו דער גרויסער רחבותדיקער וועלט. מ'האט גע-
שריבן לידער, ווו, „ווערטער זאלן שאלן ווי טרומייטן / זאלן זיין פאקעלן
ווי ברענענדיקע פייגל“.

אין „באלאדע פון יונג-ווילנע“ זיגט סוצקעווער פון אט די ברענענע-
דיקע פייגל: לייער וואלף, „אן אויפגעצוקטער פון זיין אייגן זינגענדיקן
פייער“. שמשון דער עסטעט, וואס האט א פאדקאווע פון גאלד געשמידט
פאר זיין ציגיינער-פערז

...און ווי א זאנג א דינער / געטראגן זיך אויף אים — — —
ביז אפגעשימערט האט זיין קאפ אין האק פון א ליטווינער.

די עטלעכע לעבן-געבליבענע טוליען צום הארצן יענעם יונג-בארוישטן
פרילינג, אין וועלכן זיי האבן פארזיגלט אזוי פיל האפענונג, גלויבן און
לירישע געזאגנען:

...מיר האבן אויפגעבליט אין קלאנגען איבער אונדזער היים
באגלייך מיט די בעריאזקעס איבער טויערן, געזימסן;

און אונדזער חלום האָט געהלומט בימים ההם
פון אויסגעלייזטער וועלט אין לויטער גרינסן...

(ז' 436)

איז פון דעם חלום געוואָרן — דאָס וואָס ס'איז געשען... אָבער דאָס
ליכט פון דעם חלום איז נישט אויסגעלאָשן געוואָרן („זינג אויס דאָס ליד
פון האַפּענונג / און איד וועל זיין דער ניגון“) און נישט נאָר די לעבעדיקע,
אויך די טויטע ווילן זיין קול הערן, „די שטומע ערדבאַזייער מאַנען פון
דיכטער זיין געוואָנג“. דער בונד מיט זיי קען נישט איבערגעריסן ווערן. ער
איז אין איטלעכנס לייב בלוטיק פאַרקנאַטן, און ווילנע דאַרף ער זיך
נישט דערמאַנען, ווייל „רו אַליין ביסט מיין זכרון“.

צו סוצקעווערס פּאַעטישע פּערל געהערט די טיף-תּהומדיקע און הויך-
האַפּנדיקע פּאַעמע „געהיימטשאַט“. עס האָט אַ קונסט-קריטיקער ערגעץ-וווּ
באַמערקט, אַז דער געראַנגל פאַר פּאַעטישער עקספּרעסיע שטעלט אַוועק
דעם קינסטלער פאַר דעם שווערסטן נסיון. די שרעקלעכסטע זאַך וועגן
קונסט, האָט ער געשריבן, איז וואָס ווייטער מ'גייט אַריין אין דעם, אַלץ
מער פאַרפליכטעט עס דיך צו זוכן דאָס אַממיינסטע, כמעט דאָס אוממעג-
לעכסטע. אויב עס איז אַזוי לגבי נאַרמאַלע דערשיינונגען, וואָס דאַרף מען
שוין זאַגן וועגן אַ קינסטלערישער עקספּרעסיע פון אונדזער קאַטאַקליזם?
יעדער פון אונדזערע קינסטלערישע מקוננים שטייט דעריבער פאַרן שווערן
גסיון צו פּרוּווין דאָס אוממעגלעכסטע. דער חורבן מאַנט רייד און —
פאַרשטומט זיי. די מענטשלעכע שפּראַך, געצערטלט און געאיידלט דורך
לאַנגע דורות, קען נישט געפינען קיין אויסדרוק פאַר דעם, וואָס ס'איז
געשען. און נישט בלויז וועגן די תּלינים — אויך די גיהנום-וואָר פון די
קרבנות ווערט פאַרבלאַסט דורכן וואָרט, וואָס איז צו אַרעם, צו באַגרענעצט,
צו קענען געשטאַלטיקן דעם חורבן פון אַ גאַנצער יידישער ציוויליזאַציע.

וויפּל קינסטלערישע גבורה האָט סוצקעווער באַוווּן ביי זיין יצירה פון
אַ באַזונדערן אוניווערס אין די ווילנער קאַנאַלן. אויף דעם הינטערגרונט
פון אומקום האָט ער פון אַ מגין יידן געשאַפּן אַ פּאַלק, באַשטראַלט מיט
די אימאַנענטע ליכטער פון לעבן. דער דיכטער האָט זיך מתייחד געווען
מיט יעדן איינעם פון די העלדן, צוזאַמען מיט זיי זיך געראַנגלט, די

שוידערלעכע „פיינ צו פארדעקן מיט שייך“ צו דערגרייכן עס קינסטלעריש אין דער קאנאליאדע, ווו דאס „נארמאלע“ לעבן איז געווען אן לופט, אן שפיז, אן ליכט — ביי דעם אפגרונט קענען שאפן די פאעטישע אטמאספער, וואס איז דא אין „געהיימטשאט“, קענען אנטפלעקן יעדן ניואנס פון די קאנאלן-איינוווינער, דעם איבערלעכן ריטעם אין געראנגל צווישן לעבן און טויט — אין דעם אנטפלעקט זיך סוצקעווערס פאעטישע גבורה.

איך האב די פאעמע „געהיימטשאט“ געלייענט א שיינע עטלעכע מאל דורך אן איבעררייס פון יארן. יעדעס מאל שפיר איך אויף סיניי די פריש-קייט פון דער פאעטישער אטמאספער, וואס רינגלט ארום די סטראפן, די קערנדיקע גלויביקייט פון די געצייכנטע געשטאלטן, זייער אומלעבן אין תהום מיט די צוגעטיילטע פונקציעס. זוי א שפערישער קינסטלער האט סוצקעווער געזוכט וועגן, כדי צו טראנספארמירן אין א נייער דימענסיע די שאטנס און ליכטער פון דעם צעמארשעטן לעבן. דאס אנטפלעקן אזוי פיל ליכט און פארבן-וונדער אין דעם דועל צווישן יאוש און האפענונג אין דעם ים-המות גופא. דאס אויפפענען אין דער קאנאליאדע די געהיימע ליכט-קוואלן צום צלם-האדם, צו זיין עטיש-גייסטיקער דערהויבונג, דער רוף אויפצוהאלטן דעם גלויבן אין מענטש און אין דער באיאונג פון לעבן אין די טראגישסטע באדינגונגען — אט דאס אלץ מאכט די פאעמע, ווי איינע פון די בעסטע אין דער יידישער פאעזיע. זי איז, ווי א קונסטווערק, נישט פארבונדן און צוגענאפלט נאר צו א באשטימטער דאטע און צייט. די אידעע, די שליחות פון אזעלכע קונסטווערק דארף אפקלינגען לדור דורות מיט זייער בת-קול פון מאנונג און דערמאנונג, אזוי אויך מיט דער ווילדער פראכט און טרויער-שיינקייט.

אין אריינפיר צו זיינע „לירישע באלאדעס“ באמערקט וואורדסווארדט וועגן דעם פאעטישן ציל פון זיינע פאעמעס: „אפצוקלייבן אינצידענטן און סיטואציעס פון פשוטן לעבן און זיי באשרייבן, ווי נאר מעגלעך, אין אן אפגעקליבענער שפראך, וואס איז דורך די מענטשן ווירקלעך גענוצט גע-ווארן. גלייכצייטיק צו געבן א געוויסע באפארבונג פון פאנטאזיע, ווו אט די פשוטע זאכן זאלן פרעזענטירט ווערן פון אן אויסערגעוויינלעכן אספעקט, מאכן זיי אינטערעסאנט מיט נאכפאלגן זיי דורך די הויפטגעזעצן פון אונדזער נאטור און וועזן“.

די „מיני-וועלט“, וואס סוצקעווער האט געשאפן אין די ווילנער קאנאלן, איז דאך אויסגעפילט מיט א פילפארביקער כאראקטעריזאציע פון א פאלק

זאלבעצען! די אפגעקליבענע פאסירונגען אין זייער „נארמאלן“ לעבנסגאנג, פארמאגן אזא אויטענטישע ווארהאפטטיקייט ביים נאכפאלגן די הויפטגע- זעצן פון דער מענטשלעכער נאטור (מיט א געוויסער באפארבונג פון פאעטיש-שעפערשישער פאנטאזיע). אויפן ראנד פון אפגרונט ליבט מען זיך, מען ווערט ברוגז, מען בעט זיך איבער, און ביי די גראטעס איז מען מחדש די לבנה!

דיכטונג איז דאך אין א געוויסן זין א רייזע צו אנטדעקן א וויזועלע רעאליטעט, אן אינטימע אנטפלעקונג און דערקענונג פון איבערלעבונג, פון עמאציע באזוימט מיט לירישע דינקייטן. דאס האט סוצקעווער באוויזן אין „געהיימשיטאט“, ווי אין פיל פון זיינע אנדערע שאפונגען.

סוצקעווער איז אבער אויך, אפשר, דער סאמע מוזיקאלישסטער פאעט אין דער יידישער דיכטונג, בפרט, פון ים-המוות! עס איז זייער ריכטיק, וואס ער זאגט אין „נאכליד“ אין די צוויי לעצטע שורות: „בהאב נישט געזונגען כתב. איך האב געמוזט / ארויסוואַיען פון זיך די קאנאליאָרע זי!“ דערביי האט ער אבער דעם פערן אנפארטרויט אזא צויבערשפיל פון ווארטמוזיק, פון כוואליעדיקע פארבן, אזא כישוף-גליקן ווילקלאנג פון יידישווארט:

פון וואנען קומט דבורל? איך האב זי עס זעלטן
געפרעגט. ווייס דער שטערן אליין פון זיין ליכטונג?
און ווייס דען דער פיימן פון וואַסערע וועלטן
עס צויבערט צו אים אין געהיימשיטאט זיין דיכטונג?

אין סוצקעווערס א פערז קען א ווארט מיניען מיט פארבן און קלאנגען, וואס זענען מאלעריש-ווארעם, ערדיש-רעאליסטיש און ראמאנטיש-עטעריש, אפילו אין קאנאליאָדע:

און דא, אין געהיימשיטאט, מיט הונגער באפלייטלט,
איז דבורל פארוואנדלט אין הונגערס פארבייטער.
א בליק נאך א בליק ווערט ארום איר געקייטלט,
פארטונקלט א רגע און קייטלט זיך ווייטער.

דער דיכטער באַזינגט די סימפאָניע פון מיין אין די קאַנאַלן. בעת
אויבן מבולט אַ רעגן און די שטראַמען הייבן אָן צו פליסן האַסטיק. זייער
מעלאָדישקייט ווערט וואָס אַ מאַל העכער, האַסטיקער, און דבורל, פאַראַפּט
פון די קלאַנגען פון די צעשטורעמטע מיין, וואָס שפּרינגען פון די לעכער
מיט זייער צאַף-צאַף, צאַף-צאַף :

„נאַך דבורלען באַהערשן אַלין מער די צאַפּצאַפּן,
די פּייגלמיין מאַנען, פאַרשיכורן, קלאַנגלען.
וויל דבורל אַ ווערק פון די טענער באַשאַפּן!
זי פילט נישט די שטראַמען וואָס רינגלען זי, ראַנגלען.

שוין גרייכט ביז די קני דאָס צעקאַכטע געוועסער
מיט פּלייזיקע פּידלען, וואָס שפּילן אָן קיינעם.
עס טרילערן פּלייטן, עס בויערן בעסער :
באַזונדער — אין איינעם, באַזונדער — אין איינעם.
עס פּלאַצט אַ געוויין! און עס בריוון אַקאַרדן .
ווי איינע וואַלט וועלן דעם צווייטן דערמאַרדן.
(ז' 222)

אַט דער וואַרט-אַרקעסטער מיט זיין מוזיק. די ברייטע גאַמע וווּל-
קלאַנגיקע ניואַנסן מיט זייער שיינקייט און פאַרכאַפּנדיקן ריטעם, זענען
דאָך סובלימירטער טרויער, פּיין, ווייטיק, געצייכנט מיטן בלוט פון האַרצן,
וואָס פּלייצט פון ים-המוות!

די געשיכטע פון יידישן אומקום מיט דער הילף פון די פּאַליאַקן, ליט-
ווינער, און אַנדערע „יידנפריינד“ איז גוט באַווסט. די געשיכטע-פעלשער
הינטערן „אייזערנעם פאַרהאַנג“ באַזינגען די „הילף“, וואָס יידן האָבן באַ-
קומען (פון די פּאַליאַקן און אַנדערע שכנים). די יחידים-פּאַליאַקן, וואָס
האָבן אַרויסגעוויזן זייער טיפע מענטשלעכקייט ווערן גענוצט ווי אַ דעק-
מאַנטל איבער דער ריזיקער צאַל, וואָס האָבן געהאַלפּן דעם שונא אויסצו-
ראַטן יידן.

אין זיין פּאַעמע „צו פּוילן“ פּרעגט סוצקעווער :

ווי קען איך דיך בענטשן? איך בין דאָך דער ערות
פון דייענע פאַגראַמען אויף קינדער און זיידעם.

דער דיכטער באַטאַנט די חורבן-יאָרן, ווען גרויסע מאַסן האָבן אַנטייל
גענומען אין מאַרד און רויב, האָבן געהאַלפֿן טרייבן די יידן אין בויע:

נאָר איך האָב געפרוּווט זיך אַליין צו באַצווינגען,
איך זאָל וועגן דאָזיקן אמת נישט זינגען.
פאַר מיר האָבן איינציקע העלפֿער און רעטער
אַריבערגעוויגן פֿיל טויזנט פאַררעטער.

סוצקעווער האָט די פּאַעמע געשריבן אין 1946, גלויבנדיקן נאָך דעם
מאָלט, אַז „איך זכות פון דעם איינציקן בין איך געקומען / דורך ווידער
ליב צו האָבן מוכן ומזומן“.

ער באַזינגט אין „געהיימטשאַט“ די פּוילישע טאַכטער (מאַריאַ פע-
דעצקאַ), וואָס האָט זיך מוסר-נפש געווען צו ראַטעווען יידן „זאָל יעדער
געדענקען איר נאַמען, די פּריינדשאַפט / אין שרעקלעכן דור פון משוגע-
נער פּיינטשאַפט“. אָבער ווי ווייניק זענען אַט די צדיקים געווען אין
סדומישן פּוילן! די פאַררעטער זענען נישט נאָר אין די שטעט, נאָר אויך
אין די וועלדער געווען. איז דאָך קאַפּל דער שמידער געקומען אין די
קאַנאַלן נאָך די טראַגישע דערפאַרונגען מיט די „חברים“ פאַרטיזאַנער אין
די נאַראַטשער וועלדער...

אָבער נישט דאָ איז דער אַרט זיך אַפּצושטעלן לענגער וועגן דעם
לעצטן קאַפּיטל פון יידן אין פּוילן, וואָס ווערט איצט אַפּגעשלאָסן מיט
דעם גירוש פון דעם לעצטן רעשטל יידן אויף דעם פאַרסטמן באַדן.

פאַרן פאַרלאָזן פּוילן אין סוצקעווער אַוועק זיך געזעגענען מיט פּרצעס
אוהל, וואָס „היט דעם בריליאַנטענעם שטויב פּונעם דיכטער“, וואָס האָט
געליכטיקט אין געטאָ. ביים לייענען דעם געשריפט אינעם אוהל-געוועלב:
„אָזוי גייען מיר זינגענדיק, מאַנצנדיק“, האָט זיך סוצקעווער זיכער דער-
מאַנט, אַז ער זינגט אין איינעם פון זיינע לידער וועגן מיטנעמען מיט זיך
די הייליקע ווערטן פון אונדזער ירושה „ווי ס'האַט מיין ווייטער זיידע /
געטראָגן דורכן מדבר-פּלאַם דעם משכן אויפן אַקסל“. שטייענדיק אויפן
גענשער בית-עולם, וווּ געטאַ-יידן האָבן געזוכט אַ מקום-מקלט צו ראַ-
טעווען זיך, זעט ער דעם סוף פּונעם יידישן קיבוץ אין פּוילן. מיט וועמען
וועט דאָרט פּרץ בלייבן? קען די גאַלדענע קייט נאָך האָבן דאָ אַ שליטה?
און עס פאַרענדיקט סוצקעווער זיין פּאַעמע „צו פּוילן“ מיט דער סטראַפּע:

און איר, וואס אהער בין געקומען כדי צו
געזעגענען זיך — נעם ארויף אויף מיין פלייצע
דעם אוהל און וואנדער אונזע מיט זיין ניגון
וואס גאר די פארגאנגענהייט טוט ער צעוויגן
און וועט מיר א וועג אין די מארגנס פארצוקערן:
— „אט אזוי גייען מיר,
די נשמות — פלאקערן!“

גוטע פאעזיע איז שטארק קאנצענטרירט אין אלע אירע טיילן. די
קינסטלערישע געצוימטקייט פאדערט שפארזאמקייט פון ווארט און אפ-
קלויב פונעם פאסיקן ווארט, וואס גיט א ליד דערפילונג. פאראן שרייבער
וואס זענען רייך אין לשון, נאר דאס איינציקע פאסיקע ווארט אויפן ארט
קומט זיי נישט אונטער. וועגן אשן האט ניגער א מאל באמערקט, אז ער
איז א מייסטער פון ווערטער, אבער נישט קיין ווארטמייסטער.

סוצעווער איז דער גרויסער ווארטמייסטער, וועלכער דערגייט צו
ווירטואזיטעט. עס איז גוט באוואוסט זיין שפראך-דערפינדערישקייט און
ווערטער-פארבן, נאך מער, זיין יידיש-לשונדיקע נאטור-מאלערישקייט,
וואס פארשאפט דעם געניסער פון פאעזיע דעם גחת-רוח פון עסטעטיזיר-
טער דעהויבונג. פארן לייענער אנטפלעקט זיך מיט לירישן חן דאס, וואס
טיילט אויס סוצעווערס א ליד פון אנדערע. זיינע ווארט-אינאוואציעס,
גראם-חידושים אין די דערגרייכטע שלמותדיקע לידער, שאפן, אדער
שמעלצן איבער, א ניי לשון פון מוזיקאלישער שיינקייט און פארביקייט
פון קאמפאזיציע — די גאט-געבענטשטע הארמאנישקייט צווישן דיכטער,
מאלער און מוזיקער.

ביים לייענער סוצעווערס לידער קען דער לייענער באמערקן וויפל
אויפמערקזאמקייט און מי דער דיכטער גיט אפ דעם איינציקן ווארט, עס
זאל האבן נישט נאר זין, נאר אויך מוזיק:

א ווארט אן מוזיק מיט א שטותיקן זינען
א קנאפער מחותן אין קעניגרייך ליד —

א ווארט אן פערזענלעכקייט, אן אינדיוויד,
א זלידנע באשעפעניש...

(ד' 468)

ער וואָרט פאַר די סכנות פון אַן אומפאַרזיכטיק וואָרט און פאַרגלייכט עס, ווי דאָס גיין איבער אַ מינעפעלד: איין פאַלשער טריט, איין פאַלשע באַוועגונג, און דו ביסט אַ פאַרפאַלענער! שטייט, דעריבער, דער דיכטער פאַר תיקון-אות, ווי זיין זיידע פאַר תיקון-חצות. אין אַ „ליד וועגן תיקון“, דערציילט ער ווי די „שוואַרצע פינטעלעך“, „ווי בליקן / אַפגעשפרונגענע פון קלף, / מוינען, מאַנען: גיב אונדז תיקון. / זיי באַשאַפער, זיי באַשאַפער“.

דאָס וואָרט מאַנט ביים דיכטער צו באַשאַפן שיינקייט, צו זוכן גרויס-קייט אין קליינקייט. אויך אין „גיהנום-גאַס“ האָט סוצקעווער דערשפירט דעם זיסן טעם פון גן-עדן-וואָרט, ווי אינעם ליד „איך ליג אין אַן ארון“, פילנדיק שוין דעם אַטעם פון טויט: „היינט דאָ, מאַרגן דאָרט, / און איצט איז אַן ארון, / ווי אין הילבערנע קליידער, / זינגט נאָך אַלין מוין וואָרט.“ (די דאָטע אונטערן ליד איז: ווילנע, אויגוסט 1941).

אַ דיכטער קען אַ בערגעלע מיסט אויך פאַרוואַנדלען אין אַ ליד. ליגן-דיק אויסבאהאַלטן אין אַ קאַלכגרוב, אַ האַלב-דערטרונקענער, קומט אויף פאַר זיינע אויגן (דורכן צעלאַזענעם קאַלך און וואַסער), אַ שמייכלדיק-ראַזעווער זונפאַרגאַנג. עס פאַרכאַפט אים די שיינקייט און ער הערט נישט אויף צו גאַפן „אויפן שענפטן זונפאַרגאַנג, דורך מיר אַליין באַשאַפן“ („אַ טאַג ביי די שטורמיסטן“).

ער זינגט אין זיינע חורבן-לידער, אַ „דער טויט אַליין דערשרעקט זיך פאַר דער שיינקייט“... עס איז אַ שוידערלעכע שיינקייט אין דער עלע-גיע נאָך דער פינצטערער נאַכט! דער דיכטער פירט דעם ליינער צו די אומצאָליקע קברים, וועלכע ער האָט פאַרזיגלט מיט לידער. זינגט ער דאָך צו קענען באַשאַפן „פון קברשן לייב פונעם פייכטן — — אַ משה-געשטאַלט פאַר די דורות צו לייכטן“.

וויפּל אויפשוידערנדיקע שיינקייט האָט סוצקעווער אַריינגעגעבן אין „די לערערין מירע“ און אין דער גרויסער פּאַעמע „כל-בדרי“ נאָר אַנצורופן אַ צוויי — זייער צאָל איז אַ לעגיאַן — פילסטרוניקע „פון וויינענדיקע פידלען אונטער דער ערד“.

און די, וואס גליווערן פארלאזן,
און קיינער הערט נישט זייער קול —
זיי האבן מיר געגעבן לשון
ווי שנייך-פאנגעליטן שטאל.

הערט אויס, לעבעדיקע ברידער,
די אויסגעמאדטע לעבן אויך.
אין אייערע געבייטשטע גלידער
איז איינגעקלונגען זייער הויך.

(דער נביא, ז' 129)

די יענעוועלטליקע שטים פון דיכטער איז אַ שטילע. ער זינגט אויס
דעם געקלאַג פון אַשיקן געטאָ אין שטילע טענער, אָבער מיט גרויס-
פאַרנעמיקע זענגען פון די טויטפייערן.
מיט וואָס פאַר אַ לירישע פידלענער שפילט סוצקעווער אויס זיין
„איכה“ איבער די אומגעבראַכטע יידישע קינדערלעך! זייער שפילגעצייג
איז געבליבן פאַריתומט, „ווייל ס'האַט קיינער פון זיי נישט קיין מאַמע“.
און ביים דורכוואַנדערן איבער דער סקעלעטן-וועלט פון זיין זכרון, זעט
ער די קליינע בית-מלכהס :

איך געדענק אַזאַ טאַג — זוי און ווינד —
זיבן געסלעך און אַלע מיט ליאַלקעס
און די שטאַט איז געווען אַן אַ קינד.

צו זיין צווייטן לידערבאַנד האָט מאַיאַקאָוסקי געגעבן דעם מאַטאָ:
„איך קען נישט אַריבערטראַגן די יסורים פון שטערנלאַזיקייט“.
סוצקעווער האָט די זענגען פון דער שטערנלאַזיקער גאַכט באַהעלט מיט דיכטערישע
ליכטשטראַלן און באַזוניקטע קלאַנגען.

ער איז נישט קיין יאוש-זינגער, ווייל ער איז אַ מאַמין אין לעבן. אין
די שווערסטע מאַמענטן „קומט ווידער די זון אין מיין טונקל געמיש /
און אַ גלויבן נעמט שטאַרקן מיין אַרעם. / אויב אַ ווערעמל גיט זיך
נישט אונטער דעם שניט, / ביסטו ווינציקער דען פון אַ וואַרעם?“
(ז' 23).

ווען כ'האב געלייענט זיינע „לידער פון ים-המוות“ איז אויף מיין שרייבטיש געלעגן אן ענגלישער זשורנאל מיט אַ רעפראָדוקציע פון אַ בראַנזפּיגור, געשאפן פון יידישן סקולפּטאָר ליפּשיץ: אויף אַ וועגעלע זיצט אַ פּרוי מיט אַפּגעהאַקטע פּיס און הענט. עס מבולט אַרום איר, און אירע האַר, נאָס פון רעגן, זענען אַראַפּגעהאַנגען און צעפּלאַשעט. אַ טראַג-גיש בילד, אַבער זי, די שווער-געטראַפּענע פון גורל, זינגט מיט אויפֿ-געהויבענע אַפּגעהאַקטע אַרעמס צום ליכט פון לאַנטערנשיין!

אַט דער סימבאָל איז פּאַעטיש אויך דאָ אין סוצקעווערס חורבן-לידער („אין ליכט האַטו איבערגעשמואַלצן אַ כּמאַרע“). פון עולם-התּוהו בלאַנדזשען צו אים און עס רופן קלאַנגען, וואָס האַבן גישט קיין רו. עס רופן די קאַשמאַרן און נשמה-פּלאַנטערס פון דער שוידערלעכער נאַכט, אַ נאַכט אָן לאַנדשאַפּט, אָן שטערן, נאָר בלוין חשכות אַרום. אַבער ווי זאַגט אליעזר וויילס העלד, מיכאל, אין „די שטאַט פון שטראַף“ —

און פאַרט זאָג אויך דיר: מיר ווערן אויסגעלייזט פון איר.

און ער גיט נאָך צו, אַז פון אַט דער נאַכט ווערן געבוירן די שענסטע

שאַפּונגען.

סוצקעווער האַט אין זיין געזאַנג צו סיני, ירושלים, נגב, צו „די גייסטיקע ערד“ פון ישראל, וווּ ער לעבט שוין איבער צוויי צענדליק יאָר, פאַרוואַרפּן אַ בריק צווישן נעכטן און דעם היינט. ער דערמאַנט, אַז „צוריק צוויי טויזנט יאָר האַט נאָך געזאַגט אַ קלוגער גריד, / און זאָגן מענטשן איצט מיט אים צוזאַמען: / — דעם הימל בייט אַ וואַנדערער, דעם הימל — נישט זיין איר, / כּשעת ער גייט אַוועק פון לאַנד און שווימט אַריבער ימען... (געשלאַסענער ציקל, ז' 444).

זינגט סוצקעווער וועגן זיין היימשטאַט ווילנע: „איר וויל אין דיר

אַריינגיין ווי אַ נאַכט צעגליט אין שטערן“.

פון דער צעשטערנטער נאַכט טראַגט ער „אַ נייע בענטשונג און

אַ נייעם האַפּן“.

די דערשיינונג איציק מאַנגער

איציק מאַנגער געהערט צו די פענאַמענאַלע דערשיינונגען אין אונדזער יידישער ליריק. געקומען איז ער צו איר, ווי אַ קינד פון זיין דור און צייט, מיט אַלע ראַנגלענישן און האַפענונגען, אָבער באַלד אין די ערשטע טריט פון זיין דיכטונג האַט ער זיך פאַרקערעוועט אויף אַן אייגענעם וועג — אַ זייטיקע סטעזשקע, וואָס איז ווייט געווען פון ברייטן טראַקט. געווען איז עס בעת די שטורמישע רעוואָלוציע-יאָרן, ווען דער מעכ-טיקער שטראָם פון סאָויעטישן „אַקטאַבער“ האַט אין דער קונסט און ליטעראַטור אַראָפּגעשוואַנקען אַלע פאַרמען און דאַמבעס פון טראַדיציאָנאַלן, פון עסטעטיום און ראַמאַנטיום. ווען אין דער פראַנצע האַט מען אַנגעטאַן די כתר-כהונה דעם נאַקעטן, רויען נאַטוראַליזם און אין דער פאַעזיע האַט מען כאַליאַסטרעוועט, געזינדלט און געשאַלטן די אַלטע אונ-טערגייענדיקע וועלט אויף אַ לשון, וואָס איז געוואָרן „אַ הפקר גאַסן-מויד“ (מאַרקיש). אַט אין דער צעשויבערטער צייט פון אַנטי-לירישקייט — האַט אַ יונגער, אויפגייענדיקער פאַעטישער שטערן זיך באַוווּן אויפן האַריאַנט פון אונדזער ליטעראַטור — איציק מאַנגער.

דער גרויסער חידוש מיט אים איז געווען זיין אַנטאַן (אין יענער צייט) אַ יום-טוב-באַזילבערטע פרוכת-מענטעלע אויף די דעמאָלטיקע אַפגע-שפאַטענע ראַמאַנטישע ווערטער, ווי לבנה-ליכט, אומעט, בענקשאַפט, טרוימען:

דאָס שוואַרצע קלייד

מוליעט זיך טרויעריק צום אַוונטווינט

מיט דער שרעק פון קינד,

און מורמלט:

„ווי שייך די לבנה ברענט

אין מיינע טרוימען“.

(מיידל-פאַרטעט)

די ציטאטע איז פון מאַנגערס ערשטן ליד, אַפגעדרוקט מיט קרוב אַ האַלב יאָרהונדערט צוריק. ער איז דאָן געקומען צו דער דיכטונג מיט זיין גאַנצן ראַמאַנטישן רעקוויזיט — אַן עדות איז אויך דער נאַמען פון זיין ערשטלינג לידער-בוך א"ב, „שטערן אויפן דאָך“ (1929). דער דיכטער האָט צו יעדן טונקעלן פענצטער שטערן-ליכט געבראַכט און „יעדער שטערן איז אַ טרער, אַ ליד“. מאַנגער האָט געזונגען אַ ליריש שטילן געזאַנג וועגן קליינע און גרעסערע לעבנס-פריידן, וועגן מענטשלעכן טרויער, צער און בענקשאַפט. זיין בענקשאַפט נאָך שיינקייט, וואָס „ווישט די טרערן אָפּ פון אַלע צערן“, זיין צולייכטן מיטן בלאַען כישוף-לאַמטערן דעם מענטשלעכן טרוים:

דאָס טונקעלע וואַסער, דאָס פעלד...
דעם חלום פון דער גאַנצער וועלט.

מאַנגערס פּאַעטישע קראַפט גלאַנצט נישט מיט פּאַעטישע פּליטערלעך. זיין ליריק איז פשוט און פּראַסט, אַבער אַרומגענומען מיט ליכט פון ווי-זיאַנערישן בליץ און מיט דער מייסטערשאַפט פון לייכטן פּערו. ער עפנט אויף ברייטע טירן צו דער פּאַנטאַזיע, צום צוואַמענשפּיל פון קלאַנג, פאַרב, וואָרט און בילד.

אין זיין געראַטענעם ערשטלינג „שטערן אויפן דאָך“, האָט מאַנגער געלייגט דעם פונדאַמענט פאַר זיינע שפּעטערדיקע קינסטלעריש-אויסגע-רייפטע באַלאַדעס און לידער. די יידיש-אידיאַמאַטישע פּשטות פון זיין לייכטן פּערו איז פאַרן פשוטן ליינער געווען ווי זיסער וויין פאַרן גומען, ווידער פאַרן ראַפּינירטן פּאַעזיע-געניסער, האַבן מאַנגערס ליריקס אויסגע-נומען מיט דעם זיווג פון פּאַלקישן פּרימיטיוו און קלוגער איראַניע, נאָך-וויטעט און טיפּער חכמה, גראַטעסק און ליריוזם, וואָס זינגט זיך אַריין אין אונדזער געמיט. דאָס איז באַזונדערס געקומען צום אויסדרוק אין זיין פּאַעטישער אינטערפּרעטאַציע פון יידישן טרובאַדור.

אין די קאַרפּאַטן-בערג, אויף די שליאַכן צווישן דערפּער, זענען פאַר-בליבן די טריט פונעם גרינדער פון חסידיוזם. מאַנגער האָט נאָך אין זיינע

קינדער- און יוגנט-יאָרן אָנגעזאַפּט זיך מיט די מעשיות און לעגענדעס וועגן בעל שם טוב, וואָס האָבן באַווירקט זיין פּאַנטאַזיע און זענען שפּעטער סובלימירט געוואָרן אין זיינע באַלאַדעס. אין הלל מאַנגערס שניידערישן וואַרשטאַט האָט מען ביים נייען און פּרעסן פּאַרצויגן אַ פּריילעכס פּון די בראַדער זינגערס, פּון וועלוול זבאַרושערס אַ בענקשאַפּט-ליד, אַדער גאַר פּון אברהם גאַלדפּאַדענס רעפּערטואַר. מאַנגער האָט זייערע שאַפּונגען באַצירט מיט אַלע זיינע פּאַעטישע חנען.

דער ליריקער האָט דערשפּירט די טיפע רעליגיעזיטעט, די הומאַנישע דערהויבנקייט, וואָס די לערע פּון בעל שם טוב האָט געטראָגן אין יידישן לעבן, אין אַט דער גרויסער באַוועגונג, וואָס האָט געבראַכט פּיל פּרייד און בטחון פאַרן פּאַלק.

צווישן קאַסעו און קיטעו
שטייט אַ גאַלדענער ברונען.
אין טיפּן קלאַרן וואַסער
האַב איך אַ זון געפּונען.

קאַסעו און קיטעו איז דער געאַגראַפּישער שטח, די לאַנדשאַפּט אַרום די קאַרפּאַטין-בערג. דער גאַלדענער ברונען איז דער סימבאָל פּון דער גרויסער לעגענדאַרער געשטאַלט און באַוועגונג. אין מאַנגערס ליד איז דער בעש"ט דער קול-מבשר פּון הייליקן ציטער. ער איז דער גרויסער פּאַנעטיסט און הומאַניסט, וואָס זאַגט אַן מיט גרויסער פּרייד דעם ישובּ:

הייליק איז די וועלט און דריי מאָל שייין.

עס איז די קאַסמישע שיינקייט און הייליקייט, וועלכע מאַנגער האָט מיט גרויס-דיכטערישע פּאַרבן געמאַלן אין זיין „סאַנקט בעש"ט". נישט נאָר אַ מענטשלעכע טרער קען צעטרייסלען די רין פּון דער וועלט, אויך פּון דער טרער פּון אַ גרעזל און פּונעם מינדעסטן ווערעמל, שוין אַפּגערעדט פּונעם געוויין פּון שטערנדל ווערט צעשטערט די האַרמאָנישע שלווה אין דער וועלט. דער דיכטער באַלעבט די אוניווערסאַלע מענטשלעכע דערהויבנ-קייט פּון דער בעש"ט-געשטאַלט, פּון איר לויטערקייט און אַרומגעמדיקער ליבשאַפּט צו אַלץ פּון גאַטס באַשאַף. אַט איז מאַנגערס פּאַעטישער חזיון

פון בעש"ט, בעת ער זיצט אין זיין חדר-מיוחד בחצות-הלילה, און זיין
גאנצער וועזן איז דורכגענומען מיט דער קאסמישער נאכט-שיינקייט :

די נאכט איז הייליק, טיף און שוין,
און אפילו דער מענטש, וואס גייט אליין
בארוועס איבער א פרעמדן לאנד,
פילט איבער זיך גאטס בלאע האנט.

אין אט דער בלאער הערלעכער הימלישער פארב מיט איר סאמעטענער
ווייסקייט און איידעלער שלוה, רייסט זיך פלוצעם אריין א דין שטיל
געוויין, וואס האט איבערגעריסן די זעלישע רו :

עפנט דער בעל שם טוב די טיר און גייט
געוואר צו ווערן, ווער פשטערט די פרייד,
די פרייד און דעם חלום פון א וועלט.

אין דער „סאנקט בעש"ט"-באלאדע, האט דער דיכטער געזוכט די
צעשטערער פונעם וועלטס-חלום און פרייד — אין די העכערע קאסמישע
כוחות. „ווער-זשע וויינט אצינד?" דער בעש"ט זוכט איינצושלעפערן דאס
פרעמדע געוויין אויף זיינע הענט, ווי עס טוען מאמעס, נאר ס'ציטערט דאס
געוויין ווי א פידל דין, „דין ווי די גסיסה פון א קינד, וואס פארווארפט דאס
קעפל אויפן ווינט".
און דאן אנטפלעקט זיך אין בעל שם טובס וויזיע, ווער עס האט צע-
שטערט זיין חלום :

הייבט דער בעל שם די אויגן אויף,
די ליכטיקע אויגן צום הימל ארויף,
זעט ער א גראע כמארע וואס ליגט
איבער א שטערן, וואס ווערט צעדריקט.

האט דער בעל שם אַוועקגעשארט די גראע כמארע און באַפרייט דאָס
שטערנדל פון קלעם.

שמיבלט דער בעל שם: „דו שייגען, דו!
האסט אויפגעטרייסלט א וועלט פון רו“.

ווי אין ריכארד ב. האפמאנס פאעטיש-דראמאטישער וויזיע „יעקבס
חלום“, איז אויך אין מאנגערס „סאנקט בעש״ט“ דיכטעריש ארויסגעהויבן
די קאסמישע פֿיין, דער שטומער בליק און דינער געוויין אין דער יצירה:

דאס געוויין פון א ווערעמל און פון א גראץ,
דאס געוויין פון א שטערנדל און פון א האז,
קען טרויסלען און צעטרייסלען א וועלט פון רו...
באהיט און באשיין זיי, טאטע דו!

אין מאנגערס שאפן הענגען בלאע הימלען איבער פינצטערע אפגרונטן.
עס איז דא די באזונדיקע אויפליכטונג פון בענקשאפט און טרוים, דער
מענטש, די וועלט, זאל זיין שענער, בעסער, ווייל מיטן חלום ווערט דער
מענטש גרעסער, דערשפירט דעם הייליקן פלאטער — די רעליגיעזיטעט אין
בליץ געהילט, און אין ליכט צעשפילט:

...און ס'האבן שטערן אויפגעבליצט
אויף מיין געזיכט און מיינע האר,
איז גאט פאראן אין אונדזער טרוים
איז ער פאראן אין דער וואך.

מאנגער איז מיט אלע זיינע רמ״ח-אברים א ראמאנטיקער. ער קען גוט
די גראע וואך, דאס ביטערע און טראגישע פון דער ערדישער ווירקלעכקייט.
מ'קען אין זיינע לידער געפינען צער, געוויין פון קלאגנדיקע רעגנס אין
הארבסט און פון הונגעריקע קינדער. ער דערציילט פון טרויער און עלנט
פון שמאטעס-קלייבער, וואס גראבלען אין מיסט און מיינען „זיי וועלן אן
אוצר געפינען“. ער באזינגט דעם אומעט פון די נאכטיקע שאטנס און מיט
זעלבסט-איראגיע איבער זיך, דעם פארפאלענעם ראמאנטיקער, פון די
„דיכטער וואס האבן געגלויבט אומזיסט די שטערן — און זענען אראפ פון
זינען“.

ביי דער גאַנצער איראַנע פון דער ניקטערער וואָר, קלאַמערט ער זיך
אין דער אילווע — אין איר צויבערדיקער ליכט און ער בעט זיך ביי איר :

אילווע, שוועסטער, פאַרלאָז מיך נישט.
צינד שאַרפער אָן דיין בלאַען לאַמטערן
און זאַג : די שטערן זענען שטערן
און אַלצדינג אויף דער וועלט איז שוין און גוט.

פרוויט ער פליען אויף דעם כישוף־טעפעך און נעמט אויף אים אַרויף
דעם ייד, וואָס איז דערגאַנגען פון גראַ ביז בלאַ — דאָס איז טאַקע דער
נאַמען פון איינער פון מאַנגערס שענסטע באַלאַדעס, וווּ ער האָט מיט אַזא
מייסטערשאַפט מזווּג געווען וויזאַנערישקייט מיט מוזיקאַלישקייט. די מאַ-
לערישע פאַרבן און די מוזיקאַלישע קלאַנגען גיסן זיך האַרמאָניש צונױף
און שאַפן שלמות פון אַ הויכער מדרגה. די באַלאַדע הייבט זיך אָן מיטן
אַרעמען ייד אין די גראַע מלבושים מיט זיין וואַנדער־טאַרבע און שטעקן.
און די דערדריקדיקע גראַקייט ווערט אַלע מאַל געדיכטער און שווערער,
ביז דער ייד איז מתפלל — בעטנדיק הויך אויפן קול :

רבנו של עולם מעק די גראַקייט אַפּ
פון אַלע מיינע וועגן, און זאָל
מיין וואַגל און וואַנדער איבער דער וועלט
זיין כאַטיש ליכטיק און אויפגעהעלט.

און ס'קומט די טראַנספּאַרמאַציע אינעם יידן ביי אַ גראַער אַכסניה אויף
די וועגן. זיין באַגעגענען זיך מיט דער פרוי אין בלאַען קלייד און מיטן
אַכסניה־באַלעבאַס, וואָס דערציילט אים פון אַ בלאַען קעניגרייך מיט אַ
בלאַען טייך אַרומגערינגלט. דער ייד דערשפּירט אַרום זיך אַזא גן־עדנדיקע
בלאַקייט, וואָס שלעפּערט אים איין, און דער הלום שפינט פאַר אים אַ וועג,
וואָס איז כולו בלאַ :

און דאָס פעלד און דער וואַלד און דער טייך איז בלאַ.
נאַכט דער שענקער און ס'נאַכט זיין פרוי,
ווי ס'שפּאַרט פון דעם ייד אַרום דאָס בלאַ.

לעבנס-שטייגער. די פרומע קרייזן האָבן אים נישט געוואָלט מוחל זיין, פֿאַר וואָס ער האָט זיך שקאַציש אַ שפּיל געטאַן מיט די בערד פון די אבות. נישט גערעכט איז געווען זייער טענה. מאַנגער דער סעקולערער דיכטער האָט גראַד אַ היפש ביסל לידער מיט דערהויבענער רעליגיעזיטעט. זיינע בעש"ט-לידער זענען גוטע עדות, ווי ווייט ער איז פון רעליגיעזער פּראַפּאַ-נאַציע. אין זיין „מדרש-איציק“ האָט ער די פאַרצייטיקייט פון חומש פאַר-היינטצייטיקט. ער האָט די תנ"ך-העלדן פאַרהיימישט דורך דער נאַענטער מזרח-גאַליצישער לאַנדשאַפּט, אַפּגעווישט דעם שטויב פון די אבות און אמהות, ווי זיי וואָלטן געלעבט מיט אונדז, ווי היינטיקע יידן.

איך דערמאָן זיך אַן עפּיזאָד פון די מיטעלע דרייסיקער יאָרן ווען דער „אוהל“ האָט אין וואַרשע אויפגעפירט די פּיעסע „יעקב און רחל“ מיט געטריישאַפּט צו דעם היסטאָריש-עטנאָגראַפּישן הינטערגרונט. עס איז דאָן פאַרגעקומען אַ גרויסע דיסקוסיע וועגן דער געטריישאַפּט צו דער פאַרצייטיש-ביבלישער עפּאָכע אין אַ מאַדערנער טעאַטראַלער אויפפירונג, און מאַנגערס מיינונג איז געווען, אַז די רעזשי האָט די ביבלישע געשטאַלטן געדאַרפּט אַריבערטראַגן קיין פּוילן און ליטע און זיי אַדורכלייכטן מיט היינטצייטיקייט. דאָס טאַקע האָט ער אַליין געטאַן אין זיין „מדרש-איציק“.

אָודאי איז דאָ גראַטעסק אין מאַנגערס חומש- און תנ"ך-לידער. עס איז דאָס שטיפערישקייט, שאַרזש און אַ ביסל שקאַצישקייט מיטן שעל-מישן מיצל. דאָס זענען אָבער נאָר די מאַנגערישע באַצירונגען צו זיינע צייכענונגען און שטייגער-געמעלן. דורך זיי האָט ער דעם עבר פאַרזווגט מיט אונדזער צייט. ער האָט דאָס ריין-מענטשלעכע — סענטימענטן, גע-פילן, טרוימען און די נאַטירלעכע געלוסטן — אַפּגעטיילט פון זייערע פאַר-הייליקטקייטן. ווי נאַענט עס איז צו אונדזער געמיט דער פאַרדרוס פון דער מאַמע שרה, די קרענקונג פון אַ פרוי אַן עקרה, בעת איר מאָן —

אַט שטייט ער אין זיידענעם קאַפּל
 ר' אברהם דער פרומער ייד, —
 צי פילט ער כאַטש, מאַמע געטרייע,
 מיין ביטער דערשלאַגן געמיט ?

ווען הגר ווערט ארויסגעטריבן פון אברהםס הויז, ווי באַרעכטיקט און היימיש-באַקאַנט איז איר באַקלאַגן זיך אויף דער אויפפירונג פון דעם שיינעם ייד, ר' אברהם:

און הגר נעמט פאַר אַן ערות
דעם הימל און די ערד:
אַט אַזוי פירן זיך די אבות
מיט די לאַנגע פרומע בערד.

עס איז אונדז היימיש-נאַענט אַט די אוממיטל-באַרקייט און פשטות אין אַזאַ פאַלקסטימלעכן אידיאַם. צו מאַכן זיי נאָך מער אינטימער, האָט מאַנגער צוגעגעבן די טאַפּלשפּיל באַווירצט מיט פאַמיליאַרן גראַטעסק. וויינט די מאַמע שרה, ווייל זי האָט שוין ווידער אַ מאַל „די צאינה וראינה געלייענט“. ער חזרט איבער דעם טריק מיט אליעזרן, ווען אברהם שיקט אים אויסזוכן אַ ווייב פאַר יצחקלען: „איך האָב אים קוים אויסגעוויינט / דו ווייסט עס אַליין, מיין געטרייער קנעכט, / ווייל דו האָסט עס אין חומש געלייענט“. דאַס באַנוצן אַנשטאַט אברהם — אַוועמל, און שרה — „סורטשע די פּושקע-גבאיטע“, אַט די גראַטעסקע שפּילעוודיקייט, מאַכט אונדז היימישער די אבות. זיי ווערן אונדז נאַענט, ווי די אייגענע שטעטל-דיקע יידן. אַזוי איז אויך אין „אדם און חוה“, וווּ ליבשאַפט, תאוה און אייפערזוכט ווערט אַרויסגעבראַכט אין דינע שטריכן, אַ ביסל שטיפעריש, מלא חן, וואָס גראַמט זיך אַזוי גוט מיט שוין.

אויך אין זיינע מגילה-לידער האָט מאַנגער פאַרווישט די מחיצה פון אַרט און צייט — עס איז סטיליזירטער פּורים-שפּיל פון שטעטל, מיט מער שאַרזש און גראַטעסק, הגם מיט אַ שוואַכערן קינסטלערישן פּולס, ווי אין די חומש-לידער. עס שימערירן חנוודיקע איינפאַלן, פינקלדיקע עפּיטעטן און המצאות אין אַ טייל פון די מגילה-לידער, וואָס האָבן אַנגעשלאַגן ביים ברייטן עולם און באַקומען לעצטנס אַזאַ פאַפּולאַריטעט.

די אַפּטיילונג פון תנ"ך-לידער (אין דער אויסגאַבע פון 1952) — איז היימיש און האַרציק. די איבערדיכטונגען פון די פּאַסירונגען און געשטאַלטן: ליבע-געזאַנגען — פּרייד, בענקשאַפט זענען אַרומגענומען מיט ראַמאַנטיק און שטערן-ליכט. די טרויעריקע וואָר אין פינאַל פאַר אבישג

פון שונם, בעת זי פארטרויט זיך פאר דער אלטער מאמען אין א בריוו,
אז זי האט געמיינט „אין מלכס הויף / וועט זי גיין אין סאמעט און זייד“

...נאר מאלע וואס א דארפיש מיידל מיינט...
זי האט נישט איין מאל אין די נעכט
איר גורל שטיל באוויינט.

און וואס האט אבישג אין תנ"ך באקומען? — נאר עטלעכע געציילטע
שורות „א שורה פאר איר יונגן לייב / און פאר אירע יונגע יאר“.
מאנגערס רות-לידער, סטילזירט און אקטואליזירט — לעבעדיקע
צאפליקע פארטרעטן פון די אלמנות אין א מאנגערישער סטילזאציע
און אקטואליזאציע. פאסט זיך דען ערפה נישט אריין אין היינטיקן פוילן
אין דער באציונג צו יידן? דאס „שיקסל“ ראנגלט זיך מיט אן אגסטיקן
נסיון: מיטגיין מיט דער שוויגער קיין ארץ-ישראל, אדער פאלגן דעם
טאטן, וואס הייסט איר בלייבן אין לאנד, האט שוין גרייט פאר איר אן
אנדער מאן, א גויזשן — אנטעקן. ער, אנטעק באשטייט

כאטש זי האט געלעבט מיט א זשוד —
זי צו נעמען ווי זי שטייט.

די גאלעריע געשטאלטן אין די תנ"ך-לידער איז רייך און פילפארביק
מיט ראמאנטיק, אידיילע, עראטיק; מיידלשע טרוימען, צארטע פרוישיקייט,
דורכגעדרונגען מיט שטימונג, מיט ליריום און נסיונות. דאס טיף הומאנישע
פון ווייטן עבר רייסט זיך ארויס פון גראטעסק און קומט אריבער צו
אונדז, צו די באגריפן און באדינגונגען פון אונדזער צייט. און דאס איז
מאנגערס גרויסער שבח!

נישט נאר דעם גאר ווייטן עבר האט מאנגער צוגערוקט נאענט צו
אונדזער לעבן, ער האט אויך באלעבט מיט א פאעטישן רוח-חיים א בענ-
טערע תקופה — די מיט די עלטער-זיידעס פון דער יידישער ליטעראטור,

וואָס זענען צייטמעסיק און טעמאַטיש — היפּשלעך גאַר ווייט אָפּגערוקט פון אונדז.

זיין פּראָזעבוך „נאַענטע געשטאַלטן און אַנדערע שריפטן“, נעמט אַרום אַ 20 פּאַרטערטן פון די שעפּער און אור-אבות פון אונדזער יידישער ליטע-ראַטור: ד״ר שלמה עטינגער, אברהם בער גאַטלאַבער, א. מ. דיק, בערל בראַדער, וועלוול זבאַרוזשער, אברהם גאַלדפּאַדען און פיל אַנדערע, וואָס האָבן אָפּגעגעבן זייער לעבן פאַרן פּאַלק, געשריבן אי אויף העברעיִש, אי אויף „זשאַרגאָן“, געראַנגלט זיך פאַר זייערע השכלה-אידעאַלן און געהאַלפּן אויפוועקן גרויסע שיכטן פון פּאַלק צו אַ ניי לעבן.

דאָס זענען פּאַרטערטן פון מאַנגערס פען, באַגלייט מיט אַ היפּשער צאָל לירישע שטריכן. די לירישע עלעמענטן גיבן צו דער פּראָזע אַ טיפּערן אַטעם, זיי זענען אַרגאַניש באַהאַפּטן און שאַפּן אַ גאַנצקייט. כדאי דאָ צו באַמערקן, אַז מאַנגער האָט אין זיינע ליריקס אויך פּראָזאַיש-רעאַליסטישע עלעמענטן, און זיי זענען נישט קיין שעטונג, פּאַרקערט, ס׳האַט נאָך גע-שטאַרקט דעם פּאַעטישן כוח פון זיינע ליריקס.

דער פּלאַץ דערלויבט מיר נישט צו באַהאַנדלען מאַנגערס דראַמאַטישע באַאַרבעטונגען פון אברהם גאַלדפּאַדענס פּיעסן, וואָס האָט בשעתם אַרויס-גערופּן אַ גרויסע דיסקוסיע. דאָס געהער שוין היינט צו אונדזער טעאַטער-און קולטור-געשיכטע. איך וועל זיך אַבער דאָ אָפּשטעלן אויף מאַנגערס פּאַעטיזאַציע פון וועלוול זבאַרוזשערס לידער.

אין זיין ציקל טרובאַדורישע לידער האָט מאַנגער אַריינגעגעבן אַלע זיינע לירישע און ראַמאַנטישע חנען. די פּאַלקסטימלעכע פּאַעטיזירונג פון וועלוול זבאַרוזשערס בריוו „צו מלכהלע דער שיינער“ אַטעמט מיט דעם לעבעדיקן צאַפּל פון האַרצקלאַפּ. הערסט דעם פּלאַטערפּלי פון די גילדערנע פּליגל ביים טראַגן אַ בריוועלע צו דער געליבטער. עס איז דאָ דער חלום, דער ניגון, די בענקשאַפּט און דער טרויער.

כ׳האַב, מלכהלע, אַ ליד פּאַרפּאַסט

און דערצו געמאַכט אַ ניגון:

„דער חלום ווייזט אונדז גילדערנע בערג

און צום סוף איז עס אַ ליגן.“

דער יידישער טרובאדור און זיין דאלצינעאָ. די פלאַטערדיקע בענק-שאַפט — אַן עלנטער פּוּיגל, וואָס ברענגט צוריק די אייגענע טרער. דער פאַרפאַלענער ראַמאַנטיקער מיט זיין בענקשאַפט, וואָס גלייבט נאָך אַלץ, „כאַטש די שטערן האַבן אָפּגענאַרט“. ער וואָרט און האַפט, ווייל „די אמתע ליבע / האָט נאָך קיינעם נישט אָפּגענאַרט“. פון די פּערזן זינגט אַרויס פאַטאַס און איראַניע — דאָס זיסע און ביטערע פון דער ערדישער רעאַ-ליטעט... דורך זבאַרזשערס אַ ליבע-בריוול צו זיין מלכהלען פירט אונדז מאַנגער אַרײַן אין זיין פּאַעטישער לאַבאַראַטאָריע און ווייזט דעם פּראַצעס פון זיין שאַפן ביז עס ווערט קינסטלעריש רייף און ראוי צום פאַרעפנט-לעכן. דאָס ליד ווערט ערשט צייטיק, ווען עס באַהעפט זיך און גיט זיך אין גאַנצן איבער :

דעם ליכט, דער ליבע און דער נאַכט,
 דעם רעגן און דעם שליאַך,
 דעם טרויב, וואָס האַט אים בלינד געמאַכט.

צו זיי איז ער נאָך מצרף די פייגעלעך, די ווערבע, דעם עפּלבוים און אַנדערע, וואָס זינגען זיך אַרײַן אין ליד.

דורך דער „זבאַרושעריאַדע“, ווי דורך גאַלדפּאַדען, איז מאַנגער געקו-מען צום טייערסטן מעטאַל פון פּאַלק: פּאַלקסליד, פּאַלקלאַך, עפּאַס, פון וועלכע ער האָט אויסגעשמידט פּאַעטישע שאַפּונגען, זיי צוגעטראָגן צום פּאַלק אויף די פּליגל פון דער גאַלדענער פּאַווע.

מאַנגער האָט זיך אַליין באַטראַכט פאַר אַן אייניקל פון די בראַדער זינגערס אין די אַלטרומענישע וויינקעלערס. די פּריילעכע און לעבעדיקע מסורה פון פּאַלקסליד און דער גאַלדענער שייך פון חסידישן פּאַלקלאַך האַבן אין זיינע ליריקס זיך צונויפּגעאַסן מיט זיינע געמייסטערטע יידישע, פּאַלקסטימלעכע באַלאַדעס, באַצירט מיט תּנכישע ליכטיקייטן. אַ וועלט מיט יידישן חן איז דאָ אין מאַנגערס באַלאַדעס, וווּ דאָס צערפּולע און טרויעריקע איז באַשטראַלט מיט אַזוי פּיל האַרציקייט. אליהו הנביא איז דאָרט דער פּעטער ר' עליע התשבּי, וואָס ברענגט די ברכות פאַר יעדן הויזגעזינד און טרייסט פאַר דעם יידישן אַרעמאַן.

אין „די באַלאַדע פון די בלאַע קריגלעך“ האָט מאַנגער אויסגעזונגען די צערונגענע יאָרן פון די מאַמעס, די ווייסע מאַמעס, וואָס פּלעגן אַ מאַל אַזוי שוועבן צום ברונעם, „אפשר וועלן זיי דאָס גאַלדענע מזל / אין זיין טונקעלער טיף געפינען“. און דער גילדענער חלום איז פאַרשלונגען גע- וואָרן דורך מאַמע-צער, וואָס שלאָפט אין אַ מידער כאַטע. נאָר איינע, אַ צווייטע, אַ דריטע טראַכט נאָך אין האַפענונג :

אפשר אין זכות פון די גאַלדענע האַר
פון אונדזערע אייניקלעך וועלן מיר דערזען
דעם גאַלדענעם חלום אויף דער וואַך —
נאָר ס'ציטערן די קריגלעך אין די מידע הענט.

די באַלאַדע האָט אין זיך אַ פאַסטאַראַלע מעלאָדיע, וואָס גיט אַ קלונג אָפּ אין אונדזער געמיט „ווי אַ זילבערנער טרויער“. מאַנגער האָט זי גע- ווידמעט דעם אַנדענק פון זיין מאַמע, וואָס האָט פאַר אים „אַנטפלעקט די ווונדערלעכע שיינקייט פונעם יידישן פאַלקסליד“. שפירן מיר אין דער באַלאַדע דעם האַרצקלאַפּ פון אונדזערע מאַמעס, די אוממיטל באַראַקייט זייע- רע פון מיטפילן, פון מיטלעבן נישט נאָר מיט זייער אייגן הויזגעזינד, נאָר אויך מיט די פון „צאינה וראינה“. מאַנגער, דעם „שניידערס פאַרלוירן קינד“ קוקט אויף די מאַמעס מיט זייער צער און בענקשאַפט, ווען ער זעט זיי איצט.

מיט בלאַע קריגלעך אין די מידע הענט,
גייען ווייסע מאַמעס בלייך דערשראָקן
און זייער גיין דורך טונקעלן דאַרף
איז ווי אַ גיין אין תּשעה-באב אין זאַקן, —
און ס'ציטערן די קריגלעך אין די מידע הענט.

בענקשאַפט, טרוים און צער זענען דורכגעפלאַכטן אין פיל פון מאַנ- גערס לידער. לאַמיר דאָ דערמאָנען זיין באַרימט ליד „די גאַלדענע פּאווע“, אַ פּויגל, וואָס איז אַרויסגעוואַקסן פון יידישן פאַלקסליד און עפּאָס און

גענומען „פליען איבער דעם טייך דעם גלאַס, און מיטגענומען גרוסן פארן ליבן האַרציקן טאַטן“. פון דאָרט „האַט זי גענומען פליען איבער אלע ימען און געטראָגן גרוסן דער ליבער האַרציקער מאַמען“. פון דאָרטן איז זי אַוועקגעפלוּיגן „איבער אַ פּרעמדן לאַנד, און האַט פאַרלוירן אַ גאַלדענע פּעדער צו איר גרויסן שאַנד“. אַזוי זינגט זיך אין פאַלקסליד וועגן דער גאַלדענער פּאַווע, וואָס פאַרקערפּערט היימבענקשאַפט און האַרצגרוסן, וואָס זי ברענגט אויף אירע גאַלדענע פּליגל (זע מאַנגערס עסוי).

מאַנגערס, „גאַלדענע פּאַווע“ איז דער סימבאָל פון לירישער פאַלקס-טימלעכער בענקשאַפט. זי פליט נישט צו די „הויכע פענצטער“, נאָר צו עמד-מענטשן. זי זוכט ביי אַ פישער, ביי אַ טערק, ביי אַ נעגער, ביי אַט די פשוטע פאַלקסמענטן זוכט זי „די נעכטיקע טעג“. אָבער די וועלט איז היינט אַזאַ פּראַקטישע, פּאַרטאָן אין גראַער וואַכעדיקייט — באַקומט זי טאַקע אַזאַ חוּזק-ענטפּער: „אַ גאַלדענער פּויגל און אַ נאָר אַזאַ“. דאָס איז דער רעפּרען פון די אַלע, וואָס ווילן פאַרגעסן זייער נעכטן — דעם שטאַם און די וואַרצלען — זיי ענטפּערן שוין קליפּ און קלאָר: „די נעכ-טיקע טעג נישט געזען, נישט געהערט“... און ווען די גאַלדענע פּאַווע טרעפט נעבן אַ קבר אַ פרוי אין שוואַרצן —

פּרעגט גאַרנישט די פּאַווע. זי ווייסט אַליין,
אַז די פרוי אין שוואַרצן, וואָס שפּרייט איר געוויין
איבערן קבר, ביים ראַנד פון וועג,
איז די אלמנה פון די נעכטיקע טעג.

איבעריק דאָ צו באַטאָנען דעם סימבאָל פון די „נעכטיקע טעג“ — אונדזערע אייגענע יוגנט-חלומות, האַפענונגען, טרוימען — אַט דעם כוח פון אונדזער גייסטיקן נעכטן, וואָס מיר זוכן אַרייַנצוגעבן אין אונדזער היינט, אין דעם געראַנגל פאַר יידיש לעבן.

מאַנגער, דער תּמיד גלויביקער דיכטער, איז דאָ אַ געפּאַנגענער פון צער און טרויער. ער פאַרענדיקט דאָס ליד מיט דעם סימבאָל פון „די פרוי אין שוואַרצן“ — דער סוף פון מענטש מיט זיינע חלומות פון „די נעכטיקע טעג“. דער דיכטער האַט זיך געראַנגלט מיט די שאַטנס פון זיין געמיט, מיט דעם אומעט, וואָס ער האַט, ווי יעסענין, געפרוּווט פאַרגיסן... לאַמיר נישט פאַרגעסן, אַז אין מאַנגערס ליריקס פעלן נישט קיין צער-טענער.

ער האָט זיי פאַרווייכט נאָר מיט דעם ליכט פון „בלאָען לאַמטערן“ און מיט די „שטערן אויפן דאָך“. ער האָט זיך עקשנותדיק געקלאַמערט אין די שיינקייטן פון דער וועלט און געזוכט דורך זיי צו פאַרזיסן די ביטערנישן:

צי בין איך דען שולדיק, וואָס ס'גראַמט זיך
על פי טעות „שייך“ מיט „געוויין“.
און די בענקשאַפט, די אמתע בענקשאַפט,
וואַגלט כסדר אַליין?

און ווי אַ יידישער פּאַעט מיט זיין שטימונגספולער נאַציאָנאַלער אינטי-
מיטעט זאָגט ער:

צי בין איך דען שולדיק, וואָס ס'גראַמט זיך
על פי טעות „ייד“ מיט „ליד“?

מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף מאַנגערס בענקשאַפט נאָך שיינקייט,
וואָס האָט אַפילו דעם טרויער שיינ געמאַכט ביז טרערן. ער האָט אונדזער
קינסטלערישע ליריק באַזונקט מיט דער וויזיאַנערישער באַלאַדע און מיטן
מוזיקאַלישן ליד.

ער האָט אין דער יידישער דיכטונג אַריינגעבראַכט גרויסע פּאַעטישע
אויפטוען. אָבער אין חשבון דאַרפן אויך אַריינגיין די קלענערע דערגריי-
כונגען, ווייל זיין גאַנצער שאַפן צוזאַמענגענומען איז די פּאַעזיע פון לעבן,
אַן אַרגאַנישע, ווי דאָס פּאַלקיש-ירושדיקע, דער קוואַל, פון וועלכן ער
האָט געצויגן זיין דיכטערישע יניקה.

די ווערטער, וואָס ער האָט געזאָגט וועגן אַן אַנדערן יידישן פּאַעט,
זענען אַזוי צוגעפאַסט פאַר זיין אייגענעם נאַמען: גרויסע ווערק פון
אַ קינסטלער לעבן איבער דאַטעס און תקופות.

דער זינגפויגל — מאַנגער

עס איז מיר אויסגעקומען צו האַלטן אַ דריי פאַרלעזונגען (אין מעלבורן און אין סידנעי) וועגן איציק מאַנגערס ראַל אין דער יידישער ליטעראַטור, און נאָך יעדעס מאָל האָב איך געפילט, אַז כ'האַב די דערשייבונג מאַנגער נאָך אַלץ נישט גענוג באַלויכטן פון פאַרשידענע קוקווינקלען. אויב דאָס איז נישט מעגלעך געווען אין אַ צווייטע־הדיקן רעפעראַט, טאָ וואָס קען מען שוין אַרומנעמען אין אַ קורץ־געפאַסטן עסיי? אַ צווייטע פראַגע: אַז מען רעדט וועגן זיין שאַפן און מען מיידט אויס וועגן זיין לעבן — איז דאָס נישט אַ רעטושירט בילד?

דער אמת איז, אַז מען מיידט נישט אויס צו רעדן וועגן מאַנגערס אויפ־פירונג... עס האָט וועגן דעם געשריבן אברהם זאָק (אין זיין בוך „אין קיניג־רייך פון יידישן וואָרט“) און עס האָבן פיל אַנדערע דערציילט וועגן אַט דעם טראַגישן קאַפיטל פון זיין לעבן. מאַנגער גופא האָט אין זיין לידער־סעריע „דער אַלטער אַנאַקרעאָן“ געזוכט צו ענטפערן „ווען אַ דיכטער האָט זיין לעבן / צווישן וויין און ליד פאַרשפּילט...“ — טאַקע וועגן זיין אייגן לעבן, וואָס איז — ווי באַוווסט — רוינירט געוואָרן צוליב אַלקאהאָל. יעדער פון אונדז קען מסתמא אַ סך דערציילן וועגן אַט דער קראַנקער זייט פון מאַנגערס לעבן אין וואַרשע, פאַריז, און וווּ נישט? אין יעדער שטאַט און שטעטל האָט מען זיך אַנדערציילט מעשיות וועגן מאַנגערס טרינקען... איך האַלט נישט פון אַ צביעותדיקער פּאַזיציע צו פאַרשווייגן אַט דעם טראַגישן קאַפיטל. ער איז נישט דער איינציקער קרבן פון דער קראַנקייט אַלקאהאָליזם. איך קען נישט ווייניק אויסטראַלישע שרייבער מיט אַ נאַמען אין דער ליטעראַטור, וואָס ליידן פון דער קראַנקייט און אין דער היגער פּרעסע ווערט אַפט אַנגערופן אַ ציפּער פון די קרבנות — בלויז אין אַזאַ שטאַט ווי מעלבורן — וואָס זעט אויס אומגלויבליעך! עס וועט אפשר זיין אויפן אָרט צו דערציילן דאָ אַן עפּיזאָד, וואָס האָט נישט לאַנג פּאַסירט ביי אונדז אין מעלבורן. עס איז פאַרבעטן געוואָרן אויף לעקציעס אַ שריי־בער מיט אַ וועלט־נאַמען. אַ גרויסער עולם איז געקומען אים הערן אויף

דער אָנאַנסירטער טעמע, אָבער דער רעדנער האָט נישט געקענט רעדן. די איינאַרדענערס האָבן געפרוווט „פאַרגלעטיקן“ מיט עפעס אַ „מיספּאַר-שטענדעניש“ וועגן דער טעמע, געזוכט, אומזיסט, ראַטעווען זיין רעפּו-טאַציע מיט אַ מין קעמפּלאָונט...

איך האָב אַוועקגייענדיק פון דעם אָוונט זיך דערמאַנט אין מאַנגערס אַ פאַרלעזונג ביי אונדז אין שטעטל אין די דרייסיקער יאָרן, די „טויט-שרעק“, וואָס מיר, די איינאַרדענער, האָבן דאָן דורכגעלעבט, ווען ער האָט זיך עפעס פאַרן רעפּעראַט „אַרויסגעגליטשט“ פון אונדזער השגחה און „פאַרפאַלן“ געוואָרן אויף אַ שיינע פאַר שעה. ווען מיר האָבן אים דערזען אין אַ מעמד, איז אונדז נישט גוט געוואָרן. מיר האָבן ווי נישט איז צו-רעכט געמאַכט זיין הלבשה און אים צוגעפירט צום עמוד. ווען ער האָט אָנגעהויבן רעדן און איז אַריין אין זיין טעמע (וועגן מענדעלען), האָט מען אָנגעהויבן פאַרגעסן, ווי אַזוי ער האָט אויסגעזען פאַרן רעדן. עד היום געדענק איך נאָך די אָנגענעמע איבערראַשונג פון דער טראַנספּאַראַציע, וואָס איז פאַרגעקומען פאַר אונדזערע אויגן יענעם אָוונט.

זישאָ לאַנדוי האָט אַ מאָל אין פיר שורות אַרויסגעבראַכט די עכטקייט ביים אויסטיילן דעם ריינעם פּאַעטישן געוועב פון שעטנז :

אַ ליר דאַס איז אַזוינס וואָס דו
דערמאַפּסט עם מיט די פינגער, —
איז עפעס פרעמדס פאַראַן אין דעם,
פאַרשטעכסטו זיך די פינגער.

אין מאַנגערס ליד און באַלאַדע איז נישט געווען קיין פרעמדס, וואָס לאַנדוי האָט מרמז געווען. זיין ניגון מיטן זיסן אומעט און וואַרעמער ליד-רישקייט האָט אונדז פאַרכישופט און גענאַגט. עס האָט געגלעטיקט מיט סאַמעטענער ווייכקייט און איידעלן חן. די פאַרבן און מעלאָדישע קלאַנגען האָבן געשאַפן אַ צוזאַמענשפּיל. נישטאַ ביי אים קיין פליטערלעך און גלאַנציקע רעטאַריק, בלוזי אומגעקינסטלטער לשון פון דיכטונג, וואָס פּלאַטערט, מאַלט און זינגט. כדי מיר זאָלן דאָ האָבן די פּולע הגאה פון

מאנגערישן צויבער, וויל איך דאָ ברענגען אַ גאַנץ ליד אין עקסטענואַ
(וואָס געוויינלעך דערלויב איך זיך גישט) און ציטירן וויל איך איינע פון
זיינע הערלעכסטע תנ"ך-לידער — דוד המלך און אַבישג.

דער מלך מישט דאָס תהלימל
(ס'איז טיפע מיטננאַכט).
אין דרויסן פאַרן זויער שטייט
אַ זעלנער אויף דער וואַך.

דער מלך מורמלט: „גרויסער גאַט
איך ווייס אַז דו ביסט דאָ,
אין מיר און אין מיין תהלימל
אין יעדער מינדסטער שעה“.

ער הויכט זיך אויף — גענוג פאַר היינט
מיט גאַט ברודר-הוא גערערט,
און ווי אַ שאַטן שאַרט ער זיך
פאַמעלעך צו צום בעט.

אַבישג שלאָפט, זי אַטעמט שטיל.
און הער — זי רעדט פון שלאָף.
און פון איר חלום שמעקט אַרום
אַ טאַלעקע מיט שאַף.

אַ וואָסער און אַ נאַדלוואַלד,
אַ דאַרף-לבנה גרויס,
אַן אַלמער פרומער ליפעבוים
וואָס היט דער מאַמעס הויז.

אַ טרויער און אַ נאַגעניש,
אַ בענקעניש וואָס ציט
אַוועק פון מלכס תהלימל
צו אַן אייגן ליד.

דער מלך טראַכט: אַ מאַדנע זאָך —
זי ליגט אין הוילן העמד,
נאָנט צו מיר אין מיין באַריר
און דאָך אי ווייט אי פּרעמד.

ער בייגט דעם אַלמן ווייסן קאַפּ,
און קושט דאָס דאַרף אין איר,
און קושט דעם אַלמן ליפעבוים,
וואָס היט דער מאַמעס מיר.

און מיט שטילע, מידע טריט
גיט ער צוריק צום טיש.
אַ שטילער זיפּין, אַ גלעט די באַרד
און דאָס תהלימל אַ מיט.

וויפל צאַרטקייט און ווייכן פּידלטרוער שפּילן אויס די פּערזן פון
אַט דעם ליד! אַלט און ניי גיסן זיך צונויף און פאַרשיכורן מיט זייער
שטאַרקן אַראַמאַט. מיט וואָס פאַר אַן איידעלן, פּאַעטישן געפּיל איז געוויקלט
דער אומעט פון געעלטערטקייט מיט איר שטילן זיפּין... און דער חלום פון
יונגשאַפט מיטן ווּניקן שמייכל פון פּרילינג, און פון דער שמעקעוודיקער
נאַטור, וואָס זינגט אַרויס פון דער יונגיטשקער אבישגן אין שלאַף. וואַכע-
דיק, אין איר וואַרער ווירקלעכקייט, וועט אבישג שרייבן צו איר אַלטער
מאַמען, וועגן איר טרוים, ווען זי האָט געמיינט, אַז „אין מלכס הויף / וועט
זי גיין אין סאַמעט און זייד“ און מיט געזאַנג פון ליבע און ליידנשאַפט אירע
נעכט מיטן מלך פאַרברענגען...

★

מיט וואָס פאַר אַ כישוף מאַנגער פלעגט דערנענטערן אין זיין ליד די
ווייטסטע ווייטקייטן פון די תנ"כישע צייטן און פון שפּעטערדיקע תקופות,
וועלכע ער האָט אַזוי נאַענט צוגערוקט צו אונדז. ווער פון אונדז וועט נישט
זען זיינע אייגענע באַבעס אין דער שרה בת-טובים-געשטאַלט אויפן פּיי-
אַזש פון יידיש-פוילישן שטעטל ?

די אלטע שרה בת־טובים
בענטשט דעם זונפארנאנג,
ווי אַ מאָל די הייליקע שבת־ליכט,
און שעפטשעט שטיל און לאַנג.

די אלטע בראַש פון פארצייטנס
אויף איר סאַמעט קלייד,
איז דאָס איינציקע שטיקל זילבער
אין אַ וועלט וואָס פאַרגייט...

וויפל רעליגיעזיטעט פאַרמאָגן זיינע באַלאַדעס און לידער וועגן דעם
גרינדער פון דער גרויסער חסידות־באַוועגונג, דער בעש"ט. איך האָב שוין
פריער ציטירט זיין גוט באַקאַנטע באַלאַדע, „סאַנקט בעש"ט", וואָס אַטעמט
מיט דעם הערלעכסטן הומאַניזם נישט בלויז צו דער קרוין פון גאַטס יצירה,
דעם מענטש, נאָר אויך צום קלענסטן ווערעמל און גרעזעלע. דער סעקר-
לערער פּאַעט האָט זיינע גאַט־זעונגען אין פינקלען פון די שטערן, ווי אין
די אַנדערע קאַסמישע אַנטפלעקונגען, אין דעם אויפרייס פון דונער און
בליץ.

נישט וויכטיק צי מאַנגער זינגט דאָ וועגן גאַט אין טראַדיציאָנעל-
רעליגיעזן זין, אָדער נאָר ווי אַ מעטאַפּאָר פאַר דער טיפּער רעליגיעזיטעט,
וואָס איז געשוועסטערט מיט דער מוזע פון קונסט. וויכטיק איז דאָך נישט
דאָס אַפּאַקאַליפּטישע פון זיינע זעונגען, נאָר די גייסטיקע התרומות,
ווען דער מענטש שפּירט איבער זיך, „גאַטס בלאַע האַנט". דער פּאַעט
האַט אויף אונדזער היסטאָריש־געאָגראַפּישן, פּאַלקלאַריסטיש־חסידישן
וועג, „צווישן קאַסעוון און קיטעוון" באַלאַדיש־קינסטלעריש באַהעלט, „דאָס
ליכט פון די טונקעלע וועגן" און „דעם הלום פון דער גאַנצער וועלט".

ווען מאַנגער האָט געשריבן, אַז מאַגי לייב האָט מיט זיין אויער
אויפגעכאַפט דעם אוראַלטן און אוריונגן ניגון פון דער וועלט („לעבן, ליבע
און געדאַכט"), האָט ער זיך זיכער משתתף געווען צו מאַגי לייבן אויף זיין
פּאַעטישער טעריטאָריע. האַבן זיי דאָך ביידע אַזוי שיינ אַריינגעזונגען אין
דער יידישער פּאַעזיע און אַוועקגעשטעלט דעם פּאַעט אין צענטער פון דער
ליטעראַטור דורך זיין אויפשפּיל פון וואַרטבילד און וואַרטמוזיק. האָט

מאני לייב דען נישט געזונגען מאנגעריש מיט מיידל-אומעט און בענק-
שאפט פון

טויבן שטילע, בלויע אונטער-שטונדן!
שפרייט מיין אונט שטילן טרוים צעשפרייטער —
איצטער בלויען בלוטיקער און רויטער
מיינע רויטע רויזן — מיינע וונדן.

און מאנגער האט געזונגען מאני לייביש, מיט א דינעם פויגל-געזאנג
„די באלאדע פון די בלאע קריגלעך“ און די עלעגישע שורות פון „שטילער
אונט, טונקל גאלד...“, אדער אזעלכע שורות פון זיינע לעצטע לידער:
„...אינ מיינע בגדי דלות אנגעטאן, / א פארוואגלטער פרינץ, וואס האט
געפונען זיין בלא...“.

עס בעטן זיך דורכצופירן פארגלייכונגען פון מאני לייבס פארביקער
בילדערישקייט — פון זיין „ווייסע פרייד אין דרייצן שליערן / דארף קומען
היינט צו מיר ביי נאכט“; פון זיין צער און טרויער, ווען „דער טאג
פארגייט... ער מוז פארגיין... / און אויב דיר ווילט זיך ווינען, ווינען,
ווינען — וויין, — / דער טאג פארגייט“. — מיט מאנגערס ערשטע
באלאדעס איינגעהילט אין פחד און געוויין איבער דער שרעק פון טויט און
פארגיין. כוועל נאר דערמאנען זיין „באלאדע פון דעם כלה-שלייער“, ווען
ביים שיין פון מארגנשטערן:

שטייט דאס מיידל פארן שפוגל
און ס'פאכעט קיל דער שלייער
מיט צוויי ווייסע טויטע פליגל.

בלאער פלעקן זיך די שויבן,
און די פלעקן שפריצן פייער.
און דאס מיידל ווערט אלץ בלייבער,
ווייס און ווייסער ווי דער שלייער.

פלאטערט ארויס פון מאני לייב און פון איציק מאנגערן דאס ווארט ווי
א פליגל, לויטער און שארף ווי א בליץ, באגלייט מיט א זילבער-שפילעוו-

דיקער פלייט. ביידע האבן מיט דעם כישוף-לאַמטערן פון פּאַעטישן חלום באַשיינט די גראַע וואַר. האָט מאַני לייב דערזען:

אין אַרעמע הייזער איז דאָ אַזוי פיל שיינקייט,
די הונגעריקע ליפן אידלט דער בטחון.
די האַנט, וואָס איז געשלאָגן אין דער קוואַליקער ריינקייט
האַלט אַפן אַלע טירן פאַר דעם אַרעמען שכן. —

זינגט מאַנגער פון די אַרעמע הייזער אין זיין „באַלאַדע פון ווייסן ברויט“
און מיט דינער צאַרטקייט פון אַ פּאַסטאַראַלער מעלאָדיע הילט ער איין דעם
מאַמע-צער געטובלט אין בטחון, ווי ער זינגט אין „די באַלאַדע פון די
בלאַע קריגלעך“. זייער חלום ביים ברוינען, ווען די מאַמעס האָבן געטרוימט
„אפשר וועלן זיי דאָס גאַלדענע מזל / אין זיין טונקעלער טיף געפּינען“.
אויך אין די אליהו הנביא-לידער גיבן זיך מאַנגער און מאַני לייב די
הענט. מאַנגערס „דער פעטער ר' עליע התשב"י, וואָס לייזט אויס דער
מאַמעס קלייד פון לאַמבאַרד, גייט פאַרשטעלט ווי אַ בעטלער זינט יאַרן
אַרום איבער דער וועלט און באַשיינט אַלעמענס שמחות, ברענגענדיק
טרייסט און בטחון מיט דעם שענסטן ניגון פאַר די סאַמע אַרעמסטע הייזער.
און ווי זעט אויס מאַני לייבס אליהו הנביא ?

פול זיינע אויגן מיט ליבשאַפט און טרויער
און אויף די ליפן אַ שמויכל אַ ליבער,
און אין פעלצל פאַרשטעלט ווי אַ פּויער,
גייט אליהו דורך אַרעמע שטיבער.

מאַנגערס פּאַעטישע אינטערפּרעטאַציע פון דעם יידישן טרובאַדור
(א) בשותפותדיקן שטריך מיט זישאָ לאַנדוי אינעם זיווג פון פּאַלקס-פּרי-
מיטיוו מיט סופּער-קלוגער איראַניע), די מעלאָדיע פון מאַנגערס מוזיקאַ-
לישער קאַמפּאָזיציע, דאָס פאַרוואַנדלען זאָכן פון טעגלעכער שטייגער־יש-
קייט אין אויסגעפורעמטע פּאַעטישע אימאַזשן, זייער כוח אַרויסצורופן אין
אונדז אַזאָ סענסיטיווע איבערלעבונג — דאָס זענען נאָר אייניקע שטריכן
פון זיינע ליריקס, וואָס האָבן מאַנגערן געגעבן אַזאָ דערהויבענעם אַרט

אין דער יידישער דיכטונג. זיין הויכע פאזיציע איז פארשטארקט געווארן דורך זיין מדרש-איציק.

פונקט ווי מאנגער האט אפגעווישט די צייט-דיסטאנץ צווישן אונדז און די חומש און תנ"ך-העלדן, האט ער דאס זעלבע געטאן מיט א סך א שפע-טערדיקער תקופה. נישט נאר אין די מענטשן גיט ער אריין א רוח-חיים, נאר אויך אין די זאכן ארום זיי, וואס ער באלעבט מיט זיין פאליטרע.

עס איז דא טרויער און שיינקייט אין די „נאענטע געשטאלטן“ געצייכנט ס'רוב אין בין השמשות פון זייער לעבן. וויפל לעבעדיקע אטמאספער איז פאראן אין דער שילדערונג פון הערשעלע אטראפאליערס לוויה. מאנגער גיט א געמעל פון די יידן, וואס באגלייטן דעם ארון און האבן אויפן גאנצן וועג זיך איבערדערציילט די שפיצלעך און ווערטלעך פונעם נפטר. דער עולם האט געלאכט. „א פריילעכע לוויה איז דאס געווען, די פריילעכסטע לוויה זינט מעדזשיבאזש איז א שטאט“. אבער דא קומט דער מאנגערישער סוף-פסוק, דער איינגעהילטער טרויער אונטער א מאסקע פון פריילעכ-קייט — „ערשט ווען הערשעלעס זון האט געזאגט קדיש אויפן פרישן קבר, האבן אלע דערפילט, אז דאס גראז, וואס וואקסט אויף די קברים, איז טרויעריק“...

אט די טרויער-שיינקייט איז אויך דא אינעם געמעל פון גאלדפאדענס גסיסה. זיינע האלוצינאציעס פון די קרעאציעס, וואס ער האט געשאפן פארן יידישן טעאטער און דעם ברוגז-טאנץ מיט זיין וויסטן מזל... מאנגער פארענדיקט דאס דעליריע-בילד מיט די ווערטער: „זיין (גאלדפאדענס) לוויה איז געווען א גרויסע, נאר זי האט פארמאגט א רעזשי-פעלער, די אקטיארן זענען געגאנגען אן מאסקעס“... צי האט דאן מאנגער נישט גע-טראכט וועגן זיין אייגענער לוויה?...

אין זיין פראזעווערק גייט אריין מאנגערס שקאצישקייט און בייסיקע סאטירע („דאס בוך פון גז-עדן“) — א שלל מיט גראטעסק און טראציקייט צו ווייזן די אלע פעלערן און מענטשלעכע שוואכקייטן אין ביידע וועלטן, אויף דער, ווי אויף יענער וועלט... פון הימל איז מאנגער צוריקגעפלויגן אויף דער ערד צו געבן אונדז א ציקל פיינע עסייען פון א ריי קרעפטטיקע

פאָעטן, וועמענס שאַפונג האָט אָפּעלירט צו זיין פּאָעטישן געמיט. די אָפּ-
האַנדלונגען וועגן משה האַלפּערן, יוסף ראָלניק, מאָני לייב, משה נאָדיר,
ראובן אייזלאַנד, באַהאַנדלען מיט קריטישן אַנאַליז די פּאָעטישע געשטאַלטן
און זייערע ווערק.

נישט נאָר די לידער און באַלאַדעס, נאָר אויך אין זיין פּראָזע איז דאָ
דער מאַנגערישער ניגון, וואָס האָט באַגייסטערט אַזוי פיל לייענער און
צוהערער אין לויף פון יאָרן. זיינע מגילה-לידער אויפגעפירט אין ישראל,
האַבן אים באַליבט געמאַכט אויך ביים סאַברע-דור, און די שפּעטערדיקע
אויפּפירונגען איבער דער וועלט פון זיין „מגילה-שפּיל“, האָבן צוגעצויגן
נייע פּאַרערער אויך פון ווייטע אָפּגעפרעמדטע יידן. ליידער האָט מאַנגערס
צושטאַנד און שטומקייט זיך צונויפּגעטראָפּן מיט זיין שטייגנדיקער באַרימט-
קייט, פון וועלכער ער האָט שוין פּערזענלעך ווייניק גענאָסן.

איציק מאַנגער איז איינער פון אונדזערע יידישסטע דיכטער לויט זיין
פּאָעטישן אידיאָם און נאַציאָנאַלער אינטימיטעט. זיין פּאָעזיע איז אַזוי
פּאַלקלאָריסטיש-יידישלעך-אידיאָמאַטיש און גלייכצייטיק אַלמענטשלעך און-
ניווערסאַל. זיין בשותפותדיקער שטריך מיט שלום-עליכמען איז: דורך
פּשוטות שטייגן צו אַזעלכע הויכקייטן.

אַודאי איז זיין פּאָעטישע ליניע, ווי ביי אַ סך אַנדערע דיכטער, נישט
געווען קיין גלייכע און גלאַטע. זיינע אינערלעכע ראַנגלענישן האָבן באַ-
גלייט זיין פּאָעטישן וועג מיט שאַטנס, מיט טרויער און טרערן. זיי האָבן
אים נישט געשטערט זיך אויסצווינגען מיט אַן אייגענעם ניגון, וואָס האָט
געווייזן פּאַרדעקט מיט שיין.

אַט דער מאַנגערישער ניגון איז אויסגעוונגען געוואָרן ווען —

אין יעדן טונקעלן פענצטערל,
האַסטו אַ שטערן אויפּגעדעקט.
אין יעדן טונקל-גראַעך שויב,
האַסטו דעם שיין פון גאַלד אַנטדעקט.

דער שיין פון גאלד האט געפיבערט אין זיין ליד, וואס האט בארירט „מיט די אייגענע הענט / די גאלדענע שטערן אין רוים“. ער האט דאן געשפירט אונטער זיינע פיס „א קנול פון זון און שטויב“ און איבער זיך „א בליץ פלאמט אויף און ליכטיק ווערט“. אט די מאנגערישע ליכטיקייט האט פארכאפט אונדזער געמיט ווען אין דרויסן איז געווארן שטארק פינצטער, און דאס איז געווען די שענסטע מתנה, וואס דער דיכטער האט אריינגעטראגן אין דער יידישער פאעזיע און אין יידישן געמיט.

איך האב זיך אפגעשטעלט אויף דער ראל פון מאנגערס שאפן און דער צושטייער פון זיין פאעטיש ווארט און ווערט, וואס האבן ארויסגעשטראלט פון זיין ניגון. די לעצטע יארן פון זיין לעבן, א צוגעשמידטער צום קראנקן-בעט און זיין געצוונגענע פארשטומטקייט, האבן סימבאליזירט דעם פינאל פון זיין בארימט ליד „די גאלדענע פאווע“, וואס טרעפט ביים ראנד פון קבר די פרוי אין שווארץ, די אלמנה פון „די נעכטיקע טעג“ — דער סוף פון א מענטשלעך לעבן מיט אלע זיינע חלומות.

אליעזר גרינבערג — דער לעבנסוועג פון אַ יידישן פּאָעט

פאַרקנס און פאַר —

געראַנק מיט געזאַנג:

חלום מיט וואָר!...

(הימן צום חלום און אויסדויער)

עס איז אַ באַוווּסטע זאַך, אַז אין דעם לעבנסשפּאַן פון אַ מענטשן, באַזונדערס אין דער צעכראַסטעטער צייט פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, איז פאַראַן נישט איין דורכגעמאַכט לעבן, נאָר פיל לעבנס, וועלכע מיר קוואַליפֿיצירן אין פאַרשידענע פּאַזעס.

אַט די פאַרשידנאַרטיקייט אַנטפלעקט זיך אויך אין אליעזר גרינבערגס פּאַעטיש-עסייטישן אַוועקשפּאַן במשך פון קרוב אַ האַלבן יאָרהונדערט אויף דער אַמעריקאַנער ערד, נאָכן פאַרלאַזן אין זיין פריסטער יוגנט זיין היימשטאַט אויף דער בעסאַראַבישער ערד:

באַשערט געווען אין יוגנט זיך אַפּזאַגן

פון היים, פון פריינד, פון טרוימען זעכצינעריקע:

זיך אַפּגעבן דעם וואַנדער זאַל ער טראַגן —

האַט ער פאַרטראַגן מיך אַהערצו, קיין אַמעריקע.

(ליפּקאַן, מיין היים).

דער טעכנישער ווונדער פון ניו-יאָרק — די שטאַרקסטע איינדרוקן — האַט אים, ווי פיל אַנדערע, אומגעווענליך באַווירקט, זיך אַריינגעזונגען אין זיין געמיט, געצונדן זיין פּאַנטאַזיע מיט דעם גרויסן שוונג פון אַ נייער לאַנדשאַפט, וואָס האַט זיך אַנטפלעקט פאַר זיין אויג. די וואַלקנאַקראַצערס, די הענגענדיקע ברוקלין-בריק, דער וויליאַרט-טורעם און אַנדערע טעכנישע ווונדער-מאַנומענטן, האַט ער געפרווט באַזינגען מיט התפעלותדיקע טע-

נער. און דאָס איז גאַנץ פאַרשטענדלעך אין יענער צייט ווען ער האָט אויסגעטוישט ליפקאַן אויף ניו-יאָרק און געקוקט אויף אַ ברוקלין-בריק פון אַ צוואַנציקסטן גאַרן „א, הענגענדיקער ריז אויף קייט און שטאַנגען / האָסט געצונדן העל דעם קנױט פון מױן געמיט. / איצט בלױז אין מױר שטאַטישע געזאַנגען / מױט דעם שמוינען פון דיין ווונדער אין מױן ליד. / באַלד וועלן זיך באַווייזן פאַר זיין אויג אויך די בראַדעיוקעס אויף דעם ניו-יאָרקער שיינעם פנים, און ער וועט דערציילן, אַז אַחוץ די שיינע סטאַטועס, בנינים און מאַנומענטן זענען פאַראַן איינגעבויענע הייזקעס אויף פאַרנאַכלעסיקטע, קױטיקע גאַסן, איבער וועלכע עס טאַנצט אַרום אַזאַ שוידערלעכע גױט און פױן פון די אַרבעטסלאָזע. האָבן מױר טאַקע אין זיין ערשטלינג-בוך לידער („גאַסן און עוועניוס“), אי די לידער, וואָס זענען באַהױכט מיט דעם פּראָטעסט קעגן סאַציאַלער אומישרדיקייט, אי דעם ענטוויאַזם פאַר די ווונדער פון טעכנאָלאָגישן פּראָגרעס, פאַרקערפערט אין די גראַנדיעזע מאַנומענטן און טורעמס:

„א, וויפל מי און גייסט פאַרצערט
ליגט דאָ, אין דייןע ווענט און שוועלן:

און נישט מיט וואָרט אַליין, ווי גאַט,
נאַר מיט בלייז פון גייסט און מי פון הענט,
האַט דער מענטש אין כאַאָס פון דער שטאַט —
דיך אויסגעחלומט, מאַנומענט.

(ווילוואָרט-טורעם)

דער כאַאָס פון דער שטאַט מיט איר האַרמידער, די פרעמד, וואָס דערשטיקט אין אירע אַרעמס די צאַרטסטע בלומען און זייער לעבנסלוסט ווערט פאַרסמט און פאַרפינצטערט. דער רעש און רויש פון די שטיקנדיקע פאַבריקן, וווּ די טעג און יאָרן ווערן אויסגעברענט און צעאַשט. די איינ-זאַמקייט אין דער גרויסער וועלטשטאַט ניו-יאָרק, וווּ מענטשן לעבן אין אַ קליינעם תּחום, אַליין, באַזונדער, און אין מיטן פון דער שטאַט — שטום. אַט די מאַטיוון, אין די פאַרשידנסטע וואַריאַצעס, זענען שוין אויס-געשריבענע אין דער ליטעראַטור. דאָך, טיילט זיך אויס יעדער נייער דיכ-

טערישער טאָן אין דער טעמאַטיק ביים אַרויסברענגען אָט די פשוטסטע
אמת, אפילו אַזאַ באַוווּסטע, ווי איינזאַמקייט —

פון איינזאַמקייט קען מען זיך נישט היילן,
די קראַנקייט ירשנט מען אין בלוט.
בלויז דער, וואָס ליידט פון איר, קען דערציילן —
ווי זי דערהויבט, ווי וויי זי טוט.

קען מען פרעגן, וואָס פאַר אַ דערהויבונג קען עס ברענגען, ווען
איינער דערפילט זיך איינזאַם, „צווישן מענגעס מענטשן אין די גרעסטע
שטעט“? ענטפערט אויף דעם דער דיכטער, אַז ער מיינט אַזאַ מין דער-
הויבענע און געלייטערטע איינזאַמקייט:

אַ, שיק מיר צו אַט־יענע גאַט־געבענטישטע איינזאַמקייט,
וואָס קומט מיט זעט פון פריינדשאַפט און פון ליבע.
דו לייטערסט זיך אין יענעם זיין אַליין פון צייט צו צייט,
כדי דו זאָלסט הונגערן נאָך יענער זעלטענער מסיבה.

אליעזר גרינבערגס לידער — איך רעד וועגן די, וואָס פאַרמאָגן
דיכטערישע לופט אַרום די שורות — האָבן אין זיך אָט די קראַפט פון
פאַעזיע, וואָס איז נישט וועגן עפעס, נאָר אַן עפעס גופא, אַ יש אין דער
וועלט פון פאַעטישער איבערלעבונג און דערפאַרונג. די ווערטער, געבוירן
אין איינזאַמקייט, רעדן צו אונדז מיט אַ דיכטערישן קול דממה דקה וועגן
פלאַטערנישן, בעקשאַפטן און חלומות; און פון פאַרצווייפלונג, אַפּגרונט־
גרויל און וויי־געשריי. אָט די לידער פאַרמאָגן דעם כוח אונדז אויפצורודערן
מיט סוגעסטיווע אימאַזשן און געמעל־בילדער, וואָס רופן זיך איבער מיט
די שאַפונגען פון אַנדערע קינסטלער. זיין „ליד פון בלינדן בעטלער“ רופט
זיך איבער מיט איציק מאַנגערס אליהו הנביא, וועלכער —

גייט ווי אַ בעטלער פאַרשטעלט,
מיטן פירל אונטערן אַרעם
זינט יאָרן איבער דער וועלט.

ביי אליעזר גרינבערגן זיצט דער בלינדער בעטלער אויף אַ ראַג פון גאָס און זיין קול ווי אַ תפילה נעמט געפאָנגען די פאַרבייגייער מיט „די ווערטער דין און אומפאַרשטענדלעך“, וועלכע צעקלינגען זיך אין דער לופט און —

זיי דרינגען טיף אַרײַן אין האַרצן,
און רויש פון גאָס ווערט דול און דולער.
און אויף דער ערד דעם בעטלערס שיסל
ווערט מיט מטבעות פול און פולער.

דער דיכטער שילדערט אינעם ליד דעם מענטשן־שטראָם פאַרביי דעם בלינדן בעטלער. ער מאַלט זיין אויסזען דורך דעם גאַנג פון טאַג, און דאַן די נאַכט, ווען ער נעמט די שיסל מיט די פענעס און גייט אַוועק צו יענע געבויגענע שטומע הייזער —

ווי ס'וואַקסן אויס געהיים געשטאַלטן,
און צאַרטע אויסגעצערטע קינדער:
און סע נעמט פון שיסל טיילן
שטיקער האַרץ פון זיך דער בלינדער.

אליעזר גרינבערג האָט זיך זייער יונג אַקלימאַטיזירט אויף דער נייער ערד. זיין ליבשאַפט צו ליטעראַטור, און באַזונדערס צו פּאָעזיע, וואָס ער האָט מיטגעטראָגן מיט זיך פון זיין היימשטאַט, ליפּקאָן, אונטער דער השפּעה פון זיינע בני־עיר שרייבער (אליעזר שטיינבאַרג, יעקב שטערנבערג און אַנדערע) האָט אים געפירט צו פאַראייגענען און זיך פילן אַ בן־בית אין דער ענגלישער און אַמעריקאַנער פּאָעזיע. ווייסן מיר דאָך פון דעם כלל, אַז אַ ניי לאַנד ווערט אייגן און נאַענט, ווען מען הייבט אָן צו דערזען איר לאַנדשאַפט, די פיזישע און פּסיכישע. נאָך מער, נאַטירלעך, איז דאָס וויכטיק לגבי אַ קינסטלער, וועלכער דאַרף נישט בלויז דערזען די לאַנד־שאַפט און אירע פאַרבן, נאָר אויך דערשפירן און אַרײַנואַפן אין זיך אירע ריחות, און ווען ער הייבט אָן מאַלן אירע פיזאַזשן ווערט ער דאַן שעפּעריש אַקלימאַטיזירט, אַרײַנגעוואַקסן, און שלאַגט טיפע וואַרצלען אינעם גייעם באַדן.

גרינבערג האט זיך אין זיין ליד און פאָעמע באַהאַפּטן מיט דער נאַטור-לאַנדשאַפּט און זי באַזונגען. אין זיין גרעסערער פּאָעמע „פּישער-דאַרף“ זענען פּאַראַן סוגעסטיוע מוזיק-שורות וועגן דער לאַנדשאַפּט און אירע איינוווינער.

דער דיכטער זינגט אויס אין דער פּאָעמע דעם ריטעם און מעלאָדיע פון ים, וואָס שווימט און וואַרפט זיך מיט גריין-גרויע וואַסערבערג „און דונערט, און ברומט — / פון באַרן און פון וויי“. אָבער נישט נאָר אין שטורעם מאַלט ער די נאַטור, אויך אין איר שלווה, בעת זי שוועבט אין מנוחה און זי שוימט מיט גליק לייכטפליגליך און שטיפעריש —

— פאַר נאַכט... ווען שאַטנב... קום אַהערצו שפּעטער...—

„פּישערדאַרף“ איז אַן עפּישע שילדערונג אין פּשטותדיקע ווערטער פון נאַטור-פּייזאַזשן, פון די פּישערלייט, פון זייערע פּרויען און קינדער, וואָס טראַגן די שווערע לאַסט פון אַרעמקייט און קלאַגן זיך נישט אויף זייער גורל צו שלעפּן אויף זייערע אייביק-געשוואַלענע פּיס די לאַסט פון לעבן. פאַר זיי איז דאָס אַ הייליקער יאָך. די פּאָעמע איז נישט קיין סאַציאַלער פּראָטעסט-אויסגעשריי, נאָר סאַציאַל אין געמיט מיט אַ סוב-טעלער סאַטירע אויף די רייכע טוריסטן, וואָס קומען זומערצייט און זענען מקנא דאָס לעבן פון די פּישערלייט אויפן שויס פון דער נאַטור. פאַר זיי איז דער ים אַ קוואַל פון פּרייד, ים און זון. עס איז אַ מין ריטואַל פון באַדן און ברענען זיך:

- זון גליט היים, און זון גליט לאַנג.
- בלוט זידט היים, און בלוט זידט רויט.
- הויט ווערט האַניק — זיס און ברוין.
- ברוין — ווערט מערער באַרנז ווי הויט.
- די נאַכט — אַ וואַליק.
- דער טאָג — געזאָנג.
- זון און ים — אַ ריטואַל.
- ברעג פון ים — אַ קאַרניוואַל.

דער מוזיקאלישער ריטעם, די מעלאָדיע, וואָס זינגט אַרויס פֿון די שורות, גייט דאָ געפֿאַרט מיט אימאַזש. די אויסדרוקפֿולע קלאַנגיקייט פֿון אַט דער פֿאַעטישער דיקציע, די בצימצומדיקע ווערטער, פֿאַרמאַגן בילד־ לעכקייט און עקספֿראַמטן עמאַציאָנעלן גלי. דער דיכטער פֿרוווט אָבער אין דער פֿאַעמע אַרויסברענגען סאַציאַלע פֿאַרגלייכונגען צווישן די פֿישערלייט און די רייכע געסט. ער נעמט אין חשבון אויך אַרײַן די מאָלער — די זומער־פֿייגל, וואָס זענען געקומען מאָלן דעם ים און דעם פֿישערדאַרף. אָבער מאָלן דאָס אַלץ איז נישט נאָר אַן ענין פֿון פֿאַרב־און־פֿענדזל־טאַ־לאַנט, נאָר פֿון קענען אַרויסשײלן „לויז און פֿרייד און ליכטיקן באַשײד / פֿון פֿינלעכער און האַרטער וואַר דאָ אויף דער ערד“!

אינטערעסאַנט ווי אליעזר גרינבערג ראַנגלט זיך מיטן ליד, און ער קלאַגט זיך טאַקע, אַז זײַן גומען איז „פֿאַרברענט פֿון דאַרשט נאָך שלימותדיקן ליד“, און ביים שרייבן —

אַט־דאָ, איז קיך ביים פֿענצטער, וווּ איך זײַן און קלייב
אות צו אות, פֿאַר זילב מיט זילב, און ראַנגל זיך אין שלאַכט.

אַ מירע רוט די האַנט אויף דעם פֿאַפֿיר און יאָנט זיך ווידער
זי רוט זיך אָפּ פֿון נאַכיאָגן דאָס האַרץ, נאָר טרויער וואַכט
איבער די שורות רייף ווי דאָס געבעט אין סידור.
ס׳פֿאַרגײט די זון. עס פֿאַלן שאַטנעס צו. ס׳פֿאַלט צו די נאַכט.

(ביינאַכטיקער דיאַלאָג, ז' 56)

זײַן געראַנגל מיט דעם ער היצירה, דערציילט דער דיכטער, איז נישט קײַן לייכטער, ווייל נאָר — „די ערשטע שורה בלויז טוט גאַט אים שענדי־ קען / ער פֿירט אים צו שורה־היכל / דערנאָך מוז ער אַלײַן אויס־ בענקען / און אויסברײַען שורות מיט האַרץ און שכל“.

איז לאַמיר נישט אַרויפֿלייגן אויף אַן אַפטעקאַרסקער וואַג און וועגן די פֿאַעטישע לופט פֿון יעדער שורה באַזונדער אין אַ ליד, נאָר אַפֿשאַצן לויט דער שטימונג, וואָס מיר שפֿירן אין אַלגעמײַן ביים לײענען עס, דעם פֿלאַטער און פֿאַעטישן הויך, וואָס עס רופט אַרויס בײַ אונדז די דיכטע־ רישע איבערלעבונג, ווען זי קען זאָכן און דערשײַנונגען פֿון לעבן פֿאַר־

וואנדלען אין פאעטישע אימאזשן. דערביי טאר מען נישט פארגעסן, אז די בעסטע ווערק האבן לאנגווייליקע שטעלן און די גוטע לידער-ביכער האבן לעבן קרעפטיקע פולבלוטיקע לידער אויך שוואכע זיבעלעך. שאץ איך דעריבער אפ א ווערק נישט דורך ארויסהייבן די שוואכע זייטן, נאר לויט דער צאל גוטע און ווערטפולע עלעמענטן אינעם בוך.

און נאך עפעס: מען קען שרייבן און שאצן א ווערק אן באקאנטשאפט מיט זיין הינטערגרונט, אבער די פולקייט פון ווערק ווערט פארמינערט פארן ליינער, אויב אים איז נישט באקאנט די פערזענלעכקייט פון מחבר, און אין א געוויסער מאס אויך דער הינטערגרונט פון געשאפענעם ווערק און די צייט מיט איר חותם אויפן שרייבן דאס בוך.

האב איך נאך א מאָל נאָך אַן איבעררייס פון יאָרן — און וואָס פאַר אַ יאָרן! — איבערגעלייענט אליעזר גרינבערגס ווערק („גאָסן און עווע-ניוס“, „פון אומעטום“, „פישערדאָרף“, „בינאכטיקער דיאלאָג“ און די עסייען וועגן משה לייב האַלפּערין, לייוויקן, גלאַטשטיינען א״א) און געזען פאַר זיך דעם דורכגעמאַכטן פאַעטיש-עסייטישן וועג, וואָס גרינ-בערג האָט אַ שפּאַן געטאַן אין זיין שאַפּן. די טעמאַטיק, אויף וועלכער עס איז דאָ דער חותם פון צייט און אירע טראַנספּאַרמאַציעס מיט די קאַנפּליקטן, ריסן און שניטן פון זייער עפּאַכע. איך האָב נאַכגעפּאַלגט די מוזיקאַלישע אויספּורעמונג און דעם פאַעטישן רעקוויזיט פון זיין דיכטערישער ווירט-שאַפט; די שייכותן צווישן פּערזענלעכן און אַלגעמיינעם אין אַנבליק פון דעם, וואָס עס איז אַלץ געשען אין אונדזער לעבן.

אין גרינבערגס לידער איז פאַראַן אַ היפשע דאָזע טרויער און אומעט. ער פּרעגט זיך נישט איין מאָל אַליין: — „אין מיטן פון אַזוי פיל שיינקייט / זוי קומט צו דיר אַזוי פיל טרויער / אַזוי פיל פאַרלוירענע אַליינקייט?“ אין זיין פאַעמע „ערד“ דערציילט ער, אַז אין סאַמע בלי פון זיינע יאָרן האָט ווי אַ שאַרפע שווערד געהאַנגען איבער אים די שרעק פאַרן טויט און דאָס האָט פאַרסמט זיין לעבנספּרייד. אין זיין „בינאכטיקער דיאלאָג“ אַנטפּלעקט ער פאַר אונדז דעם כסדרדיקן דיאַלאָג, וואָס ער פירט מיט זיך אַליין צווישן ווילן און פליכט, די מאַגערייען און טענות מיט זיך —

פאַר וואָס ליג איך וואָך און טענה
זיך אויס מיט מיינע אייביקע, בייטאַניקע פאַרדראַפּן ?

אָט די „בייטאָגיקע פּאַרדראַסן“ זענען אויך כולל דעם עול און גורל פון אַ יידישן שרייבער ביים זען די פאַרשעמונג פון די צוויי און צוואַנציק יידישע אותיות.

— דו ביסט אַ זינגער שוין פון לויטער טויב און שטומע!
נאַר אותיות יידישע, זיי קומען אויסגעווייקט אין טרערן;
אין שיינקייט, ווי דער גורל פון מיין אומה...

ער רעדט מיט אומעט צו דער יידישער שרייב-מאַשין „איין גורל האָט אונדז ביידע דאָ געפאַנגען“. עס איז דער נאַגנדיקער טרויער, וואָס לאָזט נישט אָפּ דעם יידיש-שעפּערישן מענטשן און ער דערשפּירט מיט אַלע זיינע רמ"ח-איברים, אַז היינט איז מער ווי פּרוער נויטיק אין דער יידי-שער שרייבער-משפּחה צו זאָגן אַזאַ תּפּילה-זכּה:

— פאַרלעש אין מיר דעם שוואַרצן פּלאַם פון שנאה.
פאַרצער אין מיר דעם גיפּט-געווייקט פון קנאה.
פיר מיר אום איבער שוידער-וועגן פונעם לעבן —
און לאַמיר הערן, זען, פאַרשטיין און — פאַרגעבן.

אליעזר גרינבערג איז אַ גרויסער בעל זכרון. ער געדענקט אַ סך פון דער אנגלאַ-זאַקסישער ליטעראַטור און האָט אַ סך פאַרערונג פאַר די פּאַעטן, וועלכע האָבן אים געלערנט צו באַנעמען און דערשפּירן דעם לעבעדיקן צאַפּל פון קינסטלערישן וואַרט. אין עסיי און אין ליד באַטאַנט ער זייער אויסוירקונג און מיט וואָס פאַר אַ דורשט ער האָט זיך צוגע-כאַפט צו זייערע אַפּפּרישנדיקע קוואַלן, פון וועלכע ער האָט אַנגעהויבן טרינקען אין זיינע יינגסטע יאָרן. אין אַ ליד וועגן יונג-פאַרשטאַרבענעם ענגלישן פּאַעט דזשאַן קיטס, דריקט גרינבערג אויס זיין טיפּע באַוונדערונג פאַר דעם פּאַעטישן ריז „מיט וואָס פאַר אַ כּוח. מיט וואָס פאַר אַ מאַכט / האָט ער צעפּראַלט געהיימע ריגלען? / — אַז ביים קראַנקן בעט האָט טאַג ווי נאַכט / דער טויט געפּאַכעט מיט שוואַרצע פּליגלען“.

ווען מיר פרווון צו קוואליפיצירן גרינבערגס לידער און פאעמעס מיט זייער טעמאטיק און באהאנדלונג, זעט זיך בולט דער מאטיוו פון אורבאניזם, פון באזינגען די טעכנישע גרויסשטאטישע דערגרייכונגען. ביי זיינע ערשטע פאעטישע טריט, גלויבנדיק, אז „נאָר איך וועל דאָ ביזן לעצטן אַטעם שפינען — / מיין שטאַטיק ליד און קיין מאָל נישט אויפהערן“. אין דעם ערשטן פעריאָד שאַפט ער זיינע סאַציאַלע מאַטיוון פון שטאַטישן לעבן. ער דערזעט די בעטלער („אויף גאַסן-ראַגן“) די פאַבריקן און אַפּיסעס, די סטענאַגראַפּיסטקעס, וועמענס יונגע יאָרן „די צייט צעמאַלט אויף שטויב די נעכט און טעג“, די לאַמבאַרדן וווּ מען דריקט צו „מיט שטומען צער און שאַנד — (צום לעצטן מאָל אַ פינגערל, אַ זייגערל) / און ווי מען געזעגנט זיך מיט אַ נאַענטן פּריינד. / וואָס פאַרט אַוועק אויף לאַנג / אין אַ פּרעמד און ווייט לאַנד — / גיבן זיי אַפּ דעם משכון שנעל דעם מלווה אין דער האַנט“.

דער ענטוויאָזם פון גרויסשטאַטישן לעבן איז באַלד ביי אים פאַר-שווונדן געוואָרן. ער דערציילט פון די יאָרן אין די גרויסע שטעט, וווּ די גויט האָט אַ תל געמאַכט פון מענטשלעכן שטאַלץ און אונטער דער לאַסט פון גרויל איז אויסגעוואַקסן אַ רוינבאַרג פון די אַלע הלומות און טרוימען.

טראַץ די אַנטווישונגען אויף דער נייער ערד איז אין דעם פעריאָד נישטאָ ביי גרינבערגן קיין נאַסטאַלגיע-מאַטיוון צו דער אַלטער היים: „פאַרגיב מיר, היים, וואָס כּהאַב דיך נישט באַזונגען. / דו אַרש, וווּ ס'איז מיין וויגל ווען געשטאַנען“. און נישט נאָר פון שטעטל איז ער דיכטעריש ווייט דאָן, נאָר אויך פון יידישער טעמאטיק און פון נאַציאָנאַלע מאַטיוון. דער איינדרוק איז, אַז ס'איז געווען אַ באַוווּסטזיניקע אויסמיידונג פון דער יידישער מזרח-אייראָפּעישער מיליע, פון וועלכער ר'איז אַוועק נישט בלויז געאַגראַפּיש... דאָס איז קענטיק נישט נאָר ביי אים, נאָר אויך ביי אַנדערע פּאָעטן. ביי די העברעישע דיכטער האָט עס געמיינט אַנטלויפן פון „גלות“ און ביי גרינבערגן איז דאָס געווען פאַרבונדן מיט יענער „שטורעם און דראַנג“ צייט, מיט „מיין דור, וואָס האָט פאַר יושר זיך געשלאָגן — און מיט זיינע לעבנס אַלע שלאַכטפּעלדער פאַרווייט“.

די שוואַרצע לאַנגע נאַכט, ווען ס'איז געשען דאָס אַלץ וואָס ס'איז געשען, איז געוואָרן אַ ווענדפּונקט אין דער טעמאטיק און באַהאַנדלונג פון נאַציאָנאַלע מאַטיוון אין דער יידישער פּראָזע און דיכטונג. „די לאַנגע נאַכט“ איז דער נאַמען פון גרינבערגס אַ לידערבוך, וואָס איז דערשינען

באלד נאכן גרויסן יידישן חורבן. די חורבן-לידער מיט זייערע טרערן און צער האבן דעם לייטמאטיוו פון א צעבראכענעם און שוידערלעך-אנטישטן דור, וועלכער האט אין דעם פארטאג פון דער עפאכע געזען אזוי פיל ליכטיקע פרימארגנשטערן „אזוי פיל העלע צוואַנגן“. און לסוף געזען אזא לאַנגע, שוואַרצע נאַכט...

נישט נאָר אין דער פּאָזע, נאָר אין אַלע זיינע פּאָזעס קען מען גרייני-בערגן קוואַליפֿיצירן אַלס דיכטער פון האַרבסט-פּאָעזיע. אַוודאי האָט ער לידער פון פּרילינג, פון ליבע, אַבער דער אַראַמאַט פון די לידער איז האַרבסט: אומעט, איינזאַמקייט, פחד פאַרן טויט, פאַר דער זקנה און פאַרגענגלעכקייט. ער האָט אַ פּרעכטיק ליד וועגן „אַלטע שיפּן אין האַפּן“, וועלכע האָבן אַ מאָל געקרייצט און געשטורעמט ימען און איצט שטייען זיי מיד פון וואַגל און רוען אין תּפּיסהדיקן אַנקער „נאָר פאַרטרויערט קוקט פאַר נאַכט דאָ יעדער קוימען, / צו די הימלען און די הייזער אין דעם טאַל: / ווי קראַנקע אַדלער — בענקענדיק נאָך רוימען, / זיי אַלטע לייט — נאָכן גאַלדענעם אַמאַל“.

עכטע דיכטונג איז נישט סתם אַן אַפּשפּיגלונג, נאָר אַרויסשפּיגלונג פון זיך מיט אַן אייגענעם געמיט און ליכט די וועלט, און גרינבערג זינגט אויס זיין אינערלעכע וועלט, וואָס איז אַרומגענומען מיט פשוטע, מיט-וואַכדיקע מענטש-איבערלעבונג, באַגלייט מיט אינטים-יחידישן טרויער פון אַ האַרבסטדיקן דיכטער: „אַ האַרבסט... ביסט אַמאַנענטסטן דעם טרויער פון מיינ בלוט“.

אין זיינע עסייען און קריטישע אַפּהאַנדלונגען וועגן משה לייב האַל-פּערן, לייזויקן און גלאַטשטייען (צו דערמאַנען נאָר די, וואָס זענען דערשינען אין בוכפאַרעם), איז דאָ קריטישער אַנאַליז מיט טרעפלעכע קערנדיקע מיינונגען וועגן אַט די גרויסע פּאָעטן. וואָס איז אַבער מער כאַראַקטעריסטיש איז דער וואַרעמער און חבּרישער טאָן. מען שפּירט בפּועל ממש, ווי גרינבערג נייטיקט זיך אין פּאָעזיע צו קענען לעבן און ער זוכט אַרום אַט די דיכטערישע אַטמאָספּער, וואָס איז פאַר אים לופּט צו אַטעמען. אליעזר גרינבערג האָט אויך געגעבן אַ וויכטיקן צושטייער מיט זיין אַרבעט אַרויסצוגעבן אַן אַנטאַלאָגיע פון יידישע דערציילונגען אין אַן ענגלישער איבערזעצונג. ער האָט עס געטאָן צוזאַמען מיט אירווינג האָן קומט אויך גרינבערג אַ גרויסן קרעדיט דערפאַר.

וויל איך דאָ מסיים זיין מיט לעיעלעס' אַ וואָרט צו יידישע דיכטער :

קיינער פון אונדז קאן פון באַשערטקייט נישט אַוועק.
לאַמיר אַננעמען וואָס ס'איז אונדז באַשערט ווי פרייע
און מיט הערצער אַנגעשטעלטע און געטרייע.

אליעזר גרינבערג איז היינט, ווי אין זיינע יוגנט-יארן, איינער פון
די געטרייע און פאַרליבסטע ריטער פון קונסט און ליטעראַטור, באַזונ-
דערס פון דער יידישער.

חיים גראדעס „אויף מיין וועג צו דיר“ / בדרכי אליך

לידער און פאעמעס — שירים ופואימות

א וויכטיקער און אינטערעסאנטער פרוווי איז דער עקספערמענט, וואס איז געמאכט געווארן אין דעם בוך, צו געבן זייט ביי זייט די טעקסטן פון יידיש און עברית. עס דערנענטערט פארן לייענערס אויג איין נאציאנאלע שפראך מיט דער צווייטער און שאפט פאר אים א בריק פון איין לשון צום צווייטן. א באזונדער דערגרייכונג פון אט דעם פרוווי איז, וואס די איבערזעצונגען פון יידישן טעקסט אין עברית האבן געמאכט יוסף אחאי, שמשון מלצר, בנימין טנא און זלמן שזר — זיי האבן נישט בלויז איבער-געזעצט, נאר ממש איבערגעדיכטעט אין עברית די חנען פון חיים גראדעס פאעטישן לשון און ארויסגעבראכט די עמאציאנעלע אטמאספער פונעם ווארטבילד און פון דער ווארטשטימונג.

חיים גראדע, דער פאעט בחדר עליון, פארמאגט א מעכטיקן שפראך-אינסטרומענט. די שטארקערע טענער פון זיין ליריזם וויברירן אינעם לייענערס געמיט, ווי זיי וואלטן געדריקט אויף א סענסיטיוון נערוו, וואס צינדט אן די שטימונגען און געמיט-ווענדונגען און גליט זיי אן צו א הויבן גראד. די סוגעסטיווע בילדלעכקייט און דער ניגון פון זיינע וויזועלע אימאזשן פארמאגן דעם כוח צו מאכן דעם לייענער פאר א מיטשותף צו די איבערלעבונגען. עס איז דער כוח פון אנטפלעקערישער פרישקייט אויפ-צונעמען מיט חידוש פון ברייט-צעפענטע אויגן, ווי ער וואלט עס פריער נאך נישט געזען.

די טעמאטיק פון „אויף מיין וועג צו דיר“ איז אנגעלאדן מיט די קלאגן-גען און פארבן פון ישראל-פיינאזש און מיט דעם חלום, בענקשאפט און ליבשאפט פונעם יידישן פאעט צום יידישן לאַנד, „וואס ווערט א תפילה צו א ליבשאפט וואס איז אייביק“. יידישע שרייבער, פארליבטע אין ישראל, וואס וואלטן שטארק געוואלט זיך דארטן באזעצן און זיך שעפערש

אויסלעבן אין יידיש לשון, אבער פילן, אז דארטן איז פאר זיי ענג... דערי-
בער

האב איך נישט געוואלט צווישן לייבלעכע ברידער
ארומגיין און זינגען אַ טרויעריק־פרעמדער,
און ס'זאלן דארט שטיפקינדער זיין מיינע לידער,
יתומים וואָס טראָגן געשאַנקענע העמדער.

ז' 114, אַ באַמערקונג פון מחבר אונטערן ליד: „געשריבן איידער
איך בין געווען אין ישראל“.

די געזאָנגען פון פּאָעט צום יידישן לאַנד זענען דורכגעפלאַכטן מיט
דעם גיגון פון דעם חורבן־דור, דער, וואָס קען פון זיך נישט אויסטאָן די
דערמאָנונג און מאָנונג, ווייל ער אַטעמט נאָך אַלץ מיט דער לופט פון
די גריבער און הרונים... דווקא אין ירושלים דערגייט צו אים נאָך שטאַר-
קער דער יאַמער פון ווילגע, אַט „די בת־טובים, צעקלונגענע וועלט־מיוחסת“.
ער הערט דעם געוויין ביי די פעלדזון־בערג פון ירושלים.

בערג ווי טרעפּ צום הימל דורך יאַרטוויזנטער געדענקטע,
שטיינער קייקלען זיך פון איך ווי טרערן פון פאַרבענקטע.

גייט דער דיכטער איבער דער פאַרמעטענער, גייטיקער ערד, וועלכע
„זינט קינדווייז קען איך אויסנווייניק אַלע דינע וועגן“ און ער שפירט
ווי זי האַט „מזין לייב אַרומגעבונדן, / איך זאל זיך פון דיר נישט קענען
אַפרייסן אָן ווונדן“. ער זעט אין ירושלים — „אַ מאַמע וואָס האַט פאַרלוירן
אַלע אירע טעכטער“, פרויער די עלטסטע, און איצט די יינגסטע —
קומט ער צו איר מיט זיין יידיש־דיכטערישן געוויין:

דיין טאַכטער ווילנע לעבט נישט מער, ירושלים,
אין מזיבנשלאַק ביי גאַט איז זי בצרור החיים.
דיין טאַכטער פון דער ליטע איז אַרויף אין פייער,
ווי אירע עלטסטע שוועסטער — וואַרמב, מיינין און שפיער.

גראַדעס גרויסדיכטעריש ליד „ירושלים“, ווי פיל אַנדערע פון זיינע
ישראל-געזאַנגען, אַטעמען מיט דער תנכישער לופט און מיט דעם צויבער,
וואָס דער תנ"ך האָט אַרומגעהילט די פאַרמעטענע ערד און איר קרוינ-
שטאַט בעת דאָס פּאַלק פּלעגט עולה-רגל זיין קיין ירושלים. אָבער דער
יידישער חורבן-פּאַעט קומט צו איר :

נישט ווי די עולה-רגלים אין פּריילעכע צייטן
קום איך אויף יום-טוב קיין ציון פון גאַר מיין פאַרשפּרייטונג ;
פון אַ פאַראַבלטער ערד און צעטראַמפּלטע ווייטן
קום איך צו דיר מיט פאַרהוילענע געסט אין באַגלייטונג.

די ערשטע פון אַט די „פאַרהוילענע געסט“ איז זיין מאַמע-געשטאַלט,
וואָס באַגלייט אים אויף אַלע זיינע נע-ונד-וועגן. ער וואָס זי באַזונגען
אין פּראָזע און פּאַעזיע מיט אַזוי פיל האַרץ און נשמה-ליבשאַפט, איז דען
אַ ווונדער, אַז ביי זיין אַריינקום אין דער הייליקער שטאַט :

ווען איך האָב דיר דערזען, מיין שטילע עיר הקודש,
האָב איך דערזען מיין מאַמען ווי זי בענטשט ראש-חודש.

די גייסטיקע ביאַגראַפיע פון אַ פּאַעט איז אין תּוֹך די ביאַגראַפיע פון
יעדן ליד זיינעם, וואָס האָט געגעבן אַ דיכטערישן תיקון אַן איבערלעבונג,
אַ געשעעניש, וואָס האָט זיך אַרויסגעריסן פון שטראַם מיט אַ טיפּערן
אַטעם און אויסבליק. חיים גראַדע האָט אין זיינע לידער און פּאַעמעס
„אויפן וועג צו דיר“ אַריינגעגעבן דעם לעבעדיקן צאַפל פון דער עפּאָכע
מיט איר יידישער און אַלמענטשלעכער סימבאָליק. דורך בילד-רעפּלעקסן
און אַסאַציאַציעס פון „מיין ערלעכן דור“, די פעלקער-באַפּרייער פון די
אַרעמע יידישע געסלעך, „וואָס האָט זיך געראַנגלט ביז בלוט פאַר אַן
אַנדער וואָר“... אַ שיינער חלום געווען מיט פייערלעך, וואָס האָבן פאַרפירט,
ביז עס איז געשען דאָס, וואָס איז געשען, און עס האָט זיך אַנטפּלעקט
פאַר די פאַרפירטע, אַז „מיר לעבן אין אַ צייט פון חבלי-משיח אַן
משיחן“ (אחד העם).

דער דיכטער פון חורבן-דור טראַגט אויף זיינע אייגענע פלייצעס דעם יאָך פון זיין פּערזענלעכער דראַמע, וואָס איז פאַרוועבט אין דער גרויסער טראַגישער דראַמע פון אונדזער צייט, ווען פון אַ שיינעם טרוים איז געוואָרן אַ תּהום.

אַ טרוים האָט צעשניטן ווי גלאַז מיינע הענט
און ס'האַט ווי אַ שויב זיך צעשפּליטערט מיין וועלט.

גראַדע דרינגט טיף אַריין אין די ווונדן פון אַט דעם בלוטיקן שניט —
אין דעם גייסטיקן און נשמהדיקן קריזיס פון זיין דור, פון די דערווייטערטע
ברידער אויף פרעמדע וועגן. זיי האָבן דורכגעלעבט אַ שרעקלעכן פייער,
פון וועלכן זיי זענען אַרויס מיט אַפּגעברענטע פּליגל. דער דיכטער דעקט
אַפּ די ווונד און מיט זיין אינטעלעקטועלער ערלעכקייט איז ער זיך מתוודה:

אַ ווונד איז מיר מיין אַפּגעלעבטער יובל
ווייל איך האָב אין דיין זון און בלוי זיך נישט געטובלט,
און ווייל איך האָב נישט מיטגעבויט דעם וועג דעם נייעם
צו דייע אַלטע טויערן, ירושלים.

חיים גראַדע געהערט צו די קרעפטיקסטע מאַלער פון די נאַטור-
שיינקייטן אין דער יידישער פּאַעזיע. זיינע נאַטור-פּייזאַזשן גיבן זיך
סוגעסטיוו איבער דעם לייענער מיט זייער לירישן אויפציטער און בליץ-
זעונגען באַגלייטע מיט אַן אינטעלעקטועלן עלעמענט. זיינע אַדעס צו די
לאַנדשאַפטן פון ישראל פאַרמאָגן עמאַציאָנעלע פּולקייט און גייסטיקע
פאַרטיפּונג. דער דיכטער האָט מיט אַלע פאַרבן געמאַלן דאָס לאַנד, דאָס
ביזאַרע און פשוטע אַרומגענומען מיט סימבאָליק, וואָס גיט אַריין די
דערהויבנקייט פון ישראל של מעלה אין אימאַזש. די לאַנדשאַפטן און
באַרגלידער האָט ער באַשאַנקען מיט פאַרבן און קלאַנגען, וואָס פאַרכאַפּן
דאָס אויג און אויער.

גראַדעס פּאַעטישע דיקציע איז דיסציפּלינירט אין אויסדרוק, ריטעם
און גראַם. ער יאָגט זיך נישט נאָך דעם גלאַנץ פון נייקייטן אין פאַרעם,

אָדער נאָך שפּראַכלעכע חידושים, וואָס קענען פאַרפירן צו געקניצלטקייט פון גראַם־אָנווענדונג. ער איז ערגעץ מתפלל צום שר הפּאָעזיע: „פאַר־היט מיר, אָז איך זאָל נישט מקריב זיין זיך פאַר אַ גראַם“. זינגט ער טאַקע מיט אַן אייגענער שטים, וואָס איז אַ מיוחד במינו. ווער עס האָט נאָר געלייענט זיינע פּרעכטיקע באַרגלידער (זע זיין לידערבוך „דער מענטש פון פייער“) מוז דערשפירן די שטימונגען, די פּרעכטיקע מעלאָדישקייט און ריטמיק פון וויזיע און פּאָעטישער עקספרעסיע. דער דיכטער, וואָס האָט אין זיין קלעטערן אויף די הויכע בערגער פון דער וועלט געזוכט „עס זאָל אין האַרצן ווערן קלאַרער“, האָט ביים באַרג מירון גייסטיק דערשפירט אויף זיין הויכקייט: אויב נישט נאָך העכער.

איך, דער באַזינגער פון בערג, אין מיין אומרו און קלעטער
 איבער די אַלפן ביז זייערע זילבערנע דעכער,
 פנים אל פנים אַנטקעגן די שטיינערנע געטער —
 זאָג איך אויף דיר עדות, מיין באַרג פון מירון, דו ביסט העכער!

אין די געזאַנגען צו דער ישראל־לאַנדשאַפט איז איינגעוועכט סימבאָ־ליק, טרוים, בענקשאַפט און די שפירונג פון גייסטיקער אין־סופיקייט.

אומענדלעך איז דאָ מיין יעדער שפּאַן פון גיין און וואַנדער
 ערד און הימל טיילט אַפילו נישט קיין שוועל פאַנאַנדער.

די עלעגיעס אויפן „חזון־איש“ און „עמוד־האש“ געהערן צו די פּערל אין אונדזער דיכטונג. די געשטאַלט פון „חזון־איש“ איז אויסגעשניצט מיט אַזאַ קינסטלערישע דיסציפּלין, וווּ פאַרעם־מייסטערשאַפט און פּערזנלעכע זענען שלמותדיק באַהאַפּטן מיט טיפקייט פון פּסיכאָלאָגישן אַריינבליק און עטישער נשמה־וואַכיקייט. עס איז אַ פּאָעטישע טיפקייט פון אַראַפּטוּיכּן און דערזען די טיף פון אַ גרויסער נשמה, פון אַ ליכטזאַל, אַן

עמוד־האש, וואָס איז געבליבן ברענען נאָך מיין רבין,
 דו ליכטזייל, וואָס האָט אויפגעשוינט אין יוגנט פון מיין לעבן.

גראדע דערמאנט די יסורים, וואָס ער האָט פאַרשאַפט זיין רבין, ווען ער האָט געזען, אַז זיין תלמיד איז אַרויס לתרבות רעה. מיט וויפל צער האָט ער דערציילט דער מאַמען —

פאַרשטעלט האָט זיך אין פייגל זיין געשויטער יצר-הרע,
דער וואָלר האָט אים פאַרכיטונג און פאַרפירט פון דער גמרא...

צינדט איצט דער תלמיד נשמה-ליכט נאָך זיין רבין, וועמענס געשטאַלט האָט באַשטראַלט דאָס לעבן פונעם דיכטער און אים געגעבן דעם כוח אויפצושטעלן אַ מאַנמענט די ישיבה-וועלט און די תורה-יידן. ער בעט ביים „חזון-איש“, „דערלייז מיר פון דעם מרבר אין מיין האַרץ און פון מיין פיכער“. ער זאָל אים העלפן אין דעם זכות „וואָס איך בין דער מחיה מתים / פון דיינע מיטדאוונער אין די צעפאלענע פליתים“.

וואָס עלטער מיר ווערן, און וואָס ווייטער מיר רוקן זיך אָפּ פון אונדזער קינדהייט און יוגנט-פייזאָזש, אַלץ נענטער רוקן זיך צו אין אונדזער זכרון און געמיט זאָכן און מענטשן, לייבלעכע און נאַענטע, וועלכע האָבן געלאָזן טיפע שפורן אין אונדז.

אין זיין גרויסער פאַעמע „דער זקן און זיין בן-זקונים“ באַזינגט גראַדע זיין פאַטערס פאַרסודעט געשטאַלט, וואָס האָט אים קינדווייז גע-שראַקן. די געשטאַלט איז אויסגעקיולט, ווי אַ בראַנדז-פיגור פון אַ סקולפ-טאַר, מלכותדיק, ווי אַ זקן מיט אַ שנייטווייסן קאַפּ אויף דעם הינטערגרונט פון אַ פאַרקאַפּטשטען קוזשניע-שטיבל, פאַרהילט אין קאַוואַדלע-און האַמער-געקלאָפּ, איינגעהילט אין פייער און רויך. אונטער דער בראַנדז-פיגור זע איך דעם אויפשריפט: „אַ לעבן — אַ טרויעריקער גרויז“.

ביים ליענען די פאַעמע, האָט זיך אַפגערופן אין מיין דמיון שאַגאַלס בילד „עלנט“ — אויך אַן אַלטער ייד, מלכותדיק, אין אַ ווייסן קיטל. דער זקן האַלדוט אַרום אַ ספר-תורה, אָבער זיין פידעלע וואַלגערט זיך לעבן אים אויף דער ערד פאַרוואַרלאָזט, און דערנעבן — אַ פאַריתומטער סמיק. שאַגאַלס זקן-בילד רופט זיך איבער מיט גראַדעס, אָבער מיט דעם אונטערשייד, וואָס איבער שאַגאַלס עלנט איז דאָ אַ בלויער הימל, אונטער

וועלכן עס פלאטערט א קליין מלאכל, וואָס איז, מסתמא, א רמז אויף פרייד
און בטחון, אויף דער אויסגעבענקטער, אָבער לאַנג־פאַרזאַמטער גאולה;
בעת אין גראַדעס פּאַעמע פּאַלט דער שאַטן פון זקן און זיין טרויער און
שוין אויף דער ערשטער פּלאַטערנדיקער פרייד פונעם קינד.

ביים אויפמאַכן די אויגן אויף דער וועלט פאַרווונדערט,
האַט מיר באַגעגנט גלייך מיין טאַטנס אַסיענבליק דער טרייבער,
פון מיין בליק עלטער מיט דער העלפט פון אַ יאַרהונדערט.

דאָס אַמאַליקע קינד איז איצט „אויך אַריין שוין אין זכרונות־קרייז“,
און עס טויכט אויף פאַר זיין אויג די געשטאַלט פון טאַטן, דעם משכיל און
חובב־ציון, אַ ייד אַ יורד, וואָס האָט פאַרשפּילט זיין חלום און זיין דורכ־
געאַנגענעם לעבן — ווי איין גרויסער דורכפאַל — „אַ טרויעריקער גרייז“.
ווייזט אונדז דער סקולפּטאַר, גראַדע, אַ זקן־פיגור:

פאַרהילט אין אייזנשטויב, פאַרטויכט מיט דעם קאַוואַדלע־רעש,
האַט שטוינונג אין זיין בליק געטייעט, ווי ער וואַלט אין פּייער
אַנטפּלעקט די רעטעניש פון דורכגעפאַלענעם בר־נש,
פאַר וואָס אים בלייבט פון אַלין וואָס איז אים הייליק־טייער
אַ בערגל אויכגעטלועט אַש.

איז „אויף מיין וועג צו דיר“ זענען פאַראַן הערלעכע למנצח־געזאַנגען
צו די פּייזאָשן פון לאַנד און פּאַלק ישראל, צו די קינסטלער פון צפת,
צום „חזון־איש“ און צום אר״י — תהילמדיקע לידער, וואָס פאַרכאַפן מיט
זייער צויבער און פּראַכט. עס קלאַפט אין זיי דער פּולס פון אַ קינסטלער
מיט אַ פאַרשאַרפטן געוויסן פון אַ זוכער און פּרעגער. ער זוכט אין זיך
די פאַרלירענע וועלט און איר אויסשטראַלונג, וואָס האָט אין זיין שאַפן
פיל פּנימער, אָבער פון זיי אַלע פּרעמט זיך אויס איין פּרצוף־פנים פון
אַ פּילפאַרביקער יידישער וועלט, וועלכע ער באַזינגט מיט אַ ליריש געמיט
און פאַרטיפּטער מחשבה. ווי אַ פּאַעט פון חורבן־דור באַקלאַגט ער דיכטעריש
דעם וויי און טרויער פון פּאַלק. עס איז אַ שעפּערישער טרויער, וואָס זוכט

דורך ליד צו לייטערן דעם געמיט פון שאַטנס און פון אימה. עס איז ליד, וואָס היילט און באַלזאָמירט די ווונד.

עס פייניקט אים זיינע אייגענע יוגנטזינד (,,מיך פאַרפייניקט נאָך מייַן יוגנט, וואָס האָט האַסטיק אויפגעפלאַקערט אין אַ גרימצאַרן און מיט אַשגלי מייַן געמיט פאַרשאַטן"). עדות פון דעם גרימצאַרן זענען גראַדעס צע-שריגענע און צעשוּיבערטע לידער פון זיין יוגנט-פאַזע, וואָס זענען געווען אַ ספּאַנטאַנישע רעאַגירונג פון זיין אומגעצוימטער נאַטור, וואָס איז אויפגעלאָפן אין גרימצאַרן, און אין עראַטיש-תּאוּהדיקע לידער, אין וועלכע ער האָט געזוכט שלוות הנפש.

פאַראַן דיכטער, וואָס קומען צום שרייבטיש גישט דירעקט פון לעבן, נאָר פון דער ליטעראַטור, און אַנדערע, וואָס קומען אוממיטלבאַר פון די ברויזנדיקע לעבנס-שטורעמס אין זיך און אַרום זיך. זיי פאַרטויען אַן זייער לירישן אומרו און סענסיוויטעט דעם פאַעטישן וואַרט, ווי אַ בליץ-אַפלייטער פון געוויטער. צו דער גרופע געהערט אויך חיים גראַדע, און ווען איך ליען זיינע לידער קומט מיר אויפן געדאַנק לערמאַנטאָוס אומ-שטערבלעכער פּערו:

ער האָט מיט אומרו געזוכט דעם שטורעם,
זוי אין שטורעם וואַלט געלעגן זיין רו.

צי האָט ער שוין געפונען זיין רו? — שווער צו גלייבן. ער איז געוואָרן דורך די אַלע יאָרן — און נאָך וואָס פאַראַ יאָרן! — מער פּילאַ-זאַפּיש-קהלתדיק, ווי ער פאַרענדיקט די פאַעמע „דער זקן און זיין בן זקונים“. אָבער פאַעטיש איז גראַדע געשטיגן צו די באַרגשפיצן, וואָס קענטיקן זיך אַזוי בולט אין זיין לעצטן לידערבוך. זיינע לידער און פאַעמעס (ווי זיינע קינסטלערישע פּראָזע-ווערק, בראש מיט צמח אַמלאַם), זענען טרעפ צו די באַרגשפיצן, צו העכערע שטאַפלען פון פאַעטישער זלמות.

רחל קארנס ליד פון היים און היימלאַז

דער פראַנצויזישער שרייבער און דענקער, זשאַן פּאַל סאַרטר, דער-
צײַלט ערגעץ פון זײַן געשפרעך מיט אַנטיסעמיטן, וועלכע האָבן צווישן
אַנדערן פאַרגעוואָרפן יידן, אַז זײ זענען אײַגנאַראַנט אין דער נאַטור-מיס-
טעריע. סאַרטר האָט זײ געענטפערט, אַז אין דער הינזיכט וועט ער זײַן
מער ווי אַ ייד, ווייל פאַר אים איז די נאַטור לחלוטין אַ פאַרזיגלטער ספר.
וועל איך דאָ נישט אַרײַנגײן אין דער אַלגעמײנער באַהויפטונג פון
אַנטיסעמיטישן פאַרווורף, נאָר בלויז אַקצענטירן די דיכטונג פון רחל
קאַרן, וואָס איז אַ לעבעדיקע אַפלייקענונג פון דער אויבן דערמאָנטער
באַהויפטונג, און אין דעם פרט איז זי ווייט נישט קײן בת-יחידה אין דער
יידישער ליטעראַטור.

רחל קאַרן איז פולשטענדיק מסכים מיט באַריס פּאַסטערנאַק, אַז
ס'איז נישט נויטיק צו זוכן פּאַעזיע אין די הימלען, ווייל פּאַעזיע איז
פאַראַנען אויך אין גראַז. מען דאַרף זיך נאָר אַראַפּבײַגן, קוקן און דערזען...
רחל קאַרן האָט זיך טאַקע אַראַפּגעבויגן צום גראַז און בלימל, צום ערדיש-
קאַנקרעטן, גלויבנדיק, אַז די ערד איז פאַר אונדז מער ווערט ווי די זיבן
הימלען. פון אירע פּריסטע קינדער-יאָרן און יוגנט איז זי פאַרקנסט געוואָרן
צום נאַטור-פּײַזאַזש, מיט וועלכן זי וועט זיך שוין קײן מאל נישט צעשײדן.
זי איז אַרײַן אין דער יידישער דיכטונג מיט צאַרטקײט און ליבשאַפט צו
פעלד און גרעזל, צו בוים און וואַלד, צו די שמעקעוודיקע ריחות און פאַרבן
פון די סעדער, צו דער מאַמע-ערד, וועלכע האָט אַנטפלעקט פאַר איר אירע
אַלע סודות:

אַ, ערד, געפאַסעוועט אין ברייטע לאַנעס און אין שמאַלע בײַטן,
ערד פון בוין היים, פון מײנע קינדער-יאָרן...
ווען כ'בין געוואַקסן מיט דײנע פּרילינגען און זומערס,
מיט דיין וואַלד, מיט דיין תבואה און אַלע דײנע פירות.

די דיכטערין דערציילט פון איר טיפסטן בונד מיט דער נאטור, מיטן וואלד, פון וועלכן איר זיידע האט נאך געריסן ביימער-פניאקעס, און פון דריי שלאנקע סאסנעס לעבן דער נייער שטוב זייערער „ווי שומרים טריי אויף דער וואך, וואס האבן דאן אריינגערוישט אין מיין גשמה זייער בענקשאפט און טרויער מיט דעם גרינעם סכך“.

רחל קארן מאלט די נאטור, אין אלע אירע צייטן און שטימונגען. איר עמפינדלעך אויג און אויער כאפט אויף יעדן ניואנס פון פארב און קלאנג. זי אנט און שפירט דאס אומענדלעכע גליק פון ערשטן גרינעם בלעטל און זיין געזאנג, וואס זוכט ביי איר די געהעריקע תפילה-ווערטער צום באשעפער פאר זיין שטילן גורל. זי לעבט דורך די פארשידענע גורלות פון באשאף, אי פון די וואס וואקסן לאנג אין דער פינצטערניש ביז זיי שטופן זיך אדורך צו זון און ליכט, אי די וואס מיט איין שטופ שיסן זיי ארויף צו ליכט מיט שוונג און אויפברויז, מורמלענדיק צו דער זון מיט תפילהדיקן שארף, מיט א דינעם אויסגעשריי, נישט באנעמענדיק די פרומע זאג פון די ווארצלען אין באדן.

די דיהטערין איז דאנקבאר דער מאמע-ערד, ביי וועלכער זי האט גע-
לערנט און דערפארן:

כהאב געלערנט ביי דיר פארשטיין פרומע זאג
פאר קערל, וואס איז נאך פארוויקלט אין טרוים,
און דארף דאך שוין ווערן דיין תפילה צו זון,
און דארף שוין ווערן דיין אויפגאנג — א בוים.

אין אירע נאטור-לידער שפילט זיך אפ וואלט ווהיטמאנס בארימטער זאג: „פאר מיר איז יעדע שעה פון טאג און נאכט א פערפעקטער נישט ארויסגעזאגטער נס“. און דער נס אנטפלעקט זיך פאר דער דיכטערין אין אימאזש, ווי דער סאסנעבוים וויל נישט שטארבן, און ווען עס פעלט אים אויס וואסער, טרינקט ער לופט, זויגט ער טוי. אין דעם חלום און טרוים פון דומם און בעל-חי, פון „דער סארנע און האז צו זוכן דעם זומער און דאס גראז“. הערט זי, און דערהערט, דעם געשריי פון פויגל אין שלאף. זי זעט, און דערזעט, ווי דער דארפישער שליאך גייט צו די שטערן און „דער זעלבער שטעקן, וואס איז איצט אין א גרויזאמער האנט, האט דאך אויך א מאל געקנאספט און געבליט“.

מיט צארטער פרוייזשער ליבשאפט נעמט רחל קארן ארום די היימישע ערדישקייט מיט יעדן בלימל און בלעטערפלאנג, דעם קארשן-בוים און

די זונשטראַלן, וואָס שפּרינגען די ערשטע אין פּרימאַרגן, „ווי וועווערעקעס פון בוים צו בוים, פון צווייג צו צווייג.“ די דיכטערין נעמט אָן דעם לייענער ביי דער האַנט, רוקט פּאַנאַדער פאַר אים אַ פּאַרהאַנג און ווייזט: דאַרטן איז עס. קוק אַרויס און זע מיט דיינע אייגענע אויגן די ווענדער פון יצירה, פון פאַרוואַנדלונג, פון שפּירן דאָס אויסערגעוויינלעכע, און דאָס פּאַעטישע אין טאַגטעגלעכער רוטיין.

רחל קאַרן איז די מאַלעריין פון דאַרפישן פּייזאַזש, צו וועלכן זי איז צוגעבונדן מיט אינטימיטעט פון לירישער אידענטיפּיצירונג. דער מאַטיוו פון אירע לידער איז נישט קיין פּאַסטאַראַל־אידילישער, הגם אין אירע נאַטורלידער זענען פּאַראַן אידילישע שילדערונגען מיט חן און לייכטקייט, מיט געפיל־ און געמיט־ווערטער, וואָס שפּיגלען זיך אין די פּאַרבן פון קאַסמאַס און מיניען זיך אין זונליכט.

די דיכטערין האָט אין אַ ריי לידער איבערגעזעצט דאָס העראַגליפּישע לשון פון דער נאַטור. סוגעסטיוו איז איר פּאַעמע „ערב רעגן“, וואָס פּאַר־מאַגט אַזאַ ספּעציפּישן קאַלאַריט מיט פּיינע אַלוזיעס, און אַזאַ נאַטירלעכן פּולס פון די פּערזן.

„כמאָרעם ווי העראַגליפּן / האַבן זיך געבונדן אין טונקעלע שורות / און געוואַלט פּאַרטייטשן דעם ווילן פון הימל / דער הייסער, דורשטיקער ערד.“ אין דער פּאַעמע שושקען זיך די ביימער וועגן דער טריקעניש. דער דעמב מרוטשעט אַ בייזער און די בערעזע, ווייכהאַרציק און מילד פּרוווט אייננעמען אים, שעפטשענדיק שטיל — „דו ביסט גרויס, דו ביסט שטאַרק, / און ס'קענען אַפּילו חדשים פון דורשט / נישט שוועכן דיין שטאַם, / אַבער זע — אין קרייז פון דיין וואַרצל־געפּלעכט, / וואָס זויגט אויס דעם מאַרד פון דער ערד, / ווערט פּאַרשרפהט, פּאַרטריקנט יעדע פּלאַנץ, יעדע בלום / און ס'איז קורץ זייער לעבן, / בלויז גע־מאַסטן מיט טעג.“

רחל קאַרן האָט אַ גוט געהער פאַר דעם געשעפטש פון אירע גרינע פּריינד אין וואַלד. זי רעדט נישט אין זייער נאַמען, נאָר לאַזט יעדן פון אירע ביימער־חברים זיך אויסרעדן מיט זיין אייגן קול, פון וועלכן זי מייסטערט אויס אַ ליד. זי פילט זיך אין דער היים ווען זי באַזינגט בוים און פעלד. זי איז פּאַרשוועסטערט מיט דער זאַפט, מיט די בלעכצן, מיט וואַרצלען און צווייגן פון הונדערטער ביימער. די דיכטערין האָט דער־שפּירט, נישט נאָר די וועלטן, וואָס ליגן אין אונדזער מענטשלעך בלוט,

נאָר אויך אין די בעלי־חיים און דומם מיט זייער פרייד און אומעט, צו
מאַל אַ שטילער הייליקער אומעט, וואָס הילט זיי איין ווי אַ פּרוּכּתּל. און
גאוּוה, זעט זי, איז נישט נאָר דאָ ביים מענטש, נאָר אויך ביים דעמב,
וועלכער „האַט געהויבן די צווייגן מיט גאוּוה, / ווי ער וואַלט זיך גע-
עדות מיט הימל און זון. / וועט וויאַנען אַ גראַף, צי אַ בלוּם / וועט
קיינעם נישט אַרן אַפילו, / וואָס זענען דען זיי? מיסט, / מיסט וואָס
מאַכט פּעטער די ערד, / פאַר מיר און מיין גאַנצן געשלעכט!“

אין דער פּאַעמע רופן זיך איבער פּרעכטיקע, פּאַעטישע שורות מיט
פּשטות. צוזאַמען גייען זיי געאַרעמט מיט זון און ליכט. אויב אין געוויסע
לידער פון איר ערשטע פּעריאָד זינדיקט צו אַ ביסל די דיכטערין מיט
איבערגעלאַדנקייט פון פּאַרגלייכונגען, איז עס נישט קענטיק אין אַזעלכע
לידער ווי „ערב פּרילינג“, וווּ דאָס פּשוטע, אוממיטלבאַרע איז אַרומגענו-
מען מיט פּאַעטישער פינעזיע, ריטמיק, בילדלעכקייט און אַנוונק. אַט
גיט די דיכטערין אין עטלעכע שורות די לעבעדיקע אַטמאָספּער אין וואַלד
ביים אַנקום פון רעגן, וואָס איז געקומען אין באַגלייטונג פון דונערן און
בליצן און „שמועסן זיך דורך צוויי הויכע, שווערע בערג / מיט ברוי-
מענדיקן ווידערקול פון דונערן / וואָס קוילערן זיך קרעכצנדיק און
טעמפּ, / העי, ברודער, שוין באַלד? — / און אַלס ענטפּער אַ בליץ
און אַ קנאַל און אַ טראַסק, / און סליגט שוין אויף צווייען צעשפּאַלטן /
דער העכסטער, דער שטאַלצסטער, / דער דעמב.“ (ערב רעגן).“

די פּיינע אַלוזיעס, אַלגעמיינ־מענטשלעכע און סאַציאַלע, וועלכע מיר
טרעפּן אין אירע לידער־לאַנדשאַפטן און נאַטור־פּיזאַשן, זענען דורכגע-
דרונגען מיט כאַראַקטער־שטימונג און מיט שעפּערישער שפּירונג — זיי
פּאַרמאַגן אַ באַצווינגענדיקן כּוח! רחל קאַרן איז אַ דייטלעכע דיכטערישע
פּערזענלעכקייט, אירע שאַפּונגען זענען נישט פּאַרנעפּלט, אָבער עס איז
אַ כלל גדול אין פּאַעזיע, אַז צו פּיל קלאַרקייט אין ליד, אָן אַ שמץ נעפּל
איז ווי דער קערפּער אויף אַ צו שטאַרקער זון. היט זי זיך טאַקע פּאַר
צו פּיל אַפּנקייט, אָבער אויך פּאַר צו פּיל נעפּל, אָן זון און אָן ליכט.

דער סאַציאַלער מאַטיוו, אין פּאַרשידענע וואַריאַציעס, פּאַרנעמט אָן
אויבערשטן אַרט אין רחל קאַרנס דערציילונגען און לידער. אַנהייבנדיק
פון אירע ערשטע ביכער־לידער „דאַרף“ (1928), „רויטער מאַן“ (1937),
אין אירע דערציילונגען „ערד“ (1936), ביז די נאָך־מלחמהדיקע לידער־
ביכער „היים און היימלאַזיקייט“ (1948), „באַשערטקייט“ (1949) און

אנדערע — אין די אלע שאפונגען רייסט זיך ביי דער לירישער דיכטערין ארויס דער הומאניסטישער רוף נאך גערעכטיקייט פאר די אלע באעוולטע, ייד און קריסט, מיטן אקצענט אויף דער דארפישער ארעמקייט. אן באפו- צונגען, אין פראנצויזישע דירעקטע שורות שילדערט זי דעם דארפסמענטש, זיין דחקות און טרויער, וואס אסאציירט זיך מיט דעם טרויער און אומעט פון חשוון-חודש אין דער אלטער היים. דער חשוון-מאטיוו קומט ביי דער דיכטערין צום אויסדרוק אין דערציילונג, ווי אינעם ליד. כיוועל דא נאר דערמאנען א פאר קעפלעך פון לידער: „א שטוב אין חשוונדיקן ווינט“, „ינקלס חשוון“, „חשוון“.

רחל קארן האט מיטגעלעבט פאליטיש און פאעטיש מיטן ארבעטס- מענטש, מיט זיין קאמף פאר סאציאלן יושר. זי איז דערפאר — צוליב אירע פאליטישע איבערצייונגען, גלויבנדיק אין דעם מזרח-משיח — געזעסן אין א פוילישער תפיסה ערב אן ערשטן מאי (1937). אין אירע לירישע און עפישע שילדערונגען פון האנקע די הייבאם, פון יאנקלען דעם היטער, פון דעם הונגער „אי פאר הרינקען, דעם ערדלאזן פויער / אי פאר בערלען דעם ארעמען ייד“ — איבער אירע סאציאלע מאטיוון פלאטערט א פאן פון עטישן און קינסטלערישן הומאניזם. די דיכטערין גלויבט אין באניינג און פארברידערונג צווישן דעם שכן איוואן און בערלען דעם ארעמען ייד, ביידע זיי פירן „צו א גייעם געמיינזאמען פארט“.

בעת און נאכן גרויסן חורבן האט רחל קארן דורכגעמאכט אן אידעא- לאגישע איבערשאצונג, דורכלעבנדיק אין טיפן צער די יסורים פון איר פאלק, און פון אירע פערזענלעכע, טראגישע וואגלענישן און היימלאזיקייט אין די ווייטע וויסטענישן.

נאר אן איבעררייס פון קנאפע צוויי צענדליק יאר, האב איך איצט נאך א מאל איבערגעלייענט רחל קארנס „היים און היימלאזיקייט“, כדי זיך אליין איבערצייגן, צי היינט, ביים דורכלייענען אירע לידער, וועל איך ווי- דער דערשפירן דעם פאעטישן צויבער, די אטמאספער און שטימונג, וואס כ'האב דורכגעלעבט ביים לייענען עס צום ערשטן מאל.

עס האט שוין נישט איין מאל געטראפן, אז וואס ס'געפעלט אין א פריער צייט און מען טראכט, אז עס איז גוט, ווען מען קוקט אויף דעם שפעטער

מיט אַ מער קריטישן אויג, זעט מען, אַז ס'איז נישט אַזוי פּויגלדיק, ווי מען האָט דאָן געמיינט. אָבער אין דעם פּאַל האָב איך זיך לגמרי נישט אַנטוישט. דערפאַר האָב איך אויך ציטירט פּונעם אויבן דערמאָנטן לידערבוך צו באַווייזן די שיינקייט און וואַרצלדיקייט, שטימונג און סוגעסטיע, וואָס כ'האַב איצט נאָך אַ מאָל געפונען אין אירע לידער. גוטע ווערק דאַרפן נאָך אַ מאָל געלייענט ווערן, נישט בלויז צוליבן פאַרגעסן, נאָר דער עיקר, וואָס אָן עכט ווערק איז נישט קיין סטאַטישע זאַך, נאָר אַ וואַקסנדיק, לע-בעדיק וועזן. לאַמיר עס קלאַר מאַכן מיט אַזאַ ביישפּיל: פּונקט ווי אַ קערנדל, וואָס איז באַפּרוכפּערט געוואָרן אין באַדן, האָט עס נישט בלויז אַליין באַווירקט און געשטאַלטיקט דעם נאַכוואַקס, אויך דער באַדן, זיינע מינע-ראַלן און זאַפּטן זענען שותפים צו דער אויספּורעמונג, אַזוי איז אויך דעם ליענערס נשמה לגבי אַ קונסטווערק. דער געמיט און די פּאַנטאַזיע פון געניסער גיבן זייער מיטהילף און צושטייער אין דער אויסוירקונג פון באַפּרוכפּערנדיק ווערק. קונסט פאַרמאָגט אין זיך אַט דעם באַצווינגענדיקן כוח פון קאַפּעראַציע.

אַט שוועבט פאַר מיינע אויגן רחל קאַרנס ערדישע גליקלעכקייט און אידיילישער איינגלויבן בעת איר היים איז אַ היים געווען. פון אירע לידער האָט דאָן אַרויסגעזונגען גאַטס באַשאַף און בלי, ביז ס'איז געשען דאָס, וואָס עס איז געשען, און רחל קאַרן האָט געוואַגלט אין רוסלאַנד „טויזנטער מיילן איבער טרייסטלאַזער ערד“, געטראַטן איבער וועגן, וואָס האָבן מיט פייער געגליט און וואַנדערנדיק צווישן געפּלען, שריפּה און רויב, פּרעגט זיך די דיכטערין:

„זאַג, יורקע, אפשר איז דאָס אַליך געווען בלויז אַ לינג, / מיין וואַנדלען און מיין זוכן און מיין פּרענג, / און מיין לעבן אַ גרויסער טעות פון אַלף ביז דער תּו, / און כ'האַב די גאַנצע צייט אומזיסט גע-וואַרט, / ווייל דו האַפּט קיין מאָל נישט געקענט דעם סוף?“ („אונדזער אַלטער יורקע“).

איר ציקל לידער פון היימלאַזיקייט אַטעמט מיט דער טראַגיק פון אונדזער דור, איכהדיק אויסגעזונגען פון אַ דיכטעריש חורבנדיקן געמיט. וואַגלענדיק איבער דער ערד, וואָס איז אַזוי גרויזאַם רויט, אין דער קיביטקע

פון ליים מיט הפקר און טרויער, ווערט זי אַרומגענומען מיט אַריינגע-
ווינטער איינזאַמקייט, אין דעם גע-ונד און חשד אויף יעדער פרעמדער
שוועל מיט די לעצטע צעריסענע שיד אויף די פיס, ווען די ערד קלעפט
אַרום אירע אירע פיס — „אויף מיינע שיד פון באַשקירן דאַס ליים, / פון
קאַראַקום-מדרב דער גלי-הייסער זאַמר, / בלאַטע פון רוסישע דערפער
און שטעט“. די פאַרוואַגלטע דיכטערין אויף דער אומהיימלעכער ערד
ראַנגלט זיך איבערצוווינדן פאַרצווייפלונג מיט נאַסטאַלגישע לידער צו
דער מאַמעס שטוב, צו דער סטעזשקע פון איר קינדערהייט און זי זאַגט צו
דער מאַמען: „איך ווייס שוין, אַז פון אַלע רייזעס צו דעם גליק, / דאַרף
מען זיך אומקערן צוריק צו ערשטער קינדער-טרער, / ווי צו אַן אייגע-
נער שוועל, דאַרט ערגעץ צווישן חורבות / וואָס וואַרט נאָך אַלץ געטריי,
ווען ס'וואַרט שוין קיינער מער...“.

אין דער מדברדיקער גלוט, ווען זי זעט אַ פרוי רייטן אויף אַ קעמל,
אַסאַציירט עס זיך מיט דעם קעמלאַנג פון די אַלטע תנ"ך-בלעטער, און
זי דערמאָנט זיך: „געגאַנגען איז אַזוי אַ מאָל די דינסט הגר... — און איך
גיי דאָ די לעצטע פון אַ דור, / וואָס אויפגעמאָנט האָט ביי דער וועלט
זיין חלק / פון הימל און פון ערד — פון הימל, וואָס צעאַקערט / די
באַכעס מיט די תפילות זייערע פרום און הייליק“. (ביים מדברס ראַנד).

די בלעטער פון אַלטן חומש האָבן אויפגעלעבט אין געמיט פון דער
דיכטערין דורך פאַרגלייכונגען און מחשבות פון איר לעבנס-דערפאַרונג.
דורך האַלבע און פערטלדיקע טענער פון אירע דורכגעפייניקטע געפילן,
אין דעם מאַמענט ווען „יעדער טרער האָט איר זיווג פאַרגרייט“ קומט
אַריין צו דער לעבעדיקער רחל דער אימאַזש פון דער חומשידיקער רחל,
וועמענס נאָמען זי טראָגט.

איך האָב אויף ס'ניי, איצט, עטלעכע מאָל איבערגעלייענט דאָס ליד
„רחל“, וואָס פאַרמאַגט אַזאָ זיס-ביטערע, עמאַציאָנעלע, לירישע אידענט-
פּיצירונג מיט דער דיכטערין, דורך דינע פאַרגלייכונגען און שפּירונגען,
באַגלייט מיט איר מאַמעס תפילה-ניגון וועגן יעקבס וואַרטנדיקע יאַרן און
רחלס טרויער — „בהאָב זיך פאַרשעמט, ווי איך וואַלט אַליין געשטאַנען
דאַרט / אין גליַענדיקער היץ פון יעקבס יונגע אויגן, / און ווי ס'וואַלט
צו דעם ברונעם אונטער שווערן שטיין / מיין אייגן גורל די פאַרשמאַכטע
ליפּן צוגעבוין“.

די לעבעדיקע רחל פילט צו דער ביבלישער, אז „עס האָט איין גורל אונדז געזויגן“ — „נאָר פאַר וואָס־זשע הייסט דער פאַסטעך פון מיין מאַמענס שאַף / נישט יעקב, נאָר איוואָן און פון זיין גאַרטל בליצט אַפיר די האַק, / און סליגט שוין אין זיין בוזעם אַנגעגרייט פאַר מיין מאַמענס שבת־קלייד אַ זאַק?!“

עס וואָלט זיך געוואָלט אַ סך ציטירן פון דעם און פון פיל אַנדערע לידער, אוממיטלבאַרע שאַפונגען פון אירע קינסטלעריש־סובלימירטע פער־זענלעכע דורכלעבונגען, פון פאַעטיש ערלעכע שורות, וואָס פאַרכאַפן מיט זייער שיינקייט, ווי: „די בלאַע אויגן פונעם קינד, וואָס ווילן אויסטרינקען די גאַנצע וועלט מיט איין־איינציקן שלונג...“, אַדער „ווען ס'זועט אויפגיין פון טאַל דער שטילסטער פאַרנאַכט מיט שאַמעס ווי ווייזערס, וואָס שטעלן זיך אַפ אויפן סאַמע האַרץ פון דער וועלט...“

ביים לייענען קומט אויפן געדאַנק פּרץ מאַרקישעס זאַג: „ס'איז מיין האַרץ אַראַפגעפאַלן ווי אַ שפיגל אויף אַ שטיין און מיט אַ קלאַנג פון בראַך אויף שטיקער זיך צעשפּליטערט...“

רחל קאַרן האָט די שפּליטערן פון איר צעבראַכן חורבן־געמיט צונויפ־גענומען אונטער טאַוולען און זיי מצרף געווען מיט דער מוזיק און מע־לאַדישקייט פון אירע בילדערישע, היימישע נאַטור־שילדערונגען מיט זייער אייגנאַרטיקן קינסטלערישן קאַלאַריט, פאַרבן און קלאַנגען („יעדער קלאַנג וואָס וויל געפינען זיין היים“). דער שר פון דיכטונג איז ווירקלעך געווען זייער לייטזעליק צו דער עפיש־לירישער דיכטעריין, רחל קאַרן.

רחל קארנס די גנאָד פון לירישן וואָרט *

שוואַכע שרייבער דאוונען שטענדיק מיטן מנין,
אָריגינעלע דיכטער דאוונען „פאר זיך“.
(ישראל שטערן)

דער צענטראַלער מאַטיוו פון רחל קארנס לעצטן לידערבוך („די גנאָד פון וואָרט“), איז נישט נאָר דער טרויער, וואָס האָט איינגעהילט דעם יידישן דיכטער נאָכן חורבן, נאָר אויך די איינזאַמקייט, וואָס מדברט אַרום יידישע פּאַעטן אין אונדזערע טעג.

באַלד אין אַריינפיר-ליד האָט די דיכטערין מיט אומעט אַ זינג געטאַן: „עס איז מיין וואָרט אַזוי איינזאַם“. עס איז אויך מיד פון די אַלע וואָג-לענישן און פאַרראַטענע טרוימען, וואָס זענען אַזוי פאַרשוועכט געוואָרן אין אונדזערע, סדומדיקע צייטן.

איינזאַמקייט און אַליינקייט זענען אייגן דיכטער פון אַלע צייטן. עס האָט טוויים אַ מאָל געזאָגט, אַז יעדער פּאַעט לעבט אין אַ געטאַ. דאָס האָט ער געמיינט נישט אינעם זין פון אַפּזונדערן זיך פון מענטשן און פּראַווען פּאַעטישע התבודדות אין אַן איזאָלירטן ווינקל. דיכטער שאַפן דאָך פּערזן פון אַליינקייט, ווען זיי זענען אין גאַס מיט נאָך מענטשן, ווען זיי דערפילן זיך איינזאַם בציבור. איז דאָך לירישע פּאַעזיע בעצם אַ מין טאַגבוך געשריבן אין דיכטערישער איינזאַמקייט, פון סוביעקטיווע לירישע איבערלעבונגען, באַגלייט מיט אַ ריטמיש-מוזיקאַלישער אויס-פאַרעמונג.

אַבער פיל טיפּער איז די איינזאַמקייט פון אַ יידישן דיכטער אין אונדזערע טעג, צוליב גוט-באַווסטע סיבות (וואָס מיר דאַרפן דאָ נישט איבערחזרן), ווען זיין ליריש וואָרט איז פול „מיט נאָך נישט אויסגעוויינטע טרערן“. עס באַלאַגערן דער דיכטערין זעונגען, אימאַזשן און געפיל-פאַר-בינדונגען פון פאַרברענטן געכטן אין יענעם יידישלאַנד, ווי אין איר ליד געווידמעט יעקב גלאַטשטיינען:

* רחל ה. קארן „די גנאָד פון וואָרט“, פאַרלאַג „המנוחה“, תל-אביב, 1968.

וזהו יאָש איז געפארן מיט יאָרן צוריק
זוכן זיינע שטראַלנדיקע יידן
אין שמעט און אין שמעטלעך
אויף מערק און יאָרדן.

און נאָך דעם איז געשען, דאָס, וואָס איז געשען מיט די שטראַלנדיקע
יידן און זייערע היימען — די דיכטערין ציט אַרויס פון איר זכרון און
געמיט איין זענונג נאָך דער אַנדערער, ווען זי האָט זיך אומגעקערט נאָכן
חורבן אין פאַרבענטן יידיש-פוילן, געזען, ווי:

עס ווונדיקט דאָס האַלץ ביי יידישע מירן
מיט אַפענע ריפן
נאָך מוזות,

וואָס ס'האָט דעם שכנס האַנט אַראָפּגעריסן. (1' 49).

אין דעם בוך האָט רחל קארן אויך אַריינגענומען „צו מיין טאַכטער“,
אַ ליד פון איר בוך „היים און היימלאַזיקייט“. עס איז איינע פון אירע לידער,
וואָס זענען געזאַלבט מיט דער קראַפט פון פּאַעזיע אַרויסצורופן אין אונדז
די אויטענטישע איבערלעבונג און עס דוכט זיך מיר, אַז ביים שרייבן אַט
די לידער פון טרויער און פיין, איז דער דיכטערין אַרויפגעשווממען די
פּראַגע, וואָס דער רוסישער פּאַעט טיוטשעוו האָט זיך געפרעגט: „ווי אַזוי
קען אַ האַרץ זיך אויסדריקן? וועט אַן אַנדערער פאַרשטיין? וועט ער
פאַרשטיין מיט וואָס דו האָסט געלעבט?“.

די דיכטערין דערציילט, ווי זי האָט געפירט איר טאַכטער פון לאַנד,
ווי אונטער יעדן שריט האָט די צעריסענע ערד געשפּריצט „מיט בלוט,
מיט שרעק, מיט גרויל“ — — — און „ס'בענטשט איר קינד אַ מאַמע
מיט אַ שאַרפּער קויל“. אונטערן ליד איז דאָ אַ דאַטע, 1944...
ליריש-תפילהדיק, ווי דאָס געבעט פון אונדזערע מאַמעס ביים ליכט-
צינדן, זענען אַזעלכע שורות:

איר האָב דיין יוגנט אַנפאַרטרויט אַ מולדריקן שמערן,
ווי ס'האַט מיין מאַמע אַנפאַרטרויט איר גאַט די שטילע תפילה,
ווי ס'האַט מיין באַבע אַנפאַרטרויט איר האַר די הייסע טרערן.

דער געניסער פון גוטער פאָעזיע וועט זיכער באַמערקן, אַז אין רחל קאַרנס לידער און פּערזן איז נישטאָ דער קלישירטער אויסדרוק, וואָס האָט זיך פון דער פּובליציסטיק אַזוי לייכט אַריינגעגליטשט אין די חורבן-לידער פון אַזעלכע שרייבער, אויף וועלכע שטערן האָט געזאָגט, אַז זיי „דאַוונען מיטן מנין“.

רחל קאַרן געהערט צו די געציילטע דיכטער ביי אונדז, וואָס דאַוונען „פאַר זיך“ אין אַלע אירע לידער. זיי האָבן אין זיך דעם כּוח צו פאַר-וואַנדלען פשוטע לעבנס-אַמתן אין עכטער דיכטונג. אַפילו די פשוטע ווערטער, וואָס מיר נוצן טאַגטעגלעך, באַקומען דורך זייער פּען, סורפּריז-אַייגנשאַפטן פון אַ רוח חיים און אַן אויפפלאַם-ליכט, וואָס גיט אַ פּלוצעם-דיקן אַריינבליק פאַרן אויג און אַ לעבעדיקע וויברירונג אין אונדזער געמיט. עס זענען פאַראַן לידער, ליטעראַריש-טעכנישע און פּאָעטיש-קינסטלע-רישע. דער בעסערער ליינער וועט לייכט דערקענען, צו וועלכער קאַטע-גאַריע עס געהערט אַזאָ ליד פון רחל קאַרן:

...די גרענעץ צו די נעכטנס איז פאַרמעקט מיט אַש,
דער וועג צום מאַרגן געווירעט איז דורך טרערן;
ס'האַט מיר באַשערטקייט איינגעאַדערט אין אַ וואַר,
וואָס האָט פאַרזעצט דעם הימל און די שטערן
פאַר אַ שיכורט ביי אַ צייט, וואָס שרפהט, סדומט אַריין
אין טעג און נעכט איר הפּקרדיק געלעכטער,
און שיכורט אַן מיט שקר יעדע שעה,
זי זאָל נישט וויסן ווער ס'איז קרבן, ווער דער שעכטער. (ז' 26)

דער אַש פון אונדזערע פאַרברענטע נעכטנס ווערט אַפּגעווישט דורך אונדזער צינישער צייט מיט איר פאַרשייטן „הפּקרדיק געלעכטער“. וואָס „שיכורט אַן מיט שקר יעדע שעה...“ — אַט דער אימאַזש פון אונדזער וואַרט אין די היינטיקע טעג איז דאָ פּלאַסטיש אויסגעדריקט מיט אַריינגעלעע קינסטלערישע פאַרבן און מיט דעם לעבעדיקן צאַפּל פון אַקטואַליטעט.
„די גנאָד פון וואַרט“ איז איינגעטיילט איר דריי ציקלען: „נשמה-לאַנדשאַפטן“, „צעאַקערטע וועגן“ און „בלאַע נעפלען איבער בערג גלילער“. איך האָב אַנגערירט עפעס פון אירע נשמה-לאַנדשאַפטן, געזאַלבת מיט טרויער. פון צווייטן ציקל לידער ווייעט דער אומעט פון האַרבסט, פון

זיינע פאלנדיקע בלעטער, וואס פליען אוועק מיטן ווינט. דער אומעט איז
 אויך פארזיגלט אין איר ליד, „פרילינג“, ווען דאס יונגע ביימל האט נישט
 געלערנט פון קהלת, „און ווייסט נישט, אז צווישן די צווייגן / א טרוים
 גייט אויף — און פארגייט“. דער ציקל שליסט זיך מיט א ליד, „מאדערנע
 מאלעריי“, וואס פארמאגט שארף-סוגעסטיווע אויסדרוקספולקייט פון דער
 מאדערנער קונסט. דער דיכטערין איז געלונגען צו שאפן אזא לעבעדיקן
 אימאזש פון דער אבסטרעקטער מאלעריי, און אזא ליד בעט זיך, מען זאל
 עס ציטירן אין גאנצן:

די פארבן שרייען מיט דער שרעק פון אונדזער צייט,
 ווי עס וואלט געשונדן ווער פון זיי די הויט —
 די פייערדיקע רעדער — פורפור, אראנזש, רויט,
 דרייען זיך אין א ווילדן קאראקאד
 ארום א ליימענעם, פארשטארטן גאט.

ביי דער פיגור צונויפגעשטעלט פון פיל-קאלירטע פלעקן
 לאכט

דאס איינע גרינע, שיקלדיק אויג
 און זוכט די נאכט
 אויף צו פארדעקן
 אלע פחדים, שרעקן
 פון א צעפערטלטה,
 געשענדטן גוף.

דער דרייעק פון די ליפן
 אנגעשפיצט ביים רוף
 ווארנט דעם גוף
 ער זאל זיך נישט באקענען מער
 צו דעם באשעפער,
 נאר אין א ביטערן רעוואלם
 צעשטערן אליק,
 וואס קען דערמאנען אים
 אן צלם אלהים.

הערצער פון מאשינען קלאפן אויס נצחון,
אז דער מענטש,
די ערד,
די קברים
זאלן הערן.
אויף יעקבס לייטען
פון ערדישן מאל
צום אויסגעשטערנטן הלום
קלעמערט א גולם פון שטאל
אויף צו קעפן דעם טרוים, די לכנה, די שטערן. (ז"ז 72—73)

" דאס איז דיכטערישע אינטערפרעטאציע אין א לעבעדיקער וויבריי-
רונג; די שארפקייט פון דער שפירונג אין די שרייענדיקע פארבן; די
מאראלישע סענסיביליטעט, אדורכגעדרונגען מיט דיכטערישער העלזע-
רישקייט פון א קאפקאישן געשפענסט, וועלכער גייט אלץ צושטערן, וואס
קען דערמאנען אים אן צלם אלהים".

די ווערטן פון פאעזיע קומען צום אויסדרוק אין דער ריכטיקער בא-
העפטונג צווישן „וואס" און „ווי אזוי". איר אינטערפרעטירנדיקער כוח
ביים באהאנדלען זאכן, דערשיינגונגען, וואס וועקן אויף ביי אונדז אן
אינטימערן קאנטאקט מיט זייער נאטור — אין דעם ליגט דער מיסטער-
יעזער כוח פון קינסטלערישער פאעזיע.

פאראן פאעטן, וואס שאפן זיך א גלאנץ פון שיינקייט דורך דעם לירישן
באנוץ פון ווארט, צו ראטעווען זיך פון דעפרעסיע. טאמאס הארדי איז פון
דער נאטור געווען א פעסימיסט און פאטאליסט. ער האט תמיד געטראכט
וועגן טויט, אבער ער האט פון אים זיך נישט געלאזט צעשטערן די פרייד
פון לעבן.

וועגן ראבערט לויס סטיווענסאן דערציילט טשעסטערטאן, אז ער האט
נישט דערלאזט זיינע מאנסקריפטן זאלן האבן דעם ריח פון זיינע מעדי-
צינען. ווען דער ליינער פון זיינע ראמאנען האט געלאכט, האט ער נישט
געוואסט, אז דאס האט געשריבן א מענטש, וואס האט ביים הוסטן אויס-

געשפיגן זיינע לונגען. בדרך כלל פארמאגט פאעזיע דעם כוח פון פער-
זענלעכער היילקראפט פארן דיכטער.

צי איז דאס אויך א היילנדיקער כוח פאר אונדזערע יידישע חורבן-
דיכטער? דער טרויער, וואס פילט אן רחל קארנס לידערבוך, קומט דאך
נישט נאר פון אירע פערזענלעכע איבערלעבונגען („אלע טרויערן האבן
זיך פאראנקערט ביי מיין שוועל“), נאר אויך פונעם אש פון איר פאלק,
פון וועלכן „אזוי פיל טרויער ווארט נאך אלץ אויף באשייד“. און מיט
וויפל צער זענען ארומגענומען אזעלכע פיר קורצע שורות פון א יידישער
דיכטערין:

ס'איז פול מיט טרויער מיין צימער,
ווי מיט גארבן דאס פעלד נאכן שניט.
ווער וועט זיי ארבו, פארשווינען
דאס בוך און דאס בילד און דאס ליד?

אט דער טרויער פון איינזאמקייט און פון פארגיין שאפט די איינהייט-
לעכקייט אין דער פארשידנארטיקייט פון די מאטיוון אין דעם לידערבוך.
איר שעפעריש לעבן, איר דיכטעריש ווארט, וואס האט איר א מאל מיט
פריילינג פארקנסט, שפירט איצט, ווי נאך א שטורמישן, הויכן פלי, אז עס
זענען שוין די פארמאטערטע פליגלען געווענדעט צו דער ערד, „ווייל כ'ווער
אלץ איינזאמער און מידער“.

די אינטימע ליריק פון דער דיכטערין, אירע זעונגען, בילד-רעפּלעקסן
און רעיון-אסאציאציעס — דער דיסקרעטער השתפכות-הנפש לאזן נישט
איבער דעם מינדסטן ספק, אז זי און איר לידערבוך זענען איינס און
דאס זעלבע. נישטא דארט קיין פאלשער טאן און קלאנג פון שקר. עס איז
די שטים פון „ממעמקים קראתיך“.

אנגעהויבן מיט נשמה-לאנדשאפטן, פארענדיקט זיך דאס בוך מיט
ישראל-לאנדשאפטן און אירע „בלאע געפלען איבער בערג גלילער“. די
דיכטערין באזינגט די בערג מיט זייער בלאער שטילקייט, „פון נישט-הי“.
א פארנאכט ביים גלבע-בארג, אדער אין שאטן פון צעבליטע פריילינגדיקע
סעדער ביי דגניה און עין-שמר, דערמאנט איר אין איר קינדהייט אין דארף,
ווי „מיין טאטע האט געפרוויט פאר מיר דעם גלות אויסבאהאלטן /
אונטער סערער בלוענדיקע, לאנקעס גרינע“.

איבער אַט די לידער שוועבט אַ פּאַסטאָראַלע לופט אַרום די ערשטע בליטן פון די גערטנער, פון שמעקעדיקן, יונגן פרישן גראַז פאַרשיכורט מיט ערב-פּרילינג-פּרייד. די דיכטעריין מאַלט די ישראל-לאַנדשאַפּט מיט דיניקע פאַרבן, באַגלייט מיט אַ בענקשאַפּט-ניגון, „וואָס גייט אויף אין אַ שטילער שעה ערב פאַר נאַכט“. מיט צאַרטע טענער באַזינגט זי די בויער פונעם אַלטנאָיאַנד און זוכט די תּפילה, וואָס זאָל קענען אַרומנעמען:

...די ווייסע קעפּ און האַרט-געוואָרענע הענט,
וואָס האַבן דאָ געשוּמרט און געטריקנט זומפּן,
און אַליין געווען אי דאָך, אי טיר, אי ווענט.

די דיכטעריין איז דאָ דער סטענאַגראַפּיסט פון נייע זעונגען, ניגונים און קלאַנגען, וואָס בעטן מען זאָל זיי מאַלן מיט זייערע אייגענע פאַרבן און צופאַסן צו זייער ניגון די ריכטיקע ווערטער. האַט דער שר פון פּאַעזיע געבענטשט די דיכטעריין מיטן גנאָד פון וואָרט, וואָס הייבט זיך אַרויף ווי אַ כּוואַליע און לאַזט זיך אַראָפּ, לויט דער שטימונג פון געמיט. די אַלטע תּנ"ך-לאַנדשאַפּט, די לבנה-ליכט אויף דעם כּנרת און דאָס צופאַלן פון דער נאַכט צו די כּרמל-בערג, ווי דאָס גאַנצע לאַנד, „אין דיין פּרישבאַנייטער טראַכט“ — ליכטיקט אַריין אין אירע לידער און וועקן אויף אַסאַציאַציעס. באַשטראַלטע מיט זונישיין פון די קינדער-יאָרן, אַבער אויך פון דער פּלאַקערדיקער היים, „פון טרעבלינקעס אַש און פון מיין מאַמעס טרערן“.

פאַראַן אין בוך לידער און שורות, וואָס נאָר אַ פּרוי האַט אַזוי געקענט שרייבן, מיט אַזוי פּיל צאַרטקייט און סובטלע דינקייטן, וואָס פּלאַטערן אַרום די ליפּן, און

די פאַרטראַכטע הענט פון דער פּרוי
צעפלעכטן די נעכטיקע טעג,
וואָס שמעקן מיט בענקשאַפּט,
זוי פּיאַלקעס מיט פּרילינג
ביים ראַנד פון אַ וואַלדיקן שטעג.

ישראל שטערן — א „סוד צווישן סודות“

ער האָט געזוכט צו דערגרונטעווען זיך צום סאַמע דנאָ פונעם מענטש און ווי אַ דיכטער איז ער אַרומגעגאַנגען מיטן בלוטיקן פרעגצייכן אויף די ליפן.

די דיכטונג קומט סטיכיש פון דער נשמה דורך התגלות. עס קומט, לויט ישראל שטערנס אַ באַצייכענונג, „מיט דימענט-שאַרפע בליקן, דורך וועלכע עס ווערן אין די שויבן פון דערשיינונגען לעכער און ווונדן“. די דיכטונג נייטיקט זיך, פונקט ווי רעליגיע און ליבע, אין דעם עלעמענט פון מיסטעריע. ווער עס פרוווט צו פרעציזירן דעם מיסטעריעזן עלעמענט, זוכנדיק ווערטערלעך צו דעפינירן די נשמה פון דיכטונג — איר טיפערן מהות — הערט פאַר אים די דיכטונג אויף צו עקזיסטירן.

ישראל שטערן האָט אין דיכטונג געשפירט מער רמוז ווי פשט. ווייל אויב מיר וואָלטן טאַקע גרינטלעך פאַרשטאַנען און געווסט דער סוד ווי אַזוי און פאַר וואָס, וואָלט עס נישט ווערט געווען צו שרייבן און לייענען. דעריבער איז דיכטונג אַ געוויסער טראַנסצושטאַנד פון פאַעטישער געניט-שאַפט, וואָס לעכצט דורך דער פאַרמיטלונג פון וואָרט און באַשטימטע צייכנס פון דער פיזישער וועלט אַרויפצוציען אַ ניי לעבן אויף אַן אַלטס, צו שאַפן אַ נייע וועלט, וואָס קען נישט געזען ווערן דורך אַנדערע ביז עס באַקומט נישט אַ קינסטלערישע געשטאַלטיקונג.

גרויסקייט און קונסט איז אומדענקלעך אַן ריזיקע, אַן קרבנות פון דער נשמה. דער פראַנצויזישער פאַעט מאַלאַרמע האָט באַטאַנט, אַז דער פאַעט דאַרף עטלעכע מאַל שטאַרבן, כדי געבוירן צו ווערן. עס איז אַבער מער טראַגיש ווען דער פאַעט שטאַרבט נישט עטלעכע מאַל, נאָר שטאַרבט מיט אַ טויזנט קליינע טויטן. דאָס האָט דורכגעלעבט ישראל שטערן אין זיינע אַליין-פייניקונגען, אין זיין אומפשרהדיקן פראַטעסט קעגן אַלץ און אַלע-מען; אין זיין צאָרן צו טראַגן די לאַסט פון מענטש-זיין, „ווייטיקן מיט אַלע און אומגליקלעך זיין דורך דעם געווייזן פון אַלע“.

ער האָט געלעבט יאָרן-לאַנג מיט די שאַטנס פון טויט און נישט נאָר געזען זיי פון דער ווייטנס, נאָר אויך לעבן זיך, ווי ער וואָלט זיי באַרירט

מיט די פינגער. אין זיינע לידער הערט זיך דאס קלאפן פון רויבער-פייגל
מיט זייערע צעשפרייטע פליגל. ער זוכט אפט א באשייד פון דער אייביקער
שאלה און מיסטעריע, וואס שטייט אינעם צענטער אי פון תנכישן איוב-בוך,
אי אין דעם פראלאג פון פאוסט: וואס איז דער זינען פון דער מענמשלעכער
עקזיסטענץ, וואס ווערט באגלייט פון אזוי פיל פיין און יסורים?
ישראל שטערן האט דעם גורל פון מענטש טייל מאל געהאלטן ערגער
אפילו ווי דעם גורל פון דעם שטיין, סלופ און טראטואר. ער האט מקנא
געווען די פיש אין וואסער, וואס פילן נישט קיין איינזאמקייט, ווייל
מענטש — איז אן איינזאמע בריאה! און דער אומעט פון אליין-זיין —
דאס טרעפט נישט נאר אין דער וויסטעניש, נאר אויך אין דעם הוה-הא-טומל
פון גרויסשטאטישן לעבן — האט פארצערט זיין געמיט און אנטפלעקט
פאר אונדז זיין צער:

דעכער האבן נישט ווו זיך באהאלטן
און רייסן פון זיך שטיקער,
ווארפן קרבנות דעם שטורעם...
און דאס הארץ — פארמאך די פענצטער!

— —
ווי קאן מען אליין זיין?
דער שטורעם איז דא, און דער מענטש איז אין שטורעם,
און דער מענטש איז זיך זוייט
ווי וואלקן — פון הימל...

— —
ווי קאן מען אליין זיין און ריין זיין און טיף זיין,
צום זאמדיקן ראנד שרייט דער קרישטאל
פון א טייד, ווו א מענטש שטייט און וויינט
אויס קנאה צו די פיש...

(„פארמאך די פענצטער“*)

(* די און די ווייטערדיקע ציטאטן זענען פון דעם בוך „לידער און עסייען“
פון ישראל שטערן, צונויפגעשטעלט פון ה. ליוויק — און ארויסגעגעבן פון „ל. מ.
מטיין פאלקס-ביבליאטעק“ ביים אלועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס.

ישראל שטערן האָט אין דיכטונג געזוכט דעם העכסטן תכלית-באווסט-
זיין. ער האָט געשפּירט דעם טיפּן צאָפּל פּון זיין נשמה, וואָס רייסט זיך
צו הייבן, לעכצט נאָך געלייטערקייט און התרוממות — דאָרטן, וווּ
אַלע גרויסע מרחקים קנוילן זיך צונויף, און אויף דעם אָרט ווערט באַרגיק,
הויך און העכער — דער מענטש ווערט העכער און די וועלט — שענער.

פאַר יעדן עכטן קינסטלער איז די רעאַליטעט פּון דער וועלט, אין
וועלכער ער לעבט, — אַ קאָנוונציאָנאַלע און פאַבריצירטע. זיין אייגענע
שאַפּונג, זיין וויזיע פּון דער וועלט, איז פאַר אים די עכטע אויטענטישע
וואָר פּון אַ באַזונדערן אוניווערס, אין וועלכן ער פּרוּווט זיך אַליין קאָנ-
סטרוירן. ביים לייענען פּאַעזיע, אויב מיר ווילן דורכלעבן אַ פּולע פּאַעטישע
דערפאַרונג, מוזן מיר שפּירן דעם לעבעדיקן קאַנטאַקט מיטן דיכטער, דעם
צאָפּל זיינעם. ווייל דיכטונג באַפּרייט נישט נאָר די פּאַנטאַזיע פּון פּאַעט,
נאָר אויך פּונעם לייענער. דאָס קאָן נאָר געשען אויב דער דיכטער פאַר-
מאַגט אַזאַ כּוח וואָס צווינגט דעם לייענער אויפצונעמען דעם קינסטלערישן
אמת ווי ער וואַלט געשטאַנען פאַר אַ פענצטער, דורך וועלכן דאָס ליכט
פּון אַ גייער רעאַליטעט האָט זיך פאַר אים אַנטפלעקט.

ישראל שטערן האָט פאַרמאַגט אין זיך די קינסטלערישע גבורה צו
באַצווינגען דעם לייענער צו גלייבן אין דער הייליקייט פּון זיין דיכטערישן
אמת, צו גלייבן אין דער אַנטפלעקונג פּון זיין באַהאַלטענעם, „איך“ — די
אַנדערע פּערזענלעכקייט וואָס ער איז! און זיין באַהאַלטענער, „איך“ האָט
„געגאַרט, אַז יעדער מענטש זאָל זיין אַ כּוהן-גדול, יעדער טאַג — יום-
כיפור און יעדער שפּאַן ערד — אַ קדש-קדשים!“ ער האָט גוט געקענט
דאָס פּראָזאַישע לשון פּון דער רעאַלער וועלט. אָבער פאַר אים איז דער
עיקר נישט געווען דאָס וואָס רופּט זיך רעאַל לעבן! זיין אויג האָט געזוכט
דאָס וואָס איז אַרום, איבערן, און נאָכן לעבן.

דעם דאָזיקן סוד זוכט אויך רעליגיע צו גלייך מיט קונסט און דיכטונג.
זיי האָבן אונטער זייערע פּליגל דעם נס פּון גלויבן און מאַכן גלייבן —
אָבער מיט איין אונטערשייד: גלויבן געהערט צו דער טעאַלאָגיע און מאַכן
גלייבן — דער קונסט.

דער עכטער קינסטלער פאַרשט, פּרעגט זיך אַליין, צי זיין שאַפּונג
איז עפעס אַ נייער אופן פּון זען, פּון הערן און שפּירן אַט די שעפּערישע
אַריגינאַליטעט, וואָס כאַפט אויף און רעאַגירט אויף צייטשטימונגען, וועלכע

ווערן לעת-עתה נאָר אויף דער העלפט געשפּירט אָדער אויפגענומען אין באַוווּסטזיין. די דאָזיקע אַריגינאַליטעט האָט דער נישט לאַנג פאַרשטאַר- בענער דיכטער ט. ס. עליאַט באַצייכנט ווי אַ סייסמאָגראַפישע. עס איז אָבער אויך פאַראַן אַ צווייטע שעפּערישע אַריגינאַליטעט, וואָס ווערט נישט באַאיינפלוסט פון צייטשטימונגען, נאָר בלויז פונעם קינסטלערס אינדי- ווידואַליטעט, פון זיין אומאַפהענגיקן סענסועלן, עמאַציאָנעלן און גייסטיקן לעבן.

ישראל שטערן האָט געהערט צו די קינסטלערס, וואָס לאָזן זיך נישט באַאיינפלוסן פון צייטמאַטיוון — פון מאַסן-עמאַציעס, וועלכע קענען אפּשר צייטנווייז באַלזאַמירן טיפע ווונדן, אָבער זיי פאַרטיליקן דערמיט דעם קינסטלערס אינדיווידואַליטעט. ביים לייענען זיינע לידער שפּירט מען, אַז ער איז אַ דיכטער פון זיין צייט און גלייכצייטיק — קעגן איר. זיין שעפּערישער גייסט האָט זיך אָפּגעגעבן אַ חשבון-הנפש פון זיין ירושה, פון זיין אָנגעהעריקייט צום עבר, אָבער אויך פון זיין גורל און דיכטערישער פונקציע אַרויסצוברענגען דורך פּאַעטישע אינסטרומענטן פון אימאַזש, ריי- טעם, קלאַנג און אַסאַציאַציע, זיינע עמאַציאָנעלע און גייסטיקע טיפענישן. אין די דאָזיקע מעמקים האָבן גענעסטיקט ספיקות, זוכענישן, אומרו און הע- כערער תכלית. ער איז הימל-ווייט געווען פון די שרייבערס וואָס ברענגען דעם לייענער שלאַפּפילן, כלאַראַפּאַרם איינצושלעפּערן זיין געמיט, געדאַנק און געוויסן.

ישראל שטערן איז אין קונסט נאָכגעאַנגען פרצעס אַנזאַג, אַז אויף יידיש איז דאָס דיכטערישע וואָרט — נישט קיין וואָרט וואָס ווערטלט זיך, נישט קיין מיטל אַפּצוטייטן די נודנע צייט: „נישט קיין שפּיל איז דאָס וואָרט, עס איז, עס מוז זיין אונדזער וועלט-אַנשויונג, אונדזער רעליגיע, אונדזער געוויסן“.

ווען מען לייענט ישראל שטערנס אויסגעצייכנטן פּרין-עסי, שפּירט מען זיין פאַרליבטקייט אין פרצעס קינסטלערישער פּערווענלעכקייט און אין זיין גייסטיקער ירושה. ווער נאָך, ווי ישראל שטערן, האָט געקענט אַזוי תמימותדיק גלייבן אין דער קדושה און שליחות פון קונסט און דיכטונג און זיי אַנטקעגנשטעלן דער טומאה פון רעאַליטעט: „אויב רעאַליטעט איז אַ זעכציקסטל חלק פון טייוול און טומאה, איז דיכטונג אַ זעכציקסטל חלק פון קדושה“.

איך טראג שוין צענדליקער יארן אין מיין געמיט און זכרון ישראל שטערנס א פארטיפטן פאעטישן פארטראג אין מיין געבוירן-שטאט אסטרא-לענקע. ס'איז געווען ביים סוף פון די צוואנציקער יארן, ווען איך בין נאך געווען זייער יונג און ארויפגעקוקט צו א דיכטער מיט פראווינציעלער התפעלות און תמימות. נאך מער איז געווען די באגייסטערונג, ווען דער דיכטער איז א בן-עיר, און זיינע לידער האבן מיר, אסטראלענקער יוגנט, כמעט געקענט אויף אויסנווייניק. באזונדערס האבן מיר אינטריגירט די פארשיידענע ווערסיעס פון ישראל שטערנס התנהגות: אז ער פארשווינדט אויף לאנגע וואכן אין התבודדות, אז ער איז געווארן פרום און זיך פאר-בונדן מיט מוסרניקעס, פארברענגט מיט די בראצלאווער חסידים אין זייער שטיבל און לערנט דארט מיט התלהבות.

די פארלעזונג איז פארגעקומען אין א יום-טובדיקן טאג אין דער פריץ-ביבליאטעק און לויט אונדזער מנהג פלעג איך אין דער פרי ארויפ-קומען צום גאסט זיך דורכריידן. איך בין נישט געווען איבערראשט, ווען כ'האב אים געטראפן דאוונען מיט טיפער כוונה. דאס האט מיר געגעבן די מעגלעכקייט צו אבסערווירן דעם אויסדרוק פון זיין ברייטן פנים, פון וועלכן עס האבן ארויסגעקוקט א פאר טרויעריקע, פרעגנדיקע אויגן, הגם עס איז געווען א זומערדיקער, זוניקער פרימארגן — אבער קוקנדיק אויף אים האב איך געשפירט עפעס אן אומהיימלעכקייט פון שאטנדיקע מיס-טעריעס.

גלייכצייטיק האב איך אויף זיין פנים געזען א מין בין-השמשותדיקע פארבענקטשאפט נאך עפעס וואס נאגט אינעווייניק. עס איז מיר בעת-מעשה געקומען אויפן געדאנק זיין ליד, „פארנאכטן“ און כ'האב שטיל פאר זיך אליין, אגגעהויבן ציטירן:

פארנאכטן זענען אויגן פון שטילע משוגעים.
פארנאכטן זענען בריוו געשריבן און צעריסן:
עפעס ווערט לייכטער און עפעס גייט אונטער...

ישראל שטערן האט באמערקט, ווי מיינע ליפן באוועגן זיך און ער האט מיר א פרעג געטאן:

— איר ווילט מיר עפעס זאגן ?
— ביין, — האב איך געענטפערט — איך וויל זיך דערמאנען איין
פערז פון אייער ליד „פארנאכטן“.

— איר האט געלייענט מיין ליד ? — האט ער מיט שטוינונג געפרעגט.
— יא, און אפילו עס געקענט אויף אויסנווייניק — האב איך מיט
שטאלץ גענטפערט, און האב גלייך אויפן ארט אנגעהויבן ציטירן די
אנדערע פערזן.

שטערנס אויגן האבן זיך צעשמייכלט :

— אן איינגענעמע איבערראשונג — האט ער שטיל א זאג געטאן —
יונגט פון מיין געבוירן-שטאט לייענט מיינע לידער און זיי אויף אויסנ-
ווייניק אויסגעלערנט. געטראכט, אז ס'האט זיך דא גארנישט נישט געענ-
דערט זינט איך בין אוועק — — קומט נאך אריין צו מיר פאר דער
פארלעזונג.

מיר האבן שפעטער געשמועסט וועגן זיינע פאעמעס „פריילינג אין שפי-
טאל“ און „אפרים גאלדברוד“ און דערנאך האב איך אים געפרעגט :

— פאר וואס שפיר איך אין א טייל פון אייערע לידער אזא מין אומ-
היימלעכקייט ? פאראן אין זיי אזא טרויער, ווי די שאטנס פון טויט וואלטן
געשטאנען ביי זיי צוקאפנס... זיי זענען בילדעריש, אבער ווארפן אן אן
אימה אויף אונדזערע שיינע, טרוימערישע, זומערדיקע פארנאכטן — פאר
וואס זעט איר אזוי טראגיש ?

— הערט מיך אויס, מיין יונגער בן-עיר, — האט שטערן מיר אפגע-
ענטפערט — צי ווייסט איר, וואס דיכטונג באטייט אין טיפערן זינען ?
ווען אלע געניסן פון אפרו מיט פאריגלטע וויעס, איז דער דיכטער וואכזאם,
מיט אויפגעשפיצטע אויערן, אויפצוכאפן די דינע קולות, וואס קומען ערגעץ
פון דער ווייטער נאכט אריין.

ער איז שטיל געווארן. זיך פארטראכט און באלד צוגעגעבן :

— איר ווייסט וואס פעטער אלטענבערג האט געזאגט וועגן דיכטונג ?
„פון אונדזערע טרערן ווערן לידער“. איר האט פריער דערמאנט מיין ליד
„פארנאכטן“. טאג-שטימונגען ווירקן אנדערש. א ווארט ביי טאג איז ווי
א צייכן אין זאמד. עס פארשווינדט, פארלעשט זיך, פארגעסט זיך. אין
די איינגעהאלטענע שעהען פון טיפן ביינאכט, ווען די וועלט שטייט

שטיל, אומבאוועגלעך און פינצטער, ווי אַ שוואַרצער טאַפּל — איז אַ וואַרט ווי אויסגעשניטן מיט אַ מעסער אין טאַפּל. איר האָט עס לאַנג פאַר די אויגן.

די פאַרלעזונג זיינע איז געווען וועגן י. ל. פּרץ. אַנגעהויבן האָט ער מיט די ווערטער, אַז פּרץ האָט געהערט צו די גרויסע קינסטלערס, וואָס בלייבן אייביק הונגערדיק נאָך גאַט... ער האָט געזוכט די בריק, וואָס דער-געטערט צו אים, במילא צום מענטש. נאָך די עטלעכע זאַצן האָט ער זיך פאַרטראַכט און באַלד אַנגעהויבן — ווי רעדן צו זיך אַליין וועגן „ביי נאַכט אויפן אַלטן מאַרק“. דאָס רייזן איז ביי אים אַרויסגעקומען אַ ביסל צוגע-זונגען, באַזונדערס ווען ער האָט זיך אַפּגעשטעלט אויף דעם שפּאַציר פון די טויטע, וועלכע וואַכן איבערן לעבן.

פאַר מיר איז אַבער געווען כאַראַקטעריסטיש, וואָס ישראל שטערן האָט זיך צוריק אומגעקערט צו דער טעמע וועגן ביי טאַג- און נאַכט-שעהען, ווי ער וואַלט אויף דער פאַרלעזונג צוריק פאַרקניפט דעם פּרזערדיקן אי-בערגעריסענעם שמועס מיט מיר וועגן זיין ליד „פאַרנאַכטן“; ווייל איך האָב געפירט דעם פאַרזיץ, האָט ער אויסגעדרייט דעם קאַפּ צו מיר און נישט צום עולם אין זאָל.

אין דעם הרהאָ פון בייטאַגיקן ליאַרעם — האָט ער איינגעטענהט צו מיר — ווען מענטשן שיינען צו זיין וואַר, זעען זיי פאַקטיש גאַרנישט נישט. ביי נאַכט, ווידער, ליגן די זעלבע מענטשן מידע, פאַרמאַטערטע, און אַפט אויך דערשלאַגענע, נאָך אַן אומגעראַטענעם יאַריד ביי טאַג, און אַנט-דעקן גאַרנישט. ערשט ווען זיי שלאַפן איין, דערזעען זיי אין חלום דאָס נישט-אַנטדעקטע. אין באַווסטלאַזיקייט דערפילן זיי עפעס העכערס, וואָס איז אַזוי ווייט פון טאַג-טעגלעכן ליאַרעם.

אויך דער קינסטלער, דער דיכטער, כאַטש ער איז אויך ביי טאַג נישט אין דער מיט פון ליאַרעם, דערהערט ער ערשט פאַר נאַכט און ביי נאַכט דעם שלוכץ אין בלאַען חושך, דעם בת-קול: „וויי צו מיינע קינדער, וואָס זענען נאָך פאַרטריבן פון מיר און פון זיך... און קיין טרייסט איז נישטאָ — ווי לאַנג נאָך, ווי לאַנג נאָך?“

אין מיטן רייזן איז ער אַריבער צו פּאַעטישער אימפּראַוויזאַציע וועגן דיכטונג וואָס איז די בריק פון מענטש צו מענטש, דרינגט אַריין אין די טיפענישן פון מענטשישן „איך“, דאַרטן וווּ עס קומען פאַר ציטערנישן, ראַנגלענישן, דערלייכטערונגען. עכטע דיכטערישע שאַפונגען זענען אומ-

געפעלשטע דורכגעווייטיקטייטן, באהויכט מיט רעליגיעזיטעט און בא-
פארבט מיטן בלוט פונעם קינסטלער.
נאכן פארטראג האט מען, ווי דער מנהג איז געווען אויף דער פרא-
ווינץ, אנגעהויבן פון עולם שטעלן פראגעס. איין פראגע איז געווען וועגן...
שונד. אויף אנדערע פראגעס האט ער געענטפערט קורץ, נאר אויף דער
לעצטער האט ער געענטפערט מיט א רעדע, וואס איז פול געווען מיט
הומאר און סאטירע, עפעס ווי עס וואלט גארנישט גערעדט דער זעלבער
פרעלעגענט, נאר אן אנדערער — א גלענצנדיקער פעליעטאניסט און
סאטיריקער.

ישראל שטערן האט געשטאמט פון אן ארעמער סופרישער משפחה אין
אסטראלענקע, א שטוב ווו דער ביטערער דלות האט געבלאזן פון יעדן
ווינקעלע. זיין מאמע — אן אלמנה פון אירע יונגע יארן — האט זייער
שווער געהארעוועט צו געבן אירע ביידע יינגלעך א טראדיציאנעלע יידישע
דערצוונג. ישראל, דער בכור, האט מיט זיין שארף גמרא-קעפל אנגעזאגט,
אז ס'וואקסט אן עילוי, דער „מאי קא משמע לן" איז אויך אריין שפעטער
אין זיין דיכטונג. אפילו מיט דעם צווינגען א גמרא-ניגון בעתן רעדן און
מיט אנדערע תנועות פון א ישיבה-בחור האט ער זיך קיין מאל נישט
צעשיידט.

פארייתומטיקייט, עלנט, ביטערע ארעמקייט, וואס האבן פון זיינע קי-
דעריארן אן באגלייט אים דאס גאנצע לעבן, האבן באקומען א פאעטישן
אויסדרוק אין זיינע לידער, אין וועלכע א קליינע דאזע שפילעוודיקייט איז
זיך מצטרף מיט א גרויסער דאזע צארטן טרויער.

א יתומל לאכט אין צעריסענע בנדים,
שרעקט זיך און לויפט איבער גאסן און געפלעך.

האט עפעס געגנבעט

יאנט מען אים נאך.

ער טאנצט דורך א פארקאן. קוקט זיך ארום:

א שטאל, א קאלב, א קאלב מיט צוויי אויגן;

זיי, דאכט זיך, דערציילן: די קו איז נישטא,

די גרויסע ברוינע מאמע נישטאָ.
 אַ בודע. אַ הונט. אַ הונט מיט צוויי אויגן.
 עס דאָכט זיך זיי שרייען! מען האָט אונדז געשלאָגן,
 נאָט, מען האָט אונדז געשלאָגן!
 (אַ יתומל לאַכט)

אינעם גרויסן יידישן וואַרשע פון פאַר דער מלחמה פלעגט ישראל
 שטערן נישט איין מאָל האָבן משמורתן איבער די גאַסן, נישט האַבנדיק וווּ
 איבערצושלאָפֿן אַ נאַכט. בעת זיין אַרומגיין פלעגט ער זיך אַנטרעפֿן אויף
 קינדער-יתומים, וואָס האָבן בעסער אויסגעקליבן די פרייע גאַס פאַר זייער
 מקום-מנוחה, ווי וווינען אין יתומים-היזער. ער האָט מיר אַ מאָל דער-
 ציילט, ווי ער האָט אויף די האַרטע שטיינער געזען קינדער ליגן און
 קוקנדיק אויף זיי האָט ער אַרויסגענומען אַ בלייער און פאַרציכנט אַ תפילה
 צו די האַרטע שטיינער:

נאַכט שפּירט אין שלאָפֿן:
 די גאַסן הערן אויף באַקלאָגן
 זייער פּוסטקייט:
 אַ יונג זינגט.

— —
 ער האָט נישט וווּ צו שלאָפֿן.
 שטרענג פאַרקלאַפט די טויערן,
 ווי דער קבר פון זיין טאָטן,
 אָן ליכט געבליבן אַלע פענצטער,
 ווי ער אָן אַ מאַמען.

(אַ יתומל זינגט)

ישראל שטערן האָט וועגן אַרעמקייט געזונגען נישט נאָר ביים שרייב-
 טיש. דער תלמודישער אַנזאָג: „הזהרו בבני עניים“ — זייט אָפּגעהיט מיט
 די אַרעמע! — חזרט זיך איבער ווי אַ באַגלייט-מאַטיוו אין זיינע לידער
 און עסייען. אַרעמקייט — האָט ער געשריבן — איז אַ גלאַנץ פון אינע-
 ווייניק, בעת רייכקייט איז פון אויסנווייניק. ביי די אַרעמע — „דאָ האָט
 מען צו טאָן מיט די איידלסטע“. און „אַ קינד איז ווייניקער קינד ווען

די מאַמע איז אן אַרעמע וועשין". אַזעלכע פּאַעטישע אויפבליצונגען באַ-
געגנט מען אין אַ ריי לידער זיינע. אין איין געדיכט, ווען ער שילדערט
מענטשן וואָס הונגערן — מסתמא פון אייגענער דערפאַרונג — באַזינגט
ער זייער קול און אויג, וואָס איז אַנדערש ווי ביי די זאַטע:

אַז זיי זאָגן „מענטש" ווערט דער וועלט אַזוי באַנג,
ווי מ'וואַלט די גאַלדענע האַר פון דער זון אַפּגעשוירן.
און אַז זיי זאָגן „צווייג" — ווערן די וועלדער קראַנק,
גלייך די פייגל האַבן די נאַטן פאַרלוירן.
און אַז זיי זאָגן „היי" — איז אַ שריפה אין דעם סטויג,
ווייל אַנדערש, אַנדערש, אַנדערש זייער קול, זייער אויג.
(„מענטשן וואָס הונגערן")

פּאַעטיש גאַלד פון גאַר אַ הויכער פּראַבע גלאַנצט אַרויס פון שטערנס
לידער, אין וועלכע ער באַווייזט „אויפצוריקלען די טיר פון אַ מענטש-
לעכער טרער" און „צעשניידן אַ שמייכל אויף צווייען כדי צו זען ווי
ער זעט אויס פון אינעווייניק". ער האָט געגלייבט אין גוטסקייט וועמעס
בליק איז אַ מאַמע, וואָס קאָן פאַר איר קינד אימהדיקע בערג פון אַרט
אָוערקוקן.

דער פּאַעט האָט געשפּירט, אַז צווישן דעם רעאַלן אַביעקט און סימ-
באָל איז דאָ אַ שטח וואָס דאַרף דיכטעריש געדעקט ווערן דורך אימאַזש,
איבערלעבונג, עמאַציע און וויזיע. דיכטעריש האָט ער זיך געצויגן צום
מיטאַס, צו דעם קנופ פון אַלע גורל-פאַרוויקלטקייטן און איז אַפּט אַרייַן-
געפאַלן אין דעם טראַנס פון אַבסאָלוטער אינטימיטעט מיט דער קדושה פון
טיפער רעליגיעזיטעט; פון באַוונדערן די סודות פון דער וועלט, אירע
איבערראַשונגען, וועלכע מאַכן העכער דעם בן-אדם, מער מענטשישער,
„מער מענטשיש, ווייל מער געהיימישפּול".

פון זיין קול-דממה-דקה האָט ער אַרויפגעקוקט צום בליץ, צו די
קולות וברקים, מיט וועלכע גאַט וואַלט געוואַלט, דורך דעם שפּרונג פון
אַ שטיק קאַסמיש פּייער, „אַרייַנהילכן אין אַויער אַ פּלאַמיקע געשיכטע,
וואָס ער האָט אויפגעקריצט ערגעץ אין אַ וואַלקן".

די נאַטור איז רחבותדיק, דאָך נישטאַ ביי איר קיין פּלאַץ אויף צע-
וואַרפּנקייט. איין דערשיינונג הענגט אויף דער צווייטער, ווי אַ שלאַס אויף

דער טיר, און דער שליסל צו דעם שלאָס איז נישט אין דער וויסנשאַפט,
נאָר אין אונדזער האַרצן. דאָרטן איז פאַראַן די מאַס און וואָג צו גרויס און
קליין אין קאָסמאָס :

וויפל וועלט און ווינט גייט אַרויף
אויף איינאיינציקן געזיכט ?
ווינציק, ווי אַ טרער מיט נאָך אַ טרער.
און וואָס איז זון ?
אַ מעטל ליכט.
נישט מער.

נאָר זעט איר אַלע אויף די גאַסן
דעם מענטש, דעם שר,
וואָס גייט און קיניגט
צווישן וואַלקן און טראַטואַר ?

וואָס קאָן זיין הייליקער ?
וואָס קאָן זיין שענער ?

(„זינגען די מויערן די אייביק באַוואַכטע“)

ווי אַ קאָנטראַסט צו דער רחבות פֿון קאָסמאָס איז דאָס פיזישע אינעם
מענטש, איינגעקוועטשט גליד ביי גליד אין ענגשאַפט. זיין קערפּער איז
באַגרענעצט, זיין טריט איז קליין, אַבער רחבותדיק איז זיין גייסט. זיין
רוח וואָס נעמט אַרום די הימלען שאַטנט זיך אין יעדן וואַלד און שפיגלט
זיך אין די וואַסערן. אַבער מענטש טאָר זיך נישט גרייסן! זיינע גרויסע
אַנטדעקונגען האָבן נישט פאַרשטאַרקט דעם קשר צווישן מענטשן און
לעבן.

ישראל שטערן איז אין טיפּערן זינען תמיד געווען אַ רעליגיעזער דיכ-
טער. ער האָט געזוכט דעם וועג צו גאָט — נישט תמיד דורך ריטואַל, נאָר
עטיש, קינסטלעריש; ערשט אין די שפּעטערדיקע יאָרן אויך דורך ריי-
טואַל, — נענטער צו ווערן צום מענטש. אין אַ שמועס מיט מיר האָט ער
דערמאָנט אַ וואַרט פֿון סוויפטן, אַז „מיר האָבן היינט גענוג רעליגיע צו

קענען פיינט האבן, אבער נישט גענוג צו קענען איינער דעם צווייטן ליב האבן". ער האט ביי דער געלעגנהייט באמערקט, אז דער אונטערשייד צווישן די הייליקע שריפטן און דער וועלטלעכער דיכטונג דריקט זיך צווישן אַנדערן אויך אויס אין דעם, וואָס די הייליקע כתבים זענען געשריבן פון דער נאַטור אַליין. דערפאַר שפירט מען דאָרט אַזאַ טיפּע בענקשאַפט צום מענטש. וועלטלעכע דיכטונג איז געשריבן פונעם מענטש, וואָס זוכט אַ דערנענטערונג צו דער נאַטור, דעריבער איז דאָרטן אַזאַ בענקשאַפט צו גאָט. שטערן האָט מיר דערציילט, ווי ער פלעגט אין שלאַפּלאַזע נעכט דערשפירן דאָס וואָס משה לייב האַלפּערן באַצייכנט: „א פנים אַז נישט מיט אויערן הערט מען ווען מען ליגט אַליין אַן שלאָף און מען טראַכט / און א פנים אַז נישט מיט די אויגן זעט מען די וועלט אין דער פינצטער אין מיטן דער נאַכט“.

אין יענע שלאַפּלאַזע נעכט האָט שטערן אויך געשפירט די פייערצונגען פון די טויטלאַגערן — אַ סך יאָרן פּריער ווי זיי זענען געקומען.

אין יענטער נאַכט וועט מען אַן אַלטן יידן הענגען
 אויף דעם ווייכן לעדער
 פון רבועות צווישן היי אין אַ שמעקעדיקן שויער,
 און אזוי פיל שרעק וועט הויערן אין די סטער,
 אז אַ גאַנצע נאַכט וועלן די וועכטער ברענגען פייער.
 („ס'זעט געשען“)

ישראל שטערן ווערט פאַררעכנט פאַר איינעם פון אונדזערע טראַגישסטע יידישע פּאַעטן. אין זיין ליד איז פאַראַן אַפּאַקאַליפּטישע שפּירונגען פון גוים, פון וועמעס גרויע אויגן אַ מעסער בליצט אַרויס און אויסגעדרייט מיט זיין שפיץ גלייך צו אונדזער צייט. ער זינגט אויס זיינע שפּירונגען פון טויטאַנגסטן און מהומהדיקע גורל־צייכנס, אַנגעשריבענע אויף דער וואַנט, ווי פאַר די אויגן פון דניאלן.

אַ מערקווירדיקע דערשיינונג איז פאַרגעקומען מיט דעם דיכטערס פינצטערער וועלט, בעת ער איז געלעגן אַ לענגערע צייט אין שפיטאַל. זיין האַרבסטיקער אומעט איז דאָרטן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין פּרילינג־דיקער מילדקייט און צאַרטקייט.

ישראל שטערן האָט דורכגעלעבט אַט דעם פּרילינג-דעליריום ליגנדיק
אויפן שפיטאַל-בעטל, ווען אַלע זיינע רמ"ח אברים זענען דורכגעזאַפּט
געוואָרן מיט אַ ליבשאַפּט, „וואָס גייט ווי אַ דאַקטער פון בעטל צו בעטל“ :

און פון וואָס איז די ליבשאַפּט, וואָס הענגט ווי אַ בלינדלאַמפּ
און רייסט-אויף פון שלאָף דעם, וואָס הלומט אַליין,
ביז אַלע זעצן זיך אויף — ווייסע אין שטילקייט,
קוקן — טראַכטן — און פּלוצלונג — נעמט אָן אַ געוויין ?

דער דיכטער האָט געזען ווי די קראַנקע זענען גרייט צו ווערן הייליק,
ווייל כביכול אַליין שפּאַצירט אַרום דאָרט.

דער דיכטער שטעלט זיך באַזונדערס אָפּ אויף דעם פאַרנאַכט, דעם
בין-השמשות אין שפיטאַל, ווען אויבן אין הימל זעט אויס ווי עמעץ
איז דאָרט שוואַך און ער ליגט אין ווייסן בעט און ברענט. ער קוקט דורכן
פענצטער אויפן שליסן זיך פון געוועלבער-טירן, וועלכע לייגן זיך צונויף
ווי שטילע הענט און ביי די לעצטע שטיקער בלוט פון טאָג ווערט די
גאַנצע שטאַט אויסגעפיינערט. די קראַנקע פאַרטראַכטן זיך וועגן זייערע
היימען, קוקנדיק אויפן הימל.

אַט די ווונדערלעכע פּאַעמע האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אין די
ליטעראַרישע קרייזן. דער נאַמען ישראל שטערן איז איבער נאַכט געוואָרן
אַ שם-דבר אין דער יידישער דיכטונג. זיין צווייטע גרעסערע פּאַעמע
„אפרים גאַלדברוך“ איז ליידער געבליבן נישט פאַרענדיקט. אָבער דער
אויפגעשריבענער טייל — פון אַ פּלאַגירטער גרעסערער אַרבעט — איז
באַהויכט מיט דעם לויטערן גלאַנץ פון ריינעם פּאַעטישן גאַלד.

ווי אַן אַסטראָלענקער, האָב איך פיל מעשיות געהערט וועגן דעם
מערקווירדיקן חסיד, ר' אפרים גאַלדברוך, וועלכער האָט ר' מענדעלע
קאַצקערס ביטול פון קאַנווענציאָנעלע לעבנס-פאַרמען פּראַקטיצירט אויף
אַן אייגנאַרטיקן אופן.

ישראל שטערן האָט, ווי אַן עלטערער ישיבה-בחור, געלערנט מיט
יינגערע ישיבה-בחורים אין הויז פון ר' אפרים, אַ גבירישע הויז, אין
וועלכן דער בעל-הבית אַליין האָט זיך געשפּירט ווי אין אַ שטייג... אין
זיין שניטקראַם האָט אַ גאַנצן טאָג געברענט דער מסחר, אָבער ער האָט

זיך מיט דעם נישט פאַרנומען. פון פאַר טאַג ביז סוף אין דער נאַכט פלעגט ער דאַוונען און לערנען.

זייענדיק אַ בין-בית ביי ר' אפרימען, האָט ישראל שטערן געקענט זען פון דער נאַענט, ווי אַזוי דער שיינער ייד ווערט באַהאַנדלט פון זיין פלוניתטע:

... א שיינער ייד! — האָבן אַלע געזאָגט,
ווי מזאָגט האַלב-חודש: סאַרע שיינע נאַכט!
ביסטו געווען ווי די לבנה
און האָסט קיין היים נישט געהאַט.

אין דער פּאַעמע זענען פאַראַן פּרעכטיקע פּאַעטישע אימאַזשן וועגן ר' אפרימען, וועלכער איז געווען אין נגידישן הויז, „אַ גרויזאַמער בריוו אין אַ צאַרטן קאַנווערט“. און וועגן אַן אַנדערן בן-עיר, כאַצקל קופּערמינץ, אַ חסיד מיט אַ פּאַעטישן געמיט, וועלכער שטייט שוין יאָ אין קראַם, אַבער, מער ווי פון קונים האָט ער הנאה געהאַט, ווען ער האָט פאַר נאַכט געזען ווי צו די קראַמטירן „פּאַסט צו די זון פון בלוט אַ שליסל“... און „שאַטנס פּאַלץ צו דער ערד האַלדזונדיק די שטיינער“. און כאַצקל קופּערמינץ, דער נישט-פּראַקטיצירנדיקער דיכטער, פאַרגעסט — און דערמאָנט זיך — און ס'גלוסט זיך אים וויינען. ער קוקט אויף די ציגלהייזער, וואָס זענען אַזוי שטאַלץ געווען מיט איין שעה פּרזער, ווי קלוגע וואָס האָבן אַ סך געזען במשך פון טאַג און איצט, פאַר נאַכט, שטייען זיי „אין זיך פאַרטראַכט און פרום געבוירן... און סוף-כל-סוף נאַר איינס דערזען: מען מוז גלייבן“.

ישראל שטערן, וועלכער האָט אין זיינע לידער זיך געבעטן ביי די מענטשן זיי זאָלן נישט שטיין מן הצד פון לעבן („גוטע! שניידט זיך אין לעבן אַריין ווי אַ שרויף“), איז אַליין געגאַנגען אין התבודדות מיט אַ זיי-טיקער סטעזשקע, זיין גאַנצער לעבנס-שטייגער איז געווען דער היפּוך פון איינגעאַרדנקייט און פּראַקטישקייט. נישט נאַר וואָס ער האָט זיין גוף אַפּגעזאָגט אַפילו אַ טראַפּן עולם-הזהדיקייט, נאַר אויך געווען גלייכגילטיק צו דעם פונק עולם-הבאדיקייט — צונויפזאַמלען זיינע לידער צווישן צוויי

טאוולען. זיין ליד, ווי זיין לעבן, איז געווען אן אפגעזונדערטע, אפגע-
שלאסענע וועלט.

ישראל שטערן האט זייער גוט באנומען דעם פאָעטישן סוד פון צימצום,
פון מועט המחזיק את המרובה. דעריבער איז ער געווען אזוי קאָרג ביים
שאַפן. ער האָט דערפאַר געדעקט דעם כמות מיט איכות. ריכטיק האָט
אַ קריטיקער באַמערקט, אַז נישט נאָר מיקעל אַנדזשעלאַס גרויסע דוד-
סקולפּטור פּילט אויס אַזאַ ריזיקן רוים, דאָס טוט אויך באַטיטשעליס
קליינער דוד.

מיט דער מאַס גיי איך צו צו ישראל שטערנס קליינער צאָל לידער
און עסייען, וואָס די מ. ל. שטיין-ביבליאָטעק האָט אַרויסגעגעבן אין 1955.
ה. לייוויק, וועלכער האָט זיך פאַרנומען מיט דער אויפזאַמלונג, שרייבט
דאָרט אין זיין אַריינפיר-וואָרט, אַז ער נעמט אַריין כמעט אַלץ וואָס שטערן
האָט פאַרעפנטלעכט פון אַן ערך 1919 ביז זיין אומקום. אָבער לייוויק
גופא באַטאָנט אַז „די שעפּערישע ווערטפולקייט פון ישראל שטערנס וואָרט,
דער הויפט פון זיין ליד, האָט אונדז אַנגעפילט מיט זאָרג פאַר יעדן ליד
זיינעם — אויסצוגעפינען עס. אָבער מיר זענען אויך איצט נישט אין
גאַנצן זיכער צי אַלע לידער און אַלע עסייען, וואָס ישראל שטערן האָט
אפּגעדרוקט, זענען אויפגעזוכט געוואָרן“.

ישראל שטערן איז געווען אַ טראַגישער פּאָעט. צי איז ער געווען אומ-
גליקלעך? לויט אונדזערע מאַסן — יאָ! און דאָך לאַזט זיך די מאַס נישט
אַנווענדן לגבי דעם דיכטער וואָס שרייבט: „מיר ווילן זיין גענוג אומגליק-
לעך כדי זיך צו פרייען מיט דעם שפּאַציר-גאַנג דורך דער וועלט ווי אַ סוד
צווישן סודות“.

ער איז טאַקע אַרומגעאַנגען אין אונדזער וועלט ווי אַ „סוד צווישן
סודות“, ווי אַן אורח — אַ למד-וואָוניק.

זיין שפּאַצירגאַנג האָט זיך אזוי טראַגיש פאַרענדיקט אין וואַרשעווער
געטאָ בעתן „שוואַרצן רעגן“, ווען ער איז אויסגעאַנגען און פאַרגאַנגען
אין אַ לעגענדע, וואָס האָט זיך נאָך אַנגעהויבן שפינען ביי זיין לעבן.

יוסף פאפיערניקאָוו — דער באַזינגער פון טרוים און טרויער

ביים אַפשאַצן פאַפיערניקאָווס לידער דאַרף מען האָבן אין זינען, אַז לויט זיין גאַנצן מהות איז ער דער דיכטער פון עלעגיע, פון טיפן טרויער און אַליינקייט. ער דערציילט אונדז אין אַ ליד פון וואַנען עס שטאַמען זיינע טרויעריקע לידער:

אין דער היים פון טאַטע-מאַמע, שוועסטער ברידער —
דערזען האָב איך די וועלט: באַקענט דאָס לעבן
פון וועלכן מ'האַב גענומען מיינע לידער
און דערנאָך — זיי טרויעריק צוריקגעגעבן.

בכלל שטעלט זיין גאַנץ שאַפן מיט זיך פאַר אַ מיין פאַעטישע אויטאָ-ביאָגראַפיע. מיר שפירן אין זיינע לידער די טובלע לופט פון זיין אַרעמער היים. ער איז געוואַקסן אין אומעט און אין טרויער, און געוואָרן פון יאוש אַ שווייגער. אַראַפגערעדט פון האַרצן האָט ער זיך ערשט אין זיין ליד, אין וועלכן ער דערציילט מיט פשטות און אויפריכטיקייט, וואָס ער האָט איינגעזאַפט אין זיין קינדערשער נשמה, ווי אויך אין די שפּעטערדיקע יאָרן פון זיין לעבן. אין פשוטע שורות, אַן באַפּוצונגען, שילדערט ער די נויט, די היים פון זיין וויגעלע, וואָס איז געוואָרן אַ צעשטערטע נעסט, אירע פייגל זענען געבליבן אַן אַ דאָך איבערן קאַפּ. דער דיכטער האָט, לויט היינעס אַן אויסדרוק, זיינע גרויסע צרות פאַרוואַנדלט אין קליינע לידער.

אין מאַמענטן פון גרויסער פרייד באַמערקט מען נישט איין מאָל, ווי דער מענטש וואָלט מורא געהאַט פאַרן וואָרט, וואָס זאָל אין זיין פּולקייט נישט צעשטערן די אינערלעכע האַרמאָניע פון זיין פריידיקן געמיט-צושטאַנד. אין אומגליקלעכע מאַמענטן פילט דער מענטש די נויטוענדי-

קייט פון אויפגעפנען זיך, ברענגען צום אויסדרוק זיין צער. דאס האט געשפירט אויך פאפיערניקאוו אין זיין שאפן. דורכן ליד האט ער געבראכט צום אויסדרוק דאס טונקעלע לשון פון זיינע שפירונגען, פון זיינע אינ-סטינקטן און געפילן. דורכן ליד האט ער אויסגעזונגען זיין אויסגעשווינגן-קייט און עמאציאנעלע איבערלעבונגען. אבער כדי דער ליינער זאל זיי דערשפירן, מוז דאס ווארט פארמאגן אטעם און זיין אנגעלאדן מיט פאסיע און מיט אן אינעווייניקסטער פארבבילד.

פאפיערניקאוו פארשטייען מיר זייער גוט דורך זיין ליד, מיר שפירן זיין צעבליטן אומעט, זיין אנרעג פון ציטער, פון אויפגעוועקטע פליגל, וואס האבן זיך געריסן א פלי צו טאן. ער האט געלעבט אן אפגעזונדערטער, א פרעמדער צווישן אייגענע. דאס איז געווארן דער קוואל פון זיין עלעגיע, וואס איז אים נאכגעגאנגען פון היים-וויג ביז צום „זוניקן לאַנד“. די היים זיינע איז געווען די פיין-מגילה, וואס האט ווייטיקלעך געשריגן. זי האט געהאלטן אלע משפחה-מיטגלידער באזונדער „פון אייגן פלייש און בלוט — דערווייטערט און פארשמעט“. אין פערזן-שורות פאסט דער דיכטער אריין בילדער פון זיין קינדהייט. דאס עמפינדלעך קינד זעט ווי דער טאטע וויינט („האבן זיך צעוויינט דעם טאטנס צוויי און זעכציק יאר“). ער זאגט די קינדער: „כ'קען שוין נישט מער, גענוג אייך געדינט. דעם טאטנס הענט זעען אים דאן אויס, ווי צוויי פליגל צעבראכן פון ווינט.

ביי אלע פעלקער זענען פאראן נישט ווייניק פאעטן פעסימיסטן. לא-מיר דערמאנען דעם נאמען טאמאס הארדי, וועלכער האט תמיד געטראכט וועגן טויט, אבער ער האט נישט דערלאזט, אז דער געדאנק וועגן מלאך-המוות זאל אים צעשטערן דאס פארגעניגן פון לעבן. פאפיערניקאוו, טראץ זיין קוהלתדיקן געמיט-צושטאנד, האט אויך געשאפן שיר-השירימדיקע פאעמעס. זיין אומבאפרידיקטע קעגנווארט ווערט קאמפענסירט מיט טאג-טרוימען, בעת וועלכע ער טרייבט אוועק פון זיך דעם טרויער.

טרויער, גיי איצט, גיי פון מיר!

כ'ווארט היינט אפ א נאסט: די פרייד.

נישט באגעגן זיך מיט איר,

ווייז זיך נישט אין שווארצן קלייד.

אין די דאזיקע מאמענטן האט ער געזאגט צו זיך: „ס'ארט מיך נישט וואס כ'האב די פערל נישט געפונען. כ'האב דערפאר די טיפעניש דער-גרייכט!“. דאס האט זיך געשוועסטערט מיט דער בארימטער פראזע פון זיין ליד — „זאל זיין“ — „מיר גייט נישט אין דעם איר זאל וואבן דער-גאנגען, מיר גייט נאר — דער גאנג אויף א זוניקן וועג“.

פאפיערניקאוו האט דורכגעמאכט אט דעם גאנג, אויף וועלכן ער האט אויפגעכאפט גאר אנדערע קלאנגען און פארבן. ער האט דאן געטראגן אין זיך דעם אנרעג און ציטער צו גאר גרויסע פארלאנגען, געשפירט דעם כוח פון שטילקייט און פון שטורעם, דעם ציטער פון פריידיקן באריר. ער האט דערשפירט דעם כוח פון גלויבן. פון האפן, ווייל דער, וואס פארלאנגט גארנישט, האפט צו גארנישט, קען קיין קינסטלער נישט זיין. עס איז אים גוט געווען אין זיין חלום, ווייל „אין חלום איז דער הימל — נאך בלאַער ווי בלאַ“.

אידעען גיבן א זין דער מענטשלעכער וועלט. פאפיערניקאוו איז מיט-גערופן געווארן מיט דער ראמאנטיק פון חלוצים, מיט דער פרייד פון שאפונג, פון ארבעט, פון זינגעוודיקן-טאנצנדיקן חלוץ אין „זוניקן לאַנד“. אין דעם האט ער געפונען זיין דיכטערישן פאטאס און האפערדיקע צעזונ-גענקייט. ער האט זיך באגייסטערט מיט די „האַראַ“-טענץ איבער די גאסן, וועלכע האבן קאמפענסירט מאנגל אין ברויט. דער הימל האט באדעקט חופהדיק די נישט פארענדיקטע בנינים, ווו „יעדער ברענט אין מדבר אזוי ווי א דאָרן און איז ביי דעם אייגענעם פייער פון גלויבן — א שמידער!“.

צו פאפיערניקאָוו גרויסן קרעדיט געהער די פיאנערישקייט זיינע פון יידישן ליד אין ישראל. ער האט דאָס יידיש-פאָעטישע וואָרט געפלאַנצט אין לאַנד, עס אויפגעהויבן און מיט ליבשאַפט באַהויכט. דער באַזינגער פון בענקשאַפט-געזאָנגען צו אַ נייעם אויפגאַנג איז מיט זיין לשון געווען פאַראַיינזאַמט. ער האַט געזונגען אין דער „שפּחה“-שפּראַך, וואָס איז געווען פאַרהאַסט און באַשפּיגן ביי די העברעער. עס האַט זיך געפאַדערט דאָן שטאַרקע געוואַגטקייט נישט אַפּצושרעקן זיך פאַר דער פּיינטלעכער באַצוּנג צום יידישן וואָרט אין לאַנד פון „צווייטן בראַשית“.

און — ס'איז מוין יידיש ליד אַ נם ביי מיר אַליין,
אַ נם, ווי שלאַנגן ברויט פון זאַמד און שטויין.

פאפיערניקאָו איז פאַרבליבן דער בעל-חלומות, און כאַטש ער דער-
צײלט אונדז, אַז ער איז שוין מיד געוואָרן פון חלומען אַ לעבן לאַנג,
ווייסן מיר, אַז ער קאַן אַן חלום נישט לעבן, „ס'איז מיין איינציקע פּרױד
און גליק“. זײן בײזערן זיך אויפן לאַנד איז צוליב זײן טיפּער ליבשאַפט
און צוגעבונדנקײט. ס'איז — „ווי מען בײזערט זיך אויף אַ געליבטער...
ביז אײך, צווישען הײם מײנע, מיט דיר געוואָרן ברוגז און אַ ברוגזער —
מיט דיר מיין גורל פאַרבונדן“.

דיכטונג עקזאַלטירט די נאַטור און די לאַנדשאַפט מיט אירע פאַר-
שידענע אַפּשפּיגלונגען. ווי בײ אַנדערע פּאַעטן, איז אויך בײ פּאַפּיערני-
קאָוון האַרבסט אַסאַצירט מיט אומהײמלעכע קלאַנגען, מיט שטאַרקן
אומעט, — „בײ מיר איז האַרבסט, ווו אַלין פאַרגײט, ווו אײך אַליין פאַרגײט“.
אויף אַן אַנדער אַרט: „לאַנג שוין האַרבסט בײ מיר. שוין לאַנג ווי ס'קלינגען
מיר די נאַענטסטע לידער — ווייט און טיף און באַנג“. דער דיכטער אײ-
טעגרייט מיט האַרבסט דעם זײן פון זײן אומבאַפּרידיקטער קעגנוואַרט. ער
ווייסט, דאַס לעבן ענדערט זיך, אָבער ער קען דאַס נישט מיטמאַכן, פאַר-
פּאַלן. „מען גײט נישט אַרויס פון דער אײגענער הויט, מען בלייבט וואַס
מען איז פון געבורט ביזן טויט“.

די טראַגישע צווישנטענער זינגט ער אויס אין אַ מינאַרער סקאַלע
און מיט רעזיגנאַציע זאַגט ער צו זיך אַליין, אַז אַלץ וועט בלייבן ווי פּרײער,
ווי געווען „נישט געהאַלפן האַט מײן האַסן: נישט געהאַלפן האַט מײן
ליבן; כײן אויף אַלע וועלט-יאַרײדן אײנזאַם ווי געווען — געבליבן“.

בײ זײן גאַנצער רעזיגנאַציע פאַרבלייבט פּאַפּיערניקאָו ווייטער דער
בונטאַר, וואַס וויל נישט אַקצעפּטירן די ווירקלעכקײט. ער קען נישט
ווערן קײן צופּאַסלער און באַשטימט בעסער צו בלייבן אַליין, כײן אַליין
און נישט אַליין — אַ שטיין האַט אויך זײן ברודער שטיין. מיט מיר —
דער ווינט און גאַסן-הינט“. אין אַן אַנדער ליד רעדט דער דיכטער צו די
הינט און זאַגט זײ, אַז ער גיט זײ אַוועק זײן מענטשלעכע ליבע און זײן
צוטרוי „ווי טוט מען אַהין זיך מיט ליבע — נישט האַבנדיק וועמען צו ליבן“.

געבליבן אַליין, אַן משפּחה, אַן קינדער (,מײנע לידער, מײנע קינדער“),
זינגט ער זײנע לידער פון אײנזאַמקײט „אַז מען האַט נישט קײן הײם, קײן
געליבטע, קײן ווייב — נאַר דעם ווינט אַרום לײב, איז כאַטש גוט, אַז ס'איז

דא אַ קאפּע־הויז, אַ שענק ווי אַזאַ פּאַלט אַרײַן ווי אַ שטיין און זעמ, אַז ער איז נישט אַליין!.

ווען יעווטשענקאַ האָט פאַרגעלייענט פאַר פּאַסטערנאַקן זײַן געדיכט „אײנזאַמקײט“, האָט פּאַסטערנאַק אָנגעהויבן צו ווײַען און געזאַגט: „האַסט געשריבן וועגן מיר... און אױך וועגן יעדן אײנעם“. אױך פּאַפּיערנאַקאָוו האָט געשריבן וועגן זיך און וועגן יעדן אײנעם, וואָס שפּירט זײַן אײנזאַמ־קײט, אַז זײַן וועג צווישן אַלע איז „שטיל און אײנזאַם ווי אַ סטעזשקע“. דער דיכטער קען אָבער אין זײַן התבודדות זיך באַרױשן מיטן ליד ((לידער זענען קינדער פון באַרױשונג)), און כאַטש ער דערציילט, אַז ס׳איז שווער צו זינגען ווען מען איז אױסגעלידיקט ביזן לעצטן גלױבן, ווײסן מיר אָבער, אַז זײַן דיכטעריש געמיט איז פול ווי אַ ברונעם. „פול — אױף קומען שטעפן פון אים פּרײדיק“. בײַ זײַן גאַנצן פעסימיזם איז ער פאַרבליבן אַ גלױביקער, טראַץ דעם, וואָס ער פאַרשפּילט כּסדר... ((כ׳האַב פאַרשפּילט שױן פון לאַנג, נאָר אױך גײ נאָך אַ צוג, נאָר אױך גײ נאָך אַ גאַנג)). עס איז די אײביקע האַפּענונג, וואָס גיט דעם לעבן צו שטאַרקע וואַרצלען. פאַרן דיכטער איז עס זײַן ליד, זײַן פּאַעזיע.

עס איז נישט קײן צופּעליקײט, וואָס פּאַפּיערנאַקאָוו האָט אױבערגעזעצט אין יידיש געקליבענע לידער פון סערגײ יעסענין. עס איז אים אײגן, נאָענט־געווען יעסענינס ביטערנישן, מיט וועלכע ער האָט אַליין פאַרסמט זײנע יונגע יאָרן. און יעסענין האָט מיט זײַן פּראַגע: „פּרײד וווּ בײסמו? פּינצטער, שווער אומעט מײן און ווײען“ — צוגעטראַפּן פּאַפּיערנאַקאָוס געמיט־צושטאַנד. אױך ער, האָט, ווי יעסענין געשפּירט, אַז „עס ווערט אַלץ צו אַש פונעם לעבנס־סם, אױך זאָל זיך צעפלאַקערן ווי אַ פּלאַם“ און זיכער האָט ער באַשטעטיקט יעסענינס גלױבן, אַז „לידער וועלן דאַס געשטאַלט פון ערד נישט בײטן... סױעט אין שווערע בענד, און נישט אין ווינטן, אַפּקלינגען דיין טרוים...“.

פּאַפּיערנאַקאָוו האָט אַן אױג פאַר די שײנקײטן פון דער נאַטור. ער זינגט וועגן בוים און וואַלד, בלום און גרעזל. מיט פּרײד קוקט ער זיך צו צו דער אַלטער סאַסנע, וואָס האָט זיך אַראַפּגעזעצט טיף אױף די קנײ, ווי צו אַ תפילה און „זײ בליט אַזױ קנענדיק און קניט אַזױ בלענדיק“. ער

באדויערט די אלטע פאלמע, וועמעס צווייגן הענגען שוין ווי הענט פאר-
 בראכענע אין טרויער. יא, אַ מאַל, אין דער יוגנט, האָט זי געקיניגט,
 געהאַלטן די זון אין שאַטן, אָבער היינט איז זי שוין פאַרלאָזן פון גאַט,
 פון מענטש און פּויגל, און זי בענקט אַליין אויף דער עלטער נאָך אַ ביסל
 וואַרעמקייט און זון. דער דיכטער האָט אויפגעכאַפט די סודות פון די
 ציפּרעס-ביימער. אויך זיי זענען אַפט פאַרזונקען אין טרויער און ווער קען
 נישט מיטפילן ווען ער הערט דאָס זיפּצן פון אַ ציפּרעס? ער זעט דעם
 איילבירטבוים, וועלכער שטייט זיך מיט זיין דאַר צעצווייגטן קנולין-
 געפלעכט און דעם בוים דאַכט זיך, אַז עס קען נישט זיין שוין ערגער. דער
 גורל צו אַ בוים איז שלעכט...

ער האָט אַ שטיפּעריש ליד וועגן דער ווערבע „געבויוג, געבויוג —
 אַריבערגעבויוג האָט זיך אַ ווערבעבוים איבערן טייד, אַריבערגעבויוג זיך,
 צוואַנגן דעם קאַפּ דעם אַלטן מוירדישן און מיט אַ פּום ביז די קני — אינעם
 וואַסער אַריין.“ דער דיכטער טראַגט מיט זיך דאָס האַרץ פון וואַלד. ער
 דערציילט וועגן זיך, אַז ער האָט ליב די נאַטור אין אַלע צייטן פון יאָר
 און זיינע אויגן שפּיגלען אַפּ אין זיך די פאַרב פון אַלע צייטן: „גראַץ פון
 אומעט, רויט פון אויפגאַנג, פון באַגער, און בענקשאַפט — בלאַ“.

פאַפּיערניקאָוו האָט טיף דורכגעלעבט זיין ליד, און ווייל ער אַליין
 פילט עס — מאַכט ער אונדז אויך פילן. ער האָט געפרוּווט מאַכן דאָס
 באַקאַנטע ניי און דאָס נייע באַקאַנט. ער האָט זיין אינערלעכע וועלט
 אַרויסגעבראַכט מיט פּולער ערלעכקייט — אַ מעלה וואָס דאַרף ווערן
 אונטערגעשטראַכן. ער האָט אין זיין ליד זיך מער גערעכנט מיטן אינהאַלט,
 ווי מיט טעכניק, און דאָס קומט צום אויסדרוק אין זיין גאַנצן שאַפּן. ער
 האָט געפרוּווט אַפּשיילן פון זיך, ווי מען שיילט אַפּ אַ ציבעלע, מיט דער
 האַפּענונג, אַז ביים סאַמע סוף וועט ער אויסגעפינען, וואָס עס איז ווירקלעך.
 אָבער מענטש בלייבט סוד צו זיך אַליין. ליד און פאַעמע זענען אַ פּרוּוו
 אַדורכצודרינגען, באַלייכטן אַט דעם סוד. מען דאַרף קענען אַלע שאַפּונגען
 פון פאַפּיערניקאָוו כדי אים אַפּצושאַצן, ווייל איינס אילומינירט דאָס
 אַנדערע און צוזאַמען זענען זיי ווי באַוועגונגען פון איין קאַמפּאָזיציע. ער
 באַמערקט אין אַ ליד, אַז ס'וואַרט ליגט אויף דער פּלאַך און דער טרויער
 אין דער טיף און אַז דאָס האַרץ וועט זיך צו דער צונג נישט דערשלאַגן.
 אָבער דער דיכטער באַנוצט אין זיין ליד קלאַנגען און בילדער, וועלכע
 סטימולירן מיטצולעבן מיט אים.

דער טראגישער ראַמאַן מיטן „אַקטאַבער“...

וועגן לייב פיינבערגס „דער חרובער דור“, ראַמאַן אין פערן

אין דעם אַריינפיר שרייבט דער מחבר, אַז מיט דעם ווערק שליסט ער אַפ די טרילאָגיע „דריי דורות“, דורך וועלכע ער האָט געזוכט אַפצו-שפּיגלען אונדזער טראַגישע עפאַכע.

אין די ערשטע צוויי ביכער, ווי אין דריטן, שילדערט ער די דורות יידישע מענטשן, „וועלכע זענען פאַרכאַפט געוואָרן אין די נעצן פון דער רוסישער רעוואָלוציע“. צו זיי האָט אויך געהערט לייב פיינבערג. ביז זיין אַנטוישונג אין „אַקטאַבער“ האָט ער געזונגען הלל גדול פאַר די „גאולה-ברענגער“, וועלכע ער און אַ גאַנצער דור האָבן אַנגעטאַן די קרוין און בלינד נאַכגעפאַלגט.

עס איז געווען די פּרילינגס-פּרייד נאַכן „צאַרישן ווינטער“ מיט דער ווונדערלעכער מסירת-נפשדיקייט פאַר דער רעוואָלוציע: טורמעס, תּליות, קאַטאַרגע באַהויכט מיט גאולה-חלום.

פּלוצעם איז פון חלום געוואָרן רעאַליטעט, און די גאולה-טרוימער האָבן זיך מיט לייב און לעבן אַנגעכאַפט אין דער רעוואָלוציע. דאָס איז געווען דער אַנהייב פון ראַמאַן מיט דער קאַמוניסטישער מאַכט. די רוסישע אינטעליגענץ האָט באַיקאַטירט, און די יידישע האָט זיך אַרויסגערוקט אויבן אַן אויף שליסל-פּאַזיציעס.

עס האָט זיך אַנגעהויבן דער בירגערקריג, באַגלייט מיט די שוידערלעכע פאַגראַמען איבער די יידישע שטעט און שטעטלעך.

פיינבערג האָט אין פּאַעטישע שורות, אַרויסגעבראַכט דעם הפּקר פון יידישן לעבן; רויבערייען, רציחות, געשענדעטע יידישע טעכטער, ווען די „ווייסע“ האָבן פאַרנומען די מיט יידן-באַוווינטע געגנטן. די יידן האָבן אין דער „רויטער אַרמיי“ געזען זייער רעטערין פון פאַגראַמען.

אויך ל. פיינבערג איז געווען צווישן זיי. ער איז געווען דעמאָלט אַ יונגער אַפיציר אין דער רויטער אַרמיי, רוסיפּיצירט נישט נאָר שפּראַכ-

לעך. ער האט שוין געהערט צו א מאדערניסטישער פאעטישער ריכטונג — אימאזשיניסטן — און זיך באטראכט פאר א רוסישן פאעט. זיין אַנטייל אין די קאמפן צווישן די „וויסע“ און „רויטע“ און די גרויזאמע שחיתות אויף יידן אויף דער מיט יידיש בלוט-אויסגעווייקטער אוקראינישער ערד — אַט די אויטענטישע געשעענישן פון זיינע איבערלעבונגען האט ער אויסגעזונגען אין אויפשוידערנדיקע בילדער.

די באַלשעוויסטישע מאַכט האט שטאַרק אַ גלאַנץ געטאַן ביים פאַר-פעסטיקן זיך גאַכן בירגערקריג, מיט שאַפן פאַרן סאַוועטישן יידנטום אַ גרויסן יידישן שולוועזן: אַ פאַרצווייגטע יידישע פרעסע, ביכער-פאַר-לאַגן, יידישן וויסנשאַפטלעכע אינסטיטוטן, טעאַטער, אַ ספּעציעלן קאַמי-סאַריאַט פאַר יידישע ענינים און אַ חלום פון אַ יידישער טעריטאָריע אין קרים (שפּעטער בייאַ-בידזשאַן) — איז דען אַ ווונדער ווען דאָס אַלץ האט צוגעהאַלפן צו פאַרשטאַרקן דעם הייסן ראַמאַן צווישן די יידישע גאולה-טרוימער און דער באַלשעוויסטישער מאַכט ?

פיינבערג ווייזט אונדז געשטאַלטן פון אַט די טרוימער און נישט בלויז די דערקענטעניש פון זייערע מענטשלעכע פנימער, נאַר אויך פון זייערע גורלות מיט אַלע וויבראַציעס, קאַנפליקטן, ביז עס דערגייט צום לעצטן אַקט מיט דעם דראַמאַטישן אויפרייס-שטאַף.

דער דיכטער פון „חורבן-דור“ טראַגט אויף זיינע אייגענע פליצעס דעם יאָך פון זיינע יוגנטזינד, און שפּעטערדיקע יאַרן פון זיין אייגענער געשיכטע, וואָס איז אַזוי פאַרקניפט מיט דעם גאַנג פון אונדזער צייט און מיט איר קאַרדינאַלסטן פּראַבלעם — ראַטן-פאַרבאַנד, קאַמוניזם...

עס פיינען פינצטערע רעיונות :

אַז זיגן וועט די „רויטע מאַכט“,

זי קאַן פאַרוואַנדלען זיך אין שונא

פון יעדן יידן איבער נאַכט.

אינזט דאַרף זי האַבן יידן-לאַסקע,

איז טראַגט זי קונציק פריינדשאַפט-מאַסקע —

און מאַרגן קאַן דער קאַמוניסט

די יידן טרעטן מיט די פיס...

זאל בייטן זיך די קאניוקטור.
פון ייד נישט בלייבן וועט קיין שפור... —

אין אַנבליק פון דעם אַלעם, וואָס איז געשען אין ראַטן-פאַרבאַנד בעת דער מאַימדיקער סטאַלין-עפּאַכע, האָבן זיך פּיל פּרום-גלויביקע קאַמוניסטן געקלאַפּט „על-חטא“, פּילנדיק זיך אַפּגענאַרט און שוידערלעך אַנטוישט. זייער לאַנג-יעריקער ראַמאַן מיטן „אַקטאַבער“ איז אַפּגעהאַקט געוואָרן צוזאַמען מיט זייער יוגנט-חלום. דער לאַנגער „טערמידאַר“ מיט די גרוי-זאַמע רציחות האָט געפירט „פון חבּרשאַפּט צו חרובּשאַפּט“.

געפּאַלן איז די האַק פון תּליון
אויף שרייבער: ייד, גרויזן און רום —
די קעפּ גאַונישע האַקט סטאַלין
באַגלייך ביי אַלעם — מיט גענום.

דער דיכטער האָט אין דעם ראַמאַן — ווי אין די פּרוערדיקע — געפּורעמט די העלדן און זייערע גורלות לויט אויטענטישע מוסטערן פון דער סאַוועטישער אַנטוויקלונג. ער האָט די היסטאָרישע געשעענישן גע-שטאַלטיקט און אַריינגעגעבן אין זיי דעם צאַפּל פון דער עפּאַכע. זייערע געראַנגלען און פאַרמעסטונגען, האַפּענונגען און אַנטווישונגען נעמען אַן אַ טיפּערן אַטעם און אויסבליק, וואָס פירט אַוועק פון פּערזענלעכע צום אַוניווערסאַלן. דער הויפּט-מהות פון טראַגעדיע איז דאַס קעגנשטעלן זיך פון העלד, ווען ער גיט זיך נישט אונטער, נאָר ער פאַרמעסט זיך קעגן גורל מיט זיינע טראַגישע גילגולים. אין דער קאַנווע פון דעם ראַמאַן איז אַריינגעוועבט אַט דער געראַנגל מיט זיך אַליין, מיט האַפּענונג און פאַר-צווייפל, האָס און ליבע, לעבן און טויט, מיט דעם גאַנצן קנויל אין דעם „ווילדן רויטן וויקלשניר“ פון סאַוועטישן לעבן.

דער מחבר לאַזט זיינע פּערסאָנאַזשן געפּינען זיך אַליין, זייערע שייכותן מיט די היסטאָרישע געשעענישן. דער העלד מיט זיין גורל איז אַריינגענומען אין דער אַלגעמיינער גאַנצקייט פון דער קאַנווע. פּיינבערג באַזינגט די אידעאָליסטן, די הערלעכע טרוימען און קעמפּער, וועלכע האָבן מקריב געווען זייערע בעסטע יאָרן, אַוועקגעגעבן זייערע לעבנס פאַר דעם אידעאַל

פון גאולה. זיי זענען געגאנגען צו דער רעוואלוציע ווי צום טאגן, געוואלט
דערבענטערן דעם קיין מיט אפפערווייליקייט פון יוגנטלעכן אויפברויז. ער
דערמאנט יענע צייטן ווען —

מיר זענען דאן נאך יונג געווען — און זיס
איז אנדז געווען דער פרייהייטס-טרוים ווי טרויבן,
און ס'האט דאס לעבן אנדז די יונגע פיס
באפליגלט דאן מיט האפענונג און גלויבן.

די האפענונג איז צערונען געווארן. דער גאנג פון „אקטאבער“ איז
גוט באקאנט. דער נעכטן איז געשיכטע, און דער פאעט דערפילט דא די
פונקציע פון היסטארישן זכרון. פון זיינע פערזן וואקסן ארויס מענער
און פרויען מיט זייער ליכט און שאטן, וועמענס פוסטריט סטאלין האט
געברענט און פארלענדט. זייערע האנדלונגען, דערפארונגען און קאמ-
פלעקסן, באאומרוקן און סטימולירן, און דאס איז דאך די פונקציע פון
ליטעראטור. דער דיכטער האט אויסגעזונגען דעם אויפגאנג און אפגאנג
פון אן עפאכע מיט אירע תהומות. די פערזן זינגען און וויינן, ווי אזוי
א דור איז חרוב געווארן. דער דור האט א גאנצאנאלע פארב — עס איז
א יידישער דור, א פארבלאנדזשעטער צו די אפגרונטן דורך פארפירערישע
פייערלעך.

איז זיין בוך „גאט פון צארן“ לייגט פיינבערג אריין אין מויל פון זיין
העלד אלישע בן אבויה די טיף-אנדייטנדיקע ווערטער. פון א בעל-
תשובה:

איך האב געלעסטערט מיון אמונה
נאר כבין נאך אלץ געבליבן יוד,
ווייל ס'זאל נישט קלינגען דיר משונה,
א כופר — יא, — א בוגד — נישט.

דער דיכטער ציט אראפ מאסקעס פון די פאלשע משיחים, וועלכע ער
און זיין דור האבן אנגעטרויט זייער אייגענעם גורל, ווי דעם גורל פון

פאלק. ער גיט דעם ווידוי פון אַט דעם דור אין אַ פּרעכטיקן יידיש לעבן
אימאָזש :

איך בין פאַר דיר זיך מתוודה,
צו גרויס, אַלמעכטיקער, מיין חטא
ווייל אַז מע נעמט אַוועק פון ש די י
דעם ייד, דאַן ווערט פון שדי — ש ד.
(„אלישעס טויט“)

אַ לאַנגן וועג האָט פיינבערג דורכגעמאַכט ביז זיין אויסניכטערונג פון
קאַמוניזם. עס איז די טראַנספּאַרמאַציע פון דעם יונגן רוסישן פּאַעט (מיטן
פּסעוודאַנים) גרעביאַוו, — אין לייב פיינבערג. אין „דער חרובער דור“
זאָגט איינער פון זיינע העלדן, פּאַוועל יאלעס, „ווען ס'זעצט דיר אַן דער
נייער גאַט, / ביים אַלטן זוכסטו אַ ביסל גנאַד“. עס איז אַבער געווען
אַ שווערער און לאַנגער פּראָצעס ביי די פּאַוועלס, וועלכע פּאַרקערפּערן
דעם מיקראַקאָסמאַס פונעם חרובן דור, פון געשעענישן, וואָס שפּיגלען אַפּ
די אַנטמענטשונג פון בן-אדם: „ווי אויסגעטאַן האָט זיך דער מענטש /
פון אַלין, וואָס גאַט האָט אים געבענמשט“. דער באַנקראַט פונעם נייעם
גאַט, אַט דער מולך פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט מיט מיליאָנען קרבנות
פאַר אים, האָט די פּאַוועלס חרוב געמאַכט. נישט איינער פון זיי האָט מיט
פּאַרשלאָסענע ליפּן איבערגעלעבט דאַס, וואָס סקאַט פּיטשדזשעראַלד האָט
אויסגעדריקט: „אין דער פינצטערער נאַכט פון דער נשמה איז עס תמיד
פיר פאַר טאַג“.

דאַס פּאַזיטיווע איז געווען די נאַציאָנאַלע אויפּוואַכונג באַגלייט מיט
נאַסטאַלגיע-טענער צו די קינדער-יאָרן און צו די „יוגנט-טעג — ווי
שחרית-תפילות“. דער דיכטער דערמאַנט זיך אין :

דעם רבינס באַרד, דעם זיידנס זמירות,
פון לייכטער זילבערנע דער בלענד,
דער מאַמעס פליגלדיקע הענט,
דער מומעס קול ביי „שיר-השירים“ —
און איבער אַלין האָט שטיל געשוועבט
אַ ניגון, ווי אַ רויך אין סמעפּ.

פיינבערג האָט אָן אויג און אויער פאַר נאַטור-בילדער. אין „דער
חרובער דור“ זענען דאָ נאַטור-געמעלן, וואָס פאַרכאַפֿן דאָס אויג, און
דער ליינער גיט זיך לייכט אונטער די פאַרבן און קלאַנגען מיט זייער
מעלאָדישקייט און ריטמיק. אין דעם עפיש-שטורעמדיקן ים פון דער אַקציע
ווילט זיך דעם אויג רוען אויף די גרינע אינדזעלעך פון ליריק.
אַפילו ביים אַפגרונט פון לעבן, ווו עס צאַנקט שוין דער לעצטער
פונק ביי די פאַרשיקטע אויף די סיבירער טייגעס, אויך דאַרטן איז דאָ
נאַטור-צויבער —

עס איז כדאי צו באַמערקן די יידישעלעכע אימאַזשן, וועלכע דערמאַנען
אונדז אין מענדעלען. פיינבערג, וואָס האָט זיך אויפגעהאַדעוועט אויף דער
שוים פון דער רוסישער דיכטונג („מיר האָבן אַלע זיך געלערנט / ביי
פושקינען דעם סוד פון ליד“) האָט נאַכגעפאַלגט די טריט פון „זיידן“ ביים
באַוונדערן גאַטס יצירה:

איז שטיל, בלויזן ביון-השמעות
די בלומען דוכענען צו גאַט.
די שקיעה איז נאָך נישט פאַרלאָפֿן
אויף שפיצן פון דער בלויער שטאַט.

די ליליע דופטעט, ווי אָן אתרוג,
טולפאַנען שטייען שמונה-עשרה
און שאַקלען מיט די רויטע קעפּ,
איריסן פלעכטן געלע צעפּ.

גוטע פּאַעזיע איז נישט פאַרשווענדעריש אין ווערטער. דאָס פּאַעטישע
וואָרט איז פאַרוואַרצלט אַרגאַניש און האָט אַ ספּעציעלע פונקציע, אַ די-
סציפּלינירטע אין אויסדרוק, און ריטעם און גראַם. דאָך איז אָן איבער-
טרייבונג ווען מען זאָגט, אין אַן אַפּשאַצונג, אַז יעדער וואָרט און שורה
איז אויפן ריכטיקן פּלאַץ און אַנדערש האָט עס גאַר נישט געקאַנט זיין.
דער שעפּער ביי זיך אַליין ווייסט זייער גוט, אַז דאָס שטימט נישט מיט
דער ווירקלעכקייט. אַ קינסטלעריש ווערק שאַפט אַבער די אילוזיע, אַז

יעדער טייל איז באַרעכטיקט און אומפאַרמיידלעך. אַזאַ ווערק פאַרמאָגט אין זיך די טיפּקייט פון וויזיע און עקספּרעסיע. עס פאַרמאָגט אויך דעם דיכטערישן זעלבסטבאַווסטזיין און די קינסטלערישע דיסציפּלין ביים קאַנסטרוירן און דראַמאַטיזירן דעם פּסיכישן אומרו און געראַנגל. פּיינבערג פאַרמאָגט אַט דעם פּאַעטישן זעלבסטבאַווסטזיין! מען קען שטאַרק ספּקן לגבי געוויסע שטעלן, צי זיי זענען בעסער אָדער ערגער געלונגען. ס'איז אָבער בלתי ספּק, אַז דאָס ווערק ווי אַ גאַנצע איז אויף אַ גרויסער קאַנווע מיט געשעענישן פון אונדזער נייעסטער אַלגעמיינער יידישער געשיכטע. פּיינבערג האָט די געשיכטע אויסגעוונגען מיט זיין שטים און אין זיין געזאַנג איז פאַרקערפּערט דער ווידוי פון אַן אַנטווישטן און פאַרווונדעטן דור, וואָס פּרעגט זיך: „ווי אַזוי האָט דאָס אַלץ געקענט געשען?

ביי י. ח. ברענער איז דאָ אַ דערציילונג „באָרוף“, אין וועלכער עס רעדט זיך וועגן אַ וואַנדערער איבער פאַרשנייטע וועגן דורך אַ גרויסן שטורעם, ווען דער מענטש מוז מאַכן די גרעסטע אַנשטרענגונגען, צוזאַמען-נעמען אַלע זיינע כּוחות, צו זיין וואַכיק און קענען גובר זיין די סכּנות, וואָס שטייען אים פאַר. אַט די נשמה-וואַכיקייט איז דאָ אין דעם ווערק. נאָך די נאַפּאַלעאַנישע מלחמות, באַטאַנען די ליטעראַטור-היסטאָריקער, האָט מען דורך פּאַעזיע געזוכט זיך צו פאַרגעסן אין אַלע ליידן און זאַרגן פון דעם נעכטן און היינט, און אויסגעוונגען דאָס ליד פון דער צוקונפּט. די פּאַעזיע פון אונדזער צייט זוכט נישט צו פאַרגעסן. ווען איך האָב געלייענט זיין טרילאַגיע „דריי דורות“ און באַזונדער דאָס לעצטע ווערק, האָט זיך מיר דערמאָנט אין סאַלינדזשערס „דער כאַפּער אין קאַרן“, ווען דער יונגער באָרוף האַלדען קאָלפּילד רעדט זיך אַראַפּ פון האַרצן פאַר זיין געוועזענעם לערער אַנטאַליני, און נאָכן אויסהערן זאָגט צו אים אַנטאַליני: „פּיל, פּיל מענטשן האָבן זיך פּונקט ווי דו געזאַרגט צוליב דעם גייסטיקן און מאַראַלישן צושטאַנד... אויב דו ווילסט קענסטו פון זיי לערנען, וויל זיי האָבן אַפּגעהיט און רעקאָדריט זייערע ספּקות, זוכענישן און זאַרגן. דאָס איז געשיכטע. דאָס איז פּאַעזיע“.

דאָס בשמים-הדסל אין יעקב פרידמאַנס דיכטונג

וועגן יעקב פרידמאַנס „ליבשאַפּט“

דער נאָמען פון לידערבוך איז כולל אַ גאַנצע פּילאָזאָפּיע פון דעם מחבר. ליבשאַפּט, אָדער ליבע (וואָס איז אַ ביסל אַנדערש) האָט פאַרשידענע פּנימער. אפשר דערפאַר רופן עס די כינעזער: „דער בוים מיט אַ סך צווייגן“.

ביי יעקב פרידמאַן איז ליבשאַפּט אַ לעבנס-קאַנצעפּציע פון אַ קאָסמישן פאַרנעם, ווי אין פּסוק שטייט: מלאַ כל הארץ כבודו. עס מיינט ליבשאַפּט צו אַלץ אין דער יצירה, וואָס איז סוד און ווונדער, געשאַפּן און געסדרט מיט אין-סופּיקער קלוגשאַפּט:

און אַפּילו דאָס פּלאַטערל אַרום בלויען ניילאָן-ליכט,

און דאָס זשוקעלע אויפן דיל, וואָס קריכט,

זענען מיקראָסמאָסן געסדרט מיט דער זעלבער געניטשאַפּט.

יעקב פרידמאַן איז אַ געפּילפולער ליריקער מיט אַן אייגנאַרטיקער מזרח-פּאָזיציע אין דער יידישער דיכטונג. ער זינגט מיט אַן אייגענער פּאַעטישער שטים דאָס געזאַנג פון בעל-שם, דעם ניגון פון שטרעבן צו שלימות און האַרמאָניע צווישן גאָט, נאַטור און מענטש — צווישן הימל און ערד, גייסט און חומר. די קאַנצעפּציע פון ליבשאַפּט איז אין זיין ליד אי ליריש, אי אינטעלעקטועל, ווייל אַן דעם אינטעלעקטועלן עלעמענט בלייבט אין ליד נאָר די מוזיק, אָדער עפעס אין כאַראַקטער פון אַ ניגון אַן אַ תּפּילהדיקייט.

דאָס וואָרט און ליד איז ביי אים יסוד: „אַ לויב צו דיר, פּאַטערלאַנד, וואָרט, / אייביק גענרונטפּעסטיקט, / דער בלויער שפּילפויגל האָט זיין היים, / אין דיר הללויהדיק פּאַרנעסטיקט.“ דער פּאַעט שפּילט זיך מיטן וואָרט, אין וועלכן ער טראַגט אַריין לבנה-שיין, פּאַרחלומטקייט פּאַר-

קנאטן אין לירישע געמעלן און שטימונגען. דער קינסטלער וויל באשאפן, ער וויל נאכמאכן דעם גרויסן באשאפער און אויפבויען נייע וועלטן, גע- שטאלטן, וואס זאלן אים העלפן זוכן אַ טיר צו זיך, אויסטייטשן, דער- קלערן זיך צו — זיך אליין.

אליעזר ווייזל הט זיך אויסגעדריקט, אַז גאט האט דעם מענטשן באשאפן, ווייל ער האט ליב מעשיות... יעקב פרידמאַן, וועלכער האט אין זיין פאָעטישן גאַנג געפירט די אייביקע וויכוחים מיט גאט, זעט גאַר אין באַשעפער, ווי ער שפילט דעם ברוגזן, אַבער זיין האַרץ

פול מיט תענוג איז פון שפיל פאַרשייטן:
ער וועט שפילן, רעדט גאט אין זיך, ווייטער שפילן,
דאָס שפיל פון שכר און עונש, ביוז סוף פון אַלע צייטן...

אין „אַ גאָטס רחמנות אויף תרחן“ זעט דער דיכטער די גרויסע שפיל- פאַרדאַרבער אין יעדן דור, וואָס נעמען צו פון עלנטן, קליינעם בן-אדם אַט די פרייד פון שפיל-פויגל. אין שפילצימער פון זיין טעכטערל אין בית- דגון ביז צו איר עלטער-עלטער זיידן, תרח, ביי זיינע געשאַפענע געטער מיט וועלכע ער וויל זיך באַשירעמען און באַשיצן פון דער מוראדיקער, טרויעריקער אַלייגקייט... אין זיין טעכטערלס בעטנדיק קול „מען טאַר קיין שפיל פאַרדאַרבן“ איז אויך דאָ דער קול פון עלטער-זיידן תרח צו זיין זון אברהם, „אַהאַ, וואַרהאַפטיק, ס'אַראַ גאָטס רחמנות אויפן אַלטן קליינעם תרח / און אויף אַלע קינדער, וואָס ווילן אַ שפיל טאַן אַ רגעלע / אין אומהיימלעכן מדבר פון אין-סוף“.

אין יעקב פרידמאַן אַ ראַמאַנטיקער? — יאָ און ניין. דערציילט ער דאָך (אין „צו דיר“) פון זיינע בלויע אייניקלעך וואָס „בויען שטערן- לייטערס אין דער לופטן“. און זיין גרויסע שאַלונג צו ליבשאַפט אין אַ וועלט פון הפקרדיקער שנאת-חינם און פאַרצוקנדיקן דזשונגל? איז ער דאָך אויך מסכים מיט זיין טעכטערל, חנהלע, און מיט תרחס געטער- שפיל „זאַג נישט, אבא, נישט קיין אמתע“... אַלץ איז וואָר, שפיל און סוד פאַרן ראַמאַנטיקער. פאַר אים האַט אַפילו די צייט צעבראַכן איר זייגער.

אין פרידמאַנס דיכטערישן בשמים-הדסל פעלט אויך נישט דער ריח פונעם אַנטי-ראַמאַנטיקער. מיר שפירן עס אין „מיין זיידע זאַנאַני“, וו

די מעלאַנגאַלישע בלום פון ראַמאַנטיק שמעקט שוין ווייט נישט ווי פרישער בעז... די זעלבסט-איראַניע איבער דעם אומעטיקן אומראַמאַנישן געמיט פונעם יידישן דיכטער, ווען ער זאָגט :

אוי, ווי ס'איז אומעטיק צו דיין אייניקל, קלונגער זיידע זאָנזאָני!
יעקב פרידמאַן לעבט אין ישראל היינט, אָבער דער נעכטן איז אין אים אַ לעבעדיקער. פליען צו אים פון זיין פאָדאַליער קינדערלאַנד לעבע-דיקע בילדער און געשטאַלטן.

אין זיינע פרעכטיקע „ווינטערלידער“ בעט ער אַ פאַקוס ביים קונצן-מאַכער, ער זאָל אים אין כאַמסינישן בראַנד ביי די בערג פון יהודה, ברענגען דעם „ווינטערצווייט פון מיין קינדערלאַנד“. זענען די שניי-שוואַלבען פון זיין קינדערלאַנד פאַרפליגן צו אים און אַריין אין זיין ליד. ווילט זיך אים זינגען וועגן שניי און פראַסט און וועגן די שניימענטשן „וואָס מיר האָבן אין זיידנס גאַרטן אויף הפקר געלאַזט“. און היימיש-נאַענט צווישן די „אַלע טערפּקע ריחות פון אַמאַלן“, איז גיקיטאַ דער שבת-גוי — די שכנים אונדזערע, וואָס זענען געווען אַ טייל פון אונדזער לאַנדשאַפט.

גייט אָבער דעם יידישן מענטש נאָך דער לעצטער בליק פון אַ נאַענטן בעתן חורבן.

דאָס ליד מיינט, וואָס זינגט וועגן דער טריפהנער ערד פון פאַראַליע?
אוי, דאַליאַ נאַשאַ, דאַליאַ!
געוואַלט האָב איך ווינטערלידער זינגען,
זענען פּלוצעם גיקיטאַם שקצים,
אין מיין בשמים-הדסל אַריינגעשפרונגען,
מיט רויטע העק אין ווייסן שניי..

— — — — —
און נאָט? אַהאַ, איך באַנעם אים נישט מיין —
ווי אַזוי האָט ער מיין זיידן דעם נסתר און גיקיטאַם שקצים

געקנאָטן פון זעלביקן ליים ?

מיין וועלט-חשבון איז קיין חשבון נישט מיין...

עס איז די אייביקע פרעגונג אָן אַ תשובה, נישט דורך גאַט-לעסטע-
רונג און מאָנונג, ווען „שרייסט צו גאַט און עס ענטפערט דיר קיינער“.
פון בראשית אָן גייט די פרעגונג און דאָס זוכן אַ פירוש צו דעם אַלעם :
פון וואָנען ? ווהיין ? און צוליב וואָס ? ... אַט די אייביקע שאלות — אין
זייער באַגרענעצטער אַדער אויסגעברייטערטער פאַרעם — זענען דער
תוך פון עטישן מענטש, וואָס איז נישט גלייכגילטיק צו דעם זין פון לעבן.
יעקב פרידמאַנס לידער קוקן מיט פּקחותדיקע אויגן און לירישער
ווייכקייט.

סאַראַ שפּיל אַרום דיר פון ליכטער און געזיכטער,
פאַיאַצן און הייליקע, זינדיקע און ריכטער.
וואָס קלעטערן און פאַלן ביים ראַנד פונעם באַרג.

ביים לייענען גוטע פּאָעזיע דערשפירן מיר איר מיסטעריעזע קראַפט
אויפצווועקן אין אונדז אָן אינטימערן זין פאַר זאָכן, וואָס נעמען פּלוצעם
אָן אזאַ שאַרם, וואָס מיר האָבן פּריער נישט באַמערקט. הייבן מיר דעריי-
בער אָן דורך עכטער דיכטונג בעסער דערקענען אונדזער אייגענע באַ-
קאַנטע וועלט.

יעקב פרידמאַנס „ליבשאַפט“-לידער ציען זייער יניקה פון אייגענע
קוואַלן, וועלכע ער האָט מיטגענומען פון פּאָדאָליער קינדערלאַנד צו די
בערג פון יהודה. פּאָל קלי האָט געזאָגט, אָן אַ קונסטווערק איז פונקט
ווי אַ בוימ, וואָס ציט זיין יניקה פון דעם באַדן, אין וועלכן עס שטעקן
זיינע וואַרצלען. דער בוימ טראַגט טאַקע נישט אויסערלעך קיין פיזישע
ענלעכקייט צו זיין וואַרצלדיקן באַדן, אָבער זיין גבורה און זאַפטן זענען
געצויגן פון אים. פונקט ווי יעדער באַזונדער סאַרט בוימ פּראָדוצירט
אַנדערע בלעטער און פירות פונעם זעלבן באַדן, אזוי קען אָן אַנדער
קינסטלער פון דעם זעלבן מוסטער און דערפאַרונג שאַפן אָן אַנדער
סאַרט ווערק.

יעקב פרידמאַן האָט זיינע גייסטיקע וואַרצלען אין זיינע ריזשינער
זיידעס, ווי אין זיין „פאַרבלאַנדזשעטן“ עלטער-פעטער, רבי בער פון

ליעווע. אין דער שיינער פאָעמע „אין שליטן“, גיט דער דיכטער אַ פּרעכ-טיק בילד פון דעם ליעווערס אָפּנויג און טענה צו זיינע ברידער: „איז וואָס זשע ברידער טייערע, דער פחד? אויב עמעץ איז זיך אויף אַן אַנדער אופן / מיטן אייביקן גאַט מתייחד?“

„אין שליטן“, ווי אין די שטימונגספּולע „ווינטערלידער“ זענען די קוואַלן פון דעם שטאַמבוים, פון וועלכע דער דיכטער ציט זיין יניקה, פול מיט סוגעסטיווע און אינספּירירנדיקע בילדער. מיר גיבן זיך אָפּט אַליין נישט אָפּ קיין חשבון ווי נאַענט מיר זענען צום שורש פון שטאַם, און גערעכט איז געווען דער מילניצער רבי, ווען ער האָט אין זיין יונגן יאָר-קעלע דערקענט דעם גזע, וואָס קומט צום אויסדרוק אין זיינע לידער: „עס וועט דער ריזשינער זיידע זיך נישט שעמען מיט דיר“... — האָט ער אַ זאַג געטאַן צום זון. פון ליעווער אָפּיקורסדיקן עלטער-פעטער האָט ער קענען געלערנט, אַז דאָס אַראָפּגיין פון אויסגעטראַטענעם וועג פירט נישט צו דער סיטראַ אַחראַ. „פון וווּ זאָלסטו נישט גיין און ווהיין זאָלסט נישט קומען, איז עס דאָך אַ גיין פון כביכול צו כביכול... נאָר וואָס? אַ מאָל זעט דאָס אויס אַ קאַפּל ניי“...

אין דער זייער שיינער באַלאַדע „רבי אברהם מלאכס חתונה“ איז פרעזענטירט די האַרמאָניש-שלימותדיקע לייזונג פון דעם אייביקן גע-ראַנגל צווישן הימלישן און ערדישן, צווישן חומר און גייסט, וואָס האָט באַקומען דעם העכסטן אויסדרוק אין אַסקעטיזם, אין פייניקן דעם גוף. „הערסט, טאַטעשי, הערסט דאָס געכליפּ פון פלייש און געביין? ... זיין ענטפער צום זון ער זאָל זיך נישט קעגנשטעלן דעם וועלטס נאַטירלעכן גאַנג, איז דאָך אין תּוֹך אַ באַשטאַנדטייל פון דעם ליעווערס „אָפּיקורסות“.

די באַצייכענונג איז נאָר אַן אַנדערע. „נישט פאַראַן קיין גוף, אַלין איז ליכט אין כביכולס אייביקן רעגנבויען“, טענהט דער גרויסער מגיד צום זון. דער מענטשלעכער גוף האָט אויך אַ שליחות. „ס'איז כביכולס באַ-האַלמענער מיין, צו פלעכטן פון פלייש און ביין אַ לייטער און דורך חומרדיקע שטאַפּלען, לאָזן די דורות פון ישראל צו זייער תּכלית גיין...“

רבי בער פון ליעווע ווידער זעט עס אין ליכט פון אַן אַלין אַרומגע-מענדיקער ווונדערלעכער האַרמאָניע. „צונויפפאַרן אין איין הויזגעזינד די הייליקע מקובלים און דעם פאַכטערס נאַקעמע טעכטער“, ווייל דער בורא-עולם נעמט זיי אַלע אַריין אין זיין הויזגעזינד. אַט די רייד פירן צום גרויסן געזאַנג און גאַרונג נאָך ליכשאַפט צו אַלין אין דער יצירה.

דער דיכטער זינגט זיין „אני-מאמין“ נישט נאר אין דער פארברידערונג פון מענטש צו מענטש, אויך „יעדער גליד פון בוים און טייד און שטיין / זענען קינדער פון איין מאמען“.

די מאטיוון אַלטקייט, טויט, זענען שוין, דוכט זיך, אויסגעשריבענע אין דער ליטעראטור און אין דער פּאָעזיע בפרט. אין פּרידמאָנס „ליב-שאַפט“ זענען אַט די מאַטיוון אַרומגעהילט מיט אַ הימלישן בלוי: „ווע-מענס האַנט פון ווייכן בלאַ / בינדט צונויף אַלע ריחות און פּאַרבן? / אַלע וואָס זענען דאָ און נאָך דאָ, / און יענע וואָס זענען לאַנג שוין געשטאַרבן“. (ווען איר רעד וועגן אַלטקייט אין ליכט פון קונסט, זע איר פאַר זיך גאַנצאַם אַ בילד „אַלטקייט“, וואָס ווייזט דעם טויט ווי אַ גאַנסקערער, וועלכער קערט אויס מיט אַ בעזים די אַלע, וואָס זענען אויף דער וועלט געבליבן צו לאַנג... עס איז אַ שטאַרק-סוגעסטיווער פּלאַסטי-שער פירוש אויף אונדזער יידיש לעבן „אל תשליכנו!“).

אין „לידער פון רחמים“ זינגט יעקב פרידמאן אַ מזמור שיר צו דער זקנה, וואָס אין איר אונטערגאַנג פאַרמאַגט זי אויך „די פּראַכט פון אַ קע-ניגרייך בעת דער שונא באַפּאַלט“. די דאָזיקע פּאָעמע דאַרף פאַרנעמען אַן אויבנאַן צווישן די געראַטנסטע לידער פון אונדזער פּאָעזיע. דער רחמים איז דאָ נישט דער ווירוס פון סענטימענטאַליקייט, וואָס זויגט אויס דעם מאַרר און גאַנצקייט פון רעאַליטעט. דער האַרבסט און זיין בלע-טערפאַל האַט אין זיך דעם אומעט און טרויער פון דער פאַרגייענדיקער שיינקייט און דעם פאַרגאַנג פון לעבן. „שעם זיך ניט, פאַרדעק נישט דיין געזיכט / לאַז מיינע ליפּן וואַנדערן איבער דייןע טרויעריקע קנייטשן, / איר וויל איינאַטעמען דעם ריח פון בלעטערפאַל, דערגרונטעווען און טייטשן“.

„לידער פון רחמים“ געהער צו די סוגעסטיווע פּאָעמעס, וואָס ווירקן אויף אונדז דורך עפעס מער, ווי דער פּאָעט דערציילט אונדז אין די שורות. גוטע פּאָעזיע האַט אין זיך אַ מאַגנעטישן כוח, אַז אַפילו ווען מען נעמט אַוועק די אויגן פון די בילדער, גייען זיי דיר נאָך. דיכטונג, עכטע, פאַרמאַגט אין זיך עפעס ענלעכס פון אַ פּויגל, וואָס איז באַפּרייט גע-וואָרן פון אַ שטייג און אַוועקגעפּלויגן צו די רוימען קוקנדיק אויף דער וואַר מיט פּריש געעפּנטע אויגן און מיט גאַר אַן אַנדער ליכט. אַפילו ווען דער פּויגל קערט זיך שפּעטער אום צוריק צו דער ערד, איז עס שוין נישט צו דער זעלבער שטייג ווי פּריער.

✱

אין „ליבשאפט“ זענען פאראן תפילהדיקע שורות און געזאנגען צום קליינעם מענטש. דער דיכטער איז דא דער שליח ציבור פון עלנטן בן-אדם, אויף וועלכן קיינער דערבארעמט זיך נישט. ער וויל דאך אזוי ווייניק פון לעבן.

וואס וויל דער מענטש? א קריגל וואסער וויל ער און ברויט,
און א גאט א גוטן לעבן זיין אלקערל אין שכנות.
ס'פארא גאטס רחמנות ס'איז אויפן קליינעם עלנטן אדם! ווער, ווער,
וועט זיך דערבארעמען אויף אים, אין מדבר פון איין-סוף?

צו דער קאטעגאריע געהער היינט דער עלנטער יידישער שרייבער
איבער גארער צעשפרייטקייט. זיין אומעט און איינזאמקייט אין א שם-
דבר און די סיבות זענען גוט באקאנט.
יעקב פרידמאן האט א ליד, א וויכוח מיטן לייענער, וואס לייענט
נישט קיין לידער. דער דיכטער רעדט זיך אראפ פון הארצן און טענהט
שטיל צו די, וואס האבן א מאל...

דארפסט נאר וועלן, דערמאנסטו זיך צוריק די לידערשפראך,
נאר קודם מוזטו זיך צוריק אין זיך אליין דערמאנען...
האסט דען נאר די לידער-שפראך פארגעסן? און דעם טאטן
און די מאמען?
און די פאפירענע שיפן, וואס האסט געלאזן א מאל
איבערן וואסערפלאך?

צו דעם וויל איך נאך צוגעבן עפעס, וואס יעקב פרידמאן זאגט צו
זיך אין בוך: „צווישן חלום און טרוים האט געבליט א קארשנבוים, ביזקל
אליין איז ער א חלום געווארן.“
די געשיכטע לערנט אונדז, אן טראץ איז געפאלן, העקטאר איז גע-
שטארבן... און ביידע זענען פארבליבן לעבעדיק אין ליד...

וועגן מאיר זימל טקאטש „האָב און גאָב“

דער דיכטער מאיר זימל טקאטש האָט זייער גוט געטאָן, וואָס ער האָט צונויפגעזאמלט זיין ליטעראַרישן פאַרמעג אונטער איין דאָך. ער האָט דעם מאַטעריאַל פון זיינע פּרזעדיקע ניין ביכער אַריינגעפאַסט אין צוויי בענדער, טייל זאָכן איבערגעאַרבעט, איינזעענדיק, ווי גויטיק עס איז דורכצוקוקן און אויפּמערקזאַם אַליין צענוורירן די פּרזעדיקע אויס-גאַבעס איידער זיי דערשיינען אין נייע.

בערטראַנד ראַסעל האָט געראַטן יעדן שרייבער, ער זאָל זיין מאַגן-סקריפט נישט אַוועקגעבן באַלד נאָכן אַנשרייבן צום דרוק, נאָר פּרזער אַוועקלייגן אויף אַ פאַר יאָר לגניזה, נאָך דעם וועט ער אַליין איינזען, וואָס ס'בלייבט פון אים קערנדיקס.

צום קערנדיקס געהערן נישט, לפי דעתך, דעם מחברס אַריינפיר צום ערשטן באַנד („פאַרן כבוד פון דעם פאַבל“). נאָך דער פּענאַמענאַלער דערשיינונג פון אַזאַ פאַבל-קינסטלער, ווי אליעזר שטיינבאַרג, איז דען גויטיק טקאטשס התנצלות פאַרן פאַבל-זשאַנער ?

גיי איך נישט פאַרגלייכן טקאטשן צו שטיינבאַרגן, וואָס איז אַן אַוניקום אין אונדזער ליטעראַטור (אפשר אויך אין דער וועלט-ליטעראַ-טור). די קינסטלערישע דימענסיעס פון זיינע משלים זענען אומפאַר-גלייכלעך!

מען טאַר אָבער אויך נישט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט די משלים און מעשיות פון מאיר זימל טקאטש, וואָס פאַרמאָגן זייער אייגענע וואָג און מאַס און זענען אַ ווערטפולער מאַטעריאַל פאַר שול-אַנטאַלאָגיעס און קינדער-לערנביכער. דורכן פאַבל ווערט דאָך אַנטפּלעקט פאַרן קינד אַ פאַנטאַסטישע וועלט מיט פאַסירונגען, וואָס אַלעגאָריזירן גוטע מידות און ווייזן אַן אויף די שלעכטע פון אונדזער קראַנקער זייט פון לעבן. און דאָס וואָס זאָכן, חיות און צמחים רעדן מיט אַ מענטשישער שפּראַך, שפּילן זיך ווי קינדער (ווי ער זינגט אין איינעם פון זיינע לידער: „און משפּיל זיך ווי אַ קינד מיט חיות, / איך רעד צו זיי און זיי צו

מיר / און פינקטלעך אונדזער קלוגן שמועס / פארשרייב אויך שפעטער אויף פאפיר", איז אזוי נאטירלעך פארן קינד („פאר אונדז די קליינע איז עס וואר"). טקאטשס לשון איז אויך לייכט פארן קינדס גומען. עס איז פשוט און הארציק, מיט ווערטלעך און אינטאנאציעס פון פאלקסטימלעכ-קייט, און די פוענטע פונעם גוטן משל שפרינגט גלייך אריין אינעם לב טוב פון דער קינדערשער נשמה. צו דעם איז נויטיק צו באטאנען די צארטקייט און ליבשאפט, וואס זיין משל פלאנצט ביים קינד צו בעלי-חיים און זאכן, צו שטומע באשעפענישן און צום גאנצן גאטס באשאף, וואס ווערט דעם קינד בענטער און היימישער.

ווי שיין (און מלא חן) טקאטש זינגט אויס פארן יידישן קינד דעם חן פונעם יידישן אלף-בית, די זיסקייט פון מאמע-לשון, וואס קלינגט אזוי זיס און ווויל, און דער געראטענער פארגלייך פון יידישן לשון אין מויל פון קינד איז: „א בוים אין פריילינג קלינגט, / ווען אויף אים א פויגל זינגט".

פון דער סעריע אגדות, מעשיות, און לידער (א גלעבנדיקער מאטע-ריאל פאר שול-כרעסטאמאטעס), האב איך שטארק הנאה געהאט פון דעם ציקל „ווען די אמהות זענען געווען קינדער". עס איז באהארצט מיט דעם ווייכן לשון און צארטער שפילעוודיקייט. אייניקע פון זיי רופן זיך איבער מיט א מאנגערישן טאן.

פאשעט רחלע די שפעטלעך,

זאגט זי זיי: — איר ווייסט, מען רעדט

ס'וועט מיין חתן ווערן יאנקעלע

דער בעל-חלום, דער פאטע.

(רחלע און לאהלע)

דער צווייטער באנד („געזאמלטע פערזן") נעמט אויך ארום פאר-שידענע ציקלען פון טקאטשס ליריקס מיט זייערע געדאנקען און געזאגט-גען אין לויף פון יארצענדליקער. איך האב זיי געלייענט, ווען זיי זענען דערשינען אין באזונדערע ביכער און לעצטנס — נאך א מאל דורך אן אפשיגט פון א.ס.ד. יארן.

עס איז בלתי ספק, אז טקאטש איז א הארציקער, פיינער דיכטער, פאלקסטימלעך אין טאן, אין ריטעם און טאקע היימיש, פראסט און פשוט, ווי „פאסטקארטלעך אהיים“.

טקאטש איז א קלארער דיכטער, און גוטע לידער דארפן זיין קלאר, ווי נאך מעגלעך, און פארט קענען טייטשן זיי און אריינטייטשן, געפינען יעדעס מאל נייע אנטפלעקונגען און טיפקייטן פון אימאזש, פון איבער-לעבונגען. דאס פעלט אין טקאטש לידער. עס פעלט א שטארקער פאעטישער גלאנץ פון ריטמען און פארמען. טקאטש האט דיכטעריש געזאגט און געזונגען, אן עקספערימענטירן מיט א מער ראפינירטן מוזיקאלישן שליסל. פאראן ביי אים א ריי ליריקס, וואס רופן זיך איבער מיט רייזענס ליד (פון וועמען ער איז פאעטיש א נאכפאלגער), סיי דורך דעם פערז-געבוי, ווי אין פאלקישן טאן. אזא ליד, ווי „דאס צימערל דאס קלענסטע“ דערמאנט אין רייזענס „געזינד זאלבע אכט“. און רייזעניש איז דאס ליד „זון-פארשיכורט“ — אַנצורופן נאך א פאר פון טקאטש ליריקס. אַלס אילוסטראציע:

די ליבע זון איז אויפגעלייגט
און שמייכלט נאכאנאנד,
זי האט אויף מיר ארויפגעלייגט
איר בענטשנדיקע האנט.

זיכער וועט מען גלייך אין אזא סטראפע דערקענען, אז טקאטש איז א פאעטישער תלמיד פון אברהם רייזען, און איך גיי דא נאך ציטירן פונעם אויבנדערמאנטן ליד:

מיין הארץ — א שטוב אן אפענע,
דורך טיר און פענצטער פריי
קומט פריש ווי לופט די האפענונג
זינגט פרייד, ווי פרילינג ניין.

דערציילט אונדז טקאטש, אז ער איז א פשטן („איר שרייב אן קונצניין“), אז ער שליערט נישט זיין געזאנג און גאנג אין זיבן שליערן — דאס זעט זיך גאנץ בולט — „הגם צו שרייבן לייכט איז שווער! דאס אלץ איז

ריכטיק, אבער ס'איז דאך סטיל און פארעם, ריטמיק און בילד, וואָס גיבן אַן ענטפער אויף דער פראַגע: — וואָס איז דיכטונג? און סטיל באַטייט, אַז דער רוי־מאַטעריאַל אַרום אונדז איז אויסגעמישט. ערשט דער אַפֿ-קלויב, דאָס מוסטערן, שאַפט קונסט. אין ברייטערן זין מיינט עס: טעכניק, לשון, שטימונג, גייסט, געדאַנק, געפיל, וואָס לאָזן זיך נישט אַפטיילן איינס פון אַנדערן. נישטאַ קיין גרענעץ־ליניע צווישן געדאַנק, געפיל און פאַעטיש וואַרט. איינס באַווירקט דאָס צווייטע און זיי באַהעפטן זיך אין אַ האַרמאָנישער שלמות.

טקאַטש האָט אַנגעשריבן פאַלעמישע לידער וועגן קלאַרקייט און פאַרנעפּלטיקייט אין פאַעזיע („פּינטעלעך“, „דו און זיי“, „פאַלעמיש“). ער באַטאַגט, אַז אין זיין שאַפן איז ער אַ תּלמיד ביי דער זון:

איך לערן אַפּ פון אירע מידות:
ווי זי באַלייכט, וואָס זי דערזעט.

גערעכט איז אַבער ט. ס. עליאַט, ווען ער זאָגט, אַז אַ גוטער פאַעט איז דער, וואָס ווייסט ווען צו זיין באַוווסטזיניק און ווען אומבאַוווסטזיניק, טאַקע אַ ביסל פאַרנעפּלט און נישט דערזאָגט. אַזאַ פאַעט לאָזט איבער פאַרן לייענער (אַדער קריטיקער) אַראַפּצונעמען די גאַנצע פּונעם פאַר-שפּיגלטן געזיכט, וואָס האָט אין זיך דעם ווונק פון עפעס אַ געהיימקייט... ווייס איך, אַז טקאַטש איז מיט דעם נישט מסכים, און איך בין מסכים מיט אים נישט מסכים צו זיין...

מיט דעם אַלעם אויבן געזאָגטן, געהער איך נישט צו די, וואָס דער-שאַצן נישט טקאַטש דיכטערישע קוואַליטעטן, כּימיין פון די לידער, וואָס אינטעגרירן זיך מיט דער נשמה פון לייענער, און זענען קינסטלעריש אַדעקוואַט דורך אַן עכטער דין־געוועבטער מעלאָדיע. טקאַטש פאַרמאַגט פּקחות און ערנסטקייט. טייל מאַל שפּירט מען, ווי ער מאַביליזירט און קאַנצענטרירט אַלע זיינע חושים אויף דעם בילד, ווי ער וואַלט פּרזער אַזעלכע נאָך קיין מאַל נישט געזען.

ביים בלעטערן די לידער איצט אין זיין „האב און גאב“, האב איך ביי פיל איינגעזען, אז ס'איז ווערט געווען זיי נאך א מאל צו ליענען, וויל זיי פּרעזענטירן ווערטן פּאַעטישע, הומאַנישע, גרויסע ליבשאפט צום לעבן. הגם עס האט זיך נישט באוויזן צו אים מיט אזא שמייכלדיק פנים. טקאטש האט נישט אין זיינע ליריקס קיין תרעומות צום לעבן. פאַר קערט, ער טראגט אים אנטקעגן תר"ג ליבשאפטן („איך האב אין ליב-שאפט אפגעגעבן זיך צום לעבן, מעג איבער מיר דער שאטן פון טויט שוין שוועבן“). ער זינגט, אז ס'איז א זינד ליבשאפט צו פאַרשלייפן, און זיין שאפונגס-ציל איז צו באווינקן אויפצובעמען דאס לעבן, די וועלט, מיט רחמים און ליבע.

טקאטש פאַרמאגט א סך רעליגיעזיטעט אין פיל פון זיינע ליריקס. עס איז דער ריינער רעליגיעזער געפיל און גאַט-באַהעפטונג אן הכנעה און אימה. ער רעדט צו גאַט אינעם, היימיש און „נישט זוי א קנעכט, וואס קניט“. טענהט זיך טאקע דער דיכטער אויס מיטן „אב הרחמים“ געמיט-לעך, דערלאזט נישט אויף אים קיין מורמל, אזוי אויך אויף זיינע אומ-פאַרשטענדלעכע וועגן. פון זיין טאַטנס ירושה האט טקאטש מיטגענומען קיין אַמעריקע — בטחון, אמונה. און ער, דער וועלטלעכער דיכטער האט זיי טראַנספאַרמירט אין לידער פון ריינער תפילהדיקייט, גאַט-מעדיטאַ-ציעס און גלויבן, „אז אויף דער וועלט איז דא נאך ליכט, / איז שוין דער חושך נישט אזוי געדיכט“.

ווי זיין פאַטער אין אוקראַינישן שטעטל, האט אויך זיין זון, דער דיכטער, אַנגעזאַמלט אין זיך כוחות מיט פרידן אַנצובעמען דאס גוטע און דאס שלעכטע פון לעבן. פון זיינע ביאַגראַפישע לידער זעען מיר דאך די אַרעמע, מילכיקע שבתים אין זיין קינדהייט, די איינגעבויענע כאטע און „ריינעם דלות“ באַגלייט מיט פיין, וואס ער וויל גאַרנישט דערמאָנען („פון וואָנען איז אַ ייד“, „נישט וועק“, „אונדזער כאַמע“).

אין די פאַר לידער פון סאַציאַלן כאַראַקטער וועגן זיינע אַרבעטס-באַדינגונגען („זאַגט דער היימלאַזער“, „אויפן הענגלייטער“), הייבט טקאטש בולט אַרויס די חשיבות פונעם אַרבעטס-מענטש („אומריין זענען מיינע קליידער, אַבער נישט מוין האַרץ“). ווי שייך ער וואַרצלט זיך איין אַן פאַרביטערונג אינעם נייעם לעבן; ער זעט די עוללות און אומרעכט פון מענטש צו מענטש און ער רעאַגירט, שטעלט זיך איין פאַר ווערטן.

פאר גלויבן אין מענטש, אפילו אין זיין פאלן, „איך ווייס, אז מענטש וועט,
איך אין פאלן, פליען / און ווי א שטערן אין דעם הושך גליען“.
אין די ציקלען „בלעטערפאל“, וואס נעמט ארום אויך זיין סאגעטן-
קראנץ, קענטיקן זיך דעם דיכטערס רייפערע לידער, וואס ווייזן אויף זיין
שטארקן פאעטישן וווקס. דער פראצעס פון וואקסן ווערט דאך אפגעשאצט
נישט פון דעם, וואס מען פארלירט, נאר וואס מען געווינט דורך יארן.
און ביי טקאטשן מערקט זיך זיין וווקס אין די ליריקס, וואס רעפרעזענט-
טירן די בשותפותדיקייט פון אלע דריי: מחשבה, מאראל און געפיל.

א וועלט מיט פאָעטישער שיינקייט

י. י. שוואַרצם „לידער און פאָעמען“

דער פארלאַג פון די גאַלדענע קייט האָט אונטערגעטראָגן אַ פּרעכ-טיקע מתנה דעם דיכטער י. י. שוואַרץ מיט אַרויסגעבן אַן אַנטאַלאָגיע פון זיינע אָפּגעקליבענע לידער און פאָעמען, וואָס נעמען אַרום איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט פון זיין שאַפן.

דער יידישער לייענער-געניסער פון שיינער פאָעזיע דערשפירט די דערלייזערישע קראַפט פון דיכטונג און די הנאה, וואָס גוטע פאָעזיע פאַר-שאַפט אויף ס'ניי, ווען מען לייענט עס צום וויפּלסטן מאל. וואָס מער מען לייענט זיך אַריין אין שוואַרצס מעלאָדיש-סוגעסטיווע לידער און מען זאָפט זיך אַן מיט דער שיינקייט פון זיינע פאָעטישע געמעלן, זעונגען און אימאַזשן, אַלץ גרעסער וואַקסט אויס די שאַפּערישע מייסטערשאַפט זיינע פון די פּרעכטיקע לידער און פאָעמען, די פּילפאַרביקע נאַטור-געמעלן, אין וועלכע עס איז דאָ די פּרישקייט פון דעם דיכטערס אַקערשטיקער איבער-לעבונג.

י. י. שוואַרץ איז אַ פּייזאָזשיסט בחסד-עליון. ער איז אַ מאַלער מיט קרעפטיקע קאַלירן, פון וועלכע עס שטראַלט אַרויס זיין פאָעטיש געמיט. ער מאַלט אין דעטאַלן נאַטורזאַכן, וואָס זענען אונדז, דוכט זיך, אַזוי פאַ-מיליאַר, זיי פאַרמאַגן אַבער אין זיך אַזאַ פאַרפּיינערטע נאַטור-שפּירונג פון פאָעטישער אויטענטשישקייט און בראַשיתדיקייט, באַגלייט מיט אַ ניגון צום אייביקן קוואַל, וואָס גיט לעבן, ליכט און פּרייד.

זיין דיכטערישע פּערזענלעכקייט איז געבענטשט מיט האַרמאָנישער גאַנצקייט און מוזיקאַלישער צאַרטקייט. ווען איר לייענט זיינע לידער, האָט איר דאָס געפיל, ווי דער דיכטער וואַלט אַרומגעגאַנגען איבער דער וועלט מיט ווייכע, שטילע טריט פון שבתדיקער שלווהדיקייט. און זיין ליד איז פאַראַן אַן איכיש-אינטימע מנוחהדיקייט, מען הערט נישט קיין הויך קול און שרייענדיק וואַרט, וואָס פאַרשרייט זיך אַליין. ער איז כולו

דיכטער אין זיינע פערזענלעכע איבערלעבענישן, אין קינסטלערישע גע-
שטאלטיקונגען פון דער סאציאל-מענטשלעכער סביבה, פון אביעקטן אין
דער נאטור, וואס ער סובלימירט אין סימבאלן.

אין זיינע לידער און פאעמען זענען די געמעלן פון די נאטור-לאנד-
שאפטן געזיווגט אויף פארשידענע אופנים מיט מעטאפארן און פארגליי-
כונגען פון דער מענטשלעכער נאטור, פון אויפשפראץ ביזן פארגיין.
לדוגמא, „די עלעגיע פון אויסגעהאקטן עפל-גארטן“.

דער דיכטער פירט דורך א פארגלייך פון דעם עפלבוים מיט דעם
מענטש אין אלע זיינע תקופות: זיין חנודיקע שפילעוודיקייט „ווען יונג
אין פלאטער פון ווינט“, אין יוגנטלעכן גלי צעבליט און „ווי א כלה
אויסגעצירט אין וויסן צווייט“. ביז עס קומט אן די רייפקייט פון יארן
„מיושבדיק, באזעצט, מיט ברייטער בלעטערקרין, מיט צווייגן זאפטקיע“...
אין גאנג פון יארן הייבן אן פארשווינדן די פייגל מיט זייער פלאטער און
צוויטשער. און עס קומט דער סוף פון א לעבן, וואס האט א מאל געבליט.
פאראן אין דעם בוך, צווישן די אפגעקליבענע לידער, נישט ווייניק
עלעגיעס, א „קינה-געוויין אויפן מענטשנס פארגיין“, לידער וועגן זקנים:
„די אויסגעידינטע זיידעס, ווי אפגעשלאגענע הושענאס“, וואס זיצן איצט
אויף די בענק צעקרימטע און צעלאמטע.

קען מען נישט גיין קעגן דעם נאטור-געזעץ פון אלט ווערן, וואס איז
חל אויף אלץ, וואס אטעמט אונטער דער זון. אבער אנדערש זעט אויס
ביי יעדן דער סוף פון פארגיין אין הארבסט פון לעבן... דער דיכטער ווייזט
אונדז בילדער פון פארדארטע, איינגעקווארטע, אלט געווארענע ווייני-
גארטנס, וואס האבן א מאל געבליט פאר זיינע אויגן, און אזוי אויך פון
מענטשן נאענטע.

ער איז געווען איינער פון די „יונגע“, די פריי-צעהעלטע, הונגעריקע
נאך ליכט און פרייד, וואס האבן מיט פלאטערנדיקע הענט געשריבן דאס
„ליד“, וואס האט געברענט זיי אויף די ליפן און אויפגעפלאמט די אויגן
און די הערצער“.

געקומען זענען די „יונגע“ קיין אמעריקע אנהייב יארהונדערט —
ווען א שטיק יידיש לעבן האט זיך פון דער אלטער וועלט געשיפט צו
דער נייער מיטן פנים צו נייע היסטארישע גורלות.

דער רוב פון די „יונגע“ — פון וועלכע איטלעכער האט געהאט זיין
אייגן געשטאלט און קול — זענען געווארן די פאגען-טרעגער פון דער

יידישער דיכטונג אין אמעריקע, הגם, לכתחילה, האבן אייניקע פון זיי גאר אפילו נישט געטראכט צו מאכן אמעריקע פאר זייער נייער היים. זיי האט זיך געדאכט, אז זיי זענען געקומען גאר אויף א ווייל און דעריבער גע- בליבן זיצן פסיכאלאגיש אויף זייערע אימיגראנטישע וואליזעס ארומגע- וועבט מיט נאסטאלגיע צו דער אלטער היימוועלט.

ישראל-יעקב שווארץ האט אבער געהערט צו די, וואס האבן ביים ערשטן שלום-עליכם געבן אמעריקע געזאגט: כיי-טוב! דא בלייב איד. ער האט מיט שעפערישער פרייד באלד אויפגענומען דאס ליכטיקע און לויטערע אויף דער נייער ערד. תיכף דערזען און באוונדערט די לעבע- דיקע פארבן פון איר לאנדשאפט, דערשפירט איר פרישקייט און בשמים, וואס ער האט געפאנגען אין זיין ליד. שווארץ האט געהערט צו די, וואס האבן זיך דיכטעריש באלד געשטעלט מיטן פנים צו דער נייער וועלט, צו אירע ברייטע האריזאנטן און אפענע וועגן פון יענע יונגע טעג, ווען אלץ ארום זיך האט

געצויגן און געכישופט אין דער נייער ווייט.
א יונגער, שטארקער דור האט זיך געטאן א הייב.
האט אפגעטרייסלט זיך פון אלטן שטויב,
זיך אנגעגורט מיט מוט און זיך באנייט.

שווער איז דעמאלט געווען דאס לעבן אין דער נייער היים; י. י. שווארץ האט אבער נישט געהאט קיין תרעומות. צוליב פרנסה זוכן ווערט ער אויף א ריי יארן א תושב טיף אין לאנד און די יידישע דיכטונג איז פון דעם נתעשר געווארן מיט א ווונדערלעכן ערשטן יידישן עפאס פון אמעריקע — די פאעמע „קענטאקי“. די קלאסישע עפיק איז דערשינען אין מיטן די צוואנציקער יארן און האט עדהיום נישט פארלוירן די צאפ- דיקע פרישקייט, וואס עס קען גאר געבן א ווערק פון הויכער קינסטלערי- שער קוואליטעט.

דער דיכטערישער חזיון פון דעם ערשטן ייד, וואס באזעצט זיך אויף די ברייטע נישט-געצוימטע קענטאקער סטעפעס, ווו ער ווערט א תושב, די קינסטלערישע געשטאלטיקונג פון אט דער נייער סאציאלער סביבה, וואס נעמט אויף מיט אפענע ארעמס דעם יידישן וואנדערער מיט זיין ירושהדיקער, פון דור-דורות, וואגל-טראדיציע, דער אידלישער זיווג פון

נעם יידישן אימיגראנט מיט דער אמעריקאנער ערד, האָט דער דיכטער געמאַלן מיט זיין רייכער פאַרבן-פּאַליטרע, וואָס שטראַלט אויס אַ וועלט מיט פּאַעטישער שיינקייט, ווי עס איז די לאַנדשאַפט גופא אין קענטאַקיי. פון דער אידיילישער פּאַעמע זינגט אַרויס גאַטס גענאַד און פּרידן, דער אויפגאַנג פון אַ נייעם יידישן לעבנס-וועג און גורל און די ליבשאַפט פון דיכטער צו אַט דער גאַט-געבענטשטער ערד:

ליב איר די ערד אויף וועלכער איר טרעט —
פריש איז די ערד דאָ און פּרוכטבאַר און פעט.

אין תּנכישן נוסח מאַלט דער דיכטער דאָס פּאַרזיינען דעם ערשטן יידישן מת אין דער נייער ערד, פון וועלכער עס שפּראַצט אַרויס אַ יידי-שער ישוב. ער ברענגט אַרויס די קאַנפּליקטן צווישן דער אַלטער יידישער ירושה און דעם נייעם יידיש-אַמעריקאַנער דור. ער רירט אָן די טראַגישע סטרונע פון געמישטע חתונות. דער בליק, נאָך מער ווי דאָס וואַרט, מאַכט שאַרפּער שפּירן דעם בלוטיקן שניט אין דעם יידנס נשמה, די קריסטלעכע שנוּר און די אייניקלעך פון געמישטע וועלטן... עס איז אַן אַביעקטיוו-קינסטלערישע געשטאַלטיקונג אַן מעלאַדראַמאַטישע אַקצענטן פון די יידי-שע גורלות אין דער נייער וועלט. דער דיכטער איז מיט אַלע זיינע רמ"ח אברים פאַרקניפט מיט דער אַלטער ווי מיט דער נייער היים. ער, אַ קינד פון דער טראַדיציאָנעלער תּורה-וועלט, דער בן-הרב פון ליטע, וואָס איז אין זיין יוגנט אַוועק קיין אַמעריקע, האָט געלערנט איר לשון, איר קול-טור, אירע קינסטלערס. דאָס לאַנד האָט אים פאַרכאַפט מיט איר רחבות און שיינקייט און ער האָט איר שפּעדיקע ערד מיט איר פיזיאָזש אַרייַן-געכאַפט אין זיינע לידער מיט אַ באַצווינגענדיקן ריטעם. און ביים זינגען זיינע קרעפטיקע יידיש-אידיאַמאַטישע פּערזן — באַטאַנט ער זיין באַהעפּ-טונג פון אַלט מיט ניי אין דער נייער יידישער וועלט:

כּווייס, ס'איז די ערד נישט פאַרהייליקט מיט בלוט,
ס'ליגט ערגעץ אַנדערש מיין טאַטע און רום —
אַבער מיין קינד פון איר ערד איז אַ שטיק,
לויכט אין איר ליכט, איז באַגליקט פון איר גליק.

י. י. שוואַרץ, וואָס האָט אַרויסגעגעבן צוויי בענדער „ספר שבת“, איבערגעזעצט אין יידיש-לשון ביאָליקן און טשערניכאָוסקין, איבערגע- דיכטעט „אונדזער ליד פון שפּאַניע“ — וויל דיכטעריש נישט לאָזן אָפּ ווישן פון יידישן זכרון אונדזערע נעכטנס פון אַלע דורות. ער נעמט שפּריצן פון מדרש („יוסף און זיין האַרינטע“, „דער קרוג“) און באַטעמט זיי מיט אַלע זיינע חנען, ווי ער טוט דאָס מיט איידלקייט פון געמעל און קאַנטראַ- לירטער סענסועלקייט און זיינע תנ"ך-לידער. די דינע ניואַנסן פון זיין ליריק, דער אופן פון זיין אַריבערטראַגן זיך דיכטעריש צום שורש פון זאכן, צו זייער אינעווייניקסטן גייסט מיט דער בילדלעכקייט און קלאַג- גיקייט — אין דעם אַלעם איז אַפּגעשפּיגלט די שלמות פון זיין קינסטלע- רישער געשטאַלט.

אַט די פּנימיותדיקע האַרמאָנישע גאַנצקייט איז אויך אַפּגעשפּיגלט אין דעם אַפּקלייב פון די לידער און פּאַעמען אין דער אַנטלאַגניע. אַחוץ דעם קינסטלערישן ווערט אין איטלעכן באַזונדערן ליד, איז נאָך פּאַראַן דער צעמענטירנדיקער עסטעטישער ווערט פון זייער קאַלעקטיוון צוואַ- מענבונד. די דין-געוועבטע מעלאָדיע, פּאַנטעזיסטיש אין גייסט, סובטעל אין טאָן — שאַפט גאַנצקייט אין דער פּאַרשידנאַרטיקייט פון די מאַטיוון, פון זייערע פּאַרבן און קלאַנגען. די לידער און פּאַעמען רופן זיך איבער: פּייוואַזש, געשטאַלט, שטייגערישקייט, אידעע, דיכטערישע איבערלעבונג און אינטוויטיווע דערקענטעניש גיסן זיך צונויף, ווי טענער פון די באַ- זונדערע אינסטרומענטן אין אַן אַרקעסטער.

אין דער אַרקעסטריירונג פון זיין שאַפן הערט זיך גאַר באַזונדער דעם פּאַעטס שטאַרקער בענקשאַפט-ניגון צו זיין געבוירן-היים ליטע, צום פּייוואַזש, וווּ ס'איז געשטאַנען זיין וויג אין זיין טאַטנס הויז, צו זיינע „יונגע יאַרן“, ווי עס הייסט זיין הערלעכע אויטאָביאָגראַפּישע פּאַעמע. עס איז אַזאָ ליריש בענקשאַפט-געזאַנג מיט תפילהדיקן חן און שטילן פּאַ- טאַס צום יידיש-לומדישן פּייוואַזש פון זיין יוגנטהיים אין ליטע. דער דיכטער טוליעט צו זיך מיט צאַרטקייט די רייכע אַרעמקייט פון זיין רבנישער שטוב, אין וועלכער ער איז אויסגעוואַקסן צו אַ יידישן דיכטער. די גע- שטאַלט פון זיין פּאַטער, דער מזג-טוב, שטיל, ליב צו אַלעמען. די מאַמע זיינע, וואָס האָט פּאַריום-טובט די גראַע אינדערוואַכנס. איר בענטשונג און מנוחה האָבן זיך אין זיין פּאַעטישן געמיט צונויפגעאַסן מיט דעם

אמעריקאנער נאטור-פיינאזש. די נאטור איז דארט אן אמתדיק מאמישע מיט שפעדיקע ברכות און פרוכטבארקייט.

פאראן ביי אים א ליד „א קליינע מאמע“, וועגן א מאראני-ביימל מיט דיניקע ווארצלען אויף א בערגל, ווו עס איז געבליבן שטיין פאר-וונדערט ביז ס'איז געקומען א מלאך „צו פליען אין פלי / אים געקלאפט מיט א זונשטראל אין פלייצע: בלי“. עס האט ארויסגעגעבן פרוכטן, זאפ-טיקע, שמעקעוויקע... און דא קום איר צו דער לעצטער סטראפע, וואס איך אסאצייר מיט דער מוטער פון פאעט — מיט אונדזערע אייגענע מאמעס:

און די מאמע אויפן בערגל, צוויי פוס פון דער ערד,
שטייט אין נחת און קוועלט, פון דער משא באשווערט;
האט געטאן איר שליחות — און זי לויבט אין ארום,
ווי אן אויסטערליש-רויטע פארצווייגטע בלום.

„יונגע יארן“ איז א קדיש-פאעמע נאכן פארשניטענעם יידישן לעבן, אויסגעזונגען פון א דיכטער א שטילן, אן די שטארקע שטימבענדער פון רעטאריק און שטאמפאונער באמבאסטיק. זי איז באהויבט מיט אזא קווא-ליק-ריינער פשטות, א פאלקסטימלעך-אידיאמאטישער און ווייכער. די זכרונות פון זיינע קינדער-יארן, פון זיין הדרת-פנימדיקן פאטער, פון וועלכן דער זון האט אזוי פיל געירשנט, פון זיין מאמען — די שבת-מלכה אין היז; די געמעלן פון דער ליטווישער לאנדשאפט אין א „זומערטאג פון גאט“ — דאס אלץ ליכטיקט ארויס פון דער פאעמע מיט פרישקייט און ערשטיקייט. אזוי אויך דער פארטרעט פון אלטער קאווער רב אויף דעם הינטערגרונט פון וואלד אויף זיין זומער-ווינונג.

דער דיכטער האט ליב די ליטווישע נאטור מיט אירע אלטע וועלדער, די בלויקייט פון ניצמאן-טייך אין א גאלדיק-צעשטראלט זונליכט. און עס גייט אויף א טיפע בענקשאפט, וואס פלאטערט פון די שורות ארויס צו די אויפגעטויכטע זעונגען „פון ריינסטן גאלד געשפונען“, ווען די וועלט ווערט ווידער יונג פון יענער ווייטער קינדהייט מיט איר געזאנג, קלאנג און רייך. זינגט ער עלעגיש זיין געזאנג צו דער אלטער וועלט מיט איר עקאנאמישער ארעמקייט, אבער גייסטיקער רייכקייט.

אין זיין ליד „ירושה“ דערמאנט שוואַרץ דעם אַנזאָג פון זיין טאַטן
ביים פאַרלאַזן די היים:

נישט פאַרגעס אונדזער גאַנג איבער וועלט —
„זיי אַ ייד“... ער האָט מער נישט גערעדט;
נאַר זיין בליק האָט געלויבטן, געגליט,
מיט בטהון און שטילן געבעט.

ער איז נישט נאַר געבליבן ייד מיט דעם טאַטנס ירושה אין האַרצן,
נאַר האָט די ירושה פאַרזייט אין זיינע לידער, באַרייכערט יידיש מיט די
בעסטע שאַפונגען פון אַלע אונדזערע נעכטנס און זיי מזווג געווען מיט
זיינע געזאַנגען אין דער נייער יידישער וועלט, געזאַנגען צו אַלץ, וואָס
איז שייך און דערהויבן אין מענטשלעכן לעבן.

פּאָעטישע אויטענטישקייט

יעקב צבי שאַרגעלס „זוניקע שוועלן“

יעקב צבי שאַרגעלס לידערבוך „זוניקע שוועלן“ פאַרמאָגט אַן אייגנ-
אַרטיקן חן. שאַרגעל איז אַ דיכטער, וואָס זעט מיט אַ קלאַר אויג און
נעמט אויף מיט אַ שטאַרקער עמפּינדלעכקייט די באַדייטונג פון דעם,
וואָס ער זעט און שפּירט. זיינע לידער טראָגן דעם זיגל פון פּאָעטישער
אויטענטישקייט און עכטקייט, וואָס זאַרגט, אַז אין זיין וואָרט זאָל נישט
זיין קיין קלאַנג פון שקר, קיין פּאַלשער טאָן. זיינע פּרייד-געזאַנגען צו
דער נאַטור און איר שיינקייט פאַרמאָגן אַ פּרישקייט פון זען דערשיי-
נונגען אין אַ ביז-איצט נישט באַמערקטן ליכט. עס קענטיקט זיך פון די
לידער אַזאַ דיכטערישע הנאה פון אַנזעטיקן זיך מיט זוניקייט און ליכט-
שטראַלן און גלייכצייטיק מערקט זיך אַ נישט-געשטילטער דורשט צו די
געטראַנקען פון פאַרבן און קאַלירן אין די כּישופּדיקע פאַרנאַכטן מיט
זייער גאַלד און בלוז פון הימל, און צו די פּרימאַרגן-געזאַנגען פון
גרינס —

דאַס גרינס הילט מיך איין — אַ טלית,
מה טוב! — זינגט דער ריה אַריין אין צעלם.
אַ נייע זון, אין אַ נייער התנלות,
מאַכט מיך זען אין יעדן אויפּבלי — די וועלט.

(ליכט)

דער נאַמען פון לידערבוך „זוניקע שוועלן“, פאַרמאָגט אַ סוגעסטיוו-
סימבאָלישן אַנדייט אין פאַרשידענע דימענסיעס: אין שטח, אין צייט,
און אינעם געמיט פון אַ יידיש-ישראל-דיכטער, דריי, וואָס זענען אין
תּוך גענומען איינס. דורך די שוועלן גייט דורך די חומשדיקע לאַנדשאַפּט
פון ארץ כּנען מיט די אבות („דאָ האָבן געשפּאַגט מיינע זיידעס“). עס

גייט אודאי אדורך די געדענקשאפט פון דער אלטער היים (,כעלעם האט געהייסן מיין שטאט") מיט „דאס פארבארגענע ליכט אין טויזנט גע- שטאלטן". ווי יעדן פון אונדז, באגלייט אויך דעם דיכטער דער מאמעס געשטאלט מיט איר לשון און ליד, וואס טוט זיך רייסן פון איר קבר ארויס צום הימל —

נאך קיינער האט נישט פארשטאנען איר שפראך,
ווייל איר לשון איז אראפ אין די גריבער.
האט ס'קבר איבער איר זיך פארמאכט
און איר ניגון איז דעם ירדן אריבער.

שארגעל, דער דיכטער-חלוץ, שטייט ביי די שוועלן באלאדן מיט די זכרונות, וואס ציען צוריק מיט צוואנגען צו טאטע-מאמע, וואס „פירן אלץ נאך ביי דער האנט מיד".

מיט פיעטעט און ליבשאפט באזינגט שארגעל די פלאטערנישן און מענקשאפטן, וואס קומען צו אים „געהילט אין רעגנבויגן". ער געדענקט די ארעמקייט און די גויט אין שטוב און זוכט עס נישט צו פארנייען, אבער געווען איז אויך „די שייך, די פארהוילענע, וואס האט פול געמאכט די שטובן", אט די שייך, וואס איז אויסגעגאנגען זינגענדיק —

ווער האט געזונגען דאס ליד
פון ייד,
וואס בענטשט אין פינצטערניש דאס ליכט?
איר, דו צי ער?
ווער איז פלוצעם אריינגעקומען
און דאס מיט דבקות אויסגעזונגען?

ווארעם דאס ליד פונעם ייד
וואס בענטשט אין פינצטערניש דאס ליכט
איז אריין צו מיר אין ווייניג
אומגעריכט, —
א זומערפלאטער אנגעטאן אין נאלד.

ס'האט א שוועב געטאן —
א דערמאנונג —
און א היים געוואלט.

(ווער)

אט דער בילד־רעפּלעקס מיט זיינע אסאָציאַציעס איז אַ דיכטערישער אַרויסרוף צו די גלות־פאַרנייערס, די וואָס האָבן אַזוי ליב צו פאַראַדירן און טייטלען מיטן פינגער אויף דעם בערגעלע מיסט פון גלות־הויף, ווי עס וואַלט דאָרט נישט געווען קיין שום אַנדער זאַך... דוכט זיך, אַז צו זיי האָט אַ מאַל אַפּריס קאַגאַנאַוסקי אַ זאַג געטאָן: „אַז מען גייט אַרויף אויף אַ הויף, דאַרף מען נישט קודם־כל לויפן צום מיסטקאַסטן. עס זענען אויך דאָ בלומען, גראַזן, קינדער“...

באַשווערט דער דיכטער זיינע קינדער און אייניקלעך צו געדענקען דאָס ליד פון פּוילישן ייד, אויסגעפינען דעם „זינגער און דעם ניגון“, וואָס האָט געשיינט, ווי אַ ליכטזייל איבער אונדזער יידיש לעבן.

*

עס איז אַ באַוווּסטער כלל: קונסט, פּאָעזיע האָט פּלאַץ פאַר אַלץ — פאַר אַלע אופנים פון זען, הערן, שפירן — פאַר יעדן אינטוויטיוון און וויזיאַנערישן אופן אויפצובעמען די וועלט, לעבן, באַשאַף, מיט אַן איי־גענעם ריטעם און האַרץ־קלאַפּ.

שאַרגעלס לידער פאַרמאַגן אַט דעם אינדיוידועלן האַרצקלאַפּ און לעבנס־ריטעם. אין זיינע געזאַנגען פון נאַגנדיקע שפּירונגען, זכרון־וויזיעס פון דער חרובער יידישער וועלט, ווי אין די פון אויפלעבונג, פון „מי און בלי“ אין אייגן לאַנד — איז דאָ אַ יידישע אינטימיטעט פון אַ נאַטירלעכן פּלוס, באַהויכט מיט אַן אויטענטישן נשמה־פּלאַם און געפּיל־אַנגעגליטקייט. זוכט נישט ביי אים קיין פּאָעטישע חידושים — ער האָט פאַר זיי קיין לאַבאַראַטאָריע נישט אויפגעשטעלט. ער האָט אַבער יאָ געלערנט דעם סוד פון צימצום, פון קליין, וואָס ווערט גרויס דורך שלמות. ער האָט געלערנט ביי „די לידער וואָס עס זינגט דער באַשאַף“ און זאָגט אונדז אַן:

זאלסט לערנען ביי די ביימער
וואס דו אליין האסט געפלאנצט,
ביי זייערע פירות, ביי זייער ווארעם;
ביים פלאטערל, ביי דער בין,
ביי אלץ וואס איז מושלם, פארגאנצט.

(ווייסער פאס)

דער דיכטער זוכט אין דער נאטור-לאַנדשאַפּט אויך אַפּירמאַציע פּון לעבן, פּון מענטשלעכן גייסט אין זיינע זיגזאַגישע וועגן. אין דעם היינטיקן, אומרויזן קאַאַס פּון קאַנפּליקטן און ווערטן, פאַרגעסט מען אַ וויכטיקן יסוד, וואָס די אַלטע חכמים האָבן נאָך מיט יאַרטווינטער צוריק אַנטדעקט: — אַלע סודות הייבן זיך אָן מיט דער נשמה, מיט דעם מענטשלעכן גייסט, וועמענס וועג איז — אינעם מענטשן גופא.

שאַרגעל געהערט נישט צו די, וואָס גייען אינטעלעקטואַליזירן פּאַעזיע. זיין דיכטערישער יסוד איז אַן אויסדריקלעכע בילדערישקייט פּון מחשבה, געפיל און צייטגעמיט. דורך זייער סינטעזע זוכט ער צו דערגרונטעווען זיך צו די בענקשאַפּטן און אַנונגען, צו די עמאַציאָנעלע, געלייטערטע רעגונגען און אַסאַציאַציעס מיט זייער אַפּקלאַנג און אויסקלאַנג אין געמיט און מחשבה. דער דיכטער שפּירט די סודות אין דער נאַטור און אין מענטש, אויף וועלכע עס גענוגנט נישט אַ גאַנץ מענטשלעך לעבן צו געבן אַ קלאַרן ענטפּער און באַגרייפונג. האָט דאָך אַ מאָל דער אַרמע-נישער דיכטער געוואַרק עמין געזונגען אין איינעם פּון זיינע לידער: — נישטאַ קיין קירצערער וואָרט ווי „יאָ“ און „ניין“, און דאָך קלעקט נישט דער שפּאַן פּון אַ גאַנץ מענטשלעך לעבן צו ענטפּערן ענדגילטיק: „יאָ“ אָדער „ניין“.

נעמט טאַקע דער דיכטער אויף די יצירה, אירע חלומות און באַגערן, דעם נס פּון פאַרוואַנדלונג און ווערן, ווי אַ היכלדיקן נס, פאַר וועלכן ער שפּילט אַ הימען-געזאַנג:

אַ הימען שפּילן-אויס מיינע פינגער
צום הערלעכן היכלדיקן נס.
אַ הימען — מיט אַלע צוויטשערס און זינגער —
אין מיינ יעדן געשאַנקענעם מעת-לעת.

שאַרגעלס באַגייסטערטע געזאַנגען צום ישראָל-פּייזאַזש, אַקאַמפּאַ-
גירט מיט אַ תּנ"כישן עכאַ, פּאַרמאַגן אַ העל-קלאַנגיקן ריטעם, אַ קרעפּ-
טיקע קלאַרקייט פּון געפּיל און שטימונג. אין זייער פּילבאַדייטיקייט פּון
אויסדריקלעכער בילדערישקייט, איז דאָ נישט בלויז אַ נאַציאָנאַלע, נאַר
אויך אַן אוניווערסאַלע פּאַרב, פּונקט ווי אין די לידער, וואָס אונדז דוכט
זיך, אַז זיי זענען ליבע-מאַטיוו, קענען אויך זיין געזאַנגען, דינע, איי-
דעלע געפּילס-טענער צום לאַנד און היים, אין וועלכער דער דיכטער-
חלוץ האָט אַ חלק ונחלה.

שאַרגעלס געזאַנגען זענען אויך נישט בלויז פּרייד, באַגייסטערונג
און שאַלונג. פּאַראַן אין זיי נישט ווייניק קהלת-טענער, טרויער, אומעט
און דערשטיקט געוויין — אַ געמיט-אויסגוס — אַ בילד, פּון יעדן איינעם
פּון אונדז גופאַ. אַבער שטייענדיק אויף די זוניקע שוועלן פּון ארץ-ישראָל
מיט אירע לאַקנדיקע לאַנדשאַפטן, דאַמינירן נישט אין לידערבוך די טרוי-
ער- און אומעט-געזאַנגען פּון פּאַרגיין און פּאַרלענדונג (לדוגמא, דאָס ליד
„אַ בוים וויינט“), נאַר —

און געהילד, און געזאַנג, און געבלי,
און אַ גאַנג אַזאַ יונגער און דרייפּטער.

„דיכטער און דיכטונג“ פון א. טאָבאַטשניק

„דיכטער און דיכטונג“ איז אַ בוך צום לייענען און לערנען. אַ בוך, וואָס פאַרשאַפט אַ סך עסטעטישן און אינטעלעקטועלן פאַרגעניגן. די אַפּהאַנדלונגען זענען פאַר אונדז היינט אַזוי פּריש און אינטערעסאַנט, ווי אין די פּריערדיקע יאָרן, ווען מיר האָבן זיי געלייענט באַזונדער אין זשורנאַלן געדרוקט.

וואָס מער מען לייענט זיך אַריין אין דעם בוך, אַלץ בולטער ווערט די ראַל פון אַ נישט-דורכשניטלעכן ליטעראַטור-קריטיקער, וועלכער איז אַליין אַ פּאַעט אין זיין אייגענער רעכט. עס איז דער קריטיקער, וואָס מאַכט אונדז אַפט מאַל פאַרגעסן, אַז ער שרייבט וועגן דעם ווערק פון אַן אַנדערן, ווייל ער זינגט אין דעם אַריין זיין אייגן ליד (ווי ניגער האַט זיך אויסגעדריקט). עס איז דער קריטיקער, וואָס איז באַשאַנקען געוואָרן מיט אַזאַ פיינעם חוש פאַר די עסטעטישע ווערטן פון פּאַעזיע, פאַרמאָגט די שפּראַך-פיינקייטן פאַרן קלאַנג און בילד פונעם וואָרט און פאַר זיינע דינסטע ניואַנסן.

י. ד. סאַלינדשער האַט אַ מאַל באַמערקט, אַז דער ערגסטער שונא פון אַ שרייבער איז אַן אַנדער שרייבער. ווער רעדט שוין, אויב דער שרייבער איז אויך אַ קריטיקער, איז דאָך הימל עפּן זיך! אַט די באַציונג צום קריטיקער, האַט שוין הינטער זיך אַ געשיכטע פון אַ שיינע פאַר טויזנט יאָר. פּלאַטאַ האַט געשריבן, אַז ער זעט נישט קיין שום קאַנסטרוקטיוו-טיווס אין ליטעראַטור-קריטיק. אין איינעם פון זיינע „דיאַלאָגן“ שרייבט ער: „עס איז פאַראַן עפעס וואָס איז זיכער פּרוכטלאָז... אַ קריטיקער, וואָס זוכט אַ קאַמפּענסאַציע פאַר זיינע דערנידעריקונגען אין דער יוגנט, און קריטיק איז פאַר אים אַ מיטל צוריק צו באַקומען זיין חשיבות... טאַקע דערפאַר וואָס ער איז אַ מאַל אין שול געוואָרן באַליידיקט, געשטויסן און אויסגעחוזקט, זוכט ער, ווען ער וואַקסט אויס, זיך אַפּצורעכענען פאַר זיינע פאַרווונדעטע געפילן... ער הייבט אַן קנייפּן און בייסן צוליב קאַמפּענסאַציע“...

אודאי געהערט אזא מין קריטיק גיכער צו פאטאלאגיע, אבער א פאקט איז עס, אז זינט פלאטא ביז צום אולטרא-מאדערניסטישן זשאן פאל סארטר (וועלכער האט די קריטיקער באצייכנט אלס „היטער פון א בית-הקברות“), הערשן חשדים ביי די שרייבער צו זייערע קריטיקער.

אבער אביעקטיוו גענומען, דערפילט ליטעראטור-קריטיק א וויכ-טיקע שעפערישע פונקציע. זי שאפט דעם ליטערארישן קלימאט און איז אויסטייטשער און מאנער, אן אקטיווער אנטוויקלונגער אין דעם פראצעס פון א ווערק, א ליטעראטור, ווי א וואלד, ווערט פארמירט פון פארשידענע איינסן מיט זייערע ספעציפישע אייגנשאפטן. דאס קומט אריין אין חשבון ביי דעם עכטן ליטעראטור-קריטיקער, וואס גלאנצט ארויס מיט זיין אנא-ליטישן און סינטעטישן כוח. אנאליזירן מיינט צעשפאלטן אויף באזונדערע טיילן, פון יעדן פון זיי ארויסבאקומען דאס ספעציפיש-אייגנארטיקע. סינ-טעזירן — שאפט די גאנצקייט פון חלקים, עס אנטפלעקט דעם יסוד און סוד פון אהד.

אודאי מאכן קריטיקער אויך טעותים, אויך וויסנשאפטלער מאכן עס, און ליטעראטור-קריטיק איז נישט קיין פרעציוזער וויסנשאפטלעכער אינסטרומענט. קריטיקער, אפילו די אידעאלסטע, זענען נישט קיין מלאכים. נישט תמיד איז לייכט צו זיין אביעקטיוו. ווי שטארק מען זאל נישט וועלן קען מען נישט זיין פריי פון סימפאטיעס און אנטפיאטיעס, פון א געוויסן מין פאראורטיילן צו נישט באליבטע שרייבער... עס זענען אויך דא פאלן ווען א קריטיקער ווייזט ארויס א באזונדערע הנאה ביים אראפרייסן, אג-ווייזנדיק מיט זעלבסטצופרידנקייט די פגימות פון ווערק. אבער דאס זענען עקסטרעמע פאלן און טארן נישט ווערן קיין אלגעמיינער שטעמפל. אין דער באציונג צו די ווערטן פון קריטיק דארף מען זען דעם גוט-קוואליפיצירטן, פאראנטווארטלעכן קריטיקער מיט זיין ערלעכקייט און גרויסער מאס אביעקטיווקייט ביים באהאנדלען א ווערק. און דאס פירט אונדז צו טא-באטשניקס ווערטפול בוך.

מען מוז נישט מסכים זיין מיט אלץ, וואס טאבאטשניק זאגט אין זיינע צוויי און דרייסיק קריטישע שטודיעס אין דעם בוך, כדי אנערקע-נען דעם סטימולירנדיקן כוח פון זיינע מיינונגען און אפשטאצונגען, וועלכע דערגראבן זיך צום סאמע ווארצל פון די באהאנדלטע פאעטישע ווערק. אודאי האט ער זיינע ליבלינגען, צו וועלכע ער גייט גלייך צו מיט דעם

ענטוויאזום פון אַ פאַרליבטן... אַבער אויך לגבי די אַנדערע מוז מען אַנער-
קענען זיין גרויסע מעלה: שעפּערישע ליבע צו אַ פרעמדנס ווערק.
דער קריטיקער, וואָס שטעלט אַן דעם גרויסן רעפּלעקטאַר
נאַר אויף חסרונות און זוכט אויס די שאַרפּסטע נאָדלען צו קענען
שטעכן, דאַקעגן, וועגן די מעלות — קוים וואָס ער דערמאָנט זיי — אים
פעלט אַביעקטיוויטעט און אַ ריי אַנדערע וואַלאַרן פון שעפּערישער קרי-
טיק — יעדעס ווערק אַפּצושאַצן לויט זיין ליכט און שאַטן.
טאַבאַטשניק טיילט זיך אויס אין זיין קריטיק, אַחוץ מיט אַנדערע
מעלות, אויך מיט דער גרויסער מאַס אַביעקטיוויטעט און אויפריכטיקייט
לגבי די באַהאַנדלטע שרייבער. אַחוץ עטלעכע אַרבעטן, וועלכע פאַסן
זיך נישט אַרײַן אין דער ראַם פון זיין בוך, האָבן מיר פאַר זיך אַ ווערק,
וואָס איז מלאַ וגדוש מיט די וויכטיקסטע עקספּאַנאַטן פון דער מאַדער-
נער יידישער דיכטונג, מאַניפעסטירט אין די שאַפּונגען פון די „יונגע“.

ט ע נ ו ת

עס זענען מצד אייניקע רעצענזענטן אַרויסגערוקט געוואָרן טענות
צו אַ טאַבאַטשניק הלמאי עס פעלן אין זיין בוך עטלעכע פּאַעטן פון די
„יונגע“, וועלכע וואַלטן דערגאַנצט דעם וויכטיקן קאַפיטל פון דער
געשיכטע פון די „יונגע“ — אַ קאַפיטל, וואָס פאַרנעמט אַזאַ באַדייטנדיקן
אַרט אין דער געשיכטע פון דער יידישער פּאַעזיע אין אַמעריקע; הלמאי
אין זיין אַרבעט וועגן לייוויקן פעלט אַן אַפהאַנדלונג וועגן לייוויקס
דראַמען; פאַר וואָס ער האָט צו עטלעכע פּראַגמענטאַרישע עסייען, גע-
דרוקט מיט יאָרן צוריק, נישט מוסיף געווען מאַטעריאַלן, וואָס זאָלן
אַרומנעמען שפּעטערדיקע שאַפּונגען פון די זעלבע פּאַעטן. די טענות
זענען גאַנץ פאַרשטענדלעכע, טיילווייז באַרעכטיקטע, אַבער מיט איין
חסרון: זיי נעמען נישט אין אַכט דעם פּאַקטאַר פון פּערזענלעכע
סיבות, וואָס האָבן גורם געווען, אַז אַ קריטיקער פון אַזאַ קאַליבער,
ווי טאַבאַטשניק, זאָל במשך פון אַ שיינע פאַר צענדליק יאָרן האָבן אַזוי
ווייניק אַפּגעדרוקט.

עס איז אויסער יעדן ספק, אַז ער איז ראוי — לויט אַלע זיינע קוואַל-
ליפיקאַציעס — אַנצושרייבן די געשיכטע פון דער יידישער פּאַעזיע פון

אמעריקע, און נישט נאָר פון אמעריקע! אַזאַ כוללדיקע אַרבעט איז אַ
נויטיקע פאַר דעם בעסערן יידישן ליינער — און אים האָט דאָך טאַ-
באַטשניק אין זינען ביים שרייבן — זיכער איז ער היינט צו טאַג דער
באַרופנסטער צו אַזאַ גרעסערער אַרבעט, וועלכע ער וואָלט אויסגעפירט
בשלימות.

אַבער אין דעם בוך, האָט טאַבאַטשניק גאַרנישט פלאַנירט צו שרייבן
געשיכטע. דעריבער וועלן מיר זיך נישט פאַרנעמען מיט דעם, וואָס עס
פעלט, נאָר מיט דעם, וואָס איז יאָ דאָ, און דאָס איז אַ רייך און וואָגיק
קאַפּיטל וועגן גרויסע דיכטער און זייער שאַפן. די גלענצנדיקע אַפּהאַנד-
לונגען וועגן יהוּאַשו, מאַגי לייבן, האַלפּערינען און ריווקינען — צו דער-
מאַנען נאָר עטלעכע — זענען די בעסטע עדות פון דעם בוך.

און גוט האָט ער געטאַן, וואָס ער האָט אָנגעהויבן מיט די פאַרגייער
פון די „יונגע“. יעדער קינסטלער נוצט אויס אַלץ, וואָס איז געשאַפן
געוואָרן אין קונסט ביז אים צו אַקצעפטירן עס, אַדער אַפּצוואַרפן — ווי
אַן אויסדרוק פון רעבעליע. טאַבאַטשניק כאַראַקטעריזירט גאַנץ ריכטיק
דעם רעוואָלט פון די „יונגע“ קעגן זייערע פאַרגייער, ווי אַן אויסדרוק
פון די טיפע ענדערונגען, וואָס זענען אין זייער צייט פאַרגעקומען אין די
פאַרהעלטענישן צווישן יחיד און כלל, די טיפע סאַציאַלע ענדערונגען,
דער אַנוואַקס פון נייע כוחות, און דער עיקר — אַ נייער קוק אויפן זין
פון לעבן, פון כלל צום יחיד.

אין זיין אַפּהאַנדלונג וועגן מאַריס ראַזענפעלד, גיט טאַבאַטשניק אַ
געשיכטלעכן צוריקבליק איבער יענער ליטעראַרישער תקופה, ווען דער
סאַציאַל-עטישער אינהאַלט האָט דאַמינירט איבער דער עסטעטישער פאַ-
רעם. הגם טאַבאַטשניק האָט זיך זיינע עסטעטישע פאַרמולעס ווי אַ פּרוווו-
שטיין פאַר יעדן קונסטווערק, שטערט אים אַבער נישט דער קריטיש-
עסטעטישער מעטאָד צו האַבן אַן אַנדער צוגאַנג צו דעם קינסטלער און
לייענער פון יענער צייט. ער שטייט אויפן שטאַנדפּונקט, אַז אַ ווערק קען
נישט אויפגענומען ווערן אין פּולן זין, אויב דער ליינער קען נישט אין
אַ געוויסער מאָס אי די עפּאַכע, אי דעם הינטערגרונט און די באַדינג-
גונגען, אין וועלכע עס איז געשאַפן געוואָרן.

איך מיין, אַז ביאַגראַפישע פרטים פון אַ שרייבער האַבן אויך אַ
באַדייטונג אין דער אינטערפּרעטאַציע פון אַ ווערק. אַלס אילוסטראַציע
איז כדאי צו ברענגען אַ פּערז פון דעם גרויסן ענגלישן פּאַעט ק י ט ס :

„ווען יוגנט וואקסט בלאם, ספעקטער־דין און שטארקט...“ — ווען מען ווייט נישט, אז דאס האט ער געשריבן, ווען ער האט געפלעגט זיין האפענונגסלאזן ברודער און דערביי געטראכט, אז ער איז דער נאענטסטער קאנדידאט, וואלט עס נישט געווען קלאר אפילו פאר א לייענער מיט אן אנטוויקלטער קולטור־באהאונטקייט.

(אז איד האב שוין דערמאנט דזשאן קיטס, איז כדאי צו באמערקן, זיין פאעטישן קרעדא — די אידענטיפיצירונג פון אמת מיט שיינקייט, און די אידעע פון שיינקייט האט אים פארפאלגט ווי א פאסיע. עס איז פאר אים געווען מער עמאציאנעלער גלויבן ווי א פילאזאפיע).

דער ריינער קינסטלערישער עסטעטיציזם פון די „יונגע“, איז אויך געווארן דער עמוד האש, וואס האט באלויכטן זייער קריג קעגן די כלל־מאטיוון און דעם פאטאגראפישן רעאליזם פון יענער צייט אין דער דיכטונג.

אבער פארעם אליין איז נישט גענוג. עס מוז זיין עפעס, וואס זאל סינטעזירן און עס פארבינדן מיטן לעבן. דער ריינער עסטעטישער אויס־דרוק קען ווערן אנעמיש און עטיש־סאציאלע און נאציאנאלע דוכטענישן. מאלארמעס באווסטער זאג, אז לידער שרייבט מען נישט מיט קיין אידעען, נאר מיט ווערטער, דארף מען מצרף זיין מיט א זאג פון דיכטער מארסעל ארלאנד: „איך קען נישט אויפנעמען א ליטעראטור און עטיק. מאראל איז אונדזער ערשטע זארג.“ דערביי האט ער צוגעגעבן: „כאטש קיין דאקטרינע פעלט אונדז נישט, אבער דאס פעלן — מאטערט אונדז.“ האט טאבאטשניק אין זיינע עסייען וועגן די „יונגע“, דעריבער, געזוכט אויפצוווייזן די אינעווייניקסטע שייכותן פון פריי־אינספירירטן שאפן מיטן יחידישן ליד, ווי מיט די אימאזשן, וואס זענען פון זיך אליין געקומען דורך א פאנטאסטישן אופן פון זען זאכן. וואס שייך אידעע, הגם זיי האבן נישט געגלויבט, אז אין ליד דארפן זיין פראבלעמען, זייענדיק אסאציאל (טיילמאל אנט־סאציאל), אויב אפילו זיי האבן נישט געלעבט מיטן פאלק, האט דאס פאלק אבער געלעבט אין זיי. אויף זייער אופן האבן זיי ווייטער „געזוכט צו שפינען די אגדה פון יידישן לעבן“.

ק ר י ט י ק ע ר פ א ע ט

עס איז איבעריק צו באטאנען, אז טאבאטשניקס אַנאַליז פון דיכ-טערישע שאַפונגען איז קריטיש און פאַעטיש. עס האָט פאַרנעם, בילדערישקייט און אַ סטיל פון אַ קינסטלער־קריטיקער, וואָס באַמיט זיך מסביר צו זיין, וואָס פאַר אַ באַפרידיקונג עס האָט אים געגעבן דאָס ליד. נישטאָ קיין שום בייז אין דעם, וואָס לייענער און קריטיקער גייען זיך פונאַנדער אין אַן אַפשאַצונג פון אַ ווערק. דער אַמעריקאַנער פראַ-פעסאַר א. לאַווערוזשי האָט אַ מאַל באַמערקט, אַז די ווירקזאַמע צוזאַמענ-אַרבעט פון פילאַזאָפּן באַשטייט דער עיקר אין דעם, וואָס זיי זענען צווישן זיך אַפט נישט מסכים... אַט דער זאַג קען אַנגעווענדט ווערן אויך לגבי קריטיקער. וואָס שייך לייענער, אַפילו די אינטעליגענטסטע, ווילן זיי אויך הערן אַ קאַמפּעטענטע מיינונג, און טאבאטשניקס מיינונג שטיצט זיך אויף זיין קוואַליפיקאַציע קאַמפּעטענץ — וועגן די אַלע פאַעטישע אינגרידיענטס, סטיל, שטימונג, טעכניק אַא"וו, וואָס גיבן אין ליד אַריין אַ ספּעציפיש-אינדיווידועלע, לעבעדיקע נשמה.

אונדזער בעסער ליד נויטיקט זיך אין אַן אויג פאַר פאַרעם, פאַר בילד און טעכניק, און אין אַן אויער פאַר מוזיק. טאבאטשניק האָט אַלע קוואַליפיקאַציעס פאַר דעם, פלוס זיין טיפע באַהאַונטקייט אין דער יידישער און וועלט־פאַעזיע. אי ביים כאַראַקטעריזירן אַ געוויסע ליטע-ראַרישע תקופה, אי ביי דער דערגרייכונג פון אַ שאַפּערישן יחיד, צו געפינען זיין אַרט אין דער תקופה און צו זיין אינעווייניקסטער וועלט — שאַפט זיך טאבאטשניק אַ שליסל פון גוט-צוגעקליבענע ציטאַטן, וואָס דאַרפן באַקרעפטיקן זיינע אויספירונגען.

ווען מען לייענט טאבאטשניקס עסייען, זעט מען ווי ער לאַזט דעם דיכטער אויפגיין אין זיינע שאַפונגען צו באַווייזן די אינערלעכע גע-שטאַלט פון פאַעט, זיין גראַבן זיך טיף צום דיכטערס גרונטקוואַל, די סיבה ראשונה פון זיינע קינסטלערישע נייגונגען, פון סטיל, געמיט-צו-שטאַנד, צעריסנקייט, דערפאַרונג, קאַמפלעקסן, — וואַקסט טאַקע אויס פאַר אונדזערע אויגן אַט דער קריטיקער, וועלכן ריווקין האָט באַצייכנט, אַז ער איז אַליין בבחינת פאַעט, ער האָט נאָר פאַרביטן פאַעזיע אויף פאַעטן. זיי זענען פאַר אים רוי-מאַטעריאַל און „פון יעדן פאַעט וויל ער זיך אַ ליד מאַכן“.

אין געוויסע ערטער האָט טאַבאַטשניק דערגרייכט, אָפּילו דורך גאַר
בציימזומדיקע, פּלאַסטישע שוּרות, די ספּעציפּישע אינדוידוואַליטעט פּון
יעדן פּאָעט פּון דער גרופּע „יונגע“. עס איז כּדאַי ציטירן:

„און וואָס מאַני לייב האָט דערגרייכט דורך אויסשפּיגלען זיך אין
בלענדנדיקער שיינקייט, און דורך אימאַזשניסטיש-דעקאָראַטיוון שענערן
און צירן זיך אין אַלע פאַרביקייטן פּון דער ערד, י. י. שוואַרץ דורך
שפּעדיקן אויפּגאַנג אַ פאַרוואַרצלטער אויף דער אַמעריקאַנער ערד, ראַל-
ניק דורך זיין אויפּגעצוקטן ליד און געלייטערטן געמעל, זיין וויכוח מיט
דער וועלט און זיין חשבון מיט גאַט, משה לייב דורך טראַגישן גראַטעסק,
בונטאַרישן פּאַטאַס און פּרייען פּאַנטאַסטישן גאַנג פּון אַפּאַקאַליפּטישע
בילדער און זעונגען, משה נאַדיר, דורך זיין אויף טויזנטער אופנים
וואַריאירטן האַמלעטישן זיין אַדער נישט זיין מאַנאַלאַג, אייז-
לאַנד, דורך לאַזן זיך פירן פּון אַ רייפּגעוואַרענער זינלעכקייט,
און לייזיק דורך זיין זעלבסטהייליקן זיך פאַר אַ קרבן עולה און אַן אויפהער,
טאַג-איין טאַג-אויס, זיך פירן צו דער עקידה — האָט לאַנדוי דערגרייכט אין
אידענשן זינען דורך עקסטאַטישן אַרייבזינגען זיך אין לויטערקייט, רו און
נישט-דאַיקייט, האָט לאַנדוי דערגרייכט דורך שפּיל און מאַסקעראַד, דורך
זיין אַרלעקין און זיין ווונדערלעך-צאַרטן, פאַרבענקטן פּיעראַ“ (ז' 173).

אַט די ציטאַטע פּון טאַבאַטשניקס „דיכטער און דיכטונג“, גלויב
איק, וויזאַליזירט דורך אַ גלענצנדיקער וואַרט-בילדלעכקייט די אינער-
לעכע פאַרטערונג פּון די „יונגע“. די כאַראַקטעריסטיק איז אַ טרעפּ-
לעכע מיט אַנאַליטישן שאַרפּזין און אויסדרוק-קראַפט. טאַבאַטשניק קען
האַלטן די אויפּמערקזאַמקייט פּון ליינער מיט זיין שרייבערישן כּוח, אַ
טיפּזיניקער באַמערקונג, פּאַטאַס און לירישער וואַרעמקייט. דער ליינער
גייט מיט מיט אים אויף זיינע עקסקורסיעס און ווערט דערפאַר באַלוינט
מיט אַ פאַרטיפּטער אויסברייטערונג פּון זיינע ידיעות פּון דער יידישער
פּאַעזיע אין אַמעריקע און מיט דערפילן בחוש די מיסטעריע פּון פּאַעטישע
דוכטענישן, סוגעסטיווקייט און עמאַציאָנעל-עסטעטישער אַנלאַדונג.

עס איז איבעריק אונטערשטרייכן, אַז נישט אַלע אַרבעטן זענען
אַזעלכע גרינטלעכע און אַזוי אַלזייטיק, ווי למשל, די אַפּהאַנדלונג וועגן
יהוּאַש, אַדער משה לייבן. צו די וואַגיקסטע דאַרפן, בלי ספּק, צוגע-
רעכנט זוערן די עסייען וועגן מאַני לייבן, לאַנדוין, ראַלניק, ליעסינען
און ראַזענפעלדן. עס איז אויך אַ שאַד, וואָס ער האָט זיין מייסטערהאַפטע

אפהאנדלונג וועגן ב. ריווקין נישט דערגאנצט, ווי ער האט עס יא געטאן אין זיין מוסטערדיקער אפהאנדלונג וועגן משה לייבן. זיין פארטרעט פון האלפערניען, „רעם דיכטער פון א סך ראלן“, גיט צו נאך א שטארקערע דימענסיע צו דעם, וואס איז שוין געשריבן געווארן. זיין פריציטיקער טויט האט אפשר א שייכות צו פאסטערנאקס זאג: „שורות, ווען זיי זענען געמישט מיט בלוט, טוען מאַרדן“. ער האט זיך שנעלער אויסגעברענט, ווייל געלעבט צוויי מאל שטארקער...

א. טאבאטשניק איז געגאנגען אין די פוסטריט פון די „יונגע“ און אויפגענומען שעפערישע פרייד מיט טיפער פארשטענדעניש פאר עכטער דיכטונג. ער האט זייערע נצחונות, זייערע פאעטישע געוואגטקייטן דורכגעלויכטן מיט א סך שוונג, מיט באווייזן זייער עפאכע-מאכנדיקן כאראקטער. טאבאטשניק פאלגט נאך א שארף אויער די אינסטרומענטירונג פון ליד, האבנדיק פארן אויג ווערלענס געבאט אכטונג צו געבן אויף דער מוזיק פון ליד, און דער זין וועט שוין אויף זיך אליין אכטונג געבן. ער פארלאזט זיך אבער נישט אויף דעם, „זיך אליין“; יידישע פאעזיע דארף שטרעבן צו זיין נישט בלויז הויך-קונסטלעריש, נאר אויך יידיש. האט דעריבער טאבאטשניק אין זיינס א ליד געשריבן:

עס בענקט דאס הארץ אין מיר נאך פרומע רייד,

נאך תפילות, ווי דאס העלן אויף באגינען.

עס לערנט דער בעל-שם: פאר תפילות דארף מען פרייד —

א פרייד, ווו קען איך דיך געפינען?

געפונען האט ער אין די „יונגע“ אן אויסדרוק פון צוריקער צו דער רעליגיעזער פאנטאזיע, צום גאולה-מיטאס און צו משיח-בענקשאפט; געפונען ביי די פיאנערן-קלאסיקער טראדיציעס פון א פאזיטיוון בליק אויפן לעבן, פון גלויבן אין מענטש און אין מענטשלעכקייט און סאציאל-עטישע אידעאלן אלס יסוד פון ליד; איז געקומען זישא לאנדוי מיט זיינע חברים, און געזען אין דעם, „א גראמען-דעפארטאמענט ביי דער ארבעטער-באוועגונג“, איז אנגעגאנגען אן אינערלעכער געראנגל מיט זיך

און מיט דער וועלט. און אַט דער געראַנגל צווישן אַלטן און נייעם, צווישן פּרימיטיווקייט און מאַדערניזם, צווישן אַלגעמיינעם און פּערזענלעכע, לעבן, האָט באַקומען אַ קרעפטיקן אויסטייטש אין טאַבאַטשניקס, „דיכטער און דיכטונג“.

דאָס בוך האָט אַ גרויסע מעלה, וואָס אין אים געפינט זיך אַ מין אַנטאַלאָגיע פון די בעסטע מוסטערן פון לויטערן קינסטלערישן ליד, וואָס טאַבאַטשניק האָט אַפּגעקליבן מיט געשמאַק און באַהאַוונטקייט. האָבן מיר פאַר זיך אַ בוך, וואָס ווייזט דעם גאַנג און דעם כאַראַקטער, אויב נישט פון דער גאַנצער אַמעריקאַנער יידישער דיכטונג, איז פון איר אויפבלי און אַנטוויקלונג, פון איר גרויסער באַנייגונג אין די ערשטע צענדליקער יאָרן פון דעם צעשטורעמטן יאַרהונדערט, איר גרויסן געראַנגל פאַר דעם נייעם יידישן זיין.

טאַבאַטשניקס אַרט שרייבן פאַרמאַגט אַ סך מעלות. עס גייען ביי אים נישט פאַרלוירן די דינסטע שפּירונגען, די האַלבע און פּערטלע-טענער, די סובטעלסטע ניואַנסן און געפילן. ער איז נישט נאָר רייך אין שפּראַך, נאָר געפינט תמיד אויפן אַרט דאָס וואָרט, דעם טאָן צו באַנייען און אַפּפּרישן, העל באַלייכטן דאָס טונקעלע; שרייבער און ווערק אַרויסצו-נעמען פון שכחה און עקליפּס...

שרייבער און ווערק

מענדל מאן —

דער מאָלער פון ישראל-פיינאַזש

מיט זיין יידיש לשון איז מענדל מאן צוגעגאנגען צו דער אוראלטער און נייער ישראל-לאַנדשאַפט אויפצוכאַפן איר בילד און קלאַנג, צו עפע-גען אַ טירעלע צו אירע סודות, אויפנעמען איר לשון און ניגון, אין וועלכע ער האָט זיך לייַדנשאַפטלעך פאַרליבט ביי זיינע ערשטע טריט אין לאַנד. עס איז אַ קעגנזייטיקע ליבע. די לאַנדשאַפט האָט אַנטפלעקט פאַר אים איר רייץ, איר סודותדיק לשון פון די טויזנטעריקע סיקאַמאַר-ביימער, די נאַגנדיקע איינזאַמקייט פון אַ קאַרליק-קוסט אויף אַ פעלדז, די דיסקרעטע ציפּרעסן, וואָס וואַכן ווי נאַכט-שומרים אין שטילער רוי. דער אַלטער פייגנבוים האָט אין באַגלייטונג פון נוערב-לוינט שטיל גע-זונגען זיין ליד, די מימאַזע און צאַברע-קוסטעס האָבן צום טאַקט צוגע-שאַרשט און דער דיכטער האָט זיי אַלעמען אין זיין יידיש-לשון דערציילט זיינע אינטימע געפילן.

מענדל מאן פאַלגט נאָך דעם געראַנגל פאַר קיום אויף יעדן שפּאַן אין דער נאַטור. אַט זעט ער די טראַציקע עקשנות, די טיפע איינגע-שפּאַרטקייט פון די טאַמאַריסקן-קוסטעס זיך דורכצורייסן דעם שטיינער-דיקן באַדן און דורך פאַרבאַרגענע שפּאַלטן אַרויסשיסן פון פעלדז. עס איז פאַראַן עפעס בשותפותדיקס צווישן פלאַנץ און מענטש צו ראַנגלען זיך פאַר לעבן אין די שווערסטע באַדינגונגען. דער אומגעבראַכענער בטחון פון די אַרעמע קוסטעס, פון ביימער איינזאַמע, אַפּגעזונדערטע, וואָס לעבן זיך אויס ביחידות און פרווון מיט אייגענע כוחות אויסשטרעקן זייערע צווייגן צו דער זון. און פאַרקערט: ביימער, וואָס קענען נאָר וואַקסן אין שאַטן פון אַנדערע. אַט זעסטו דערנער, וואָס זעען אויס — ביי נאַכט אין דער טיפּער פינצטערניש — ווי צאַרטער זייד אַבער אונטער יעדן צווייגל טראַגן זיי פאַרבאַרגענע שפּיזלען... און ווידער פאַרקערט: „געם אַ טייטל-פאַלמע מיט איר קרוין פון 48 בלעטער, זיי זעען אויס ווי

איבעריק, איינגעדארט און מיאוס, אָבער זיי שרעקן מיט זייער געשאַך די פייגל און שיצן דעם שטאַם פון דער ברענענדיקער זון און פון די קאַלטע שטורעמס". דער דיכטער פאַרגלייכט די דרכים פון מענטש און פלאַנץ און זייערע ענלעכקייטן. ווי די געוויינלעכע גענג פון דומם, זענען אויך די געוויינלעכע גענג פונעם מענטש. זיינע פשוטע און לויטערע מחשבות, זיינע גוטע מעשים, באַשיצן און באַשירעמען אים.

מענדל מאַן אָפּערירט מיט אַ שלל פאַרבן אין זיינע ישראל-דערצייל-לונגען. דורך מאַלערישע בילדער אַנטפלעקט ער פאַר אונדז נאַטור און נשמה-לאַנדשאַפטן, וואָס רעדן צו אונדז מיט זייער בילדערישער שפּראַך. פאַר אים איז שפּראַך אַ לעבעדיקער שטאַם טיף פאַרוואַרצלט אין מאַמע-ערד. ווערטער ווערן מיט דער צייט פאַרוועלקט און גייע קומען אויף. די אַלטע פּאַלן אויך נישט אַלע אַראָפּ מיט איין מאָל. אין יעדער געגעבע-נער צייט איז די ווערטערשאַפט געמישט פון אַלטע מיט נייע. דער דיכטער קען זיך נישט באַנוגענען מיט דער ווערטער-ירושא פון זיינע פאַרגייער. ער שאַפט נייע און באַהעפט זיי מיט די אַלטע אַרויסצובאַקומען אַ בעסערן קלאַנג און בילד. אין מענדל מאַנס דערציילונגען קומט בולט צום אויסדרוק אַט די באַהעפטונג ביים מאַלן פּיזאַזשן און איבערגעבן די שפּראַך פון לאַנד-שאַפטן.

ווען מענדל מאַן איז געקומען אין ישראל, האָט ער צוזאַמען מיט אַ גרופּע נייע עולים זיך באַזעצט אין אַ פאַרלאַזטן אַראַבישן דאָרף. זיי האָבן דאָרט געטראָפּן אַ מעטשעט-בערגל מיט ליימיקן הייזער-געקנויל, פאַר-קראַמפטע, טויטע ביימער און איבער זיי — די הריי-יהודה, וועלכע האָבן די פאַרנאַכטן פאַרכישופּט. ביי טאַג זענען די זעלבע בערג פאַרשאַרפטע, עפעס ווי אַפּגעבליאַקעוועט, אָבער ווען עס קומט פאַר נאַכט — אַ הערלעכע שיינקייט, „ווי די הריי-יהודה וואַלטן באַצירט געווען מיט געשליפענע איידל-שטיינער“. („אַביגיל“).

ערד-אַרבעט איז דעם דיכטער נאַענט געווען. די ליבשאַפט צו פעלד און וואַלד האָט ער געירשנט פון זיינע עלטער-זיידעס, דאָרפישע יידן, פויערים אין זשופאַנען מיט רויטע פּנימער, מיט בייטשן אין די הענט,

וועלכע האבן אויפגעשטעלט אַ יידיש דאַרף אַרום פלינסק (פלאַנסק) מיט יידישע אַקערער, פאַסטעכער און וואַלד-העקער.

ער האָט אַלס קינד, זייענדיק אַלט זעקס יאָר, ליב געהאַט אַרויסצוגיין פאַר טאָג אין פעלד און מיט זיינע הענטלעך זיך איינגעגראָבן אין באַדן. דערציילט ער אַן עפּיזאָד פון יענער צייט, ווען ער איז איין מאָל פּלוצלונג שלאָף געוואָרן און די מאַמע האָט אים געבראַכט צום דאַקטער.

— עפּן נאָר אויף זיינע הענטלעך, האָט דער דאַקטער אַ זאָג געטאָן צו אים, ווייז נאָר, וואָס דו באַהאַלטסט אויס.

ער האָט געעפּנט און זיי זענען פּול געווען מיט שוואַרצער ערד.

— „קאַביעטאַ“, האָט דער דאַקטער זיך געוואַנדן צו דער מאַמע, זיין זון וועט נישט נאָר בלייבן לעבן, נאָר רױעט זיכער אויסהאַלטן אַ סך שטורעמס אין זיין לעבן. זעסט נישט ווי ער קלאַמערט זיך אין אונ-דזער ערד? ...

דער דאַקטער איז גערעכט געווען. ער איז געבליבן לעבן דורך די שטורעמס פון אונדזער צייט, און ווען דער קריגשטורעם האָט אים פאַר-וואַרפן אין אַ העק, אין דעם ווייטן רוסישן דאַרף טענגשיי, האָט אים אויך דאַרט אַ צי געטאָן דער געוויין פון אַ שעפּסעלע, דער ריח פון זשיוויצע האָט פאַרשמעקט זיינע נאַזלעכער און די בערדיקע פּויערים מיט אויס-געהונגערטע מאַגנס זענען געווען גוט צו אים. ער האָט צוזאַמען מיט זיי געטרוימט פון הייסע קאַרטאָפּל מיט זויערמילך און פאַרשטאַפט דעם מאַגן מיט פּלעווע און קלייען-ברויט.

פון טענגשיי ביו דעם פאַרלאָזטן אַראַבישן דאַרף כּפּר נטוש איז אַ גרויסער מהלך און נישט בלויז געאַגראַפּיש... און דאָס בשותפותדיקע צווישן די ביידע דערפער אין זיין נייעם לעבן איז אויך געווען זיין נאַענט-קייט מיט דער נאַטור. מיט טיפּער פּרייד האָט זיין העלד מנחם טעפּער (אַן אויטאָביאָגראַפּישע מאַסקע) זיך דערנענטערט צום בוים און בלימל, וועלכע האָבן אים מקבל-פנים געווען... דער מחבר דערציילט („פאַרשנייטע פּלייגען“) ווי טעפּער האָט בעתן קריג געאַרבעט אין רוס-לאַנד מיט די פּויערים אין פעלד און אין וואַלד זיך דערנענטערט צו דער נאַטור-דאַרפּישקייט און ליב באַקומען די פּלאַנצן ביי דער וואַלגע.

אין כּפּר נטוש איז וואַלף סאַכאַטשינער צוגעפּאַלן צום שטיקל ערד אַרום זיין שטוב. דער באַדן האָט אים גערופּ, געוויינט פאַר אים און געמאַגט זיין שווייס. דאָס שטומע געוויין האָט אַ צי געטאָן ביים האַרצן.

מיט ביידע באזלעכער האָט ער געאַטעמט מיטן ריח פון פעלד און בוים. עס איז אים נאָענט געוואָרן יעדעס בלימל און גרעזל און ער האָט אָנגע-הויבן זען לעבן אין די וויסטענישן נאָך איידער זיי האָבן אָנגעהויבן באַפעלקערט צו ווערן. ער האָט געזוכט צו פאַרקניפן איבערגעריסענע פעדים. מנחם טעפער האָט זיינע היימישע געשטאַלטן, די יידן פון סאַכאַ-טשין, געפרוּווט אויפלעבן מיט זיין פענדזל, שאַפן דעם קשר פונעם געכטן מיטן היינט.

מענדל מאָן האָט אין זיינע ישראל-דערציילונגען באַלויכטן דעם קאַמפּליצירטן פּראָצעס פון די נייע עולים צו שלאָגן וואַרצלען אינעם נייעם באָדן. עס זענען דאָ אָנגעקומען יידן פון פאַרשידענע מקומות, קולטורן און דרכים. ספרדישע און אשכנזישע יידן מיט קעגנזייטיקע פאַר-אורטיילן, מיט פאַרדאַכט און אומצוטרוי („מען האָט נישט געטרויט קיינעם, ווייל מען האָט זיך אַליין נישט געטרויט“) האָבן געדאַרפט לעבן בשכנות. אויך די אשכנזים אין זייערע פאַרשידענע פּסיכישע קאַנטראַסטן האָט דער גורל צוזאַמענגעפירט אונטער איין דאָך. די יחוסדיקע טאַכטער פון זוילער וואַלד-סוחר סלאָווע מיט קוניהן דעם פיזישן קריפּל. זייער צוזאַמען-לעבן — אַ צופּעליקס, פאַרטראַגן פון שטורעם...

דער מחבר דרינגט אַריין מיט פּסיכאָלאָגישער פאַרשטענדעניש אין די איבערלעבונגען, שטימונגען, אין געמיט-צושטאַנד פון זיינע העלדן. אַ טייל פון זיי זענען ווי אַפּגעבראַכענע צווערג-קוסטעס „וואָס דער ווינט קייקלט זיי ביז זיי ווערן פאַרפלאַנטערט אין דערנער“. אַט האָבן זיך באַ-געגנט און פאַרקניפּט אין די דייטשע לאַגערן גיזעלאַ פון אונגאַרן און פּאַוועל פון פּוילן, אַן אינוואַליד פון דער מלחמה, פיזיש און פּסיכיש. גיזעלאַ, אַ יונגע אויפגייענדיקע בלום, רייסט זיך צו זון און ליכט, און דער קאַנפּליקט, דער ריס איז אומפאַרמיידלעך... אין דער שטימונגס-פולער דערציילונג („אין אַ שטיינהאַקעריי“) זענען פאַראַן פיינע לירישע פּאַסאַזשן, וועלכע רופן זיך איבער מיט פּלאַסטישע נאַטור-געמעלן. מענדל מאָן האָט אַ שאַרף אויג, ער זעט די לעבעדיקע שפורן אין פעלדן, שטיי-נערנע אַפּדרוקן פון צווייגלעך, בלומען, טריט, שלאָנגען און קיזלשטיינער. דער קלאַנג פון די געשלייפטע שטיינדעלעך אויפן ברוק רופן אַרויס ווייטע זכרונות פון גרעבליע-שטיינער ביים וואַסער-מיל, פון אַ געפליעסק ביי די שלון ערגעץ אין אַ שטעטלע ביי מאַזאַוויע, און אַ קליין יינגעלע קוקט זיך צו און זאַפט איין אין זיך די שטילקייט פון אַרום.

די דערינערונגען ציען זיך ביו אַ שפעטערדיקן פעריאָד בעתן קריג מיט אויפגעריסענע שטיינערנע הייזער און פּאַלנדיקע ווענט פון מויערן. די קלאַנגען פון קלאַוויר האָבן אלישן אַריבערגעטראָגן אין אַ היימישן דאַרף מיט אַ באַרוועסן פּאַסטעך ביי אַ שטראַמיק טייכל. דער ריח פון דער לאַנקע אין דער אַלטער היים פּאַרלויפט אים כסדר אין כפר נטוש. נאָך שטאַרקער ווערט דער ריח מיטן באַווייזן זיך אין דאַרף, אין דער נייער ווירטשאַפט, די ערשטע עופות און בהמות. דער הענערקריי און דער געפּלעסק פון אַפּמעלק האָט אין זיינע אויערן אַפּגעקלונגען מיטן היי-מישן ביגון.

די דעסקרפּציע פון אַן עולהס פּאַרלוינקייט אין זיינע ערשטע טריט ביז ער ווערט אויסגעגרינט — האָט מאַן געגעבן אין אַ ריי דערציילונגען. דער טאַג-טעגלעכער געראַנגל פאַר קיום, נאָך יאָרן קאַצעט און אויסגע-וואַרצלטיקייט, ווערט דורכן מחבר אַרויסגעבראַכט נישט נאָר פון אַן ערנסטן אַספעקט, נאָר טייל מאַל אויך אין גראַטעסק, ווי די שילדערונג פון דעם צענדליק עולם, וועלכע פאַרכאַפן פּלעצער אויף קראַמען אין דעם פּאַרוואַרלאַזטן אַראַבישן דאַרף. „עפעס האָט זיך אַפּגערופן אינעם בלוט פון אַט די מענטשן — זיי האָבן געפרוּווט טאָן, וואָס טאַטעס און זיידעס האָבן געטאַן“. אַבער ביסלעכווייז — נאָך אַ פאַר וואַכן שטיין אַן פּדיון אין די האַלב ליידיקע קראַמען — האָט מען זיך אויסגעטשוכעט פון חלום, און מיט דעם איז פון דער הלבשה אויך פאַרשווונדן די קראַכמאַ-ליעטע העמדער מיט די סיגנעטן אויף די פינגער. יעדער איינער האָט מיט זיינע מיטלען און אופן געפרוּווט אַפּגעפינען אין זיך און אַרום זיך זיין היימישע וועלט.

דער מחבר האָט נישט פאַרזען אויך די טיפּן, וועלכע ווילן אויך אין ישראל לעבן אויף דער „אַרישער זייט“. (אגב, אַ גאַנץ געלונגענע באַ-צייכענונג פאַר די „פּאַן זיגמונדס“, וועלכע רייסן זיך אינעם ישוב צוריק צו זייער „אַרישער זייט“...). אַלס קעגנעוויכט שטעלט דער מחבר אַוועק זייערע פּרויען, וועלכע באַנעמען בעסער ווי זייערע מענער דעם פּראַצעס פון אַקלימאַטיזאַציע און איבערגעשטאַלטיקונג. (מען קען געבן אַ סך פאַר-קערטע ביישפּילן — י. ק.). גראַד האָט יוסטינע, וואָס האָט אין די ערשטע פאַרצווייפּלטע טעג און אין די שאַקאַל-וואַיענדיקע נעכט איר יולעקן געמאַטערט: — ווהיזן האַסטו מיך געבראַכט? אין דער ווילדעניש? — זיך שבעלער צוגעפאַסט צו די גייע לעבנס-באַדינגונגען. מיט אַלע כוחות

באמיט זי זיך צו אנטלויפן פון איר פארפוילישטן נעכטן און אריינוואקסן אין גייעם באַדן, בעת איר מאַן בלייבט אַן אויסגעוואַרצלטער, לעבנדיק אויך אין ישראל אויף דער „אַרישער זייט“.

אין מענדל מאַנס ישראל-דערציילונגען זענען די טיפן געשילדערט אין אַ שייכות מיט דער לאַנדשאַפט. ער מאַלט די נאַטור אין אַלע אירע שטימונגען, וואָס זענען אַזוי אייגנטימלעך בעת איר טוישן קאַליר און פאַרעם. מיר שפירן בולט די עלעגיע ביים ראַנד פון מדבר מיט זיינע דאַרקוסטעס, זאַמדהאַבער און פלעכטגראַזן. מיר מאַכן דורך אַ שטורעם-דיקן צאַרן פון דער אַרומיקער לאַנדשאַפט און אַטעמען אין „יענער רויקייט, וואָס נעמט אַרום די צווייגן נאָך אַ שטורעם“. די מענטשן, געקומענע פון מלחמה און לאַגער, לעבן אויף ס'ניי איבער זייערע קאַשמאַרן. אין די קראַנקהאַפטע זעונגען פלעכט זיך דער נעכטן אַריין אין היינט. אין זייערע האַלצינאַציעס באַווייזט זיך די יסורימדיקע פּיין פון יענער צייט.

עס וועט לאַנג נעמען ביז זיי וועלן צוריק באַקומען זייער גלייכגע-וויכט און די שלווה, צו וועלכער זיי שטרעבן. אַבער ווי האַט געשריבן פאַסטערנאַק אין „ד'ר זשיוואַגאַ“, „אַפילו טראַגעדיע איז אַן עדות פון דער פּרייד פון עקזיסטענץ“. די אויפגאַבע פון אַ קינסטלעריש ווערק איז טאַקע, אַפילו ביים שילדערן און מעדיטירן טויט, צו שאַפן דערביי לעבן. מענדל מאַן גלויבט אין לעבן. אין זיינע דערציילונגען שפירט מען דעם דאַזיקן גלויבן פון באַיאָנג. ער וואַלט גאַרנישט געקענט ווייטער לעבן אין אַ וועלט פון דיסאילווע. אין דער פאַרוואַלקנטער חושך-נאַכט, אויב דער מענטש פאַרלירט די וויזיע צו זען איבערן קאַפּ אַן אויסגעשטערנטן הימל, פאַרלירט ער אויך דעם באַדן אונטער זיינע פּיס. מענדל מאַנס העלדן שפירן דאָס מיט אַלע זייערע אברים, און דעריבער ראַנגלען זיי זיך אַזוי שטאַרק צו שטיין מיט ביידע פּיס אויפן גייעם באַדן.

דער דיכטער האַט אין די מלחמה-יאַרן אַ סך זיך אַנגעזען און דורכ-געלעבט. אין זיין גע-וונד-וועג פון דער ווייסל ביז אַ פאַרוואַרפענעם וועג ערגעץ אין אַזיע, און שפעטער אויף דעם פּראַנטפייער פון מאַסקווע ביז בערלין, איז ער געווען אַן עדות פון דעם, וואָס ער פּרעגט אין זיינע מלחמה-שילדערונגען: „מענטש, וואָס וועט פון דיר ווערן אויפן פּראַנט: אַ לייב אָדער אַ היענע? עס דרימלען אין דיר ביידע חיות — וועלכע וועט נעמען די אויבערהאַנט?... דער דיכטער האַט געלעכצט נאָך מענטשלעכ-קייט, וואָס זאָל גובר זיין די חיה, ער האַט געזוכט אַן אויסדרוק, אַ

קינסטלערישן אויסמעסט אין דעם געראַנגל צווישן פאַרצווייפלונג און גלויבן, געפרוּווט אַריינדרינגען און אויפנעמען דאָס ליכט און שאַטן פון די העלדן, וועלכע ער שילדערט. עס האָט אים — ווי יעדן איינעם פון אונדז — געפייניקט די עקבערנדיקע פראַגע: ווי אַזוי ווערט פון אַ מענטש, און פון גאַנץ באַדייטנדיקע טיילן פון ציוויליזירטע פעלקער — איבער נאַכט מערדער? ...

פון דער גרויסער גאַלעריע געשטאַלטן, תּמימותדיקע, האַרציקע פּאַלקסמענטשן, וועלכע ער צייכנט אין זיינע דערציילונגען, טיילן זיך אויס די שטילע העלדן מיט זייערע גרעסערע ליידן און קליינע פריידן, וואָס זיי טראָגן אויס מיט אויסדויער און ווירדע. אייניקע פון זיי זענען געשילדערט אין פאַרשידענע דימענסיעס מיט בילדערישער עשירות. זייער עמאַ-ציאַנעלן און אינטעלעקטועלן געמעל האָט דער דיכטער אַרומגענומען מיט אַ פּייזאַזש-ראַם פון דער ישראל-נאַטור.

אין דער גאַלעריע געפינען זיך אויך אומסימפּאַטישע טיפּן, מענטשן מיט מאַסקעס, געוויסנלאָזע קאַריעריסטן, וואָס שטופּן זיך אַדורך מיט זייערע עלבבוויגנס און מיטן צינישן שמייכל דורך אַלע טירן...

אַט איז גאַבּוש — ער איז אומעטום אויבנאַן. אין די לאַגערן און אין ישוב רודערט ער אַרום אין די קאַמיטעטן אָן שום מאַראַלישע סקרופּולן און אַנשטענדיקייט. ער האָט אַ געשליפּן צינגל און האַלט אומעטום רעדעס, אַן אחריות פאַר זיין וואַרט און אָן בושה פאַר די צוהערער. ער רעדט וועגן אַלץ אין דער וועלט, וועגן וואָס רעדט ער נישט?

— גאַבּוש רעדט וועגן גליל, וועגן כּנרת, וועגן די יידישע ליידן אין דער וועלט. אַלץ איז ביי אים פאַרוואַנדלט געוואָרן אין רייד. זיי קומען נישט פון דער טיפעניש, זיי ליגן אויבן אויף. הויך קלינגעוודיקע ווערטער זיינע רייד, שיינ און לייכט ווי די פּלעווע פון זאַמדהאַבער — קוקסט אָן דעם געוויקס — אַלץ ווי ס'דאַרף צו זיין, נאַר אַ געניט אויג דערקענט גלייך, אַז ס'איז נישט מער ווי פּלעווע.

זיין אייגענע פרוי, טאַמאַראַ, וואָס קען אים פון אַלע זייטן, וואַרפט דעם אמת אים אין פנים אַריין, זי לייכט אים דורך פון קאַפּ ביז די פיס און זאַגט אים, אַז זיין שיינריידעריי זענען נאַר ווערטער פאַר יענעם, אַבער נישט פאַר זיך. „...דו ביסט אַ מענטש אָן אַן אייגן פנים! — שרייט זי אויס צו אים, טראַגסט אויף זיך אַ פּרעמדע מאַסקע — זיין פנים, דיין לעבן, דיין רעדן, ווערטער אָן דעקונג“.

אט די גאבושעס באגעגענען מיר אומעטום, קיין איין ישוב איז נישט פריי פון זיי...

מענדל מאן טויכט פון צייט צו צייט אראפ צו בילדלעך און זכרונות פון זיינע קינדער-יאָרן. ער זוכט אין זיי זיינע וואַרצלען, די אויספאַרמ-רונג פון זיין כאַראַקטער.

ער דערציילט פון אַ פּאַל ביים יידישן מילנער פון זיין שטעטל, ווען אַ קליין שייגעצל איז דערטרונקען געוואָרן ביי דער וואַסערמיל און די פויערים זענען געקומען צו לויפן צום מילנער ער זאל עפּענען די זאַס-טאַוועס פון זיין מיל און אַרויסלאָזן דאָס וואַסער, ווייל זיי קענען נישט געפינען דאָס קינד.

דעם מילנערס זין האָבן אַריינגעטענהט מיט די פויערים, אַז ס'איז אַ טרוקן יאָר, די מיל האָט קוים וואַסער צו אַרבעטן און דאָס שייגעצל איז שוין סיי ווי טויט, אָבער די אַלע רייד האָבן נישט געהאַלפן און ס'האָט שוין געהאַלטן ביי קלעפּ.

דער מילנער, וועלכער האָט, אַפּנים, די גאַנצע צייט זיך געראַנגלט מיט זיך אַליין, וואָס דאָ צו טאָן, האָט מיט אַן איבערמענטשלעכן כוח אַפּ-געשטופּט זיינע זין, געעפּנט די זאַסטאַוועס מיט אַ געשריי צו זיינע זין: „אַ מענטש דאַרף מען זיין!“

אין די שווערסטע צייטן פון זיין לעבן האָט זיך מענדל מאָן דערמאַנט אין דעם מילנערס אויסגעשריי, ווי דאָס וואַלט געווען אויך אַן אַנזאַג פאַר אים, אַז אין אַלע באַדינגונגען — אַ מענטש זאָלסטו זיין! אַט די פּסיכישע לעגיטימאַציע האָט מאָן געזוכט ביי פאַרשידנאַרטיקע טיפּן פון זיינע ווערק. ביי די יידישע העלדן זיינע האָט ער געפרוּווט אַפּגראַבן זייער ירושה פון דער אַלטער היים און דעם אַנוווקס דורך דער ברוטאַלער צייט...

דאָס אַלטע מיטן נייעם אויף דער „אויפגעוואַכטער ערד“ האָט דער דיכטער געזען אויך אין די צוויי ביימער — דעם טאַפּאַל און די פּאַלמע — דער סימבאָל פון דער אַלטער און נייער היים, וואָס ער האָט געזען ביים ראַנד פון אַ פּרדס און זייערע וואַרצלען האָבן זיך צוזאַמענגעפלאַכט. מאָן האָט די פאַראייניקונג געזוכט אין אינדיווידועלן און סאַציאַלן לעבן, ווי אויך אין די נאַטור- און מענטש-געמעלן. ער איז אַ ייד אַ בעל-מאַמין און גלויבט אין כּי-טובּ. ער זעט ווי „איין גרויסער הימל שפּרייט זיך איבער גאַטס וועלט — אַ הימל פול מיט רחמים צום מענטש“.

וועגן לייב ראַכמאַנס

„מיט בלינדע טריט איבער דער ערד“

אן ערך צוויי צענדליק יאָר איז אַדורך זינט לייב ראַכמאַן האָט פאַר-
עפנטלעכט זיין ערשטן בוך „אין דיין בלוט זאָלסטו לעבן“. עס איז געווען
אַ געראַטענער ערשטלינג, וועלכער האָט דעם יונגן מחבר אַרויסגערוקט
אויף אַ בכבודיקן אַרט אין אונדזער חורבן-ליטעראַטור.

נאָך אַ לאַנגן איבעררייס האָט ראַכמאַן איצט אַרויסגעגעבן זיין צווייטן
בוך „מיט בלינדע טריט איבער דער ערד“ (פאַרלאַג „המנוחה“, תל-אביב).
טעמאַטיש איז עס פונקט ווי זיין ערשטער — וועגן דריטן חורבן — אָבער
וואָס פאַר אַ קאַלאַסאַלער אונטערשיד אין דער באַהאַנדלונג! אין
ערשטן — אַ רעאַליסטיש-אימפרעסיאָניסטישע שילדערונג פון דעם מחברס
איבערלעבונגען אין היטלעריסטישן גיהנום, זייענדיק אַליין דער קרבן און
דער עדות פון דעם קאַטאַקליזם. עס האָט אויפגעשוידערט דעם לייענער
דעם מחברס טאַג-טעגלעכער געראַנגל מיטן טויט, זייענדיק אין זיינע
אַרעמס ביזן טאַג פון דער באַפרייונג. דורך געשטאַלטיקן די טויטלעכע
סכנות פון אַ יחיד, האָט זיך אַנטפלעקט די טראַגעדיע פון דער לאַנגער
פינצטערער נאַכט בעת אונדזער נאַציאָנאַלער קאַטאַסטראַפע.

אין צווייטן בוך איז שוין געשטאַלטיקט די גרויסע קאַטאַסטראַפע —
רעטראַספעקטיוו, שוין אויף צו מאַרגנס נאַכן אויפהייבן זיך פון בלוטיקן
פאַרהאַנג, ווען עס האָט זיך אַנטפלעקט דער פולער פאַרנעם פון גרויסן
יידישן חורבן. ראַכמאַן האָט זיך דאָ פאַרמאַסטן אַרויסצושפּיגלען פון זיך
דעם קאַשמאַר נישט נאָר פון דער אומגעבראַכטער יידישער וועלט — נאָר
אויך דעם אויפצומאַרגנס פון די, וואָס זענען געווען „אין טאַל“, ווען
זיי האָבן זיך אַדורכגעליטשט דעם טויט צווישן די פינגער און זענען פון
אַלע גריבער אַרויסגעקומען נאָך דער נאַכט צו באַגעגענען דעם גייעם
פרימאַרגן.

אין קעגנזאץ פון דעם רעאליסטישן אופן אין דער באהאנדלונג פון חורבן אין זיין ערשטן בוך, האט ראכמאן אין זיין איצטיקן בוך אַרומגע-
נומען אַט דעם קאַשמאַר מיט סימבאָליש-פּאַנטאַסטישע בילדער, אין וועלכע
די אויסערלעכע רעאליטעט ווערט צונויפגעפלאַכטן מיט האַלוצינאַ-
ציעס און מוראדיקע וויזיעס, וועלכע קנוילן צוזאַמען טויטע און לעבעדיקע.
דער מחבר פירט דעם לייזער אויף אַן עקסקורסיע צו סקעלעטן און
קאַטאַקאַמבעס און ברענגט צוזאַמען תקופות און דורות מיטן בית-דין
של מעלה דורכצופירן דעם משפט-צדק. ער פירט אונדז צו אַ מין פּאַנ-
טאַמימע-משפט פון די ספרים, אַלטע און מאַדערנע, יידישע און נישט-
יידישע און מעדיטירט איבער זיי מיט אייגענע איינטייטשונגען.

די קרוב 600 זייטן פון בוך זענען מלא וגדוש מיט קנוילן פון פנימער
און זייערע גורלות, באַגלייט מיט פיבערדיקע וויזיעס און סימבאָלישע
אַסאַציאַציעס. עס איז גאַנץ קענטיק די השפעה פון קאַפקאָן אַפילו אין
דעם מאַגיר צו באַצייכענען אַ נאַמען מיט אַן אינציאַל — ש, וועלכער
איז צוזאַמען מיט לייבלען די ליטעראַרישע מאַסקע פון מחבר. הינטער זיי
שטייט ראַכמאַן מיט אַ שפּיגל און באַקומט נישט סתם אַ רעפּלעקס פון
אייגענע איבערלעבונגען, נאָר פון דעם גאַנצן קאַשמאַר אין אונדזער צייט,
ווען דער גאַנצער סדר העולם איז איבערגעקערט געוואָרן מיטן קאַפּ אַראַפּ.
אין דעם גרויסן כאַאָס זענען צעמישט געוואָרן די וועלט-יוצרות, אַלץ
זעט אויס צו זיין אין אַ פאַרקערטן שפּיגל „דער הימל אונטן, די ערד —
אויבן... מענטשן און בעלי-חיים — — — הייזער, און אַלץ אין זיי
הענגען איבערגעדרייט די ער לופט“.

ראַכמאַן האַט זיך פאַרמאַסטן אַט דעם קאַסמישן כאַאָס אַריינפאַנגען
אין זיין בוך און עס האַט זיך באַקומען אַ שווערער ספר, וואָס פּאַדערט
שטאַרקע באַקציינער ביים לייזער. עס איז שווער צו גלויבן, אָז זיינע
ביידע ווערק שטאַמען פון איין טאַטן, אַזוי ווייט זענען זיי איינער פון
אַנדערן אין זייער ליטעראַרישן מעטאָד. גיי איך דאָ נישט דורכפירן קיין
פאַרגלייך צווישן ביידע ווערק, אין וועלכן פון זיי ער האַט מער מצליח
געווען. זיין געראַטענער בכור איז געבוירן געוואָרן פון אַ באַשיידענעם
פרוּוו, בעת ביים צווייטן האַט ראַכמאַן געפרוּווט שאַפן עפעס אַזעלכעס,
וואָס זאָל פאַרמאַגן אַ ניצוץ פון דאַנטען, פון דאַסטאַיעווסקיין און פון
פּראַנץ קאַפקאַ, פאַרפלאַכטן מיט דזשעימס דזשאַיס מאַדערניסטישער
פּראָזע אין אַ יידישעלעכן ערשטמאַליקן נוסח.

נאך אזא לאנגן „גדר צו שווייגן“, האט ראכמאן געזוכט ארויסצוברענ-
גען א ווערק, וואס זאל זיין אונקאל אין אונדזער חורבן-ליטעראטור. צי
איז עס אבער אים קינסטלעריש געלונגען? דאס איז שוין אן ענין פון
חלוקי-דעות אויף וויפל ער האט מצליח געווען; דער סכום פון ליכט
און שאטן אין זיין ווערק, און וועלכעס עס וועגט איבער.

וואס שייך די שאטנס, קען מען אנווייזן אויף שעטנו-פעדעם, פאר-
בלאנדזשעטע אין געוועב: אולטרא-מאדערניסטישע מאנעריזמען, ווייניק
אכט געלייגט אויף עקאנאמיע, צו פיל בארעדעוודיקייט אין א ריי ערטער,
און א צו-פארגעפלטע נישט-דאיקייט ביים סובלימירן דעם כאאס, דעם
קאשמאר פון דער פינצטערער נאכט. אין בוך ווערן די שורות געיאגט,
ווי עפעס דורך א פיבערדיקן אימפעט ביים שרייבן, „ווי ביי א פלעמל צו
פארברענען זיין נשמה“. באמערקט דער מחבר וועגן דעם טאפל-בילד פון
לייבלען — ש. „ער האט געוואוסט, שרייבן מוז מען מיט סכנת נפשות. מיט
איינשטעלן דאס לעבן; זיין אין דער סכנה פון פאלן אין איין רגע. דאס
ווערק מוז פארלענדן זיין שעפער“.

אין די צען קאפיטלען פון בוך האבן די קליינע שאטנוזייטן נישט
געקענט פארשטעלן די קרעפטיקע בילדער און שילדערונגען פון די אפ-
גרונטן און זייערע קרבנות, פון די אלע, וועלכע ראכמאן טראגט אין זיך
פון קאפערניק-לאגער אין נאווא-מינסק איבער אלע וואגלוועגן. דאס אלץ
וואס ער האט געזען און דערשפירט אין זיך (און ארום זיך), „אין טאל“,
אין די גריבער, און שפעטער מיט די פליטים, האט ער פארפיקסירט אין
בילדער און וויזיעס, סובלימירט און ארויסגעשפיגלט פון זיך די נאך-
אוישוויץ וועלט אין איר ערדישן צומארגנס. דעם מיסטעריעזן וויכוח
צווישן די לעבעדיקע און די טויטע, די האלוצינאציעס פון די, וואס גארן
נאך דער באיאונג פון לעבן, אבער דאס לעבן וויל זיי מער נישט אריינ-
נעמען, ווייל יענע פון טאל ציען זיי צוריק...

אט דער געראנגל צו פארשטעלן דעם וועג די שאטנס זיי זאלן ביי
די געבליבענע נישט צונעמען דעם כוח ווייטער צו לעבן — איז איינע
פון די הויפטמאטיוון אין בוך. נאך דער נאכט האבן די אנטרונענע פלוצעם
דערזען, אז די וועלט איז נישט אונטערגעגאנגען, דאס לעבן רופט: המשך!
די ארומגעשונדענע זאלן צוריק אויפשטעלן משפחות. „די זיידעס האבן
אין מיר גערעדט: אונדזער וועג איז גיין ווייטער; גיין דורך דיר, אזוי
ביזן סוף. דו קאנסט נישט פארהאלטן אונדזער גאנג“.

די געקומענע פון טאל אטעמען מיט דער לופט פון די אומגעבראכטע, זייענדיק געפאנגען פון יענע אפגרונטן, און גלייכצייטיק מיט דער לופט פון דער לעבעדיקער וועלט. זיי ציען ארויס פון זיך זעונג נאך זעונג פון אייגענעם נעכטן און עס יאגן זיי נאך דערמאנונגען און געשרייען, ווידער-קלאנגען און פרעגונגען, וואס בלייבן אן ענטפער.

צוריק צו דער פרייער וועלט, פון די טאלן געקומען אין שטאט, קיין לאדזש, ווו מען זוכט א חשבון מיט די שכנים, מיט גאט און מיט זיך אליין. וואס טוט מען מיט די געכאפטע תלנים? צי וועט דער קרבן דורך נקמה-אקטן זיך נישט אונטערגעבן דעם רוצח? די ספעציפישע שילדע-רונגען און פרטימדיקע בילדער נעמען אן א טיפערן אטעם, זיי וויברירן מיט יידישן צער פון תחית-המתים-אויפגעשטאנענע יידן. דער מחבר שפיגלט אפ זייער אינערלעך-דראמאטישן גאנג צום פארטאג, באגלייט מיט פחדים און רעוואלט. מיט שפירן די מענטשלעכע פארלורנקייט ביים אנהייבן אויף ס'ניי דעם אויפשפראך פון א נייעם דור יידן. ער שילדערט די מיטגעבראכטע קראנקייט פון טאל, דעם ליידיקן חלל אין דער מיט פון זייערע לעבנס,, די יארן פון פארן חלל און פון נאכר חלל — קאנען זיך נישט צוזאמענהעפטן. עס בלייבט א לאך אין דער צייט".

★

לאדזש, לאזאן, אמסטערדאם, אפענבאך, לעיווע, רוים — אט די קאפיטלען פון ראכמאנס בוך פארפלעכטן דעם געוואגל פון גיהנום-אנטרר-גענע מיט גרויל-חזיונות פון סקעלעטן און וואמפירן, מאקאברישער גרא-טעסק פון עולם-התוהו און סורעאליוזם — שטעט, דורות פון א מין רע-אליסטישער נישט-דאקייט, באפעלקערט מיט אלעגארישע שאטנס, וועלכע האבן זיך צוגעשטעלט צום וועלט-משפט אין אמסטערדאם. דער מחבר האט פארן פמליה געבראכט זיינע בני-עיר, די לעצטע פארברענטע עדה פון קאפערגניק-לאגער. עס טויכן אויף געשטאלטן, זייערע גורלס אין די קאטאקליזם-טעג אויף א באגעגעניש מיט אלטע תקופות און פאסירונגען. אין דעם געדראנג און געדיכטעניש לויפן דורך דורות מיט טענות און וויכוחים פון די פארשידענע צדדים — דעם מחבר בתוכם — פארן בית-דין של מעלה.

לעיוען, שפּיטאַל-וועראַנדעס, צווישן זוניקע שטיינבערג, — מיט פליטים. ראַכמאַן ווייזט באַזונדערע פּנימער: די רבנישע טאַכטער, די האַלענדערין, דער מישלינג, „אהער האַט מען אַרױפּגעבראַכט די אַרױס-געפּאַלענע פּון די געראַנגלען אונטן“. עס קומען נישט נאָר די געיאַגטע, נאָר אויך די יעגער, ווי דער שפּילצייג-סוחר (ווען „דאָס שפּיל אונטן איז פאַרענדיקט“). נישט די אויסערלעכע געשטאַלטיקונג פּון די העלדן, נאָר די אינערלעכע פּסיכישע תּהומים פּון דעם גרויל-כאַאַס, וואָס זענען אויך אין לעיוען געבליבן אין חורבן. „יעדער איינער פּון זיי איז נישט בלויז אַליין, נאָר אַ שבת, אַ משפּחה, אַ נצר פּון אַ שטאַם, וואָס נאָך אַזאַ איינער איז נישט פאַרבליבן“.

איז נישט מעגלעך זיך אַפּצושטעלן אויף דעם אַדער יענעם טיפּ, אַריינגעוועבט אין דער קאַנווע, אויף די פּסיכאָלאָגישע מאַטיוון פּון די האַנדלונגען אינעם גאַנג פּון די געשעענישן, וואָס פאַרקערפּערן אַלע די-מענסיעס אין דער עקסקורסיע „מיט בלינדע טריט איבער דער ערד“. די פאַרשידענע געשטאַלטן, בלאַנדזשענדיקע יחידים זענען דאָך פאַרבונדן צווישן זיך דורך אַ שנוור, וואָס וויקלט אַרום זייערע „בלינדע טריט“ איבער אַלע וואַגלענישן. דאָס איראַציאָנעלע, דער מאַסקאַראַדן-באַל און די פאַרשטעלטע, דער טאַנץ פּון געבליבענע קליידער, וואָס בענקען נאָך לייב אין זיך, די מאַקאַברישע דערמאַנונגען, געזען דורך אַט דער גע-שפּענסט-פּריזמע באַלייכטן דעם הינטער-באַווסטזיין פּון די אַנטרוגענע, הינטער וועלכע עס שטייט דער מחבר.

ביים ליענען די שילדערונגען אין ראַכמאַנס בוך קומען אויף פאַר-גלייכונגען מיט קאַפּקאָס „משפּט“. יוסף ק. זעט די וועלט, ווי זי האַט זיך געשטעלט מיטן קאַפּ אַראָפּ. דאָס ראַציאָנעלע איז פאַרשוונדן פּון אונדזער לעבן אין אַ וועלט אַ פאַרלאַזענער פּון גאַט, און טויט קען אַרױסשפּרינגען פּלוצעם. אויב קאַפּקאָ האַט נאָר געקענט וויזיאַנירן דעם קאַשמאַר פּון דער היטלערישער תקופּה, האַט אים ש. דורכגעלעבט מיט אַ טויטלעכער דערפאַרונג, וואָס לאַזט אים נישט אַפּ. אים פייניקט דער געדאַנק, אַז אַ וועלט, וואָס זוכט צו פאַרגעסן דעם נעכטן, אים אַפּשליסן פּון היינט, קען נישט האַבן קיין קיום. זי איז נישט בכוח אַפּצורייניקן פּון זיך דאָס שלעכטס.

אַט דער „כּ׳טו דערמאַנען“ געהערט דאָך צו די עיקר-ווערטן פּונעם בוך. ראַכמאַנען איז געלונגען אַרױסצוברענגען בילדער, וואָס ווירקן מיט

א סוגעסטיוון כוח. ער האט באַלעבט די אַטמאָספּער, מיר זאלן זי אַרייַן- אַטעמען אין זיך. ער האט דורך סימבאָליש-פּאַנטאַסטישע וויזיעס דעם אַלטן און נאַענטן עבר באַהאַפּטן מיט אונדזער אייגענעם לעבן. מיר זענען ענג געקניפט און פאַרבונדן מיט די פאַרגאַנגענע דורות, און אַוודאַי קען פאַר אונדו נישט זיין טויט דאָס, וואָס האַט אַקערשט פּאַסירט מיט אונ- דזער פּאַלק „אין טאַל“...

דער מחבר האַט אַבער אויף זיין „אלה אזכרה“ אַנגעהאַנגען אַ צו שווערע משא, דעריבער זיינע שטרויכלונגען ביים גיין מיט „די בלינדע טריט“. איך האָב אויבן דערמאַנט, ווי ראַכמאַן האַט זיך פאַרמאַסטן אַרויס- צוקומען מיט אַ בוך פון ערשטמאַליקער אַנטפּלעקונג ביי אַ טעמע, וואָס האַט שוין אַ רייכע ליטעראַטור. ער וואַלט מער מצליח געווען אין זיין עקספּערמענטאַלן אויפטו, ווען ער וואַלט נישט איגנאָרירט דעם אַלטן קלוגן אַנאַג: „תפסתה מרובה“, די ש״י עולמות פון גיהנום, וואָס ראַכמאַן האַט אַרייַנגענומען אין זיין ווערק, וואַלטן מסתמא געקענט קלעקן פאַר עטלעכע גרויסע מייסטער אין דער וועלט-ליטעראַטור. נישט קיין ווונדער, אַז די קאַנסטרוקציע, האַט נישט באַוווּן גוט צוזאַמענוואַקסן, אַזוי ווי לייבלס רוקנביין. דאָס באַציט זיך אויף צו אַזעלכע געשפּענסטער-חתונות, ווי דער מאַקאַברייער פּילם פון יענער-וועלט, און בכלל אין דער נישט- דאַקייט און פאַרהוילנקייט פון אונדזער רעאַלער געשילדערטער וועלט.

אַבער טראָץ דעם אַלעם קענטיקט זיך, אַז ראַכמאַן איז אַ טאַלאַנטיר- טער פּראָזאַיקער. עס קען אַרויסברענגען קרעפטיקע, באַצוווינגענדיקע בילדער, באַלעבן זיי מיט שטימונג, מיט אַטמאָספּער, וואָס קאַמוניקירט זיך צום לייענער. און ער געהערט צו אונדזערע געוויסנהאַפטיקסטע שרייבער, צו די מאַמינים, וואָס זוכן אַ שליסל צום יידישן גאַנג איבער דער וועלט, אַרייַנצופאַסן אין אים די געשיכטע, וואָס איז פאַרגעקומען און קומט פאַר פאַר זיינע אויגן אין די איצטיקע גורלדיקע טעג. זיין בוך איז אַ ווערט- פולער צושטייער צו דער אַנטפּלעקונג פון די נשמה-פּלאַנטערס נאָך די טאַלן.

אברהם זאקס „געווען א יידיש פוילן“

אברהם זאקס איז איינער פון אונדזערע פרוכטיקסטע שרייבערס אין עטלעכע ליטערארישע זשאנערן. זינט עס איז דערשינען זיין ערשטער בוך לידער „אקאָרדן“ (1918), האָט ער באַוווּן במשך פון אַ האַלבן יאָר-הונדערט אַריינצושטעלן אין אונדזער ספרים-אַלמער אַ 25 ביכער, וואָס זאָגן עדות אויף אַ שרייבער מיט אַ סך דורכלעבונגען, מחשבות און חזיונות, אַרויסגעבראַכט מיט אַ לירישן אויפהעל און אויפקוועל אין פיל פון זיינע ווערק.

זיין „געווען א יידיש פוילן“ איז אַן אויפזאַמלונג פון זכרונות און אימפרעסיעס, באַגלייט מיט אַ כוללדיקן געשיכטלעכן איבערבליק פון עטלעכע צענדליק דורות יידיש לעבן און שאַפן אין פוילן. געגעבן אין ראשי-פרקים פון פאַרשידענע צייטן ביז אונדזערע טעג (פון חורבן און נאַכן חורבן). בלתי ספק, אַז דער מחבר האָט זיך נישט פאַרנומען אויפצו-שטעלן אַ געשיכטלעכן בנין, נאָר געבן בלוז זיינע קאַנטורן, און בעיקר צונויפזאַמלען ציגל פון די לעצטע צוויי צענדליק יאָר פאַרן קומענדיקן היסטאָריקער. די קאַלעקטיווע דורכלעבונגען פון דער יידישער שארית הפליטה אין פוילן, די דערמאָנונגען און אימפרעסיעס פון אַן עמפינדלעכן יידישן דיכטער — אַן עדי-ראיה — וואָס האָט מיטגעלעבט, מיטגעווייטיקט מיט די אַלע געשעענישן אין נאָך-מלחמהדיקן פוילן — וועלן זיין אַ צו-שטייער פאַר דעם יידישן געשיכטע-שרייבער פון דעם לעצטן קאַפיטל „יידיש פוילן“.

אין זיינע דערמאָנונגען האָט אברהם זאקס אַרויסגעוויזן די שיינע מידה פון אַרויסהייבן קאַלעגן שרייבערס אין פאַדערגרונט, און שרייבן וועגן זיי מיט וואַרעמקייט און ליבשאַפט, אין געשפרעך מיט קאַלעגן זיך נישט שטעלן אין צענטער, און, בכלל, איז קענטיק אין די דערמאָנונגען פון דער צוזאַמענאַרבעט מיט חברים אין יענעם פעריאָד, אַ באַציונג פון האָר-ציקער פריינדשאַפט, פון אויסמיידן דעם עגאַצענטריזם — אַ נסיון, וואָס אַ סך שרייבערס קענען אים נישט ביישטיין...

א דריטל פונעם בוך האָט דער מחבר אָפּגעגעבן פֿאַר דריי גרעסערע אַרבעטן („געווען אַ יידיש פּוילן“, „מיט צוואַנציק יאָר צוריק“ און „אויף די חורבות פון פּוילן“), וואָס זענען טעמאַטיש געקניפט און געבונדן און פֿאַרקיטלט צו געמישטע זשאַנערן. די פּאַקטן זענען גוט באַקאַנט דעם ליינער אויך פון אַנדערע ווערק. אָבער די פּערזענלעכע אימפּרעסיעס און די אינדיווידועלע פֿאַרב בייַם צייכענען, באַלעבן די דערמאַנונגען.

די געשילדערטע עפּיזאָדן פון די לעבנעבליבענע פּוילישע יידן נאָכן צוריקקומען אין זייער חרובער היים אין 1946—1947, דער אינטענסיוו־שעפּערישער פּרווּו אַנצוהייבן אויף ס'ניי אַ יידישן ישוב מיט לאַדזש אַלס יידישער צענטער און זאַמלפּונקט, איז באַשריבן געוואָרן דורך אַ ריי שריי־בערס (אין אונדזער פּובליציסטיק, עסיי־סטיק און דיכטונג). אברהם זאָק האָט זיך מסתמא אָפּגעגעבן וועגן דעם אַ חשבון און דעריבער זיך באַ־מיט צוצוגעבן אַן אינדיווידועלן קאַלאַריט דורך פּערזענלעכע אימפּרע־סיעס פון דער ליטעראַריש־קולטורעלער טעטיקייט, ווען אין לאַדזש האָבן זיך אויפגעזאַמלט העכער 30 טויזנט יידן. ער גיט איבער אין קורצע שטריכן די טעטיקייט פון ניי־געגרינדעטן יידישן ליטעראַטן־פּאַראַיין און זיין טעטיקייט אין יענע יאָרן, אַ רשימה פון די שרייבערס פון יענער צייט אין פּוילן און די צייטונגען און זשורנאַלן, וואָס זענען דאָן אַרויס. רעטראַספּעקטיוו געזען, מיט צוואַנציק יאָר שפּעטער, די גרויסע אַקאַדעמיע דעם 19טן אַפּריל, 1948, בייַם אָפּצייכענען דעם 5טן יאָרטאָג פון וואַרשעווער געטא־אויפּשטאַנד און די אָפּדעקונג פון דענקמאַל אין וואַרשעווער געטאָ, ווען פּוילישע מיניסטאַרן האָבן נישט נאָר גלאַריפּי־צירט די יידישע געטא־אויפּשטענדלער, נאָר אויך שאַרף קריטיקירט די מלוכות, וואָס שטעלן זיך קעגן דער שאַפּונג פון אַ יידישער מדינה אין פּאַלעסטינע — צו דערמאַנען דאָס היינט אין אַנבליק פון דער וואַקאַנאַ־ליע קעגן ישראל און קעגן יידן אין איצטיקן קלימאַט פון פּוילן — וואַרפט דאָס נישט נאָר אַ פּראָזשעקטאַריש ליכט אויף „געווען אַ יידיש פּוילן“, נאָר אויך אויף דעם אָפּגרונט, צו וועלכן דער קאַמוניזם האָט זיך אַראַפּגע־קייקלט...

וועגן דעם פיזישן און מאַראַלישן טעראַר אין „פּאַלקספּוילן“ קעגן דעם שאַרית־הפּליטה פון פּוילישן יידנטום, די וואַנט פון שנאה, וואָס זיי האָבן

אָנגעטראָפּן מצד די פּאָליאַקן, איז גענוג צו דערמאָנען דעם קיעלצער פּאָגראַם און די האַלטונג פון די מאַכט־אַרגאַנען... אברהם זאַק אילוסט־רירט נאָר מיט אַ קליינעם, אָבער כאַראַקטעריסטישן עפּיזאָד. ווען ער מיט יאַנאַסאַוויטשן זענען אָפּגעפּאַרן פון פּוילן, האָבן די קאַלעגן שרייבערס מורא געהאַט צו קומען צום וואַקזאַל זיי באַגלייטן, אַזוי שטאַרק איז געווען די שרעק פאַר דער א.ו. בע. און פאַר די משגיחים פון דער „יעוֹר־סעקציע“ אין פּוילן. ער פאַרצייכנט מיט טיפּער דאַנקבאַרקייט דעם נאַמען פון איין מענטש, וואָס איז געקומען אַ פאַרסאַפּעטער צו לויפּן, צו באַווייזן זיך געזעגענען מיט זיי. דאָס איז געווען ד״ר שלמה הערשענהאַרן, אַ באַוויסטער בונדישער טוער פון „בונד“ אין לובלין פאַרן קריג, און איצט אַ מיטגליד פון דעם צענטראַל־קאָמיטעט פון יידן אין פּוילן. ער האָט נישט מורא געהאַט פאַר „זיי“... — היטכן? איר האָט גאָר קיין מורא נישט געהאַט פאַר אַן עין הרע? — האָבן אים די שרייבערס געפרעגט.

— וואָס הייסט? — ענטפּערט ער, — צוויי יידישע שרייבערס פאַרן אַוועק און איר וועל נישט קומען זיך געזעגענען מיט זיי?

אין זיינע דערינערונגען האָט אברהם זאַק נישט אָנגענומען די פּאָזע פון די זכרונות־דערציילער, וואָס געדענקען יעדעס וואָרט פון אַמאַליקע שמועסן מיט יאָרן שפּעטער. ס׳רוב זענען אַזעלכע זכרונות ליטעראַריש־„פּיקסירטע“ און אָפּגעקליבענע מיט אַ באַשטימטער כּוונה און באַטאַנונג. שוין אָפּגערעדט פון דעם, וואָס ביי די בעסטע כּוונות קען מען זיך נישט סומך זיין אויף דער פּינקטלעכקייט פון זכרון צו געדענקען גענוי נישט נאָר דעם אינהאַלט און מיינ, נאָר אויך דעם ווערטערלעכן אויסדרוק.

האַט טאַקע דעריבער דער מחבר אַריינגענומען אין דעם בוך צוויי אַרטיקלען („אויף די חורבות פון פּוילן“ און „יידישע שרייבערס אין לאַדזש“), וואָס זענען ווי אויטענטישע דאַקומענטן פון יענער צייט, גע־שריבן געוואָרן אין די יאָרן 1947—1948, און שפּיגלען אַפּ די שטימונגען און אילוזיעס דעמאָלט אין פּוילן. דער מחבר דערציילט דאָרט פון אַ פּייערלעכן חנוכת־הבית אין אויפגעלעבטן יידישן ישוב. אין אַ ריי ער־טער באַטאַנט ער מיט וואַרעמע ווערטער די גרויסע הילף, וואָס דער „דזשאַינט“ און די ברידערלעכע אַרגאַניזאַציעס אין אַמעריקע האָבן גע־

שיקט פאר דעם ווידעראויפבוי פון יידיש לעבן אין פוילן. כאטש קליין און איינגעשרומפן, אבער מיטן באווסטזיין פון „לא אמות — כי אחיה“.

אונדז איז גוט באווסט דער טראגישער המשך פון דעם קאפיטל אונטערן נאמען „יציאת פוילן“ און מיר קענען דאָ שטעלן אַ פונקט. עס ווונדערט נאר, וואָס אַברהם זאָק שרייבט וועגן רחל קאַרן, יוסף רובינ-שטיין, נחום באַמזע, משה גראַסמאַן, וועלכע זענען די ערשטע אַוועק קיין שוועדן, אַז „לויט אונדזער איצטיקער אַפשאַצונג איז זייער אינטוויציע געווען שוין אַ צו היפּער-היפּערדיקע“ (ז' 85). האָט דאָך די דערפאַרונג געוווּן פונקט דאָס פאַרקערטע. זיי האָבן דאָך באַלד פאַרויסגעזען, נאָך אין די „גוטע צייטן“ וואָס פאַראַ יידישן לעבן מען קען דערוואַרטן אין אַ קאַמוניסטישן „פּאַלקספּוילן“. קען מען זיי פאַרוואַרפן (אין 1968!) אין „אפּשר שוין איבערגעטריבענער באַרעכנאַייט“? (דאַרט).

*

אין דער עסיי „אַריינבליק אין דער חורבן-ליטעראַטור“ דערמאָנט דער מחבר אַ ריי פּראַזע-ווערק און געטאָ-דערציילונגען פון דער חורבן-טעמאַטיק און די קלאַגלידער און פּאַעמעס פון יידישן חורבן פון באַ-וווסטע יידישע פּאַעטן מיט ציטאַטן פון זייערע ווערק. עס איז נישט קיין פאַרטיפּטע און גרויס-פאַרנעמיקע אַפּהאַנדלונג, נאַר טאַקע בלויז אַז „אַריינבליק“ אין דער גיהנום-גאַס פון דער יידישער חורבן-ליטעראַטור.

אַ גרעסערע אַרבעט איז זיין אַפּהאַנדלונג „אַ ליטעראַטור אין קייטן“, וואָס איז גלייכצייטיק אַ דערמאָנונג און מאָנונג. עס איז שוין אַ סך גע-שריבן געוואָרן אויף דער טעמע אין פאַרשידענע זשאַנערן פון אונדזער ליטעראַטור. די טראַגעדיע פון די יידיש-סאָוועטישע שרייבערס און דער גייסטיקער גענאַסיד פון רוסישן יידנטום אין אַלע מאָניפעסטירונגען מוז כּסדר דערמאָנט ווערן מיט דער גאַנצער קראַפט פון געשריבענעם (און גערעדטן) וואָרט. דאָס האָט אויך אין זינען געהאַט אַברהם זאָק, ווען ער האָט אין זיין לעצטן בוך באַרירט אַט דעם טראַגישן פּראַבלעם. ער דער-מאָנט די אילוזיעס פון דך, וואָס זענען אַוועק אין ראַטן-פאַרבאַנד „די איינ-ציקע האַפּענונג פאַרן אויפּבלי פון דער יידישער קולטור“ (משה קולבאַק).

ווי געזאגט, האָט דאָ דער מחבר אין זיין לענגערער עסיי בלויז באַרירט דעם טראַגישן קאַפּיטל, וואָס האָט זיך אַנטפלעקט אין די ווערק און אין דעם גורל פון זייערע שעפער מיטן שוידערלעכן עפּילאָג. נאָכן אילוסטרירן מיט אייניקע ציטאַטן פון זייערע הלל גדולם פאַר סטאַלינען און פון אַרונטעררייסן אַלץ פון דער יידישער שעפּערישקייט אין „צעפּוילטן מערב“, ווערט אַבער אונטערגעשטראַכן די אַנוסימדיקייט פון זייער לעבן און שאַפן, באַזונדערס, ווען מען האָט זיך מיט אייגענע אויגן אויפן אַרט איבערצייגט אין זייערע באַדינגונגען. ער שרייבט: „עס זענען עדות די יידישע שרייבער-פּליטים פון פּוילן, וועלכע זענען בעת די מלחמה-יאָרן געווען אין מאַסקווע, אַז מיטן האַרץ און נשמה זענען די סאָויעטיש-יידישע שרייבערס תמיד געווען פאַרבונדן מיטן יידישן שרייבער-כלל אין דער וועלט — — — אין רוסלאַנד, האַבן מיר, די שרייבער-פּליטים, גוט דערקענט די סיטואַציע און גוט פאַרשטאַנען...“ (ז' 134).

אַ שאַד, וואָס זאָק ברענגט נישט אַרויס אין דער עסיי עפעס פון די פּערזענלעכע שמועסן מיט די יידיש-סאָויעטישע שרייבערס אין יענער צייט, וואָס זאָל זיין כאַראַקטעריסטיש פאַר זייערע שטימונגען און געפּילן. עס וואַלט צוגעגעבן אַן אינדיווידועלן טאָן און קאָליר צו די ציטירונגען פון זייערע ווערק, ווי צו די הנחות און אויספירן.

די אַקופאַציע פון וואַרשעווער „מאַמענט“, געהערט אויך צום קאַפּיטל דערינערונגען פון מחבר. ער איז געווען אַ לאַנגיעריקער מיטאַרבעטער פון דער צייטונג און ער שילדערט ווי אַזוי זי איז אין 1938 פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טריבונע פון דער רעוויזיאַניסטישער פאַרטיי. בשעתו איז עס געווען אַ געשעעניש, וואָס האָט אויפגערודערט נישט נאָר די רעדאַקציע-מיטגלידער פון „מאַמענט“ און געהאַט ברייטע אַפּקלאַנגען. אַ שטימונגספּולע, פיינע אַרבעט איז דער עסיי „אַ פאַרגעסער“. עס איז אַן עסיי-קדיש נאָך איינעם פון אונדזערע שרייבערישע שיינגייס-טער צווישן ביידע וועלט-מלחמות אין פּוילן, ב. קאַרליניום. אַברהם זאָק האָט אין „מאַמענט“ ממשיך געווען די אַרבעט פון ב. קאַרליניום, ווי דער

רעדאקטאָר פון דער ליטעראַרישער זייט אין דער פרייטיקדיקער צייטונג. מיט אַ סך פיעטעט, ליבשאַפט און פאַרערונג שילדערט ער אין דינע שטריכן די געשטאַלט פון אַ גייסטיקן אַריסטאָקראַט. אין דער עסיי שטעלט ער זיך אײַך אַפּ אויף נאָך צוויי קאַלעגן פון דער וואַרשעווער שרייבער-משפּחה, דער נאַוועליסט דוד קאַסעל און דער הומאַריסט יוסף טונקל, וועלכע זענען צוזאַמען מיטן עסיי־סט ב. קאַרליניוס געווען אַ מיין ליטעראַרישע „טראַקע“. אין אַלגעמיין גענומען איז דאָס בוך „געווען אַ יידיש פּוילן“ אַ זאַם-לונג פון עסייען און אַרטיקלען, געשריבן דורכן מחבר אין פאַרשידענע מאַמענטן, אַפּצוּצייכענען דאָטעס פון געשעענישן אין יידישן לעבן, ווי אויך געלעגנהייט-אַרטיקלען וועגן אַ ריי באַוווסטע יידישע שרייבער (גלאַטשטיין, גלאַנץ-לעיעלעס, אַפּאַטאַשו, הירשביין אײַ). ער האָט אין די צוויי טאַולען אַריינגענומען זיינע פאַרצייכענישן פון אַ באַזוך אין ישראל מיט רעפּלעקסן פון אַ ריי מסיבות און צוזאַמענטרעפן מיט קאַלעגן-שרייבערס. די איינדרוקן לייענען זיך גוט און און דאָ און דאָרט געפינט מען אַ טרעפּלעכע כאַראַקטעריסטיק פון דעם אַדער אַנדערן שרייבער (לדוגמא, וועגן אליעזר פינעס).

אַ סך אַסאַציאַציעס רופּט אַרויס דער מאַמר „עס דערמאַנט זיך“. די באַמערקונגען וועגן די מירסקיס און זייער ראַל אין „פּאַלקספּוילן“, דער טראַגישער עפּיזאָד מיטן קאַמוניסטישן זשורנאַליסט אהרן וואַהל און נאָך אַנדערע פאַרגלייכונגען, וואָס ער האָט פאַרצייכנט, גיבן גענוג שטאַף פאַר אַ שטיקל חשבון הנפש, וואָס אַ יידישער קאַמוניסט וואַלט געדאַרפט מאַכן...

פאַראַן נאָך אַנדערע עסייען אין בוך, וועלכע דער מחבר האָט אַנגע-שריבן צו פאַרשידענע באַערונגס-אַוונטן לכבוד אים. זיי זענען אינטערע-סאַנט און אַקטועל.

יוסף אַקרוטניס „אַרעם גליק“ און „אַ הויז אויף אַלטשטאַט“

יוסף אַקרוטני געהערט צו די קרעפטיקע פּראָזאַיקערס אין אונדזער גיטעראַטור. זיין פּראָזע איז קערנדיקע און פּליסיקע, מלא וגדוש מיט איבערראַשנדיקע פּאַרגלייכונגען איבער די זייטלעך פון בוך. אין זיינע ווערק (אַ צענדליק שוין) קענטיקט זיך די קינסטלערישע שפּירעוודיקייט, וואָס דרינגט אַדורך אונטער דער הויט פון מענטשן, פון זאַכן און פּאַסירונגען, אַזאַ, וואָס לאַזט נישט דורך די דינסטע ניואַנסן און שפּירונגען פון נשמה-בילדער, וואָס באַוועלטיקן דעם מענטש אין זיינע ראַנגלענישן מיטן גורל און מיט זיך אליין.

אין זיין לעצטן בוך, וועלכן מיר באַהאַנדלען דאָ, האָט אַקרוטני אַריינגענומען צוויי באַזונדערע ווערק, וואָס זענען אין תּוך איינס. „אַרעם גליק“ און „אַ הויז אויף אַלטשטאַט“ — זענען טעמאַטיש אויף אַ בשות-פּותדיקער טעריטאָריע. דער שטח נעמט אַרום אַ שטיק יידיש לעבן אין פּוילן צווישן ביידע וועלט-מלחמות מיט די ראַנגלענישן צווישן ליכט און יאוש, פּאַרלוינקייט און האַפענונג.

זיכער ווייסן מיר, אַז אַרעמקייט איז נישט קיין נייע טעמאַטיק. פון מעדעלען אָן האָט זיך דער דלות פון אונדזער נעכטיק לעבן ברייט צעלייגט אויף די בלעטער פון דער יידישער ליטעראַטור. איז טאַקע אַקרוטני נישט געגאַנגען אויפדעקן פאַר אונדז אַן אומבאַקאַנט געביט, אַקערשט, ניי פון דער נאָדל אַראָפּ. אויפן באַדן פון דער גוט באַקאַנטער, היימישער אַרעמקייט האָט ער געזוכט אַרעם גליק, געזוכט צו באַלייכטן די אַאָזיסן פון לירישן רעאַליזם אין די הויקערדיקע הייזלעך פון די עלנטע.

מיט גאַנץ געדיכטע פּאַרבן האָט אַקרוטני געמאַלן די אומברחמות-דיקע נויט מיט אירע אויסגענאָגטע און צעקנייטשטע מענטשן, די שווער אַנגעלאַדענע, שטיקנדיקע אַטמאָספּער אין די האַלעמוטנע טונקלקייטן פון די דאַכשטובן. די קריגערייען, געשרייען און יעלות, וואָס האַבן אויפגע-

פלאצט, ווי פון אומגעריכטע בראנדן אויפן לייב. די ערשטע שורות זיינע פון „ארעם גליק“ הייבן זיך אן מיט דעם בילד:

„ווי א טשאד איז ביטערניש שטענדיק געשטאנען אין שטוב. פון אלע זייטן האבן אויף דער דאזיקער שטוב זיך אראפגעלאזט דאגות, קרענ-קענישן. ס'איז געווען ווי א להכעיס-שפיל פונעם שלים-שליממזל, וואס האט זיך געווארפן אויף דעם הויזגעזינד. די צרות האבן געריסן-געפייפט ווי א צונווינט. מ'קען, לא-עלינו, משוגע ווערן! אז קיין איין טאג איז נישט באשערט א ביסל מנוחה!“...

אין דער-א אטמאספער, אויפן באדן פון דער אומברחמנותדיקער נויט, האט דער מחבר געצייכנט די באזונדערע געשטאלטן פון די האפמאנס, די קאנפליקטן מיט זייער עמאציאנעלער אינטענסיווקייט לויט יעדן איינעמס אינדיווידועלער רעאקציע. דעם אויבן-אן אין די ביטערנישן און קריגערייען פארנעמט די מאמע, שיינדל, מיט אירע תרעומות צום מאן און זון. איר אויפגעשרויפטער מענה-לשון צוליבן זונס פארליבן זיך אין אן ארעם מיידל פילט אויס דעם גרעסטן טייל פון דער דערציילונג. אק-רוטי באנוצט זיך מיט דער פארביקייט פון עכטן פויליש-יידישן לשון דורכן מויל פון זיינע העלדן. דאס ווארט וואקסט ארויס פון פסיכישן צושטאנד, עכט, אמתדיק פון געמיט און פון אימפולסן, לויט דער פייער כאראקטע-ריזאציע פון יעדן באזונדערן טיפ אין דעם סוזשעט. מיין איינדרוק איז אבער, אז דער מענה-לשון פון דער יידענע האט זיך צו פיל צעלייגט איבער „ארעם גליק“. דער ענגלענדער האט א פיין ווערטל, אז מען מוז נישט אויפעסן א גאנצן שעפס צו פילן דעם טעם פון שעפסן-פלייש... איין „טשאפ“ איז אויך גענוג...

אקרוטי איז בטבע א שטילער דערציילער מיט אן איינגעהאלטענעם טאן, און זיין שטילער טאן קארבט זיך איין אין געמיט מיט זיין פארב און קלאנג און אפקלאנג. איך האב דעריבער אין דעם העכערן טאן פון די יעלות און צעצויגענע קריגערייען געשפירט א שטערונג אין דער פלי-סיקער דערציילערישקייט. די אקציע אין דלותדיקן משפחה-לעבן ליידט צוליב דעם צו לאנגן מענה-לשון אין דער כאראקטעריזאציע און אין נאראטיוו.

דערפאר באקומט אבער דער לייענער א גרויסע קאמפענסאציע אין די פריער-דערמאנטע איבערראשנדיקע גלייכווערטלעך, וואס פארמאגן אזא פלאסטישע פארביקייט און זענען ווי א ליטערארישע גאשווארג גוט צו

פארוואנדן. איך וועל פון זיי דא גאר עפעס טועם זיין, ווייל כוועל גאר ציטירן אייניקע מוסטערן:

„אירע אויגן האבן זיך געליצערעט מיט אומרויקע פייערלעך“... „איז די יידענע ארויס שוין מיט א יעלה, וואס האט אפגעגעבן מיט געבליפ“... „איז די שלעכטיקייט גייט ארום א גראב-הויטיקע, א פארשייטע זי...“ ווי א פארעקשנטער פערד איז דער דלות, — — ערש זיך געשטעלט דווקא אין דער טיפער בלאטע און רירט נישט פון ארט, כאטש צעבילט אים די פעל ביי בלוט“... „לאנג איז די שטוב געגאנגען אויף רעדלעך: דער יונג, די בלה, אזא געשריי קעגן דער ליבשאפט צו אן אומבאווסט, ארעם מיידל. ס'איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז דאס דחקות האט זיך געשטעלט אין א ווינקל...“

און א ביסל זיסווארג פון א „הויז אויף אלשטאט“:

„רהלע, וואס כאטש זי איז א צווייטע ביי אים, איז זי נישט אזא, ווי די אלע צווייטע ווייבער: פאלש און ביטער“... „א קרענק — האט ער געטענהט — קומט נישט מיט א מאל. דאס בויט זיך ווי א הויז. עס הייבט זיך אן פון טיפן פונדאמענט און ענדיקט זיך מיטן דאך. ס'איז אך און וויי, אויב ס'האלט שוין ביים „דאך“... „איז די שמחה געווען... נאר עפעס א צוגעווארעמטע“... „די היפשלעך יינגערע פרוי (האט) זיך געטראגן איבער די גרויסע צימערן, ווי א פאווע, וואס געדענקט רק איר שיי-נעם עק...“

אקרוטני האט א מאלעריש אויג פאר נשמה-פייזאזשן פון די פשוטע יידן פון פאלק. זיין רוימאטעריאל איז די שווארצערד פון באלוטער ווע-בערס, פון פרומען יידישן מענטש מיט זיין מאגענדיקן מאגן ביי די מא-שינען און א שעמעוודיקע טרער אין אויג... ער איז א גוטער זעער פון די קליינע לעבנס הינטער-באלויכטענע פענצטער, פון פארוואלקנטע מענטשן אונטער דאכשטובן און זיפצנדיקע הייקעס. זיינע פארשוניגען זענען נישט קיין מאריאנעטן, גאר לעבעדיקע, עלנטע מענטשן, טרויעריקע אין זייער אליינקייט. אפילו ווען זיי זענען אין חברותא מיט אנדערע. ער קען געבן אין א צוויי שורות אזא שארפע צייכענונג: „די גראבע מאשע מיטן גרויסן, פעטן קאפ, וואס איז ווי ביי א חזיר, אן א האלדז, צוגעוואקסן צו די אקסלען“.

זיין בליק איז צוגעשמידט צו די אפגעשילטע שטובן, צום ראג גאס, וואס ביי איר צופוסנס האט זיך געוואלגערט די פינצטערע קעלער-שטוב“.

דארטן זוכט ער דאס אַרעמע גליק פון די פשוטע מענטשן, אי די פרומע, די טראַדיציאָנעלע יידן, וואָס האָבן אומעטום מיטגענומען מיט זיך דעם רבונר-של-עולם (משה-יאַנקל אין „אָ הויז אויף אַלטשטאָט“) — דאָס זענען האַרציקע, אַפענע מענטשן, זיי רעדן „אַן הינטערשיסעלעך“ און זענען באַהאַפטן מיט גאָט, „מיט דעם ליבן גאָט, וואָס גייט אַרום אין דער אַלטעגלעכקייט פון פשוטן מענטש“; אי די נישט פרומע, אָבער טייערע איבערגעגעבענע מענטשן, אַליין עלנטע, ציען זיי צו אַנדערע אַזעלכע עלנטע, און זיי קענען אַזוי געטריי און הייס ליבן...

אַקרוטיג געהערט נישט צו די, וואָס זוכן פאַראַמאַנטיוירן די אַרעמ-קייט פון אונדזער יידישן נעכטן אין פוילן. אין „אַרעם גליק“ זענען דאָ גלענצנדיקע געמעלן מיט דעם חותם פון אינטעלעקטועלער ערלעכקייט, וואָס שפיגלען אַפּ שטייגעריש קאַבצאַנסק של מטה. די שילדערונגען אַטע-מען מיט דער אַטמאַספער פון דער יידישער אַרעמקייט אין די דרייסקער יאַרן. אַט איז אַ געמעל זיינער פון פאַר-פסח-האַנדל:

„...אַלע מאָל ביי סוף-ווינטער און סוף-זומער רופט צו זיך די שול-גאָס די בכבודיקע קבצנים... וואָס זשע מער זאָל באַגערן דער אַרעמאַן? איינלעשן ס'פלאַם-פייער. גיט מען זיך ס'פנים צום וואָשן און מ'שטעלט זיך האַנדלען אין גאָס צוגלייך מיט סטראַגאַניאַזשעס און פוזשעקופקעס. ווער פון די דערשלאַגענע הענדלערס עס סדרט זיך אויס אויף דער ערד, האַרט ביים געלעכערטן טראַטואַר, מיט געבלימלטן פאַיאַנס-געפעס, מיט ליימענע גלאַזורירטע טעפּ... אַן אַנדערער באַווייזט זיך מיט גלאַנציקע געשטופלטע ריבאייזנס, בלעכענע קאַכלעפל, שעפלעפל... מער געניטע הענדלערקעס, געוויקלטע אין ברייטע וואַטניקעס, אַנגעזעצטע אין פלאַ-קענע זאַקן אין ריזיק גרויסע שטרויענע שיד — אַרום זיי טורעמען זיך אויף טישן... געטריקנטע אויבסטן, שימל-געריניצלטע פלויענען...“

דער מחבר באַלעבט די אַטמאַספער מיט אַלע ביי-קולות פון ערב-פסחדיקן מאַרקטומל, וואָס האָט אַנגעקלאַפט אין די אביזנישע פענצטער צו פאַרטרייבן אויף אַ ווייל די טריבע פאַרוואַלקנקייט פון זייערע שויבן. דאָ און דאָרט נוצט ער אויס זיין באַליבטן יידיש-פוילישן דיאַלעקט, וואָס פליסט מיטן ריטעם פון אַ קוואַליקער, זאַפטיקער פראָזע. ער איז אַ בוך-בית אין אַט די גאַסן און שטובן, וועלכע ער זעט פון אינעווייניק, די מענטשן, ווי אַזוי זיי רעדן, טוען, פירן זיך אויף אין קאַנפליקט מיט זיך אַליין און מיט אַנדערע. עס איז דאָ אין בוך דראַמע, שטילע און הויך-

יעלהדיקע קאנפליקטן פון איינעם מיטן צווייטן אין און מחוץ דער אייגע-
נער משפחה, מיט דער סברה, „ס'איז גלייכער איין מאל א שארפן שניט,
איידער אפטע שטערך“.

„ארעם גליק“ פארמאגט אויף זוניק-לירישע אינדזעלעך אין דער האר-
ציק-פשוטער און שטילער ליבע, וואס דער מחבר צייכנט אין אזעלכע
דינע שטריכן. עס איז א ליבע, וואס גייט אויף די שפיציפֿינגער, אויף שטילע
געסלעך, און טוליעט איין עלנטקייט צו א צווייטער, כדי צוזאמען זיך
שיצן פון באַדראַענדיקן אַרום. אַקרוטני האָט פּסיכאָלאָגיש דורכגעלויכטן
די פּאַסיוויטעט פון פּשוטע מענטשן, די פּאַרשידענע צושטאַנדן פון זייערע
לעבנס-דערפאַרונגען און זיי פילן זיך הילפלאַז קעגן זיי, ווי קעגן אַ נאַטור-
סטיכיע. דאָס איינציקע, וואָס זיי גאַרן, איז — אויסצוהאַלטן ביז עס וועט
אַריבער דער שטורעם, „צום גורל קען מע זיך — ווייזט אויס — נישט
טשעפען. ס'איז אַ פעקל, וואָס מ'מוז שלעפן און האַלטן ס'פּיסק — האָט
מאיר געטענהט מיט זיך און געבויגן ס'געניק“.

אַנטלויפט שלמה-יונה האַפּמאַן פון זיין „טאַטע-מאַמישער קוויטשנ-
דיקער היים“ צו זוכן אַן אַאָזיס ביי זיין שרהלען. „ביידע זענען זיי גליק-
לעך מיט איינאַנדער, נאָר פאַרחושכט אין זייער באַזונדערטקייט“. דאָס איז
נישט קיין „עסקיפּ“-ליטעראַטור, וואָס האָט נישט צו טאָן מיטן רעאַלן
לעבן, נאָר אמתדיקע בילדער, פּסיכאָלאָגיש-באַגלויבטע פון עלנטע, וואָס
חלומען פון זייער אַרעם גליק. אַקרוטני האָט דעם חלום געלאָזט גיין אין
זאַקן, די שטילקייט זאָל זיך אויסטיילן פון ליאַרעמדיקן אַרום מיט זיינע
קולות און געשרייען. עס איז אַ שטילער אַפּקלייב פון נישט-העלדישער
דערהויבנקייט, וואָס באַוועלטיקט דעם קליינעם מענטש, ווען ער שפּירט,
אַז ער איז אויסגעשטעלט אויף זיך אליין.

דער מחבר האָט די כאַראַקטעריזאַציע און רעפּלעקס-אַבסערוואַציע
פון די צוויי יונגע מענטשן אפשר צו פיל סענטימענטאַליזירט, אָבער אויס-
געהיט פון אַ טרערן-מעלאַדראַמאַטישער ריכטונג. זייער וועג צום אַרעמען
גליק איז דורך אַ געפערלעכער מינעפעלד, דורך פייערן פון פאַרדראַסן
און האַפּן. די שילדערונגען פון דער אַרעמאַנסקער צונויפגעשטוקעוועטער
חופּה אין דער לעצטער שעה פון אַ ווינטערדיקן ערב-שבת; די צייכע-
נונגען און געמעלן פון שטייגערישע בילדער און טיפּן אין פּאַביאַניץ,
לענטשיץ, טראַגן דעם זיגל פון אַקרוטניס עשירותדיקער פּראַזע, וואָס קען

איבערשאפן א וועלט אין ווערטער, וואָס זאָל קענען שטיין אויף די איי-
גענע פּיס אָן אונטערגעשפּאַרטע קוליעס.

✱

דעם ראַמאַן „א הויז אויף אַלטשטאַט“, האָט אַקרוטני געשריבן אין
לאַדזש אין 1937. איצט (ווי עס גיט אָן דער אַריינפיר), האָט דער מחבר
עס אַרויסגעגעבן אין אַ ניי-באַאַרבעטער ווערסיע. איך האָב נישט די פּאַר-
מלחמהדיקע אויסגאַבע צו קענען פּאַרגלייכן מיט דער ניי-באַאַרבעטער, און
די אַלע ענדערונגען, וועלכע ער האָט אַריינגעבראַכט אין דעם ראַמאַן.
וואָלט דער מחבר נישט געמאַכט אַט די שינויים, וואָלט געווען אַ מעג-
לעכקייט צו מעסטן די קינסטלערישע אַנטוויקלונג זיינע במשך פון די
עטלעכע צענדליק יאָר.

די ביידע ווערק, אונטער די צוויי טאַולען, וואָס האָבן אַזוי פיל
בשותפותדיקע באַריפונקטן פון געמיט, אַטמאָספּער, טיפּאַזש און טעמאַ-
טיק, טראָגן איצט דעם חותם פון אַ רייפן פּראָזאַקער, וואָס קען גוט די
טעכניק פון באַלאַנסירן צווישן נאַראַטיוו און דיאַלאָג, אַרויסהייבן עט-
לעכע כאַראַקטערן און זייערע אַקטיוויטעטן אויף טעגלעכע מאַטיוון,
דורכגעלויכטן פון אינעווייניק. דער הויפטמאַטיוו אין דעם ראַמאַן איז:
אַרעמקייט און דורכפאַלן.

בילדער פון דלותדיקן משפּחה-לעבן, עלנטקייט, פּאַרצווייפלונג, אַנ-
געהויכטער טרויער, שטייגערישע שילדערונגען, נשמה-ראַנגלענישן, טראַ-
גיק, דראַמאַטישע קאַנפּליקטן, גוט-דערקענטע דערפּאַרונגען פון מענטש-
לעכע לעבנס, קרעפּטיק געצייכנטע. מען האָט דעם איינדרוק, אַז ערגעץ
הינטערן בלאַט וועט מען זען דאָס פנים פון אַ באַקאַנטן. מיר זעען דעם
כרך (לאַדזש), וואָס איז גרייט דעם מענטש איינצושלינגען. מיר שפירן
די איבלדיקע ריחות פון אַלטקייט און שימל אין די דירות, וווּ „מיין
זענען אויף אייביקער קהלשער קעסט“. דער מחבר האָט מיט אַ ברייטער
האַנט געגעבן בילדער פון אַלטשטאַט, פון בירשענק, קלייטן, סקלאַדעס,
פון אַ גאַלעריע פאַרשויען: פון די „סאַליעס“, דער אַפּטיקער, דער
„פּולשידעק“ פאַן הענריק, ביז די קעלער-ריידן, ווי פּנחס דער שטריק-
מאַכער מיט זיין צעקודלט בערדל, ענלעך צו די קאַנאַפּליעס, פון וועלכע
ער מאַכט שטריק. אַט ווי דער מחבר שילדערט זיין באַרד: „פון דער

פארבלאזער באַרד רייסן זיך דורך גראַע פעדעם, וואָס שרייען אַרויס פון דער אַרעמער האַריקייט, אַקוראַט די כשרע יידישע גראַע האַר-פאַסמעס וואַלטן זיך געוואַלט אַרויסראַטעווען פון דער עלנטער באַרד ווי שעטנזױ. להיפוך צו דער צניעותדיקער ליבע אין „אַרעם גליק“, איז אין „אַ הויז אין אַלטשטאַט“ געשילדערט די סעקסועלע אויפּוואַכונג פון וועלווען און זיין ליבע מיט דער מומען רחלע, וואָס האָט דעם יונגן בחורל אין גאַנצן פאַרשלונגען מיט איר ווייבערישער טעכניק.

אַקרוטי האָט אין דער קאַנווע אויך אַריינגעוועבט פעדעם פון כעקס-פערווערסיע (מאַשע און איר מאַן) און האַמאַסקסואַליזם פון דעם טומטום משה-יאַנקל, אַט די טעמאַטיק פאַרנעמט דאָך היינט אַ הויפטאַרט אין די „בעסטעלערס“, און ביי אַקרוטינן קענטיקט זיך, אַז ער האָט נאָר פאַר-בייגייענדיק זיך פאַרטשעפעט אין דעם...

מיד ווונדערט, וואָס דער מחבר, לייגנדיק אַזוי פיל אַכט אויף דעם לשון פון זיינע געשטאַלטן, גוט צוגעפאַסט צו דער כאַראַקטעריזאַציע, האָט אַריינגעלייגט אין מויל פון רחלען צו אינטעליגענטע רייד. עס איז נישט נאַטירלעך, זי זאָל רעדן מיט אַזאַ לשון וועגן די פאַרשידענע בלוטן צווישן מאַשען מיט איר מאַן. לויט איר מענטאַליטעט און אינטעליגענץ, איז זי צו באַווסטיגניק...

אין אַלגעמיין, קען מען זאָגן, אַז אַקרוטינס פּראָזע פאַרמאַגט גרויסע מעלות מיט קליינע חסרונות. זיין שאַפן איז נישט סתם אַ יש מאין. זיין טעמאַטיק, זיין רוישטאַף, איז די מענטשלעכע נאַטור, דער יחיד, זיינע האַנדלונגען, רעגונגען, באַווירקט פון דעם אַרום און פון זיין כאַראַקטער. דעריבער פאַרנעמט אין זיין שאַפן אַזאַ גרויס אַרט דער פּסיכאָלאָגיאַזם. זיינע געשטאַלטן און בילדער זענען אַ לעבעדיקער טייל פון אונדזער אַלעמענס נעכטן. ער איז אַ שרייבער מיט דיסציפּלין און געצוימטקייט, אַבער אַ פאַרליבטער איבער די אויערן אין יידיש-פּוילישן דיאַלעקט, וואָס ער עקספּלאַטירט, צייטנווייז צו פיל. און פונקט ווי עס ראַנגלען זיך אין זיין שאַפן די געשטאַלטן מיט זיך גופא (און מיט אַנדערע) — אַזוי ראַנגל-לען זיך אויך פאַרשידענע ווערטן אין זיין קינסטלערישער פּראָזע.

ל. חיינ-שמעוניס „באזאלט“

„באזאלט“ איז דאס זעקסטע בוך פון ל. חיינ-שמעוני און ווי אין זיינע פריערדיקע ווערק איז די טעמאטיק אַ ישראלדיקע. אין די אַכט דערציילונגען פונעם בוך גיבן זיך שלום-עליכם דאָס אַלטע און דאָס נייע פון ישראלדיקן שטייגער-לעבן. דאָס דורות-איינגע-פונדעוועטע פון דעם פּייזאָזש אין צפת — די שטאָט פון תורה, קבלה, זוהר, קליון און ישיבות, די שטאָט פון מקובלים און פרושים, וואָס האָבן פאַרצערט זייער לייב און לעבן מיט תעניתים צוליב משיח-בענקענישן און גמטריות-אויסטייטשונגען, און די קלויזניקעס, וואָס דערקוויקן זייער האַרץ מיט איבערדערציילן צום וויפלסטן מאָל די פּלאַי-פּלאַים פון די צדיקים — באַגעגענען זיך אויף אַ געמיינזאָמען באַדן מיט דער נייער ישראל-ווירקלעכקייט, די פּלמ“ח-העלדן, די חלוצים, די „ציעניסטן“ און „יענע חברה“, וואָס איז מחלל שבת...

שמעוני צייכנט מיט געדיכטע פאַרבן דאָס אויסערלעכע און דאָס אינערלעכע פונעם צפתער פּייזאָזש. אין זיינע שילדערונגען און כאַראַק-טעריזאַציע איז פאַראַן טיפקייט און פאַרביקער קאַלאַריט. מיר שפירן דעם ריטעם פון דורות, וואָס זינגט אַרויס פון צפת: „במשך פון דורות האָט זיך צפת געבויט מיט אירע קרומע גאַסן און געסלעך, צעשניטענע אין שטעגן מיט טרעפּ, באַרג-אַראַפּ, באַרג-אַרויף, ביז דער הויך פון מצודה. איין געסל האָט זיך געדראַפּעט איבער דער צווייטער, איין הויז האָט גע-קלעטערט אַ צווייט הויז אויפן קאַרק, ביז עס האָט זיך אויסגעפורעמט אַ ישוב מיט געדיכטע צעלן“.

פאַראַן ווערק מיט פאַרטרעטן, אין וועלכע מען דערקענט נישט קיין פּנימער, פשוט, זיי זענען דאָרט נישטאָ! ביי שמעונין זענען די פּנימער בולט געצייכנט, זיי בלייבן איינגעקריצט אין זכרון, אַפילו ווען די פּרטים פון דער פּאַבולע זענען שוין לאַנג פאַרגעסן געוואָרן. ר' אַלטער סופּר, ר' זרחל דער פּאַסטער, שייעלע דער בעקער, דער „פעלאַך“ דאָד, רבקה און אַנדערע פון אשכּנזיש גזע, ווי די פון תימן (מאַרי דוד יחיא, חנה),

זענען אדורכגעלויכטן פון אינעווייניק, דער מחבר דערציילט פון מענטשן, וועלכע ער האט קענען געלערנט אין זייערע מעשים, מחשבות און געפילן. ער האט אין זיינע שילדערונגען קאנקרעטיזירט די קלענסטע פרטים, וועלגן-דיק דערמיט אנדייטן די ווערטן פון קליינע זאכן. פרטים פון גיין, פון רעדן נעמען אן א טיפערן זין אין סושעט און אין טיפאזש. דער מחבר האט עס ארויסגעבראכט ביים צייכענען די ווונדערלעכע פאלקסמענטשן מיט זייער הארציקייט און אויסטערלישקייט. ער האט עס געטאן מיט אן איי-דעלן פאעטישן געפיל און ליבשאפט.

קורצע דערציילונגען צוליב דער באגרענעצטקייט אין דער גרויס, מוזן זיין געפאסט און קאנצענטרירט ארום אן אקס, וועלכע באוועגט די פאסירונגען און כאראקטעריזאציע אין א קאנדענסירטער פארעם און סיג-טעטיזירט זיי אין א באשטימטער גאנצקייט. ביים שילדערן פאקטן פון א פארלאפענער ווירקלעכקייט מוז דער שרייבער תמיד געדענקען, אז פון קינסטלערישן שטאנדפונקט האט קיין פאקט נישט קיין אמת אין זיך, אויב ער איז נישט אריינגעפאסט אין דעם ריכטיקן קאנטעקסט, ווי אן ארגאנישער טייל פון א בנין, ווי יעדער ציגל האט זיך זיין ארט.

אין דער דערציילונג „ר' זרחל דער פאסטער" מיט דער שילדערונג פון די קלויזניקעס ווי זיי גייען בעטן אויף רעגן, פאסט זיך זייער גוט אריין די איבערדערציילונג פון חוגי המעגלס סגולות מיט די אלע אקסע-סוארן און געשיכטלעכע נעמען פון יענער צייט. אבער דאס אריינפלעכטן די געשיכטע פון דעם פרינץ דוד הראובני און שלמה מולכו איז דא קינסטל-לעך צוגעשטעפעט אין דעם גאנג פון דער פאבולע און די דערציילונג ווערט דערמיט סתם צעצויגן. דער מחבר האט אין דעם פאל נישט אפגע-היט דעם אויבדערמאנטן געבאט פון קינסטלערישער פראזע פון „ארגא-נישער ארויפואקסונג". אבער דאס איז אין שמעונים דערציילונגען פון די אויסנאם-פאלן אין זיינע שלמותדיקע צייכענונגען.

ל. שמעוני פארמאגט די מעלות פון א גוטן, קרעפטיקן דערציילער און מאלער. אפילו אין פראפיל-שטריכן פון א געשטאלט גיט ער אריין לעבן אין דער כאראקטעריזאציע. ער איז אויך מצליח אין געבן א כמו-פאעטישע באהאנדלונג אין זיינע נאטור-פייזאזשן, ווי אין דער לאנדשאפט פון דער מענטשלעכער נשמה. אפילו ווען ער שילדערט ליידן — אין זיינע דערציילונגען זענען פאראן א סך ליידן — פיזישע, מאראלישע, גייסטיקע — ווערן זיי ביי אים סובלימירט. מיר ווייסן, אז ליידן רופן

ארויס ביי מענטשן רעאקציעס אויף א פארשידנסטן אופן. ביי איינעם — טרערן; ביי א צווייטן — צארן, פראטעסט; ביי א דריטן גאר — בענק-שאפט, דערהויבונג און לייטערונג, און א ביי א דיכטער ווערט פון דעם — פאעזיע.

★

איבע פון זיינע דערציילונגען, וואס טראגט אויף דעם נאמען פון בוך — „באזאלט“ — שילדערט די באהאנדלונג פון די יידישע געפאג-גענע אין די אראבישע טורמעס בעת דער יידיש-אראבישער מלחמה אין 1948. דער מחבר צייכנט די אראבער, באזונדערס דעם טורמע-נאטשאל-ניק, אבו ראשיד, אין שטארקע פארבן. נאטירלעך האט ער אין די ראמען פון א קורצער דערציילונג געקענט בלויז עפיזאדיש שילדערן די טיפן און גישט אנטוויקלען זיי אין עטלעכע דימענסיעס. אבער די הויפט-העלדין, רבקה, איז דורכן מחבר געצייכנט גישט בלויז אויף דעם הינטער-גרונט פון די קריגס-געשעענישן מיט זייערע באגלייט-דערשיינוגען, נאר אויך אויפן פאן פון א שטיק געשיכטע פונעם אויפבו, אנטוויקלונג און געראנגל פאר קיום אין דער פיאנערישער עפאכע פון לאנד. אט די זעלבע טעמאטיק איז אויך דא ביי אים אין דער דערציילונג „גאר אין דער הויך“, נאר אין אן אנדער אויסמעסטונג און באהאנדלונג. אין „באזאלט“ שטייען די יידן און די אראבער אין קריגצושטאנד כמעט די גאנצע צייט, בעת דעם אויפבו פונעם ישוב. ווען אין לאנד איז געווען רוזק, איז רבקהס מאן, היים, דערהרגעט געווארן צוזאמען מיטן זון. זיי זענען באהאגלט געווארן מיט פייער פון א באנדע אראבישע אנפאלער באהאלטן הינטער באזאלט-פעלזן.

אין „גאר אין דער הויך“ איז גישטא די קריגס-אטמאספער אין די יידיש-אראבישע באציונגען מיט די באנדיטישע אנפאלן אויף די יידישע קאלאניעס, אבער מען שפירט דעם לעבעדיקן אטעם פון פסוק: „אין ארץ ישראל נקנית אלא על ידי יסורים“.

דאז, אדער דוד, געהערט צום פיאנערישן דור אין ישראל, רוסישע יידן, געקומען קיין יפו קויפן באדן אויף קאלאניזאציע. די ראשונים האבן פון קיינעם גישט געבעטן און גישט באקומען די מינדסטע הילף. זיי האבן אלץ געשאפן אליין: „ווער ווייסט היינט וויפל

יסורים ס'האט דא געקאסט א יעדער בוים, יעדער שפראך און פלאנץ, יעדער פיצל אויסגעריסן פאראקערט פעלד? וואס ווייסן די היינטיקע קאלאג-ניסטן דעם טעם פון „זיעת אפיים“?

דער מחבר האט ביי פארשידענע געלעגנהייטן ארויסגעבראכט טענות, פארדרוסן און קאנפליקטן צווישן דאס אלטע און נייע אין ישראל. די אלטע יידישע קאלאניסטן מיט פארהארעוועטע פנימער און קנייטשן, וואס דערציילן פון שווערע און ביטערע יארן, ווען זיי קוקן זיך צו, ווי אזוי מען זארגט פאר די נייע עולים... אפילו די היציקע קלויזניקעס טראגן א ביטער הארץ. — „די נייע עולים קומט די גאנצע וועלט, ס'קומט זיי אלץ, דאס שענסטע און דאס בעסטע. זיי פארצערן אלע צדקות און תרומות, קהל שווייגט, היתכן?“

קאנפליקטן צווישן „אלטע“ און „נייע“ פארנעמען נישט קיין צענטראלן ארט אין דעם בוך. דער מחבר האט מער געזוכט צו געשטאלטיקן דאס שטייגערדיקע, איינגעווארצלטע דורך לאנגע דורות, דעם שטאמבוים פונעם ישוב און די נייע פרוכטן, וואס זענען אויסגעוואקסן אויף דעם בוים. ער האט ארויסגעבראכט די שטילע טענער און הויכע מאָנאָגען פון פסיכאלאגישע קאנפליקטן אינעם מענטש גופא. אט איז נחום אבראמסאָן, דער געוועזענער חלוץ און „הגנה“-מענטש. ערשט ביים סוף פון זיין לעבן איז ער אַוועק אין אַ קיבוץ, ווי ס'פאַסט פאַר אַ חלוץ. זיין לעבן האט זיך פאָרקערעוועט אין אַ זייט פון זיינע שטרעבונגען און חלומות. ער לעבט אין שטאַט, הגם ער האַלט נאָר אין איין דערמאָנען, אַז דאָס איז נאָר ווי אַ פּרוּדור צום קיבוץ (דערפאַר רופט מען אים „נחמקע קיבוצניק“). זיין ווייב, כאַנטשע, האַט טענות צו אים פאַר זיין הסכמה דער זון זאָל גיין אין קיבוץ. — „דער שגעון לאַזט דיך נישט אָפּ, נחמקע, דער קיבוץ-שמבוץ ליגט דיר אין בלוט. אַזאָ גוטער קאַפּ ווי נאַטי, קען ווערן אַן אינ-זשיניער, אַ דאַקטער, און דו לאַזט אים ווערן אַ פאַסטער, אַ מיסט-ראַמער...“ אין „די היילן פון אליהו הנביא“ האַט שמעוני געפרוּווט געשטאַלטיקן דעם תימנער ייד אין זיין געבוירן-לאַנד און אין זיין איבערפלאַנצונג אויפן ישראל-באָדן. אויך דאָ קומט צום אויסדרוק דער קאָנפליקט צווישן צוויי וועלטן אין זייער קאָנפראַנטאַציע. דער מחבר, ווי אַן אשכנזישער ייד, קוקט אַריין פון דרויסן אין דעם שטייגער-לעבן פון דער מזרח-עדה און אין איר באַהאַנדלען די פּרוי. אַוודאי איז ער אין יענער מחנה נישט קיין בן-בית, ווי ער איז אין דער פרומער און פרייער יידיש-אשכנזישער וועלט,

אין וועלכער ער אליין איז אויסגעוואקסן און זיך שעפעריש אויסגעלעבט
כל ימיו. זיין שארף אויג האט נאָר אויפגעכאַפּט, פון אויסערלעכער אַב-
סערוואַציע, די מענטאַליטעט און התנהגות פון דער מזרח-עדה.
דער מחבר האָט געוואָלט אַפּשפּיגלען די חבלי-לידה פון די, וואָס
ווערן אָנגעשטעקט מיט די נייע לעבנס-פאַרמען אין ישראל, די פּסיכישע
טראַנספּאַרמאַציע, וואָס זיי דאַרפן דורכמאַכן צו פאַראַייגענען אַ וועלט-
לעכן נוסח, אַפילו אין רעליגיעזן שטייגער-לעבן. באַזונדערס שווער מוז
עס אָנקומען דער פּרוי, וואָס קומט פון יענע לענדער, וועלכע ער שילדערט
אין דער אויבנדערמאָנטער דערציילונג: „זי, חנה, איז געבוירן געוואָרן
און געלעבט אין צנעה, אין אַ יידיש ווינקל, סוף וועלט, וווּ צווישן גלויבן
און אַבערגלויבן איז נישט געווען קיין גרענעץ. דאַרטן האָט מען דורות
נאָך דורות געלעבט מיט ניסים, מיט סגולות, מיט אַפּשפּרעכעריי וכדומה...“
שמעוני האָט נאָר געגעבן אַן אַפּשיין פון אַ שווערן פּראַצעס ביי די
תימנער עולים, וואָס בילדן דעם פאַרפּאַסטן פון דער מזרח-עדה אין
ישראל. דאַקעגן שפירן מיר, אַז דער מחבר איז „ביי זיך“ אין דער היים,
ביים שילדערן די אכשנזישע יידן מכל המינים.

א קינסטלערישער צוזאג

עליע שעכטמאן, „ערעוו“ (ערב)

דער נאמען עליע שעכטמאן איז אונדו באוואוסט, ווי איינער פון די קרעפטיקסטע יידיש-סאָויעטישע פּראָזאַיקער צווישן ביידע וועלט-מלחמות. דעם אויבנאָן דאָן האָבן פּאַרנומען דוד בערגעלסאָן, דער נסחר, איציק קיפּניס, עזרא פּינינבערג, נח לוריע און אַנדערע, צווישן וועלכע עס איז צוגערעכנט געוואָרן אויך עליע שעכטמאן.

זיין ראַמאַן „ערעוו“, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין מאַסקווע דורכן פּאַרלאַג „סאָויעטסקי פּיסאַטעל“, איז פאַר מיר געווען אַן אַנגע-נעמע איבערראַשונג.

מיט „ערעוו“ האָט שעכטמאן געוואַלט שילדערן דאָס יידישע שטיי-גער-לעבן ערב דעם רעוואָלוציאַנערן יאָר, 1905. אָבער די איינציקע רע-וואָלוציאַנערע העלדין אין דעם ראַמאַן, כּיירוס, איז בעלעטריסטיש גע-בליבן מחוץ, אַבסטראַקט. דער מחבר דערציילט עפעס וועגן איר, אָבער מיר זעען זי נישט. דאָקעגן זעען מיר לעבעדיק דאָס טראַדיציאָנעלע יידישע לעבן, אין דאָרף און אין שטאָט, פון יענער צייט, מיט איבערצינגעוודי-קער בילדערישקייט און אייגנאַרטיקייט. דער שטייגער, די זיטן, די מנהגים זענען געשילדערט מיט אַזאַ פּלאַסטישער מאַלערישקייט, מיט כאַראַקטער-געשטאַלטיקונג, מיט פּשטות פון פּאַלקס-גוסח, דורך וועלכע עס אַנטפּלעקט זיך די לעבעדיקע אַלטע היים, וואָס וואַרעמט נאָך דעם דיכטערס האַרץ.

„שבת און יום-טוב לויכטן פון אַלע אַרומיקע פענצטער און וואַרע-מען זיין האַרץ: די בענטשליכט, די הבדלות אין חנוכה-לעמפעלעך. מען הערט ווי יידן מאַכן קידוש, זינגען זמירות, זענען מלווה-מלכה; פורים זינגען זיי שושנת-יעקב און שמחת-תורה טאַנצן זיי אויף דער גאַס; עס קומען צו אים אין שטוב אַריין פּאַרפּלאַמטע, פּריילעך-צעהיצטע פּראַסטע יידן, שלעפּן פון אויוון אַרויס די קוגלען, פון די שאַפעס די בוטלען היי-מיש-געשטעלטע וויינשל- און וויינטרויבן-וויינען.“

שעכטמאן שילדערט די אַלטע שטייגערשע היים, נישט ווי אַ דרויסן-דיקער, נאָר ווי אַן אינעווייניקסטער מענטש. ער טראַגט זיך פון סאַווע-טישן לעבן דיכטערש אַריבער צו איר צו צאָלן אַ קינסטלערישן חוב, אַריינצונעמען זיינע נאַסטאַלגישע דערינערונגען אין דערציילערישן געוועב, וואָס איז טיף יידישלעך אין דער מיליע, אין די יידישלעכע פאַלקסטימ-לעכע רייד, אין דער מעלאָדישער אידיאַמאַטישקייט, אין פאַרגלייכונגען און אימאַזשן, וועלכע זענען באַהויכט מיט אַזאַ ראַפּינירטער פּשטות.

דער מחבר האָט אַריינגענומען אין דעם ראַמאַן דעם יידישלעכן פאַלק-לאָר, וועלכער איז איינגעטונקען אין מיסטיק און אין אַלעגאָריע, צייטן-ווייז רופט ער זיך איבער מיט פּרצעס פאַלקסטימלעכע געשיכטעס און מען שפּירט, ווי אין יעדן שעפּערישן ווערק פון אַ קינסטלער, די סובלימירונג פון טאַג-טרוימען. אַנונגען, פאַרלאַנגען, וועלכע זענען צוליב געוויסע סיבות אונטערדריקט געוואָרן, האָבן געזוכט אַ תּיקון דורך אַ פאַלקלאָר-פּילטער.

„ערעוו“ האָט אַ פּרוכטבאַרן יידישן באַדן אונטער די פּיס און נערט זיך מיט עכטע יידישן זאַפטן פון אַן איינגעוואַרצלטן פון דורות קאַלעק-טיוון לעבנס-נוסח. מיר שפּירן, אַז דער מחבר און זיינע פּערסאָנאַזשן וואַקסן אַרויס פון דעם באַדן און ציען פון אים יניקה. נישטאַ אין דעם ווערק קיין שמץ פון קאַריקאַטור-שטריכן, וואָס מיר פּלעגן אַזוי אַפט טרעפּן אין דער יידיש-סאַוועטישער פּראָזע ביים שילדערן דעם אַלטן יידישן שטייגער-לעבן. דניאל, ווען ער רעדט וועגן מאַלן זיין טאַטן און ער זעט פאַר די אויגן אַט דעם הויכן ייד מיט דער לאַנגער שוואַרצער באַרד, זאַגט צו פּריינד עקיבא :

„נישט פאַר מיינע כוחות. ער איז פאַר מיר צו ערנסט און טייער, איד זאַל אויף דעם וואַגן... גיין, עקיבא, נישט פאַר מיינע כוחות, מיינ טאַטע... דאַ דאַרף מען מאַלן נישט דעם טאַטן, נאָר אַ גאַנצן דור...“

און ווען ער קוקט אויף דעם טאַטנס איינגעבויענער פּלייצע, זעט ער נישט קיין פיזישן פעלער. „...גיין, דער רוקן איז ביי אים איינגעבויען, ווייל ער ריכט זיך תמיד אויף אַן אומגעריכטן קלאַפּ... האַלט דעם קאַפּ פאַרניגט צום אונטערגעהויבענעם אַקסל, דעם האַריקן אויער אַנגע-שטעלט, די אויגן פאַרמאַכט, ווייל ער הערט זיך תמיד צו: „דאַס אומ-גליק גייט נאָך נישט?“ נאָר אויפן פנים ליגט ביים טאַטן יענע עקשנות-דיקע מיבע, וואָס זאַגט: „אומזיסט די טרחה, מיד ברעכט מען נישט“.

א דראמאטישע געשיכטע עקזיסטירט נישט אויב זי טרעפט נישט דעם לייענער מיט א שטארקן שטויס. אט דעם אנגענומענעם כלל האב איך געהאט אויפן געדאנק ביים לייענען די דראמאטישע אינצידענטן אין שעכטמאנס ראמאן. דער גאנצער סוזשעט פארמאגט א סך דראמאטיזם, וואס הייבט זיך אן פון די ערשטע זייטלעך אין בוך, אבער דאס זענען נאר אקצענטן, וועלכע העלפן בולטער אבסערווירן די מענטשלעכע פער-זענלעכקייט, אי אין בנעימותדיקן צושטאנד, אי בעת פסיכישע קורצשלוסן, ווען עס שפריצן ארויס פונקען.

אין „ערעוו“ קומען אויך פאר שטארקע אויפרייסן, און איינער פון זיי איז דער זעלבסטמארד פון דעם בעל-תשובה, אבנר, ר' נתן לאנדעס יינגסטער זון. ער איז נישט פון די הויפט-פערסאנאזשן אין ראמאן. ער באווייזט זיך ווי א מעטעאר און פארשווינדט מיט זיין צעטרייטלעכער, אומרויקער נשמה, וואס האט געזוכט א תיקון און נישט געפונען. קען מען אזא טיפ צוגעבן סימבאלישע דימענסיעס און אוועקשטעלן אינעם צענטער פון ווערק. עליע שעכטמאן האט דאס נישט געטאן. דאקעגן, האט ער דעם זעלבסטמארד אויסגענוצט אין דעם נאראטיוו, ווי א שטויס צו א גאט-לעסטערנדיקער סצענקע פון זיין פאטער, ר' נתן לאנדע. די דאזיקע סצענקע איז א נישט-נאטירלעכע, און במילא, נישט איבערצייגנדיק.

צי קענען מיר גלויבן, אז אזא צדיק, ווי דער געוועזענער דיין, ר' נתן, אט דער גאטספארכטיקער ייד, וואס גייט ארום אויף דער וועלט אין ווייסע זאקן, זאל ביים טויט פון זיין זון נישט זאגן: „ברוך דיין אמת“ — נאר ווערן א מומר להכעיס און שרייען: „ס'איז נישט געווען און ס'נישטא קיין גאט! איד, נתן-בער בן אסתר, זאג עס אייך בקול רם“, „זאל מען מיר... ברענגען חזיר... וועל איד, אט דא פאר אייערע אויגן...“

שעכטמאן ווייזט אונדז נישט, אז ר' נתן זאל פארמאגן כאטש א ניצוץ פון ר' מענדעלע קאצקערס בונטארישער נשמה, ער איז כאראק-טעריזירט ווי א טייערער, הארציקער, בניעמותדיקער ייד, יומם ולילה אריינגעטאן אין מצוות און מעשים טובים. ער שרייבט א ספר „קדושת השכינה“ — ווי קומט צו אט דעם גאטספארכטיקן צדיק אזא גאט-לעסטערונג?... א סך מער איבערצייגנדיק איז די פאלגנדע שילדערונג: „אין די ווינטערנעכט ביי די וויכערדיקע שנייפאלן האט ער (ר' נתן)

בפועל-ממש געפילט די שכינה אין די חסידישע טיש-ניגונים, אין דעם דביקות-ניגון — השתפכות הנפש; געזען ווי די אנשי-סגולה טאנצן, און ארום דעם ראד ציט זיך אַ פייערדיקער שגור. מיט יעדן ריקודל ווערט אַ פייערדיקער מלאך געבוירן, מ'קומט צו עלית נשמה... דער שורש פון יעדער ברכה געפינט זיך אין טאנצן."

שעכטמאָן האָט אין דער געשטאַלט פאַרקערפערט דעם חסיד און בעל מקובל. דאָס איז אים בעלעטריסטיש געלונגען. איך שפיר, אָז ער האָט אַזאַ וואַרעמקייט ביים שילדערן דעם אַלטן דור מיט זיין פאַטאַס. ווי זכריה, וואָס גלויבט און וואַרט יעדע רגע אויף דער ישועה, אויף אַ גס מן השמים: „זייער אַ טשיקאווער שבת די באַיאַרס — זאָגט עקיבא פאַר-טראַכט — זיי האָבן פיינט יאוש, זיי זענען ווילדע עקשנים, גרויסע אַפטימיסטן."

— אַ-הָאָ — יצחק שאַקלט צו מיטן קאַפּ — וואָס אמת איז אמת. מיר גלייבן מיטן גאַנצן האַרצן, מיט דער גאַנצער נשמה... טאַמער, חלילה טוט זיך אין דיר אַ וואַקל דער גלויבן — אויס, פאַרפאַלן — ביסטו אַ לע-בעדיקער מת. דעמאַלט זענען אַלע דיינע פיינען און יסורים גאַרישע, ווילדע, — ס'איז אין זיי קיין זין נישטאַ..."

עקיבא איז געשילדערט אין אַ זייער סימפּאַטישער ליכט, ווען ער פרוווט העלפן איווען און כירוסן רעאַליזירן זייער האַרץ-פאַרלאַנג. ער פאַרמאַגט אָבער אַ חוּק-טאַן פאַר די טראַדיציאָנעלע יידישע פירונגען. שעכטמאַן שטעלט אַרויס אַנטקעגן אים זיין חבר דניאל, וועלכער קוקט מיט ליבשאַפט אויף דער שבתדיק-אויסגעפּוצטער מאַמען. ער זעט ווי אירע אויגן זענען פול מיט גליק, אויסגעלייטערט געוואָרן דורך דער מלכה-שבת. און אַזוי אויך דער טאַטע זיינער, ווען ער איז מקבל שבת, וויפל גלויבן אין אַט דעם קול!... ער גיט צו פאַרשטיין עקיבאַ, אַז מען טאַר נישט אַוועקמאַכן דער מאַמעס „תחינה" מיט דער האַנט, ווייל דורך איר ווערט איר גרינגער אויפן האַרצן... ווען עקיבא פרוווט לצנות מאַכן פון יצחק באַיאַרס „לכו נרנבה", ענטפערט ער אים: „טרייב נישט, עקיבא, קיין לצנות. איר קען נישט לעבן אַן קיין שבת. איין טאַג אין דער וואַך מוז איך האָבן אַ נשמה יתירה... דו האַסט שוין ביי מיר גענוג צוגענומען... לאַז מיר כאַטש איבער דאָס שטיקל שבת."

דער קאַמף צווישן אַלטן און יונגן דור מאַניפעסטירט זיך אין פאַר-שידענע מאַמענטן פון ראַמאַן. דער יונגער דור בענקט און רייסט זיך צו

א נייעם לעבן. איווען געלינגט עס נישט און אויך אבנר געפינט דאָס נישט. „ער האָט עפעס געזוכט אין דער וועלט“, זאָגט איווע וועגן אים... אָבער די מומע, ליבע, איז גערעכט. „אַז איידער מען לאָזט זיך גיין זוכן, דאַרף מען פּרײַער וויסן אַליין וואָס מען וויל געפינען“. די רעוואָלוציאַ-נערקע כּיירוס האָט שוין יאָ געוואָסט נאָך וואָס זי לויפט אין דער וועלט. האָט זי עס יאָ געפונען? דער מחבר ענטפערט נישט אויף דעם. ער דער-ציילט דאָך וועגן דעם „ערעוו“, ווען מען האָט נאָך אַזוי תּמימותדיק געגלויבט, ווי יצחק באַיאָר זאָגט: „אין אַ נייעם באַרג-סיני, מיט נייע לוחות, נייע משיחים און משה רבינוס“. ער זעט אָבער „צו פּיל נביאים האָבן זיך באַוווּזן, יעדער איינער איז אַ משיח... שבתי צביניקעס“.

מיר שפּירן דאָ צווישן די שורות, אַז עליע שעכטמאַן האָט אַ סך וועגן דעם צו זאָגן, אָבער ער האָט מורא פאַרן וואָרט: „לאַמיר בעסער שווייגן. מיט דיר אין איינעם קאָן איך רעדן שווייגנדיקערהייט, זאָגט דניאל צו עקיבאַן, האָבן מיט וועמען צו שווייגן איז בעסער ווי האָבן מיט ווע-מען צו רעדן“.

שעכטמאַן דערלויבט זיך יאָ צו רעדן דורך יענע העלדן, וועלכע געהערן, נאַראַטיוו, צום ערב 1905. אָבער מיר שפּירן מיט אונדזערע חושים, אַז אַפּילו דער פּריסטאַוו רעדט נישט בלויז וועגן צאַרישן רוס-לאַנד, ווען ער זאָגט: „די שרעק גייט פון דאַרטן, פון אויבן... פון דער הייד... דאַרטן זענען זיי נאָך מער דערשראַקן... איינער האָט מורא פאַרן אַנדערן“. און דניאל באַמערקט: „זיי גיבן גוט אַכטונג, אַז דער פּחד זאָל נישט אַרויס פון די הייזער... וואָס מערער פּחד פון אונטן, אַלץ זיכערער איז מען אויבן!... מיט איבערגעשראַקענע מענטשן קען מען אַלץ מאַכן“. אויף אַן אַנדער אַרט גיט דניאל צו: „זיי מעגן דאָך אַלץ... זיי זענען דאָך די פאַרשטייער פון געזעץ... ער, דניאל, האָט דאָך קיין שום רעכט נישט. זיי, די מערדער, האָבן געזעצלעכע תּלינים, געזעצלעכע תּפּיסות, פאַרשיי-קונגס-ערטער“.

איז דער ראָם פּאַסט זיך אַריין יצחק באַיאָרס בילד פון דעם יידישן מצב אין רוסלאַנד: „מיר זיצן ביי די טייכן פון בבל און מיר דאַרפן נאָך אַלע טעג זאָגן „מה טובו אהליך יעקב“... די שרעק פון די איבערלעבונגען אין עבר האָט געבראַכט דעם פּחד פאַרן עתיד. די צוקונפּט, זאָגט דער מחבר דורך אַ העלד, „איז אַ שוואַרצער וואַלד, פול אויף שריט און טריט מיט געפאַרן“.

דניאל רעדט קלאר וועגן די געפארן: „מ'האט אַוועקגערויבט ביים מענטשן דאָס סאַמע טייערסטע, דאָס סאַמע הייליקסטע — פרייהייט און ליכט... אָן דעם לעשט זיך דער ווילן, דער מוט, דער גלויבן, עקיבא-חבר, אַ דימענט קאַן שיינען און פינקלען נאַר אויף דער זון... אויף זומפן וואַקסן נישט קיין רויזן...“

דאָס בילד רעדט פאַר זיך! שעכטמאַן האָט געזען די דעגראַדאַציע פון מענטש, און פון דעם יידישן מענטש בפרט, אין אַ סך אַ שפעטערדיי קער דאַטע ווי ערב 1905... און אַוודאי ווייס ער, אַז די נאַרמאַלע אַנט-וויקלונג פון מענטשלעכן יחיד איז ענג פאַרבונדן מיטן נאַציאָנאַלן קיבוץ, מיט זיין קולטור און גייסטיקער וועלט. ער פאַראורטיילט — צווישן די שורות — קולטור-שמד און מיט בייסיקער סאַטירע שרייבט ער וועגן די, וואָס אַנטלויפן פון פאַלק צו אַ רייכערן טיש, „זוכן דאַרט אַ פעטן בייזן“. ער רעדט וועגן אַפגעסמאַליעטע נשמות, וואָס האָבן געגלויבט, אַז מען דאַרף אַוועק ווהיזן ווער ס'קען. אַבער „דער עבר וועט סיי ווי פון אונדז אין ערגעץ נישט אַוועקגיין“.

שעכטמאַן באַשרייבט די טראַגיק, ראַמאַנטיק און דינאַמיק פון אַ דור. די העלדן זענען כסדר אונטערוועגנס, אין דעם ערב פון אַנקומענדיקע געשעענישן. אייניקע פון זיי ווערן אויפגעריסן מיט אַ שטאַרקן קראַך און מיר פילן זיך דאָן ווי ביים הערן דעם פינאַל פון וואַגנערס מוזיק ביי אַ פולן אַרקעסטער. די אַטמאָספער ווערט אַנגעגליט ביז צו אַ קלימאַקס פון עקספּלאַזיע. מען דאַרף אונטערשטרייכן, אַז דעם מחבר געלינגט אַריינצוציען דעם לייענער אַנטיילצונעמען אין דעם, וואָס קומט פאַר. מען זעט פאַר זיך די לעבעדיקע מענטשן און בילדער. מען הערט זיי נישט נאַר דורך דעם קלאַנג פון וואָרט, נאַר אַפילו דורך אויסגעשוויגנדיקייט. שעכטמאַן מאַלט זיינע כאַראַקטערן אין פאַרשידענע סיטואַציעס מיט פּסיכאָלאָגישער פאַרטיפונג. ער גיט זיך אַפּ אַ חשבון, אַז אין פּראַזע איז דאָך דער עיקר דער מענטש. דאָס מיינט נישט, אַז די פּאַבולע האָט נישט קיין באַדייטונג. אין גוטער קינסטלערישער פּראַזע דאַרף דאָס דערציי-לערישע און די כאַראַקטעריזאַציע זיין צונויפגעוואַקסן ווי אַ סיאַמער צוויילינג. שעכטמאַן האָט ביים געשטאַלטיקן די אינדיוידואַליטעט פון זיינע

פערסאנאזשן געלונגען פארבינדן טיפאזש מיט געשעענישן און מאטיוון. דער סוושעט אנטוויקלט זיך מיט א טעמפא פון גוטער פראצע, לירישע פאסאזשן קאמוניקירן זיך צום לייענער מיט שפירעווידיקער עמפינדלעכ-קייט. פאראן אויך גאנץ געלונגענע נאטור-באשרייבונגען, ס'רוב אין ערב-צושטאנד (,ערעו ווינטערדיקן וואלד", ,ערעו א פארפרוירענעם וואסער" און אפילו ,ערעו איידימל-בערדל").

אויך אלטע מעבל גיבן א בילד פון דורות, וועלכע האבן מיט זיי געלעבט. שעכטמאן שאפט א ריי בילדער פון יידישע שטובן, וועלכע האבן זיך אים איינגעקריצט אין זכרון. באזונדער בולט איז געשילדערט די יידישע שטוב פון דארפישן גביר גבריאל באיאָר מיט דער ,סאליע" וווּ די גרויסע משפחה פלעגט זיך צוזאמענקלויבן אין פייערלעכע אָדער יום-טובדיקע טעג.

שעכטמאן האט אין ראָמאָן געגעבן אַן עכאָ פון שלום-לעכמס הוה-קאָפיטל פון ,טוביה דער מילכיקער". כּיירוס, די יונגע רעוואָלוציאָנערקע, וואָס איז אַנטלאָפן פון איר היים קיין פעטערבורג, האָט זיך צוליב וווינ-רעכט געשמדט. לעבט יצחק באיאָר איבער די טראַגעדיע און, ווי טוביה, באַמיט ער זיך אַפּצוטרייסלען פון זיין טאַכטער, וועמענס נאַמען עס טאַר נישט דערמאָנט ווערן אין שטוב. ער ראַנגלט זיך מיט זיינע פאַטערלעכע געפילן און דער מחבר חזרט איבער דעם ,כרחם אב על בני", וואָס מיר געדענקען פון טוביה, אָבער באַלד ברענגט ער אַרויס צאַרנדיקע רייד, וואָס פאַר אַ זינד זי איז באַגאַנגען: ,מיט וואָס, פרעג איד דיר, איז דער גאַט פון אונדזערע עלטערן איר נישט געפאַלן געוואָרן? נאַר דערפאַר, ווייל ער איז אַ גאַט פון געפאַלענעם פאַלק? ... דאָס קען מען, ליבע, נישט פאַרגעסן און נישט מוחל זיין. אין אַזאָ שווערער צייט, אין אַזאָ עת-צרה אַנטלויפן פון פאַלק".

ווען דער ,סלעדאָוואַטעל" זאָגט צום פאַטער, אַז זיין טאַכטער איז פון אים ווייט נישט אַוועק, פרעגט ער זיך: ,וווּהיין-זשע איז זי אַוועק? וווּ-זשע איז זי? נישט דאָ און נישט דאַרט?"

עס איז פאַר מיר בלתי ספק, אַז שעכטמאָן באַהאַנדלט דאָ נישט בלויז רעליגיעזע, נאַר אויך קולטור-אַפּטריניקייט. אויף אַן אַנדער אַרט, רעדן-דיק וועגן דער באַציונג צום יידישן לשון, ווען מען זאָגט צו דניאלן ,איר רעדט בלויז זשאַרגאָן? — דו הערסט, עקיבא, פריינד, מיר רעדן מיט דיר, ווי יענע געוויסע לייט פון דער אונטערוועלט אויף גנבה-לשון, אויף

זשאַרגאַן...“ אַט די שורות האָבן אַנדייט און זיי אַסאַצייירן זיך מיט דער באַשרייבונג פון דניאלס קבורה מיט זיין אויפגעהויבענער האַנט, וועלכע מ'האַט בשום אופן נישט געקענט אויסגלייכן, ווען מען האַט אים כמעט אַ האַלב־זיצנדיקן אַריינגעלייגט אין קבר אַריין און איז געטראַכט: „דניאל וויל נישט גיין אין קבר. מ'לייגט אים אַהין מיט געוואַלד אַריין.“ דאָס בילד פאַרמאַגט מער ווי איין דימענסיע. עס האַט סימבאָליק און רמז אויף דעם מצב פון יידישן לעבן, פון דער יידישער קולטור אין עליע שעכטמאַנס סביבה... אויב אין „ערעוו“ האַט דער מחבר נישט גע־דאַרפט זיך צוימען דורך אַן אינערלעכער צענוור, וועט ער אַבער אין די ווייטערדיקע טיילן, ווען ער וועט דאַרפן שילדערן דאָס רוסישע יידן־טום אין ראַטן־פאַרבאַנד, שטיין פאַר אַ גרויסן נסיון. די קומענדיקע בענדער וועלן דאַרפן באַווייזן, צי דער מחבר איז נישט געשטרױכלט געוואָרן מיט זיין קינסטלערישן צוואַג.

אין זכות פון לויטערן וואָרט

אברהם ליב, אין זכות פון וואָרט, עסייען און שמועסן.
פּאַרלאַג י. ל. פּרין, תל-אביב, תשכ"ט — 1969

אברהם ליב געהערט צו די פיינע עסייסטן פון דער יידישער שריי-
בער-משפחה אין ישראל. ער איז אויסגעבונדן, ווי אָן אייגענער, אַ בן-בית,
אין די חדרים פון דער יידישער און העברעזשער ליטעראַטור, וועלכע ער
זוכט מסביר צו זיין בכתב און בעל-פה.

איצט זענען דערשינען אין בוך-פּאַרעם („אין זכות פון וואָרט“), זיינע
עסייען און שמועסן, וואָס ער האָט אָפּגעקליבן און אַריינגענומען צווישן
צוויי טאוולען. די אַרבעטן האָבן אין זיך וואָרעמקייט, אינטימקייט און
שלאָגן אָן אַ לירישן טאָן לגבי די באַהאַנדלטע שרייבער, דיכטער און
דערציילער. עס איז בולט-קענטיק זיין ליבע און צוגעבונדנקייט צו די
שאַפונגען אין אונדזערע צוויי נאַציאָנאַלע שפּראַכן, צו די קינסטלערישע
ווערק, וואָס האָבן געשלאָגן געווגטע וואָרצלען אין דער יידישער און
העברעזשער ליטעראַטור.

זיין ערשטע ליבע איז עדי-היום מיט דער יידישער וואָרטשאַפונג און
קולטור. עדות זענען די אַלע יאָרן פון זיינע לייסטונגען פאַר דעם י. ל.
פּרין-פּאַרלאַג אין ישראל, די אַלע אַנשטרענגונגען און געראַנגלען אַרויס-
צוגעבן און פאַרשפּרייטן דאָס יידישע בוך און דאָס שעפּערישע יידיש-
וואָרט אין ישראל. אין זיין עסיי „יידיש אין ישראל“, פּאָדערט ער מיט
רעכט: „און לאַמיר נישט פאַרגעסן די גרופּע פון יידישע שרייבערס און
טוערס, וואָס האָבן במשך אַלע ביטערע יאָרן אויפּגעהאַלטן דעם פּלעמל
יידיש, דעם פּונק פון יידיש. אַ דאָנק זיי איז יידיש היינט אין ישראל
דאָס וואָס זי איז. און זיכער איז נאָך דאָ אַ סך צו טאָן — הן בנוגע דעם,
אזוי צו זאָגן, סטאַטוס פאַר יידיש, הן אין אַקטיווער טאַט, אין שעפּערישן
שטח. אין דעם דאַרף אונדז העלפּן די יידישע וועלט.“

ער דערציילט, ביי דער געלעגנהייט, אין קורצע שטריכן, אָז נישט נאָר ביז דער מלחמה האָט די קליינע גרופע יידישע שרייבער געהאַט אויסצושטיין קאַלטס און וואַרעמס פון „גדוד מגיני השפה“, נאָר אַפילו נאָך אין אָנהייב פון די מלחמה-יאָרן האָבן די שונאים פון יידיש נישט געהאַט קיין אַנדערע דאגות, ווי שיקן צו אים דראָנגס-בריוו פאַר אַרויס-געבן אַ יידיש-ליטעראַרישע אויסגאַבע, „בלעטער“ (ער איז געווען דער פאַראַנטוואַרטלעכער רעדאַקטאָר פון דער אויסגאַבע).

מיט גרויס צופרידנקייט ווייזט ליס אָן אויף דער גרויסער פּאָזיטיוו-ווער ענדערונג, וואָס איז אין די לעצטע יאָרן פאַרגעקומען אין לאַנד לטובת מאַמע-לשון, און ער גיט ביי דעם מיט צער צו אַזאַ כאַראַקטע-ריסטיק: „דעמאַלט, מיט יאָרן צוריק, האָבן יידישע קולטור-טוער אַרויס-געוויזן אַ סך מער ווילן און גרייטקייט פאַר יידישער טונג, און אַפילו מיט מער אידעישקייט און התלהבות, ווי מיר האָבן עס היינט“.

קען איך דאָ נישט אַריינגיין אין די אַלע סיבות, וואָס עס זענען דערצו גורם. אין די 16 זייטן פון דעם עסיי (דער גרעסטער אין בוך), האָט דער מחבר אַרויסגעבראַכט זיינע מיינונגען און באַטראַכטונגען, גוט אויסגעקלאַרטע אין דעם אַנאָליז פון יידיש אין ישראל. עס איז אַ גוטע און גרינטלעכע אַרבעט, געשריבן פון אַן אינעווייניקסטן אין דעם גע-ראַנגל פאַר יידיש-לשון אין ישראל.

ס'רוב פון די עסייען און שמועסן אינעם בוך זענען קורץ און בינדיק. צימצום פון וואַרט איז תמיד אַ גרויסע מעלה אין שרייבן, עס דאַרף נאָר זיין דער „מועט המחזיק את המרובה“, און דאָס קענטיקט זיך אויס אין די עסייען. באַזונדערס אין די, וווּ ער זוכט אַרויסצושטיילן דאָס טיפישע פון אַ בוך, אַ כאַראַקטעריסטישן שטריך פון טיפאַזש און פּיזאַזש, וואָס האָט זיך איינגעקאַרט אין זיין געמיט און מחשבה.

ליס פּרוווט אַריינדרינגען אין דער אינטימער, יחידשער וועלט פון דער דיכטערישער פּערזענלעכקייט. ער נעמט אויף דעם אומרו און גייס-טיקן צאַפל, די קלאַנגען און פאַרבן פון פּאַעטישן געפילס-אויסברוך, די סענסיטיווע שפּירונגען און אידעלן פליסטער פון דיכטערישן געמיט.

ליס האָט אַ געניט אויג און אויער פאַר דער צעפליגלטער וואַרט-שאַפונג, וואָס איז באַהאַפטן מיט דעם בליץ פון וואַרטבילד. אַט באַווייזט ער דורך אַ פיר שורות פון חנה סענעשס אַ ליד דאָס בליצאַרטיקע פון דיכטערישער זוכעניש:

אין קריג, אין שריפה, אין צעכוואליעמן פלאם.
צווישן בלוט-צעשטורעמטן ים,
צינד איך מיין לאמטערן דעם קליינעם,
צו זוכן א מענטש — כאַטש איינעם.

אזוי האָט געזונגען די העלדישע יידישע פּאַראַשוטיסטין אין איר
לעבנס-אַנגעצילטקייט בעת יענע טראַגישע מלחמה-יאָרן. דער אומרו
און צאַפּל פון דער יידישער נשמה האָט באַקומען אַ דיכטערישע דער-
פּילונג אין די לירישע שורות.

ליס ווייסט אויסגעצייכנט, אַז יעדע דיכטערישע פּערזענלעכקייט,
אַדער ליטעראַרישע קאַמפּאָזיציע טראַגט אין זיך די געזעצן, לויט וועלכע
זי דאַרף געשאַצט און קריטיקירט ווערן. ווען דער קריטיקער אַנטדעקט
דעם ציל, דעם ענדגילטיקן איינדרוק, דאַן דאַרף ער משפּטן די ווערטן
און אַפּשאַצן די טעכניק. נישט איין מאַל ווערט מען נחפּעל, ווען אַ קרי-
טיקער פּאַדערט פון אַ מיטלמעסיק ווערק הויכע ווערטן, אַרופּלייגנדיק
אַ צו שווערע מאַסע אויף אַ שוואַך וועזן.

אין די פּאַרשידנאַרטיקע עסייען האָט ליס געזוכט די וואַג און מאַס,
לויט וועלכע זיי דאַרפן געשאַצט ווערן. ער האָט געזוכט די שעפּערישע
פּאַנטאַזיע, אַן וועלכער עס איז בכלל אויסגעשלאַסן גייסטיקע עמפיני-
דונגען פון וועלכער עס איז טיפּקייט. זעט ער ביים דיכטער נתן אַלטער-
מאַן אַ בליציקן, צעפּליגלטן זאַג — אַ דעפיניציע וועגן דעם אַרט און
ווערט פון ליד — וואָס איז תּוך און נשמה, כאַפּט ער עס אַרויס ווי אַן
אַבן-טוב און גיט עס ווי אַ מאַטאַ צו אַלטערמאַנס שאַפּונגען:

ווייל ליד איז נישט קיין קנעכט; און וויל איז דעם,
וואָס וואַרפט אַראָפּ פון זיך דעם יאָך פון עצות און געבאַטן,
ווי געשפּאַן און צוים ביינאַנד;
דאָך איז זיין פּרייהייט אויך די פּרייהייט פונעם בליין,
וואָס פּרעסע צוזאַמען און צעשפּאַנט.

אין די איבער דריי הונדערט זייטן פון דעם בוך האָט א. ליס אַרומ-
גענומען אַ פּופּציק שרייבער, דיכטער, דערציילער און עסייסטן. ער
שטעלט זיך אַפּ אויף די שטייגער-געמעלן פון די אַלטע היימען, פּוילן,

ליטע, רומעניע, און אויף די שטייגער־שילדערונגען פון די נייע היימען, אין צפון־אמעריקע, אויסטראליע, דרום־אפריקע און אנדערע יידישע ישובים. לײַס האָט, מסתמא, פלאַנמעסיק געזוכט אַפצושפּיגלען אינעם בוך אַ פּראָגענט פון דער ייִדיש־שעפּערישער וועלט־מאַפע איבער אַלע קאַנ־טינענטן, וווּ ייִדיש וואָרט האָט אויפגעשטעלט זײַנע געצעלטן. אַודאי ווייסט ער גוט, אַז פּיל פון די וואָרטשעפּער, וועלכע ער באַהאַנדלט, זענען שוין געוואָרן באַלויכטן פון אַלע זײַטן, און מען קען שוין וועגן זײ, דוכט זיך, גאַר נישט מחדש זײַן, — וועגן י. ל. פּרץ און מאַני־לייב, א. סוצקעווער און אברהם רײזען, און וועגן נאָך אַנדערע דיכטער און פּראָזאַקער, וואָס ער האָט אַרײַנגענומען אין זײַן בוך — וועגן זײ איז אַ היפש ביסל שוין געשריבן געוואָרן. דאָך ברענגען די באַטראַכטונגען פון לײַס אַ דערמאָנונג און מאָנונג. ער באַהויכט זײ מיט זײַן וואָרעמען לשון און פּרישט זײ אַפּ פאַרן לײענער. דאָ און דאָרט גיט ער צו זײַנע אײגענע שטימונגען און מחשבות, און אַט דער עפּעס איז אַ פּײַנער צו־שטייער אין די אַפּהאַנדלונגען.

זײַנע שמועסן און עסײען וועגן די העברעיִשע שרײַבער אין ישראל זענען פאַרן ייִדישן לײענער מער אינפאַרמאַטיוו, ווײל אַפּילו די, וואָס זענען שוין איבערגעזעצט געוואָרן אין ייִדיש, זענען נאָך גאַנץ ווײניק באַקאַנט דעם ברייטערן לײענער־עולם. דורך באַלייכטן די דערציילונגען, בילדער און שטייגער־געמעלן פון דער ארץ־ישראל־טעמאַטיק אין דער אַלטער, ווי אין דער נײער ייִדישער פּראָזע, זעט דער ייִדיש־לײענער דעם חלום און דעם געראַנגל פונעם פּיאַנערישן לעבן, די ליבשאַפט צום לאַנד באַגלייט מיט אומרוקע ספּקות. אַט די אַלע אויסערלעכע און אינערלעכע ראַנגלענישן קענטיקן זיך אַרויס בולטער פאַרן לײענער אין די ייִדישע תּפּוצות.

*

איך האַלט פאַר נויטיק זיך אַ ביסל גענויער אַפצושטעלן אויף מינאַרן טאַן פון אברהם לײס בנוגע דעם זשאַנער פון עסײסטיק און קריטיק אין דער ליטעראַטור. אמת, מיר הערן כּסדר פונעם ייִדישן שרײַבער דעם קהלתדיקן טאַן: למי אַני עמל? לײס טײלט אַבער אויס דעם ראַמאַן, דערציילונג און ליד, וואָס ווערט נאָך געלײענט, פון עסײסטיק. ער

שרייבט וועגן מ. גראס-צימערמאנס לעצטן עסייען-בוך אזוי: „עסייען וועגן ליטעראטור זענען ביים לייענער — בפרט אין אונזער היינטיקער צייט — עפעס נישט קיין אנלאַקנדיקער ענין“ נאך דער פעסטשטעלונג פּרעגט ער זיך אליין: „טאָ פאַר וועמען זשע שרייבט דער עסייסט, דער קריטיקער?“

ווייסן מיר גאַנץ גוט, אַז אַט די פּראָגע ווערט געשטעלט אויך פון ראַמאַניסט, דערציילער און דיכטער. און מיר מאַכן זיך נישט קיין אילור-עזיס, אַז דער מצב וועט היינט-מאַרגן ווערן בעסער. מיר שרייבן פאַר די יידישע לייענער, וואָס אינטערעסירן זיך יאָ מיטן יידיש-שעפּערישן וואָרט, און זענען די אָפּנעמער — קויפּער און לייענער — פונעם יידישן בוך. עס איז אָבער נישט ריכטיק אָנצורופּן סתּם לייענער, וואָס מיינט אַרונטערצונעמען אַלע אונטער איין בל-הנערימדיקן טלית (— און דאָס באַטאַנען אויך די נישט-יידישע שרייבער פון אַלע לשונות). די לייענער-וועלט איז אַ פאַרשידנאַרטיקע. עס זענען דאָ אַזעלכע, וואָס האָבן נישט קיין בעסערע זאך צו טאָן, בלעטערן זיי דערווייל אַ בוך... נאָך דעם איז עס פאַר זיי ווי אַן אויסגעברענטע שוועבעלע — קיין שפור נישט געבליבן, נישט אין געמיט און נישט אין באַווסטזיין.

מען טאָר אָבער נישט אַרויסלאָזן פון אויג דעם בעסערן לייענער. אים גייען שוין יאָ אַז די פּראַבלעמען פון קונסט און גייסט. ער זוכט שוין יאָ די שייכותן צווישן ליטעראַטור און לעבן, און ער וויל מען זאָל אים אויסקלאָרן, ער זאָל קענען הנאה האָבן מיט דעם פולן מויל. זיין אויג איז אפשר אַ ביסל באַגרענעצט און דערזעט נישט די פולע גאַמע פאַרבן פון די פּיזאַזשן. צו זיין אויער דערגייען אויך נישט אַלע קלאַנג-גען פון דער מעלאָדיע. עס זענען דאָר דאָ אזוי פיל נישט מוזיקאַלישע צוהערער פון אַ קאַנצערט, וואָס כאַפּן נאָר איין טאָן פון אַ סימפּאָניע און לאָזן דורך אַלע איבעריקע קלאַנגען און ניואַנסן, וואָס דער סימפּאָני-נישער אַרקעסטער האָט פאַר זיי אויסגעשפּילט. דער מוזיק-קריטיקער האָט דאָ אַ ראַל, און זיין ערשטער געבאַט איז — הערן, פונקט ווי דער ערשטער געבאַט ביי אַ בילד איז — זען.

דער קריטיקער און עסייסט לערנען דעם לייענער-עולם — ביידע געבאַטן. און ווי דער שטייגער, לייכט ער אַדורך די ווערק, וואָס זענען שוין געלייענט געוואָרן. ער טוט דאָ און דאָרט אונטערשטרייכן, וואָס

ס'איז פריער דורכן לייענער דורכגעלאזט געוואָרן, און סטימולירט, מען זאל נאָך אַ מאָל אַריינקוקן אין ווערק.

✱

וויל איך דאָ פאַרענדיקן מיט יהויכין סטוטשעווסקיס בוך „הבליזמריים“, אויף וועלכן ליס שטעלט זיך אָפּ. סטוטשעווסקי באַהאַנדלט אין זיין ווערק די וויכטיקע ראָל פון אונדזערע יידישע קלעזמאַרים אין פּאַלקסלעבן און די קלעזמער-קונסט פון די עלטסטע צייטן דורך אַלע תקופות פון אונדזער געשיכטע, און אין אַלע וועלט-טיילן, וווּ ס'איז נאָר געווען אַ מאָל אַ יידישער ישוב. אין זייער שפּילן און מוזיק האָט זיך דאָך אַפּגעשפּיגלט דער יידישער געמיט פון דער צייט און סביבה. דער מחבר דערציילט וועגן די קלעזמאַרים אין געטאַ-לעבן, זייענדיק שוין אַליין סקעלעטן אַג-געטאַן אין שמאַטעס, פלעגן זיי נאָך מיט ברען משמח זיין אַ חתונה אין געטאַ.

ליס שטעלט זיך אָפּ אויף דער טראַגישער געשיכטע פון ר' יצחק קלעזמער, וואָס סטוטשעווסקי שילדערט זיין אומקום אין דער מוזיק-קאַמאַנדע פון אוישוויץ. ער איז געפאַלן לעבן זיין פויק, ווען ער האָט נישט געקענט פריילעך מאַכן די רוצחישע אויספירער פון היטלערס „גאַז-קאַמפּאַניע“.

איז אפשר נישט גלייך מסיים צו זיין מיט דעם טראַגישן, ווען מען רעדט וועגן יידישע קלעזמערס, וואָס זענען אין זייער נויט אויך געווען „פריילעכע לונג-און-לעבערס“. וועל איך דעריבער ציטירן, ווי אַזוי דער דיכטער נפתלי גראַס האָט באַזונגען אונדזער קלעזמער-וועלט, דעם הוליע-קבצן פון יאָסל קלעזמער, און ליס גיט עס טאַקע ווי אַ מאַטאַ:

וויל די גוטע זענען שטענדיק פריילעך,
אַן ליד איז דאָס לעבן נישט גאַנץ,
און פריילעכע האָבן ליב דעם פידל,
און פריילעכע האָבן ליב דעם טאַנץ.

אויסטראליאנא

פנחס גאלדהאר —

דער פיאנער פון יידיש-קינסטלערישן וואָרט

אין אויסטראַליע

אין גיכן וועט ווערן הונדערט יאָר זינט עס האָט זיך אָנגעהויבן דער גרויסער יידישער עמיגראַציע-שטראָם פון מזרח-אײראָפּע אין דער נייער וועלט. דער הויפטשטראָם, ווי באַווסט, איז געפלאָסן קיין צפון-אַמעריקע, וווּ ער האָט דערגרייכט אַ מיליאָניקן ציפּער. צו אַנדערע מעבר-לים לענדער איז דער שטראָם געווען, פאַרהעלטנישמעסיק, אַן אַן ערך אַ קלענערער, און קיין אויסטראַליע האָבן דערגרייכט נאָר טראַפּנס פונעם גרויסן יידישן עמיגראַציע-שטראָם.

דאָס איז נויטיק אונטערצושטרייכן ביים אַפּשאַצן פנחס גאלדהאַרס דערציילונגען פונעם יידיש-עמיגראַנטישן לעבן אין אויסטראַליע, דער גוואַלדיקער קאַנטראַסט פון ניו-יאָרק ביז מעלבורן, וווּ פאַראײנזאַמטע יידן, אַרויסגעריסענע פון יידיש-פוילישן קאַכעדיקן לעבן אין אַלע זיינע פאַר-מען, האָבן זיך אויפן פינפטן קאַנטינענט דערשפּירט עפעס ווי פאַרוואַגלטע אויף אַ ווייטן ווייניק-באַווינטן אינדזל, וואָס איז זיך געלעגן אינאַלירט, ווייט פון דער גרויסער וועלט, בפרט פון דער יידישער.

ווען גאלדהאַר שילדערט זיין העלד, בענדזשאַמין, אַז — „ער האָט נישט געהאַט וווּ אַהינצוטאָן די ליידיקע אַוונטן און זיך אַרומגעדרייט איבער די פינצטערע חדרים פון שטילן, פוסטן הויז, לאַנגווייליק אַריינגעזיפּצט אין זיך...“ — איז דאָס נישט קיין יחידשער אויסנאַם, נאָר דאָס אַלגעמיינע בילד פון פוסטן, יידישן לעבן, אין וועלכן עס האָט אַריינגעזיפּצט דער ניי-געקומענער ייד פון אײראָפּע. דזשאָו בענדזשאַמין (פון דער דערציילונג „אַלטע פריינד“) איז שוין ביי גאלדהאַרן אַ לעבעדיקער מת, ער צאַנקט שוין לעבעדיקערהייט, און אַזוי אויך זיין פריינד, אייזיק גרין. זייערע לעבנס זענען געוואָרן שרעקלעך פאַרזשאַווערט און פאַרגליווערט אין מידיקייט און גלייכגילטיקייט צו אַלץ אַרום זיי.

זיכער זענען אָט די פאַרשוינען, וועלכע גאַלדהאַר מאַלט אין אַ צו-
 שטאַנד פון מענטשלעכער און נאַציאָנאַלער צעפּאַלונג, נישט טיפּיש אַפּילו
 פאַר דעם יאַהודישן עלעמענט, וואָס האָט ביי אַלע זיינע שאַטן-שטריכן
 דאָך עפעס געבויט — ספּעציעל אויפן פּילאַנטראַפּישן געביט — אַ שטיקל
 פּונדאַמענט געלייגט פאַר אַ יידישן ישוב לויט זיינע באַגרענעצטע השגות.
 אָבער פּונקט ווי מענדעלע האָט געוואָלט מיט זיינע שטאַרקסטע סאַטירישע
 פאַרבן אַפּמאַלן זיינע קאַבצאַנסק-געשטאַלטן, אַנצושטעלן אַ יופּיטער-ליכט
 אויף דער „יידישער טאַרבע“, אַזוי האָט אויך גאַלדהאַר מיט די בענדזשאַ-
 מינס און גרינס געוואָלט אַלאַרמירן און וואַרענען פאַר די געפאַרן, וואָס
 דראַען דעם יוגן ישוב. ווי דער מחבר וואָלט זיך אַליין געפרעגט אין זיינע
 יאווש-שטימונגען — „צי דערוואַרט אונדו נישט אַלע צו ווערן גאַנגרענירט
 דאַהי? ווערן אויסגעטריקנט פון אַלע מענטשלעכע און נאַציאָנאַלע זאַפטן,
 ווי עס איז געשען מיט דזשאַ בענדזשאַמין?“

נישט נאָר אויסגעוואַרצלטיקייט און ווערן אַפּגעריסן פון די לעבעדיקע
 קוואַלן איז געווען דער הויפּטפּלאַג פאַרן פּוילישן ייד אין אויסטראַליע.
 אויך נישט די שווערע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, וואָס ער האָט אַנגערטראַפּן
 אין זיין נייער היים — נאָר זיין איינזאַמקייט, די אַליינקייט, שטייענדיק
 אויף די ליידיקע „סאבאַרבען“-גאַסן פון מעלבורן, וווּ מען האָט שעעהן-
 לאַנג נישט געזען פאַר זיך קיין לעבעדיקן נפש, שוין אַפּגערעדט פון טרעפּן
 זיך מיט אַ יידן! האָבן זיך טאַקע די יידישע אימיגראַנטן געטוליעט איינער
 צום צווייטן, ביים קומען צו גאַסט, ביים דאַוונען, און די וועלטלעך-קולטור-
 רעלע — אין דער „קדימה“-ביבליאָטעק.

אין אַמעריקע האָבן זיך אַריבערגעטראַגן גאַנצע יידישע שטעטלעך.
 „אַנשי קוזמין“ האָבן זיך געטראַפּן אין שאַפּ, אין דער לאַנדסמאַנשאַפּט, וווּ
 מען האָט זיך אַראַפּגערעדט פון האַרצן און בחברותא, ביי אַ פּריילעכס,
 געקענט פאַרגעסן אויף אַ ווייל אין דעם „הא לחמא עניא“. דאָס איז נישט
 געווען בנימצא אין אויסטראַליע, אין דעם סובטראַפּישן קאַנטינענט האָט
 דער ייד געדאַרפט זוכן מיט ליכט אַ ביסל וואַרעמקייט פאַר דער נשמה.
 די אויסגעוואַרצלטע אַליינקייט האָט אַריינגעוויינט אין אים ביי טאַג און
 ביי נאַכט, און דאָס איז בעלעטריסטיש געקומען צום אויסדרוק אין די

דערציילונגען פון גאלדהאר, פון דעם יידיש-ליטערארישן פיאנער, וועלכער האט אין זיינע שאפונגען באגלייט די ערשטע, וואקלדיקע טריט פון דער יידישער אימיגראנטן-מאסע אין אויסטראליע.

פנחס גאלדהאר איז געקומען קיין אויסטראליע אין 1928, מיט א שטיקל סטאזש פון ליטערארישע ארבעטן — יוגנטלעכע פרווון — אין לאדזש. ער האט געהאט שטודירט זשורנאליסטיק אין דער ווארשעווער „וועכניצע“ און מיטגעארבעט א געוויסע צייט אין דעם טעגלעכן „לאך-דזשער טאגעבלאט“. דאס זענען געווען זיינע ערשטע טריט אין דער שרייבערישער וועלט, באזונדערס אין זיינע לידער און פאעמעס, אין וועל-כע עס הערט זיך דער עכא פון יענער צעשטורעמטער צייט, די דעמאלטיקע מאדערניסטישע עקספערימענטן אין גייסט פון דער „כאליאסטרע“. מיר דערמאנען זיך ווי עס האט אויסגעזען אין יענער צייט אין יידיש-ליטערא-רישן וועלט אין פוילן, ווו פון נייעם ליטערארישן בארג-סיני האבן פרץ מאַרקיש, מלך ראָוויטש, אורי צבי גרינבערג און משה בראַדערזאָן געבליצט און געדונערט מיט זייערע נייע לוחות-הברית.

דאס אלץ האט גאלדהאר געלאזט הינטער זיך ביים באַזעצן זיך אין אויסטראליע. נישט נאָר האט ער זיך אָפגעטרייסלט פון זיינע געקינצלטע לידער און חטאת-געוויסע פאעמעס, — די אויסטראלישע ווירקלעכקייט האט זיך נישט געלאזט באַטראַכטן דורך די ראַזע, פאעטישע ברילן, וועלכע ער האט געקראַגן אין פוילן, נאָר ער איז אויך פאַרשטומט געוואָרן — אַלנפאַלס בעלעטריסטיש — כמעט דעם ערשטן צענדליק יאָר אויף דער נייער ערד.

אין 1937 האט גאלדהאר אין ערשטן אויסטראליש-יידישן אַלמאַנאַך אָפגעדרוקט זיין ערשטע דערציילונג „דער פיאַנער“, וואָס גיט אונדז אַ שליסל צו זיין טיפן פעסימיזם, זיין אומרו און צאָפּל ביים שילדערן דעם האַרטגעקיקן באַדן און די ראַנגלענישן פאַר קיום.

סעם ראַטמאַן — דער הויפטהעלד — איז אַ פיאַנער פון אַ נחלה, אַ פאַרם אין אַ פאַרוואַרפענער ווילדערניש, צווישן ליידיקע שאַף-פעלדער. ער מאַכט דורך אויף זיין נחלה ביטערע, שווערע צייטן און ברעכט זיך נישט איין, וויל ער פילט אויף זיינע פלייצעס די האַנט פון דער געשיכטע.

ער טראגט זיך ארום מיט א מיסיע צו שאפן א יידישן „סעטלמענט“ — פראדוקטיוויזירן אויפן לאַנד דעם יידישן לופטמענטש, א מין קימבערליי-פראיעקט אין מינאָטור.

די שכנים — אירלענדער, כינעזער — באַטראַכטן אים מיט פאַר-חידושטע בליקן: וואָס וויל אַט דער שטאַטישער ייד, וואָס פאַר אַ נאַרישע פּאַנטאַזיע האָט ער זיך אַרײַנגענומען אין קאַפּ, צו שאַפן אין דער וויל-דערניש אַ ישוב פון יידישע פאַרמערס? מיט רעכט פּרעגט אים דער שכן, אַברייען, — „וואָס גײען אייך אָן אַזוי שטאַרק די יידן? ... זיי טוען ווי זיי פאַרשטייען. וועמענס „ביזנעס“ איז עס?“

דעם אירלענדער, אַברייען, איז זיכער שווער צו פאַרשטיין דעם פּיאַנערישן אימפעט פון אַ סעם ראַטמאַן. ער קען די פּראַקטישקייט פון דעם שטאַטישן ייד און און קוקט דעריבער מיט חשד אויף דער בטלנישקייט פון די, וואָס טראַגן זיך ארום מיט מיסיעס צו פאַרזאָרגן דעם כלל. ער זאָגט עס אָפּן צו סעם ראַטמאַן:

— מאַדנע מענטשן זײט איר, יידן! אומרוקע, שטענדיק פאַרזאָרגטע, ערנסטע. פאַר וואָס נעמט איר נישט דאָס לעבן פשוט, אַזוי ווי עס איז? צו וואָס פאַרלאַנגען פון זאַכן מער ווי זיי קענען געבן? אַט איר אַליין: איר זענט געוואָרן אַ פאַרמער, דאָס איז אַלרײט, זײט אַ פאַרמער. איר מאַכט אַבער פון אייערע פאַר אַקער לאַנד אַ גאַנצע פּאַליטיק. און דאָס ערגסטע, וואָס די פּאַליטיק איז ביי אייך דער עיקר, און די פאַרם גופא צוזאַמען מיט אייער גאַנצער אַרבעט — נאַר אַ נעבן-זאַך.

די איינציקע, וואָס וויל אים פאַרשטיין, איז דזשין, די טאַכטער פון אַברייען, אַבער ביי איר רעדט די לאַגיק פון האַרץ, אירע געפילן פאַר סעמען גיבן אַ באַזונדער חשיבות זיין פּלאַן צו ווערן אַ ריכטיקער אויסטראַ-לישער פּיאַנער.

גאַלדע האָט אין דער דערציילונג אַנגערירט ביים וואַרצל דעם פּראַבלעם פון געמישטע חתונות. סעם ראַטמאַן ראַנגלט זיך מיט אַלע כוחות נישט צו פאַרבינדן זיך מיט דזשינען. ער און זי געהערן צו צוויי פאַרשי-דענע וועלטן, וואָס דאַרפן לעבן בשכנות, אַבער נישט אין איין הויזגעזינד: „וואָס טוט זיך מיט מיר, צו אַלדע רוחות! אַ פּיאַנער בין איך מיטשטיינס געוואָגט, וויל בויען אַ יידישן „סעטלמענט“ און שפּיל גאַר ליבעס מיט אַן איירישער שיקסע.“ מיט זיין גאַנצער לאַגישער קראַפט באַנעמט ער, אַז אַ יידישער פאַרמער מוז זיין מיט אַ יידישן הויזגעזינד. ער מוז באַקעמפן

זיינע געפילן צו דזשינען, פונקט ווי ער האט זיך פארמאסטן צו קעמפן מיט דער ווילדער אויסטראלישער סטיכיע.

סעם ראטמאן פארשפילט דעם קאמף. ער איז גרייט געווען אויף די גרעסטע קרבנות, געליטן און זיך געפייניקט אן איינזאמער אויף א פארם, וואס איז ס'רוב געשטאנען אונטערן וואסער. ער איז גרייט געווען מקריב צו זיין זיינע הייסע געפילן פאר דזשינען („צי דען האט ער זיך פארקליבן דא אהער אין דעם וויסטן עק, כדי צו כאפן א שיקסל?“) — און חתונה האבן מיט דער יידישער ראזע, אויפשטעלן א יידישן פארם און א יידישן דור — מיט דעם געדאנק קומט ער צו דער זעלמאן-פאמיליע. אבער דארטן קומט זיין אנטוישונג. ראזע זעלמאן שטייט אים אפ פון זיך מיט זיין משוגעת פון א יידישן „סעטלמענט“ און דער מיסטער זעלמאן פרייט זיך מיט זיין גליק אריבערצופארן אין שטאט אריין. א קלייניקייט, ער האט באקומען א פאסטן אלס שמש אין דער יאהודישער שול, „אנשי צדק“, אין מעלבורן! אט די יידן, וועלכע ראטמאן האט געטרוימט צו פראדוקטיווי-זירן, מאכן זיי פאר פארמערס, זענען מקנא דאס „גליק“, וואס ס'האט געטראפן דעם אלטן זעלמאן. — „א גלייכעניש — די פארם און די שטאט! — האט מיט אן אפוטרופשיש קול זיך אפגערופן מיסטער זעל-מאן. — טויזנט מאל להבדיל דארף מען זאגן...“

סעם גייט אוועק פון די זעלמאנס אן אפגעברייטער. אפגעשמסן נישט נאר פון ראזען, נאר פון דעם גאנצן געזינדל יידן, מיט וועלכן ער האט געוואלט בויען א יידישן ישוב.

סעם ראטמאן פארקערפערט גלויבן, אידעאליזם, אויפבויע פונעם יידישן שרייבער און קולטור-בויער. סעם רייסט זיך צו א שעפעריש יידיש לעבן מיט ווארצלען אין באדן, אבער ער האט נישט מיט וועמען צו גיין צום טיש... זיין געראגל איז א פארשפילטער — דאס איז גאלדהארס אויספיר. סעם קומט צוריק צו דזשינען. „זיי זענען געשטאנען הארט איינער ביים צווייטן, און זייערע שאטנס האבן זיך געשווארצט אין דער טונקלקייט.“

אט די טונקלקייט האט דער מחבר געזען, ווען ער האט זיך געשטעלט מיטן פנים צו דער נייער יידישער ווירקלעכקייט. ער האט פעסימיסטיש געקוקט אויף די פערספעקטיוון פון א שעפעריש יידישן לעבן אויף דעם אויסטראלישן קאנטינענט, אבער נישט גערופן צו פאסיוויטעט, נאר בלייבן אויף די פאזיציעס ביזן סוף, אפילו ווען מען האלט שוין ביי — — —

דער לעצטער מנין

אקארשט האט זיך אנגעהויבן אויספיקן אַ ישוב, און שוין איז זיין שקיעה. „דער לעצטער מנין“ איז איינע פון פנחס גאלדהארס קרעפטיקסטע „דערציילונגען פון אויסטראליע“. עס איז די שילדערונג פון אַ גאלד-שטעטל אין אויסטראליע, ווו צוגלייך מיט אנדערע גאלדזוכערס זענען אויך געקומען יידן פון אלע עקן וועלט. אַט די יידן האָבן אין זייער ישוב — וואַטלהילל, אַ מקום קדוש אויפגעשטעלט, אַראַפגעבראַכט אַ ראַביי פון לאַנדאָן, ראַביי קאַהען.

גאלדהאר מאלט אין שטארקע פארבן דעם פייזאזש און די אַוואַנטור-ריסטישע עלעמענטן, וואָס זענען געקומען נאָך די גאלדגליקן אין וואַטלהילל. ער שילדערט די נסיעה אַהין, ווען קיין באַן איז נאָך נישט געגאַנגען און די רייזע האָט געמוזט געמאַכט ווערן אין פאַסטוואַגאַן. ביים לייענען איז אויפן געדאַנק געקומען דער פאַרגלייך פון י. י. טרונקס „פּוילן“, ווו דער מחבר מאלט אַ נסיעה פון די ווורקער חסידים צום רבין מיט משקה אין דער חסידישער חברותא. אָבער לאַמיר דאָ ציטירן נאָר עטלעכע זאַצן פון גאלדהארס שילדערונג: „דער וואַגן איז געווען גע-פאַקט. צוזאַמען מיטן ראַביי איז געפאַרן אַ חברה גאלדזוכערס. זיי זענען געווען צעיאַכמערטע און דערשוויצטע, אין צעקענעפלטע העמדער מיט פאַרשאַרצטע אַרבל. דער וואַגן איז געווען פול מיט זייער טומל. זיי האָבן געלאַכט, איבערגעשריגן איינער דעם צווייטן, געהאַלטן אין איין רויכערן און טרינקען ביר פון אַן איינציק גלעזל אין גאַנצן פאַרקלעפט פון שווייס און בירשויס...“

— פאַר אייער גליק אין וואַטלהילל!

— נאָט אייך אַט דאָס פאַר וואַטלהילל! — האָט ביטולדיק אויסגע-שפיגן אַן עלטערער מאַן מיט אַ פאַר שיטערע, געלע וואַנצעס, וואָס האָבן אים אַראַפגעטריפט איבערן מויל. — מיך פרעגט! — האָט ער זיך אַ קלאַפ געטאָן אויף דער ברוסט. — איך בין אַ גאלד-גרעבער נישט פון היינט, אַדורכגעמאַכט די באַלאַראַטער צייטן. שוין איין מאַל געווען צייטן!... מען האָט געשאַרט דאָס גאלד און געלעבט, אַ רוה זאָל עס נעמען!... אַראַפגעקומען אַ פאַרשוניטע פון די גרויסע טעאַטערס, שוין איין מאַל אַ נקבה, זאָג איך אייך!... אַז זי האָט אַנגעהויבן טאַנצן און זינגען אירע לידלעך... איז דער עולם געשפרונגען פון דער הויט. מען האָט איר אויס-

געטאן די טאָנץ־שיכלעך און זיי אָנגעשיט מיט גאַלד, זי זאָל טאַנצן אַ
נאַקעטע, כע, כע! און זי האָט עס געטאַן, די ממזרטע, נאָר מיט רעוואָל־
ווערן אין ביידע הענט, מען זאָל זיך צו איר נישט צוכאַפּן...

— אַן אַלטער, און דערציילט אַזעלכע געשיכטעס! — האָט זיך פאַר־
קרימט דער זומער־באַשפּרענקלטער פאַרשוין. — איר וואָלט זיך געדאַרפּט
שעמען פאַרן געטלעכן מאָן דאָ! — האָט ער אָנגעוויזן אויף. ראַביי קאַהען,
וועלכער איז די גאַנצע צייט געזעסן אַריינגעקוועטשט אין אַ טונקל ווינ־
קעלע, פאַרטאַן אין אַ ספר.

דער עולם האָט אויסגעפּלאַצט מיט אַ רוי געלעכטער. דער אַלטער
האָט מיט איין אויג כּיטרע פאַרקוועטשט, אַ קוק געטאַן אויפּן ראַביי און
צוגעשאַקלט מיטן קאַפּ:

— אַז גאַטס לייט פאַרן שוין קיין וואַטלהילל, איז אַרלייט! אין באַ־
לאַראַט האָט מען זיי פאַר מיינע צייטן נישט געזען, ניין!...

ראַביי קאַהען האָט זיך טיפּער אַריינגעקוועטשט אין זיין ווינקעלע
און מיטן ספר פאַרשטעלט דאָס פנים ווי מיט אַ מחיצה"ו.

דאָס איז אַ פּלאַסטיש בילד פון די גאַלד־זוכענישן אין אויסטראַליע,
פון דעם הפּקר־עלעמענט, יידן בתּוכם (וועלכע דער מחבר האָט אויסגע־
מיטן אויף דעם שטעל צו אינדיווידואַליזירן), און אַ ראַביי, וואָס פאַרט
צו באַדינען די קהילה־קדושה אין וואַטלהילל.

דאָס גאַלד פון שטעטל איז ביסלעכווייז אויסגערונען און דער עולם
האָט זיך אַזעקגעלאָזט זוכן גליק אין אַנדערע מקומות. וואַטלהילל איז
געבליבן אַן אַ יידישן מנין. שאַפּט דער ראַביי אַ געדונגענעם מנין, מיט
פענסיע פאַר קומען דאָווענען, אַראַפּברענגענדיק עטלעכע יידן פון אַ
מושב־זקנים אין סידנעי. האָט דער געדונגענער מנין פאַרשטרייקט, געפּאַ־
דערט אַ הוספה, און טאַקע נישט געוואָלט זיך מער שטעלן צום „דושאַב"ו...
געבליבן איז דער לעצטער בעל־תּפילה, אַבער שוין אָן אַ לעבעדיקן
מנין... — מיט וואָס זענען מיר אַנדערש ווי מתים? אונדזער לעבן,
מישטיינס געזאָגט הייסט אויך געלעבט? ... — זאָגט זעליק הירש פון דעם
געדונגענעם מנין. שטייט דער ראַביי קאַהען און דאָונט אין אַ ליידיקער
שול, וואָס איז געבליבן פאַריתומט, אַבער ער טרעט נישט אַפּ פון זיין
פּאַזיציע אַפילו ווען ער איז דער לעצטער, ווי עס טוט אַ שיפּסקאַפיטאַן
בעת אַ שיפּברוך...

דאס איז גאלדהארס קרעדאָ פאַרן יידישן שרייבער, פאַרקערפערט אין ראַביי קאהען. מען קען אָפּרעגן דעם אומקוּנסטלערישן סוף פון „לעצטן מנין“. ווען ראַביי קאהען טוט זיך אָן דעם קיטל, צינדט אָן אין שול אַלע לאַמפּן, ווי אין אַ יום-טוב, און שטעלט זיך אַוועק דאַווענען ביים עמוד אין דער ליידיקער שול. דאָס קלינגט מעלאַדראַמאַטיש. אָבער די פּוּענטע פון דער דערציילונג איז דאָך דאָס איינשטעלן זיך פאַר הייליקע פּרינציפּן, מיט עקשנות זיך קלאַמערן פאַר אַ פּאַזיציע פון יידישקייט און נישט לאַזן זיך ברעכן צוליב דער גלייכגילטיקייט פון אַ געדונגענעם מנין אויפצוהאַלטן דעם יידישן קיום.

גאלדהארס פעסימיזם איז זייער פאַרשטענדלעך, ווען מיר נעמען אין אַכט די בלוטאַרעמקייט פונעם היגן יידישן ישוב אין זיין צייט. דער פּלי-סיקער צושטאַנד פון נייעם יידישן לעבן, זיין פּנימלאַזיקייט, דאָס פעלן פון לייענער, פון אַ שרייבערישער סביבה, בכלל פון אַ יידיש-שעפּערישן קלי-מאַט — אַלץ צוזאַמען האָט שרעקלעך דערדריקט דעם מחבר-פּיאַנער, פּנחס גאלדהאר. דאָס, וואָס ס'האַט עקזיסטירט, האָט אים נישט געגעבן קיין גרויסע האַפענונגען. בעת ער האָט געשריבן זיינע „דערציילונגען פון אויסטראַליע“ — פאַרן קריג — האָט ער נישט געזען פאַרן ישוב קיין אויפגאַנג דורך אַ צופלוס פון פּריש בלוט, נאָר דעם גאַנג צו אַ בלינדער וואַנט. אונטערגאַנג דורך צעפאַל, ווי ביי די בענדזשאַמינס, גלייכגילטי-קייט צום נאַציאָנאַלן קיום, ווי ביי דעם געדונגענעם מנין, אַדער ביי די יידן פון דעם יידישן „סעטלמענט“. אויב דאָס קומט פאַר ביים אַלטן דור, וואָס איז געקומען מיט טראַדיציעס פון דער אַלטער היים, טאָ וואָס קען מען שוין דערוואַרטן פון דעם נייעם יידישן דור ?

„דער ברית“

דזשעק סילווער האָט ענדלעך געפּוּעלט ביי זיין קריסטלעכער פּרוי, קעטלין, מל צו זיין זייער קינד. איז ער אין זיבעטן הימל און לויפט אַרום צו באַזאַרגן עס זאָל זיין אַ ברית מיט אַלע פּיטשעווקעס. גאלדהאר שיל-דערט מיט הומאַר ווי אַזוי דזשעק, דער ייד, לעבט דורך דאָס יידישן פון זיין קינד, זיינע קאַמפּלעקסן ביים גרויסן זיך אין „ליין“, אַז זי „די קריסט-“

טין מיינע "דערגייט מיר די יארן... זי וויל דווקא א ברית, ס'זאל זיין מיטן גאנצן קנאק... וואס זאגט איר נישט דערצו?"

אבער נישט פון דער הומאריסטישער זייט באהאנדלט דער מחבר דעם טראגישן פראבלעם פון געמישטע חתונות. ער האט אין דער קורצער דערציילונג — עטלעכע זייטלעך — באהויכט מיט טיפער סימבאליק דעם גייסטיקן קלימאט פארן יידישן קינד אין די נייע ישובים. עס איז דא א דראמאטישער מאמענט אין טאג פון ברית, ווען קעטלין לעבט איבער די געשעעניש מיט איר קינד, ווי מען וואלט אים געבראכט פאר א קרבן צו אן אומבאקאנטן גאט... — „פלוצלונג האט זיך צו איר דערטראגן דאס קול פון רעוורענד, וועלכער האט פייערלעך, מיט א צעצויגענעם ניגון, ארויסגעוונגען עפעס אומפארשטענדלעכע, סודותדיקע ווערטער, און באַלד דערנאך האט זיך געהערט א פארקייכט, אפגעהאקט געוויין. זי איז געווארן אויפגעציטערט. מען טוט דאָרט וויי איר קינד!...“ ביים סוף, ווען זי האט צוריק באַקומען דאָס קינד, האט זי מיט אַ האַסטיקער באַוועגונג אים איבערגעצולמט... דאָס איז די פּוּענטע, דער סוף פּסוק, וואָס זאָגט אונדז מער וועגן נאַציאָנאַלן גורל פון קומענדיקן דור, ווי צענדליקער אַרטיקלען. איינמאָליקע יידישונג: אַ ברית, אַ בר־מצווה, טייל־לעפעלעך „סאַנדיי־סקול־דזשודאָיזם, און דאָן אַ גאַנץ לעבן אין אַ נישט־יידישער, פּרעמדער וועלט, סימבאָליזירט אין איבערצלמען, וואָס דאָס קינד זויגט איין אין זיך מיט דער מועטרס מילך... דאָס פנים פון דעם נייעם יידישן דור אויף אימיגראַציע, פון געמישטע עלטערן, אַדער אפילו פון יידישע טאַטע־מאַמע, נאַטערט דעם יידישן דערצייער, שרייבער און קולטור־טוער. ווען גאַלד־האַר האַט מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק געשריבן זיינע דערציילונגען, איז נאָך דאָן אין אויסטראַליע נישט געווען קיין איין יידישע טאַגשול און נישט קיין יוגנט־אַרגאַניזאַציע, וואָס זאָל שאַפן אַ יידישע סביבה. איז דעריבער לגמרי נישט קיין ווונדער דער פּעסימיזם, וואָס איז ווי אַ שאַטן פון האַפּענונגסלאַזיקייט נאַכגעגאַנגען דעם יידישן שרייבער.

ווען גאַלד־האַר שילדערט דעם עמיגראַנטישן ייד, זיינע אַנגסטן אויף דער נייער ערד, טוט ער עס נישט ווי אַ זייטיקער אַבסערוואַטאָר, נאָר פון זיין אייגענער איבערלעבונג. די צעטומלעניש פנים אל פנים מיט אַ נייעם לעבנס־שטייגער, די פּרעמדקייט, וואָס האַט אַנגעוואַרפן אַזאַ אימה, גע־שראַקן מיט אומפאַרשטענדלעכקייט און אויסגעוואַרצלטקייט. און נאָך איי־דער אַט דער ייד האַט דערשפּירט אַ שטיקל טעם אין נייעם לעבן, האַט

ער זיך פלוצעם אויך דאָ באַגעגנט מיט אַן אומגעבעטענעם גאַסט — דעם
מלאך-המות...

„א לוויה“

דאָס איז איינע פון גאַלדהאַרס שטאַרקסטע דערציילונגען, אין וועל-
כער עס באַקומט אַ קינסטלערישן אויסדרוק די קאַלעקטיווע צעטומלטיקייט
און שרעק, וואָס נעמט אַן אַ מיסטעריעזן כאַראַקטער פון דער אויסטער-
לישער אומהיימלעכקייט ביי דער קבורה. אין דער אַלטער היים האָט דער
טויט נישט צעשטערט די פסיכישע גלייכגעוויכט פון קאַלעקטיוו. דער
„דור הולך ודור בא“ איז געווען אַזוי זעלבסטפאַרשטענדלעך און נאַטירלעך
פאַרן קיבוץ, און פאַרן יחיד. אָבער דאָ, אויף דער גייער ערד, האָט דער
טויט פון אַן עמיגראַנט זיך אַסאַצייירט מיט דער ווייטער, ווילדער פרעמד-
קייט, מיט דער ביטערער אַנטוישונג פון דעם לעבן, וואָס מ'האַט דאָ
מישטיינס געזאַגט געטראַפן אין דער גאַלדענער מדינה:

— „די גאַלדענע גליקן דאָ... כדאי געווען אַהער צו קומען! — האַבן
פאַרזאַרגטע אויגן שטילערהייט געשושקעט צווישן זיך.“ דער טויט האָט
אַנגענומען קאַשמאַר-פראַפאַרציעס.

דער ראש המדברים פון דער צעטומלטער מאַסע איז משה האַקער. ער
דריקט אויס די אַלגעמיינע אומצופרידנקייט פון עמיגראַנטישן עולם, די
בונטאַרישע שטימונג קעגן אַ רב מיט אַ פאַרדרייטן קאַלנער, וואָס זעט
אויס ווי אַ גלח און די עגלה מיט אַ גויישן קוטשער: „אַ מדינה!... אַ גוי
זאַל גאַר פירן אַ יידישע לוויה!...“

דאָס אַרויפקומען אויפן בית-עולם, וווּ דער יידישער טייל איז בשכנות
מיטן קריסטלעכן און צלמים, הייליקע פיגורן טורעמען איבער קברים, נישט
ווייט פון די יידישע — האָט אַרויסגערופן אַ קאַלטן שוידער איבערן לייב
ביים טראַדיציאָנעלן יידן. דאָס פּרזערדיקע מורמלען איז איבערגאַנגען צו
העכערע קולות: — „וואו האָט מען אונדז פאַרפירט? ס'איז דאָך אַ צמענ-
טאַזש!“ — „נישט געדאַכט זאַל זי ווערן די קאַנטרי! — האָט פייוול אויס-
געשפּיגן מיט כעס.“

דער מחבר האָט אין דער דערציילונג אַרויסגעבראַכט דעם צוזאַמענ-
שטיס צווישן דער יאָהודישער פּני און דער עמיגראַנטישער מאַסע, די

„גרינע“, וועלכע עס געפעלט נישט די קאנטרי („זאלן זיי פארן צוריק אהיים, בלויז טראבל האט מען פון זיי. ווער דארף זיי דא!“). קען מען ספקן צי דער בית-עולם איז דער פאסיקער ארט פאר אזא מין דיאלאג, אבער דער מחבר האט פסיכאלאגיש און דראמאטיש צוגעפירט צו דעם אומפארמיידלעכן צוזאמענשטויס. דער טיפערער זין פון דעם בילד איז אבער אין פארפלעכטן די שרעק פארן נייעם, פרעמדן לעבן מיט דעם פחד פארן טויט אויף אט דער פרעמדער, אומהיימלעכער ערד. — „א מאדנע ערד דא... גאר אנדערש ווי אין דער היים...“, זאגט משה האקער, ווען ער האט אויפגעהויבן א שטיקל ערד ביים פרישן קבר, און עס באטראכט מיט א שטילן קרעכץ... אט די פרעמדקייט האט גאלדהאר בעלעטריסטיש דורכגעלויכטן פון אינעווייניק.

ריסן און קאנפליקטן צווישן אלטע און נייע אימיגראנטן, צווישן משפחה-מיטגלידער, תושבים און „גרינע“, אראפגעבראכטע עלטערן צו קינדער, די שפיקת-דם פון ר' שלמה זלמן ביים גיין צו די קינדער נאך „וויידזשעס“ („אויף דער עלטער“) — די מאטיוון, הגם נישט קיין נייע, באקומען אן אייגנארטיקן חותם אין גאלדהארס דערציילונגען. עס איז אבער כאראקטעריסטיש פאר גאלדהארן, וואס ער האט אין זיינע „דער-ציילונגען פון אויסטראליע“ אויסגעמיטן די אלטע היים. צי האט ער, פונקט, ווי אנדערע יידישע שרייבער, נישט געשפירט די נאסטאלגישע צו זיין קינדהיים און יוגנט, דארטן? זיכער יא! זאגט ער דאך דורך איינעם פון זיינע העלדן, אז „די אמתע היים איז ווו מען ווערט געבוירן“. ער האט אבער געהאלטן פאר זיין שרייבערישער שליחות צו געשטאלטיקן דאס נייע הויז פונעם ישוב אויפן אויסטראלישן באדן. און דאס האט ער באוויזן מיט טאלאנט און קינסטלערישער אחריות. ער איז בעל-פה און בכתב נישט געווען צו בארעדעוודיק. און די גרויסע מעלה פון צמצום אין ווארט-בילד — לייכט ארויס פון זיין שאפן. אין געציילטע ווערטער כאראקטערי-זירט ער א העלד, וואס גייט אראפ א לעבעדיקער פון די בלעטער. נישט נאר יידישע טיפן, אויך די אויסטראלישע שכנים לייכט ער דורך פון אי-נעווייניק אין קארגע שורות. אלס אילוסטראציע — דער אירלענדער, אַברייען. דורך עטלעכע שטריכן באווייזט ער זיך פאר אונדז אין זיין פולער גרויס. און ער איז נישט דער איינציקער אין דעם זין.

בעת דער מלחמה און חורבן-יאָרן, האט גאלדהאר אַרויסגעבראכט זיין אינערלעכן קשר מיט דעם פאַרשניטענעם פאַלק נישט בלויז דורך פובלי-

ציסטישע אַרטיקלען (גאַלדהאַר האָט פאַרמאַגט אַ פיינע זשורנאַליסטישע פּעדער, אַ קעמפּערישע, מיט וועלכער ער האָט זיך איינגשטעלט פאַר זיינע יידישע קולטור-איבערצייגונגען, געווען אויך אַ גלענצנדיקער טע-אַטער-רעצענזענט), און אויך בעלעטריסטיש אויסגעגראָבן פון זיין זכרון דערניערונגען און בילדער פון די קינדער-יאָרן („מכירת-יוסף“). גע-שריבן און געשטאַלטיקט די שרעק און דעם שאַטן פון האַקנקרייץ, וואָס באַווייזט זיך אין אויסטראַליע ביי די אַנטלאַפענע פון גיהנום. („דער רעס-טאַראַטאַר מאַנדעל“).

עטלעכע יאָר פאַר זיין פריצייטיקן טויט האָט זיך גאַלדהאַר פאַרמאַסטן אויף אַ גרויסן ראַמאַן פון יידישן לעבן אין אויסטראַליע און אויף אי-בערזעצונגען פון דער אויסטראַלישער ליטעראַטור. פון ביידע פאַרמעס-טונגען האָט ער בלויז באַוויזן פראַגמענטן צו רעאַליזירן. אויף אַ קערנ-דיקן יידיש האָט ער איבערגעזעצט אייניקע פּערל פון די אויסטראַלישע קלאַסיקער מיט אַן אַריינפיר וועגן דער אַנטוויקלונג פון דער אויסטראַלי-שער ליטעראַטור. די פראַגמענטן פון זיין ראַמאַן זענען געשילדערט אויפן פּאַן פון אַ פּראַווינץ-שטאַט מיט איין איינציקער יידישער פּאַמיליע. עס גייען דורך פאַר אונדז אייניקע טיפן נישט-יידן, ווי אַ ראם פאַרן בילד פון יידישער פּראַבלעמאַטיק און נאַציאָנאַלן קיום. אומרו פאַר אַ טאַכטער זי זאָל נישט חתונה האָבן מיט אַ גוי, אַן אונטערוועלטניק, „דושינדזשער“ — האָט געדאַרפט אין ראַמאַן פאַרטיפט און אויסגעברייטערט ווערן דורך טיפּאָזש און סוזשעט.

זינט גאַלדהאַרס טויט (1947) האָט דער היגער יידישער ישוב דורכ-געמאַכט אַ גרויסן קפיצת-הדרך. די צענדליקער טויזנטער יידישע פליטים, וואָס זענען געוואָרן תושבים אין דעם ישוב, האָבן אַריינגעבראַכט אַ בלוט-טראַנספּוזיע אין אַלע ווינקעלעך פון יידישן לעבן. דער היגער ישוב זעט אין אַלע הינזיכטן אויס אַ סך אַנדערש, ווי אין גאַלדהאַרס צייטן. דאָס גיט נאָך נישט קיין גרונט פאַר אַ קאָזיאַנעם אַפטימיזם. מיר האַלטן נאָך זייער ווייט פון זיין צופרידן מיט דעם מצב, בפרט, מיט דעם פּרצוף פונעם יונגן דור (טראַץ אַלע טאַג-און צוגאַב-שולן...). פאַר דער יידישער קולטור אין אויסטראַליע וועט אַבער פּנחס גאַלדהאַר פאַרבלייבן דער פּיאַנער און גרונטליגער פון יידיש-שעפּערישן וואַרט.

י. ראפאפארט — דער קריטיקער און עסיאיסט

(אימפרעסיעס פון זיינע תנ"ך-אימפראווויזאציעס)

יהושע ראפאפארט איז קרוב א האלבן יארהונדערט ארגאניש פאר-
בונדן מיט דער יידישער ליטעראטור. צווישן ביידע וועלט-מלחמות האט
ער אויפן געביט פון ליטעראטור-קריטיק און עסייטיק פארעפנטלעכט
עטלעכע ביכער („אויף די וועגן פון דער נייער אייראפעזישער ליטערא-
טור“; „צווישן יא! און ניין!“), וואס האבן געהאט אן אפרוץ אין אונזער
ליטעראריש וועלטל. ער האט געשריבן רעצענזיעס און אפהאנדלונגען אין
פארשידענע ליטערארישע אויסגאבעס מיט שארפע אקצענטירטע מיינונגען,
באגלייט מיט עמאציאנעלן און געדאנקלעכן ברען.

דער מלחמה-שטורעם האט אים פארטראגן קיין שאנכיי, ווו ער איז
אויך געווען ליטעראריש אקטיוו. ער האט געשריבן אפהאנדלונגען וועגן
ליטעראטור און קונסט אין די שווערסטע לעבנס-באדינגונגען. עטלעכע
יאר נאכן קריג איז ער אנגעקומען קיין אויסטראליע, ווו ער איז א תושב
די לעצטע פאר צענדליק יאר (דעריבער שרייב איך וועגן אים אין דער
אפטיילונג אויסטראליאנא, הגם זיין ליטערארישע שפערישקייט איז טע-
מאטיש נישט פארבונדן מיט אויסטראליע).

ראפאפארט געהערט צו די פראדוקטיווע שרייבערס. ער האט דורך
די יארן פון זיין וווינען אין מעלבורן ארויסגעגעבן א ריי ווערק (געדרוקט
דא אין לאנד און אין אויסלאנד). זיינע רעצענזיעס און עסייען זענען
געדרוקט געווארן כמעט אין אלע אויסגאבעס פון אונזער ליטערארישער
וועלט, און זיי פלעגן ארויסרופן אפקלאנגען און טענות — גערעכטע און
נישט גערעכטע — אפילו מצד שרייבערס, אנגעזעענע און באווסטע, מיט
א פאזיציע אין אונזער ליטעראטור. עס געהערט נישט צו מיין טעמע
אריינצוגיין אין דעם עצם פון די אלע אויסזעצונגען קעגן ראפאפארט
א געוויסן צוגאנג צו שרייבערס און ווערק. מיך אינטערעסירט דא ארויס-
צוברענגען זיינע וואגיקע דערגרייכונגען אויפן געביט פון קריטיק און
עסייטיק און בעיקר זיך אפשטעלן אויף זיין קרוינווערק — תנ"ך-
אימפראווויזאציעס.

אין זיין ליטעראטור-קריטיק קענטיקט זיך גאר שטארק זיין עמפינד-
 לעך אויג און אויער פאר קונסט, זיין כוח צו אינטערפרעטירן די דינסטע
 ניוואסן פון אַ ווערק. עס איז גוט באַווסט זיין ערויזיע אין דער וועלט-
 ליטעראטור, וואָס העלפט אים אַנצוווייזן אויף השפעות פון איין שרייבער
 אויפן צווייטן, אָדער אויפדעקן די שטריכן, וואָס האָבן זיך פון קינסטלערס
 אונטערבאווסטזיין אַריינגעשמוגלט אין זיין שאַפן, און בכלל די שייכותן
 צווישן קונסט און לעבן, מיט די אידעען און פראַבלעמען פון דער
 צייט — אָדער פון אַ פריערדיקער תקופה. מען קען נישט מסכים זיין מיט
 זיינע מיינונגען און אויסזעצונגען קעגן דעם אָדער אַנדערן שרייבער און
 מיט געוויסע מעטאָדן פון זיין קריטיק, און דאָך אַנערקענען דעם כוח פון
 זיין וואָרט, אין וועלכן עס איז דאָ אַזאָ ברען, וואָס לאַזט נישט בלייבן
 גלייכגילטיק. אין ראַפּאָרטס אָן אַפּהאַנדלונג איז דאָ אַ סך הייס בלוט
 און טעמפּעראַמענט, מיט וועלכן ער זוכט זיך דורכצושלאָגן אַ וועג פאַר
 זיינע מיינונגען. ער גיט אַריין אין זיי אַן אַנשטעקנדיקע קראַפט, וואָס באַ-
 צווינגט דעם לייענער (איך רעד, נאַטירלעך, וועגן מיינונגען אַרום ליטע-
 ראַטור-פראַבלעמען און נישט וועגן פּערזענלעכער פאַלעמיק...)

אין זיינע ראַנדעווען מיט די תנ"ך-העלדן ברענגט ראַפּאָרט אַרויס
 די ווירקונג פון דעם עטיש-גייסטיקן פּרינציפּ אין דער יידישער געשיכטע,
 וואָס האָט פון אַלטערטום ביזן פּוילישן ייד באַזונגען די העלדישקייט פון
 גייסט איבער דער מאַטעריע. ביי אַלע פעלקער ווערט אין עפּאָס פאַרהער-
 לעכט די פּויסט, די שטאַרקע מוסקולן פון דעם גיבור. אינעם יידישן עפּאָס
 איז עס פּונקט דער היפּוך: שמשון הגיבורס שטאַרקייט שטעקט נישט אין
 זיין פּויסט און מוסקולן, נאָר אין זיין נזירות צו גאָט. און דוד טרעט אַרויס
 קעגן גליתן נישט מיט דער שווערד און שפיץ, נאָר מיט גאָטס וואָרט („און
 איך קום צו דיר אין נאַמען פון יהוה“).

דער גייסטיקער פּרינציפּ, וואָס איז פאַרוועבט אין יידישן פאַלקס-
 גייסט, האָט געדאַרפט זיין דער עמוד האש פאַר אַלע פעלקער. דאָס איז
 טאַקע געלעגן אויף דער ליניע פון די נביאים מיט זייער שטאַרקער עטי-
 שער שפּירבאַרקייט, וואָס איז געקומען אין קאַנפּליקט מיט דער רעאַלער
 ווירקלעכקייט. דער נביא האָט געפירט די מאַראַלישע חשבונות פון זיין
 אייגענעם פאַלק און פון דער מענטשהייט. ער האָט אויפגעהויבן זיין שטים
 קעגן דעם באַרבאַריום און די שאַנדטאַטן פון די אייגענע און קעגן די
 באַגאַנגענע נבלות פון די פּרעמדע. די הויכע עטישע אידעען און די גע-

רעכטיקייטס-געפילן פון די נביאים זענען אַרויסגעוואַקסן אויפן באַדן פון באַרבאַריזם אין אַלטערטום.

מיט אַ ריי ביישפּילן ווייזט אַן ראַפּאַפּאַרט אויף דער טיפּער מענטשן-קענטעניש פון נביא, וואָס האָט גוט געקענט די מענטשלעכע פּסיכיק און געוויסט, אַז דאָס היהשע אינעם מענטש שרעקט זיך ווייניק אַפּ פאַר די צען געבאַטן, דעריבער געזוכט צו צוימען די אינסטינקטן. ווי אַ גוטער פּסיכאלאָג, האָט דער נביא איינגעזען, ווי ווייניק עס ווירקט דאָס וואַרט, אַפילו דאָס פּייטריקע וואַרט, אויב עס גייט נישט אַריין טיף אין בלוט. ווי אַ באַגאַבטער דיכטער, האָט ער געזוכט דאָס בילדערישע וואַרט, וואָס זאָל רעדן צום האַרץ, אַנציינדן אַ פּלעמל אין דער גשמה פונעם צוהער-רער דורך אַ מעטאַפּאָר, אימאַזש און בילדלעכן ביישפּיל.

דערציילט אונדז דער תנ"ך, ווי אַזוי דער נביא איז גערודפּט געוואָרן, און נישט איין מאָל האָט ער געמוזט אַנטלויפן, כדי צו ראַטעווען דאָס לעבן. אַבער די שפּאַט-רייד פון המון אויפן מאַרק, די נויט און תּפּיסות, האָבן נישט געבראַכן זיין גייסט. ער האָט ווייטער מיט דעם פּלאַם פון זיין האַרצן גערעדט צום המון, צום פּאַלק און צו דער וועלט, געצווינגען, מ'זאָל אים אויסהערן — און די וועלט האָט אים געהערט! און ראַפּאַפּאַרט דערמאַנט אונדז, אַז דאָס וואַרט פון מיכה המרשתי און פון זיינע חברים נביאים, איז אַן פּובליסיטי, ראַדיאָ, פרעסע און טעלעוויזיע, דערגאַנגען צו דער וועלט, צו אַלע פעלקער, „ווייל דורך די מיכה המרשתיס האָט אַרויסגעשריגן דער מענטש, זיין בענקשאַפּט נאָך גערעכטיקייט“. וואַקסט פון די שורות אין די תנ"ך-אימפּראַוויזאַציעס אַרויס די פּולע געשטאַלט פונעם נביא, נישט ווי אַ מלאך פון הימל, „אַבער מיט אַ גשמה, אין וועלכער עס האָט געלעבט דער הימל“. מיט גרויס-דיכטערישע וויזיעס פון זיין פּלאַמיק האַרץ האָט ער גלייכצייטיק געזען פאַר זיך אַ פּראַקטיש-דער-ציערישן ציל, אויפצושטעלן עטיש-גייסטיקע דאַמבעס, קעגנצווירקן די דעמאָנישע שטראַמען, און ווי ווייט מעגלעך נייטראַליזירן די אינסטינקטיווע אימפּולסן.

ווי באַוויסט, האָט דער תנ"ך היסטאָריש זיך אַנטוויקלט דורך איבער 1000 יאָר. זיינע מחברים האָבן דעם גאַנצן אַנוויקס פון געשעענישן און מעשים דורך דער צייט, בפרט אויפן געביט פון קולטור און מאַראַל, אויפ-געזאַמלט אין דעם ספר הספרים. די גרויסקייט פון תנ"ך באַשטייט אויך, צווישן אַנדערן, אין דעם, וואָס ער האָט גאָר נישט פאַרדעקט, נישט די

גרויזאמקייטן און נישט די בלוט-פאָרגיסונגען. ער דערציילט פון די שאַנדטאָטן אין יענע פרימיטיווע באַרבאַרישע צייטן; פון אַ מעשה שכּם און אַ מעשה גבעה. ער שילדערט ערדישע, לעבעדיקע מענטשן אין זייער טיפער געפאַלנקייט, אָבער אויך די מאַמענטן פון דערהויבנקייט. אין תנ"ך איז געשטאַלטיקט די גייסטיקע לעגיטימאַציע נישט נאָר פון אַ פאַלק, נאָר פון דער גאַנצער מענטשהייט. ער ווייזט דעם יחוס-בריוו פונעם מענטש, פון מין מענטש בכלל, אָן פייגנבלעטלעך. ער פאַרדעקט גאַרנישט פון די „הויכע פענצטער“ און ווייזט דור המלכס פאַלן (מעשה בת-שבע) און די דערהויבנקייט פון אַ פּראָסטן פאַלקס-מענטש — אוריה החתי.

די גרויסקייט פון תנ"ך שטעקט אויך אין די בעלעטריסטישע און פאַלקלאַריסטישע עלעמענטן. אַלע זשאַנרען פון גייסטיקן שאַפן זענען אַריין אין תנ"ך. עס פאַרמאַגט גרויסדיכטונג און וואַרטקונסט פון אַ הויכער מדרגה. דאָס קאַפּיטל „רות“ — אַ פּראָגענט פון אַ גרויס-פאַרמאַסטענעם ראַמאַן פון פשוטן מענטש מיט זיין ערדישקייט. אַזעלכע דיכטערישע, קלאַסישע ווערק, ווי יונה, אַסתר, אַדער די גרויסע דיכטונג פון וועלט-שמערץ, ווי איוב און קהלת; דאַן, די אַלע שאַפונגען (געשטאַלטיקט אין אַזאַ קינסטלערישער קנאַפּוואַרטיקייט) פון פּאַסירונגען און געשעענישן, פאַרװעבט אין לעגענדע און סימבאָליק: די דערציילונג פון אדם און חוה, די טיפּע סימבאָליק אין דער מעשה מיטן שלאַנג, אין דעם אַרויס-טרייבן פון גן-עדן, די קיין-געשיכטע, די דערציילונג פון יוסף און זיינע ברידער (וואָס האָט אינספּירירט טאַמאַס מאַנען), די סימבאָליק פון יעקבס חלום (וואָס האָט אינספּירירט ריכאַרד בער האַפּמאַנען), די סימבאָליק פון נבוכדנצרס חלום, דניאלס באַשייד און נבוכדנצרס סוף, וואָס היינריך היינע האָט אַזוי סאַרקאַסטיש אויסגענוצט אין זיינס אַ שריפט („נעמט אַ ביישפּיל פון דעם קעניג, וואָס האָט געמיינט, אַז ער איז גאַט און צום סוף געמוזט אַרומקריכן ווי אַ חיה“).

י. ראַפּאַפּאַרט שטעלט זיך אָפּ אין זיינע תנ"ך-אימפּראָוויזאַציעס אויף די אַלע גייסטיקע און גרויס-דיכטערישע אויסשטראַלונגען פון דעם ספּר-הספּרים, דורכצולויכטן די גרויסקייט און אויך באַגרינדן זיין טעזע (אין די אָפּהאַנדלונגען זיינע אַרום דער יידישער ליטעראַטור), אַז דער שטאַר-קער פּסיכישער דרוק ביים יחיד (און קאַלעקטיוו) באַקומט דורך דעם ליטעראַרישן שאַפן אַ מין ווענטילאַציע, אַ דורכברוך און עפּענונג, צו פאַרלייכטערן דעם דרוק, די פּסיכישע שפּאַנונג זאָל נישט צופּירן צו אַ

קאטאסטראפאלן אויפרייס. ער זעט אין תנ"ך די שפאנונג, דעם קאנ- פליקט, צווישן פאלקס-גוף און זיין ערדיש לעבן, מיט דער נשמה יתירה פון זעלבן פאלק. אויך די נאציאנאלע סכנה, וואס האט געהאנגען איבערן קיום פון פאלק.

פירט ער דורך א פאראלעל צווישן ישעיהוס אוניווערסאליזם און דעם נאציאנאלן אקצענט ביים נביא יואל, און קומט צום פארשטענדלעכן אויס- פיר, אז צוליבן קיום פון פאלק (און דער תנ"ך מיט אלע שפעטערדיקע שאפונגען זענען דאך דורכגעדרונגען מיטן פראבלעם פון פאלקס-קיום, מיטן געראנגל פאר זיין פיזישער און גייסטיקער עקזיסטענץ), בעת עס דראט אזא נאציאנאלע געפאר, מוז (צוליב דער פארטיידיקונג פון פאלק), דאס אוניווערסאלע צייטווייליק אפטרעטן, געבן פרארייטעט דעם נאציא- נאלן. אזוי איז געווען א מאל, און אזוי איז עס היינט.

זוכט ראפאפארט דורך זיינע תנ"ך-אימפראוויזאציעס צו לעגיטימירן אונדזערע היינטיקע פארהעלטענישן און פראבלעמען, ווייזן ווי אזוי די מענטשלעכע נאטור האט זיך ווייניק געענדערט. ער גיט אנדייטונגען פון דער תנ"ך-שילדערונג פון שאול המלך מיט זיין מאטעריעלער גיריקייט, וואס איז געשטאנען העכער פאר זיין מאראלישן אימפולס און דערפאר האט ער פארלוירן א מלוכה. ער האט רחמנות געהאט אויף עמלקן און פארגעסן, וואס עמלק רעפרעזענטירט... „אזוי זעען אויס די ווייכהארציקע, באמערקט סארקאסטיש ראפאפארט: געווארפן א שפיז אויף דודן, נישט געשוינט דעם כהן, געוואלט אים הרגענען. אבער עטלעכע פעטע רינדער ברענגען רחמנות אויף עמלקן“...

רעדנדיק וועגן פרייהייט און דיקטאטור, זאגט ראפאפארט, אז אין אטען און אין ירושלים, האט דער דיכטער און נביא געהאט די פרייהייט צו זאגן, וואס ער טראכט און פילט, דעריבער האט די קונסט אין אטען און די נבואה אין ירושלים זיך אנטוויקלט צו דער העכסטער הויך. אט די דערמאנונג פירט אונדז צום מצב פון דער ליטעראטור אין ראטן- פארבאנד מיט די אלע באגלייט-פראצעסן. דערציילט אונדז דער תנ"ך, ווי נתן הנביא איז ארויסגעטראטן קעגן קעניג דוד און אים געבייטשט פאר דער מעשה בת-שבע. דערמאנען מיר זיך אין סטאלינס צייטן מיט זיינע הויפאפעטן און די אלע חונפים און עס בעט זיך א פאראלעל...

דער פאלשער נביא שרייבט אבער אונטערן דרוק פון אויסערלעכן און איבערלעכן צענוואר. געלט, כבוד דיקטירט זיין ווארט. ער זאגט תמיד,

וואס די מאַכטיקע האַבן געוואַלט ער זאָל זאָגן. ער טוט עס מיט אַ ציני-
שער אויסרעכענונג — אַ גוטן פרייז פאַר זיין זאָג און וואַרט. אָבער וואָס
איז דער סוף זיינער ? ביים לעבן באַקומט ער טאַקע געלט און כבוד,
אָבער ווען ער איז געשטאַרבן, איז ער אַפּגעשטאַרבן אין גאַנצן.

צו דער גרויסקייט פון תנ"ך געהערט אויך, וואָס ער האָט אונדו
געלערנט דעם כוח פון אידעען אין דעם גאַנג פון דער וועלט-געשיכטע.
די נביאיש-עטישע אידעען זענען דאָך געוואָרן אַ לייכטטורעם פאַר אַלע
פרייהייטס-באַוועגונגען, פאַר דער צוקונפט פון דער מענטשהייט, פאַר אַ
בעסערער וועלט. ראַפּאַרט באַהאַנדלט זייער ברייט אין זיינע תנ"ך-
אימפּראַוויזאַציעס די עטיש-גייסטיקע אידעען, די דערשיינונג פון נבואה
ביי יידן, ווי דער גרעסטער פענאַמען אין דער יידישער און וועלט-גע-
שיכטע. ער באַהאַנדלט אויך די פאַלקלאַר-עלעמענטן אין תנ"ך, אין וועל-
כע עס ווערט אַפּגעשפּיגלט די נשמה פון פאַלק: זיינע גלויבונגען, בענק-
שאַפטן, טרוימען און אַלע אַנדערע ספּעציפיש-נאַציאָנאַלע אייגנשאַפטן,
וואָס באַלייכטן פון אינעווייניק די פאַלקס-נשמה. עס איז דאָך אַ באַוווּס-
טער כלל, אַז מיטאַלאָגיע, פעלקער-מיטאַס איז אויך געשיכטע, אַ שפּיגל
פון דער גייסטיקער געשיכטע פון דער מענטשהייט. שטעלט זיך ראַפּאַ-
פּאַרט אַפּ אויף דער פאַלקס-פּאַנטאַזיע, ווי זי האָט אויסגעצויבערט אין
איר דמיון די ביבלישע געשטאַלטן פון דוד המלך אָדער פון אליהו הנביא.
דער מחבר פון די תנ"ך-אימפּראַוויזאַציעס האָט זיך אין דעם ווערק
דערהויבן צו אַ הויכער מדרגה פון דיכטערישער עסייסיטיק, וואָס באַלייכט
און וואַרעמט דעם געמיט.

ער האָט דאָס געדאַנקלעכע און עמאַציאָנעלע אַרויסגעבראַכט מיט אַן
אינערלעכן פּלאַם און מיט אַ פּאַטאַס, וואָס רייסט מיט דעם לייענער און
שטעקט אים אַן מיט זיין ברען.

הערץ בערגנער און זיין שאַפן

זיינע ערשטע ליטערארישע טריט האָט הערץ בערגנער געשטעלט אין פּוילן צווישן ביידע וועלט-מלחמות. אין מיטן די דרייסיקער יאָרן איז ער אַריין אין דער יידישער ליטעראַטור מיט זיין ערשטלינג „שטובן און גאַסן“ (נאַוועלן, וואַרשע, 1935). זיין קינסטלערישע אַנטוויקלונג איז אָבער פאַרבונדן מיט אויסטראַליע, וווּ ער האָט געלעבט און געשאַפן אין די לעצטע דריי צענדליק יאָר פון זיין לעבן רייפערע דערציילונגען, בילדער און געשטאַלטן — אַ לעבעדיקן טייל פון אונדזער אַלעמענס נעכטן און היינט.

בערגנער האָט זיך באַלד געשטעלט מיטן פנים צום יידיש-אימיגראַנט-טישן לעבן אין אויסטראַליע, צו די ראַנגלענישן פונעם יונגן יידישן ישוב צו שלאָגן וואַרצלען אין דעם האַרטנעקיגן באַדן פאַר יידיש לעבן און שאַפן, ווי צו די יידישע דראַמעס פון נייעם אימיגראַנט מיט איבערגעריי-סענע וואַרצלען אונטער פרעמדע הימלען. ווי זיין פאַרגייער און פיאַנער פון יידיש-קינסטלערישן וואַרט אין אויסטראַליע, פנחס גאַלדהאַר — האָט אויך הערץ בערגנער מיט אַ שאַרף אויג זיך צוגעקוקט און מיטגעווייטיקט מיט די יסורים פון אימיגראַנטישן לעבן ביים אויפשטעלן דאָס נייע הויז אין אויסטראַליע.

„דאָס נייע הויז“ (מעלבורן, 1941) איז בערגנערס ערשט אויסטראַ-ליש בוך מיט טיפּאָזש און פייזאָזש געפלאַנצט אויפן היגן באַדן. ביים אויפשטעלן אַ נייעם בנין ווערן אויך באַנוצט אַלטע ציגל, האָט אויך בערג-נער אין דאָס נייע הויז איינגעמויערט אַ סך ציגל פון דער אַלטער היים. מיר טרעפן זיי אין פיל דערציילונגען פונעם בוך, בפרט אין „באַנקראַט“, „דער שידוך“, וווּ די טעמאַטיק איז פון יידיש-פּוילישן לעבן נאָך ערב דעם חורבן. אויך אין די אַנדערע דערציילונגען (פון „דאָס נייע הויז“), וואָס שילדערן די ערשטע אומזיכערע טריט פון אימיגראַנטישן לעבן אין אויסטראַליע, שטייט אין הינטערגרונט די אַלטע היים מיט אירע פּראַב-לעמען, דער עקאַנאָמישער קריזיס, די יורדישקייט פון די חסידיש-נגידישע

הייזער און פון יחוס-שטאם, וואָס בערגעלסאָן האָט געשטאַלטיקט אין „אַרום וואַקואַל“ און „נאָך אַלעמען“.

אין בערגנערס דערציילונגען פרווון שוין די קינדער פון די יורדישע עלטערן צו ראַטעווען זיך (און די משפחות) דורך אויסוואַנדערן אין אויס-טראַליע, וווּ עס וואַרטן אויף זיי די „גאַלדענע גליקן“. אָט די אילוויעס און די שפעטערדיקע אַנטווישונגען האָבן דערפירט צו שטילע יחידישע דראַמעס, און ביי אַ טייל משפחות — צו הויך-יעלותדיקע ריסן. שפירט יוסף זיידל, אַז ער האָט נישט געדאַרפט פון זיך אַ תל מאַכן און אַנט-לויפן („שיפס-ברידער“) און יהודית האָט שטאַרקע תרעומות צו איר מאַן יצחק, וואָס ער האָט זי געבראַכט אין דער גאַלדענער מדינה“ („אַליין“). גייען אַרום די „באַרדערס“ אין זייערע לידיקע צימערן און מאַכן זיך נישט הערן דאָס געוויין פון דער מיסעס סעגאַל, וואָס גיסט זיך צונויף מיט זייערע אייגענע ביטערנישן אין די גרויזאַמע שטובן און גאַסן („מיסטער סעגאַלס ווייב קומט צו פאַרן“). קומט אַ נייע שיף מיט עמיגראַנטן, לויפט מען צום פאַרט זיי אַפּוואַרטן, אויפכאַפן באַקאַנטע היי-מישע קולות, אין וועלכע מען טראַגט אַריין די אייגענע בענקשאַפט („דאָס נייע הויז“).

נאָך שטאַרקער פרעסט די איינוואַקייט און אַליינקייט די יידן, וואָס זענען אַוועק צו זוכן פרנסה אין אַ ווייטן שטעטל, ערגעץ אין אַ העק, וווּ ס'איז נישטאַ אַויסצורעדן צו זעמען אַ וואַרט, און ווען מען קלאַפט שוין צונויף אַ מבין, מוז ער דאַוונען אין אַ טאַנצואַל און „די יידן אין טליתים האָבן זיך פאַרלוירן אַרומגעדרייט אויף דער גליטשיקער פאַדלאַגע פון טאַנצואַל“ („די שול אין סאַניביי“).

★

אין יאָר 1947 האָט בערגנער פאַרעפנטלעכט זיין צווייטן (אויסטראַ-לישן) בוך, דעם ראַמאַן „צווישן הימל און וואַסער“. עס איז אַ קליין בוך (173 זייטן), אָבער אַ גרויס קינסטלעריש ווערק מיט אויסגעפורעמטע, בע-לעטריסטיש-קרעפטיקע געשטאַלטן, זעונגען, בילדער, געצייכנט מיט אַ זיכערער האַנט פון אַ רייפן פראַזאַיקער. דער סוזשעט איז פאַרנאַפלט צו דער גרויסער טראַגעדיע פון אונדזער פאַלק, ווען עס האָבן איבער די אַקעאַגען געוואַנדערט שיפן מיט יידישע

פליטים, וועלכע קיין לאַנד האָט דעמאָלט נישט געוואָלט צולאָזן צו אירע ברעגעס. אויפן הינטערגרונט פון דער אויטענטישער טראַגישער עקספּלאַ-
זיע פון דער שיף מיט די יידישע אומגעבראַכטע פליטים אין די כוואַליעס פון ים („פּאַטריאַ“), האָט בערגנער קאַנסטרוירט (אויף דעם קליינעם שיף-שטח) אַ שטיק יידיש לעבן מיט זיין פּאַלקסטימלעכקייט און פּאַנאַ-
ראַמע — אַ פּאַרביקע, פּולבלוטיקע לעבעדיקע יידישע וועלט מיט גע-
שטאַלט-פּאַרטיפּונג און בילדער, וואָס פּלאַטערן אין אַ לעבעדיקער אַט-
מאָספּער צווישן האַפּענונג און טראַגישע שפּירונגען.

די אויפפירונג פון די פּאַרצווייפּלטע אין פּאַרשידענע מאַמענטן פון ביטערנישן און קאַנפּליקטן, די קליינע דראַמעס אויף דער קבר-שיף מיט זייערע אינערלעכע שפּאַנונגען און קעגנזייטיקע באַציונגען; די נישט אויסגעלעבטע גאַרונגען ביים ראַנד פון אַפּגרונט ווערן אַרומגעוועבט מיט סימבאָליק פון יחידישן און נאַציאָנאַלן גורל, געשילדערט אויף אַ רע-אַליסטישן הינטערגרונט. אין דעם ווערק האָט בערגנער אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקן חוש פּאַר אַטמאָספּער און געמיט-פּאַרב. יעדן יחיד געוויזן מיט זיין אייגן פנים אויך אין זיין סילוועטישקייט און רעפּלעקס-אַבסערוואַציע. דער מחבר האָט בליציק דורכגעלויכטן די טונקלקייטן פון מענטש, וואָס איז פּאַרגראַבן אין דער נשמה, נאָר רייסט זיך אַרויס אין מאַמענטן פון שווערע נסיונות; און דאָס פּאַרבאַרגענע ליכט פון מענטש און מענטש-לעכקייט, וואָס באַשיינט די געשטאַלט אין זיינע ראַנגלענישן צווישן האַפּענונג און יאוש.

אין דעם ווערק האָט זיך בערגנער דערהויבן צו אַ קינסטלערישער הויך — דער זעניט פון זיין שאַפן, וואָס טראַגט דעם זיגל פון אַ רייפן, קרעפּטיקן פּראָזאַיקער. ווען אין זעלבן יאָר איז דאָס בוך דערשינען אין אַן ענגלישער איבערזעצונג, האָט די אויסטראַלישע קריטיק עס אויפגע-
נומען מיט אַ סך לויב און באַשאַנקען דעם מחבר מיט אַ גאַלדענעם מעדאַל „פאַר דעם בעסטן אויסטראַלישן בוך פון דעם יאָר“.

★

נאָכן קריג, ווען עס האָט זיך אויפגעעפנט דער בלוטיקער פּאַרהאַנג פון יידישן חורבן, האָט בערגנער געזוכט צו שטעלן אַ מאַנומענט דעם פּוילישן ייִדנטום, מיט דער וואַרעמקייט פון אַ פּוילישן ייד, וואָס לעבט

אין אויסטראליע. אין 1950 איז דערשינען זיין ראמאן „א שטאַט אין פוילן“, וואָס איז עטלעכע יאָר שפעטער אויך איבערגעזעצט געוואָרן אין עברית („עיר בפולין“, תל-אביב, 1954).

דער מחבר האָט אין דעם ווערק געפורעמט די פרייד און צער פון אַ שטיק יידיש-נעכטיק לעבן אין דער אַלטער היים: די ברויזנדיקע אידע-אַלאַגישע שטרייטן, פּראַבלעמען, אויף דער יידישער גאַס צווישן ביידע וועלט-מלחמות; באַשרייבונגען פון שטייגער-פּיזאַזש אינעם יידישן שטעטל, געשילדערט אין אַ ליריש-אינדיווידועלן טאָן. בערגנער האָט גוט געקענט פון אינעווייניק די מיליע און די טיפן, וועלכע ער האָט גע-שטאַלטיקט גרויספּאַרנעמיק, מיט אַ טיפּערן אויסדרוק פון דעם אינער-לעכן לעבן פונעם יחיד.

דער סוזשעט באַוועגט זיך אַרום דער אַקס פון ר' לייבוש מיט זיינע צוועלף זין („די צוועלף שבטים“) מיט זייערע משפחות און פּעריפּעריעס. אָבער אין תּוך גענומען איז דער ראַמאָן אַן אַפּשפּיגלונג פון דעם לעבנס-ריטעם און נשמה-צאָפּל אויף דער יידישער גאַס ביי די טייכן ווייסל, ניעמאָן, וויליע און אַנדערע פּונקטן פון אונדזער נעכטיק יידיש לעבן און געראַנגל. בערגנער שילדערט זיינע פּאַרשוינען מיט אַ דינעם הומאָר, דאָ און דאָרט — אַ דינער הויך פון עראַטיזם און דיסטילירטע צניעות. דער קאַמף צווישן דורות און צווישן די פּאַליטישע שאַטירונגען איז דאָ געזען רעטראַספּעקטיוו, אויף צו מאַרגנס, נאָכן חורבן. ווי דער שטייגער, מעקט צייט אָפּ די שאַרפּקייטן פון די אַמאַליקע ביטערנישן, אַרומרייסע-נישן. פּאַרקערט, בערגנער זוכט אַרויסצווייזן אַ געפיל פון ליבשאַפט צו אַלע יידן, צו אַלע ריכטונגען און שיטות פון יידיש-פוילישן לעבן. ער זוכט דעם עטישן צובונד און די הומאַניזאַציע אינעם אַלטן יידישן לעבן, וואָס איז איבערגעגאַנגען צו די נייע דורות (צו די ברוכס, עטלס, סרולס) מיט די נייע אידעאַלן.

בערגנערס דערציילערישער נוסח איז אַ באַריכותדיקער, אַ פּאַמע-לעכדיק-שטילער, ווי דער פּלוס פון אַ שטילן וואַסער. אין דעם גאַנג פון די פּאַסירונגען הייבט ער אַרויס עפּיזאָדן מיט דראַמאַטישע אַקצענטן, וואָס רופן אַרויס שפּאַנונג. אָבער דער תּוך איז צו פּאַרפּיקסירן דאָס פּאַראַנגענע און צו זוכן אַ בריק פון יענעם עבר צו אונדזער היינט (אין די אימיגראַנט-טישע לענדער), צו די פּראַבלעמען, וואָס אַטעמען מיט יידישער גורל-דיקייט.

אין 1955 האָט בערגנער פאַרעפנטלעכט אַ זאַמלונג דערציילונגען א"נ „דאָס הויז פון דזשייקאָב אייזיקס“ (מעלבורן, פאַרלאַג „ידישע נייעס“), די טעמאַטיק פון די צען נאַוועלן איז פאַרשידנאַרטיק און דאָך איינהייטלעך אין די נאַציאָנאַל־פּסיכישע טענדענצן פון יידישער פּראָב־לעמאַטיק אין די נייע ישובים. דער געראַנגל פאַר יידיש לשון, עס זאָל נישט פאַרשניטן ווערן פון די נייע דורות, פייניקט דעם יידישן שרייבער, וואָס איז וואָך צו דעם גאַנצן אַרום, צו דער פאַרשטומקייט, וואָס שרייט צו די הימלען. טענהט דער יידישער פּאָלקסמענטש, וואָלף, צו זיינע טעכ־טער: „וואָס איז טיש מיאוסער ווי „טעיבל“?... דער געראַנגל פאַר דער חשיבות פון יידיש לשון רייסט זיך אַריין אין די געזאַנגען אויף די „עט האָום“ פאַרטיעס, וווּ די ענגלישע און יידישע ניגונים שטויסן זיך צוזאַ־מען, עס האָט זיך געדאַכט, אָז סיי די ווערטער, סיי די ניגונים האָבן זיך פאַרמאַסטן אין אַ געראַנגל, אין אַ קאַמף“ (אַ טאַטע פון טעכטער).

נעבן דעם פּראָבלעם פון געמישטע חתונות, וואָס גראַבט אויס אַ תהום צווישן מיסטער אייזיקס און זיין טאַכטער איוו, זיין צער, ווען ער ראַנגלט זיך עס זאָל נישט אונטערגיין זיין יידישע היים און די קולטור פון יידישע דורות (די דערציילונג „דאָס הויז פון דזשייקאָב אייזיקס“), שילדערט אויך בערגנער די טראַגעדיע פונעם יידישן קינסטלער, שרייבער, אַקטיאָר, זיין איינזאַמקייט און פאַרביטערטקייט, די גלייכגילטיקייט פון דער געזעלשאַפּטלעכקייט צו זיין עלנטקייט (אַ יידישער אַקטיאָר).

דער צענטראַלער מאַטיוו פון בערגנערס שאַפן (אין אויסטראַליע) איז פאַרבונדן מיט די יידישע איבערגעפלאַנצטע מענטשן אויף אַ נייעם באַדן, וואָס ראַנגלען זיך מיט זייערע יחידישע דראַמעס, ווי מיט דעם געזעל־שאַפּטלעכן פאַרמעסט צו שאַפן אַ סטאַבילן, יידישן ישוב. אַט די דראַמעס האָבן באַקומען זייער בעלעטריסטישן אויסדרוק אויך אין זיינע צוויי לעצ־טע ווערק „ליכט און שאַטן“ און „ווי דער אמת שטייט איין“.

אין ראַמאַן „ליכט און שאַטן“ (מעלבורן, 1960) שילדערט בערגנער די משפּחה זעלינג — צו ערשט אין אַ פאַרוואַרפן אויסטראַליש שטעטל, ראַזמאַר, די אַפּגעריסנקייט פון אַ יידישן ישוב (ווי האַסטו מיך פאַרשלעפּט הערש?...“ און די אויסגעוועפּטע היים־יידישקייט. ווי אַזוי די קינדער וואַקסן אויס אין אַזאַ סביבה, איז גוט באַוווּסט. דער מחבר צייכנט אַנ־

רעגנדיקע בילדער פון אַ וואַרהאַפטיקער, רעאַליסטישער אַטמאָספּער מיט די אינערלעכע שפּאַנונגען פון די משפּחה-גלידער, קאַנפּליקטן, ביטער-נישן — פּאַרגאַנצטע בילדער פון פּאַסירונגען, צו וועלכע די נאַטור-סטיי-כיעס ווערן אַ מיטשותף.

דער מחבר טראַגט די אַקציע אַריבער קיין מעלבאָרן צו האַבן אַ בריי-טערע קאַנווע פּאַר דער זעלינג-משפּחה אויפן פּאַן פּונעם געזעלשאַפּטלעכן און גייסטיקן יידישן לעבן אין מעלבאָרן. אין דער קאַנווע איז אַריינגע-וועבט דער יידישער חינוד פּאַרן יונגן דור און די קולטור-אַרבעט פּאַר די עלטערע, די ציוניסטישע יוגנט און די „הכשרה“ מיטן אויסבליק עולה צו זיין, און אַ גאַלערעע יידישן מענטשן, טיפּן און בייטיפּן. דער מחבר באַ-לעבט די פּאַרשידענע סביבות מיט זייערע טונגען און רייז, ער צייכנט קאַנטראַסטן און נסיונות, פּסיכישע קורצשלוסן און נשמדיקן אומרו ביי די פון דער יוגנט, וואָס זוכן זייערע וואַרצלען.

בערגער מיט זיין נטיה צו פעסימיזם און שוואַרצעריי האַט אין זיין שאַפּן נישט געלאָזט זיך באַוועלטיקן פון יאוש און שאַטן-זייטן, נאָר געזוכט די ליכטשטראַלן אינעם היינטיקן יידישן לעבן. באַגלייך מיט זיינע צייכענונגען פון די פּנימלאַזע יידן מיט זייער לעכערלעכקייט און גראַב-הויטיקייט פון די „אויסגערינטע“ און אויפגעקומענע „אַררייטיקעס“, האַט ער אַרויסגעהויבן די דערהויבנקייט פון פשוטע פּאַלקסמענטשן מיט זייער יידיש האַרץ און געוויסן. זיי טיילן זיך אויס פון דעם ליאַרעמדיקן אַרוב מיט זייערע מעשים-טובים און מיט דער פּרייד פון דערוואַכטער יידישקייט.

ווען איין זון פון דער זעלינג-פּאַמיליע האַט חתונה מיט אַ נישט-יידיש מיידל (לעזלי מיט דזשין), באַפּליגלט דער מחבר דעם יינגערן זון מיט זיין יידישן אומרו און העלפט אים „זיך אויספלאַנטערן פון די אַלע שטימען, וואָס האַבן אין אים גערופּן“. ער זוכט פּאַר אים אַ יידישן קיום אין אַוועקפּאַרן קיין ישראל. ווען די שיף האַט גענומען אַפּשווימען פון ברעג און „מאַרי האַט זיך געוואַלט דערמאַנען די אַלע פּנימער, וואָס ער האַט ערשט ביים פּאַרט געזען, האַט זיך מיט אַ מאַל אויסגעשיללט דאָס פנים פון זיידן, וואָס האַט נישט געקענט קומען צום פּאַרט“ (ליכט און שאַטן, ז' 452).

דאָס איז געווען בערגערס חלום צו באַהעפטן דעם אייניקל מיטן זיידן, צו שפּירן „דעם זיידנס פּינגער, וואָס קלאַמערן זיך אין זיין האַנט“,

נאר דעמאלט וועלן זיינע יידישע וואַרצלען, וואָס האָבן שוין אָנגעהויבן צו וועלקן, צוריק באַקומען יניקה...

אין זיין לעצטן בוך דערציילונגען (,ווי דער אמת שטייט איין", מעל-בורן, 1966), האָט בערגנער דורכגעלויכטן, אין פאַרשידענע דימענסיעס, אַ בילד פון יידיש לעבן מיט זיינע נעגאַטיווע און פּאָזיטיווע אייגנשאַפטן. עס איז דאָ אין דעם בוך אַ סך אומעט, וואָס פליסט אַרויס פון די שאַטנס פון אונדזער היגן יידישן לעבן, אָבער אויך פרייד, וואָס רייסט זיך אַדורך די שאַטנס. ביי דער זייט פון טרויער, עלנט, אומעט אין אונדזער צערודער-טער וועלט, האָט דער מחבר אויך געגעבן שילדערונגען פון טיפן און סיטואַציעס, אין וועלכע דאָס גוטע נעמט די אויבערהאַנט איבער דאָס שלעכטע.

בערגנער גיט מיט אַ סך שאַרוזש און סאַטירע דעם שטייגער-פּייזאַזש פון די היינטיקע קינדער, פאַר וועלכע די עלטערן האָבן זיך מקריב געווען צו מאַכן זיי פאַר דאָקטוירים, אַדוואַקאַטן און וואָס פאַראַ שכר זיי באַקו-מען דערפאַר (,שיין זעט אויס אַ פּייער אין דער נאַכט", דער טאַטע שטאַרבט נישט", די בלעכערנע פּושקע" און אַנדערע דערציילונגען). אין זיין לעצטן ווערק, ווי אין זיינע פּריערדיקע, האָט דער מחבר באַהאַנדלט אַ שלל מיט יידישע פּראַבלעמען פון אונדזער צייט, אַרויסגעבראַכט דעם יחיד און די סביבה פון אויסטראַליש-יידיש לעבן און געגעבן אַ בעלעט-ריסטישן ענטפער אויף די שאלות: ,ווי אַזוי?" און ,פאַר וואָס?" און איבערגעלאָזט פאַרן לייענער: — ,וואָס ווייטער?..."

אַ וואָרט וועגן בערגנערס סטיל: זיין יידיש לשון איז אַ קערנדיקס, אַ זאַפטיקס מיט טרעפלעכע גלייכווערטלעך פון עכטן יידישן אידיאַם. בטבע אַ שטאַרק באַרעדעוודיקער, האָט ער געדאַרפט מלחמה האַלטן מיט זיך אין שפּראַך-דיסציפּלין און אין צימצום פון וואָרט און פרט. טייל מאַל האָט די נטיה פון צו פיל דעררעדן און איבערלאָזן מיט אַן אומבאַדייטנדיקן פרט גובר געווען, אָבער בכלל האָט ער זיך באַמיט צו זיין געפרעסט אין וואָרט און שטעלן באַצייטנס אַ פּונקט (אַדער דריי פּינטעלעך).

די אויסטראלישע ליטעראטור —

איר אנטשטייונג און אנטוויקלונג

עס איז א באקאנטע אקסיאמע: ווילסטו א לאנד און א פאלק דער-
קענען, מוזסטו אריינקוקן אין דער געשיכטע און ליטעראטור פונעם לאנד.
לגבי אויסטראליע, איז עס פיל לייכטער — א שפרונג נאך דורך צוויי
הונדערט יאר! דעם 20סטן אפריל 1770 האט דער ערשטער אייראפעער,
דזשעיימס קוק, דערגרייכט דעם מזרח-ברעג פון אויסטראלישן קאנטינענט,
און דזשאָעף בענקס האט געשיקט קיין ענגלאַנד א גינסטיקן באַריכט
וועגן דעם נייעם לאַנד פאַר אַ ישוב. אָבער די רעגירנדיקע קרייזן אין
ענגלאַנד האָבן אויסטראַליע נישט באַטראַכט, ווי אַ וויזיע פון אייראָפּע-
שער ציוויליזאַציע אויפן יינגסטן קאנטינענט, נאָר ווי אַ מקום-מקלט פאַר
דער גרויסער צאָל „פאַרברעכער“ ביי זיך אין לאַנד.

ווי באַוווּסט האָבן די אַמעריקאַנער קאַלאָניעס, נאָכן באַפרייען זיך
פון ענגלאַנד, זיך אָפּגעזאָגט אַריינצולאַזן די פאַרשיקטע „פאַרברעכער“
ביי זיך אין לאַנד. די אַנטדעקונג פון אויסטראַלישן קאנטינענט איז דער-
מאַלט געווען אַ מתנה פון גאָט — פאַר אַ נייער פאַרשיקונגס-קאַלאָניע,
מיט נאָך אַ גרויסער מעלה — וואָס עס ליגט אַזוי ווייט פון די ענגלישע
ברעגעס, און דער וועג צוריק פאַר די קאַטאַרושניקעס וועט נישט זיין
לייכט...

ווען קאַפיטאַן פּיליפּ, דער פאַטער פון דער נייער פאַרשיקונגס-קאַלאָ-
ניע, איז אָנגעקומען קיין ניו סאַז וויילם (1789) מיט דעם ערשטן פלאַט
פון אַ טויזנט נפשות, זענען דריי פערטל פון זיי געווען פון דעם אַזוי
גערופענעם אָפּפּאַל פון דער ענגלישער געזעלשאַפּט, און קיינער אין דער
וועלט האָט נישט געקענט חלומען אָפּילו, אַז מיט די פאַרשיקטע הייבט
זיך אַן דער בראשית פון אַ ניי פאַלק מיט אַן אייגענער אידענטיטעט. די
פאַרשיקונגס-קאַלאָניע האָט אויסגעזען צו זיין אומפרוכטבאַר, לאַנגע מאַ-

נאטן ים-רייזע פון ענגלאנד, ווי עפעס א פארווארפן קינד, אן באשפייזונג, אן ליבשאפט, זיכערקייט פון מאמעשע הענט און פאמיליע-קרייז. עס געהער נישט צו דער טעמע, ווי אזוי דער קאטארזשיקעס-ישוב האט זיך דערהאלטן ביים לעבן דורך קצבה פון דער שטימפאמע (ענגלאנד) און א ביסל דורך פיצוכט און לאנדווירטשאפט. די פארשיקטע האבן צוזאם-מען מיט די פרייע באאמטע (זייערע באגלייטער און שומרים) געשאפן די ערשטע גייסטיקע סביבה אויפן נייעם קאנטעינענט. די אויסטראלישע פראזע ציט איר יחוס-בריוו פון א פארשיקטן „פאר-ברעכער“ קיין טאסמאניע, הענרי סאווערי, און פון זיינע צוויי ווערק וועגן דעמאלטדיקן קאטארגע-סיסטעם. אין זיין „קווינטום פערווינמאס“, שיל-דערט ער, אויפן סמך פון אייגענע איבערלעבונגען די אכזריות פון דער אדמיניסטראציע, די שוידערלעכע באהאנדלונג פון די פארמשפטע אויף צוואנגארבעט, דאס ברוטאלע איזודיעקעווען זיך איבער מענטשן, וואס זענען, לרוב, פארשיקט געווארן צוליב די קלענסטע פארברעכנס (לדוגמא, פאר גנבענען א הון אפילו).

וועגן די שטראף-קאלאניעס זענען פאראן ווערק פון פיל שרייבער, יואס זענען געווען די עדות (און קרבנות) פון דעם סיסטעם, און פון זייטיקע אבסערוואטארן, וואס האבן געלעבט אויף דער פריי דעמאלט אין אויסטראליע. איך וועל דערמאנען דעם זשורנאליסט פרייס ווארונג (ווי-ליאם אסלעי), ער האט גרינטלעך נאכגעפארשט דעם דעמאלטדיקן טור-מע-סיסטעם פון די אויסטראלישע קאלאניעס און זייער אויסוויקלונג אויף די פארשיקטע, אָנגעגעבן אויטענטישע נעמען און געשעענישן, וועלכע ער האט בעלעטריסטיש באארבעט אין קורצע דערציילונגען. אויב דער ליטערארישער ווערט פון די דעמאלטדיקע ווערק איז אומבאדייטנדיק, פארמאגן זיי אבער א גרויסן געשיכטלעכן ווערט, ווייל עס שפיגלט זיך אפ אין זיי א שטיק פון דעם אויסטראלישן בראשית אינעם געבורט פון א פאלק.

דער גרעסטער אויסטראלישער ראמאניסט פון יענער עפאכע איז מארקוס קלארק (1846—1881). זיין ראמאן „די צייט פון זיין נאטירלעכן לעבן“, איז דאס בעסטע ווערק פון יענער צייט, וואס פארמאגט א קרעפ-

טיקן אויסדרוק. כדאי צו באַמערקן, אַז בשעת ער האָט פאַרעפנטלעכט זיין ווערק וועגן דעם שוידערלעכן גורל פון די פאַרשיקטע, האָט שוין דער אויסטראַלישער קאָטאַרגע-סיסטעם געהערט צו געשיכטע. אָבער דער טענאַר פון זיין שטורמישן פּראָטעסט קעגן די באַאַנגענע גרוילטאַטן, האָט בשעתו אַרויסגערופן אַ ברייטן אָפּקלאַנג נישט נאָר אין דער ליטע-ראַרישער וועלט, נאָר אויך אין די ענגלישע רעגירונגס-קרייזן. די לעבע-דיקע בעלעטריסטישע בילדער און שילדערונגען (הגם באַגלייט מיט הויכע מעלאָדראַמאַטישע אַקצענטן), האָבן דאָס ווערק אַרויסגעהויבן אויף דער מזרח-וואַנט און ס'ווערט געהאַלטן פאַר אַ קלאַסיש בוך פונעם קאַלאַניאַלן פּעריאָד.

ווי באַקאַנט, איז ענגלאַנד צוליב די שטורמישע פּראָטעסטן פון פאַר-שידענע קרייזן אין מיטן 19טן יאָרהונדערט, געצווונגען געוואָרן אָפּצו-שטעלן די טראַנספּאָרטן פון קאָטאַרושניקעס קיין אויסטראַליע. אָבער גראַד דאָן האָט זיך אָנגעהויבן דער ווענדפּונקט אין דער אויסטראַלישער געשיכטע אַ דאַנק די פּלוצעמדיקע גאַלד-אַנטדעקונגען אין לאַנד. פון אַלע וועלט-טיילן איז מען געקומען זוכן דעם גאַלד-אוצר. עס איז געווען אַ פרייע אימיגראַציע, וואָס האָט במשך פון אַ גאַר קורצער צייט פאַרגרע-סערט די באַפּעלקערונג — דרייפאַכיק. די קאַלאָניעס האָבן דורך דעם אָנגעלויף פון אַלע פעלקער באַקומען אַן אַנדער פנים. די פּריערדיקע, באַגרענעצטע געזעלשאַפט, געבויט אויפן יסוד פון קאָטאַרגע-ווירטשאַפט, האָט אַ דאַנק די נייע אימיגראַנטן פון אייראָפּע, בעיקר די אירלענדער, דורכגעמאַכט אַ גרויסע ראַדיקאַלע טראַנספּאָרמאַציע מיט דעם שטאַרקן פונדאַמענט פאַר דעמאָקראַטיע.

די גרויסע ענדערונגען אין דער ווירטשאַפט און דער איבערגאַנג פון אַ שטראַף-קאַלאָניע צו אַ פרייער געזעלשאַפט מיט אייגענע פּאַליטישע אינסטיטוציעס, האָבן ביז די אַכציקער יאָרן נישט באַווירקט די שרייבער אין אויסטראַליע צו שאַפן אַן אויסטראַלישע ליטעראַטור מיט אַן אייגן פנים. די שרייבער זענען דאָך געווען אימיגראַנטן, ס'רוב פון ענגלאַנד, וואָס איז ביי זיי ווייטער פאַרבליבן די היים. זיי זענען איצט געווען איבער צען טויזנט מייל ווייט פון איר, האָבן זיי דעריבער מיט די שטאַרקסטע נאָס-טאַלגיע-טענער געזונגען וועגן דער שיינער, ווייטער היים... אין די קאָ-לאָניעס האָבן זיי געטראַפן ווילדלאַנד מיט אויסטערלישע חיות און

געוויקסן, אן אומגעצוימטע נאטור־סטיכע מיט גרויסע פארפלייצונגען
און א סובטראַפּישן קלימאט.

אויב דער ערשטער שעפּערישער שפּראַך אין אויסטראַליע איז געקור־
מען פון קאטאַרוזשניקעס, באַגלייט מיט באַוואַפנטע זעלנער, איז געווען
נאַטירלעך נישט צו געפינען אין זייערע ווערק קיין צו גרויסע ליבשאַפט
צו דער מאַמע, וואָס האָט זיי פאַרטריבן... אָבער די שפּעטערדיקע שריי־
בערס זענען שוין געקומען פון אייגענעם פרייען ווילן, און דאָך האָבן זיי
באַטראַכט דאָס נייע לאַנד פאַר גלות אין אַ פרימיטיוון ישוב, און זיך
אַליין — פאַר גלות־פּאַעטן, וואָס שטיקן זיך, קענען נישט אַטעמען מיט
דער אויסטראַלישער לופט. דאָס זענען געווען אויסגעוואַרצלטע פּאַעטן,
פאַר וועלכע דער נאַטירלעכער צענטער איז געווען די לאַנדאַנער קאַפּע.
דורך איר פּריזמע האָבן זיי געקוקט אויף דער וועלט, לעבנדיק אין „גלות“
מיט אומעט, בענקשאַפט צו דער אַלטער היים.

דער לייב פון דער „גלות־גרופּע“ איז געווען דער פּאַעט אַדאַם
לינדזעי גאַרדאַן. ער, צוזאַמען מיט זיינע קאַלעגן (הענרי קענדעל, אַדאַ
קעמברידזש — אַנצורופן נאָר אַ פאַר), האָבן זיך אַפּגעזאַגט אין זייער
שאַפּן אויפצונעמען און געשטאַלטיקן די געראַנגלען פון דער פיזישער
און גייסטיקער סביבה אויפן יינגסטן קאַנטינענט. זייערע העלדן, כאַטש
זיי וווינען אין אויסטראַליע און געהערן צום מיטלשטאַנד, האָבן דעם זעלבן
באַנעם פון ווערטן און זאַכן פון זייער קלאַס אין ענגלאַנד, און עס קומט
אויס, ווי זיי וואַלטן גאָר זיך נישט אַנגעטראַפּן מיט דער נייער, רויער,
אומבאַקאַנטער וועלט מיט איר סצענע און מצב.

אַט די „גלות־שרייבער זענען כּסדר געזעסן אויף זייערע וואַליזעס
מיטן פנים צו דער היים — אַ דערשיינונג, וואָס האָט זיך איבערגעחזרט
מיט אימיגראַנטן־שרייבערס — יידישע און נישט־יידישע — אין פאַרשי־
דענע לענדער פון דער נייער וועלט. ביישפּילן צו ברענגען איז איבעריק,
זיי זענען גוט באַווסט. דאָך וועל איך דערמאַנען אַ פּאַל מיט דעם אַמע־
ריקאַנער ראַמאַניסט פ. קופּער, וואָס האָט זייער גוט געקענט און פאַרמאַגט
דעם כּוח צו געשטאַלטיקן אין זיינע ראַמאַנען די פּיאַנערישע עפּאַכע אין
אַמעריקע. האָט ער אָבער געגלויבט, אַז ראַמאַנען געהערט נאָר צו דער
מיליע פון דער „הויכער געזעלשאַפט“, און זי איז, נאַטירלעך, דאָ נאָר
אין לאַנדאַן.. ערשט ווען מען האָט אים אויפּמערקזאַם געמאַכט, אַז אַנ־
דערע זענען מער באַקאַנט מיט די פּרינצן און פּרינצעסינס אין די לאַנדאַ־

נער סאלאָנען (ער האָט זיי קיין מאָל נישט געזען), און ער זאָל בעסער שרייבן פון אייגענער דערפארונג, און אַ דאָנק דעם, וואָס ער האָט די עצה געפאלגט, האָט ער באַקומען זיין ביסעלע אייביקייט אין באַשרייבן די ראַמאַנטישע געראַנגלען צווישן די אינדיאַנער און ווייסע אין עכטע ביל-דער פון זייער לעבן. און דאָס איז אַ מעשה מיט אַ מוסר-השכל...

עס זענען פאַראַן זשורנאַלן, וואָס האָבן אין דער וועלט געמאַכט גע-שיכטע. אין אויסטראַליע האָט עס געטאַן דער „בולעטין“. דער זשורנאַל האָט געלייגט דעם יסוד פאַר אַן אויסטראַלישער ליטעראַטור מיט דעם ספּעציפּישן קלימאַט פון לאַנד און מיט דעם באַוווּסטזיין פון נאַציאָנאַלע אידעען, וואָס ציען יניקה פון דער אייגנאַרטיקער געשיכטע און אַנטוויק-לונג פונעם לאַנד. מיט דעם זשורנאַל האָט זיך אַנגעהויבן אַ נייע עפאַכע אין דעם גייסטיקן קלימאַט פונעם לאַנד און פאַלק. ער האָט אַנטדעקט אַ פאַלק אין אויסטראַליע מיט אַן אייגענעם פנים און געפאַדערט, אַז די אויסטראַלישע ליטעראַטור זאָל אויפהערן צו זיין אַן אַפּצווייג פון דער ענגלישער.

דער רעדאַקטאָר פון „בולעטין“, י. פ. אַרטשיבאַלד, האָט דעם זשור-נאַל פאַרוואַנדלט אין אַ נאַציאָנאַלן אַרגאַן און אַרויסגעוויזן אַ באַזונדערן טאַלאַנט צו אַנטדעקן שרייבערס. ער האָט פאַרבעטן די לייענערס צו זיין אויך די שרייבערס און רעפּלעקטירן זייער אידעאַם, ווי דעם תוך פון זייער לעבנס-שטייגער. ער האָט געמוטיקט די, וואָס האָבן געהאַט עפּעס צו זאָגן און אַרויסגעוויזן אַ קינסטלערישן פונק אין אַפּשפּיגלען די מעשים און מחשבות פון די פאַלקישע מענטשן, פון פּייזאַזש און פאַלקלאַר, און אויפגענומען מיט אַפּענע אַרעמס די אַנאַנימע באַלאַדעס, וואָס האָבן אויס-געדריקט צבורדיקע, ערנסטע איבערלעבענישן, אַדער הומאַריסטישע אינ-צידענטן פון טאַגטעגלעכן לעבן אין לאַנד, אַדער אין „בוש“ ביים יחיד. די באַלאַדעס פון די אַנאַנימע מחברים האָבן דראַמאַטיזירט די סאַ-ציאַלע געשיכטע פון דעם קאַנטינענט. ס'רוב, קאַמפּאַנירט און געזונגען דורך די קאַטאַרזשניקעס גופאַ. הגם אין זיי איז דאָ ווייניק עסטעטישע ווערטן, וואָרפן זיי אַבער אַ ליכט אויף די גרויל-איבערלעבונגען אין די טורמעס. פון אַנדערע הערט זיך די שטים פון ישובניק אין הינטערלאַנד.

דאס פאלקסליד און די באלאדע זענען געווען אפט באזירט אויף א געווי-
סער געשעעניש: א „בוש“-פייער, א פארפלייצונג אדער טריקעניש.
די פאלקלאר-שאפונגען זענען שפעטער דורכגעגאנגען א קינסטלע-
רישן פילטער דורך צוויי גרויסע מייסטער פון דער באלאדע און קורצער
דערציילונג אין אויסטראליע: פעטערסאן (באקאנט אונטערן פסעוודאנים
„באנדזשא“) און הענרי לאוסאן (וועגן אים זע ווייטער די באזונדערע
מאנאגראפיע). פעטערסאנס בארימט באלאדעבוך „דער מאן פון סנאו
ריווער“, האט געהאט די גרעסטע צירקולאציע (און איינפלוס) אין לאנד.
זיין ליד „וואלצינג מאטידא“, האט זיך אריינגעזונגען אין פאלק, ווי א
נאציאנאלער הימען און ווערט געזונגען מיט גרויס באגייסטערונג בציבור.
פעטערסאנס באלאדעס און לאוסאנס דערציילונגען זענען געווען די
ערשטע פרוכטן פון דער אויסטראלישער ליטעראטור, דער ערשטער אנוואג
פון נאציאנאלער שעפערשיקייט. נישט וויכטיק איז, וואס ס'רוב פון אט
די באלאדעס און פאעמעס געהערט מער צו קולטור-געשיכטע, ווי צו
פאעזיע. זיי פארמאגן א היפשע סענטימענטאליקייט, געמישט מיט א קא-
פעטשקע מעלאנכאליע. עס גייט נאך עד היום אן א וויכוח וועגן די
פאעטישע ווערטן פון די „בוש“-באלאדיסטן. זיכער איז, אן זייער בא-
דייטונג ליגט בעיקר אין דעם, וואס זיי, (די באלאדיסטן) האבן אנטדעקט
דעם קאנטינענט אין דער ליטעראטור. זיי האבן געפילט און געטראכט,
ווי אויסטראליער. לאוסאן האט ארויסגעהויבן אויסטראליע, די היים, ווי
א נייער מאטיוו פאר ליד און דערציילונג. ער האט זיך קאנצענטרירט
אויף די הארבקייטן פון בוש-לעבן, אקצענטירט דעם סאציאלן אומיושר,
פון וועלכן ער האט אליין שטארק געליטן, געשאפן מייסטערהאפטע טיפן
פון הינטערלאנד, פון בוש און שטעטל, וואס האבן געלאזן טיפע ווארצלען
אין דער אויסטראלישער ליטעראטור.

היינט-צו-טאג, ווען דער ראשיקער פראצעס פון אורבאניזאציע האט
דעם בוש-העלד אין גאנצן אוועקגעשטעלט אין שאטן, זענען אבער פאר-
בליבן בירושה פון לאוסאנס שאפן די הומאנישע און פאלקישע עלעמענטן,
וואס זענען געווארן די ריכטליניע פאר דורות שפעטערדיקע אויסטראלישע
שרייבערס, וואס האבן פארטיפט די לאוסאנישע טראדיציע.
א. ב, פעטערסאן מיט זיין אקאדעמישער בילדונג און א באקוועם,
דערפאלגרייך לעבן, האט אויסטראליע געזען אנדערש ווי לאוסאן און
דעריבער באזונגען דאס זוניקע לאנד מיט אידיילישע בילדער און ווי יעסענין,

האט ער אויך באדויערט, וואס די אייזנבאן-ציוויליזאציע פארשווארצט די ערד. אין זיינע באלאדעס זענען דא הערלעכע שורות פון לירישער שיינקייט. אין די פאעמעס ווייזט ער ארויס א שטארקן זין פאר דער דראמע פון מענטשלעכע עמאציעס און א סובטעלן אויסדרוק ביים שיל-דערן די פיזישע סביבה. דארט ווו לאוסאן האט געזען דעם פי-טרייבער אויפן שטויביקן וועג, האט פעטערסאן געזען דעם פאסטאראלן רייטער אין גאלאפ אויף זיין פערדל. ער האט די בוש-איינוווינער באזונגען, ווי די פריילעכסטע און פיינסטע מענטשן, דערציילט פון זיי הומאריסטישע און סאטירישע עפיואדן. אויך וועגן טייכן, לאנדשאפן און פערד, האט ער א סך געזונגען, ווייל דער אויסטראלישער מענטש האט אזוי שטארק ליב פערד (און האט א גרויסן חג-הסוסים אין מעלבורן), דערפאר איז דער פאעט געווארן אזוי פאפולער ביים פאלק (וואס האט אזוי ווייניק אינטערעס פאר פאעזיע). די לידער און באלאדעס מיט דעם ספעציפישן אויסטראלישן אידיאם וועגן לאנד, מענטשן, זאכן, זענען געווארן נאענט צום הארצן. דאס פאלק האלט זיי טייער מיט דעם סענטימענט, ווי פאטא-גראפיעס פון א פאמיליע-אלבום. דאס באציט זיך בכלל צו די בוש-בא-לאדיסטן, ווי א גרופע (פון וועלכע א. ל. גארדאן איז געווען דער פארויסגייער).

אודאי איז נייטיק צו געדענקען די צייט, ווען די ווערק זענען גע-שאפן געווארן ביים אפשאצן זיי אין א שפעטערדיקער עפאכע. וויסן מיר דאך, אז זאכן, וואס האבן נאך נעכטן געקאנט זיין פון גרויסער וויכ-טיקייט, זענען היינט פון קליינער באדייטונג. פונקט, ווי די וויכטיקסטע פון היינט קענען מארגן זיין ווערטלאז. אבער אין דעם שטראם פון ליטע-ראטור גייען אריין בלייבנדיקע ווערטן פון נעכטיקן און היינטיקן שאפן, און מיר באהאנדלען דאך דא בעיקר די דויערנדיקע ווערק, וואס האבן געלייגט א חותם אויף דער אויספורעמונג און אנטוויקלונג פון דער אויס-טראלישער ליטעראטור.

צו די קערנדיקע ווערק פון יענעם פעריאד געהערט דזשאזעף פוירפיס בוך „אזוי איז דאס לעבן“, געשריבן אין א ראמאן-פארעם. עס איז ווייט נישט קיין שלימותדיק ווערק, צוליב די אומנויטיקע דיגרעסיעס וועגן סאציאלאגיע און מעטאפיזיק, אבער ביי די אלע שאטן-זייטן איז דאס אן אוניקום-בוך, וואס גיט א מייסטערהאפטן אויסדרוק דעם נאציאנאלן עגא און אימאזש פון דער עפאכע. אין פשוטן נאראטיוו פון די נאמאדישע

כאַראַקטערן שפיגלט זיך אָפּ דאָס הומאַנישע און פּילאָזאָפּישע פּונעם אויסטראַלישן עמך-מענטש, זיינע לעבנס-דערפאַרונגען בעת אַ קריטישן פּעריאָד אין דער אויסטראַלישער געשיכטע. דער מחבר (ער שרייבט אונטערן פּסעוודאָנים טאַם קאַלינס) פאַרמאַגט אַ שאַרף אויג פאַר בילד און פאַרב, און טיפּער דורכדרינגונג פון מענטשלעכער אויפפירונג. די קאַ-פּיטלען מיט די געשפּרעכן פון זיינע „בוש“-טיפּן, זענען דראַמאַטיש און הומאַריסטיש, אַנגעפּיקעוועט מיט שאַרפּער סאַטירע קעגן סנאַביום און אומגלייכקייט, אימפּאַרטיטע פון ענגלאַנד. ער לויבט די מעלות-טובות פונעם אויסטראַלישן פּאַלקסמענטש, וואָס נעמט נישט אַראָפּ דאָס היטל פאַר געלט און קלאַס. ער שילדערט מיט טאַלאַנט דעם אַנגעלויף אין לאַנד בעת דעם גאַלד-געיעג און די ביטערע אַנטווישונגען פון די, וואָס האָבן נישט מצליח געווען ביי גאַלד און זיך אַנגעהויבן יאָגן נאָך לאַנדבאַזיץ. אינטערעסאַנט איז ווי דער אויסטראַלישער שרייבער, שילדערנדיק די סאַ-ציאַלע סטרוקטור אויפן לאַנד, פאַרגלייכט זי צו דער באַלעבאַטישקייט אין... בית-המקדש :

„אין דער געזעלשאַפט פון דער פּאַסטאָראַלער סטרוקטור איז דאָ אַ רעפּראָדוקציע פון דער בית-המקדש-ווירטשאַפט, לויט דעם אַלטן יידישן ריטואַל. דעם פאַרוואַלטערס הויז — איז דער קדשי-קדשים, וווּ קיינער, אַ חוץ אים, דעם כהן-גדול, טאָר נישט אַריינקומען. די באַראַקן זענען נאָר פאַר די כוהנים, די געצעלטן באַדינען די פּראַסטע מתפללים, די ליידיקע שיערן — פאַר די גוים. אין בית-המקדש איז נישט געווען שטרענגער, ווי אין אַזאַ פּאַסטאָראַלן גוט.“

דער ערשטער ליינער פון פּוירפיס ווערק — דער קריטיקער א. ג. סטיפּענס, האָט מיט זיין ענטוואַיאַסטישער אַפּשאַצונג באַרימט געמאַכט דעם מחבר. ער האָט אַנגעוויזן אויף פעלערן, אָבער אַרויסגעהויבן די געריי-ניקטע פּראָזע און פיינעם אויסטראַלישן אידיאַם. בכלל האָט דער דער-מאַנטער סטיפּענס אַ היסטאָרישן פאַרדינסט פאַר דער אויסטראַלישער ליטעראַטור, זייענדיק אין „בולעטיין“ דער טויפּפאַטער פון אַ ריי ווערט-פולע ווערק פון יענער צייט. ער איז געווען אַן עסטעט און געלייגט אַ כּך אַכט אויף ניואַנסן פון פאַרעם און סטיל. זייענדיק אַליין גענויגט צום לירישן אימפּולס, האָט ער דאָך געלייגט דעם אַקצענט אויף קלאַרקייט און פּרעציזקייט. זיינער אַ מיטציטיילער האָט וועגן אים אַזוי באַמערקט: „ער האָט געהאַט אַ פאַראַורטייל קעגן די, וואָס רעדן אויך נאָך דעם,

ווען זייער מוח האט שוין לאנג אויפגעהערט ארבעטן, נישט זאגנדיק א גוטן טאג שעל ביי דער טיר..."

ווי דער ליטערארישער רעדאקטאר פון „בולעטין" האט ער פיל בייגעשטייערט צום דערשיינען פון לאוסאנס, פעטערסאנס, פוירפּיס און אנדערע קינסטלערישע שאפונגען. זיין שאַרף אויג פאַר דאָס אַריגינעלע און אינדיוידועלע אין דעם שרייבערס טאלאַנט, איז קענטיק אין די אַפֿ-שאַצונגען. ער האָט אויך משפיע געווען עס זאָלן זיך אין דער אויסטראַ-לישער ליטעראַטור באַגעגענען די צוויי שטראַמען: דער שטראַם, וואָס האָט געזוכט אינספּיראַציע פון דער אייראָפּעישער טראַדיציע זאָל זיך צונויפּגיין מיט דעם, וואָס האָט געצויגן יניקה פון דעם נאַטירלעכן, פאַל-קישן, נאַציאָנאַל-הומאַניסטישן עלעמענט אין אויסטראַלישן שטייגער. ביי-דע שטראַמען האָבן זיך ערגעץ-וווּ באַגעגנט און זיך געגעבן שלום.

די אינטעלעקטועלע סביבה אין אויסטראַליע, ווי די פאַליטישע און סאַציאַלע אינסטיטוציעס, זענען אַרויסגעוואַקסן פון די ענגלישע. די גאַנצע אורבאַניזאַציע, די הייזער, די קליידונג, האָבן קאַפּירט ענגלאַנד, בעת די פיזישע סביבה פון דעם לאַנד איז געווען אין אַ שאַרפן קאַנטראַסט צו דער ענגלישער. עס האָט גענומען אַן ערך הונדערט יאָר, ביז דאָס לאַנד האָט אַרויסגעגעבן די דערמאַנטע שרייבערס פון די ניינציקער יאָרן, וואָס האָבן אין דעם אימפּאַרטירטן ענגלישן לשון אַריינגעזונגען נייע ריטמען, נייע לידער פון די אויסטראַלישע לאַנדשאַפטן. אַט די נייע טענער האָבן באַקומען אַ באַשטימטע נאַציאָנאַלע עקספרעסיע און כאַראַקטעריסטיק.

די נייע טענער האָבן זיך אויסגעדריקט אויך אין דעם, וואָס צום ערשטן מאַל אין יאָרהונדערטער, האָט דער אַרבעטסמענטש, ווי אַ זעלב-שטענדיקער שיכט און אוידיטאָריע — דורכגעריסן די באַריערע אין דער אַנגלאַ-זאַקסישער ליטעראַטור, נישט זוכנדיק קיין מיטלייד און סימפּאַטיע ביים מיטלקלאַס פאַר די באַוווינער פון קעלערס און סלאַמס.

להיפּוך צו דיקענס אָדער האַרדי אין ענגלאַנד, האָבן די אויסטראַלישע שרייבער, ווי לאַוסאַן, פוירפּי, זיך געוואַנדן צו אַנדערע אָדעסן אין זייער שאַפּן. זייערע קאַנסומענטן זענען געווען נישט פון מיטלקלאַס, נאָר פון די פאַלקישע שיכטן, וואָס האָבן פאַרקערפּערט דעם דעמאָקראַטישן גייסט פון לאַנד אין דעם פּעריאָד.

פרויען-שרייבערינס פארנעמען אַ בכבודיקן אַרט אין דער אויסטראַ-
לישער ליטעראַטור. זיי זענען געווען די קעמפערניס פאַר פאַרגעשריטענע
סאַציאַלע אידעען און פרויען-עמאַנציפאַציע. די ערשטע אויסטראַלישע
ראַמאַניסטן, קעטרין העלען ספּענס, האָט אין איר ראַמאַן „קלאַראַ מאַ-
ריסאָן“, אַרומגענומען סאַציאַל-פּאַליטישע פּראָבלעמען און זי פאַרנעמט אַן
אַרט אין דער אויסטראַלישער געשיכטע. אין 19טן י״ה זענען געווען פיל
אַנדערע ראַמאַניסטינס (קעמפּבעל פּרעיד, דזשעסי קעטערין — פּסעוודאַ-
נים: טאַסמאַ, אַדאַ קעמברידזש), אָבער אויסגעטיילט האָט זיך מיילס
פּרענקלין — אַ באַוויסטע שרייבערין, וואָס האָט שוין געהערט צו אַ נייער
גענעראַציע און איז געווען דער סימבאָל פון דער עמאַנציפּירטער פּרוי מיט
אַן אייגענער עקספּרעסיע.

איר בוך „מיין בריליאַנטענע קאַריערע“, איז געווען אַ ליטעראַריש
געשעעניש אין יענער צייט. דעמאָלט, ווען דאָס וואָרט סעקס איז געווען
טאַבּו, וואָס האָט נישט געטאַרט אַפילו געשעפטשעט ווערן דורך אַ יונג
מיידל, איז געקומען אַ שרייבערין מיט „סודות פון חדר“, אַנטפּלעקנדיק
די פּרוסטראַציעס פון אַ יונג מיידל, אירע עראַטישע געפילן און פאַר-
לאַנגען. עס וואָלט צו פיל אַרט פאַרנומען צו דערציילן, וואָס די מחברין
איז אויסגעשטאַנען, זינט איר בוך איז דערשינען. מיאזי איר דערגאַנגען
די יאָרן, ביז זי איז אַוועק אין אויסלאַנד און דאַרטן אַנגעהויבן שרייבן
אונטער אַ פּסעוודאַנים.

באַרימט איז די שרייבערין הענרי ה. ריטשאַרדסאָן (אונטער דעם מע-
נערישן פּסעוודאַנים האָט געשריבן די פּרוי עטל פלאַרענץ לינדזעי). איר
טרילאָגיע „די מזלות פון ריטשאַרד מאַהאַני“, האָט דורכגעלויכטן מיט אַ
שטאַרקן פּראַזשעקטאַר די קאַנפּליקטן צווישן ענגלישן און אויסטראַלישן
שטייגער-לעבן: אין דער ראַם פון אַן אויסטראַלישער פּראַווינצשטאַט אין
מיטן 19טן יאָרהונדערט, גיט זי אַ היסטאָריש בילד פון גאַלדראַש אין
לאַנד, פון די, וואָס זענען געלאָפן זוכן מזל און נישט געטראַפן. אירע
שילדערונגען באַקומען אַן אוניווערסאַלע אימפּרעסיע פון דעם אומרו און
פון דער נאַסטאַלגיע, וואָס טראַגט דעם הויפּטהעלד (ריטשאַרד מאַהאַני)
היז און צוריק איבער ימים, נישט געפינענדיק קיין רו און באַפּרידיקונג
אין זיין לעבן.

די טרילאגיע פארמאגט גלענצנדיקע כאראקטעריזאציעס נישט נאָר פון די הויפט־פּערסאָנאַזשן, נאָר אויך פון די מינאַרע געשטאַלטן. די שיל-דערונג פון דעם דאָקטער (אגב, איז דאָס איר אייגענער פּאַטער), וואָס איז געקומען אין לאַנד זוכן די גאַלדגליקן. זיינע פּרוסטירונגען ביים אַוועקוואַרפן און צוריקנעמען די מעדיצינישע פּראַקטיק. זיין עקסצענט-רישקייט און פּסיכישע אומנאַרמאַלקייט — איז מייסטערהאַפט געצייכנט. עס ווערט באַטראַכט פאַר אַ קלאַסיש ווערק, הגם די קריטיק וואַרפט פאַר, אַז ס'איז צו לאַנג און מיט צופיל דעטאַלן (זיי פאַרנעמען אַבער שפּעטער אַ געהעריקן אַרט אין דער קאָנסטרוקציע).

ווען כ'האַב פאַרענדיקט לייענען די טרילאגיע, האָט זיך מיר געוואַרפן אין די אויגן דער פּאַקט, וואָס אין מיטן ראַמאַן הייבן אָן ראַשיק פאַר-שווינדן די העלדן, זיי ווערן אַלע מאַל ווינציקער אויף דער סצענע, און ביים סוף איז דער הינטערגרונט נאָר אַ קליין דערפּל, אַ הויז, — שפּע-טער נאָר אַ צימער, אַ בעט און אַ מענטש מיט זיינע צוויי לעצטע ווער-טער: „טייערע ווייב“. דאָס איז דער לעצטער צאַנק און פּלעמל פון דער טיפּסטער פּינצטערניש, אין וועלכער דער דאָקטער מאַהאַגי פאַרענדיקט זיין לעבן, ווי אַ וואַנזיקער, לעבעדיקער מת פון זיין לאַנגער אַרטעריאַ-סקלעראַזע-וועגעטירונג. עס איז אַ גרויס ווערק — אין כּמות און אין איכות — און באַזירט אויף אויטענטישע איבערלעבונגען.

קריטינאַ סטיד טיילט זיך אויך אויס פון דער גרופּע ראַמאַניסטינס אין דעם פּעריאָד מיט איר סאַפיסטיצירטן, סובטעלן סטיל ביים שילדערן מענטשלעכע אויפפירונג. אין איר שאַפן האָט זי געגעבן אָן אינדיווידועלע אינטערפּרעטאַציע דעם אויסטראַלישן טעמפּעראַמענט, די מאַנירן, שטי-מונגען און עמאַציעס פון אויסטראַלישן פּאַלקסמענטש. אַ כאַראַקטעריסטישן עפּיזאָד ברענגט די שרייבערין רות פאַרק, וואָס זי אַליין האָט בייגעוויינט אין אויסטראַלישן הינטערלאַנד: אַ יונגעראַמאַן איז אַריינגעקומען באַרגן אַ האַמער, אַ ביסל שפּעטער האָט ער אים צוריקגעבראַכט, געדאַנקט, און זיך נישט געמאַכט וויסן, אַז מיט דעם האַמער האָט ער צעהאַקט זיין מיידלס קאַפּ... רות פאַרק האָט נישט געקענט באַגרייפן די געוויסנהאַפּטיקייט פון מערדער אַפּצוברענגען אַ געבאַרגטן האַמער. איר מאַן (דער שרייבער, דאַרקי נילאַנד), קענענדיק בעסער די מענטאַליטעט פון אויסטראַליער, האָט איר אויפגעקלערט, אַז ווען ער וואַלט נישט אַפּגעבראַכט דאָס גע-באַרגטע, וואַלט ער זיך געפילט, ווי אַ גנב...

די דיכטערין מערי גילמאר, א סאציאליסטישע קעמפערין פון איר פריסטער יוגנט, איז געווארן די נישט אפיציעלע פאָעטי־לאָרעאַטין אין אויסטראַליע. זי איז געווען איינע פון די פראָדוקטיווסטע שרייבערינס אין לאַנד און געשריבן אַ סך לידער אויף סאציאלע מאַטיוון. אירע בעסטע פערזן האָט זי אָפגעגעבן דעם אַבאָרידזשין־לאָר, די פאַרוואַרלאַזטע קינד־דער, אומפאַרהיראַטע מאַמעס, יונגע זעלנער אויפן שלאַכטפעלד. פאַר די אַלע האָט זי אין אירע לידער אַריינגעגעבן די וואַרעמקייט פון אַ פרויס האַרץ. אין איר פראָזע, ווי אין איר פאָעזיע (אַ צענדליק לידערביכער), איז זי אַבער געווען נישט גענוג אַפקלייבעריש. דעריבער זענען אירע ווערק פון פאַרשידענע קוואַליטעטן. פאָעטיש איז זי אַמבעסטן אין קורצע שורות, צווישן וועלכע עס לייכטן אַרויס שיינע פאָעטישע פערל.

כאַראַקטעריסטיש פאַר דער דיכטערין איז איר ליד „טעסטאַמענט“ וווּ זי זאָגט: „מיינע ביינער לאַז אירך פאַר דער ערד, / פאַר מיינע פריינד — מיינ נאַמען / צו באַגראַבן אַדער צו היטן, אויב זיי ווילן... / ווען כוועל שוין ליגן שוויט אין שוואַרצן ליילעך, אויב ס'וועט דאָן אַ וואַרעם מענטשלעך האַרץ געדענקען מיר, וועלן די וועלף וואַרטן אומזיסט!“ (אין אַ פרייער איבערזעצונג — י. ק.).

ווען מ'רעדט וועגן דער אויסטראַלישער דיכטונג, שווימען אַרויס אַ ריי נעמען, וואָס האָבן אין זייער פאָעטישער דיקציע אַ קלענערע אַדער גרעסערע עקספרעסיע.

בכלל האָט די אויסטראַלישע פאָעזיע אַ לענגערע געשיכטע פון אַנט־וויקלונג ווי די פראָזע. עס איז באַקאַנט דער פאַקט, וואָס אין דער פיאַ־נערישער עפאָכע, ווען דאָס שטייגער־לעבן איז אין אַ פליסיקן צושטאַנד, קען דאָס ליד און די קורצע דערציילונג לייכטער עס אויפנעמען, ווי דער ראַמאַניסט. דאָס קענטיקט זיך אין דער אויסטראַלישער ליטעראַטור, וווּ ס'האַט גענומען זייער לאַנג צו באַקרעפטיקן די ליטעראַרישע טראַדיציע פון אייראָפע מיט די ספעציפישע כאַראַקטער־שטריכן פון אויסטראַליע. עס איז אַנגעקומען זייער שווער צו פאַרוואַרצלען זיך אין דעם באַדן, אין דער פיזישער סביבה, מיט אַ ספעציפישער ווייזע פון אַן אייגענער פלאַנץ — אויכטראַליאַנאַ.

ווער ס'האַט די נייע האַפענונגען פונעם קאַנטינענט באַהויכט מיט אַ מין נאַציאָנאַלער מיסטיק (דער פאַעט בערנאַרד אַ'דאָוד) ביים זוכן אַן אייגענעם סטיל און אידיאָם. אַנדערע זענען געקומען (אין די שפּעטער־

דיקע יארן) מיט אַ שטאַרקער רעאַקציע קעגן אויסטראַליאַניזם אין דער פּאַעזיע און פּראָזע, אַנווייזנדיק, אַז אויסטראַליע איז אויסגעוואַקסן פון אַ קאַלאַניאַלן אינזלירטן פּראָווינץ-ווינקל צו אַ קאַסמאָפּאָליטישן סטאַטוס. דער דאָזיקער וויכוח גייט נאָך אַן עד היום אין פּאַרשידענע ליטעראַרישע אויסגאַבעס.

★

דער פּראַבלעם פון די אַבאַרידזשינס, די מאַסנווייזע פּאַרניכטונג פון די שוואַרצע בעתן „ציוויליזירן“ דעם קאַנטינענט, פּאַרנעמט אַ באַדייטנדיקן אַרט אין דער אויסטראַלישער ליטעראַטור. אַ ריי שרייבער פּאַרנעמען זיך מיט דער טעמאַטיק און דעם גאַנצן קאַמפּלעקס פּראַבלעמען פון די „נייטיווס“. פון דער פּלעיַאָדע שרייבער, וועל איך דאָ נאָר דערמאַנען עטלעכע, ווי קעטערין פּריטשאַרד, מערי גילמאַר, קסאַויער הערבערט און עלאַנאַר דאַרק.

אין איר ראַמאַן „דאָס צייטלאָזע לאַנד“, האָט עלאַנאַר דאַרק געגעבן אַ גלענצנדיקע כאַראַקטעריזאַציע דעם אַריינקום פון ווייסן מענטש אין אויסטראַליע און זיין צוזאַמענשטויס מיט די אַבאַרידזשינס. מיט היסטאָריי-שער גענויקייט פּאַלגט די מחברין נאָך די באַהאַנדלונג (ריכטיקער: די אויסראַטונג) פון די נייטיווס, וואָס זי שילדערט פון צוויי באַזונדערע קוקווינקלען: ווי אַזוי עס זעט עס דער ווייסער אַריינדרינגלער, און דער צד שכנגד — דער שוואַרצער תושב אויפן קאַנטינענט. אין אירע וויי-טערדיקע ווערק („שטורעם פון צייט“, „קיינע באַריערן“), איז פּאַראַן אי געשיכטע, אי פּסיכאָלאָגישע אַריינדרינגונג אין דער אינטערפּרעטאַציע פון דער אַבאַרידזשין-קולטור און שטייגער. דאָס שולדגעפיל און די אויפ-וועקונג פון נאַציאָנאַלן געוויסן (וואָס קלאַפט זיך על חטא אויף די היס-טאָרישע זינד), האָט אַפילו אַרויסגערופן אַ טענדענץ ביי אַ גרופּע שריי-בערס צו ציען אינספּיראַציע פון דער פּרימיטיווער אַבאַרידזשין-קולטור. קסאַויער הערבערט באַהאַנדלט אין זיין בוך „קאַפּריקאַריאַ“, דעם טראַגישן פּראַבלעם פון די מישלינגען אין נאַרטערן-אויסטראַליע, וווּ ער האָט יאָרן לאַנג געווינט.

אין זיין ערשטן באַנד שילדערט ער די באַאַמטע און ווייסע ישובני-קעס אין זייערע באַציונגען מיט די אַבאַרידזשינס. עס איז אַ שאַרפּער,

צאָרנדיקער באַשולדיקונגס-אַקט קעגן דער פּאָליטיק מיט די שענדלעכע עוולות פון ווייסן צום שוואַרצן. דערביי האָט דער מחבר זיך באַנוצט מיט אַלעגאָריע און שאַרפּזין אין זיינע לעבעדיקע צייכענונגען פון געוואָלדטאָטן, קראַנקייטן, שיכרות. עס איז אויך דאָ אַ היפשע דאָזע בורלעסק אין דעם בוך.

אין צווייטן טייל פאַרנעמט דער מישלינג-פּראָבלעם דעם הויפטאַרט. דער מחבר האָט אַרויסגעבראַכט אין דער פולער שאַרפּקייט אַלע באַגלייט-דערשיינונגען פון דעם פּראָבלעם און ער ווייזט אַרויס גרויס באַהאַונגט-קייט אין דעם געביט. גלייכצייטיק איז ער זייער אינפּאַרמאַטיוו — און ער דערציילט מיט אויטאָריטעט — וועגן דער רעליגיע, קונסט און אינ-טעליגענץ ביי זיי. זיינע ווערק האָבן געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף די רעגירונגס-קרייזן, ווי אויף פאַרשידענע געזעלשאַפטן, מיט מער ענערגיע זיך נעמען זוכן אַ לייזונג פון דעם גאַנצן קאַמפלעקס פּראָבלעמען פון די אַבאָרידזשיניס (און געמישטע) אין אויסטראַליע.

פון די ניינציקער יאָרן ביז דעם מאַדערנעם שאַפּן, האָט די אויס-טראַלישע ליטעראַטור, ווי דאָס גאַנצע לאַנד, דורכגעמאַכט אַ גרויסע טראַנספּאַרמאַציע פון פאַרשידענע אומוואַנדלונגען און קעגנזעצלעכע טענ-דענצן. עס איז דורכגעגאַנגען קאַסמאַפּאָליטישע ווינטן מיט אַנאַציאָנאַלע טענדענצן, און פאַרקערט, אַן אומקער צום נעאַ-אויסטראַלישן נאַציאָנאַ-ליזם, ווי אַ המשך פון לאַוסאַנס פּעריאָד: וואַנס פּאַלמער, קעטערין פּריי-טשאַרד, דייוויסאָן, ווילמאַט און אַנדערע, האָבן אין טעמאַטיק און סטיל, אפשר גאַנץ ווייניק געבאַרט ביי לאַוסאַנען, און דאָך געבליבן געטריי זיין דרך פון „אויסטראַליאַנאַ“.

וואַנס פּאַלמער פאַרמאַגט נישט לאַוסאַנס שאַרפע פּרעציוקייט אין נאַראַציע. ער מיידט אויס געשעענישן און שטעלט דעם טראַפּ אויף כאַ-ראַקטעריזאַציע פון יחידישע געשטאַלטן, וואָס קומען ביי אים אַרויס מער אינדיווידואַליזירט און ווייניקער טיפּיש. אין זיינע ראַמאַנען „מענטשן זענען מענטשלעך“, „גאַלקאַנד“, „די פּאַמיליע סוויין“ זענען פאַראַן פּסיכאָלאָגישע סובטעלקייטן פון פּשוטע, אָבער אינדיווידואַליזירטע געשטאַלטן. ער קען גוט זייער אופן פון רעדן אין פאַרשידענע געמיט-

צושטאנדן, און ער שילדערט עס מיט אלע אונטערטענער. ער האט געוויסע דערציילונגען (לדוגמא, „דינגא“), וואס גייען נאך דעם ליענער לאנג נאכן אוועקלייגן דאס בוך.

עלען מארשאל האט אין זיין טעמאטיק מענטשן און בעלי-חיים, מיט וועלכע ער פילט זיך פאמיליאַר און אינטים. ער איז אויף דער זייט פון די הילפסלאזע, טייל מאַל, אַ ביסל צו סענטימענטאַל, אָדער צאַרנדיק קעגן אַ באַגאַנגענער עוולח, אָבער אין זיינע בעסערע דערציילונגען האַלט ער איין די געהעריקע אַביעקטיווקייט, וואָס פּאַדערט זיך פון אַ קינסטלער. עלען מאַרשעל ווייזט אַרויס אַן אויסערגעוויינלעך אויג פאַר פּרטים, אויפֿ-צוכאַפּן יעדן קנייטש און באַוועגונג. אין זיינע דערציילונגען איז פאַראַן פאַרשטענדעניש פאַר מענטשלעכע שוואַכקייטן. זיין סטיל פאַרמאַגט וואַ-רעמקייט און אינטימקייט, די וואַרעמקייט פון מענטש צו מענטש.

בכלל גייט די אויסטראַלישע ליטעראַטור אין דער ריכטונג פון אינ-דיווידוואַליסטישער אינזיך-פאַרטיפונג, אויפצודעקן די מענטשאַליטעט, די אינעווייניקסטע מחשבה פון דור. קעטערין פריטשארד און אַנדערע האַבן אַרויסגעבראַכט שאַרפע אַקצענטן פון סאַציאַלן געוויסן, און פעטריק ווהייט האַט נאָך צוגעגעבן אַ שאַרף געפיל פאַר די גייסטיקע מיסטעריעס, פאַר דעם ספּעקטאַקל פון לעבן, און פון מענטשלעכע קאַמפלעקסן, דורך אַ נייעם אופן פון זען, הערן און שפירן דאָס לעבן פון אונדזער צייט. — מיט דעם אַלעם איז פול די היינטיקע אויסטראַלישע ליטעראַטור.

אייניקע פון די שרייבערס — מאַריס וועסט, עלען מורהערדט, פעט-ריק ווהייט — האַבן דערגרייכט אַ הויכע רעפּוטאַציע אין דער וועלט. אַ טויף אַנדערע שרייבערס, אָדער מער, האַבן באַוויזן צו שאַפן זיך אַ נאַמען אויך מחוץ אויסטראַליע, אפשר מער ווי ביי זיך אין דער היים... צי עס וועט פון דעם קאַנטינענט אַרויסקומען דאָס גרויסע מייסטערווערק, וועט ערשט די צוקונפט ווייזן, אָבער אין דער וועלט איז פאַראַן היינט אַ גאַר גרויסער נאַכפּרעג אויף אויסטראַלישע ווערק, הגם עס איז שווער צו זאָגן, צי עס איז צוליב דער אויסטראַלישער טעמאַטיק, אָדער גאַר צוליב דעם געבורט פון שרייבער.

דער אינטערעס צו דעם לאַנד האַט זיך אַנגעהויבן בעת דעם צווייטן וועלטקריג. די אַמעריקאַנער זעלנער, וואָס זענען אין גרויסע צאַלן גע-קומען דעמאַלט אין דעם לאַנד, האַבן געזוכט צו פאַרגלייכן זייער לאַנד און אַנטוויקלונג מיטן אויסטראַלישן קאַנטינענט, און אויך קענען געלערנט

די אונטערשידן צווישן די ביידע. עס האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון, וואָס עס האָט געזאָגט אַן אַמעריקאַנער בנוגע דער געשיכטע און אַנטוויקלונג פון ביידע לענדער און פעלקער: „צו די ברעגעס פון ביידע קאָנטינענטן זענען געקומען אויסגעוואַרצלטע מענטשן. זיי האָבן אויפן וועג פאַרלוירן די רייכע ירושה פון זייערע אבות אין די אַלטע היימען. זיי האָבן געטרוימט צו שאַפן אַ מער יושרדיקע געזעלשאַפט אין דער נייער וועלט, ווי די, וואָס זיי האָבן געלאָזן מעבר לים. אַבער דאָס ערשטע, וואָס זיי האָבן געטאַן, איז געווען צו פאַרניכטן די אַלטע תושבים-שבטים, וואָס האָבן דאַרטן געווינט פון דור דורות.“ דעם טרעפלעכן פאַרגלייך האָט ער פאַרענדיקט מיט מאַרק טווענס זאָג, אַז די פילגרים-פּאַטערס, ווען זיי האָבן געלאָנדעט אויף דער אַמעריקאַנער ערד, זענען צו ערשט געפאַלן אויף די קני, דאָן זענען זיי געפאַלן אויף די אינדיאַנער...

עס זענען פאַראַן גרויסע אונטערשידן אין דער מענטשאַליטעט פון ביידע פעלקער און אין דער געשיכטע פון זייער אַנטוויקלונג. אין צפון-אַמעריקע האָט זיך צוליב אַ ריי סיבות אַנגענומען דער פּרינציפ פון אינ-דיווידואַליזם, אין אויסטראַליע — פון קאַאָפּעראַציע. צו ערשט ביי די קאַטאַרוזשיקעס, שפּעטער ביי די בוש- און לאַנד-אַרבעטער מיט זייער חברישקייט, וואַרעמקייט און פּריינדשאַפט. דאָס איז נישט בלויז גע-שיכטע. ווען די אויסטראַלישע זעלנער זענען נאָכן קריג צוריקגעקומען פון די פאַרשידענע פּראַנטן, האָבן זיי נאָך שטאַרקער דערשפּירט, וואָס עס בינדט זיי מיט דעם לאַנד פון זייער שורש.

דזשאַן קלירעי האָט אין זיין דערציילונג „אַהיימגעקומען“ טרעפלעך כאַראַקטעריזירט אַט די שפּירונג מיט די ווערטער: „דאָס וואָס מיר גע-פעלט אין אויסטראַליע, דער פאַרנעם פון הימל — עס איז די וועלט אונטער דיר און איבער דיר... און ערד איז נאָר דאַרטן, וווּ דיינע צוויי פיס זענען פאַרפלאַנצט.“

אַט דאָס געפיל פון „בעלאַנגיג“ מאַניפעסטירט זיך אין די שאַפונגען פון דער אויסטראַלישער שרייבערשאַפט. צי דער שרייבער ווינט יא, אָדער נישט אין לאַנד — אין זיין ליד און דערציילונג, אין זיין פּאַעמע און ראַמאַן איז דאָ די עקספּרעסיע פון דעם פיזישן און גייסטיקן קלימאַט פון דער אויסטראַלישער מיליע. אויך פון די מעבר לים-השפּעות — בפרט פון דער ענגלישער טראַדיציע, וואָס ווירקן גאָר שטאַרק אין אויסטראַליע. שטאַרק ווירקן אויך לעצטנס די אַמעריקאַנער איינפלוסן, און אין די אויסטראַלישע

קולטור-קרייזן רעדט מען סאטיריש וועגן דער סכנה פון דער אימפאר-
 טירטער „קאקא-קאלא-קולטור“. זוכט מען וועגן און מיטלען נישט צו
 פארלירן דעם אייגענעם געבורט-צייכן אין דעם כאאס... ביים מיטלקלאס
 און ביי א טייל פון די אינטעלעקטועלע ווארפט מען נאך כסדר א זייטיקן
 בליק צו ענגלאנד. עפעס איז מען נישט זיכער מיטן ביסל אייגנס, צי
 דארף מען עס גרינגשעצן, אדער שטאלץ זיין מיט דעם. אין געוויסע
 סנאבישע קרייזן איז פאראן א ביטול-באציונג צו די אויסטראלישע שא-
 פונגען. עס איז דער גוט באקאנטער אינפעריאריטי-קאמפלעקס מיט
 הכנעדיק אראפנעמען דאס היטל פאר אלץ, וואס קומט פון דער פרעמד —
 בפרט פון ענגלאנד — מיט א בליק וואס פרעגט: „וואס וועט דער קולטור-
 רעלער ענגלענדער זאגן?“ עס דאכט זיך אים כסדר, און די אייגענע
 פראדוקטן זענען ערגער פון די אימפארטירטע. אט דער קאמפלעקס דער-
 פירט צו קליינגעלט, אדער בכלל צו פארזען, די וואגיקע ווערק פון א
 מאריס וועסט, ראנדאלף סטאן, העל פארטער, דזשודיט ווהייט, דאגלעס
 סטיוארט, — אבזורופן נאך עטלעכע נעמען — וועמענס אריגינעלע שא-
 פונגען, קוואליטעטן און רייפקייט פון עקספרעסיע, וואלט זיי ארויסגע-
 הויבן אויבן-אן אין יעדער ליטעראטור.

אין דעם עסיי האב איך אנאליזירט די אויסטראלישע ליטעראטור,
 איר אנטשטייונג, אנטוויקלונג, און דאס „פאקן און מאזלען“, וואס זי האט
 דורכגעמאכט אויף דעם לאנגן וועג — דער וועג צו זיך. ביים שרייבן
 האב איך געהאט פארן אויג די אנאלאגיעס מיט אונדזער יידישער ליטע-
 ראטור, וואס דער יידישער לייענער וועט מאכן פאר זיך אליין. אין זייער
 ביידנס גורל, ביי דער גרויסער אנדערשקייט פון זייערע וועגן — גע-
 אגראפיש, געשיכטלעך און גייסטיקער קולטור — האבן זיי דאך עפעס
 געמיינזאמס אין זייער אויסוואקסן און אנטוויקלונג, ווי נאציאנאלע לי-
 טעראטורן מיט גרויסע אוניווערסאלע און הומאניסטישע ווערטן, וואס
 שפרייזן אריבער נאציאנאלע גרענעצן. אנטשטאט אינאלאציע דורך אפגע-
 שלאסענע ווענט, האבן זיי געבויט בריקן צו דער וועלט, צום מענטש.
 זייערע שעפערישע שטראמען — טראץ אלע באריערן — בארייכערן די
 וועלט-ליטעראטור.

פעטריק ווהייט

איבער פון די וואַגיקסטע שרייבער היינט צו טאָג אין אויסטראַליע, איז פעטריק ווהייט. הגם אַ געבוירענער אין ענגלאַנד (1915) און טיילווייז דאַרטן דערצויגן געוואָרן, געהערט ער צו דער אויסטראַלישער ליטע-ראַטור און נישט צוליב זיין ווינאַרט, נאָר צוליב דער טעמאַטיק פון זיינע ראַמאַנען, געשריבן אין אַ פּראָזע פון גרויסער שיינקייט און אויסטראַליש. פאַר אים איז דער פינפטער קאַנטינענט נישט עפעס פאַרבודן מיט אים דורך אַ צופאַל (וואָס דער גורל האָט אים דאַרט פאַרטראָגן), נאָר באַדיי-טונג פון לאַקאַלער פאַרב אינעם אוניווערסאַלן אויפדעקן מענטשלעכע האַנדלונגען און אומלאַגישע אויפפירונג-מאַטיוון. זיינע כאַראַקטערן זענען לרוב קאַמפּלעקס-טיפּן. וועלכע לעבן אין אַ שאַרפּערער אינערלעכער וועלט, דאַרטן וווּ געוויינלעכע בשר-ודם גרייכן נישט.

פעטריק ווהייט פרוווט אין זיין שאַפן צו אוניווערסאַליזירן די אויס-טראַליער געשיכטע און לאַקאַלע לאַנדשאַפט דורך אַ פאַרטיפטער פּסיכאַ-לאַגישער פאַרשטענדעניש פאַר דער ספּעציפּישקייט פונעם אויסטראַלישן מענטש. זיין עמפינדלעך אויג פאַרן פּרט פון דער מיליע און פאַרן זשעסט פון דער פּערזענלעכקייט אין עקסצענטרישער אויפפירונג — דרינגט אַדורך און רעפּלעקטירט דעם אינערלעכן געראַנגל פון יחיד צו אַנטדעקן, באַשטעטיקן און אַפהיטן זיין פּערזענלעכע אידענטיפּיקאַציע קעגן די אַלע פיינטלעכע כוחות, וואָס באַדראַען, אַדער שיינען עס צו טאָן.

אין זיין „דער מומעס געשיכטע“ — אַ שילדערונג פון אַ מיטליעריקער בתולה, טעאָדאָראַ גודמאַן, וואָס האָט אַוועקגעגעבן אירע בעסטע יאָרן נאַכצוקוקן איר מוטער. ערשט נאָך דער מוטערס טויט הייבט זי אָן פּער-זענלעך צו לעבן און צו זען די וועלט (דורך אַ רייזע קיין אויסלאַנד). עס אַנטפּלעקט זיך ביי איר די מערקווירדיקע אייגנשאַפט דורכצולייכטן די פאַרבאַרגנסטע מחשבות פון אירע שכנים-געסט. זי הייבט אָן אַריינצודרינגן גען אונטער דעם אויבערפּלאַך פון זאַכן אוו זי זעט האַלוצינאַציעס, וואָס זי געמט אָן פאַר ווירקלעכקייט. זי ווערט אַ געענדערטע פּערזענלעכקייט,

אין גאַנצן אַרײַנגעצויגן אין איר אינערלעכער וועלט מיט שילדערן זאַכן, געשעענישן אַזוי ווי זי זעט זײ. זי ווערט אַרײַנגעגעבן אויף אַבסערוואַציע אין אַ משוגעים-הויז, וווּ זי גיט פּולשטענדיק אויף דעם שכל-הישיר צו געפֿינען גליק אין דער נײַער רעאַליטעט.

די פּסיכישע טראַנספּאַרמאַציע פּון אַ מענטשן גײט אַראָפּ ווי לעבע-דיק פּון די בלעטער פּון דעם בוך. טײל מאַל אין דעם לײענער שווער נאַכצופּאַלגן דעם מחברס מײן, ווען ער רעדט וועגן דעם העלדס נישט-נאַרמאַלקײט און לײגט אַרײַן אין איר מויל אַזעלכע ווערטער: „נאַר שטולן און טישן זענען נאַרמאַל“! אַבער זי אַלײן פּילט, אַז זי אין נאַר אַנדערש. זי האָט נאַר אַפּגעוואָרפּן די ווערטן פּון דער געזעלשאַפּט, און דאָס איז דאָך אין הסכם מיט דעם מחברס אַ קריטישער באַמערקונג וועגן דער אויסטראַלישער מענטאַליטעט; די מורא פּון יעדן אײנעם, ער זאָל חלילה נישט זײן קײן נאָן-קאָנפּאַרמיסט... אַ מאַטיוו, וואָס ווערט אַזוי אַפּט באַהאַנדלט אין טעאַטער, אין דער לײטעראַטור און אין קונסט.

אויך אין זײַנע אַנדערע ווערק: „וואַסס“, „דער בוים פּון מענטש“, און „רײדערס אָף דער טשאַרלאַט“, האָבן מיר אַ המשך פּון דעם רײנעם גײסטיקן, וואָס זעט אויס אַ ביסל נישט נאַרמאַל און נאַריש און איז אין תּוך די פּסיכאָגראַפֿיע פּון אינדײוידועלער אידענטיפֿיקאַציע. „די עקזאַל-טאַציע פּון דורכשניט, שרײַבט ווהײט, האָט מײך אַממײנסטן געפֿײניקט“. ער זעט אין דעם דאָס בײז פּון גײסטיקער וועגעטירונג, וואָס פּילט אַן זײן צאַרן מיט אַ שטאַרקן מאַראַלישן עלעמענט, אַרויסווייזנדיק אומגײטראַל-קײט צו די קעגנזעצלעכע פּאַליוסן פּון גוטס און שלעכטס.

אין „וואַסס“ (האָט דער מחבר אַלײן דערקלערט), האָט ער געוואַלט ווײזן, אַז דער אויסטראַלישער ראַמאַן איז נישט קײן רעזולטאַט פּון זשור-נאַליסטישן רעאַליזם. ער האָט געוואַלט, ווי ער זאָגט, פאַרקערפּערן אין דעם ווערק די טעקסטור פּון מוזיק, סענסואַליטעט פּון פאַרב — דאָס אַלץ אַרויסברענגען דורך טעמאַטיק און כאַראַקטעריזאַציע. אַבער וועלן איז ווײניק. די ערשטע זײטלעך גיבן ווײט נישט קײן גרויסן חשק ווײטער צו לײענען. אמת, אין די ווײטערדיקע זײטלעך ווערט דער לײענער שטאַרק קאַמפּענסירט, אַבער דאָך איז עס ווײט פּון דעם, וואָס דער מחבר האָט געוואַלט אַרויסברענגען, דער נאַראַטיוו זעט אויס צו זײן אַ שעטנז פּון עסײַסטיק און קלײנע שילדערונגען פּון אַ נאַטוראַליסטישן כאַראַקטער. אַבער ווהײט זוכט אין תּוך נישט אַזוי רעאַליטעט ווי דראַמאַטיזם. לאו

דווקא די גרויסע קאנפליקטן פון א דראַמע, ווי דעם שטילן אינערלעכן געראנגל פון מענטש מיט זיך אליין — מיט גאט, און די סאָציאלע און פסיכישע שפּאַנונגען אויף דער קאַנווע פון ספּעציפישע געשעענישן, וווּ ער קען אַמבעסטן דורכלייכטן זיינע אויסטראַלישע העלדן.

אין „דער בוים פון מענמש“ (א גאַמען גענומען פון האַוסמענס אַ פּערז) איז דאָ די געשיכטע פון די פּאַרקערס, מאַן און ווייב — פּיאַנערן פון אַ שטיק אויסטראַליש בתּולה-לאַנד. דער מחבר ברענגט אַרויס אין דעם ווערק דעם עלעמענט פון אַלצייטלעכקייט אין שילדערן אַ מין אַלע-גאַריע פון אַ מענטשלעך לעבן מיט אַלערליי צרות, אומגליקן און די קאַרגע פּרייד, וואָס רינט אויס צווישן די פינגער. ער מאַלט לעבן און טויט (די שילדערונג פון גאַנצע איז שטאַרק און רירנדיק), ער זוכט צו סוגעסטירן אַלע אַספּעקטן פון פשוטע מאַן און פּרוי, אַפּצוגראַבן דאָס דער-הויבענע אין דעם פּשוטן, פּאַרקניפּן דאָס טאַגטעגלעכע מיט קאַסמישע אימפּליקאַציעס, דאָס אינערלעכע מיטן אויסערלעכן לעבן.

דער מחבר באַהאַנדלט אַ באַשטימטן פּעריאָד פון דער אויסטראַלישער געשיכטע, דעם פּיאַנערישן, ער נעמט פּאַרמערס, וואָס זענען דאָך פון זעלבן טייג געקנאַטן, ווי דער אוניווערסאַלער פּויער אומעטום, ביי וועמען אַ וואָרט אַ רענדל. די זעלבע, און דאָך אַנדערש. די הויפּטהעלדן סטען און עמי, באַוועגן זיך צווישן קאַנקרעטן און מיסטעריעזן, צווישן פּאַעזיע און פּראָזע פון לעבן, וואָס מאַכט זייער עקזיסטענץ נישט נאָר דער-טרעגלעך, נאָר גיט אויך אַן עלעמענט פון זיכערקייט אין דער געזעלשאַפט. עס איז דאָ אין דעם ראַמאַן קענטעניש פון דער מענטשלעכער נשמה אין אַ גלאַנצפּולן סטיל. די כאַראַקטערן — לעבעדיקע, איבערצייגנדיקע, צו דעם אויך גלענצנדיקע שילדערונגען פון דער לאַנדשאַפט, פון דער סביבה און מענטשן, וואָס גרינדן אַ נייעם ישוב.

וועיטט טעכניק איז אַ געמיש פון דירעקטן נאַראַטיוו און פּאַעטישן אימפּרעסיאָניזם. דער מחבר געפינט זיך אונטער דער השפּעה פון מאַדער-ניסטישע, אימפּרעסיאָניסטישע ראַמאַניסטן. אַבער קונסט באַדייט אַפּקלייב, די סעלעקציע צווישן פּאַרבייגייענדיקן און דויערנדיקן, און אין דעם ראַ-מאַן זענען אַריין צו פיל קלייניקייטן אַן באַדייטונג און אַן לעבן. לאַמיר דאָ באַטאָנען, אַז דער מחבר שאַפט נישט סתם רעאַליסטישע ראַמאַנען און אַפילו אין די ערטער, וווּ ער גיט אַן עקספּרעסיע פון רעאַליטעט, נעמט עס אויך אַרום דאָס, וואָס מענטשן גלויבן צו זיין רעאַל אין זייער זיין, דאָס

מיינט אויך זייער זעלישער צושטאנד און סימבאליזם, וואָס קומט ביי אים אַמבולטסטן צום אויסדרוק אין די „רייטער“.

אין דעם ווערק זענען פאַראַן פיר פאַרלעלע געשיכטעס און יעדערע פון זיי איז אַ טעמע פון אַ באַזונדער ווערק. דער מחבר פירט צונויף אויף דער קאַנווע פיר באַזונדערע טיפן, וועלכע ער פאַרקניפט אין זיין נאַראַ-טיוו. מיר טרעפן מיט העיר, אַ פרוי, וואָס לעבט צווישן צוויי וועלטן, (ווי טעאָדאָראַ גודמאַן אין „דער מומעס געשיכטע“). דעם אַבאַרידזשין-מאַלער, אַלף דובאַ, די וועשין. מרס גאַרבאַלד און דעם יידישן פליט, הימלפאַרב; סימבאליש פאַר די אַלע געשטאַלטן איז זייער קאַפּאַציטעט צו דערזען דאָס טיפע, וואָס באַוועגט זיך אונטער דעם אויבערפלאַך פון לעבן. עס פאַראייניקט זיי אויך, טראַץ די מַחיצות פון ראַסע, געבורט, דערציונג און לעבנס-דערפאַרונג — דער מאַטיוו פון ווערן איזאַלירט, אַפּגעוואַרפן דורך מענטשן און סביבות, די דערנידערונגען, וואָס זיי שטייען אויס און די טיפע שרעק פאַרן לעבן. אין דער קעגנזייטיקער וויזיע (הגם פאַר יעדן איינעם אַנדערש), איז דאָך פאַראַן אַ קונפּפּונקט פאַר אַלע פיר, וועלכע טרעפן זיך אויף אַ גרענעץ-פּונקט פון דער אויסטראַלישער סביבה.

אַמווייניקסטן איבערצייגנדיק איז אויסגעקומען דער אַבאַרידזשין-מאַלער, דובאַ, און אַמשטאַרקסטן — דער יידישער העלד, דער געוועזע-נער דייטשישער פּראָפּעסאָר, וואָס איז על פי נס נישט פאַרברענט געוואָרן אין קרעמאַטאַריע און איז ווי אַ פליט אַנגעקומען קיין אויסטראַליע. אין דער פּולער צייכענונג פון דעם יידישן העלד און זיין טראַגישע לעבנס-געשיכטע ברענגט דער מחבר אַרויס אַ ברייטע גאַמע ענטפּערס אויף פּראַגן: — „ווער ביסטו?“ — (ראַסע, פּאַלק, אַפּשטאַם, סאַציאַלער סטאַטוס). און דער ענטפּער אויף די פּראַגעס רופט אַרויס אַנדערע: „פאַר וואָס ביסטו?“ און „וואָס ווילסטו?“ פעטריק ווהייט מאַלט אין בעלעט-ריסטישע פאַרבן די ענטפּערס אויף די אַלע פּראַגעס. און דאָס מערקוויר-דיקסטע איז, וואָס דער פרעמדער פאַר אים טיפ, דער ייד וואָס איז געקומען פון דייטשלאַנד, פון אַ ווייטער געאַגראַפּישער און נאָך ווייטערער גייסטיקער לאַנדשאַפט, איז ביים אויסטראַלישן שרייבער אַרויסגעקומען דער קינסטלעריש-איבערצייגנדיקסטער אין דעם ווערק. מיטן גאַנצן וועגן פאַרקערפּערט ער זיין טיפע אמונה און איבערצייגונג, אַז „גייסטיקער גלויבן איז אַן אַקטיווע מאַכט, וואָס וועט באַפּעלקערן די וועלט נאָך יעדן פּרוו פון מענטשן אַקטיוו צו פאַרניכטן זיי“.

בעת די אנדערע העלדן געהערן צום עבר (א ווייטערן אדער א נעג-טערן), געהערט הימלפארב צו היינטיקער אידענטיפיצירונג. ער טראגט אויף זיינע פלייצעס דעם יאך פון אינדיווידועלער ווי פון זיין נאציאנאלער געשיכטע, וואס אנטפלעקט זיך פאר אים ווי א מין אינטוויטיווער התגלות אין דער מענטשלעכער נשמה. אין זיין פארטרעט איז פאראן א פארטיפטער פסיכאלאגישער אגאליו, וואס איז מיט קינסטלערישע פעדעם אריינגעלייט אין דער אנטוויקלונג פון דער טעמע, אנהייבנדיק פון הימלפארבס דער-שיינען אויפן האריזאנט ביו זיין פארשווינדן, ווען ער ווערט אין דעם אויסטראלישן דארף געקרייזיקט דורך א גרופע שיכורים.

דער מחבר באנוצט זיך מיט סאטירע ווי אן אינסטרומענט צו צייכע-נען די בייזוויליקע פליאטקעס, וואס קורסירן צווישן די קירכע-מתפללים. ער ברענגט ארויס אין שארפע גראטעסק-שטריכן א ייד אן אלרייטיג, וואס וויל פארדעקן זיין יידישן אפשטאם. דער מחבר קאנפראגנירט די ווירדיקע האלטונג פון הימלפארבן קעגן דער אומווירדיקער פון זיין יידישן ארבעטס-געבער, דעם זעלבסט-פארלייקענער, וועמענס פרוסטראציעס דערפירן אים צו משוגעת און זעלבסטמארד, בעת הימלפארב האט אפילו אין זיינע טראגישסטע איבערלעבונגען אין די מלחמה-יאָרן גישט אונ-טערגעגעבן זיך פארצווייפלונג.

פעטריק ווהייט איז א פראזאיקער מיט פארנעם און סטיל. צייטנווייז גלאנצט ער מיט א פינקלדיקן דיאלאג און סובטעלער באהאנדלונג פון טיפאזש.

זיין בליק איז טיף, שארף, דורכדרינגענדיק און קיל באטראכט. ער פארמאגט דעם זעלבסטבאוויסטזיין פון א שרייבער, וואס פארמעסט זיך צו שאפן דעם גרויסן אויסטראלישן ראמאן. ער האט זיך מיט הצלחה פארמאסטן אויף דעם גרויסן ליינונג פון „דער בוים פון מענטש“, ווו ער מאלט די פיאנערישע פאזע, און אין די „רייטער“ — די הומאנישע פראג-לעמען אין געביטן, וואס זענען שוין אריבער דעם פיאנערישן גבול. זיין טיפערע אינטערפרעטאציע פון מענטשלעכע ווערטן אין אונזער צייט, זיין דורכלייכטן טיפערע פסיכישע פראצעסן האט אים פארשאפט א גרויסע רעפוטאציע נישט נאר אין דער אויסטראלישער ליטעראטור, נאר אויך מחוץ דעם קאנטינענט.

הענרי לאָסאַן — דער אויסטראַלישער טשעכאַוו

די אויסטראַלישע ליטעראַטור איז נאָך עד היום ווייניק באַקאַנט דער וועלט. אמת, נאָך דעם צווייטן וועלטקריג איז דער אינטערעס גע- שטיגן און אין אויסלענדישע אַנטאַלאָגיעס ווערן אַריינגענומען אויסטראַ- לישע דערציילונגען און לידער. אייניקע ווערק פון אויסטראַלישע שריי- בערס זענען באַרימט געוואָרן נישט נאָר אין די ענגליש-רעדנדיקע לענדער.

אַבער טראַץ דעם דערפאַלג פון עטלעכע גרויסע קינסטלערס אויף דער אינטערנאַציאָנאַלער ליטעראַרישער אַרענע, זענען נאָך אַלץ פאַראַן מיינונגען, אַז די ווערק פון אויסטראַלישע שרייבערס דאַרפן באַטראַכט ווערן. ווי אַן אַפּצווייג פון דער ענגלישער ליטעראַטור.

אַט דער צוגאַנג איז נאַטירלעך אַן אַנאַכראַניזם פון די קאַלאָניאַלע צייטן אין פאַריקן יאַרהונדערט, ווען ענגלאַנד איז געווען די היים פאַר דער „עליטע“ אין דער אויסטראַלישער געזעלשאַפט. און מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז ביז אַרום 1890 איז די טעמאַטיק פון אויסטראַלישן שאַפן געווען דורכויס אַ קאַלאָניאַל-באַפאַרבעט. די שרייבערס זענען געווען ענג- לישע אימיגראַנטן, וואָס האָבן אויף אויסטראַליע געקוקט דורך ענגלישע ברילן. און די לייענערס זענען דאָך אויך געווען אַפּשטאַמיקע פון דער „היים“, ווי זיי פלעגן באַצייכענען ענגלאַנד אין זייערע ווערק.

ווען מיר לייענען די ראַמאַנען פון הענרי קינגסלעי, פון מאַרקוס קלאַרק און פון די אַלע אַנדערע ראַמאַניסטן אין אויסטראַליע פון דער קאַלאָניאַלער תקופה, שפירן מיר די היימבענקשאַפט און דעם טרוים צו קענען צוריקפאַרן קיין ענגלאַנד. זאָגט דאָך דער העלד פון הענרי קינגס- לעי, סעם באַקלעי: „וואָס פאַראַ געזעלשאַפט קען אַט די קליינע קאַלאָניע (אויסטראַליע) מיר געבן, וואָס זאָל זיך קענען פאַרגלייכן מיט דעם, וואָס שטייט אָפן אַפילו פאַר אַ פערטקלאַסיקן, דזשענטלמאַן“ אין ענגלאַנד?“ די זעלבע דערשיינונג איז אויך אין דער אויסטראַלישער פּאַעזיע.

אגב, כאַטש צוליב פאַרשטענדלעכע טעמים האָט זיך די פּאַעזיע פּריער אַנטוויקלט, ווי די פּראָזע (דאָס איז כמעט געשען אין יעדן לאַנד פון ווערן), זענען אָבער אין די ערשטע הונדערט יאָר פון דער אויסטראַלישער קאָלאָניע אויפגעקומען נאָר מינאַרע פּאַעטן. בלויז ייִדיש האָבן אַרויס־געוויזן אַ געוויסן אויסדרוק פון אינדיווידוואַליטעט (לדוגמא, טשאַרלס טאַמפּסאָן, הענרי קענדל, אַדאַם לינדזעי גאַרדאַן), זייער פּאַעזיע, געשריבן אין אויסטראַליע, איז אָבער נישט געווען קיין אַנהייב פון אויסטראַליאַנאַ, נאָר דער המשך פון ענגלאַנד.

דער זייער פּאָפּולערער דיכטער (בשעתו) איז אַדאַם לינדזעי גאַרדאַן (1833—1870), וועמענס ביוסט עס שטייט אין וועטמינסטער איז באַ־טיטלט „אויסטראַלישער פּאַעט“, אָבער ווען מען לייענט זיינע לידער, קען מען צו מאַל נישט וויסן, אַז ער איז אַפילו געווען אין אויסטראַליע (ווי ער איז געקומען יונגערהייט). ער איז ביזן טויט פאַרבליבן אַן ענגלענדער, נישט איינגעבירגערט אין דער אויסטראַלישער סביבה. זיינע פּאַעמעס זענען אַ מיין בראַוואַדאָ־אָוואַנטוריום, וואָס האָט פאַרדעקט זיין אינערלעכע מעלאַנכאָליע (ער האָט זיך גענומען דאָס לעבן).

אויך ביי פיל אַנדערע איינגעוואַנדערטע דיכטער זענען די פּאַעטישע וואַרצלען אויסגעטריקנען געוואָרן אויפן אויסטראַלישן באַדן. נישט קיין ווונדער, וואָס דער מעבר לים איז פאַרבליבן דאָס אינטעלעקטועלע און עמאַציאָנעלע היימלאַנד.

ביים סוף פונעם פאַריקן יאָרהונדערט איז אַנטשטאַנען אַ ליטעראַרי־שער רעוואַלט פון דעם יונגן דור שרייבערס, געבוירענע שוין אין אויס־טראַליע. זיי האָבן אָנגעהויבן דעם קאָפיטל אויסטראַליאַנאַ, געשריבן וועגן זייער אייגן לאַנד פון פּערזענלעכער דערפאַרונג און איבערלעבונג. די הי־געבוירענע הייבן אַן דאַמינירן אין דער אויסטראַלישער ליטעראַטור, וואָס ווערט אויס גלות־טעמע, מער נישט קיין עכאָ פון ענגלאַנד מיט די נאַסטאַליגישע באַגלייט־קלאַנגען. זיי שאַפן און שרייבן פאַר אויסטראַליע, און נישט פאַר לייענער, וואָס לעבן נאָך אַלץ מיט דער אַלטער היים. אַט דער רעוואַלט איז מיט זיין שפיץ געווענדעט קעגן דער אייראַ־פּעישער ליטעראַרישער טראַדיציע, וואָס די עליטע האָט פאַרטראַגן אין איר שאַפן. דער זאַמלפּונקט פון דער בוגטאַרישער שרייבער־גרופּע ווערט

דער ניי-געגרינדעטער זשורנאל „בולעטין“ (1880). דער רעדאקטאר, י. פ. אַרמשיבאָלד האָט אין דעם זשורנאל באַלד אַוועקגעשטעלט אויס-טראַליע, ווי די היים, און פאַרבעטן טאַלאַנטירטע יונגע מענטשן צו שרייבן אין דעם זשורנאל. עס האָבן זיך אָפגערופן באַגאַבטע שרייבערס מיט אַן אייגענעם שעפּערישן אידיאַם און מיט אַן אַריגינעלן אויסדרוק פונעם אויסטראַלישן פייזאַזש, פון פיזישן און אינטעלעקטועלן קלימאַט, און אינספּירירט פון זייער סביבה. האָבן זיי גערעדט מיט אַן אייגן קול וועגן דער וואַר און וויזיע פונעם יונגן קאַנטינענט, געשטאַלטיקט די ראַנגלע-נישן און האַפּענונגען פון דעם נייעם דור אויפן היגן באַדן.

פון דער פּלעיאַדע יונגע שרייבערס האָבן זיך אַרויסגערוקט אויבן אַן צוויי טאַלאַנטן אין באַלאַדע און אין דער קורצער דערציילונג. אינעם ערשטן זשאַנער האָט אַרויסגעלאַנצט א. ב. פּעטערסאָן („באַנדזשאַ“), אין צווייטן — הענרי לאַוסאַן. זיי ביידע האָבן געהאַט אַן אומגעהויערע ווירקונג אויף דער פאַרמירונג פון אַ נאַציאָנאַלער אויסטראַלישער ליי-טעראַטור.

דאָס תּוּכיקע אין זייער שאַפּן איז טאַלאַנטפול איינגעוועבט אין דער אויסטראַלישער מיליע, וואָס האָט זיי אינספּירירט מיט דעם ספּעציפּישן אידיאַם פון דער סביבה און לעבנסשטייגער. זיי האָבן געשריבן נישט ווי מענטשן מן הצד, נאָר ווי אינעווייניקסטע, וואָס לעבן מיטן פּאַלק, מיטן אַרבעטסמענטש און זיין „סלענג“. דאָס האָט געלייגט דעם זיגל אויף אַ נייעם פּאַלקסגעבורט, געשטיצט אויף דעמאָקראַטישקייט, אַן די „קלאַסן“ פון ענגלאַנד.

וועל איך זיך נישט אַפּשטעלן דאָ אויף דעם גרונטלייגער פון דער קינסטלערישער אויסטראַלישער באַלאַדע, א. ב. פּעטערסאָן (וועגן אים שרייב איך אויף אַן אַנדער אַרט), נאָר אויף דעם שעפּערישן לעבן פון הענרי לאַוסאַן, וואָס ווערט באַטראַכט פאַר דעם אויסטראַלישן טשעכאַוו. די צוויי קינסטלערס, פּעטערסאָן און לאַוסאַן, האָבן אַ הויכע רעפּוטאַציע אין לאַנד, און דער שטויב פון דער צייט האָט דאָס בעסטע פון זייער שאַפּן ביז היינט נישט אויפגעגעסן. זיי זענען געווען די ראשי המדברים פון „יונג-אויסטראַליע“ און אַרויסגעבראַכט דאָס ספּעציפּיש-אויסטראַלישע פון נעם היגן פּאַלקסמענטש און פון דער היגער לאַנדשאַפּט; זיי האָבן אַנגע-צייכנט די ריכטליניעס פאַר אַן אייגנאַרטיקער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור, וואָס איז נאַכגעפּאַלגט געוואָרן דורך שפּעטערדיקע דורות שרייבערס.

אָבער קודם כל איז נויטיק זיך אָפּצושטעלן אין קורצע שורות אויף דעם רוישטאָף.

★

איבער די פֿאַרוואַרפּנסטע ווינקעלעך פון דעם פינפטן קאַנטינענט, ביי די קעמפֿ־פיייערן, אָדער אין די געצעלטן פון די וואַלשערערס, אין אַלע ערטער פון „בוש“ וווּ מען האָט זיך געטראָפּן, זענען געזונגען געוואָרן באַלאַדעס פון אַנאַנימע מחברים וועגן לעבן, מורא, האַפּענונג. דאָס איז געווען אַ ליטעראַטור בעל־פה אין אַ ספּעציפישן אידיאַם, פֿאַרוועבט אין לעגענדעס און פֿאַנטאַזיעס אַרום געשעענישן ביי די בערג און טייכן פון פּוסטן קאַנטינענט. אין די געזונגענע לידער און אין די דערציילונגען בעל־פה איז פֿאַרקערפּערט געווען אַ טיפּער הומאַניסטישער עלעמענט מיט אַ שטאַרקן אַקצענט אויף חבּרישקייט, גערעכטיקייט, ברידערלעכקייט. דאָס פֿאַלק איז געווען יונג, געזונט, געהאַרטעוועט אין געראַנגל מיט דער רויער סטיכע פון די ענדלאַזע גרויסע שטחים אויסטראַלישער קרקע־בתולה און ווילדן בוש. אין די באַדינגונגען פונעם ווילדן הינטערלאַנד איז איינער דעם צווייטן געוואָרן אַ ברודער אין גורל און אַן אַח לצרה. דער בוש־מענטש, דער וואַלשערער און לאַנדאַרבעטער האָט אין פעטערסאַנען און אין לאַוסאַנען געפונען זייער אידענטיפיקאַציע, דעם פֿאַספֿאַרט פון דער סאַציאַלער און געאַגראַפישער סביבה.

לאַוסאַן האָט מיט אַ זעלטענער קלאַרקייט דורכגעלויכטן פון אינע־ווייניק דעם אויסטראַלישן מענטש. ער האָט אים געזען אין די בירשענקען („פֿאַבס“) ערגעץ־וווּ אין אַ פֿאַרוואַפּענעם העק און געקענט די פשוטסטע זאָך פון לעבן אַנגלאַדן מיט באַדייטונג און מיט דער אוממיטל־באַרקייט פון זיינע געדאַנקען און געפילן. אין אַ האַלב טויז ווערטער האָט ער געקענט געשטאַלטיקן זיינע פֿאַרשויענען: טרעמפּס, פיטרייבער, שעפּסן־שערער, בוש־וואַנדערער. יעדן פון זיי האָט ער געפורעמט דורך אַ פשוטן אומשול־דיקן דיאַלאַג אין אַ מין הומאַריסטישן רעאַליזם. זיין הויפּט־כוח איז געווען ביים פּורעמען אַן אינטימען שמועס אין טאַג־טעגלעכן אידיאַם, צו מאַל אַ ביסל סענטימענטאַל, אַ קאַפּעטשקע מיט חוזק, אָבער מיט ליבשאַפט און אויפריכטיקייט, און בעיקר מיט אַ פּרישקייט און וויוועלקייט, מען זאָל עס קענען זען ברייטער, טיפּער, ווי פּריער.

שוין זיין ערשטע דערציילונג „זיין פאטערס חבר“, האט בא-
וויזן זיין קינסטלערישע שפירעוודיקייט, אבסערוויר-קראפט און פעזיקייט
צו קאמוניקירן די וויזיע פונעם אויסטראלישן פאלקסמענטש. ער האט
צוגעצויגן די אויפמערקזאמקייט פונעם פראפעסאר פון סידענער אוניווער-
סיטעט, וואס האט ארויסגערופן צו זיך דעם מחבר פון א פאעמע וועגן
שיפסברוך געדרוקט אין „בולעטין“. ווי דערשטוינט איז ער געווען, ווען
ער האט דערזען פאר זיך א ייגל — און שוין מיט אזא דיכטערישער
קראפט!

באוואוסט זענען די דערציילונגען זיינע, וואס האבן עד היום נישט
פארלוירן זייער פרישקייט. צו זיי געהערט אזא דערציילונג, ווי „דעם פי-
טרביערס ווייב“ — אנצורופן איינע פון זיינע שאפונגען, ווו ער האט
דערגרייכט מייסטערשאפט אין דער געשאפענער אטמאספער, אין דער
אנגעלאדענער שטימונג און אין דער פלאסטישער שילדערונג פון א פרויס
איינזאמקייט אין די מרחקים פון אויסטראלישן הינטערלאנד, די טויט-
סכנות, וואס זי לעבט דורך (צוליב א גיפטיקער שלאנג). זיין דרד-ארץ
פארן אמת האט אים פארהיט פון א פאלשן קלאנג צוליב אן עפעקט. זיין
ווארט-עקאנאמיע און פרעזיוקייט פון געמעל גייט אין דער טיף מיט
נאטירלעכער פשטות און שטילן פאטאס. טייל מאל שניידט זיך דורך א
זייטיקע באמערקונג מיט א בליץ. „א מאן האט נישט ליב א פרוי, באמערקט
דזשעק, ווייל זי איז שיין, קלוג, באגאבט, באחנט, אדער ענלעכס. נאר
צוליב דעם אופן ווי זי קראצט זיך ביים אויער...“

אין לאוסאנס דערציילונגען באגעגנט מען זיינע אויטענטישע שטריכן.
נישט ווייניק פון זיינע פארשוניגען פון די „סלאמס“ אין שטאט, אדער פון
„בוש“ אין הינטערלאנד, זענען לעבנס-דורכגעפאלענע מענטשן, רעזיג-
נירטע, וואס זוכן זייער יאוש צו פארגיסן מיט שיכרות. אין די פארטרעטן
און שילדערונגען איז דא דעם מחברס אייגענער דורכפאל אין לעבן. קוקן
זיינע העלדן אויף צוריק צום נעכטן, אויף די דורכגעלאזטע שאנסן מיט
פארוורפן צו זיך אליין, ווי דער באעוולטער פון גורל, וואס טראגט זיך
תמיד ארום מיטן געדאנק: „וואס ער האט אלץ געקאנט ווערן, ווען
נישט...“ — — —

געאגראפיש פארנעמט דער שטח פון לאוסאנס געשילדערטער סביבה
א גרויסן פלאץ. די סביבה גופא איז אבער באגרענעצט און נעמט ארום
דעם נידעריקסטן שיכט פון דער אויסטראלישער געזעלשאפט, דעם נידע-

ריקסטן אויפן סאציאלן לייטער, די אומפריווילעגירטע. אין דעם שיכט האָט ער געזען חברישקייט, לאַיאַליטעט — די כאַראַקטעריסטישע שטריכן פונעם אויסטראַלישן פּאַלקסמענטש; צו אים האָט ער זיך אַדרעסירט און פון זיין לעבן ער גענומען דעם רוימאַטעריאַל פאַר זיינע ווערק.

לאַוסאַן און זיינע קאַלעגן פון דער „בולעטין“-גרופע האָבן געבראַכט צום אויסדרוק אין זייערע שאַפונגען דעם פערמענט פונעם יוגן אויסטראַ-לישן נאַציאָנאַליזם, וואָס איז נאָך דעמאָלט געווען אין פּראָצעס פון ווערן. זיי האָבן געשריבן מיט אַן אַנשטעקנדיקן ענטוויאַזם פאַר אַ לייענער, וואָס לעבט אין אַ קאָנטינענט אין אַ פּליסיקן צושטאַנד. דאָס אַרויסברענגען די אויסטראַלישע סצענע אויף אַ שעפּערישער קאַנווע איז געווען דער היפּוך פון די פּריערדיקע גלות-שרייבער, וואָס האָבן ליטעראַריש געלעבט אויף ענגלישע קעסט. די נייע שול האָט זיך אין יענעם פּעריאָד צונויפגעטראַפּן מיט אַ מעכטיקן דראַנג צו בויען אַ נייע געזעלשאַפּט אויף דעם קאָנטי-נענט, אַ בעסערע ווי די אין דער אַלטער וועלט.

אַט דער אידעאַליזם מיט זיינע פאַטענציעלע אימפּולסן האָט באַקומען אַ קינסטלערישן זיגל אין לאַוסאַנס דערציילונגען (אין פּערז איז זיין אויסדרוק געווען אַ סך שוואַכער, בעסער — אין דער סאַטירישער באַלאַ-דע), וווּ ער האָט דערגרייכט טיפּקייט דורך קינסטלערישער פּשטות. אין זיין פּראָזע געפינט איר אַ גאַנצע וועלט, אמת, נישט קיין רחבותדיק-גרויסע, אַבער אַ יסודותדיקע און סאַלידע, וואָס שטייט אויף אַ געוונטן, נאַטיר-לעכן באַדן. מענטש און נאַטור האָבן דאָ אַ באַשנותפּותדיקן עלעמענט פון אַ נייעם בראַשית. די ווילדע נאַטור-סטיכע, וואָס האָט אויף די ערשטע אימיגראַנטן אַנגעוואַרפּן אַזאַ אימה, האָט אויפּגעהערט שרעקן דעם הי-געבוירענעם, וואָס איז אויסגעוואַקסן און זיך פאַרהאַרטעוועט אין געראַנגל מיט די ווילדע נאַטור-כוחות. זיי זענען נישט קיין העלדן, עס איז נאָר העלדישקייט פונעם גראַען מענטש אין זיין האַרטנעקיקן קאַמף פאַרן לעבן.

ביים לייענען לאַוסאַנס דערציילונגען איז מיר אַפּט געקומען אויפן געדאַנק אונדזער ליבער אברהם רייזען. ביי זיי ביידע פינקלען דאָך אַרויס טיפע מענטשלעכע ווערטן פון די אַנאַגימע, שטילע העלדן, מענטשלעכ-קייט ווערט רעאַליזירט אין קליינע זאַכן, וואָס מאַכן גרויס. לייענסט לאַ-סאַנען און שפּירסט די אוניווערסאַלקייט פון אונדזער אייגענער יידישער ליטעראַטור. די זעלבע הומאַנישע וואַרעמקייט און פּשטות פונעם פּאַלקס-

מענטש. די לויטערע תמימותדיקייט און לייכטע איראניע איבער דעם לעבנסגאנג מיט די דורכגעלאזטע מעגלעכקייטן. איך וואלט געקענט ברענע-עגן אַ ריי אַנאַלאָגיעס פון די צוויי שרייבערס און אַנווייזן אויף דאָס בשותפותדיקע צום מין מענטש: די קלעפּ פון גורל, די קליינע צוגעטיילטע פרייד און די גרויסע פאַרציע פיין און טרויער.

אין זיין דערציילונג „דזשאַי ווילסאָנס חתונשאַפט“ איז דאָ אַזאַ לאָוסאַ-נישער דיאַלאָג:

— מערי, פאַר וואָס ווילסטו מיך נישט קושן, האָסטו מיך נישט ליב ?
— דערפאַר — האָט זי געזאָגט, — וויל איך טראַכט, אַז אַ מיידל קושט אַ מאַן נאָר ווען זי גייט ווערן זיין ווייב... — דאָן האָב איך זיך דערמאַנט, אַז כ'האַב דאָך פאַרגעסן צו פראָפּאָנירן...

— מערי, — האָב איך געזאָגט — וואָלסטו געוואָלט חתונה האָבן מיט מיר ? ...

לאָוסאַן שילדערט ווייטער אַ שמועס מיט מעריס אַפּוטרופּוס, אַ גע-וויסער מר. בלעיק. זיי רעדן זייטיק, נישט באַרינדדיק דירעקט דעם עצם ענין, ביז בלעיק זעט איין, אַז מעריס חתן (וואָס אַרבעט ביי אים), האָט נישט די דרייַסטקייט צו רעדן וועגן זיין חתונשאַפט. כדי צו פאַרלייכטערן אים די עובדה, גיט ער אים כלאַחר יד אַזאַ פרעג:

— נו, דזשאַי, האָט בלעיק געזאָגט, וואָס איז עס ? ווילסט אַן אַנדער „דזשאַב“ ?

— ניין, האָב איך געזאָגט, עס איז נישט דאָס.

— נו, וואָס איז דאָס, דזשאַי ?

— איך — נו, עס איז אַ פאַקט, איך וויל די קליינע מערי...

מר. בלעיק האָט פאַרצויגן די ליולקע אַ לאַנגע צייט. איך האָב גע-מיינט, אַז ער זאָגט עפעס.

— וואָס האָט איר געזאָגט, באָס ?

— גאַרנישט, דזשאַי, — האָט ער געענטפערט — איך האָב געוואָלט זאָגן אַ סך, אָבער צו וואָס... מיין טאַטע האָט אַ סך גערעדט איידער ער האָט חתונה געהאַט ?

דזשאַי האָט געוואָרט אַ לענגערע צייט דער באָס זאַל ווייטער רעדן.

— נו, באָס — האָב איך זיך אַפּגערופּן — וואָס איז מכות מערי ?

— אַה! כ'מיינ, אַז ס'איז אין אַרדענונג, דזשאַי, זיי מיר מוחל. איד
האַב געטראַכט פון יענער צייט, ווען איד בין געווען אַ חתן פאַר מרס.
בלעיק..."

איד האַב נאָר ציטירט דעם סוף פון נאַראַטיוו, וואָס פאַרענדיקט זיך
מיט אַ טיפן עכאַ פון בלעיקס אייגענעם לעבן, אַן עכאַ מיט אַ מין מיסטע-
ריעזן באַריר פון דערמאָנשאַפט. ביים לייענען האָט זיך עפעס אַסאַציעירט
פון אונדזערע קינדער-יאַרן, ווען מיר האָבן אַריינגעוואַרפן אַ שטיין אין
טייך און געקוקט אויף די אַנטשטאַנענע רינגען ביז זיי פלעגן פאַרשווינדן.
לאָסאַן פאַרמאַגט דעם דערציילערישן כוח אַרויסצורופן אין געמיט עכאַס
פון פאַרשווינדענע יאָרן מיט זייערע טרוימען און פאַרלאַנגען. אַט דער
עכאַ איז אַ מאַל ביי אים סענטימענטאַל (אין זיינע שוואַכערע דערציילונג-
גען), אַ מאַל איראַניש באַהויכט מיט אַ לייכטן הומאָר, אָבער קיין מאַל
נישט ציניש; גיכער טראַגיש, הומאַניזירט.

אין זיינע בעסערע דערציילונגען איז דער נאַראַטיוו דיסקרעט אַראַב-
זשירט. עס איז אַ מין אויסטויש צווישן נאַראַטאָר און לייענער, באַהויכט
מיט פערספעקטיוו אַרום דער אומזיכערקייט פון מענטשלעכן גליק. אויף
וויפל עס איז אים געווען מעגלעך, האָט ער אויסגעמיטן דעם עפעקט פון
אַ פאַרדרייטן אויסלאַז ביים סוף פון אַ דערציילונג, ווי אין אַ. הענריס
דערציילונגען, און אויך דעם קאַנווענציאָנעלן סוף, דעם טיפישן, ביי אַ
ריי שרייבערס. דערפאַר געפינט איר ביי אים אַן עכאַ מיט אַ פאַרווייכטן
און פאַררונדיקטן טאָן, וואָס איז אַנגעלאָדן מיט באַדייטונג און נישט
דערזאַגטקייט. נאָך אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך: לייכטער הומאָר און
סאַטירע איז קיין מאַל נישט געווען ווייט פון אים. ער האָט עס געקענט
אַפילו אויסדריקן אין אַ נאָמען פון אַ דערציילונג (לדוגמא, אַ קעפל: „דער
יוניאַן באַגראַבט זיינע טויטע“).

★

איד האַב אין מיין קעפל באַצייכנט לאָסאַנען, ווי דער אויסטראַלי-
שער טשעכאַוו, זיכער נישט אין זינען פון טאַלאַנט, נאָר אין זייער בשות-
פותדיקן זשאַנער און מעטאָד פון באַהאַנדלען און אופן פון אַנטוויקלען אַ
דערציילונג. אָבער אויך אין דעם זענען פאַראַן צווישן זיי געוויסע אונטער-
שידן, וואָס טיילן זיי פאַנאַדער. דאַס, וואָס בינדט זיי, איז טעמאַטיק און

פאָרעם און דער דינער הומאַר, וואָס איז געווען אַזוי אייגן ביידע קינסט-
לער. איך וואָלט געקאָנט עס אילוסטרירן מיט ביישפּילן פון זייערע דער-
ציילונגען, טייל מאל אפילו אין דעם אָנהייב. אַט, למשל, הייבט טשעכאַוו
אַן אַ דערציילונג בזה הלשון: „דער אויפזעער האָט צו מיר געזאָגט: „איך
האַלט דיך נאָר צוליב דיין בכבודיקן טאַטן. דיך אַליין וואָלט איך שוין
לאָנג געשיקט פּליצן“. איך האָב אים געענטפּערט: „לויבסט מיך צו פּיל
זאַגנדיק, אַז איך בין בכוח צו פּליצן“.

עפּעס ענלעכס קען מען געפּינען אויך אין לאָסאַנס אופן פון דער-
ציילן, אין אַ לייכטן אומשולדיקן דיאַלאָג פון זיינע טיפּן, איבערהויפּט מע-
נער-שמועסן. קומט מען צו די פּרויען-געשטאַלטן, וואַקסן גלייך אויס
גרויסע אונטערשידן. לאָסאַנס ווייבער-טיפּן פאַרמאַגן נישט די ווייכקייט
און דעם שאַרם פון טשעכאַווס פּערסאָנאַזשן. זיי זענען מער באַגרענעצט
אין זייער לעבנס-באַנעם, פאַרמאַגן ווייניקער אינדיווידואַליטעט. לאָסאַ-
נען האָט אויך געפּעלט טשעכאַווס חוש פאַר טיפּער דראַמאַטישער אַנט-
וויקלונג. ער האָט נישט באַוויזן אַרומצוריינגלען זיינע דערציילונגען און
העלדן מיט אַן אייגענער אַטמאָספּער ביים כאַראַקטעריזירן זייערע פּסיכישע
אייגנשאַפטן.

ביי אַלע אונטערשידן אָבער איז דאָך פאַראַן אַ שטאַרקע פּסיכישע
קרובּהשאַפט צווישן טשעכאַווס רוסישע, דאַרפישע טיפּן און לאָסאַנס
אויסראַלישע פּאַלקסמענטשן. ביידע קינסטלער האָבן אַרויסגעשפּיגלט פון
אינעווייניק דאָס לעבן פון זייערע פעלקער און לענדער, וואָס זענען געאַ-
גראַפיש אַזוי ווייט פון זיך, און אַזוי אויך אין זייער אַנטוויקלונג.

מערקווירדיק איז דאָ נישט נאָר דער קאַנטראַסט פון זייערע לענדער
און מענטשן, נאָר אויך דער לעבנסוועג פון די צוויי קינסטלערס. וועל איך
דאָ נישט דערמאָנען שטריכן פון טשעכאַווס לעבן און שאַפּן (דעם בעסערן
יידישן לייזער זענען זיי באַקאַנט), נאָר גלייך איבערגיין צו די וויכטיקסטע
שטריכן פון לאָסאַנס ביאָגראַפיע, אַט די, וואָס האָבן געלייגט אַ חותם
אויף זיין שאַפּן.

פון זיין פּאַטער — אַ נאָרוועגישער אימיגראַנט — האָט הענרי לאָו-
סאַן געירשנט אַ פּסיכישע אומבאַלאַנסירטקייט, וואָס האָט באַווירקט זיין

אויפפירונג ביז זיין טויט. פון זיין מוטער — א פרוי מיט ראדיקאלע אַנ-
שויונגען — האָט ער געירשגט זיינע צארטע געפילן, זיין שטרעבן צו
סאָציאַלן יושר. אין זיין כאַראַקטער, ווי אין זיין שאַפן, איז בולט דאָס
מוטערלעכע, וואָס ער האָט אויסגעדריקט אין פאַרשידענע פאַרמען.
ער איז געווען אַ קינד פון אַ צעבראַכענער היים, אַן איינזאַמער פלעגט
ער וואַנדערן איבער פאַרוואַרלאַזטע פעלדער, וווּ ער פלעגט אַרומגיין
מיט קי.

אין זיין דערציילונג „א קינד אין דער פינצטער און אַ פרעמדער
טאַטע“ זענען פאַראַן אַ סך אויטאָביאָגראַפישע שטריכן אין דער שילדע-
רונג פון דער אַטמאָספער אין זיין היים, די קריגערייען צווישן טאַטע-
מאַמע. די דעפּרעסיע-שטימונג האָט גאָר שטאַרק געווירקט אויפן סענ-
סיטיוון יינגל און דערפירט צו פאַטאַלע רעזולטאַטן. ער האָט זיין גאַנץ
לעבן נישט געקענט זיך באַפרייען פון שווערע דערדריקדיקע שטימונגען,
וואָס האָבן אים דערפירט צו ווערן אַן אַלקאהאָליקער. אַלס צוגאַב איז ער
נאָך קינדווייז געוואָרן טויב און פון דעם שטאַרק געליטן. דער מום האָט
אַ סך צושטייער געגעבן צו זיין מעלאַנכאָליע. פון דער צווייטער זייט
האַט דאָס, נאַטירלעך, גורם געווען צו אַ פאַרשטאַרקטער סענסיטיוועט
פון זיינע אַנדערע חושים, אַלץ וואָס איז נישט דערגאַנגען צו זיין אויער,
האַט ער מיט עמפּינדלעכקייט אַבסערווירט און אַריינגעדונגען דערין מיט
זיין זעקסטן חוש.

זיין שרייבערישער אָנהייב איז געווען אונטער דעם איינפלוס פון זיין
מוטער — זיין ערשטע לייענעריין, וואָס האָט געגלויבט און דערשפירט דעם
זונס טאַלאַנט. זי האָט אַליין אַרויסגעגעבן זיין ערשטלינג „קורצע דער-
ציילונגען אין פּראָזע און אין פּערוון“ — אַ בוך, וואָס האָט אים באַלד
געמאַכט אַ נאַמען. אין געראַטענעם ערשטלינג קענטיקט זיך שוין זיין
שאַרפע אַבסערוויר-קראַפט, סענסיטיוויטעט, אַפּקלייב און אַקצענטירונג פון
כאַראַקטעריסטישע פרטים און דירעקטקייט פונעם נאַראַטיוו. די אַלע
וואַלאַרן האָבן זיך שפּעטער שטאַרקער פּאַנאַנדערגעבלייט אין זיינע בע-
סערע דערציילונגען.

★

אויסטראַליע האָט נישט קיין געשיכטע מיט טראַדיציעס. עס האָט
געפעלט אַ מיטאַס, וואָס זאָל שפּייזן די פּאַלקס-פּאַנטאַזיע (צוליב מאַנגל

אין עפעס בעסערס, איז דער „בושרענדזשער“ געד קעלי אין די שפע-
טערדיקע יארן געקרוינט געווארן אלס מיטאס — דאס איז אבער א קא-
פיטל פאר זיך), איז געקומען לאוסאן און געשאפן א מיטאס מיט אן
אויסראלישן „פאטענט“ — חברישקייט און פריינדשאפט, וואס ער האט
אדורכגעלויכטן ארום זיינע טיפן פון הינטערלאנד. ער איז דערפאר גע-
ווארן נאך מער באליבט ביים פאלק, וואס האט דערשפירט אין אים אן
אייגענעם. אויך ער אליין איז דאך געווען איינער פון די האלב-הונגעריקע
און שטאלצע מענטשן, וועלכע ער האט מיט אַזא מיסטערשאפט פארפיק-
סירט, און זיך אליין אידענטיפיצירט גאר נאענט מיט זייערע עמאציעס
און געראנגלען.

האבן זיינע שאפונגען באקומען א סך לויבעזאנגען, א שטארקן אפ-
קלאנג איבערן קאנטינענט. אבער פון דעם אלעם האט ער זיין מאגן נישט
געקענט אנפילן, און דאס אפילו אין זיינע בעסטע יארן.
זיין פאמיליע-לעבן, ווי ביי זיינע עלטערן, האט זיך צוזאמענגעבראכן,
ווען ער האט דערגרייכט קינסטלערישע רייפיקייט. עס האט זיך אנגעהויבן
זיין ירידה — קינסטלעריש, גייסטיק — און ער איז אראפ צו לעבן פון
קצבה... ער האט אנגעהויבן „בארגן“ אויף רעכטס און לינקס, מיט ווערדע,
נישט געבעטן, נאר געפאדערט און אויך נישט, חלילה, באריסן. צוויי שילינג
איז געווען די גרעסטע „הלוואה“ זיינע.

עס איז א טראגיש בילד פון א גרויסן אויסטראלישן קינסטלער, א
וועגווייזער פאר שפעטערדיקע דורות שרייבערס, וואס האבן גענומען זיינע
טיפן און דערציילונגען פאר מוסטערן, אויף וועלכע זיי האבן זיך געלערנט.
עס איז פארבליבן א פלעק אויף דעם געוויסן פון דער אויסטראלישער לי-
טעראטור דער אופן, ווי אזוי מען האט באהאנדלט איינעם פון אירע טא-
לאנטירטסטע זין. לאוסאן, וואס האט אזוי פיל געגעבן צו דער גרויסקייט
פון דער אייגנארטיקער נאציאנאלער ליטעראטור, איז אין 1910 איינגע-
זעצט געווארן אין תפיסה צוליב חובות. די, וואס האבן אים דעמאלט געזען,
שילדערן ווי שרעקלעך ער האט אויסגעזען בעתן ארעסט. זיינע אויגן
האבן דערציילט פון פיין און פארצווייפלונג. היינט געפינט זיך זיין בילד
אויף די אויסטראלישע צען דאלאר-באנקנאטן...